

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXII. ÉVFOLYAM

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

II. péld.

LXXII. ÉVF. 1. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1956. JANUÁR—MÁRCIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: SZENTMÍHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, CSÚRY ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TARNAI ANDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, HOLL BÉLA könyvtáros, Vác, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VIRÁGH RÓZSA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHNELLER KÁROLY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DURZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, tudományos kutató, BERKOVITS ILONA tudományos kutató, BERECKZY LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BELIA GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata. — La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	202
<i>Borsa Gedeon</i> : Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis.....	287
<i>Borsa Gedeon</i> : A Könyvalap tervei. — Zur Frage der Depositenzentrale.....	28
<i>Bruckner János</i> : A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár. — Die josephinische Kulturpolitik und die Budapester Universitätsbibliothek	112
<i>Csűry István</i> : Nagy könyvtáraink raktározási problémái. — Die Magazinierungsprobleme unserer grossen Bibliotheken	15
<i>Jánszky Lajos</i> : A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon. — The Problems and Tasks of Technical Documentation in Hungary...	101
<i>Kovács Máté</i> : A magyar könyvtári törvény alapelve, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. — The Aims, Basic Principles and Cultural Significance of the Hungarian Library Law	181
<i>Maller Sándor</i> : A nemzetközi kiadványcsere. — The International Exchange of Publications.....	273
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta. — La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	217
<i>Szentmihályi János</i> : A könyvtári tájékoztatás módszereiről. — Aspects of Reference-Work in University and Research Libraries	1
<i>Tarnai Andor</i> : Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. — Daniel Fischer und der Plan der ersten ungarländischen Zeitschrift	32

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Bertók Lajos</i> : Egy elveszettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból	251
<i>Borsa Gedeon</i> : Adatok a XVIII. századi kismartoni nyomdáról	138
<i>Busa Margit</i> : Adatok Pálóczi Horváth Ádám két munkájához	61
<i>Busa Margit</i> : Postás vagy lapkihordó kézbesítette a „Pesti Magyar Ujságot”?	144
<i>Busa Margit—Virág Rózsa</i> : Érdekes sajtóhibák	63
<i>Csapodi Csaba</i> : Vörösmarty Mihály könyvtára	65
<i>Durza Sándor</i> : Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához	246
<i>Hankiss Elemér</i> : Don Quijote	304
<i>Hernády Ferenc</i> : Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez.....	253
<i>Hernády Ferenc</i> : Kuthy Lajos levele Balogh Károlyhoz, a Pécsi Aurora szerkesztőjéhez	64
<i>Holl Béla</i> : Adalékok a Káldi Biblia történetéhez	52
<i>Holovics Flórián</i> : Toldy Ferenc címlap nélküli könyvének címlapja.....	254
<i>Kókay György</i> : Martinovics Ignác levele Tertina Mihályhoz, az Ephemerides Budenses szerkesztőjéhez	58
<i>Kostyál István</i> : Festetics György könyvtárosi instrukciója	299
<i>Kumorovitz L. Bernát</i> : II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ottrekedt Corvinák ügyében	294
<i>Marosi Éva</i> : Forradalmi ponyva 1942-ből	313
<i>Soltész Zoltánné</i> : A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdiszei	230
<i>Stoll Béla</i> : A Kelecsényi-énekeskönyv	296
<i>Szekeres Margit</i> : Az ötves mesterségről való vetélkedés — Felvinczy György ismeretlen műve	139
<i>D. Szemző Piroska</i> : Tevan Andor és a magyar könyvművészet	68
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Adalék a XVII—XVIII. századbeli nyomtatványok meghatározásához.....	51
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Megtévesztő adatok régi magyar könyvekről.....	50
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Rabló kiadás-e a Kartigam kolozsvári, 1778-i kiadása?....	244

FIGYELŐ

Barta Gábor: A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új, könyvtári vonatkozású ajánlásai	338
Csapodi Csaba: A földrajzi katalógus a könyvtár katalógus-rendszerében.....	324
Csúry István: Könyvtárközi együttműködés Debrecenben	153
Dezsényi Béla: Hírlapgyűjtés Franciaországban	264
Durzsas Sándor: Ankét a tájbibliográfiák készítéséről	87
Goriupp Alisz: Az egységes címleírás kérdéséhez	149
Katus László: Bibliográfiai munka Jugoszláviában	159
Markos Béla: A bibliográfiai munka jogi szabályozása a népi demokráciákban	153
Pusztai Jánosné: A csehszlovák könyvtárosképzés jogi szabályozása.....	261
Schneller Károly: Az ajánló katalógus szerkesztésének néhány gyakorlati kérdése	77
Szekeres Margit: A szerzők nevének egységes feltüntetése folyóiratcikkek címében	335
Szöllősy Tibor: A megyei könyvtárak cikk-katalógusairól	332
Takács József: A könyvtári jog a könyvtári munka szolgálatában.....	320
Takács József: A népi demokráciák könyvtári joga	82
Tombor Tibor: A fűzés nélküli kötés	257
Varjas Béla: Köhalmi Béla Kossuth-díjas könyvtáros	146
Veredy Gyula: Osztályozási kérdések 1955-ben	150
Veredy Katalin: Műszaki könyvtárak katalógizálási problémáiról.....	147
Állami könyvkiadás Franciaországban	88
A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre	318

SZEMLE

Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. V. Waldapfel Eszter)	169
Badalić, Josip: Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur (Ism. Borsa Gedeon)	94
Bestermann, Theodore: A World Bibliography of Bibliographies (Ism. Szentmihályi János).....	165
Biblioteki SzSzSzR. Opit rabotü (Ism. Bóday Pál)	267
Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft (Ism. Moravék Endre).....	339
Cohen, Marcel: L'Écriture (Ism. J. Hajdu Helga)	266
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. (Ism. Bereczky László)	96
Directory of Photocopying and Microcopying Services (Ism. Tókes László)....	99
Dritte Verlegerkonferenz des Amtes für Literatur und Verlagswesen der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. Pók Lajos).....	269
Drobná, Zoroslava: Janiček Zmlelý z Písku a Jenský kodex (Ism. Berkovits Ilona)	341
Gulyás Pál: Magyar írói álnévlexikon (Ism. Domanovszky Ákos)	346
Hazánk felszabadulása (1944–1945) (Ism. G. L.)	270
Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora (Ism. Nemeskürty István)	173
A Könyvtáros (Ism. Bauer József)	176
A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája (Ism. Bélley Pál).....	348
A második világháború története (1939–1945) (Ism. Rázsó Gyula).....	355
Malcelès, L. N.: Les sources du travail bibliographique (Ism. Szabó Margit)....	167
Mostra storica nazionale della miniatura (Ism. Berkovits Ilona)	91
Nagy magyar elbeszélők (Ism. Belia György)	98
Rácz Aranka–Kepes Ágnes–Tóth Béla: Gyermekek és ifjúsági könyvtárak (Ism. Ardó Mária)	353
Thornton, John L.–Tully, R. I. S.: Scientific books, libraries and collectors (Ism. Varga Sándor Frigyes)	172
Un Traité récemment découvert de Boèce de Dacie De Mundi Aeternitate (Ism. Mezey László)	89
A Világirodalom Klasszikusai. 6. sz. A Békevilágmozgalom 1955. évi ünnepeitjei. 7. sz. Heine (Ism. Kiss József)	271
Wäscher, Hermann: Das deutsche illustrierte Flugblatt (Ism. Lécse Károly)	343
Zarodov, K.: Leninszkaja gazeta Proletarij (Ism. Wendelin Lidia).....	343

A könyvtári tájékoztatás módszereiről

1.

A könyvtári tájékoztató szolgálatnak tudományos könyvtárainkban nincs régi múltja. Igaz ugyan, hogy SCHAMS 1821-ben, *Beschreibung der Freystadt Pest* c. művében dicséri a pesti Egyetemi Könyvtár könyvtárosainak udvariasságát, előzékenységét és megemlíti, hogy SCHWARTNER, a könyvtár ideiglenes vezetője, minden látogató tudásvágyát igyekszik kielégíteni, amiben nagy segítségére van kiváló emlékezőtehetsége.¹ Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a magyar könyvtárak megvalósították volna a Christian MOLBECH által a múlt század 30-as éveiben már helyesnek tartott könyvtári szervezetet. MOLBECH ui. azt javasolja, hogy egyes könyvtárosok kizárólag azok igényeinek kielégítésével foglalkozzanak, akik a könyveket helyben óhajtják olvasni; mások a kölcsönzési szolgálatot lássák el; harmadik feladatként a ritkaságok kezelését említi, és végül külön munkakörként jelöli meg azok tájékoztatását, akik egyik vagy másik tárgyról felvilágosítást kérnek.²

MOLBECH a továbbiakban kifejti, hogy a könyvtárosi hivatás betöltéséhez nem elegendő a pusztán könyvismeret. Az a könyvtáros, aki *csak* könyvismerettel rendelkezik, középszerű könyvtáros marad. Szerinte a könyvtáros legbecsesebb tulajdonsága az egyes tudományágakban való tájékozódási képesség, ami alkalmassá teszi őt arra is, hogy olvasóinak tájékoztatást tudjon adni.³

A magyar könyvtárosok a tájékoztató szolgálat elhanyagolásában inkább német kollégáik példáját követték. A berlini Königl. Bibliothek könyvtárosainak tiltakozására vissza kellett vonni a könyvtár ügyviteli szabályzatának azt az intézkedését, amely kimondja, hogy a könyvtáros köteles tudni-vágyó tanulókat irodalmi és bibliográfiai oktatásban részesíteni.⁴ A tiltakozás eredményeképpen az 1813-ban SCHLEIERMACHER által szerkesztett ügyviteli szabályzat csupán annyit jegyez meg, hogy az olvasószobájában szolgálatot teljesítő könyvtáros, azok számára, akik azt igénylik — amennyiben ez nem veszi túlságosan igénybe idejét —, irodalmat ajánl.⁵

¹ SCHAMS, FRANZ: *Vollständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungarn*. Pest, 1821. 210–211. p.

² MOLBECH, Christian: *Ueber Bibliothekswissenschaft*. Nach der zweiten Ausgabe des dänischen Originals übersetzt von H. RATJEN. Leipzig, 1830. 118. p.

³ *Id. m.* 119–122. p.

⁴ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Hrsg. Fritz MILKAU. Leipzig, 1933. 2. Bd. 440–441. p.

⁵ *Uo.*

A személyes tájékoztatástól való idegenkedésnek tehát mély gyökerei vannak Németországban. Jellemzően mutatja ezt az a tény, hogy a rendkívül gazdag német könyvtártudományi irodalom a kérdéssel való foglalkozást csaknem teljesen mellőzi. MILKAU *Handbuch*-jának a felvilágosítással (Auskunft) foglalkozó fejezete legnagyobb részt a központi címjegyzéknek mint információs eszköznek jelentőségével foglalkozik. A német könyvtárosok a tájékoztatást majdnem teljes egészében a katalógusra bízta, és ezért a katalógushálózat állandó tökéletesítésére törekedtek. A német könyvtáros a katalógus szerkesztésében látta a legmagasabb rendű közönségszolgálatot.

Kétségtelen, hogy a szakkatalógus szerkesztésében mint a könyvek tartalmáról való tájékoztatás elsőrendűen fontos segédeszközének megteremtésében a német könyvtári gyakorlat úttörő jelentőségű. A göttingeni könyvtárban 1785–1790 között Jeremias David REUSS, a növedéki napló alapján szakkatalógust állít fel,⁶ és PETZOLDT *Bibliotheca Bibliographica*-ja az első jelentős bibliográfiai könyvészet.

Az angolszász államokban a könyvtári tájékoztató tevékenység a német úttól némiképpen eltérő módon fejlődött. A könyv- és folyóiratállomány állandó gyarapodása, az olvasók számának folytonos növekedése a könyvanyag fejlettebb feltárási módszereinek alkalmazását tették szükségessé.

A hatalmas nemzeti könyvtár, a British Museum könyvtárának fejlődése során szükségessé vált a könyvállomány hozzáférhetővé tételét megkönnyíteni. PANIZZI közismert reformjai közül kiemelkedő jelentőségű az olvasótermi szolgálat — a reference library — megszervezése. A kézikönyvtár anyagának gerincét kezdettől fogva az irodalom feltárását biztosító bibliográfiák, katalógusok, kézikönyvek alkották.

Angliában és Amerikában, a Németországban is szokásos módszerek mellett, a tájékoztatás új módszerei alakultak ki. Ezeknek az új módszereknek a kialakulását két tényező jelenléte segítette elő. Az egyik a népkönyvtári (Public Library) mozgalom, a másik a kapitalista üzleti vállalkozásoknak a könyvtárak irányában támasztott igénye.

A chartista mozgalom a XIX. század közepén számos engedményre, így a nyilvános könyvtári (Public Library) hálózat kiépítésére is kényszerítette az angol uralkodó osztályokat. A nyilvános könyvtári hálózat kiépítésében, illetőleg a könyvtári törvény meghozatalában kétségtelenül nagy szerepe volt a chartista mozgalomnak. Mi sem bizonyítja ezt hatásosabban, mint az, hogy a törvény előkészítésében annak az Edward EDWARDS könyvtárosnak volt legfontosabb szerepe, aki 1848 áprilisában nyíltan csatlakozott a mozgalomhoz.⁷

1850-ben, abban az esztendőben, midőn a Barclay és Perkins gyár kocsisai felháborodásukban a Londont látogató HAYNAUT ütlegették, abban az évben, amikor DICKENS *Copperfield David*-ja megjelent, — az angol parlament meghozta a Public Library Act-ot, az angol nyilvános könyvtári törvényt. Az újonnan alakuló nyilvános könyvtárakat nagy tömegek látogatták, tevékenységüknek szükségzerűen ki kellett terjeszkednie az olvasók tájékoztatására is.

Ennek az igénynek kielégítését előbb-utóbb intézményesen kellett biztosítani. 1890-ben az Egyesült Államokban a Rhode Island-i Providence

⁶ ROLOFF, Heinrich : *Lehrbuch der Sachkatalogisierung*. Leipzig, 1954. 3. p.

⁷ MUNFORD, W. A. : *Penny rate*. London, 1951. 18. p.

nyilvános könyvtárában létesítik az első úgynevezett információs pultot (Information Desk). 1903-ban Graham WALLAS egy előadásában már felveti, hogy minden könyvtárban tájékoztató osztályt (Inquiry Department) kellene szervezni.⁸

A kapitalizmus erőteljes fejlődése a tájékoztató szolgálat kifejlődését elősegítő második tényezőt teremtette meg. A piackutatással, a technikai újítások bevezetésével kapcsolatos adatkeresési munkára a könyvtárak kiválóan alkalmasoknak bizonyultak. Olyannyira, hogy egyes könyvtáraknak ez legfontosabb funkciójává vált. Angliában és az Egyesült Államokban a tudományos könyvtárak tájékoztató szolgálatát nagy mértékben veszik igénybe ilyen irányú szolgáltatásokra, legalábbis erre mutat egy angol szerzőnek, A. D. ROBERTS-nek az a megállapítása, hogy az ipari cégek és üzleti vállalkozások könyvtárai a különleges kérések özönével árasztják el a szakkönyvtárakat, és hogy ezeknek a kéréseknek elintézése a könyvtári személyzet idejét rendkívüli módon veszi igénybe.⁹

1859-ben GLADSTONE mint kincstári kancellár még azt a kijelentést teszi az angol alsóházban, hogy a British Museum könyvtárosainak munkája oly könnyű és kellemes, hogy ennek következtében nem tarthatnak igényt magasabb fizetésre.¹⁰ 1930-ban Sir Frederic KENYON, a British Museum igazgatója megállapította, hogy a public library-k tájékoztató szolgálatának hasznosságát az üzletemberek is kezdik felismerni.¹¹ E kettős, gyakran ellentétes igény járult tehát hozzá a tájékoztató szolgálat kifejlődéséhez Angliában és Amerikában.

A német tudományos könyvtárak közönségszolgálatának módszereit — mint látjuk — nem változtatta meg az ottan is erőre kapott népkönyvtári hálózat által felkeltett igény, mint az angolszász országokban, jöllehet a német népkönyvtári mozgalom egyébként az angolszász országok közkönyvtári mozgalmának hatására indult erőteljesebb fejlődésnek.¹²

A népkönyvtári mozgalomnak a tudományos könyvtárak olvasószolgálatára gyakorolt hatása még kisebb méretű volt Magyarországon, ahol népkönyvtári hálózatról ebben az időben alig beszélhetünk. „Könyvtári viszonyaink — minden szép statisztikai látszat ellenére . . . elmaradottak, nemcsak a messzebb nyugattal, de még a szomszédos Béccsel szemben is” — állapítja meg 1916-ban SZABÓ ERVIN.¹³ Szinte természetes tehát, hogy a modern értelemben vett tájékoztató szolgálatot nálunk a század 10-es éveiben nem a nagymúltú könyvtárak valósították meg, hanem a fiatal Fővárosi Könyvtár, amelynek élén SZABÓ ERVIN állott, és amelynek olyan haladó szellemű munkatársai voltak, mint DIENES LÁSZLÓ, KÓHALMI BÉLA, BRAUN RÓBERT és a többiek.

SZABÓ ERVINRŐL RÉVAI JÓZSEF megállapítja, hogy „úgy él az elméletileg többé kevésbé képzett, az osztálytudat bizonyos fejlettebb fokára eljutott

⁸ WARNER, John: *Reference library methods*. London, 1928. 213. p.

⁹ ROBERTS, A. D.: *Introduction to reference books*. 2. ed. London, 1951. 3. p.

¹⁰ Idézte: RANGANATHAN—SUNDARAM: *Reference service and bibliography*. Madras—London, 1940. Vol. 1. 23. p.

¹¹ KENYON, Sir Frederic: *Libraries and museums*. London 1930.

¹² A német népkönyvtári mozgalom történetének ismertetését, valamint az ezzel kapcsolatos bibliográfiát l. DIENES LÁSZLÓ: *Walter Hoffmann könyvtári törekvései*. Bp, 1916. 48. p. (Könyvtári Füzetek 1. sz.)

¹³ SZABÓ ERVIN: *Háborúban*. A Könyvtári Füzetek elé. (Könyvtári Füzetek 1. sz.) 5. p.

munkások emlékezetében, mint a munkásmozgalom őse, mint a forradalmi szocializmus, a marxizmus tanítója. És nem véletlen, hogy ez így van.”¹⁴ SZABÓ Ervin nemcsak azzal vívta ki magának a munkáosztály megbecsülését, hogy MARX és ENGELS műveit ismertette meg a széles tömegekkel, hogy harcolt az opportunizmus ellen, hogy háborúellenes, antimilitarista propagandát folytatott az imperialista világháború idején,¹⁵ hanem azzal is, hogy mint könyvtáros éles szemmel felismerte a nyugati népkönyvtári mozgalom haladó vonásait, és a Fővárosi Könyvtár fiókhálózatának megteremtésével szinte egy időben megindította a könyvtár tájékoztató szolgálatát. A műveltséget a széles tömegek számára közvetítő modern népkönyvtár és a tudományos könyvtár szolgálatait kiterjesztő tájékoztató szolgálat motívumai tehát itt is azonosak.

1914-ben BRAUN Róbert a *Könyvtári Szemlé*-ben számol be először a Fővárosi Könyvtár információs munkájáról. „A közönség, mint tapasztaljuk, könnyen szokik hozzá, hogy a könyvtártól felvilágosítást kérjen. Fordulnak hozzánk szóban, levélben és telefonon. Mégpedig nemcsak tudomány iránt érdeklődő, hanem gyakorlati emberek is.”¹⁶

A Fővárosi Könyvtár kezdeményezése azonban hosszú ideig nem talált követőkre. A HORTHY-korszak a tudományos könyvtárak közönségszolgálatára számára csak annyiban hozott bizonyos fejlődést, hogy könyvtáraink német példaképeik nyomán katalógushálózatukat igyekeztek korszerűsíteni.¹⁷ Az a régebbi és a HORTHY-korszak alatt is érvényesült másik törekvés, hogy a szóbeli vagy írásbeli tájékoztatás helyett a katalógusok mellett az olvasók rendelkezésére bocsássák a szükséges tájékoztató műveket, azt eredményezte, hogy a tájékoztató szolgálat legfontosabb segédeszköze, a segédkönyvtár kifejlődött, és, legalábbis a budapesti Egyetemi Könyvtárban, jól megalapozott és ma is talán az ország egyik leggazdagabb segédkönyv-gyűjteményévé vált. A könyvtár vezetőjének, FERENCZI Zoltánnak 1912. évi jelentése megemlíti, hogy a segédkönyvtár a tanári kutatószobában van elhelyezve.¹⁸ Helytelen volna ezt a tényt kizárólag elzárkózással, az olvasók széles rétegei igényeinek elhanyagolásával magyarázni, hiszen a legfontosabb segédkönyvek, a leggyakrabban szükséges bibliográfiák a nyilvános olvasóterem kézikönyvtárában annak megnyitása óta megtalálhatók voltak. Oka ennek inkább abban kereshető, hogy a segédkönyvekre a könyvtári feldolgozó munka során is állandóan szükség volt. Ezért helyezték el ezt a gyűjteményt a hivatali helyiségek közvetlen közelében levő tanári kutatószobában. Az idők folyamán a gyűjtemény növekedésével a segédkönyvtár úgyszólván valamennyi hivatalhelyiség polcait megtöltötte.

Az Egyetemi Könyvtár segédkönyvtári gyűjteménye létrejötté óta, ha korlátozott mértékben is, az olvasók számára megközelíthető volt. A segédkönyvtár katalógusának kinyomatása is erre vall.¹⁹ Anyagának összeállításában tehát a feldolgozó munka által támasztott igények mellett az olvasók igényeire is tekintettel voltak. Ez a tény kedvezően befolyásolta a felszabadulás

¹⁴ RÉVAI József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Bp. 1947. 49. p.

¹⁵ *Id. h.*

¹⁶ BRAUN Róbert: *Információk. Könyvtári Szemle*, 1914. (2) 49. p.

¹⁷ *Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár*. (Ismertető) Bp., 1953. 18–22. p.

¹⁸ *Jelentés az Egyetemi Könyvtár 1912. évi állapotáról*. Bp., 1913.

¹⁹ *A budapesti m. kir. Tudományegyetem könyvtárának címjegyzéke. Segédkönyvtár*. Bp., 1912.

után meginduló tájékoztató szolgálatot. A fenti szempontok szerint létrejött segédkönyvtár előnyei valójában akkor mutatkoznak meg, ha azt más könyvtárak hasonló jellegű gyűjteményeivel hasonlítjuk össze; másutt ui. általában, ha volt is segédkönyvtár, az kizárólag a feldolgozó munka alátámasztása céljából jött létre, tehát nem foglalta magában az olvasó igényeit kielégítő tájékoztató műveket, és sokszor az anyagnak a katalógusokban való feltárása is hiányos. Ennek a mulasztásnak a pótlása, a segédkönyvek módszeres és rendszeres gyűjtése és rendezése tudományos könyvtáraink most megvalósítás alatt levő feladatai közé tartozik.

Már az eddig elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy hiba volna az olvasók tájékoztatásának kétféle módját megkülönböztetni. Nem lehet a tájékoztatási munkát kizárólag a segédeszközökre bízni, másfelől a segédeszközök igénybevétele nélkül a megfelelő személyes tájékoztatást nem lehet biztosítani.

A könyvtár saját anyagának katalógusokban való feltárása tehát ma is a korszerű tájékoztatás első alapfeltétele. Az olvasó igényeinek kielégítése csak úgy valósítható meg, ha a feltárást a legváltozatosabb szempontok szerint végzik el a katalógusok. A szokásos tizedes osztályozású szakkatalógus ezen szempontok közül csupán néhányat vesz tekintetbe. A tájékoztató szolgálat eredményessége azonban éppen attól függ, hogy az anyag kiválasztásának szempontjai azonosak legyenek az olvasó szempontjaival.

A speciális, ún. reference-katalógusoknak tehát a tájékoztatás szempontjából komoly jelentőségük van. A budapesti Egyetemi Könyvtár csak 1949-ben állította fel korszerű decimális és tárgyszó-katalógusát. Az a tény, hogy a könyvtár hosszú ideig korszerű decimális szakkatalógus felállítása helyett meglevő szakkatalógusát foltozgatva, a később meginduló tájékoztató szolgálat számára komoly haszonnal is járt. Így jöttek létre ugyanis a könyvtár speciális katalógusai — a földrajzi katalógus, a portré-katalógus, az első és második világháborúval foglalkozó művek katalógusa stb. —, melyek később a tájékoztató szolgálat fontos segédeszközeivé váltak. A korszerű szakkatalógus hiányát az állandóan fejlődő betűrendes katalógus is igyekezett pótolni: annak melléklapjai, utalásai gondosak, gazdagok.

A speciális katalógusok jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az olvasók egyes, a könyv formális ismertetőjegyeire vonatkozó kérdései csakis speciális katalógusok konzultálása révén válaszolhatók meg. Ilyen a művészettörténeti kutatók részére nélkülözhetetlen reprodukció-katalógus, az irodalomtörténeti és könyvtörténeti szempontból oly fontos nyomdai vagy kiadói katalógus stb.

A különgyűjtemények katalógusai már régóta a tájékoztató szolgálat fontos segédeszközeinek bizonyultak. Az olvasótermi kézikönyvtári gyűjtemény az összefoglaló művek, szakbibliográfiák gyűjteménye lévén, annak katalógusa a tájékoztató tevékenység elindítójaként fontos szerepet játszik.

2.

A könyvtári tájékoztatás módszereinek kialakulását általában két tényező szabja meg. Az egyik az olvasó igényei, a másik a rendelkezésre álló segédeszköz-hálózat. Amint az olvasók tudomást szereztek a tájékoztató szolgálat létezéséről, napról napra növekvő számban keresték azt fel kérdéseikkel.

Ez a tény a már korábban rendelkezésre álló segédeszközök állandó bővítését, fejlesztését tette szükségessé. Ennek az igénynek egyik jelentős eredménye az Egyetemi Könyvtár tájékoztató szolgálatának egyik legfontosabb segédeszköze, a marxista-leninista irodalom különgyűjteménye és annak katalógusa.

Az olvasók igényeinek jobb kielégítése tette szükségessé a segédkönyvtár szakkatalógusának teljes átalakítását, a tájékoztató szolgálat archívumának, a kivágatok gyűjteményének felállítását, a tájékoztatás szempontjából fontos aprónyomtatványok külön gyűjtését, valamint az adott tájékoztatások feljegyzését és a feljegyzések tárgyszó szerinti rendezését.

Ha arra a kérdésre kívánunk válaszolni, hogy mik a tájékoztatás módszerei az Egyetemi Könyvtárban, először is magukat a kérdéseket, illetve a kérdés-típusokat kell megvizsgálnunk. A tájékoztató szolgálatához intézett kérdések két főcsoportra oszthatók:

1. Az olvasó egyetlen adatot keres.

2. Az olvasó egy őt érdeklő kérdés irodalmának meghatározott szempont szerint való feltárását kéri.

Az *adatszolgáltatás*. Az olvasó által keresett adatok ismét két osztályba sorolhatók. *a)* A kérdezőnek valamely bibliográfiai adatra van szüksége, vagy *b)* nem bibliográfiai adat után kutat, és csupán azért fordul a könyvtárhoz, mivel úgy véli, hogy az adatot valamely a könyvtárban levő sajtótermékben megtalálhatja.

a) Minden bibliográfiai adatkeresés, még a legbonyolultabbnak látszó is, két kérdésformula szerint fogalmazható meg: *X* milyen műveket írt? vagy ki írta *Y* művet?

A bibliográfiai adatkeresés első segédeszköze természetesen a katalógus. A gondosan szerkesztett betűrendes katalógus néha olyan problémák megoldásában is segít, amelyek első pillanatban — címszó-katalógus hiányában — azt a látszatot keltik, hogy hosszas utánjárásra lesz szükség az adat felkutatásához. Pl. a következő kérdésre: Ki írta *Die gesellschaftlichen Grundlagen der Goethezeit* című művet, a választ (BRUFORD) a betűrendes katalógus GOETHERE vonatkozó melléklapjai között találtuk meg.

Ugyanakkor azonban, amikor a bibliográfiai adatszolgáltatás, irodalomfeltárás elsődleges forrása a katalógus, ez a könyvtárban kialakult tájékoztatásnak nem egyetlen forrása. Hiszen a bibliográfiai adat felkutatása még akkor is fontos, ha a bibliográfiai egység nincs a könyvtár birtokában, mivel az, új beszerzés vagy könyvtárközi kölcsönzés révén, majdnem minden esetben az olvasó rendelkezésére bocsátható. Az a legegyszerűbb típusú bibliográfiai adatkérés, mely így fogalmazható: »*X* milyen műveket írt?» a katalógus alapján még abban a formában sem válaszolható meg, hogy *X* milyen művei találhatók meg a könyvtárban? Hiszen ha ezt a kérdést a katalógus alapján akarnánk megválaszolni, kimaradnának *X* folyóiratokban, újságokban, gyűjteményes művekben megjelent írásai, amelyek pedig lehet, hogy a könyvtárban megtalálhatók.

Szükség esetén tehát e legegyszerűbb kérdés megoldásához is a gyakorlatban kialakult megközelítési módszereket alkalmazzuk. Tapasztalataink szerint ugyanis a kérdéseket háromféleképpen lehet megközelíteni: 1. kronológiailag, 2. topográfiailag, 3. biográfiaiilag. Vagyis egy adat felkutatásában tekintetbe vesszük, hogy az milyen korban, hol és milyen személlyel kapcsolatban kereshető. Az adott legegyszerűbb típusú kérdés alapos

megválaszolása tehát vagy biobibliográfia, vagy az író működési periódusát feldolgozó kurrens bibliográfia konzultálása révén is történhetik.

A bibliográfiai adatkérések második csoportját a következő típuskérdéssel jellemeztük: Ki írta Y művet? Az első kérdéstípusban a mondat tárgya, emennél a mondat alanya az ismeretlen. E kérdés megválaszolásában is a katalógus, saját vagy kartársaink emlékezőtehetsége, a címszavakat is közlő bibliográfiák és a tartalmi ismertetéseket közlő irodalmi lexikonok a szolgálat elsősorban szükséges segédeszközei. Ha ezek csődöt mondanak, akkor az ilyenfajta kérdés megoldását is a három megközelítési módszer egyikével vagy másikával, vagy pedig azok együttes alkalmazásával kísérelük meg.

Egyik olvasónk a következő kérdést intézte hozzánk: Ki írta a »*Pry Pál*« c. vígjátékot, és ki fordította magyarra? A biográfiai megközelítés ennél a kérdésnél nem jöhet számításba, hiszen az író nemzetiségét nem ismerjük, valamennyi tekintetbe vehető magyar fordító valamennyi fordítását végignézni majdnem lehetetlen. A kronológiai megközelítés mindenesetre ad már valami támpontot. Olyan darabról van szó, amelynek színpadi előadására nem emlékszünk. Igen valószínű tehát, hogy nem az utóbbi 10–15 évben játszott darabról van szó. A darab címének hangzása, a magyarra fordított keresztnév — inkább arra mutat, hogy a XIX. század második felében játszott darabról van szó.

Ez a kronológiai megközelítés megkönnyítette a megoldáshoz vezető topográfiai megközelítést. A kérdést így fogalmaztuk: *hol* játszottak a XIX. század második felében — és természetesen ennél régebben is, — vígjátékot. Elsősorban a Nemzeti Színház jöhet ily módon számításba.

A kérdés megoldása most már egyszerű volt. RÉDEY Tivadar *A Nemzeti Színház története* c. művének 364. lapján megtaláltuk, hogy a darabot John POOLE írta, és CSIKY Gergely fordította magyarra.

A »Ki írta Y művet« típusú kérdés egyik igen gyakran előforduló formája az, amikor az olvasó egy idézet gazdáját keresi. Az idézet-lexikonok, antológiák ilyenkor jó segítséget nyújtanak. Görög és latin idézetek megállapításában jól használhatók a konkordancia-szótárak. Természetesen vannak esetek, amikor egyes kérdések megválaszolásához ezeknek a kézenfekvő segédeszközöknek igénybevétele nem elegendő, és ismét a hármas megközelítési módszer egyikének, másikának alkalmazása válik szükségessé.

Komoly fejtörést okozott például a következő kérdés: Melyik versben találhatók ezek a sorok: »Horáciust, a sima udvaroncot, dalolni készte olykor pusztá hála.«

A kronológiai megközelítés ebben az esetben egybeesik a sorok stíluskritikai megvizsgálásával. Nyilván a XIX. század második felének valamelyik költője írhatta a verset. Feladatunk most már az volt, hogy megtaláljuk azt a magyar költői antológiát, amely lehetőleg bőségesen tartalmazza a XIX. század második felének alkotásait. Ilyen ENDRŐDI Sándor *A magyar költészet kincsesháza* c. antológiája: szerencsés beosztása — nem költők, hanem műfajok szerint csoportosítja a műveket — gyors választ tett lehetővé. A sorok GAÁL Mózes *Az óda* c. versében találhatók.

Az olvasó igényei igen gyakran meghatározott tartalmi elemeket magában foglaló művekre irányulnak. Ilyen kérdés, hogy melyik magyar regényben szerepelnek a dekabristák (JÓKAI: *Szabadság a hó alatt*); vagy egy konzervgyárnak azon kérdése, hogy hol találhatja meg a »catch up« nevű paradi-

csomos ételizesítő receptjét, mivel a gyár be akar rendezkedni annak gyártására export céljából. Ez utóbbi kérdés legcélszerűbben topográfiailag közelíthető meg. És valóban egy *angol* szakácskönyvben az ételizesítő receptjét meg is találtuk. Ebből a tájékoztatásból, amelyet komoly népgazdasági érdek támaszt alá, azt a tanulságot is levonhatjuk, hogy nagy tudományos könyvtárban felesleges könyv alig akad.

A tartalmi elem felderítéséhez a biográfiai megközelítési módszer alkalmazása is gyakran komoly segítséget nyújt. Olvasónk az I. G. Farbenindustrie német kémiai tröszt fejlődését, történetét tárgyaló művet keres. Olyan dokumentum jellegű megnyilatkozásokra van szüksége, amelyek leleplezik az I. G. Farbenindustriának a náciizmussal való kapcsolatait. Megállapítva, hogy a konszern vezetője Karl DUISBERG volt, az ő önéletrajza és a személyével foglalkozó irodalom az olvasót teljesen kielégítette.

A nem bibliográfia jellegű adatkérések a legváltozatosabbak és néha meglepőek. A kérdések megválaszolásának módszere itt is csak fokozatosan alakult ki. Először természetesen a saját emlékezőtehetségünkbe vetett bizalom rendült meg. A hármas megközelítési módszer azonban sok kezdeti bizonytalanságot szüntetett meg, és meggyőződésünk, hogy helyes alkalmazása sok nehézség látszó problémát megoldását teszi lehetővé. Annak megállapítása, hogy az adat milyen időponthoz, személyhez vagy helyhez kapcsolható, a keresés legfőbb támpontja. Olvasónk azt kérdi, hogy ki építette a Népszínházat? Erre a kérdésre a választ Budapest műemléki topográfiaijában találjuk meg (FELLNER és HELLMER). A biográfiai megközelítés pedig (THIEME—BECKER: *Allgemeines Künstler Lexikon*) megoldást ad arra a bibliográfiai jellegű kérdésre, hogy hol található meg a Népszínház műszaki leírása. (*Budapest műszaki leírása*. Bp. 1896.)

A nem bibliográfia jellegű tájékoztatás — ha komolyan vesszük, — nem egy esetben hozzájárul kétségek eloszlatásához. Egy olvasó kérdése pl. az volt: Megfizette-e SZÉCHENYI István az Akadémiának felajánlott évi jövedelmét? Ha megfizette, úgy e ténynek ki kell tűnnie az Akadémia zárszámadataiból. A kérdés tehát kronológiailag közelítendő meg. Az Akadémia zárszámadatait évkönyveiben közli. A *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* első kötetében (1831) bevételi tételként szerepel SZÉCHENYI adománya.

3.

Tájékoztató bibliográfiák. A könyvtár tájékoztató munkájának felelősségteljesebb, nagyobb apparátust igénylő részét nem az adatszolgáltatás adja, hanem az olvasók kívánságára készített tájékoztató bibliográfiai jegyzékek összeállítása. Könyvtárosaink ezt a tevékenységet meglehetősen önkényesen alkalmazott és félreértésre okot adó szóhasználatral irodalomkutatásnak nevezik. Ha ezek a kérdések egy kérdés irodalmának teljes feltárására irányulnának, úgy méltán nevezhetnők ezt a fajta tevékenységet irodalomkutatásnak. Az esetek azonban azt bizonyítják, hogy ilyen kérdéssel különösen egy-egy tudományág szakképzett művelői ritkán fordulnak a könyvtárhoz. A szakk bibliográfiák ismerete, a referáló folyóiratok figyelemmel kísérése, a szakkönyvtárak dokumentációs szolgálata a tulajdonképpeni »irodalomkutatás« munkájában az egyes tudományágak művelői számára kellő segítséget ad.

A gyakran felvetődő kérdés — ami a könyvtár tájékoztató szolgálatának feltétlen szükségességét igazolja — nem egy kérdés irodalmának általában való felkutatására irányul, hanem az irodalom egészének vagy egy szektorának egy *meghatározott szempont* szerinti feltárását kívánja a könyvtártól.

Már a katalógusok szerepének futólagos vizsgálatakor is láttuk, hogy az irodalom, a dokumentumok formai és tartalmi feltárásának szempontjai nem minden esetben képesek kielégíteni az olvasók igényeit.

A modern könyvtártudomány egyik legérdekesebb problémája, hogy miképpen lehet a feltárás szempontjait az olvasó szempontjaival egyeztetni. Az ajánló olvasói katalógusok, az irodalom pártos feltárása, e szempont-egyeztetés gyakorlati megvalósulásai.

Az irodalom egészében foglalt adatközlések, ténymegállapítások, gondolatok, a jelenségek és fogalmak összefüggéseit, elemzését feltáró közlések, — azaz információk — száma és minősége szinte felmérhetetlen. Hozzávetőleges becslés szerint az 1940-ig kiadott könyvek száma — Kína könyvtérmentésének figyelmen kívül hagyásával — 15,4 millió.²⁰ Egy angol forrás szerint az 1953. évi termés kerek számokban 330 000 könyv, 8000 térkép, 31 000 kotta, 33 000 újság, 70 000 folyóirat, 7000 film, 76 000 vegyes dokumentum. Az ezekben foglalt információs anyag feltárása, még ha tekintetbe is vesszük azt, hogy egyazon információ esetleg sokszorosan fordul elő, a ma még általában szokásos katalogizálási módszerek mellett áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik. A nehézségeket csak növeli az a matematikai bizonyossággal megállapítható tény, hogy minden olyan könyvtár, amelyik a gyűjtőkörének megfelelő irodalmat lelkiismeretesen beszerzi, állományát 10—18 évenként megduplázza. Ez azt jelenti, hogy egy 500 000 művel rendelkező könyvtár állománya 1967-ben 1 millió, 1980-ban vagyis 25 év múlva 2 millió mű lesz.²¹

A híradástechnika elméleti alapvetésének gyakorlati alkalmazása a könyvtári feltáró munkában reményt nyújt arra, hogy az információs anyag állandó növekedéséből származó nehézségeket ott, ahol erre szükség van, előbb-utóbb le fogjuk győzni.

Az analitikus cíMLEÍRÁS, a részleteket feltáró szakbibliográfiai tevékenység lehetőségeit hatalmas méretekben növeli a feltárásnak az a módja, amelyre a gépi feltárás ad alkalmat. A gépi feltárás jelentősége ugyanis abban rejlik, hogy a feltárt dokumentumot — a magától értetődő információs tényezőket elhanyagolva — egységekre bontja, az információs egységeket vagy egységcsoportokat alkalmas módon megjelöli, és gépi úton választja ki a kívánt információs egységeket vagy azok kombinációját tartalmazó dokumentumokat.

A tájékoztatás munkájában, a tájékoztató bibliográfia összeállításában három tényező jelenlétével kell állandóan számolni. Az első a mennyiségi tényező, a második az időtényező és végül a harmadik a minőségi tényező. Ez azt jelenti, hogy az olvasó igényeit az irodalom lehetőleg teljes feltárásával a legrövidebb időn belül az olvasó számára legjobban használható, vagyis legjobb irodalom rendelkezésre bocsátásával elégítjük ki. A gépi feltárás

²⁰ *Union Catalogs in the United States*. New York, 1942. (Idézve: RIDENOUR — SHAW — HILL: *Bibliography in an age of science*. Chicago, 1951. 17—18. p.)

²¹ RIDENOUR: *Id. m.* 8—12. p.

a mennyiségi és időtényező okozta nehézségeket minden bizonnyal át tudja hidalni. Számunkra azonban a minőségi tényező, vagyis a legjobb, az olvasó számára legjobban használható irodalom feltárása a két előbbi tényezőnél is döntőbb jelentőségű.

Az olvasó igénye mindenkor az irodalom gondolat tartalmának feltárására irányul. Ez azt jelenti, hogy az olvasó nemcsak az irodalomban feldolgozott információk mennyiségét kívánja megismerni, hanem az azok feldolgozásában megnyilvánult szempontokat is. Ezt semmilyen gépi feltárás, sőt semmilyen szokványos szakkatalógus sem biztosítja. Természetes az is, hogy ez igény kielégítésének legelső és legfontosabb segédeszköze a szakkatalógus és a szakbibliográfia. Mennél árnyaltabb és elemzőbb a szakkatalógus és a szakbibliográfia, annál gazdagabban tárja fel mind mennyiségileg, mind minőségileg az egyes irodalmi alkotások tartalmát. A mennyiségi feltárást a pontos címleírás, a minőségi feltárást a jó szakrendszer és a jó annotáció biztosítja. Különös jelentőségük van a témakatalógusoknak. Azonban vitathatatlan, hogy valamennyi szakrendszer merevsége éppen abban nyilvánul meg, hogy képtelen a tartalom *teljes kvantitatív és kvalitatív* feltárására.

Ennek a hiányosságnak oka kézenfekvő. A feltáró munka során kialakulnak a feltárás szempontjai. Így jönnek létre a speciális katalógusok, amelyek az olvasók egyes különleges igényeit igyekeznek kielégíteni. Igen gyakran azonban a leggondosabb feltárás szempontjai sem azonosak az olvasók szempontjaival. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy sokkal több és sokkal váratlanabb szempont szerint kéri az olvasó a mű tartalmának feltárását, mint ahogy azt a legteljesebbnek tartott feltárás elvégzi. Az olvasó másképp fogalmazza meg igényét, mint a szakozás.

Kétségtelen, hogy a tartalomnak szavakkal és nem jelzésekkel való megjelölése — vagyis a tárgyszó-katalógus — sok olyan esetben is lehetővé teszi az olvasó és feltáró szempontjainak egyeztetését, amikor a szám- vagy betűjelzéses szakkatalógus csődöt mond. Kísérletképpen tárgyszóval való megjelölés céljából könyvtárunk szakozóinak átadtam azokat a műveket, amelyeket kiválasztottam annak az olvasónak, aki az I. G. Farbenindustrie történetével foglalkozó műveket kereste. E művek a decimális szakkatalógusban csupán az életrajzi művek között szerepelnének. A kísérlet során adott tárgyszavak azonban világosan kifejezésre juttatták azt, hogy a kérdéses biográfiák az I. G. Farbenindustrie történetével foglalkoznak.

A feltárás és az olvasó szempontjainak összeegyeztetése azonban még a tárgyszó-katalógus segítségével sem sikerülhet mindig.

Az olvasó által több-kevesebb pontossággal megfogalmazott igény tehát a tájékoztató bibliográfia összeállításának kiinduló pontja. A szakkatalógus és a szakbibliográfia a bibliográfiai egységeket témájuk, vagyis tartalmuk szerint csoportosítja. A tájékoztató szolgálathoz forduló olvasó azonban nem mindig elégszik meg azzal, hogy feltárjuk számára e két segédeszköztípus igénybevitelével a kívánt témával foglalkozó bibliográfiai egységeket. Egyfelől igényt támaszt arra, hogy megtalálja azokat a műveket, amelyek több témának egymáshoz való viszonyát, a témák közötti összefüggéseket tárgyalja, másfelől nem közömbös az olvasónak az sem, hogy milyen *szempont* szerint tárgyalja a mű a keresett témát. A tizedes osztályozás szemponti alosztásai formálisak, azok nem minden esetben nyújtanak eligazítást. Az olvasó igénye gyakran nem egyezik a bibliográfiai egységnek szakjelzettel vagy tárgyszó formájában kifejezhető tartalmával.

Georg SCHNEIDER *Einführung in die Bibliographie* c. művében felveti a gondolatbibliográfia (»Gedankenbibliographie«) ötletét, de már ő is látja, hogy ennek az irodalom széles területén való elkészítése milyen nehézségekbe ütközik. Az első nehézség magának a »gondolatnak« felismerése, hiszen az nem mindig egyezik valamely ténymegállapítással.²²

A teljes tartalom analitikus feltárása, ami SCHNEIDER szerint is monstrozus és megvalósíthatatlan gondolat, még megvalósulása esetén sem lehetne kielégítő megoldás. Mint mondtuk, az olvasó nemcsak arra kíváncsi, hogy az őt érdeklő témát melyik bibliográfiai egység tárgyalja, hanem arra is, hogy milyen szempontok szerint tárgyalja a szerző a témát. Erre pedig semmilyen »gondolatbibliográfia«, még a SCHNEIDER által példának felhozott FURCHHEIM-féle *Capri bibliográfia* sem ad kielégítő választ. Azt a formális tartalmat, amelyet az említett FURCHHEIM-féle bibliográfia kifejez, egyébként általában a földrajzi katalógus és minden helyismereti bibliográfia is fel tudja tártani.

Az igazi akadály, amelyet semmilyen katalógus, sőt az ún. »gondolatbibliográfia« sem tud legyőzni, akkor jelentkezik, amikor az olvasó két vagy több gondolat, ill. téma egymáshoz való viszonyára, egymáshoz való kapcsolódására vonatkozóan kér irodalmat. A gépi feltárás a tényközlésre vonatkozóan, a félreérthetetlenül megjelölhető *természeti objektumok* egymáshoz való viszonyának, együttes előfordulásának kikutatására használható segédeszköznek bizonyulhat. Ennek felismerése készítette a Szovjetunió tudományos tényezőit a kérdés tanulmányozására.²³

Azonban ha *nem természeti objektumok* leírásáról van szó, a tartalomnak ilyen módon való feltárása egyelőre megvalósíthatatlan. A feltárás, a tartalomnak az olvasó szempontjainak megfelelő kibogozása a tájékoztató szolgálat tevékenységére hárul.

Azok, akik szeretik lebecsülni a könyvtári munka színvonalát, többek közt azzal is érvelnek, hogy ilyen nagyobb tudományos apparátust igénylő bibliográfiai munkára a könyvtárban nincs is szükség, hiszen a szaktudományok művelői, ismerve az őket érdeklő tudományág használható bibliográfiáit, referáló folyóiratait, a problémákat többnyire maguk oldják meg. Mivel azonban éppen a gondolattartalom nem szorítható be egyetlen szaktudomány területébe, és ugyanannak a gondolatnak a különböző szaktudományokban való megjelenése, ill. feltárása olyan igény, amelyet az egyes tudományok művelői saját szakbibliográfiáik felhasználása révén nem tudnak kielégíteni, a könyvtár bibliográfiai segítségnyújtása szívesen fogadott és elismert tevékenység.

A kívánt gondolattartalom megadott szempontok szerinti feltárásának módszerei természetesen nem különböznek az adatszolgáltatás módszereitől. A problémák, ill. a gondolattartalom megközelítésének itt is jó segédeszköze az adatszolgáltatásban alkalmazott hármas módszer. Az ún. irodalomkutatásban ugyanis többnyire nem egyetlen szempont szerint kívánatos az irodalom feltárása, a kronológiai, biográfiai és topográfiai megközelítés együttes, egymásutáni alkalmazása, — a probléma teljesebb feltárása érdekében.

Színpadi rendező például, az általa rendezett színdarabnak az igazsághoz hű, realista színpadra vitele érdekében irodalmat kér a biedermeier-kor

²² SCHNEIDER, Georg: *Einführung in die Bibliographie*. Leipzig, 1936. 24. p.

²³ *Tudományos könyvtári problémák a Szovjetunióban*. Bp, 1952. 28 p. (A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye. 26 sz.)

lakberendezésére és divatjára vonatkozóan. Az olvasó által kért gondolat-tartalom figyelmen kívül hagyását jelentené, ha őt a szakkatalógus iparművészettel és az iparművészet történetével foglalkozó részéhez utasítanók, bár abban is használható anyagot találna. A feladat azoknak az újságcikkeknek (divattudósítások, táncvigalomleírások stb.), emlékiratoknak, szépirodalmi alkotásoknak, a korról szóló monográfiáknak feltárása, amelyek hiteles leírásokat tartalmaznak a kor divatjáról, a polgári otthonok berendezéséről stb. A kutatást természetesen mind a kronológiai, mind a topográfiai, mind pedig a biográfiai megközelítés segítségével hajtottuk végre.

Az olvasó azon szempontjai, amelyek alapján a bibliográfiai összeállítás elvégzését kéri, a legváltozatosabbak. Igen gyakori eset, amikor egy könnyen meghatározható tematikai elem kvalitatív feltárását kéri a könyvtártól. Ilyen bibliográfiai összeállítás az idealista filozófusok fizikai világképét tükröző művek bibliográfiája. Ezt a kérdést elsősorban biográfiailag kellett megközelítenünk, kiválasztva az idealista filozófia legtipikusabb képviselőinek műveiből azok fizikai világképét tükröző alkotásait. A kronológiai megközelítés itt egyet jelentett azzal, hogy a kutató szempontjából elsősorban a legújabb burzsoá filozófiai írók művei jöttek számításba. Ez a szempont a topográfiai megközelítés igénybevételét is szükségessé tette: elsősorban az angolszász nyelvterületen megjelent irodalmat kellett feltárni.

A témata tartalom kvalitatív feltárása mellett a könyvtár által készítendő bibliográfiák célja gyakran magának a szakkatalógusból vagy szakbibliográfiából nem nyilvánvalóvá váló témata tartalomnak feltárása. A vérbosszú kérdésével foglalkozó irodalmat kell például feltárnunk olvasónk számára. Ehhez a kriminológiai, erkölestörténeti, etnológiai irodalom egy bizonyos megadott szempont szerinti feltárása szükséges, ahol ismét a hármas megközelítési módszer ad segítséget. A halál problémájával foglalkozó olvasót is hiába utasítottuk volna a szakkatalógushoz vagy szakbibliográfiához.

A gondolat tartalmat kifejező bibliográfia összeállításához az olvasó szempontjaival, érdeklődési körével egyező irodalom feltárása mechanikusan, a segédeszközök szelektálása, kritikai felhasználása nélkül nem végezhető el. Az olvasó által megadott szempontok, a gondolat tartalom, amelynek feltárását az olvasó kéri, gyakran olyanok, hogy azoknak dokumentációs jellegű feltárására az olvasó igényeit előre figyelembevevő katalogizálás vagy bibliográfia sem gondolhat. Az egyetemi oktató munka támogatása pedig ilyen gondolat-bibliográfiák készítését a könyvtár feladatává teszi. A büntetőjog tanításának alátámasztása szempontjából a tanszék irodalmi összeállítását — ajánló bibliográfiát — kért olyan világirodalmi remekművekről, amelyek bűncselekményekkel, a bűnözők lelkivilágával, a bűncselekmények motívumaival magas színvonalon — tehát nem az átlagos detektívregények színvonalán — foglalkoznak. E tájékoztató bibliográfia összeállításához az irodalom tematikai feltárása mellett annak minőségi feltárására is szükség volt.

A tematikai és kvalitatív szempontok egyeztetése mellett a tájékoztató munka másik fontos feladata olyan gondolatbibliográfia összeállítása, amely két vagy több szempont, ill. gondolat egymáshoz való viszonyának, együttes előfordulásának feltárására irányul.

A tényközléssel kapcsolatban, mint már említettük, a félreérthetetlenül megjelölhető természeti objektumok egymáshoz való viszonyának, együttes előfordulásának kikutatására vezető mechanikus módszerek kidolgozására történtek már kísérletek.

A gépi feltárás alkalmazása azonban nem vezethet eredményre, ha a kutató által fogalmazott problémák éppen felderítetlen összefüggések bibliográfiai kimunkálását teszik szükségessé.

Ilyen esetekben a feltárás nem irányulhat arra, hogy a kutató igényeit teljesen kielégítő irodalmat kutassuk fel, hiszen a kutató szempontjainak eredetisége éppen abban nyilvánul, hogy két vagy több, eddig összefüggésbe nem hozott gondolati elemet a maga összefüggésében kíván megismerni. A feladat itt abban nyilvánul — és ennek ellátása a kutató számára komoly segítséget jelent —, hogy megkeressük azt az irodalmat, amely magában foglalja kérdésfeltevését, tekintet nélkül arra, hogy maga az irodalom a gondolati elemek összekapcsolását elvégezte volna.

A primitív népek művészete, vallási kultusza és az emberi munka egymáshoz való viszonyának kérdését kutatja tudományos életünk egyik legkitűnőbb képviselője. Nem azért fordul a könyvtárhoz, mert a probléma nem világos előtte. Nem is azért kéri a könyvtár »segítségét«, mert gyűjtött adatait, amelyek alapján a maga állásfoglalását tudományos alapossággal kialakította, ellenőrizni kívánná, hanem azért, hogy kutassa fel a könyvtár, hogy a probléma felvetése, az általa megjelölt gondolati elemek együttes előfordulása megtalálható-e az irodalomban.

Vajon ebben az esetben a szakkatalógus vagy a szakbibliográfiák mechanikus feltárása eredményre vezethet-e? Az egyes gondolati elemeket tartalmazó irodalom rendkívül gazdag, hiszen a primitív népek művészetét, a vallástörténetet, az etnológia kérdéseit tárgyaló irodalom mennyiségileg és minőségileg szinte áttekinthetetlen. Ismét a hármas megközelítési módszer, a problémáknak időhöz, helyhez és szerzőhöz való kapcsolása vezetett — ha nem is mindenben, de legalább részben — kielégítő eredményhez.

A fentiekben néhány tipikusnak tartott példa kapcsán a tájékoztató szolgálat néhány módszertani problémáját igyekeztem megvilágítani. A kialakult módszerek alkalmazása kétségtelenül hozzájárul az egyes kérdések sikeres megoldásához. A sikerek mellett azonban jócskán voltak kudarcok is. Voltak problémák, amelyeknek megoldása nem sikerült, vagy csak részben sikerült. A kudarcok oka *többször* a felkészültség hiánya, *néha* pedig a segéd-eszközök, bibliográfiák és egyéb irodalom hiánya volt.

Sikereinkkel — emberi gyöngeségből — szeretünk kérkedni. Általános tapasztalat az is, hogy kudarcainkat szeretjük elhallgatni, sőt hajlamosak vagyunk azokat elfeledni. A könyvtári tájékoztató munka színvonalának biztosítása megkívánná, hogy a meg nem válaszolt kérdéseket valamilyen formában publikáljuk. Az együttműködésnek, a kérdések megválaszolására fordított együttes erőfeszítésnek a könyvtárak olvasói, tehát egész társadalmunk látná hasznát. A sikerek és kudarcok alapján levont tanulságok könnyen összefoglalhatók. A tájékoztató szolgálat személyi és tárgyi előfeltételeinek együttes jelenléte biztosíthatja csupán annak színvonalát, eredményességét.

E cikk a tájékoztató munka során felvetődött néhány problémát igyekezett tisztázni, remélve, hogy a gyakorlati tapasztalatokból levont tanulságok nem csupán egy könyvtár, a budapesti Egyetemi Könyvtár gyakorlatát tükrözik, hanem azokat — amennyire az lehetséges — az általános könyvtári gyakorlat is igazolja.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

JÁNOS SZENTMIHÁLYI: ASPECTS OF REFERENCE-WORK IN UNIVERSITY AND RESEARCH LIBRARIES

Although authors of library manuals recommended to organize library information service, — as it is known in Britain and in the U. S. A. — it was scarcely done in Hungary before World War II.

In relying entirely on the information furnished by the catalogues, Hungarian University and research libraries chose to follow the German example. Owing to the lack of public libraries there was no respective demand for an organized information service. Characteristically the first actual information service before World War I. was realized by the Budapest Municipal Library, the logical outcome of adopting British and German progressive public library methods.

The exclusive reliance on catalogues had advantages which proved useful later to reference-work. Endeavours made to meet the more specific demands of the reader created many kinds of special catalogues in Hungarian libraries beside the alphabetical and subject ones. Thus for instance the Budapest University Library placed at the disposal of its readers among others a portrait-catalogue, a geographical catalogue, a World War catalogue etc.

In recent times the demand for immediate information rose at a rapid pace. The Budapest University Library when starting its up-to-date reference-work encountered the same experiences as the Municipal Library some 30 years before. The number of questions, the need for information has been growing daily since the establishment of a modern reference-service.

The readers' demands may be divided into two main groups. 1. The reader asks for a single information; 2. the reader needs the bibliography of a special problem.

Methods of tackling these were gradually developed in the course of years. The first source of information is of course the catalogue. As the catalogue is confined only in books, the solution of the simplest question requires sometimes methods applied to approaching more intricate problems. Questions may be solved by means of either the a) chronological, — b) topographical, — or c) biographical approach.

Practically every question may be connected a) with a certain date, b) a certain place, or c) a certain personality. The paper gives practical examples to prove the competence of this method.

The demand for a bibliography of a single problem can not be entirely satisfied with the existing catalogues or special bibliographies. What the reader seems to require is not so much a subject bibliography, but one which treats a subject from a strictly confined point of view, which though contained, is not conspicuous in general subject bibliographies or catalogues. The other type of demand is for literature linking together two or more subjects from a certain point of view. Here the application of the threefold approach proves also to be practicable.

In science the application of punched cards, rapid selectors is making quick progress and will sooner or later make possible the deepest analysis of scientific literature.

In arts and humanities the „bibliography of ideas“ as Schneider puts it, is an unpracticable scheme. Examples based on practical reference-work however demonstrate that by the application of the threefold approach, difficult and complicated questions may be answered, and the bibliographies made by the library prove equal to the demands of the readers.

Nagy könyvtáraink raktározási problémái

A könyvraktározás gyakorlatilag rendkívül égető, de elvileg, módszertanilag úgyszólván teljesen tisztázott kérdésnek látszik. Az erre vonatkozó ismeretek birtokában ma már minden jól működő hazai könyvtár kialakította korszerű technikáját, — az épülettel vagy az állványzattal kapcsolatos nehézségek leküzdését pedig főleg költségvetési feladatnak tekinti. Pedig mai viszonyaink között nem elég a könyvek rendezésmódjának gazdaságos megoldása, hiszen a folytonosan emelkedő könyvtermelés még a legkedvezőbb körülmények között működő könyvtárakat is az abszolút telítettség egyre nehezebben kiküszöbölhető veszélyével fenyegeti. A könyvtár működési területeinek szerves összefüggéséből is az következik, hogy a raktározásnak a férőhelyproblémán kívül gyűjtőpolitikai, feldolgozásbeli és olvasószolgálati vonatkozásait is gondosan számba kell vennünk.

Nagy tudományos könyvtárainkra — állományuk gazdagságát és tartalmi értékeit, forgalmukat és munkájuk minőségét illetően — jogos büszkeséggel tekinthetünk. Az első öt éves terv folyamán elért eredményeik pedig további fejlődésük széles távlatait vetítik elénk. Nem kielégítőek azonban a fejlesztés anyagi, technikai feltételei, különösen nem azok raktári vonatkozásban. E fejtegetések támpontjául szolgáló tizenkét nagy könyvtár¹ közül korszerű és jelentősebb mértékben fejleszthető raktáépülettel mindössze három (BEK, MEK, DEK) rendelkezik, de a meglevő polcférőhely ezeknél is alig néhány esztendei gyarapodás befogadására alkalmas. Néhány könyvtár (OSzK, MTAK, PEK, OMK) működését pedig a súlyos helyhiány már most is csaknem teljesen megbénítja. A helyzetet jól szemlélteti néhány jellemző számadat:

A vizsgált könyvtárak együttes kötetszáma:

1945. december 31-én	4 522 222	kötet könyv és periodika				
1954. « 31-én	6 177 128	« « « «				
Gyarapodás 1945—1954	1 654 806	« « « «				
Évi átlagos gyarapodás	184 000	« « « «				
1954. évi gyarapodás	535 863	« « « «				

¹ Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (BEK), a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára (DEK), a Pécsi és Szegedi Tudományegyetem Könyvtára (PEK, SzEK), a Műszaki Egyetem és a Marx Károly Közgazdasági Egyetem Központi Könyvtára (MEK, KEK), az Országos Műszaki (OMK) és az Országos Mezőgazdasági (OMgK) Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSzEK), valamint az Országgyűlés Könyvtára (OK).

A raktárak együttes alap- területe	17 596 m ²
A raktárak együttes térfogata	69 205 m ³
Polcfolyóméterek száma	101 686
Ebből betöltött	94 949
Üres	9 722
A jelenlegi körülmények közt még létesíthető polcfolyó- méterek száma	31 930

Az üres polcfolyóméterek számából arra lehetne következtetni, hogy 486 000 kötet, tehát több mint egy évi gyarapodás még elhelyezhető anélkül, hogy a férőhelyet növelni kellene. (A gyarapodás megtervezésénél évi 360 000 kötetet, az 1945 utáni időszak átlagának és az utolsó év gyarapodásának középértékét, vehetünk alapul.) Ez azonban csak látszat, hiszen az üres polcok nem arányosan oszlanak meg könyvtáranként: néhol több, néhol kevesebb, négy helyen pedig éppen semmi sem áll rendelkezésre.² Az állványzat könyvekkel be nem töltött része állományfejlesztési szempontból bátran el is hanyagolható. Hogy ez így van, világosan kitűnik a meglevő kötetek és polcfolyóméterek számának összevetéséből. Az összes könyvpolcok hossza 101 686 méter. Általánosságban egy méterre maximálisan 50 kötetet számítva, a tizenkét könyvtár teljes állványzata 5 084 000 kötet befogadására alkalmas. Állományuk azonban ennél jóval nagyobb: összesen 6 177 128 kötet. Ez azt jelenti, hogy 1 093 000 kötet számára már ma sincs hely, és ha a most üresen álló polcokat megtölthetnénk, ez a könyvmennyiség akkor is a földön, ömlesztett állapotban,³ vagy — ahol ez lehetséges — a szélesebb polcokon két-háromsorosan⁴ összezsúfolva maradna. Valójában ugyanis nem a szabad férőhely nagyságát tükrözi az üres folyóméterek száma, hanem azt, hogy a legfontosabb gyarapodás elhelyezése, használhatóvá tétele érdekében könyvtáraink szükségrendszer szabályokhoz folyamodtak, lemondva állományuk ritkábban használt részének megfelelő tárolásáról. Magától értetődik, hogy ez az állapot huzamosabb ideig nem tartható fenn.

Célszerű megvizsgálnunk a közölt adatokat abból a szempontból is, milyen lehetőség nyílik nagy könyvtárainkban a férőhely bővítésére, új állványzat létesítésére. Ha az épületek alapterületének és térfogatának adatait szembeállítjuk a befogadóképesség mérőszámaival, a helyzet első tekintetre

² Elvi fejtegetéseink kereteit megbontana, ha a férőhelykérdést könyvtáranként próbálnánk elemezni. Erre a konkrét fejlesztési tervek kidolgozásakor kell majd sort keríteni. A kép teljessége kedvéért mégis rámutathatunk néhány igen szembetűnő mozzanatra. Pl. arra, hogy a MTAK, PEK és OMK e sorok írásakor egyetlen szabad polcfolyóméterrel sem rendelkezik, hogy az OSzK már évtizedek óta egyes különgyűjteményeinek ide-odaköltöztetésével, távolesó épületek igénybevételével próbál helyzetén könnyíteni, de így is lépten-nyomon arra kényszerül, hogy anyagának egy részét ömlesztett állapotban tárolja. Az OMK raktárainak telítettsége nemcsak könyvtárüzemi, hanem már-már statikai, épületbiztonsági szempontból is veszélyessé válik. A PEK-ban a folyosókat, szolgálati helyiségeket is betöltő könyvanyag lassanként kiszorítja az olvasót s a könyvtár dolgozóit az épületből. A MTAK polcain két-három rétegben egymás mögött sorakoznak a könyvek. A DEK rohamosan fejlődő hírlaptárát polcok hiányában a földön kénytelen elhelyezni. És így tovább.

³ Pl. OSzK, DEK, MTAK

⁴ Pl. MTAK

ebben a vonatkozásban is biztatónak látszik. Szabványos vasállványzat alkalmazása esetén 17 596 négyzetméteren (a tizenkét könyvtár összesített alapterületén) 6 686 000 kötetnek ($1 \text{ m}^2 = 380 \text{ kötet}$) kellene elférnie, holott jelenleg csak 5 084 000 kötet, tehát lényegesen kevesebb fér el. A térfogati mérőszámot, köbméterenként 190 kötetet alapul véve pedig korszerű állványzaton éppenséggel több, mint 13 millió kötetet lehetne elhelyezni. Ez a könyvmennyiség összesen 263 000 polcfolyómétert töltene meg. Ne feledjük azonban, hogy a raktárépületek nagyrésze elavult, sőt legtöbb esetben nem is könyvtári célokra készült. Egyik helyen a födémek teherbíróképessége nem kielégítő,⁵ a másikon a meglevő berendezés műemléknek minősül, s ezért nem változtatható meg,⁶ ismét másutt boltívek, oszlopok, vagy az épület egyéb adottságai⁷ teszik lehetetlenné a teljes bepoliczást. Az épületek mai keretei között a meglevő 101 686-on kívül valójában csak 31 930 polcfolyóméter étesíthető, de ez a mennyiség sem oszlik meg arányosan. A tizenkét könyvtár közül mindössze hat helyen nyílik lehetőség meglevő épületrészek hasznosítására, számottevő mennyiségű vasállvány felszerelésére.⁸

Az elmondottak nemcsak a raktárfejlesztés konkrét lehetőségeiről tájékoztatnak, hanem egyúttal arra is jól rávilágítanak, hogy alapjában véve milyen kevésbé volt gazdaságos a polgári Magyarország szűkmarkú, toldozó-foldozó könyvtárpolitikája. Hiszen így csaknem kétszer akkora épületterfogat fűtéséről, fenntartási és karbantartási költségeiről kellett és kell még ma is gondoskodni, mint amennyire korszerű raktárak építése esetén szükség lett volna. Egyedül a fűtésre fordított többletkiadásból évente kb. 50 000 kötet befogadására alkalmas korszerű raktárhelyiség építésének és vasállványzattal való felszerelésének költségeit lehetne fedezni, nem is szólva a könyvtár-ökonomiai követelmények elhanyagolásának súlyos anyagi kihatásairól. Tanulság: kerüljük a látszattakarékoskodást eredményező kényszermegoldásokat.

A raktározási viszonyok felmérése bárkit meggyőzhet arról, hogy a mostani szakaszban könyvtáraink fejlesztése, sőt egyszerű működése is csak egy nagyarányú építkezési program kidolgozása és mielőbbi megvalósítása esetén válik lehetővé. Ebből azonban nem az következik, mintha kizárólag építkezésekkel, a férőhely folytonos bővítésével kellene vagy lehetne gondoskodnunk az állományfejlesztés raktározási feltételeiről. Ez nem volna gazdaságos, és ellentétben állana a könyvtárak ésszerű működésének lényeges követelményeivel is. Felsorolni is hosszú volna a könyvanyag nyilvántartásának, karbantartásának és főleg használatának azokat a nehézségeit, amelyek az állomány szaporodásával és a raktárépület bővülésével egyenes arányban növekednek. Arra kell törekednünk, hogy az állandó és szükségyszerű fejlődés a beruházások és munkaerőgazdálkodás vonalán ne állítsa aránytalanul nehéz vagy éppenséggel megoldhatatlan feladatok elé könyvtárainkat. Tekintsük át ezzel kapcsolatban a férőhelykérdés megoldásának ismert módszereit:

a) A férőhely abszolút kihasználása a közlekedőutakat is hasznosító korszerű tömör raktári berendezés segítségével.

⁵ OMK, FSzEK

⁶ PEK

⁷ MTAK, KEK, MEK, OK

⁸ MTAK, BEK, DEK, FSzEK, KEK, MEK

b) A ritkán használt, férőhelyigényes anyag mikrofilmre vétele és selejtezése.

c) Rendszabályok a gyarapodás korlátozására.

d) Könyvtárközi együttműködés a gyarapító munkában és az állomány tárolásában.

A tömör raktározás előnyei nyilvánvalóak. A meglevő épület megfelelő állványzattal való ellátása segítségével hosszú időre fölöslegessé tehetjük a bővítést, új épület létesítése esetén pedig felére csökken az építkezési és fenntartási költség. Sőt, az állomány biztonságát is növelni lehet ilyen módon. (Pl. az INGOLD svájci mérnök rendszere alapján készült, gépi erővel mozdítható állványok lehetővé teszik az anyag teljesen tűzbiztos és pormentes tárolását.)⁹ Más kérdés azonban, hogyan és milyen mértékben alkalmazhatjuk ezt a rendszert, mennyiben egyeztethető össze az egyes könyvtárak adottságaival, szükségleteivel. Jellemző, hogy alkalmazására vonatkozólag a vizsgált könyvtárak közül nyolc elutasítón nyilatkozott, négy pedig csak részleges bevezetését találta célszerűnek. Ez részint a helyi körülményekkel, az épület szerkezetével, teherbíróképességével függ össze, főleg pedig azzal magyarázható, hogy a forgalom követelményei nyomósabban a férőhely maradéktalan kihasználásának előnyeinel. Véleményünk szerint a tömör raktározást az egész állományra csak ott célszerű kiterjeszteni, ahol a túlszűfolttság semmi más módon nem szüntethető meg, egyébként csak részleges bevezetése, hírlap- vagy kéziratárak, szabványgyűjtemények és egyéb ritkán használt dokumentumok tárolásában való hasznosítása kívánatos.

Mivel a legkorszerűbben megkonstruált állványzat kapacitása is véges, a férőhely növelésén kívül élnünk kell a férőhely tehermentesítésének módszereivel is. Ilyen módszer a dokumentumnak mikrofilmmel való helyettesítése. A mikrofilm alkalmazása mellett egyik legfőbb érvként a hellyel való takarékoskodást szokták emlegetni. Az érv valóban meggyőző, hiszen a mikrofilm általában 95%-kal kisebb helyet foglal el a lefényképezett dokumentumnál.¹⁰ Más kérdés azonban, hogy gazdaságilag valóban indokolt-e meglevő könyvek selejtezése és mikrofilmmel való helyettesítése. Nézetünk szerint nem mindig. Egy köbméter raktári férőhely létesítése (építkezés + vasállványozás) és teljes száz esztendőn át való üzemeltetése alig kerül többre 1000 forintnál, viszont az egy köbméterben elraktározható kb. 200 közepes nagyságú kötet mintegy 40 000 oldalának mikrofilmre vétele ennél jóval nagyobb összeget, kb. 8600 forintot emészt fel. E módszer tehát csak ott

⁹ Külön tanulmányt érdemelne a közlekedőutakat mellőző tömör polcozat különféle rendszereinek értékelése és hazai viszonyokra való alkalmazása. Minthogy azonban ez megzavarná gondolatmenetünket, megelégszünk a szakirodalomra való rövid utalással. — KAISER, L.: *Ein neues Regalsystem*. Nachr. f. Wissenschaftl. Bibl. 6. Jg. 1933, 116–120. p. — MUNTHE, Wilhelm: *Kompakte bokmagasiner*. Nordisk Tidskrift, 10. 1923, 24. kk. pp. — CSŰRY István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése*. Debrecen, 1954. 168. p. — SEBESTYÉN Géza: *Könyvtártan*. 3. r. Bp. 1953. 181–184. p. — Prospektuszerű illusztrált anyaggal a legtöbb külföldi könyvtári szaklap bőségesen szolgál.

¹⁰ Vö. még: *Manual on document reproduction*. The Hague, 1953, FID. 222. p. 3Fl. — *Die Mikrokopie im Dienste der Bibliotheken*. Nachr. f. Dok. 3. Jg. 1952, 40–43. p. — RAABE, Hermann: *Einige Vorschläge zur Verbesserung der Arbeitsweise der allgemeinen wissenschaftlichen Bibliotheken*. Der Bibliothekar, 7. Jg. 1953, 664. p. — WILSON, Louis Round — TAUBER, Maurice F.: *The university library, its organization, administration and functions*. 2nd ed. Chicago, 1948, 184. p. — WYCZANSKI, Andrzej: *W sprawie mikrofilmowania czasopiśm*. Przegląd Biblioteczny, 21. 1953, 138–143. p.

gazdaságos igazán, ahol biztonsági vagy kölcsönzési célból amúgyis megtörténik a dokumentumok lefényképezése, vagy ott, ahol a helyhiányon már semmi más nem segít. A selejtezés egyébként még mikrofilmezéssel egybekötve is olyan kérdés, amelyet tudományos könyvtárak csak bizonyos esetekben, meghatározott dokumentumféleségekre vonatkozóan és a legnagyobb körültekintéssel, elvi és gyakorlati megfontolások alapján vethetnek fel. Sokkal több figyelmet érdemel ennél az a gazdasági előny, amely a mikrofilmnek az állományfejlesztésben való alkalmazása révén közvetve raktározási síkon is mutatkozik. A mikrofilmtechnika ugyanis lehetővé teszi, hogy a könyvtárak eltekintsenek az erősen specializált, periférikus jellegű irodalom rendszeres gyűjtésétől, amelyet eddig pusztán feltételezhetők, potenciális igények figyelembevételével meglehetősen nagy tömegben szereztek be. Az ilyen (nem egyszer helyigényes) kiadványokat célszerű mikrofilm formájában beszerezni, és pedig nem is feltétlenül előre, hanem akkor, amikor az igény ténylegesen jelentkezik.¹¹ Mindez azonban csak később, könyvtártechnikánk fejlesztése során valósítható meg, és akkor is csupán bizonyos százalékban járul hozzá a férőhelyprobléma megoldásához. Jelenlegi helyzetünkön semmit sem segít.

A gyarapítás korlátozását célzó rendszabályokat elvileg el kell utasítanunk. Alapvető hivatásával kerülne ellentétbe az a tudományos könyvtár, amely nem törekednék a gondjaira bízott olvasóréteg irodalomszükségletének minél teljesebb kielégítésére, lemondana a gyűjtőkörébe tartozó dokumentumok rendszeres gyűjtéséről. (A fölös mértékű gyarapodás veszélyétől egyébként a beszerzési ellátmány korlátai minden országban és minden időben eléggé meg is óvták a könyvtárakat.) Vannak azonban olyan rendszabályok, amelyek egyáltalán nem mondanak ellent a könyvtárak funkcióinak, sőt amelyek tudatos alkalmazása nélkül korszerű állományfejlesztés el sem képzelhető. Ilyen mindenek előtt a gyűjtőkör szabta irányelvek következetes érvényesítése, tartózkodás a nagy számok öncélú hajszolásától. Különösen ajándékok elfogadása vagy egész gyűjtemények vásárlása esetén erős a kísértés, hogy az állományban meglevő vagy profilba nem tartozó, esetleg éppen értéktelen anyag elfogadásával duzzasszuk az állományt. Nem mindig elvszerű a többpéldányokkal kapcsolatban követett gyakorlat sem. Főként egyetemi könyvtáraink kényszerülnek annak az elvnek a feladására, amely minél több művet, de lehetőleg csak egy példányban igyekszik beszerezni. E könyvtárakat a hallgatóság időnként valósággal megrohanja egy-egy tankönyvről vagy kötelező olvasmányért, s ilyenkor valóban nehéz is volna kitérni a szükséges munkák több példányban való beszerzése elől. Ezen az állapoton megfelelő tankönyvtárak felállításával kell segíteni, hogy a nagy példányszámban beszerzett oktatási anyag tárolása és használata elkülöníthető legyen a tudományos állományétól.

Mit várhatunk a férőhely nehézségeinek leküzdése terén a könyvtárak együttműködésétől? Nézetünk szerint többet, mint az eddig ismertetett módszerektől együttvéve. E kooperáció a gyűjtőkörök összehangolásán (profilozás) alapszik és arra irányul, hogy az együttműködő könyvtárak tehermentesítsék raktáraikat, állományuk ritkábban használt részét közösen

¹¹ Vö. még: FUSSLER, Herman: *The problems of physical accessibility*. Shera — Egan: *Bibliographic organization*. Chicago, 1951, 170—171. p. — *Proposed statement of principles to guide large scale acquisition and preservation of library materials on microfilm*. College and Research Libraries, 14. vol. 1953, 288—291. p.

fenntartott központi raktárban helyezték el. A könyvtárközi letéti központ gondolata nem új, sőt két ilyen intézmény, a chicagói Midwest Interlibrary Center és a bostoni New England Deposit Library működését, eddigi tapasztalatait, valamint egy harmadik, a Northeastern Regional Library alapításának terveit a szakirodalomból részletesen is ismerjük.¹²

Meggyőződésünk, hogy azok az előnyök, amelyeket a letéti központ működése a résztvevők számára a polgári könyvtárügy viszonyai között biztosít, szocialista talajon meghatározódnak. Ami ott kényszermegoldás volt, szocialista könyvtárhálózatunk keretében a tervszerűség és a fejlődés egyik lényeges pozitív mozzanata lehet. Elég arra hivatkoznunk, hogy a profilkérdés a mi könyvtáraink számára nem alkalmoszerűen merül fel (vö. FARMINGTON-terv az Egyesült Államokban), hanem a könyvtárak társadalmi funkciójának felismeréséből fakad, és az egységes állami könyvtárhálózat keretei között intézményesen megvalósítható. Csak az így profilozott könyvtárak képesek arra, hogy elvszerűen vonjanak határt a helyben őrzendő és a letétbe adható anyag között. Másként merül fel a könyvtári tulajdon kérdése, hiszen — össznépi kultúrkincsről lévén szó — a gyűjtemények hovatartozását részint könyvtárpolitikai, részint kultúrtörténeti szempontok határozzák meg, s a tulajdonjogi keretek ezekhez igazodnak. Így módon válik lehetővé az is, hogy a letéti központ előnyeit ne egy kisebb együttműködő csoport élvezze, hanem valamennyi könyvtár kivétel nélkül.

Mielőtt a letéti központ hazai megvalósítását fontolóra vennénk, foglaljuk össze először általában annak előnyeit.

a) Legolcsóbb megoldás. A letéti központ egész állománya tömören raktározható, hiszen az anyagot csak szórványosan használják. Igen jelentős férőhelykimérésre ad módot a többes példányok kiselejtezése is, ami nem volna lehetséges, ha azokat az egyes könyvtárak külön-külön, egymás anyagáról mit sem tudva tárolnák. Bár — a nyugati viszonyoktól eltérően — a telekár folyamok minálunk nem játszanak szerepet a könyvtárak elhelyezésének irányelvei között, mégis előnyös, hogy a letéti központ céljaira olyan terület is alkalmas, amely a könyvtárlétesítés hagyományos topográfiai követelményeinek egyébként nem felelne meg. (Sűrűn lakott, de csendes városrész stb.) Csupán a távolsági közlekedés és hírközlés könnyű, gyors lebonyolításának kívánalmait kell gondosan mérlegelni, hiszen a központ anyagát főként a könyvtárközi kölcsönzés keretében veszik igénybe. Ilyen helyen a későbbi épületbővítés úgyszólván korlátlan mértékben biztosítható, nem drágítja az építkezést a belső városképhez, a környezet architektúrájához való alkalmazkodás szükségége. A raktárépületnek konstrukció tekintetében nem kell az olvasószolgálatához vagy a rendszeres könyvtári munka egyéb ágainak szükségleteihez igazodnia. A forgalmi (átkölcsönző) és feldolgozó részleg munkaszobái a raktárhoz viszonyítva épületszerkezeti szempontból kétségtelenül alárendelt szerepet játszanak.

¹² Vö. ESTERQUEST, Ralph T.: *Report on the Midwest Interlibrary Center*. Libri 4. vol. 1954, 135–142. p. — *Ua.*: *Midwest Inter-Library Center: acquisition policy and program, 1950–1953*. College and Research Libr. 15. vol. 1954, 47–49., 89. p. — GELFAND, MORRIS A.: *Library cooperation in metropolitan New York: report of work in progress*. College and Research Libr. 11. vol. 1950, 238–244. p. — METCALF, Keyes D.: *A proposal for a north-eastern regional library*. Uo. — *Ua.*: *Spatial problems in university libraries*. Library Trends, 2. vol. 1954, 554–561. p. — WHITE, Carl M.: *A new mechanism in the organization of library service in the Northeast*. College and Research Libr. 11. vol. 1950, 228–232. p.

b) A férőhelyfelszabadítás mellett az érdekelt könyvtárakban megkönnyíti a különböző ésszerűsítések bevezetését. (Pl. áttérés a nagyság-csoportonkénti raktározásra, a forgalmi anyag külön csoportosítása stb.)

c) Előbbre viszi a profilozás ügyét. Az egyes könyvtárak könnyebben lemondanak állományuk profilba nem tartozó részéről, ha az, bár a letéti központ kezelésében, de formailag saját tulajdonukban marad.

d) Előnyös a könyvfeldolgozás terén, mivel az eredetileg több példányban meglevő kiadványokat a központ már csak egyszer dolgozza fel, ezzel tehermentesíti a résztvevő könyvtárakat a rekatalogizáló munka és az ömlesztett anyag feldolgozásának egy része alól. Előbbre viszi a kooperatív katalogizálás ügyét, amennyiben a központ saját állományának címanyagát megküldi az összes résztvevő könyvtáraknak.

e) Mint a könyvtárközi kölcsönzés egyik jelentős bázisa, a korábban nehezen hozzáférhető, vagy éppen eltemetett, hozzáférhetetlen kiadványok egész tömegét kapcsolja be a tudományos élet vérkeringésébe. Ez az előny még akkor is figyelemreméltó, ha azt vetnénk ellen, hogy ezeket a kiadványokat a letéteményező könyvtárakban csak szórványosan vagy egyáltalán nem használták volna. Bibliográfiailag csonka művek, periodikák egész sora válhat teljessé a központban; az egyes könyvtárak tematikai szempontból töredékes gyűjteményrészei egészülhetnek ki. A koncentráció értéknövekedést eredményez, a letétek összessége kétségtelenül nagyobb használatra számíthat, mint alkotó elemei külön-külön, eredeti helyükön. Az állomány aktivizálását fokozza az is, hogy a kihelyezett katalógusok útján nem egy, hanem számos könyvtár olvasói tájékozódhatnak a rendelkezésre álló irodalomról.

f) Növeli az ország könyvvagyonának biztonságát. Ha a központot a városközponttól bizonyos távolságban, de közlekedéssileg kedvező helyen létesítjük, az állományt háború vagy elemi csapások esetén kevesebb veszély fenyegeti.

A letéti központ gondolatának szenvedélyes vitákra visszatekintő és ezekhez képest csak szórványos gyakorlati eredményeket felmutató története van. Illő tehát, hogy az előnyök ismertetése után néhány ellenvetésre magunk is rámutassunk. Ezek közül talán legnyomósabb egy költségvetés-taktikai érv, amely a német könyvtárosok 27. kongresszusán Fritz JUNTKE-nak a »holt« anyag tárolásáról szóló referátumában s néhány hozzászólásban hangzott el.¹³ Az ti., hogy az ún. kiegészítő raktárak és letéti központok ötletével a könyvtárak taplót dugnak a túlzó takarékosagra hajlamos felettes hatóságaik fülébe. E felettes hatóságok könnyen meggyőződhetnek a szóban forgó javaslatok gazdaságos voltáról, de egyúttal azt a veszélyes következtetést is levonhatják, hogy a letéti központ létesítése felmenti őket az egyes könyvtáráépületek fejlesztésének gondjától és felelősségétől. Ilyesféle aggályok a fasizmus felé hajló német kultúrpolitika és más polgári országok viszonyai között valóban indokoltak is lehettek. A mi szocialista kormányzati szerveink azonban felismerték a könyvtárak fontosságát, alapvető szerepét a kultúrforradalomban, a termelés támogatásában, és nagyarányú könyvtárfejlesztési program végrehajtásán fáradoznak. Ez a program csak a könyvtárügy problematikájának tudományos színvonalú ismerete alapján és a legkiválóbb

¹³ JUNTKE, Fritz: *Magazinierung der toten Literatur*. Zentralbl. f. Bibliothekswesen, 48. Jg. 1931, 394—421, 565. p.

szakemberek tevékeny közreműködésével hajtható végre. Ilyen körülmények között nem szabad feltételeznünk, hogy egy kisegítő intézmény létrehozása alkalmas lehet a könyvtárfejlesztés alapvető szükségleteinek elkendőzésére, indokul szolgálhat az elsődleges könyvtári beruházások rosszhiszemű elutasítására.

Könnyen adódik az az ellenvetés is, hogy az együttműködő könyvtárak állományuk átadott részét csak a könyvtárközi kölcsönzés keretében használhatják, s így munkatöbbletet vállalnak magukra. Ez azonban álokoskodás, olyan jellegű anyagról lévén szó, amely éppen a könyvtárközi kölcsönzés legkedvezőbb feltételeinek megteremtése révén számíthat viszonylag rendszeres használatra.

Mérlegelnünk kell továbbá azokat a feladatokat, amelyek elé a kooperáció a résztvevő könyvtárakat állítja, illetőleg ezek arányát az elérendő gazdasági eredményhez. Főként a letétbe küldendő könyvek kiválasztásáról, továbbá (feldolgozott anyag esetén) a naplókon, katalógusokon való átvezetéséről, előhozásáról és a megürülő helyrajzi számok nyilvántartásáról van szó. Kétszáz kötetnél (= kb. 1 m³) ez 6–7 napi munkát, munkabérben 250–300 Ft-ot jelent, a megfelelő normális raktári férőhely létesítése és hosszabb időn át való üzemeltetése viszont majd 1000 Ft-ot. (A letéti központban elég, ha csak 500 Ft-ot számítunk légköbméterenként, tekintettel a tömör raktározásra és a többpéldányok mellőzésére.) A valóságban még ennél is kedvezőbb lesz az arány, hiszen a letétek túlnyomó többsége a rekatalogizálandó vagy ömlesztett állapotban levő anyagból kerül ki, és így az állományból való kiiktatásuk számottevő idővesztéssel nem jár. Ez a körülmény osztatja el a Központi Címjegyzékkel kapcsolatban felvethető aggályokat is: az esetek igen csekély százalékában válhat csak szükségessé a lelőhelyváltás átvezetése.

Az előadottak alapján úgy gondoljuk, hogy a letéti központ pozitív értékelését a vele szemben felhozható észrevételek lényegesen nem befolyásolhatják, és talán nem tévedünk, ha létesítését Magyarországon is a fejlődés egyik legközelebbi láncszemének tekintjük. Szervezését azonban elvileg és statisztikailag gondosan meg kell alapozni. Tisztázni kell: mit tekinthetünk tudományos könyvtárban forgalmi anyagnak, figyelembe véve az egyes könyvtárak funkcióját, profilját, valamint a kiadványok tárgyát, színvonalát, megjelenési idejét, műfaját, technikai és egyéb sajátosságait, a használat gyakoriságát stb. Ugyanígy könyvtártípusonként melyek a napi forgalomból kiiktatható, letétbe helyezhető kiadványfélések legfőbb ismertető jegyei?¹⁴

¹⁴ Hogy *általánosságban* milyen kiadványokról lehet szó, jól tudjuk. Csupán a vitatételek teljesebb fölvetése kedvéért említjük meg a következőket: Parlamentek, hatóságok, tudományos és oktatási intézmények hivatalos kiadványai.

Időszerűségüket veszített brosrák.

Elavult kézikönyvek és tankönyvek.

Régi lexikonok, szótárak, címtárak, névtárak.

Elavult természettudományi, orvostudományi, technikai és mezőgazdasági monográfiák.

Provinciális jellegű hírlapok, képeslapok, szórakoztató orgánumok.

Modern vallásos irodalom.

Modern ifjúsági irodalom.

Üzleti kiadványok.

Csekély értékű, vagy nem magyar nyelvre fordított szépirodalom.

Klasszikusok elavult kiadásai stb.

Itt is hangsúlyozzuk azonban a könyvtártípusonkénti elbírálás szükségét.

Hogyan viszonyulnak a letéti központhoz azok a könyvtárak, amelyek archivális feladatkört töltenek be? Mekkora könyvmennyiség tárolására kell alkalmassá tenni a letéti központot? Mennyi a központi állomány várható évi gyarapodása? Hogyan kell biztosítani és milyen időközökben kell előirányozni a raktárak továbbépítését? Mind e kérdések tüzetes elemzésére és megoldására itt nem vállalkozhatunk, csupán néhány körülbelüli számadat összeállítását láttuk szükségesnek a fejtegetések alátámasztására. A vizsgált 12 könyvtár állománya a használat gyakorisága szempontjából hozzávetőleg a következőképpen oszlik meg:

Az állomány rendszeresen használt része (forgalmi anyag) . . .	1 155 000 kötet
Az állomány feldolgozatlan és rekatalogizálandó részéből feldolgozás után várhatóan rendszeres használatra kerülő anyag	1 295 000 «
Az állománynak az a része, amely tartalmát és értékét tekintve számot tarthatna ugyan a közönség érdeklődésére, amelyet azonban valamilyen oknál fogva jelenleg ritkán vagy egyáltalán nem használnak	1 270 000 «
Helyben őrzendő elsőrendű anyag tehát összesen	3 720 000 kötet
A könyvtárak profiljába tartozó, de elavult vagy egyéb okokból ritkán használt anyag	529 000 kötet
Profilba nem tartozó és egyébként is elavult, másodrendű anyag	128 000 «
Letétbe adható anyag összesen	657 000 kötet

Ha a helyben őrzendő és a letétbe adható kötetek számát összegezzük, mennyiségük nem éri el a 12 könyvtár együttes kötetszámát. A fennmaradó 1 800 000 kötetről még becslésszerűen is nehéz lett volna eldönteni, melyik kategóriába tartozik: többsége minden bizonnyal középhelyet foglal el a forgalmi és a holt anyag között. Azon a címen, hogy a letétbeadásnál a forgalom mellett a helyigényesség mértéke is irányadó, vagy úgy mint érdemes, de profilba nem tartozó anyagot, bizonyos könyvmennyiséget az állománynak ebből a részéből is valószínűleg ki lehet majd iktatni. Tapasztalatok szerint a könyvek kb. 5%-a fólió-méret: az 1 800 000-ból ez mintegy 90 000-et jelentene, a profilba nem tartozó rész pedig szerény becslés alapján is kitehet 100 000 kötetet. E két tétellel együtt 847 000 kötetre, vagyis a teljes állomány 13–14%-ára becsülhetjük azt a könyvmennyiséget, amellyel nagy könyvtáraink raktári férőhelye tehermentesíthető. Persze ez nem jelenti azt, mintha a 847 000 kötet teljes egészében átkerülne a letéti központ állományába, hiszen az általában fenntartja magának a többes példányok selejtezésének jogát.

Az előző bekezdésben előadottakhoz hozzá kell fűznünk, hogy az alapul vett könyvtárak igen tartózkodóan jártak el a holt és profilba nem tartozó anyag becslésénél. Az itt közölt számadatokat a valóban letétbe adandó könyvmennyiség jóval felül is múlhatja, ha már a központ jól működik, munkája iránt megnő a bizalom, és az érdekelt könyvtárak saját tapasztalataik útján győződtek meg a rendszer előnyeiről.

A tervezés során megoldandó kérdés, milyen mennyiségű többes példányra lehet számítani. Itt erre vonatkozólag is csak igen hozzávetőleges

támponttal szolgálhatunk. A svájci könyvtárak központi címjegyzékének előkészítésével kapcsolatban szűrőpróbaszerűen összehasonlították a fontosabb könyvtárak címanyagát az átfedések arányának megállapítása érdekében. A „Daa—Daz” betűkörből beküldött 16 369 cédula összesen csak 12 545 különféle művet fedett, a többiről (3824), vagyis az egész mennyiség 23%-áról az derült ki, hogy országos viszonylatban másod-, harmad-, sőt tizennyolcadpéldány.¹⁵ Talán nem tévedünk nagyot, ha ezeket az arányokat általánosítva, feltételezzük, hogy a letéti központhoz beszállítandó anyag többes példány része is 20% körül fog mozogni. Ily módon csaknem 170 000 kötet elhelyezésével, feldolgozásával és karbantartásával kapcsolatos költségeket lehet megtakarítani.

A teljesség kedvéért megemlíthetjük, hogy a letéti központ nemcsak a könyvtárak jelenlegi nehézségeinek leküzdésére hivatott, hiszen azok gyarapodásával állandóan együtt nő a ritkán használt anyag mennyisége is. A könyvtárak évi gyarapodásának mintegy 10%-ára is becsülhetjük a későbbiek folyamán rendszeres átadásra kerülő könyvmennyiséget. A többes példányokra eső kb. 20% levonásával ezt is alapul kell venni a letéti központ épületének tervezésénél. A másik oldalon — az együttműködő könyvtárak raktárfejlésénél — ugyanez a mennyiség mint megtakarítás jelentkezik: országos viszonylatban ennnyivel több férőhelyet lehet elsődleges fontosságú könyvanyag elhelyezésére felhasználni.

Ennyit az intézmény méreteiről, jelentőségéről a raktári férőhellyel való gazdálkodás terén. Most röviden azt is meg kell néznünk, milyen funkciók háríthatók rá a tárolás mellett, és főleg: hogyan tölti be hivatását.

a) Gyarapító munka. Könyvállomány

A főfeladat — különösen a létesítés időszakában — a letétek gyűjtése. Persze hiba volna, ha a fenti 847 000 kötetet egyszerre próbálnánk rázúdítani a központra: ebben az esetben a könyvek óriási tömegét kellene hosszú időre kikapcsolni a forgalomból. A folyamatosan beszállítandó könyvmennyiség lehetőleg ne haladja meg a letéti központ feldolgozó kapacitását, kivéve természetesen a helyhiány legégetőbb eseteit.

A letétek kezelésére vonatkozólag az érdekelt könyvtárak bizonyos kikötésekkel élhetnek. Fenntarthatják a selejtezés jogát, sőt egyes letéteknek visszahívásig való, ideiglenes őrzését is kérhetik. Persze kívánatos, hogy az anyag túlnyomó többsége feltétel nélkül, örök letét formájában kerüljön a központ kezelésébe, hiszen a tárolás és feldolgozás így lehet valóban ésszerű. Ezért nemcsak a letéteményezőknek, hanem magának a központnak is lehetnek fenntartásai, pl. elutasíthatja a raktárában már meglevő művek többes példányainak feltétel nélküli átvételét, sőt az olyanokét is, amelyeket megítélés szerint az átadó könyvtárban rendszeresen kereshetnek.

Szocialista könyvtárpolitikánk egyik forradalmi létesítménye a Könyv-alap, amelynek többmillió anyagából jelenleg a hazai könyvtárak hiányainak kiegészítése folyik. Az igénylések nagyszabású munkálatainak lebonyolítása

¹⁵ Vö. HONEGGER, Rudolf: *Der gegenwärtige Stand der schweizerischen Bibliothekspolitik*. Archiv f. Bibliogr., Buch- und Bibliothekswesen, 1. Jg. 1926, 214—215. p.

után előreláthatóan visszamaradó — még mindig igen tekintélyes — anyag részint később létesítendő könyvtárak megalapozására, részint más, előre nem látható szükségletek kielégítésére hivatott, és „vastartalék” gyanánt lesz megőrzendő. Önként kínálkozik az a lehetőség, hogy a Könyvalap fennmaradó részét a letéti központ kezelésére bizzuk. Így a könyvtárolás valamennyi könyvtárközi teendőjét egy intézmény láthatná el, és a Könyvalap jól begyakorolt személyzete különösebb zökkenő nélkül vehetné át a letéti központ erősen rokon munkáját. A Könyvalaphól történő későbbi igénylésekkel kapcsolatos munkát ilyen módon a letétekből kikerülő többes példányok felajánlásával és elosztásával is egybe lehetne kötni.

A letéti központ munkája nem merülhet ki a letétek passzív elfogadásában: így előbb-utóbb valóságos könyvtemetővé válnék. Az egyes könyvtárak mint a szocialista könyvtári hálózat tagjai, a gyűjtőkörüknek megfelelő alapvető irodalom beszerzésére törekednek, olvasóik ténylegesen jelentkező igényeit igyekeznek kielégíteni, s így a dokumentumok bizonyos típusainak, főként a ritkábban keresett, sokszor méghozzá drága és terjedelmes, de forrásértékkel bíró külföldi kiadványoknak rendszerint nem akad gazdája. (Pl. parlamenti és egyéb hivatalos állami kiadványok, kisebb országok napilapjai, távirati irodák nyomatosai, akadémiák, tudományos társaságok, intézmények jelentései, évkönyvei stb.) Ezek rendszeres gyűjtését a letéti központra kellene bízni. A ritkán használt kiadványok központi gyűjtése nemcsak gazdasági szempontból ésszerű, hanem azért is, mert így az anyag szélesebbkörű használata biztosítható.

b) Feldolgozás

Már említettük, milyen hasznos szolgáltatokat tehet a letéti központ azzal, hogy tehermentesíti az egyes könyvtárakat a feldolgozás vagy re-katalogizálás egy részétől. Ennél is fontosabb, hogy az együttműködő könyvtárak megkapják a központban feldolgozott állomány teljes címanyagát. Ezáltal nemcsak a könyvtárközi kölcsönzés jut értékes segédeszközkhöz, hanem szélesebbkörű címanyagra lehet támaszkodni a könyvbeszerzés összeegyeztetése során, országos mértékben csökkennek a szükségtelen párhuzamosságok.

c) Kölcsönzés

A letéti központ állományát a könyvtárközi kölcsönzés keretében bocsátja rendelkezésre. Megfontolandó, nem volna-e helyes az átkölcsönzéseket — legalább a külföldi könyveket — általában is erre az intézményre bízni. (A nemzeti anyagé ui. közvetlenül megoldható a Széchényi, illetőleg később a Debreceni Egyetemi Könyvtár útján.) E mellett szól, hogy a letéti központnak alapvető hivatásánál fogva is jól működő átkölcsönzési apparátust (begyakorlott személyzet, távgépíró, korszerű nyilvántartások) kell működtetnie, a nagyüzemi munka ésszerűen továbbfejleszthető csirái tehát adottnak tekintethetők. E mellett szól, hogy az átkölcsönzések közvetítésénél nélkülözhetetlen központi címjegyzékre az önálló szerzeményezésben is nagy szüksége volna a letéti központnak, ha csak nem akarja ellátmányát párhuzamos beszerzésekkel fölöslegesen terhelni.

Említettük, hogy a letéti központ kétségtelen gazdasági és szervezeti előnyeit időszerű volna a magyarországi könyvtárak érdekében is gyümölcsöztetni. Úgy érezzük, hogy a magyar könyvtárügy második ötéves tervének küszöbén kétszeresen is időszerű e javaslat felvetése, hiszen az elmondottak alapján a raktárkérdés kedvező megoldását jogosan tekinthetjük sarkalatos követelménynek nagy tudományos könyvtáraink fejlesztése terén. E sorokkal magunk is a tervezés munkáját óhajtottuk előmozdítani. A tanulmány főbb eredményei az alábbiakban foglalhatók össze:

a) Nagy könyvtáraink állványzata már a jelenlegi állomány elhelyezésére sem elegendő. Három intézmény elérte az abszolút telítettség állapotát, a többiek szükségmegoldások alkalmazása esetén is csak rövidebb időszak gyarapodásának befogadására képesek.

b) A könyvtáráépületek jelenlegi viszonyai között még 31 930 polcfolyómétert kitevő férőhely létesíthető. A vaspolcozat előállítására gyártási kapacitást kell biztosítani: egyedül a fenti fejtegetések alapjául szolgáló 12 könyvtár évi polcszükséglete 7200 méter.

c) A 12 könyvtár közül kettőnek (OSzK, OMK) új épületre, ötnek pedig (MTAK, BEK, PEK, FSzEK, OMgK) a jelenlegi épület lényeges bővítésére van szüksége.

d) Élnünk kell a férőhellyel való gazdálkodás különféle módszereivel, minden könyvtár a maga viszonyai és szükségletei szerint. Ott, ahol mód van rá, tegyük lehetővé tömör raktári berendezés létesítését, növeljük a mikrolaboratóriumok kapacitását, s ahol ilyenek nincsenek, szorgalmazzuk létesítésüket. Mindenekfölött pedig törekedjünk az olyan lényeges könyvtárpolitikai kérdéseknek az eddiginél teljesebb megoldására, mint amilyen a profilozás, vagy az egyetemi könyvtárak keretében a tankönyvtárak felállítása.

Végül, de nem utolsósorban, javasoljuk a letéti központ elvi problémáinak megvitatását és a megvalósítás konkrét lehetőségeinek megvizsgálását. A letéti központ nem csodaszer, amely egy csapásra megszabadít raktározási gondjainktól. Az elsődleges feladat mindig is az egyes könyvtárak fejlesztése, a működésükhöz elengedhetetlenül szükséges beruházások rendszeres végrehajtása marad. De látnunk kell azt is, hogy hagyományos eszközeinkkel és szervezeti formáinkkal az irodalmi termelés és az irodalomszükséglet rohamos fejlődését még csak nyomon sem követhetjük. Létérdekünk fűződik a könyvtártechnika és könyvtárszervezés legújabb eredményeinek bátor, értelemszerű alkalmazásához.

CSÚRY ISTVÁN

STEPHAN CSÚRY:

DIE MAGAZINIERUNGSPROBLEME UNSERER GROSSEN BIBLIOTHEKEN

Die herkömmlichen Massnahmen und Organisationstformen der Bibliotheken ermöglichen es den grossen wissenschaftlichen Bibliotheken nicht, mit der rapiden Entwicklung der literarischen Produktion und den stetig wachsenden Bedürfnissen der Leser Schritt zu halten. Diese Feststellung ist für die ungarischen Bibliotheksverhältnisse in erhöhtem Masse gültig, da sie einerseits durch das nach 1945 erfolgte rapide Ansteigen der Leserzahl und den Aufschwung der wissenschaftlichen Tätigkeit, anderseits durch den nachteiligen Umstand bestimmt werden, dass die bürgerliche Verwaltung vor 1945 nicht einmal für die minimalsten sachlichen und personalen Bedingungen der Entwicklung gesorgt hatte. Das Anwachsen der Bestände wird durch die Zahlen veranschaulicht, die sich aus der Untersuchung von 12 Bibliotheken ergaben. Die gesamte

Bandzahl dieser Bibliotheken (Broschüren, Manuskripte, Musikalien, Landkarten, Plakate und andere, nicht buchartige Dokumente ausgenommen) gestaltete sich folgendermassen :

Bestand	31. Dez. 1945 :	4 522 222	Bände
	31. Dez. 1954 :	6 177 128	„
Zuwachs	1945 – 1954	1 654 906	„
Jährlicher Zuwachs im			
	Durchschnitt :	184 000	„
Zuwachs im Jahre 1954 :		535 863	„

Auf Grund der Analyse der Lagerverhältnisse dieser Bibliotheken gelangt Verf. zu der Feststellung, dass es sinnlos wäre, die Lösung des Problems nur in einer mechanischen Vermehrung des Raumes zur Unterbringung der Bücher zu suchen. Aus den organischen Zusammenhängen der Betätigungsfelder der Bibliothek folgt, dass ausser dem Raumproblem auch die Belange der Sammelpolitik, der Bearbeitung und des Leserdienstes in Betracht zu ziehen sind. Vom Standpunkt der Anwendung auf heimische Verhältnisse aus, werden folgende Möglichkeiten der Raumbewirtschaftung erwogen :

a) Die absolute Ausnützung des Raumes mit Hilfe einer auch die Verkehrsgänge ausnützenden Magazinierung.

b) Verfilmen und Ausscheiden einiger selten benutzten und viel Raum beanspruchenden Publikationstypen.

c) Massnahmen zwecks Einschränkung des Zuwachses.

d) Zusammenarbeit der Bibliotheken hinsichtlich der Erwerbung, der Magazinierung, Registrierung und Benützung der Bestände.

Von diesen Massnahmen scheint die Zusammenarbeit der Bibliotheken die wirtschaftlichste zu sein und mit Hilfe der Anwendung ausländischer Erfahrungen kann auch in Ungarn der Plan zur Aufstellung eines zentralen Bücherdepots erwogen werden. Diese Lösung ist auch der Profilierung der Sammelgebiete förderlich und ermöglicht die Durchführung zahlreicher Rationalisierungsmassnahmen in den verschiedenen Bibliotheken. Sie ist ferner hinsichtlich der Bearbeitung, des Leihverkehrs, des Schutzes und der Bewahrung der Bestände und – nicht zuletzt – auch für die Aktivisierung des sogenannten „toten Materials“ von Vorteil. Auf Grund von Schätzungen wurde festgestellt, dass sich die Bestände der untersuchten 12 Bibliotheken zu ungefähr 13–14% aus selten benütztem, zweitrangigem oder nicht zum Profil der betreffenden Bibliothek gehörendem Material zusammensetzen, einem Material dessen Ausscheidung und Zuweisung an die Depositenzentrale ohne weiteres durchführbar wäre.

Bei der Planung der Ausmasse des zentralen Bücherdepots braucht jedoch nicht die gesamte Buchmenge in Betracht gezogen zu werden, da ein beträchtlicher Teil (20%?) des von den verschiedenen Stellen einlaufenden Materials vermutlich Mehrstücke enthalten, die als solche ausgeschieden werden können.

Gewisse Voraussetzungen zur Errichtung der Depositenzentrale sind bei uns im Keime bereits vorhanden. Da während der Kriegereignisse zahlreiche Privatbibliotheken herrenlos wurden, ferner auch die Auflassung etlicher Institutionen erfolgte, ging eine beträchtliche Buchmenge in volkseigenen Besitz über. Die Buchverteilungsstelle, die dieses Material an die Bibliotheken weiterleitet, würde nach Beendigung ihrer gegenwärtigen Tätigkeit ohne Aufgaben bleiben. Demnach wäre es zweckentsprechend, die Depositenzentrale diesem Organ anzuvertrauen, umsomehr, da dieses seine bisherigen Erfahrungen auf dem verwandten Arbeitsgebiete gut nutzbar machen könnte. Für diese Lösung spricht auch der Umstand, dass nach der Zufriedenstellung sämtlicher Ansprüche sicherlich noch ein beträchtliches Material zurückbleibt, für dessen Unterbringung und Betreuung im Rahmen der Depositenzentrale die entsprechenden Bedingungen gesichert werden können.

Der abschliessende Teil der Untersuchung fasst die Aufgaben der Depositenzentrale zusammen, berührt die Frage der planmässigen Erwerbung durch Ankauf, und bespricht kurz die Möglichkeiten und Methoden der Katalogisierung und des auswärtigen Leihverkehrs.

A Könyvalap tervei

CsÚRY István a nagy könyvtárak raktározási problémáiról írott cikkében — a kérdés megoldásánál számbajöhető megoldások között — kiemelkedő lehetőséget lát a „letéti központ”-ban. Tekintettel arra, hogy cikkét egyrészt vitaindítónak szánta, másrészt a „letéti központ” feladatával a Könyvalapot kívánja megbízni — amelyről a most megjelenő könyvtárügyi törvény is intézkedik —, szükségesnek látom az erre vonatkozó elképzeléseket, melyeket CsÚRY István nagy vonásokban már felrajzolt, bővebben kifejteni.

A Könyvalap, legalábbis ilyen elnevezéssel, jelenleg még nem létezik. Csupán bizonyos funkcióit látja el ennek az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztója, amelynek súlyponti feladata — ahogy ezt a neve is kifejezi — a magyar könyvtárügy forradalmi átalakulása során köztulajdonba került vagy más módon gondozást igénylő könyvek (könyvtárak leadott főlőpéldányai, MÉH-telepeken talált könyvek stb.) szétosztása. Az évek óta folyó munka elvi megfontolások és gyakorlati tapasztalatok megfelelő kombinációján alapszik, hiszen hasonló jellegű munkának (több millió kötet rendezéséről és szétosztásáról van szó) sem irodalma, sem kialakult könyvtári gyakorlata sincs.¹ A tervszerű munka során már most — a szétosztás fázisában — gondolni kell arra, hogy a rendelkezésre álló könyvek egy részét későbbi könyvtári célokra tartalékoljuk. A félretett művek felhasználása, illetve az ezekről történő foglalkozás már a tulajdonképpeni Könyvalap feladata.

A Könyvelosztó ma a következő, ilyen jellegű munkákat végzi:

1. Magyar vonatkozású könyveket és periodikákat — a könyvtárak jelenlegi igényeinek kielégítése után fennmaradó példányokból — a később jelentkező könyvtári igények (új könyvtár alapítása, gyűjtőkör változása stb.) kielégítésére, bizonyos számban tartalékol.

2. Kezeli ezt a szorosabb értelemben vett Könyvalapot és belőle az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvalap Bizottsága által² jóváhagyott újabb könyvtári igényeket kielégíti.

3. A szétosztás után fennmaradó valamennyi idegen műből egy példányt tartalékol.³

A magyar anyaggal kapcsolatos munkák bizonyos mértékben csak kiegészítik a Könyvelosztó névadó tevékenységét. Az idegen könyvek tartalé-

¹ A Könyvelosztó működésének részletes ismertetése nem e cikk feladata.

² Ez a szerv a könyvelosztás elvi irányítója.

³ Olyan könyvekből, melyből egyetlen könyvtár sem igényelt a szétosztás során, két példányt tesz félre.

kolása azonban már nem szétosztást céloz, hanem ezekből tevődik össze a későbbi Könyvalap állománya. Ez lenne hivatott biztosítani azt az elvi elgondolást, hogy a Könyvelosztó által kezelt anyagból előkerült valamennyi mű hozzáférhető legyen.⁴ Miután a kevésbé használt anyagot — éppen a könyvtárak túlsúfoltsága miatt — helytelen lenne azokra ráerőltetni, előreláthatólag több százezer visszamaradt kötetten kell számolnunk. A fenti elvi elgondolás gyakorlati értelme pedig az lenne, ha ezt a nagy könyvmennyiséget a könyvtárközi kölcsönzés alapjává tennénk. Ezzel nemcsak a hazai könyvbázis kiszélesedését értnék el, hanem azt is, hogy az esetleg más könyvtárban meglevő példány hozzáférhető marad, és a rongálódás lehetőségének sem tesszük ki. Helyesnek látszik, hogy ez a saját könyvanyaggal rendelkező Könyvalap — a könyvtárközi kölcsönzés megfelelő lebonyolításának érdekében — munkájába a Központi Címjegyzéket is bevonná.

A fenti feladatok mellett a Könyvalap természetesen átvehet majd a könyvtárak állományából kiiktatott könyvanyagot, amivel Csúry István cikkében elsősorban számol. Ha ezt a kérdést azonban alaposabban a gyakorlati szempontokat is figyelembe véve vizsgáljuk meg, annak azonnali megvalósításánál számos nehézséggel találjuk szemközt magunkat.

Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy a könyvtáraktól a későbbi Könyvalapnak szánt anyagot a Könyvelosztó — mely hivatott később a Könyvalap feladatait ellátni — *jelenleg* képtelen átvenni, mert az ehhez szükséges feltételekkel nem rendelkezik. A raktári elhelyezés szempontjából ugyanis — tekintettel a feladat állandó jellegére — nem jöhetnek számításba a Könyvelosztónál igénybe vett, de rossz, alkalmi megoldások. A megfelelő raktárak biztosításához — ha reálisak akarunk lenni — feltétlenül szükséges egy-két esztendő. Ezenkívül a Könyvelosztó teljes erejét egyelőre a könyvtárak által igényelt és mielőbb forgalomba állítani kívánt művek szétosztása köti le. Előreláthatólag három-négy év múlva, ha az elosztás zöme lebonyolódott, képzelhető el, hogy a Könyvalap feladatainak elvégzésére is — fokozatosan — sor kerüljön. Elsőnek a Könyvelosztó által addig félretett művek feldolgozására kell gondolni. Csak ha ez a munka és a megfelelő raktárak elkészültek, akkor építhetünk be olyan anyagot a Könyvalapba, melyet a könyvtárak saját állományukból kívánnak átadni.

Az ilyen anyagok kivezetése komoly feladatot ró a könyvtárakra.⁵ Ma, mikor a nagy könyvtárak rendkívüli mértékben meg vannak terhelve a Könyvelosztótól átvett könyvek feldolgozásával, aligha akad felszabadítható munkaerejük ilyen igényes feladat elvégzésére.

A fentiek természetesen nem jelentik azt, hogy a könyvtárak ne folytathatnák azt a beváltnak mondható gyakorlatot, melynek során a kiiktatással járó különmunkát nem igénylő anyagot (fel nem dolgozott, duplum stb.) továbbra is át ne adják szétosztásra a Könyvelosztónak. A „letéti központ”-nak szánt, tehát központilag megőrizni kívánt anyag átvételéről azonban ma még nem lehet szó.

⁴ Mind a Könyvelosztó, mind a Könyvalap további programjának kidolgozásához Csúry István számos értékes tanácsal járult hozzá.

⁵ Gondoljunk csak egy métersor méretű, numerus currens-be felállított és korszerű, kiterjedt katalógusrendszer segítségével feltárt könyvtári anyagra.

A Könyvalap működése során, ha csökkent mértékben is, de tovább kell, hogy folytassa a könyvelosztást is, hiszen a könyvtáraktól bekerülő művek egy része már szerepelni fog a Könyvalap saját állományában. Ilyen és ehhez hasonló esetekben a könyvet vagy egy másik könyvtárba kell majd juttatni, ahol erre szükség van, vagy nemzetközi csere során kell megkísérelni a magyar könyvtárak egyikében használható könyvhöz jutni.

További feladatnak látszik, hogy a jól működő Könyvalap a könyvtárak szerzeményezését is összehangolja, és helyettük vagy mellettük — bizonyos esetekben — maga is külön szerzeményezést folytasson.

A külföldi — jelen esetben amerikai — könyvtárak fejlődésében felmerült megoldásokat csak a hazai fejlődés figyelembevételével lehet alkalmazni. Hazánkban a köztulajdonba került művek könyvtárakba juttatása olyan sajátságos körülményt teremtett, amelyet feltétlenül figyelembe kell venni. Nálunk például meghaladottnak látszik az az álláspont, mely fent kívánja tartani az ún. letétek tulajdonjogát,⁶ így csupán a nagyméretű raktáráépítés előnyeit hasznosítja, anélkül, hogy magát az ott elhelyezett állományt a „letevő” könyvtárak helyett központilag összefogná.⁷

Nagy könyvtáraink túlszűfolt raktárainak tehermentesítése a Könyvalap bevonásával tehát csak távolabbi perspektívában látszik keresztülvihetőnek, de helyes, ha a Könyvalap kereteinek megtervezésénél már most figyelembe vesszük ezt a funkciót is. Az ezzel kapcsolatos problémákat továbbra is — ahogy ezt CsűRY István is kiemeli — a raktári férőhely növelésével kell megoldani. Az új megjelenésű könyveken kívül, a Könyvelosztótól kikerülő további művek százazreit kell — akár a könyvtárakban, akár a Könyvalapban — a következő évek során helyhez juttatni. Ez tovább súlyosbítja a CsűRY István által a nagy könyvtáraink raktározási problémáiról — a reális számok fényében felvázolt — helyzetet, mely bátran katasztrofálisnak mondható, és sürgős megoldásra vár!

Ha a fentieket programpontokba kívánnánk foglalni, azok így hangzenának:

1. Tegyük valóban közkinccsé a köztulajdonba került könyveket úgy, hogy azok könyvtárainkban az érdeklődők rendelkezésére álljanak.

2. Megfelelő épületben, az erre alkalmas időpontban, valósítsuk meg a Könyvalapot, figyelembe véve a könyvtárak tehermentesítésének szempontjait.

3. Bővítsük, és még egyszer: bővítsük könyvtáraink raktárait.

BORSA GEDEON

⁶ Vö. New England Deposit Library.

⁷ Érdekes itt megjegyezni, hogy Németországban is bizonyos fenntartásokkal élnek a tengerentúli tapasztalatok felhasználásának kérdésében, hiszen a könyvtárak jelentős része ma is háborús sebeinek begyógyításán fáradozik. Vö. SEYFFERT, Hans: *Magazinierung wenig benutzter Literatur*. Köln, 1953.

GEDEON BORSA: ZUR FRAGE DER DEPOSITENZENTRALE

In Ungarn sind die nötigen Voraussetzungen zur Gründung einer Depositenzentrale noch nicht vorhanden. Gegenwärtig besteht unsere Aufgabe darin, die mehreren Millionen von Bänden, die zum Eigentum des Volkes wurden, an die verschiedenen Bibliotheken weiterzuleiten, eine Arbeit, die von der Buchverteilungsstelle der Nationalbibliothek Széchényi besorgt wird. Schon im Laufe der jetzigen Arbeit werden Bücher reserviert, als Grundlage zum Ausbau des Buchfonds in 3—4 Jahren. Die geplanten Aufgaben dieses Fonds sind: Reservierung sämtlicher, seitens der Bibliotheken nicht angeforderter Werke, Verwendung dieses Materials im zentralisierten Leihverkehr mit Hilfe des Zentralkatalogs, Übernahme und Registrierung der von den Bibliotheken angebotenen Werke, Verteilung der überzähligen Exemplare unter den Bibliotheken bzw. Austausch dieser Exemplare mit dem Ausland, schliesslich Reservierung der Mehrstücke von Büchern und Zeitschriften, die sich auf Ungarn beziehen, um auch späteren Ansprüchen der Bibliotheken gerecht werden zu können. Das geplante Bücherdepot kann daher nicht sofort, sondern nur nach Jahren verwirklicht werden, zur teilweisen Milderung des Raummangels in den Bibliotheken. Bis dorthin kann dem grossen Raummangel nur durch den Bau von Magazinen abgeholfen werden.

Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve

FISCHER Dániel késmárki orvosnak ma a nevét is alig ismeri valaki, vállalkozása pedig a XVIII. század első felének sok más, haladást szolgáló próbálkozásával együtt egészen feledésbe merült. A maga korában igen megbecsült személy és fontosnak tartott terv elfelejtésének, illetve az alkotó szándékától idegen összefüggésben való továbbélésének történetét mindjárt előjáróban érdemes felidézni. Az emléket őrző és továbbhagyományozó dokumentumok sorozata ugyanis megmagyarázza, miért lappanghatott eddig az első magyarországi folyóirat terve, és kitűnik belőle, miért tartja számon FISCHERT, ha ugyan számontartja, egészen más vonatkozásban a hazai irodalom története.

ROTARIDES az *Epistola invitatoria*, a megindítandó folyóirattal kapcsolatos legfontosabb nyomtatvány alapján részletesen ismerteti a tervet, dicséri a szerző irodalmi műveltségét, éles ítéletét, csak latinságának tisztasága ellen emel kifogást.¹ WALLASZKY — valószínűleg ROTARIDES véleménye alapján — a magyarországi irodalom történetének (*historia litteraria Hungariae*) forrásai közé sorolja az *Epistola invitatoriát*, és minden tekintetben tájékozottan beszél róla.² Mindkét író még egységes, nyelv és tárgy szerint egyaránt osztatlan literatúrát tartott szemé előtt, s így tárgyükhoz természetszerűen hozzátartozott FISCHER műve. Utódaik, a tudományok polgári korszakbeli differenciálódását juttatva kifejezésre, kirekesztették új irodalomfogalmukból a természettudományi műveket, s az „irodalom” szó hovatovább a magyar nyelvű, „nemzeti” irodalmat jelentette elsősorban, mellyel az irodalomtörténet tudománya foglalkozott. A literatúra többi részének históriájával alig törődött valaki. Emellett a XVIII–XIX. század fordulójának embere, az irodalom és a tudományok fejlesztését célzó tervezeteket tárgyalva, a kor egyik legfőbb művelődéspolitikai törekvésének megfelelően, minden korábbi, a szó tágabb értelmében vett irodalomszervező vállalkozásban valamiféle akadémia-alapító szándékot vélt felfedezni. Így kapott helyet FISCHER folyóirat-terve is a mai Magyar Tudományos Akadémia előzményeinek sorában.

¹ ROTARIDES Mihály: *Historiae Hungaricae litterariae antiqui medii atque recentioris aevi lineamenta*. Altonaviae et Servestae, 1745. 76–77. l.

² ROTARIDESnél: „Tota haec epistola [invitatoria] eruditis selectissimisque rebus, vt et iudiciis de scriptis variorum egregie latis, refertissima, magnam rei nostrae litterariae, in primis ad illustrandam Historiam Hungariae Naturalem, pertinentem notitiam, lectori harum rerum percupido, suppeditare potest ...” (77. l.) — WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*. Posenii et Lipsiae, 1785. 7–8. l.; Budae, 1808. 8–9. l.

WINTERL Jakab József, a pesti egyetem botanika-tanára volt az első, aki tudós társasága őseként emlékezett meg FISCHER Dániel folyóirattervéről.³ WINTERL patetikus, olykor adataiban téves méltatásán alapul minden további FISCHERRŐL szóló tudósítás; legfeljebb azt figyelhetjük meg, hogy az utódok még WINTERLig sem térnek vissza, egymástól veszik át az anyagot, s lassanként az ősforrássá vált közleménynek még a helyes megállapításai is eltorzult formában bukkannak elő náluk.⁴ A magyarnyelvűség követelményével DÖBRENTAI Gábor lépett fel FISCHER vállalkozásával szemben, s minthogy ilyen programot nem talált nála, egyetlen mondattal intézte el a tervezetet a magyar Akadémia előzményeinek sorában. A hagyomány legönállóbb órének a helytörténeti irodalom bizonyul: MELZER az egyedüli WINTERL után, aki az *Epistola invitatoria* ismeretében írt FISCHERRŐL, de az akadémia-tervek légkörében persze ő is tudós társaság tervét hámoztta ki a röpiratból.⁵

Az elsorolt néhány szerző és adat egyszersmind foglalata az egész folyóirat-tervről szóló kritikai irodalomnak. Nem sokkal több újabb feldolgozás vagy adatközlés áll azonban rendelkezésre a XVIII. század első felének nem magyar nyelvű hazai irodalmáról általában sem. A kutató szinte úttörésre vállalkozik, ha az 1790 körüli évek mozgalmainak előzményeit keresi, és vizsgálni kezdi a korábbi évtizedeket. Az első „utazók” legtöbbször csak a legfeltűnőbb jelenségekre hívhatják fel a figyelmet, és gyakran még azokról sem adnak minden tekintetben helytálló leírást. A XVIII. század első felébe merészkedő felderítő sem ígérhet biztos eredményeket; megállapításai, nézetei saját maga és mások újabb eredményei alapján még többszörös helyreigazításra szorulhatnak ugyan, mégis hírt kell adnia kutatásairól. Az első eredmények összefoglalása közben mérheti fel ugyanis, mire jutott voltaképpen, s ami fontosabb, leírása másoknak is kedvet adhat hasonló vállalkozásra; ha pedig a kutatók száma szaporodik, együttes munka, viták segíthetik elő az „ismeretlen tájék” felderítését.

1. FISCHER Dániel életének legfontosabb adatait a biográfiai lexikonok WESZPRÉMI István nyomán adják elő.⁶ A továbbhagyományozott néhány dátum azonban legfeljebb útjelzőül szolgálhat, egy-egy hivatalos iratokban megrögzített pontot jelöl ki, az útvonalat közöttük a környezet ismerete alapján kell megrajzolni. — 1695. november 9-én született Késmárkon, Szepes megye szabad királyi városában. A Szepesség a XVIII. századi Magyarország huszonnégy városban élő, hazai viszonylatban példátlanul nagyszámú polgárságáról és közmondásosan szegény, a káptalan, néhány szerzetesrend és főúri család hatalmas latifundiumai között kevéske földön vagy

³ *Anrede an die versammelten Mitglieder der Hungarischen gelehrten Gesellschaft* ... 1784. Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn, Pest und Ofen, Brachmonath, 1784. 7–10. l.

⁴ PEISNER Ignác: *Budapest a XVIII. században*. Bp. 1900. 91–92. l.; ERNYEY József: *Természettudományi mozgalmak a 17–18. században*. Pótfüzetek a Természettudományi Közönyhöz. 1912. XLIV. köt. 3–4. pótf. 120–121. l.; HANSKARL Erzsébet: *Budapesti irodalmi életének kialakulása. 1686–1780*. Bp. 1928. 35. l.

⁵ DÖBRENTAI Gábor: *A Magyar Tudós Társaság története*. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. 20. l. — MELZER, Jacob: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau, 1832. 46–47. l.

⁶ WESZPRÉMI István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Lipsiae–Viennae, 1774–1787. Cent. I. 44–48. l.; HORÁNYI Elek: *Memoria Hungarorum*. Viennae–Posonii, 1775–1777. Tom. I. 677–681. l.; MELZER i. m.; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1891–1914. III. köt. 515–516. h.

éppen birtok nélkül tengődő nemességéről híresedett el.⁷ A FISCHER-család első ismert őse közönséges paraszt volt Szepesbélán, fiának, FISCHER Mihálynak, Dániel nagyapjának el kellett szöknie a szülői háztól, hogy felemelkedjék az egyre nagyobb számú polgári értelmiségbe. Iskoláit Németországban végezte, Wittenbergben két évet töltött, hazatérése után a Szepes megyei Melterben választották papnak. 1672-ben két fiával, Mihállyal és Zakariással a protestánsüldözés elől Boroszlóba menekült. Visszatérése után, 1682-ben újból Melterben lett pap, 1684-ben Késmárkra hívták meg.⁸ A szökött jobbágyból lett prédikátor a jelek szerint hamar átvette a jobb módú városi polgárság nézeteit. A luteránus ortodoxia híveként nem kifogásolta a rózsahegyzi zsinatnak a pietizmus elleni határozatát, egyik paptársa pedig, az idősebb BUCHHOLTZ György maga is eljárta hivatalos megbízásból a pietista KEPHALIDES Sámuel ellen.⁹ Meglehetősen vagyonra is tehetett szert: az ugyancsak pap Mihály nevű fiának, Dániel apjának, háza volt Késmárkon, onnan temették a nagyapát 1704. július 6-án.¹⁰

A családi hagyományt követte FISCHER Dániel, amikor 1713. október 6-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. A tanárok közül későbbi műveiben a még 1712-ben meghalt, soproni származású RÖSCHEL Jánost, Johann Friedrich VEIDLERT, Christian VATERT és Johann Gottfried BERGERT emlegeti a legtöbbet. A kiváló pedagógus hírében álló RÖSCHELT mint honfitársát is tisztelte; BERGERT soha nem idézi őszinte ragaszkodást kifejező jelzők nélkül. — A licentiátust FISCHER 1716-ban szerezte meg VATERNÁL, a doktori címet WESZPRÉMI szerint 1718-ban kapta meg.¹¹

Hazatérése után Késmárkon kezdett praktizálni, 1722-ben Liptó megye fizikusaként találkozunk vele.¹² 1719–22 között költözhetett át Késmárkról

⁷ A XVIII. század eleji polgárságról alig tudunk valamit: „fejlődéséről egyáltalán nincs speciális, összefoglaló monográfiánk, ... néhány, a polgári történetírás szempontja szerint készült, vázlatos, a lényeges problémákat szinte fel sem vető” áttekintéssel kell beérnünk. (KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. köt. Bp. 1954. 62. l.) Sűrű homály fedi ezt is: „hogyan és mikor, milyen fejlődési fokozatokon keresztül vált a köznemesség a polgári átalakulást hordozó osztállyá.” (MAKKAI László, *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, V. köt. Bp. 1954. 294. l.) A szepességi polgárság és nemesség viszonyairól még legtöbbet tudtam meg SVÁBY Frigyes dolgozatából (*A Szepesség lakosságának sociológiai viszonyai a XVIII. és XIX. században*. Lőcse, 1901. 5–7. l.). Késmárk lakossága szerinte a 18. század közepén 2211 fő, a század második felében az egész megyéé kb. 70 000.

⁸ Az id. FISCHER Mihály életrajzi adatait l. KLEIN Sámuel *Nachrichten*-jének FABÓ András által kiadott III. kötetében: *A magyarországi ágost. vall. evangelicusok történelmi emlékei*. Pest, 1861–1873. IV. köt. 142–150. l.

⁹ BUCHHOLTZ György: *Historischer Geschlechtsbericht*. Hgg. v. Rudolf WEBER. Bp. 104. 293, 295–296, 301. l.

¹⁰ BUCHHOLTZ: *i. m.* 276. l.

¹¹ BARTHOLOMAEIDES, Ioannes Ladislaus: *Memoriae Vngarorum qui in ... Vniuersitate Vitebergensi ... studia in ludis patriis coepta confirmarunt*. Pesthini, 1817. 208. l. — A wittenbergi egyetemről l. FRIEDENSBURG, Walter: *Geschichte der Universität Wittenberg*. Halle a. S., 1917. — RÖSCHEL életét tanítványa, Johann Andreas PLANER kétszer is megírta: az egyik egy halotti beszéd, amely folio alakban 1712-ben jelent meg. Az Országos Széchényi Könyvtárban egy RÖSCHEL halálára megjelent alkalmi kiadványokat tartalmazó kolligátumban található. (Jelzete 490.751.) A második, bővebb kidolgozás, RÖSCHEL arcképével, az elhunyt tanár könyveinek árverési katalógusában látott napvilágot. (*Catalogus bibliothecae J. B. Roeschelii. Partes I–II*. Wittenberg, 1713.) Ez az életrajz, a könyvjegyzék nélkül, ugyancsak megvan az Országos Széchényi Könyvtárban (*Vita Johannis Roeschelii* címen, szerző nélkül katalogizálták.) RÖSCHEL

új állomáshelyére, Liptószentmiklóstra. Ekkortájt kellett nősülnie is, mert fia, FISCHER Károly Dániel 1744-ben disszertált Erfurtban.¹³ A Liptószentmiklóson eltöltött évek idejére, 1724 nyarára esik Franz Ernst BRÜCKMANN, a Magyarországon utazgató német természetkutató látogatása FISCHERNél.¹⁴

A jőnévű orvost 1719. október 18-án az a megtiszteltetés érte, hogy a németországi Academia Naturae Curiosorum tagjává fogadta. E testület a ratio és experientia jegyében alakult még 1652-ben; jelentősége 1670-nel kezdődik, amikor Philipp Jakob SACHSE boroszlói orvos szerkesztésében évkönyveinek kiadása megindult. Az Academia első magyarországi tagja MOLLER Dániel Vilmos volt (1694), az altdorfi egyetem tanára, aki a nagy protestánsüldözés idején a pozsonyi gimnázium subrectori állásából ment számkivetésbe. Talán ő juttatta be az Academiába még 1694-ben honfitársát, RAYGER Károly pozsonyi orvost (1707), és nem lehetetlen, hogy Olaszországban, a páduai egyetem „natio germanica”-jának képviselőjében szerzett német kapcsolatok mellett az említett két honfitárs tekintélyének köszönhette GENSEL János Ádám soproni orvos, hogy 1712-ben az Academia tagja, 1719. november 15-én pedig egyik alelnöke (adiunctus) lett. Minden valószínűség szerint neki tartozik hálával FISCHER és két másik kollégája, az erdélyi KÖLESÉRI Sámuel és az eperjesi RAYMANN János Ádám, hogy egy napon kaptak helyet az akadémikusok között. A tagsággal szerzett kapcsolatokon múltott, hogy FISCHER fia Erfurtba ment egyetemre, ahol az egyik orvosi katedrát 1744-ig Andreas Elias BÜCHNER, az Académia kiadványának akkori szerkesztője töltötte be.¹⁵

FISCHER nem sokáig maradt Liptóban. 1725–28 körül CSÁKY Zsigmond, a Szepesség főispánja megyéje főorvosává választotta meg. Ekkor költözött

életrajzának legfontosabb dátumai legújabbban: *Album Academiae Vitebergensis*. 1660–1710. Bearbeitet von Fritz JUNTKE. Halle, 1952. 285. l. — FISCHER nyilatkozatai BERGERŐL: *Tentamen pneumatico-physicvm*, XII. §.; *Relatio ex philosophia naturali de fulgure, tonitru et fulmine: cui accedit Appendix de insolito quodam phenomeno Kesmarkini viso*, XI. §. — A licentiátus tételei: *De deliriis*... Vitembergae, 1716. (szept. 10.) — Lehet, hogy FISCHER már 1717-ben doktorált. A *Relatio* függelékében (*Anhang*) ugyanis egy 1717. aug. 10-én Késmárkon látott jelenséget tárgyal, s mint maga mondja, a doktori címet feltüntető *Relatio* ekkor már nyomdában volt, s legkésőbb 1718 elején meg is kellett jelennie.

¹² A *Relatio* címlapja szerint „Civitatis Kesmarkiensis medicus practicus”; a dolgozat ajánlása Késmárkon, 1717. júl. 30-án kelt. A *Commentationes physicae de calore* szerint FISCHER: „Practicus antehac Kesmarkiensis Hungarus, nunc physicus Comitatus Liptoviensis”. Ez utóbbi könyv ajánlása Késmárkon, 1719. márc. 10-én kelt.

¹³ FISCHER, Carolus Daniel: *Dissertatio inaequalis medica de calculo vesicae urinariae, a nimio vini Hungarici potu in vethram perpulso, ac singulari encheiresi absque sectione*. Erfordiae, 1744. SZINNYEI (i. m. III. köt. 529. h.) nem tudja róla, hogy Dániel fia, pedig disszertációjában apját „Genitor meus optimus, D. Daniel Fischer” jelzővel illetve nevezi meg. (3. l.)

¹⁴ BRÜCKMANNÓL: GOMBOCZ Endre: *A magyar botanika története*. Bp. 1936. 165–173. l. — BRÜCKMANN levelei FISCHERŐL: *Epistola itineraria LXXXVII. sistens memorabilia comitatus Liptovinesis*. Wolffenhvttelae, 1740.; *Epistola itineraria XC. de incendio restrigendo*. Uo.; *Epistola itineraria XCVI. sistens memorabilia Trincimenia*. Uo.

¹⁵ Az Academia Naturae Curiosorum történetét Andreas Elias BÜCHNER írta meg: *Academiae Sacri Romani Imperii Naturae Curiosorum historia*. Halae, 1755. A tagok listája a 463–517. l.-on található, az adiunctusoké a 449–451. l.-on. Az említett magyar tagok sorszámai: 203, 210, 293, 337, 338, 339. Ugyanebben a műben vannak adatok SACHSERŐL is. E boroszlói orvos a jelek szerint igen szoros kapcsolatot tartott a löcsei SPILENBERGER Dáviddal, és valószínű, hogy a nyomtatott *Epistola invitatoria*n kívül baráti levélben is serkentette magyar kollégáját, hogy gyűjtsön cikkeket az Academia

vissza FISCHER szülővárosába, amely a városi orvosi tiszttel ruházta rá. A CSÁKY-családhoz aligha fűzték az orvost szorosabb, munkájában is ösztönző kapcsolatokat. Mint a megye fizikusa, érthető módon, tisztelettel adózott az örökös főispán iránt, háziorvosa lett, művet ajánlott neki, többről azonban aligha beszélhetünk. Jellemző, hogy FISCHER fia erfurti disszertációjának ajánlása nem is az akkori főispánnak, CSÁKY Miklósnak, hanem az egész CSÁKY-család Szepességben ismert férfitagjainak szól. Erősebb szálak talán egyedül CSÁKY Miklóshoz, az iparfejlesztéssel is törődő főpaphoz fűzték FISCHERT. WESZPRÉMI szerint a püspök székhelyéről, Váradról hazafelé utaztában Debrecenben halt meg az orvos, az akkori idők tudományának megállapítása szerint „speciálisan magyar” betegségben, csömörben, 1744-ben vagy 1746-ban.¹⁶

2. A wittenbergi egyetem, az egyházi ortodoxia fellegvára, a XVIII. század elején haladásellenességével tűnt ki. A hittudományi kar szigorúan ellenőrizte a többi fakultások tananyagát, tanárait, és lehetetlenné tett minden olyan kísérletet, amely a természettudományokat függetleníteni akarta a teológiától, s az új felfedezéseket tükröző új filozófiát akarta érvényesíteni. RÖSCHEL, az egyetem már említett soproni származású fizika-tanára, életírója. PLANER szerint elsősorban teológusnak tartotta magát;

kiadványa számára. Az 1670-i kötetben ugyanis a magyar szerzőktől származó cikkek többsége SPILENBERGEREN keresztül jutott el a szerkesztőhöz (25–27, 160, 162. l.). – Az *Epistola invitatoria* az egész világ, közöttük Magyarország tudósait is felhívja a vállalkozás támogatására. Nacionalista túlzás azonban ennek alapján feltételezni, hogy a magyaroknak már ebben az időben nagyszerű tudományos felfedezéseik voltak, csak elveszték, mint ERNYEY idézett cikkében teszi (115. l.). Az *Academia Naturae Curiosorum* magyarországi tagjairól legutóbb RAPAICS Rajmund írt. (*A magyar biológia története*. Bp. 1953. 37–38. l.) ERNYEY nyomán ő is azt hiszi, hogy a magyarok valamilyen külön felhívást kaptak cikkek írására. – GENSEL életrajzainak ősforrása Ioannes Mauritiuss HOFFMANNUS nekrológja. (*Academiae . . . Naturae Curiosorum Ephemerides*. Centuria IX–X. Augustae Vindelicorum, 1722. 652–662. l.), már WESZPRÉMI ezt kivonatolta (Cent. I. 54. 56. l.). HOFFMANNUS és WESZPRÉMI egyaránt azt állítják, hogy GENSEL az akadémiai tagság elnyerése (1712) után két évre adiunctus lett. (HOFFMANNUSnál: „biennio abhinc die XXXI. Julii ejusdem Academiae Adjunctus constitutus”, 659. l.; WESZPRÉMINél *id. munkája*, 55. l.) BÜCHNERNél ezzel szemben azt találom (*id. munkája*, 451. l.), hogy csak 1719. nov. 15-én lett alelnök. Én inkább az *Academia* levéltárának felhasználásával dolgozó BÜCHNERnek adok hitelt. A tévedésre talán az adhatott okot, hogy GENSEL már előbb is adiunctusi tekintéllyel és hatáskörrel intézhetett bizonyos ügyeket. Esetleg ennek tulajdonítható, hogy már formális alelnöki kinevezése előtt bejuttatta a tagok közé három honfitársát. – Az *Academia* szabályzata szerint az alelnök első kötelessége volt új tagok szerzése. (BÜCHNER *id. munkája*, 190, 195. l., VII. és XX. pont.) – GENSEL és RAYGER viszonyát a soproni orvosnak pozsonyi kollégájáról írott megemlékezéséből ismerem. (*Elogium . . . D. D. Caroli Raygeri*. Megj. *Academiae . . . Naturae Curiosorum Ephemerides*, 1719. Centuria VII. et VIII. Appendix, 189–207. l. Az önállóan ismert kiadvány különnyomat a német folyóiratból.) A korábbi kapcsolatokra l. ERNYEY *id. cikkét*, 121. l. – BÜCHNERRŐL l. JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Leipzig, 1750–1751. Bd. I. 2372–73. h. és *id. munkája* 432–434. l.

¹⁶ A szepességi megválasztatásról l. a *De terra medicinali Tokayensi* (Wratislaviae, 1732.) 1732. ápr. 7-én kelt előszavát és címlapját; a CSÁKY-családról: MÁLNÁSI Ödön: *Gróf Csáky Imre élete és kora*. Kalocsa, 1933. 31–36. l. CSÁKY Miklós főispáni beiktatása 1742. dec. 12-én volt. (*Magyar Történelmi Társ.*, Bp. 1881. VI. köt. 99. l.) – BUNYITAY Vince: *Gróf Csáky Miklós hercegprimás nagyváradi püspökségének története*. Vác, 1935. – FISCHER haláláról (1746) WESZPRÉMI *id. h.* 44. l.; SZINNYEI *i. m.* III. köt. 515. h. – BÜCHHOLTZ György *Önéletrajzának* folytatója, BÜCHHOLTZ Jakab szerint az orvos 1744. okt. 16-án halt meg (381. l.).

ellensége volt a coccejanizmusnak és cartesianizmusnak, s tetemes apai örökségéből hatalmas könyvtárába csak azért szerezte meg Hollandiából és Franciaországból a legújabb könyveket, hogy tételeiket cáfolhassa előadásaiban.¹⁷

Az állapotok tanulságos példája a fiatal FISCHER első nyomtatásban megjelent munkája a boszorkányok ártó hatalmáról. Az elméleti kérdések iránt kezdettől fogva érdeklődő egyetemi hallgató a német tudományos élet ekkortájt egyik legtöbbször vitatott kérdéséhez nyúlt 1716-ban. A cartesianus Balthasar BECKER holland teológus már 1690-ben megírta, hogy az ördögnek semmi hatalma nem lehet az emberen; művét 1693-ban németre is lefordították.¹⁸ BECKER és Antonius van DALE munkájára támaszkodva adta ki Christian THOMASIUS a boszorkányperek képtelenségét bizonyító tételeit 1701-ben.¹⁹ A kérdés azonban ezzel még korántsem dőlt el Németországban. 1703-ban Fridrich HOFFMANN, THOMASIUS nagynévű hallei orvosprofesszor-kollégája disszertációt írt, amelyben azt fejtegette, hogyan hathat a sátán az emberi testre.²⁰ Ilyen előzmények után fogott értekezéséhez a 21 éves FISCHER, és wittenbergi hallgató léteire természetesen HOFFMANN nyomán adja elő témáját. A dolgozatban semmi önállóság nincsen, de a diplomatikus HOFFMANNnal ellentétben a fiatal hallgató a tanítvány buzgalomával támad neki THOMASIUS-nak, és mintaképe fejtegetései alapján cartesianizmusban „marasztalja el” a hallei jogászt.²¹

Wittenberg mégsem zárkózhatott el teljesen a haladás elől; a teológusok csak azt érhették el, hogy az egyetem tanárai a tudomány újabb tételeiből nem vontak le olyan következtetést, amely nyíltan ellenkezett a biblia betűszerinti értelmével. FISCHER orvosprofesszorai: LÖSCHER és VATER egyformán DESCARTES-ra visszamenő elméletet vallottak a fiziológiában, hadat üzentek a skolasztikus orvostudománynak, amely mindent szavakkal, titokzatos képességek (facultates) feltételezésével igyekezett megmagyarázni, de távol állt tőlük, hogy a matematika és a mechanika törvényeinek az emberi testre alkalmazásából materialista következtetéseket vonjanak le.²²

¹⁷ PLANER RÜSCHEL-életrajzait l. előbb. Vö. még FRIEDENSBURG *i. m.* 512–513. l. – RÜSCHELnek irodalmi munkássága alig van. Kiadványait SZABÓ Károly sorolja fel. Egyet sem ismerek közülük, mert Magyarországon nincsenek meg.

¹⁸ FISCHER munkája: *Tentamen pnevmatologico physicvm de mancipiis diaboli sive sagis*. Vitembergae, 1716. – BECKER, Balthasar: *Die bezauberte Welt*. Amsterdam, 1693.

¹⁹ *Theses inaugurales de crimine magiae*. Halae, 1701. THOMASIUS nem tagadja a sátán létezését, csak azt állítja, hogy semmiféle szerződést nem köthet az emberekkel: „... nos ... arbitramur, dari diabolum extra hominem, eumque ab extra intrinsece tamen et invisibiliter operari in hominibus improbis, sed negamus dari sagas et magos pacta cum diabolo ineuntes, quin potius arbitramur, hanc fabulam ex Iudaismo, Gentilismo ac Papismo conflam esse, et iniquissimo processu hactenus etiam apud Protestantés usitatissimo, stabilitam.” (VI. §.) THOMASIUS történeti bizonyítékait – a korrekcióktól eltekintve – B. BECKER könyvéből veszi; elismeri a cartesianusok úttörő érdemeit is, módszerüket azonban nem teszi magáévá. (XLVII., VII. §.)

²⁰ HOFFMANN, Friedrich: *Disputatio inauguralis medico-philosophica de potentia diaboli in corpora*. Halae, 1703. Második kiadása: *De diaboli potentia in corpora dissertatio physico-medica curiosa*. Emendatior iam edita. Halae, 1729.

²¹ *Tentamen*, VII. §.

²² VATER egyik disszertációja elején (*Dissertatio physiologica, qua ... oeconomiam sensuum ... demonstrat*. Vitembergae, 1717.) lelkes szavakkal ünnepli a matematikát és a mechanikát (I. §.). Ebbe a témakörbe vágnak FISCHER vizsgatételei is. (*De deliriis*. Vitembergae, 1716.)

Ilyen felfogás uralkodott azokban a körökben, ahol FISCHER az orvos-tudományt tanulta. A késmárki orvos Wittenbergben vetette meg alapját mindenekelőtt bámulatos irodalmi tájékozottságának, amelyet hazatérése után is növelt; élete végéig minden munkájában a tapasztalatra alapított, s kora misztikus irányzataival szemben, főként BERGER hatására, feltétlenül tisztelte a ratiót; a természeti jelenségek természetes magyarázatára törekedett, és pusztá szójátéknak tartotta a régi, képességekkel és fogalmakkal (notiones) dolgozó fizikát.²³ FISCHER Magyarországra visszatérve filozófiai nézetei tekintetében a cartesianizmus radikálisabb szárnyához közeledett, élete vége felé pedig egyre gyanakvóbb szemmel nézett minden „hipotézist”. Ebben az időben cartesianus alapon foglalt állást a világ teremtésének kérdésében. Bár *Mózes könyve* alapján — mondja — egyszeri és természetfeletti kreációban kell hinnünk, a természet könnyebb megértésére és magyarázatára fokozatos és természetes generációt kell feltennünk. Tisztán fizikai álláspontját továbbra is hangsúlyozva kifejti ezután, hogy valamiféle anyagnak már akkor kellett léteznie, mikor Isten a világot teremtette, mert semmiből anyag nem lehet; a meglevő passzív anyagot formálta világgá a teremtő mint aktív tényező, mert ha matéria nem lett volna, az aktív principium sem tudta volna tevékenységét kifejteni.²⁴ Jellemző azonban, hogy ugyanekkor elismerte a csodák lehetőségét és kitartott bizonyos boszorkányhit mellett is.²⁵

3. FISCHER minden munkája szűkebb pátriája, Késmárk, a Szepesség, a húszas évek második felétől pedig az egész Magyarország szolgálatában áll. Legelső értekezését a boszorkányok ártó hatásáról hazai hírek hallatára, az otthoniak felvilágosítására írta. LANY Dániel és FRÜHAUFF Dávid írták meg neki Wittenbergbe, hogy rossz a bortermés a Hegyalján, s a boszorkányokat okolták érte. Ezekre a panaszokra válaszolt FISCHER azzal, hogy az ördöggel szövetségben állók csakugyan tönkretehetik a szőlőket, s csakugyan azok okozhatták, hogy 1715-ben semmi nem termett. A *Tentamen* szülővárosának ajánlotta szerzője; nem pusztá udvariassági gesztusból persze, mint ahogy az említett két barát sem a távoli vidék szomorú sorsú lakosságát sajnálta, mikor beszámolt FISCHERnek a szőlők pusztulásáról. Késmárk a Sziléziába és Lengyelországba exportált hegyaljai borok fontos piaca volt a XVIII. század közepéig. Szepes megyében alig akadt tehetősebb nemes, aki ne műveltett volna szőlőt Tokaj vidékén, és szépszámmú fuvarosnép foglalkozott a borok külföldre szállításával.²⁶

²³ „... experientia optima omnium rerum magistra”, vallja a *Tentamen*ben (I. §.) és a *Relatio*ban (VI. §.) BERGERről mint az iatriméchanikus irány és a racionalizmus képviselőjéről FRIEDENSBURG ír (i. m. 575. l.). Fischer korai, csak cím szerint ismert művei közül az egyik a spekulatív orvostudomány ellen, az empiria mellett tör lándzsát. (*Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hiezu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*. 1717. Bresslau, 1718. Vorbericht. — Vö. még: *Anhang von dem ungewöhnlichen Phœnomeno*, VI. §. és *De terra medicinali Tokayensi*, I. §. — Újabb könyveket hazatérése után valószínűleg Sziléziából szerzett, ahová maga is kiutazott időnként. (*De remedio rusticano*. Erfordiae, s. a. 10. l. Nem sok magyarországi kortársa lehetett, aki már ekkor ismerte LEIBNIZ filozófiai műveit, Christian WOLFFot és NEWTONT. (*De terra medicinali Tokayensi*, 17. és 7–8. l.; *Anhang*, VI. §.)

²⁴ *Commentationes physicae de calore atmospherico*. Budissae, 1722. 8–10, 39–41. l.

²⁵ *Relatio*, II–III. §.

²⁶ *Tentamen*, I. §.; SVÁBY Frigyes i. m. 52–53. l.; HORVÁTH Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*. Kisebb történelmi munkái. III. köt. Bp. 1868. 95. l.

Második munkájában, a *Relatioban*, félreismerhetetlen a szepességi inspiráció: azt akarja ugyanis megmagyarázni, miért gyakori a villámcsapás megyéjében.²⁷ A kis munka másik jellemző vonása, hogy a természetfilozófiai-nak tartott témát a babona elleni küzdelem jegyében dolgozza ki. „Annál inkább igyekeztem e jelenségek természetének felkutatásában, mennél világosabban láttam, hogy mennyi félelmet és veszedelmet okoznak ezek embereknek, akik sok, egészen képtelen, sőt nevetséges fogalmat alkotnak maguknak róluk” — írja, és kigúnyolja a villámcsapás elleni babonás védekezési módokat.²⁸ A felvilágosítás szándéka még szembeszökőbb a kis értekezéshez csatolt függelékben, amely a latinul nem tudó lakosság, RÁT Mátyás szavával a „deáktalanok” megnyugtatóására készült, mert ezek egy szokatlan látványt veszedelem előjelének tartottak. FISCHER természetes magyarázatot ad nekik, s bebizonyítja, kedvükért még a bibliából is, hogy csapástól nincs mit tartaniuk.²⁹

Az 1722-ben megjelent, de már 1719-ben befejezett *Commentationes physicae* FISCHER fejlődése és a folyóiratterv szempontjából egyaránt fontos mű. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a késmárki orvos professzorai tanainak ismételtetése után önálló elméletet alkotott, s ha képtelenség is, amit állít — a nap csak világít, hőt nem sugároz —, gondolkodásának önállósulásáról, merészségéről tesz tanúságot. Jellemző az is, hogy ebben a dolgozatban fejti ki a világ teremtéséről vallott nézeteit. A munka ajánlása a legszűkebb haza helyett most két hozzá hasonló tudósra, az eperjesi RAYMANN János Ádámra és a Boroszlóban megjelenő *Sammlung* című folyóirat szerkesztőjének, Johann KANOLDNAK szól. Az orvos azért fordult ezekhez, mert általános érvényre igényt tartó elméletét csak ezek a tanultak érthetik meg. A nemességet, az országot vezető osztályát ugyanis tudatlannak, bárdolatlannak találta, amely máshoz sem ért, mint a paraszt nyúzásához, gazdagsága a felhalmozott terményekben áll.³⁰ Ítéletének érzelmi alapja a polgár ősi nemesellenessége ugyan, indokolása azonban, a műveltség szempontja, az „új” jelenségek közé tartozik. FISCHER gondolkodásának ez a „modernsége” a jobbágynéppel szembeni állásfoglalásából derül ki legvilágosabban. Az orvos gondoskodni akar a parasztságról, a javítás szándékával állapítja meg, hogy egészségügyi gondozásukkal senki nem törődik; az öregasszonyok és rokonok gyógykezelése pótolja a tanult orvost, s ha illet hívnak, legtöbbször már nem tud segíteni. Ugyanakkor tanulmányozza a paraszti gyógy módokat, s ha eredménye-

²⁷ *Relatio*, XXIX. §.

²⁸ A *Relatio* XXX. §-a szerint az értekezés „exercitatio philosophica”. — Az idézet *uo. I. §.* — A villámcsapás babonás elhárításáról a XXVII. §. szól. ROHAULTA hivatkozva hisz azonban a viharágyúk hatékonyságában, a legjobb védekezésnek pedig ezt tartja: „Optimum vero praesidium est oratio ad Deum, ad quam sedulo homines sunt admonendi.”

²⁹ *Anhang von dem ungewöhnlichen Phoenomeno, welches sich A. R. C. 1717. d. 10. August. in Käysers-Marck hat gesehen lassen, dess Abends um 9. Uhr: Allen Aberglauben zu verhüten, in Deutscher Sprache geschrieben, und dessen Ursach aus Natürlichen Gründen gezeiget.* — A *Relatio* már nyomdában volt, amikor az *Anhangot* írta a szerző, sőt a latin nyelvű értekezés szövegét már ki is nyomtathatták talán, amikor az *Anhang* elkészült; a címlapja azért utalhat mégis rá, mert ez az ajánlással együtt külön ívre került. Az *Anhangot* a *Relatiótól* függetlenül is terjesztették: BRÜCKMANN FISCHER önálló művei közé sorolja (*Epistola itineraria LXXXVII.*, 2–3. l.), a Széchényi Könyvtárban is van belőle egy, a *Relatiótól* független példány.

³⁰ L. a *Commentationes physicae* ajánlását.

seknek bizonyulnak, igyekeznek azokat tudományosan igazolni, tökéletesíteni és szélesebb körben elterjeszteni.³¹

A *Commentationes physicae* az utolsó az elméleti, hipotétikus művek sorában. A nyomát követők kivétel nélkül Magyarország természettudományos feltárását szolgálják. Az ilyen irányú terv — legalábbis szepességi vonatkozásban — nem új: már a *Relatio*-ban ígérte FISCHER bizonyos ásványvizek leírását, a tervezett munkák azonban csak a *Commentationes* után jelentek meg.³² Még 1717-ben kapta kézhez az idősebb BUCHHOLTZ Györgytől a szepesi Kárpátok leírását is, egyelőre ugyan azzal a megbízással, hogy KANOLDHOZ, az éppen ekkor meginduló boroszlói folyóirat szerkesztőjéhez juttassa el, 1725 után azonban a természettudományban járatlan szerző munkájának átdolgozására került sor.³³

4. Az öreg BUCHHOLTZ György megyéje hegyeinek leírásával százados természetkutató hagyományt folytatott. Már FRÖLICH Dávid megmászta tudományos céllal a Kárpátokat, AUGUSTINI Keresztély pedig többek között kárpáti fenyőből készült gyógyszerkészítménnyel tette magát híressé. BUCHHOLTZ szinte családi hagyományként folytatta elődei munkáját, s ebbe kapcsolódott be FISCHER is.³⁴ Ahogyan nem emberbaráti érzelmek ösztönzésére foglalkoztak a szepességi polgárok a hegyaljai bortermelők sorsával, ugyanúgy nem öncélú természetszeretetet vezette őket földjük természeti kincseinek feltárásában sem, hanem egészen „prózaik”: ipari, kereskedelmi törekvések, melyek főleg FISCHER és kortársai munkáiban válnak egészen nyilvánvalókká.

FISCHER hírét-nevét ilyen vonatkozásban a kárpáti balzsamok és más olyan gyógyszerek alapították meg, melyeket két fenyőfajtából, a cirbolya- és törpefenyőből állítottak elő. A késmárki orvos felülvizsgálta elődei készítményeit, tökéletesítette és ismertté tette azokat a szakirodalomban, úgy hogy nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is használatosakká váltak.³⁵

³¹ FISCHER Dániel: *De remedio rusticano variolas per balneum primo aquae dulcis post seri lactis feliciter curandi . . . commentatio*. Erfordiae, s. a. 3—4. l.; a paraszti gyógyításról ugyanítt ez olvasható: „ . . . fateri cogor, apud plerosque haec sua auxilia plus valere, quam Medicorum evporista remedia et consilia sana.” A munka néhány Árva megyei falu himlőgyógyító eljárását igazolja tudományosan.

³² A cikkek csak 1723-ban jutottak el Boroszlóba, 1729-ben jelentek meg KANOLD folyóiratának *IV. Supplementum*-kötetében. (Budissin, 1729. 103—131. l.).

³³ BUCHHOLTZ munkájának címe: *Das weit und breit erschollene Ziepsier-Schnee-Gebürg*. Kéziratát, a szerző sajátkezü másolatában, az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. (Quart. Germ. 92.). Ezt a szöveget adta ki WEBER Rudolf 1899-ben, Lőcsén. BUCHHOLTZ dolgozatán alapul Szepes megyének az a leírása is, amely BÉL Mátyás *Prodromus*-ban jelent meg. (Praefatio, XI. §.) — FISCHER átdolgozásának kézirata az Országos Széchényi Könyvtárban van. (Quart. Lat. 258.) Címe: *Descriptio Montium Carpathicorum Incliti Comitatus Scepusiensis*. Az első megtekinthető a Fol. Lat. 1563. jelzetű kéziratában is, a folytatás azonban ebben FISCHERnek egy eddig nem méltatott, *Animadversiones in Prodromum Matthiae Belii* című értekezése. Erről alább még lesz szó.

³⁴ Az AUGUSTINI-családról és a Kárpátok első megmászóiról: AUGUSTINI Samuel, ab Hortis: *Topographische Beschreibung des Flusses Poprad*. Hgg. v. Rudolf WEBER. Kesmark, 1900. 3—8. l. és BUCHHOLTZ *önéletrása*, 360—365. l.

³⁵ FISCHER olajokról szóló cikke: *Von der Beschaffenheit und Nutzen des Carpathischen Linbaums und Krumbholtzes, und derer hieraus verfertigten Medicamentorum*. A boroszlói *Sammlungban*, 1717. 331—336. l. Jellemző az érdeklődésre, hogy a cikket GENSEL kiegészítette egy újabb olajfélével. (*Von einem wenig bekandten Hungarischen Oel oder Balsam*. Id. folyóirat, 1719. 748—749. l.) A kárpáti olajok legjelentősebb népszerűsítője

Határozott kereskedelempolitikai felfogás húzódik meg a gyógyhatású tokaji földről írott munkájában. Bizonyos földfajtákat orvosságként vagy orvosságok készítésére használtak fel akkoriban a patikusok. A magyarországi gyógyszerészek sziléziai eredetűeket tartottak raktáron, s FISCHER azzal a céllal írta tanulmányát, hogy bebizonyítsa: itthon az országban jobbat találhatnak annál, amit drága pénzen külföldről hoznak be. Az orvos keserű szavakkal támadja honfitársait, akik a rosszabb idegen termékért lebecsülik a hazait, s ígéri, hogy megindítandó folyóiratában az összes hazai gyógyföldeket fel fogja dolgozni.³⁶

Ilyenféle merkantilista indítékok nem egyedül FISCHER természetkutató munkásságát ösztönözték. BÉL Mátyás *Prodromus*ából eléggé ismert HERMANN András „sal catharticus”-a, melyet felfedezője Besztercebányán talált, és MOLLER Károly Ottó laboratóriumában vizsgálta meg. BÉL a *Prodromus* céljára megrövidítette, átfogalmazta s ógóra felfedezést publikáló közleményét; kimaradt belőle az is, miért tartotta fontosnak „sal catharticus”-át HERMANN: a hazai anyag használatával kevesbedik a külföldi vásárlásra kiadott pénz, növekszik a kincstári bevétel, s ezen az úton hamarosan Magyarország is bekapcsolódik az európai népek kereskedelmébe.³⁷ HERMANN valóban

BRÜCKMANN. *Specimen prius* és *Specimen posterius*. Brunsvigae, 1727.; *Epistola itineraria XXIII. és LXXXIX.* (Tőle tudok az olajokkal folytatott kereskedelemről és németországi használatokról is. *Specimen prius*, II. §., *Specimen posterius*, 17. l.) — A kárpáti balzsamokkal egyébként elég kiterjedt irodalom foglalkozik: WESZPRÉMI i. m. Cent. II. Pars I. 38–42. l.; *Nachtrag zu Beschreibung des karpatischen Gebirgs*. Allergnädigst-privilegirte Anzeigen, 1774.; ERNYEY József: *Balsamum Hungaricum* és *Oleum Carpathicum*. Gyógyszerészeti Közlöny, 1909.; GOMBÓCZ Endre i. m. 168–170 l. — Az orvosi olaj-kereskedelemről l. BADRACHARZAN Máté és ZEY András munkáját (R. M. K. I. 1608; Magyar Könyvszemle, 1894. 352. l.) Szinnyei tud egy 1744-i hely és szerző nélküli kiadásáról; én német nyelvű változatot találtam. Ez utóbbi a többi közt FISCHER mindkét olaját ajánlja megvételre, címlapja szerint a német nyelvű külföld számára. A kis füzet a Széchényi Könyvtárban van. — Megemlítem még, hogy ERNYEY id. cikkében ötféle magyar gyógyszer nevét sorolja fel. (601. l.)

³⁶ *De terra medicinali Tokajensi*, 46–49. l. Csak a következőket idézem: „... culpandus... mos medicorum regni Hungariae revera est, quippe cum meliora possideant, quam quidem ab exteris pretio habere possunt, ea tamen turpiter negligant. Exteri profecto nobis invident hanc felicitatem, quam hactenus fere omnes vilipendimus ac nihil aestimavimus. Unde vel hoc ipso turpitudinis nota, Medicis Hungariae inurentur, quod meliora rejiciant, deteriora vero, quae et aere comparare debent, in usum assumant.” — A különböző helyekről származó és eltérő tulajdonságú földeket speciális jelzéssel hozták forgalomba. Magyarországon már FISCHER előtt számontartottak gyógyföldeket, de forgalomba nem kerültek, jelzésük fiktív volt. (KUNDMANN Johann Christian: *Promptuarium rerum naturalium et artificialium Vratislaviense*. Vratislaviae, 1726. 301. l.)

³⁷ BÉL: *Prodromus*, 198–201. l.; HERRMANN András: *De nativo sale cathartico, in fodinis Hungariae recens invento, dissertatio epistolica*. Posonii, 1721. Utolsó levelén: „Haec ergo sunt, ... quae de recens inuento Sale Cathartico Hungariae, ... perscribenda esse duxi, ... vt constaret, vel levi isthoc documento, multa esse in sinu ac visceribus Hungariae nostrae, si ad ea indaganda curas animosque converterent patriae filii, quae sicuti vniversam rem litterariam illustrare, ita Artem quoque Medicam iuuare possent efficacissime. Vtinam vero tandem expergiscerentur, quibus de meliori luto finxit praecordia Titan et adpersam Hungaris barbariei maculam, pro virili detergerent! Ita enim non modo genti Hungaricae suum indicaretur decus; sed multa etiam detergerentur, quae magno hucusque sumtu ab exteris mercanda aut emendicanda potius fuerant; augerentur reditus Regii, efficeretur breui, vt minus imposterum gentes exterae commercio nostro possent carere.”

vállalkozásba kezdett felfedezésével; három helyen nagy mennyiségben állították elő a sôt, és mázsaszámra szállították Bécsbe és más helyekre.³⁸

A magyar bor híret KOMÁROMY János Péter öregbítette tudományos értekezéssel, melyet szülővárosa, Sopron vezetőinek ajánlott. A soproni fi jól ismerte városa borkereskedelmének akadályait. A magyar borok jóhírének érdekében tudósít a császár kiviteli tilalmáról, melyet a hitványabb osztrák borok kelendősége érdekében adott ki, és arra is figyelmeztet, hogy külföldön a magyar bor gyakran hamisítva kerül forgalomba.³⁹ KOMÁROMY disszertációjának hatására Sopron és Tokaj terméke bevonult az európai orvosi szakirodalomba. Friedrich HOFFMANN, a híres hallei professzor, aki 1703-ban a rajnai borokról írt disszertációt, s már ebben megállapította, hogy a magyar bor jobb a németnél, 1721-ben külön értekezésben foglalkozott a magyarországiakkal. Forrása főként KOMÁROMY értekezése és a hallei magyarok szóbeli értesítései voltak, de persze ismerte a magyar bort saját tapasztalatából is.⁴⁰

Hasonló érdeklődés mutatkozott a magyar föld más kincsei iránt is.⁴¹ Az ismertetett törekvések, amelyeknek számát a további kutatások előreláthatóan még növelni fogják, közősek abban, hogy az ország belső és külső kereskedelmét kívánták fejleszteni, több-kevesebb határozottsággal merkantilista jellegűek, és képviselőik a magyarországi polgárság soraiból kerültek ki. Valamennyi ismertetett tervező a város vagy a közvetlen környék adottságaiból kiindulva igyekezett vállalkozását megszervezni. Munkájukban nem támogatta őket sem a kormányzat, sem a nemesség. Bécs még nem sokat törődött a magyar gazdasági élet irányításával, az ország teljes gyarmati függőségbe taszításának még csak tervei érlelődtek. A nemesség kiküldött ugyan egy rendszeres bizottságot, hogy terveket dolgoztasson ki az ország gazdasági fellendítésére, de a javaslatok érdemi megtárgyalására soha nem került sor. Merkantil tervek, kapitalizmus megvalósítása lehetetlen volt Magyarországon állami irányítás nélkül, s a helytartótanács ezt nem biztosí-

³⁸ BRÜCKMANN: *Epistola itineraria LXXVI. sistens memcrabilia Neosoliensia. Wolffenbvttelae*, 1738. 5. l.

³⁹ KOMÁROMY, Joannes Peter: *Dissertatio physico-medica de vino Hungarico Soproniensi*. Basileae, 1715. Cap. I. 19., 22. pont. — Sopron borkereskedelméről: HORVÁTH Mihály, i. m. 125 l.

⁴⁰ *Dissertatio physico-medica de natura et praestantia vini Rhenani medica*. Halae, 1703. 9–10. l.; *Dissertatio inauguralis physico-medica de vini Hungarici excellentie natura, virtute et usu*. Halae, 1721. Írt a magyar borokról BRÜCKMANN is: *Epistola itineraria XCVII. sistens vina Hungarica*. Wolffenbvttelae, 1740. Felsorolja témája irodalmát is, amely sokkal bővebb annál, amit RAPAICS idéz. (55–56. l.) A listát még kiegészíthetjük a boroszlói *Sammlung* egy cikkével, 1717. Mens. Oct. Class. III. §. I. 192. l., amire FISCHER utal. (*De terra medicinali Tokayensi*, 50 l.)

⁴¹ BRÜCKMANN egész levelet szentelt a magyar ásványvizeknek (*Epistola itineraria XCVIII.*), amelyeket már eddig is szép irodalom tárgyalt. Az ezirányú kutatásokat már WESZPRÉMI összefoglalta (*i. m.* Cent. II. Pars I. 78–79. l.). — Valamiféle merkantilista törekvés kimutatható GENSELNél is (KUNDMANN, Johann Christian: *Rariora naturae et artis*. Bresslau–Leipzig, 1737. 515. l.) Tévedés azt hinni, hogy az id. könyv egész fejezetét (XVII.) GENSEL írta. Az igazság az, hogy GENSEL egy levélben beszámolt KUNDMANNNAK NÁDASDY Ferenc „magyar tea” termelésére tett kísérletéről; ezt a levélrészletet idézi a német tudós. (Vö. HABERLE, C. C.: *Seccincta rei herbariae Hungaricae et Transsilvanicae historia*. Bvdae, 1830. 15. l.) A szóban levő fejezetet WESZPRÉMI nyilvánította GENSEL művének. WESZPRÉMI „címadó hajlama” különben más helyeken is kimutatható; célja az, hogy a magyar orvosok irodalmi munkásságát a valóságosnál nagyobbak mutassa.

totta. Protekció, támogatás nélkül aztán rövid idő alatt elsorvadtak, vagy jelentéktelen helyi próbálkozások maradtak a polgárság spontán kezdeményezései.⁴²

5. A XVIII. század első felének orvostudománya készségesen szolgálta a merkantilista törekvéseket. Az elméleti alapvetést a vérkeringés felfedezése és DESCARTES elmélete adta meg. A gépezetnek felfogott test (*corpus animale*) működését a vér legfinomabb részei, az életszellemek (*spiritus animales*) irányítják. Ezek gyűlnek össze az agyban és a tobozmirigyben, s az idegszálakban közlekedve közvetítik az érzeteket az agynak, vagy meghatározzák, irányítják áramlásukkal a mozgást. A vér összetétele, s ezzel együtt az életszellemek természete, lassúbb vagy gyorsabb áramlása, anyaguk finomsága vagy durvasága az éghajlattól (*aeris clementia*) és a tápláléktól függ. Minthogy pedig a test és a lélek a legszorosabb kapcsolatban állnak, nyilvánvaló, hogy az életszellemek természete a lélek tevékenységeit, a gondolkodást és az akarást is erősen befolyásolják.⁴³

Az elmondottakból az egykorúak nemzeti orvostudomány kidolgozásának szükségességét vezették le. Nyilvánvaló ugyanis, hogy másként kell kezelni a franciákat, németeket és svédeket; tudománytalan csalás egyetemes orvostudományról beszélni, amely nem tesz különbséget az emberek természete, a betegségek oka és a gyógyszerek igen eltérő hatása között. A feladat tehát az, hogy az orvosok a „nemzeti betegségek” természetével és gyógyításával foglalkozzanak.⁴⁴

A XVIII. század elejének polgári származású magyarországi orvosai ilyen megfontolások alapján fogtak hozzá a „magyar betegségek” feldolgozásához.⁴⁵ Hogy mennyire kizárólagosan „nemzeti” volt e törekvés, az mutatja legvilágosabban, hogy a külföldieket elvileg kizárták belőle, mint olyanokat, akik az ország viszonyainak alapos ismerete híján ezt a feladatot el sem tudják végezni.⁴⁶ A számontartott betegségek között ekkor jelent meg „speciálisan magyar” betegséggént a „*morbus Hungaricus*” mellett a hagy-

⁴² STRICKERNÉ PÓLÁNYI Laura: *III. Károly gazdaságpolitikájáról hazánkban*. Bp. 1909.; EMBER Győző: *A Magyar Királyi Helytartótanács gazdasági és néprédelmi működése III. Károly korában*. Bp. 1933.; KÖNYI Mária: *Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai*. [Bp.] 1932.; HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiad. VII. köt. Bp. 1873.

⁴³ A „*spiritus animales*”-ról l. DESCARTES: *Tractatus de homine* c. munkáját; a temperamentum és „véralkat”-ról: HOFFMANN, Friedrich: *Dissertatio inauguralis physico-moralis medica de temperamento fundamento morum et morborum in gentibus*. Halae, 1705.; uő: *De atheo convincendo ex artificiosissima machinae humanae structura oratio*. Halae, 1705. Az itt tárgyalt összefüggésre már DESCARTES utalt: *Tractatus de homine*, LVI. §.; az embereket okosabbakká és ügyesebbekké tevő orvostudományról l. VI. Elmékedését.

⁴⁴ HOFFMANN: *De temperamento*, Thesis XXXVII.

⁴⁵ A már előbb bőven tárgyalt hazai betegség, a „*morbus Hungaricus*” elsősorban a német zsoldosokat pusztította; ezért hívták „*morbus castrensis*”-nek, „*febris militaris*”-nak is. Világhíret a császári csapatok tábori orvosainak köszönhető. Néhány erről szóló disszertáció: FRIDERICI, Joannes Arnoldus: *Disputatio medica inauguralis de morbo castrensi seu Hungarico*. Jenae, 1666.; BEHRENS, Georgius Henningus: *Dissertatio inauguralis medica de lue Pannonica*. Erfurti, 1687.; Az ő nyomukat követi Löw András: *Dissertatio medica inauguralis de morbo Hungarico*. Jenae, 1682.

⁴⁶ FISCHER Dániel: *Epistola invitatoria eruditibus Pannoniae dicata, qua ad Acta Eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia edenda perhumiliter invitantur*. Brigae, [1732.] 28. l. Kiemeli ezt a *Commercium litterarium Noricum* róla megjelent ismertetése is. (1732. 353–355. l.)

máz és a csömör. Az ilyentárgyú értekezések nagyobb részét természetesen, a kor általános szokásától eltérően, maguk a disszertánsok írták.⁴⁷ Céltudatosságával, valóban országos anyaggyűjtésével valamennyiük közül kiemelkedik MILLETER János. Határozott elvi alapvetéssel fogott munkájához. Megírása előtt levéllel fordult kora legnevesebb hazai gyakorló-orvosaihoz, hogy írják meg neki, amit a csömörről tudnak. E beszámoló alapján dolgozta ki értekezését. Jellemző a „magyar betegségek” feltárására irányuló törekvésére, hogy azokat a magyarországi orvosi megfigyeléseket, amelyek szorosan nem is tartoztak tárgyhához, ugyancsak közreadta függelékben.⁴⁸

6. Lényegében ezen a nyomon járt FISCHER Károly Dániel is, mikor a disszertációjában tárgyalt nemes betegségének egyik okát a szepességi vízben találta meg.⁴⁹ Fejtegetéseihez azonban új, jelentős szempont járul; az tudniillik, hogy a magyar lándzsás-nemes, általában szegény nemes életmódjának igen fontos szerepet juttat a betegség kórtörténetében. Az átlagnemesnek szegénysége miatt fényűzésre nem jut, de mihelyt alkalom adódik, két kézzel kap. utána, s a fulladásig teleeszi, teleissza magát, hogy utána megint a koplalást folytassa; jóformán csak a más bőkezűségéből lakik jól, a díszes ruha gyakran korgó gyomrot takar. Tanulmányainak tárgya kizárólag a hazai jog; ha már patvariára került, van mit ennie, de az ügyvédek állandóan úton vannak, olyan életet élnek, mint a katonák, „polgári” életkörülményekről tehát itt sem lehet szó.⁵⁰ A városlakó, szabályozott viszonyok között élő szepesi polgár kritikája hangzik fel a fenti sorokban. aki mélyen lenézi az éhenkórász, cifrálkodó nemest, haragra lobban, ha arra gondol, hogy ennek a kezében van a közhatalom, és kevésre becsüli „tudományát” is, a hazai jogot. Nyilvánvaló, hogy a polgári szempontból vázolt nemesi életmód az ismertetett orvosi elmélet értelmében befolyásolja a vér összetételét, így az életszellemek természetét is. Polgári kézben a tudomány a polgári öntudat erősítőjévé, a nemesség elleni támadás eszközévé válik. A hallei Michael ALBERTINél történetesen egy magyar, LANDANY Károly Ferenc Vince disszertált a nemesi vérről. Az értekezés szerint a nemes mértéktelen életet él, s emiatt gőgös, durva, fennhéjázó; az „igazi nemesség” nem a származástól függ, hanem a virtustól, s ezáltal mindenki nemessé lehet;

⁴⁷ WINDISCH János Teofil: *Dissertatio inauguralis medica de languore Pannonico. Erfordiae*, 1714. A languor Pannonicus azonos a csömörrel. — MILLETER János: *Disputatio medica inauguralis de morbo tsömör Hungaris endemio*. Lugduni Batavorum, 1717. Újabb kiadása: *Disputationes ad morborum historiam et curationem facientes, quas collegit, edidit et recensuit Albertus Hallerus*. Tom. VII. Lausannae, 1760. — SCHÜLLER János György: *Dissertatio inauguralis medica de morbo endemio hagymáz*. Halae, 1726. Az értekezés kétféle címlappal jelent meg. — SEYFFERT János Kristóf: *Disputatio inauguralis medica theoretico-practica de dysenteria Pannonica*. Halae, 1732. — PECK János Kristóf: *Dissertatio inauguralis medica de phrenitide Pannoniae idiopathica*. Halae, 1739. — KREYSEL János Zsigmond: *Dissertatio inauguralis medica de morbo Hungarico sive castrensi*. Jenae, 1741. — A felsorolás korántsem teljes.

⁴⁸ MILLETERről l. WESZPRÉMI i. m. Cent. I. 113–114. l.; BRÜCKMANN: *Epistola itineraria XC*. Wolffenvttelae, 1740. Mindkét forrás közli, hogy az orvos bányaműveléssel is foglalkozott. — KÖLESÉRI Sámuel dícséretére ezt mondja MILLETER: „... tanto majorem laudem mereri mihi videtur, quo honestius semper duxi institutum, si quis patrias res studiose investiget, et easdem memoriae commendet, quam si quis peregrina sectando, ante pedes posita et quotidie oculis usurpanda despiciat, negligat.” (7. l.)

⁴⁹ *Dissertatio inauguralis medica de calculo vesicae urinariae*... Erfordiae, 1744.

23. l.

⁵⁰ *Id. m.* 14–16. l.

a született nemes pedig úgy válhatik „igazi” nemessé, ha megváltoztatja életmódját, vagyis ha a polgári szabályok szerint él. ALBERTI persze nem a nemesség tipikus tulajdonságait vezeti le vérük alkatából, hanem a gyűlölt nemesi tulajdonságokat fejezi ki az egykorú tudomány nyelvén, az elmélet a polgári érzület köntöse csupán. Jellemző felfogására, hogy „gyógyszerül” a polgári életmód átvételét javasolja.⁵¹

A német nemest ALBERTI szerint a polgár semmibevétele, a felfuvalkodottság jellemzi; a magyar átlagnemes legfőbb jellemvonása FISCHER Dániel szerint a tudatlanság. Ezt a társadalmi réteget, a régi, háborús időkben a közfelfogás szerint a nemzet képviselőjét illetik azok a külföldi támadások, amelyek az egész magyarságnak bárdolatlanságot, barbárságot vetnek a szemére.⁵² Az egész magyarságra vonatkoztatott vádak az egykorú magyarországi tudomány legjobb képviselői igyekeztek megcáfolni. FISCHER — orvos lévén — a természeti adottságoktól meghatározott magyar véralkatnak a tudományra való képességét készült bebizonyítani a *De ingenio Hungarorum* című be nem fejezett értekezésével. A késmárki polgár nem a már megjelent néhány magyarországi könyv alapján akar a kultúra fejlődésére vagy éppen virágzó állapotára következtetni; egyes szórványos jelenségek még az összképet nem változtatják meg. Fontosabb argumentumnak tartja, hogy vannak magyar tudósok, akik vagy semmit, vagy alig-alig publikálnak. Akadályozza őket a cenzúra, amely elfojtja a szabad gondolkodást, és minden tervüket meghiúsítja a támogatás, az ösztönző prémiumok hiánya.⁵³ Kulturális elgondolásai, tervei kifejtését az értekezés második felére ígérte, de ez már nem készült el. A munka azonban még így, csonkán is fontos, módszerében pedig egyedülálló dokumentum a korszakban.

7. FISCHER Dániel a XVIII. század első felének jellemző törekvéseit, az egész ország természeti viszonyainak feltárását és a „magyar betegségek” leírásának feladatát akarta folyóiratával egyetlen vállalkozásba összefogni és megszervezni. A távolabbi cél a magyarországi „historia naturalis” alapos és szakszerű megírása lett volna a részletkutatások alapján, olyan műve, amely létrejöttének módjával, módszerével és pusztá létevel egyaránt a magyar barbárságról szóló külföldi rágalmak élő cáfolata lett volna. A tervezet minden ízében megmutatkozik a határozott elvi célkitűzés, de kiütköznek az egykorú Magyarország állapotából, a nemesség közönyéből és mindennemű támogatás teljes hiányából fakadó nehézségek is, melyek a tiszteletreméltó törekvést a naív igyekezetek és jámbor szándékok közé utalják.

A folyóirat négy „osztályból” (classis) állt volna. Az első kettőben a természeti tárgyakkal és jelenségekkel (res et eventus naturales) foglalkozó cikkeket, a harmadikban a magyarországi betegségeket leírókat közölte volna

⁵¹ ALBERTI, Michael: *Dissertatio inauguralis medica de sanguine nobili, von adelischen Geblüt*. Halae, 1745.

⁵² A kérdésnek semmiféle feldolgozását nem ismerem, anyagát sehol nem találok még csak megközelítőleg sem összegyűjtve. Valószínűnek tartom, hogy a későbbi kutató használható szempontnak találja majd, hogy a támadások — legalábbis jelentős részben — a külföldi köztudatban vad, barbár katonaként élő, műveletlen magyar nemes ellen irányulnak. Gondosan meg kell vizsgálni persze, hogy mennyire befolyásolja az idegen ítéleteket a magyar szabadsághozzámogatások iránti szimpátia vagy ellenszenv. A magyarság jóhírének védői a 17. század végén és a 18. század elején a hazai polgárság soraiból kerültek ki. (BURIUS János, CZVITTINGER, BÉL, RIBINY, HAJNÓCZY Dániel stb.)

⁵³ *De ingenio Hungarorum*. Országos Széchényi Könyvtár, kéziratár, Quart. Lat. 260. V—VI. §.

a szerkesztő. Külön osztály lett volna a függelék, amelyben az előbbi részekbe nem sorolható orvosi megfigyeléseken kívül a merkantilista indítékoknak megfelelően kémiai, matematikai és gazdasági közlemények kaptak volna helyet.⁵⁴

A szerkesztés ügkörének megállapításában, a cikkanyag összegyűjtésében, a munkatársak megszervezésében azoknak a német folyóiratoknak a gyakorlata érvényesült volna, amelyekbe FISCHER dolgozott. Az osztályokra tagolás ötletét a boroszlói *Sammlung* adhatta; valószínűleg az *Academia Naturae Curiosorum* kiadványának szokásos *Appendix*-e sugalmazta a magyar folyóirat, az *Acta Eruditorum Pannonica* függelékét; ugyancsak e társaság köréből került át a magyar folyóirat szerkesztőségének az a joga, hogy a beküldött cikkeket megjegyzésekkel (scholion) egészíthette ki; ehhez hasonlított volna a külső kiállítás is, mert a szerzők neveit a cikkek elejére szánta a szerkesztő.

A szervezés munkájának első dokumentumaként 1730 augusztusában jelent meg egy felhívás, olyasféle „epistola invitatoria”, amilyennel az *Academia Naturae Curiosorum* is kezdte pályafutását.⁵⁵ FISCHER ismertette benne a vállalkozás célját, s az első szám megjelentetését, mint megválasztott szerkesztő (director) már októberre ígérte.⁵⁶ A második híradás *Consultatio ulterior* címmel 1730 novemberéből való. Ennek az volt a célja, hogy az első felhívás néhány homályos vagy félreérthető kitételét megmagyarázza. Közli benne a szerkesztő azt is, hogy újabb megfontolás alapján csak 1731 elején jelenteti meg először folyóiratát. Az előfizetési díjat 2 rajnai forintban szabta meg, melyet két részletben, az assistensek útján kellett a szerkesztőhöz eljuttatni. Évenként két kötetet adott volna ki, egyet tavasszal, egyet ősszel, alapos mutatóval és a jelentősebb új szakkönyvek ismertetésével. Talán már a cikkeket is gyűjtötte az öt magyarországi megbízott, és FISCHER hozzálátott az idősebb BUCHHOLTZ erősen átdolgozott munkájának letisztázásához, hogy a folyóirat első számával nyomdába adhassa.⁵⁷ A megjelenésből azonban semmi nem lett, s FISCHER 1732-ben az *Epistola invitatoria*-ban még mindig csak hirdette tervezetét. Nem a várt cikkek maradtak el, hiszen magyarországi író

⁵⁴ *Epistola invitatoria*, 14–15., 27–28. l. — A folyóirat címe *Acta Eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia* lett volna.

⁵⁵ A német *Academia* felhívása az *Ephemerides* 1670-i kötetében olvasható (1–8. l.) — FISCHER első, augusztusi felhívása lappang, már WINTERL sem ismerte. Létezéséről a második hirdetésből tudunk. Ennek címe: *Consultatio ulterior de universalis commercio litterario ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum inter horum studiorum amatores instituendo*. A *Consultatio* valamilyen, előttem ismeretlen németországi folyóiratban jelent meg. Három lapnyi szövege után *Nova litteraria physico-medica curiosa* felirattal egy franciaországi, egy hallei és egy nürnbergi hír következik. Az utóbbi Christoph Jakob TREW egy megfigyelését ismerteti. Ezt a közleményt nézte WINTERL a felhíváshoz csatolt értekezésnek. Tévedéséből nyilvánvaló, hogy a *Consultatio*-ból ugyanolyan példányt ismert, amelyet én használok. Úgy gondolom, hogy FISCHER e második felhívásból különnyomatot csináltatott, és a nyomda a felhívást tartalmazó egész negyedréti ívet lenyomtatatta. Így kerültek a *Consultatio* végére az orvosi hírek és a dátum is.

⁵⁶ Az októberre tervezett első számról a *Consultatio ulterior*-ból tudunk. — A szerkesztővé választatásról: *Commercium litterarium ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum institutum*, 1731. nov. 21. 47. sz. 372. l.

⁵⁷ A cikkek összegyűjtésével az *Epistola invitatoria* szerint HAMBACHER JÁNOS, RAYMANN JÁNOS ÁDÁM, LIEBEZEIT György Zsigmond, NEUHOLD JÁNOS JAKAB és KNOGLER Márton foglalkoztak. (29–30. l.) — BUCHHOLTZ leírásának átdolgozása: Országos Széchényi Könyvtár, kéziratár, Quart. Lat. 258.

elég akadt. A boroszlói *Sammlung* tizenegy magyarországi szerzője bizonyára mind FISCHER folyóiratába dolgozott volna, és a szerkesztő sok olyan tudóst ismert hazájában, akik csak a kiadási lehetőségek teljes hiánya és a cenzúrától való félelem miatt nem publikáltak.⁵⁸ A vállalkozás balsikerének okát másutt kell keresni.

Nem vitás, hogy a haza javát, a társadalom és az egyes ember jólétét, az ipart és kereskedelmet előmozdítani hivatott folyóirat terve a meginduláshoz szükséges pénz hiányán bukott meg. FISCHER a jobbagynyúzó, műveletlen nemességtől nem várt segítséget; az egyre szegényedő polgárságra nem számíthatott; a szepességi városokat vallásuk miatt nyomorgató, kereskedelmüket gazdasági intézkedésekkel tönkretevő kormány támogatására nem is gondolt; egymagában a hazában annyi előfizetőt sem remélhetett, amennyi a folyóirat fenntartására elegendőnek látszott. Nem maradt más hátra, mint a kizárólagosan nemzeti célokat szolgáló folyóirat megindításához a szükséges pénztőkét külföldön szerezni meg. A szerkesztő az 1730 augusztusában megjelent felhívását a lipcei és frankfurti vásárra igyekvő kereskedők útján terjesztette idegenben. Az előfizetőséggyűjtés három országban: Németországban, Olaszországban és Svájcban indult meg egyszerre. E munkát főleg FISCHER kartársai, az Academia Naturae Curiosorum tagjai vállalták magukra, köztük BRÜCKMANN és BÜCHNER is.⁵⁹ A nürnbergi *Commercium litterarium* a lipcei Johann Heinrich LINCKE levele nyomán írt a terről. Ugyancsak Nürnbergben akadtak a szerkesztőnek olyan barátai, akik a vállalkozás elkezdésére pénz és a külföldi levelezés intézésére szolgálatakat ajánlották fel.⁶⁰

A nehézséget azonban egyedül az oldotta volna meg, ha FISCHER talál olyan könyvkereskedőt, aki elvállalja a megjelentetést, olyasféle feltételek mellett, ahogyan a német folyóiratoknál szokásos volt. Már LINCKE levele szerint ilyen keresett a FISCHERT szerkesztővé megválasztó kis társaság, az *Epistola invitatoria* végén pedig nyílt felhívás szól a német könyvkereskedőkhöz, hogy vállalja el valamelyikük a levelezést, a képek és a nyomtatás költségeit. — Ilyen persze nem akadt, és a folyóiratterv soha nem valósulhatott meg.

8. FISCHER Dániel tervezete indítékai tekintetében nem egyedülálló jelenség a XVIII. század első felének Magyarországon. BÉL Mátyás ugyan csak minden felszólítás, hivatalos támogatás nélkül, a FISCHERéhez hasonló szándékkal fogott hozzá élete legjelentősebb alkotásának, a *Notitia*-nak

⁵⁸ A *Sammlung* magyar szerzői: *Vollständiges accurates Vniversal-Register aller ... Materien, Welche ... von Anno 1717. bis 1736. ... herausgegebenen ... Versuchen und ... Supplemetis derer sogenannten Sammlungen ... befindlich sind ... extrahiret und ... zum Druck befördert, von D. Andreas Elias Büchner*. Erfurt, 1736.; FISCHER: *De ingenio Hungarorum*, V. §.

⁵⁹ L.: *Consultatio vltior*.

⁶⁰ *Commercium litterarium ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum institutum*. Nürnberg, 1731. 47. sz. LINCKE levele okt. 22-én kelt. Ugyanez a folyóirat ismertetette az *Epistola invitatoria*t is. (1732. 353–355. l.) A nürnbergiek névjegyzékét az első felhívás tartalmazta. A *Consultatio vltior*ban ennyi áll róluk: „Etiam hoc subiungendum est, quod illorum, quos nuper indicauimus, Norimbergensium amicorum, qui sumtus ad incoandum institutum praebent, seque exteris ad recipiendas ipsorum litteras responsionesque promtas offerunt, numero accesserit D. D. Christoph. Wilh. Preislerus patriae Reipublicae Physicus.” PREISLERŐL és családjáról l.: WILL Georg Andreas: *Nürnbergisches Gelehrten-Lexikon*. Nürnberg – Altdorf, 1755–1758. Bd. III. 245. l.

megírásához. A nagy mű részletes története még feldolgozatlan ugyan, létrejöttének és félbemaradása körülményeinek néhány szembeszökő vonása alapján mégis határozottan elkülöníthetjük a kor e két jellemző vállalkozását. — Kezdetben úgy indult, hogy a fiatal FISCHER a *Notitia* anyagát gyűjtő BÉL munkatársa lesz: felszólítást kapott ugyanis a Kárpátok leírására.⁶¹ A kés-márki orvos BÉL levelére válaszolva megküldte Pozsonyba Archibaldus PITCARNIUS tételeit, melyek azt szabták meg, hogyan lehet egy ország természeti világát feltárni és leírni. PITCARNIUS alapos természettudományos képzettséget, bő szakirodalmi ismereteket kíván meg a kutatótól, és hangsúlyozza a személyes tapasztalat fontosságát. BÉL mindezeket afféle kitanításnak vette, és FISCHERRől barátai, tanítványai előtt lekicsinylő kijelentést tett. A sértés eljutott FISCHERhez, s az orvos a *Prodromus* megjelenése után azonnal hozzálátott, hogy hosszú értekezésben kérje számon PITCARNIUS szabályainak alkalmazását a szepesi Kárpátok leírásában. Nem vitás, hogy e követelmények jogosak és korszerűek voltak, s BÉL igazában nem természettudományos módszerrel dolgozott, hanem a hozzá eljuttatott, nem is mindig szakembertől származó előtanulmányokat úgy kezelte, mintha történeti vagy irodalmi források lennének, szabadon javította, bővítette, alakíttatta őket, s az „irodalmi” jellegre legalább annyi gondja volt, mint a megfigyelések helyességére, amiket Pozsonyból különben sem tudott ellenőrizni.

E módszerbeli eltérés mögött a két kortárs sokkal mélyebb ellentéte húzódik meg. BÉL munkája a Pragmatica Sanctiót megszavazó nemesség legjobbainak helyeslése közben készült, és III. KÁROLY költségén jelent meg; a munka inkább az összegyűjtött irodalmi anyag tárháza, mint egyéni kutatások foglalata; alkotóját az teszi büszkévé, hogy az ő neve alatt jelenik meg az a mű, amely egyszerűbe a művelt nemzetek sorába emeli a magyart. FISCHER vállalkozásából hiányoznak ezek a vonások: semmi köze a nemességhez és a királyhoz; sok munkatárs önálló, fáradságos erőfeszítését kívánja meg célja elérésére; az ország híre-neve nem egy reprezentatív mű kiadásával válik ragyogóvá, hanem a tudósok munkája és ennek nyomán az egész lakosság felemelkedése által. A *Notitia* létrejötté körüli kutatások persze sok tekintetben módosítani fogják az elmondottakat, és BÉLnek az udvar és a csökönyösen maradi nemesség elleni harcait is világosan megmutatják majd. Jellemző azonban, hogy fia, Mátyás Gottfried azt fejtegette 1743-ban, hogy a literatúra mindig nagy becsben volt a magyaroknál, a bölcsesség megkapta jutalmát, és prémiumok serkentették munkára a tudósokat a pogány kortól kezdve egészen a jelen időkgig.⁶² Mi más ez, ha nem a nemesi önelégültség legyezetése, abban a korban, amikor egy évtizeddel korábban FISCHER Dániel sokkal realisabban azt írta, hogy alig van olyan könyvünk, amely megüti az európai színvonalat, s a tudományos képzettségű férfiak a pénztelenség és a cenzúra miatt képtelenek kiadni értékes munkáikat.

⁶¹ A következők főforrása FISCHER Daniel *Animadversiones in Prodromum Matthiae Belii* című, csonkán ránkmaradt munkája az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában (Fol. Lat. 1563.). — A szepesi Kárpátok leírását a *Prodromus* számára BOHUS György készítette el BUCHHOLTZ György munkája alapján. — BÉL még a *Prodromus* megjelenésekor is számított FISCHERTE (Praefatio, XI. §.), viszonyuk csak ez után romlott el egészen. — Jellemző, hogy RAYMANN, MILLETER és LIEBEZEIT sem csatlakoztak BÉLhez.

⁶² BELIUS, Matthias Godofredus: *Dissertatio epistolica de litterarum apud Hungaros pretio ... Carolo Andreae Belio ... dicata*. Vindobonae, 1743.

FISCHER Dániel terve a magyarországi polgárság gyengesége, a nemeség közönye és elmaradottsága miatt nem valósulhatott meg. Járhatóbb úton indultak el tanítványai, akik mint vármegyei és városi főorvosok tanították az egészség ápolására, a járványok elleni védekezésre a „cselédés gazdákat”, s már az 1730-as évek végén megvetették az alapját a magyar nyelvű felvilágosító irodalomnak.

TARNAI ANDOR

ANDOR TARNAI: DANIEL FISCHER UND DER PLAN DER ERSTEN UNGARLÄNDISCHEN ZEITSCHRIFT

Daniel FISCHER wurde im Jahre 1695 in Késmárk geboren. Er stammte aus einer bürgerlichen Familie. Seine Universitätsstudien absolvierte er in Wittenberg. Im Jahre 1719 wurde er zum Mitglied der Academia Naturae Curiosorum erwählt. Seine Werke hatten ohne Ausnahme die Förderung des Wirtschaftslebens und der Kultur seiner engeren Heimat und seines Vaterlandes zum Ziele. Sein erstes Werk schrieb er als Universitätshörer in Wittenberg; es handelt von dem verderblichen Einfluss der Hexen im Anschluss an Fr. HOFFMANN und ist gegen Chr. THOMASII gerichtet. Auch zu dieser Arbeit gaben Nachrichten aus Ungarn den Anlass: der Umstand, dass man in seinem Vaterlande den schlechten Weinertrag des Jahres 1715 den Hexen zuschrieb.

Der grösste Teil seiner Tätigkeit diente der Erschliessung der Natur seiner Heimat, deren Produkte er in den Dienst der Heilkunst zu stellen trachtete. Mittels seiner Entdeckungen wollte er teils die Ausfuhr der heimischen Artikel fördern, teils auch die ausländischen Waren durch einheimische ersetzen. In der Heilkunst hielt er es für seine wichtigste Aufgabe, die ungarischen Krankheiten zu erforschen und — auch mit Anwendung volkstümlicher Heilmethoden — das beste Heilverfahren zu ermitteln.

Zu dieser Zeit befassten sich viele Ungarn mit ähnlichen Plänen. Die Tätigkeit dieser Männer wollte FISCHER in einer Zeitschrift zusammenfassen. Der Titel der Zeitschrift sollte *Acta Eruditorum Pannonica* lauten. Ihr erstes Erscheinen war für das Jahr 1730 — 32 geplant.

Da FISCHER weder seitens des rückständigen, unkultivierten Adels, noch seitens des unentwickelten Bürgertums auf Unterstützung seines Unternehmens rechnen konnte, suchte er im Ausland Hilfe. Er hätte seine Zeitschrift gern von einem deutschen Verleger herausgeben lassen. Einen solchen konnte er jedoch nicht ausfindig machen und so vermochte er seinen Plan nicht zu verwirklichen.

Zum Abschluss vergleicht Verf. das Lebenswerk und die Erfolge des gleichzeitig wirkenden ungarländischen gelehrten Matthias BÉL — des Verfassers der *Notitia Hungariae Historico-Geographica* — mit den von FISCHER vertretenen, bisher wenig gewürdigten Gedanken und Plänen. BÉL wurde bei der Abfassung seiner *Notitia* von ähnlichen Gedanken geleitet, wie Daniel FISCHER bei seinem Plan der Ausgabe einer Zeitschrift. Ein wesentlicher Unterschied zwischen beiden besteht jedoch darin, dass BÉL bei seiner Arbeit den kultiviertesten Vertretern des Adels, der mit der Wiener Regierung ein Kommiss geschlosssen hatte, gefördert wurde, die materielle Unterstützung des Königs genoss, und sich auch in seinen Ansichten dem Geschmack des Adels anpasste. FISCHER hingegen, als Sohn der Zips, in der das Bürgertum verhältnismässig zahlreich vertreten war, suchte weder die Unterstützung des Adels, noch die des Königs zu gewinnen. Sein Plan aber scheiterte infolge der Schwäche des damaligen Bürgertums und der Unentwickeltheit des wissenschaftlichen Lebens.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Megtévesztő adatok régi magyar könyvekről. A *Hármas Kis-Tükör* 1842-iki kiadásában a Vas vármegyéről szóló fejezetben, Sárvár alatt a következő adat olvasható: „Sárvár, Mező város . . . Itt nyomtatta Gr. Nádasdy Tamás 1538, esztendőben a' legeslegelső magyar új Testamentomot Erdőssy János (Sylvester) által (Új Szigethen), melly 1-ső Ferdinand fijajinak, a' királyi Herczegeknek van ajánlva” (40. l.).

Ez a téves évszám SYLVESTERREL kapcsolatban még egyszer előfordul a *Hármas Kis-Tükör*ben: „I. Ferdinánd király idejében Nádor volt . . . Nádasdy Tamás gróf, ki evangelika vallású lévén, 1538. eszt. Sárvárrott a' legeslegelső új Testamentomot adta ki nyomtatott betűkkel, melly Ferdinánd fijajinak, a' királyi Herczegeknek van ajánlva” (193 l.).

KÁROLYI Gáspárral kapcsolatban is hibás adatot közöl e mű: „Gönczön, predikátorkodott Károli Gáspár, ki a' sz. Bibliát a' protestánsok számára 1669. magyarra fordította, mellyel még most is élnek” (59 l.). Az élelmes kiadók, TRATTNER és KÁROLYI e kiadás sajtó alá rendezőjével jegyzetben megemlítették, hogy ennek újabb kiadása náluk 1837-ben megjelent.

A *Hármas Kis-Tükör* népiskolai tankönyv volt, amelynek első kiadását (Pozsony, 1771) LOSONTZY István külföldön is iskolázott jeles pedagógus állította össze és rendezte sajtó alá, későbbi kiadásainak átdolgozására és sajtó alá rendezésére is képzett, művelt férfiakat kért fel a kiadó cég, akik a műben található történelmi, földrajzi, statisztikai adatokat koruk legjelesebb szaktudósainak műveiből vették át, de amint a fenti adatokból látjuk, — sokszor pontatlanul. Tévedne az, aki a fenti adatok alapján SYLVESTER (1541) és KÁROLYI Gáspár (1590) bibliafordításainak eddig ismeretlen 1538-as és 1669-es kiadásait feltételezné.

A *Hármas Kis-Tükör* szerzőinél nagyobb nevek is közöltek megtévesztő adatokat régi magyar könyvekről, — mint pl. SZENCZI MOLNÁR Albert, CZVITTINGER Dávid, BOD Péter, HORÁNYI, SÁNDOR István, TOLDY Ferencz, akik BENCZÉDI SZÉKELY István *Chronica* című művének több példányban ismert, 1559-i kiadása mellett 1558-as kiadást emlegetnek, amely egyetlen példányban sem ismeretes. E kérdésről a Magyar Könyvszemle 1911–1912-i évfolyamaiban vita folyt a régi magyar könyvek jeles bűvára, HARSÁNYI István s e cikk szerzője között; a vita folyamán nyilvánvalóvá lett, hogy a felsorolt régi tudósok részben olyan *Chronica*-t láttak, amelynek nem volt címlapja, s az előszó 1558-as keltezése tévesztette meg őket, részben nem látták a *Chronica*-t, s az 1558-as adatot egymástól vették át.

Még ilyen régi nagytekintélyű nyelvészeknél és könyvészeknél is, mint GYARMATHI Sámuel, WALLASZKY, HORÁNYI, akiknek hibás adataira *Székely Chronikájával* kapcsolatban a Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában mutattam rá (385–386 l.), találunk megtévesztő adatokat.

A *Hármas Kis-Tükör* 1842-i kiadásának összeállítója az „alsóbb iskolák” igényeire gondolt ugyan, amikor az adatokat összegyűjtötte, de messze felülemelkedett e színvonalon: rövid enciklopédiát nyújtott a magyar olvasónak: Magyarország földrajzát, az Austriai Birodalom földleírását, Palaestina ismertetését, Magyarország polgári állapotát, a magyar nemzet történetét, elég sok adattal. A városok ismertetésénél tekintettel van a könyvtárakra (Pest, Debrecen), a nyomdákra (Pest, Buda, Pécs), ami inkább csak a tanítókat érdekelte, s nem az „alsóbb iskolák” növendékeit.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Adalék XVII—XVIII. századbeli nyomtatványok meghatározásához.

Az *m.* — azaz *m* utána *pont* a mert kötőszó rövidítése. SZATHMÁR-NÉMETI Mihály *Halotti centuria* című művében (Kolozsvár, 1683) fordul elő. A kötet elején gyakran, később szórványosan. Például:

„m... a' halál alá rekesztettünk” (4), „m. az ő eseti hozta bé... a' bünt” (4), „m. nincsen mi bennünk... igasság” (6), „m. nincsen az halál ellen tanács” (16), „m... életünket... meg nem válthatjuk” (18). Ez a rövidítés kis *m*-mel és nagy *m*-mel egyaránt előfordul.

Eddigi kutatásaim során más nyomtatványban nem találkoztam vele. Ez vagy a kolozsvári nyomdának, vagy korrektorának, de valószínűbb, hogy a nyomdai kézirat leírójának, a szerzőnek vagy másoló íródeákjának volt „gyorsírási rövidítése”, ami a nyomdába adott kéziratban is benn maradt. A szedő kiszedte a kéziratot úgy, ahogy előtte volt, a korrektor csak a második íven vette észre a különös rövidítést, s ettől kezdve kijavította az *m*-et *mert*-re. De nem mindenütt, s még a kötet közepe táján is találkozunk *m.* azaz *m pont*-tal. (A kötet közepéről lapszámot azért nem közlök, mert a lapszám ismételtelen el van tévesztve, s például a 137. lapnál meg kellene magyaráznom, hogy a helyes lapszám-e ez, vagy az elhibázott).

Töredék meghatározásnál, ha a töredékben előfordul az *m.*, ennek alapján gondolhatunk SZATHMÁR-NÉMETI Mihályra, mint szerzőre, a kolozsvári nyomdára, mint a nyomtatvány előállítójára, a XVII. század nyolevanas éveire, mint az előállítás idejére.

s. — azaz: nyomtatott kis *s* betű, utána *pont*. Az és kötőszó rövidebb *s* alakjának nyomdai jele. Használja — megfigyelésem szerint — GHÉL János bécsi nyomdász 1740-ben a *Keresztyen Seneca* című, 16 rétű, 10 + 160 + 6 lapos nyomtatványában, következetesen. Pl.: „jóságos, s. dicséretes” (44), „sötétes, s. álhatatlan” (46), „honnan jöttem, s. hová mégyek” (46), „nem lészesz s. nem is voltál” (52), „magához akarván csalni, s. maga hasznára fordítani” (99), „fel s. alá” (143) stb.

Az és rövidebb változatának nyomdai jelölése (írása) a XVI—XVIII., sőt a XIX. század első évtizedeiben is a 's, s betű előtte hiányjellel, mint az az, ez névelő, illetőleg mutató névmás rövidebb a', e' alakjának írásában, azzal az eltéréssel, hogy ez utóbbiaknál a hiányjel a betű mögé kerül. Ez a hiányjeles a', e' a *Keresztyen Seneca*-ban is megvan; a bécsi nyomda betűjelei között megvolt a hiányjel vagy a hiányjeles, egy betűtesten levő a', e', amelyeket nyilván a magyar szöveg szedéséhez és nyomásához metszett a bécsi GHÉL János. Hogy milyen okoskodás útján jutott el a nyomdász (— nézetem szerint a nyomdász, és nem a katolikus helyesírás szerint elég pontosan író szerző —) ehhez a szokatlan s számomra eddig ismeretlen jelhez, nem tudom. Ennek a jól felszerelt, s szép betűkkel gondosan és precízen dolgozó nyomdának nem került volna különösebb fáradságába az egy talpon álló hiányjeles s-nek kimetszetése.

Mínthogy az *s.* használatára nem talállok magyarázatot, beérem annak megállapításával, hogy az *s.* a bécsi GHÉL nyomda különös jellegzetessége 1740-ben, s ez a nyomdai vagy írási különösség döntő útbaigazításul szolgálhat töredék vagy impresszum nélküli nyomtatvány meghatározásához.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Adalékok a Káldi Biblia történetéhez. 1626-ban, harminchat évvel a KÁROLI *Biblia* megjelenése után látott napvilágot az első teljes katolikus bibliafordítás Bécsben, FORMIKA Máté nyomdájában. Fordítójaként KÁLDI György jezsuitát emlegetjük.¹ Egy teljes, saját kézzel írt kéziratát a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi.² Ez azonban lényegesen eltér a nyomtatott kiadástól, ami a kutatók számára sok találgatásra adott alkalmat. E titokra és a KÁLDI *Biblia* könyv- és nyomdatörténetére új fényt derítenek azok a kézirat-törödékek, melyek nemrég a váci Egyházmegyei Könyvtárban kerültek napvilágra.

Az értékes törödékeket Balthasar CORDERIUS Antwerpianus jezsuitának *Catena Patrum Graecorum in Sanctum Joannem* (Antwerpen, 1630) című munkájának kötet-táblájá rejtette magában. Cím lapján két kézirat os bejegyzés olvasható.

Az első, a lap alján, a szerző saját kezű dedikáló sora: „Reu.do in Chio Patris Georgio Forro Prov. Austriae Soc.tis Jesv Praep.to Provinciali Auctor DD.” A második a nagyszombati kollégium könyvtárosának, valószínűleg már a bekötés után tett bejegyzése: „Collegij Tyrnauensis Soc.tis Jesu Catalogo Inscriptus 1632. L. C. 11.” A 23 × 34,4 cm nagyságú kötéstáblák erősen megkopott középkori hártakódex lapjával voltak burkolva. A felfejtés ötletét a táblák kifeslett sarkainál mutatkozó magyar nyelvű nyomtatott és kézírásos szövegek adták. Eredményként a következő törödékek kerültek napvilágra:

1. Két darab, eredetileg egybetartozó pergamenlap, sűrű latin nyelvű, valószínűleg a XV. századból származó folyóírással. A lapok a kötéstáblák külső borítását szolgálták.

2. Egy plakátszerű, kézzel írt és kifestett feliratnak három könyv lap nagyságú részlete, mely latin hexametereket tartalmaz.

3. Törödékek, lapok XVI. századi könyvekből, nyomtatványokból (teológiai tárgyú szövegek, vizsgatételek, egy „*Panegyricus*” feliratú könyv lap klasszikus vonatkozásokkal telt latin szöveggel).

4. Négy ív (az áztatásnál leállott törödékekkel) a KÁROLI *Biblia* első kiadásából.

5. Kézirat os törödékek a szentírásból KÁLDI György írásával. Közöttük 14 darab nagyobb összefüggő szöveg és 9 elvágott, törödékes darabka. A szövegrészletek Mózes harmadik könyvéből, József, a Királyok második és harmadik könyvéből és a Bírák könyvéből valók.

6. A nyomtatott KÁLDI *Biblia* 995. lapjának alsó kétharmada, 1063–64. lapjának közepe, 1113–14. lapjának alja és az 1115–16. lapjának felső fele kefelevonattal KÁLDI György kezevonásával végrehajtott korrektúrával. Ezek között az első féloldalas, a többi három kétoldalas nyomással.

A törödékeknek 5. és 6. szám alatt leírt csoportja alapján a KÁLDI *Bibliára* vonatkozólag a következő megállapításokat tehetjük:

A kézírás összehasonlítva az Országos Széchényi Könyvtár és a budapesti Egyetemi Könyvtár KÁLDI-kézirataival, minden kétséget kizáróan KÁLDI Györgyé. Ugyancsak ő végezte a kefelevonattal korrektúráját, és tőle származnak a bejegyzések is.

A leírt kézirat os törödékek, akárcsak az Egyetemi Könyvtár fentebb idézett teljes KÁLDI-kézirata, tele vannak *javítgatásokkal*. Összehasonlítottuk a kétféle kéziratot a nyomtatott változattal és megállapítottuk, hogy a szentírás-fordítás szövege KÁLDI György keze alatt szerves fejlődésen ment át. Világosan látszik, hogy az Egyetemi

¹ RMK. I. 551.

² A. I. sz. negyedréti kötet. Múlt századi kötésben a szentírás egyes könyvei a hagyományos sorrendben, nem pedig a másolás időrendjében vannak összekötve.

Könyvtár kéziratanak javított szövege betűről-betűre azonos az általunk leírt töredékek alapszövegével. Viszont a töredékeknek helyesírásban is javított változata került át a nyomtatásba. Tehát KÁLDI György a nyomtatáshoz újra lemásolta és lényegesen átjavította az első kéziratot.

A leírt töredékekből megállapítható továbbá, hogy a második kézirat a nyomdász kezébe került, aki erről végezte a KÁLDI *Biblia* szedési munkáját. A töredékek szövegében mindenütt piros ceruzával, helyenként tintával jelzéseket találunk. A nyomtatásba kiszedett sorok végét függőleges vonással, a lapok első felében a hasábok végét körbe írt kereszttel, a lapokat végző hasábok utolsó szótagját pedig szögletes zárójellel zárta. Egyik-másik lapon a sorokat megszámozták.

Végül a kefelevonat töredékei is érdekes adatokat nyújtanak a XVII. század nyomda- és könyvtörténetéhez. KÁLDI György igen gondosan átnézte és kijavította a bibákat. Korrektúraajzlésai alapján a javítások mind átkerültek a nyomtatott kiadásba. Sőt a németajkú nyomdász egy-két rövid, nehezen olvasható megjegyzését is felfedezhetjük a lapok szegélyén (elvétve a kéziratban is!). Mindez a kefelevonat eredetisége mellett tanúskodik. Ezenkívül KÁLDI kezevonásával találunk még más bejegyzéseket is, és ezek már nem tartoznak a bibliafordítás szövegéhez. Ezek: „Evangélium Sz. János 10. részében. Az időben monda Jesus a' Farisaeusoknak: — —” „Quinquagesima Vasárnap. Epist. 1 Corinth. 13. Atyámfiak. Ha — —”. Nyilvánvaló, hogy ezek a bejegyzések az istentiszteleti célra, a vasárnapokra és ünnepekre kijelölt szentírási részeket, az úgynevezett perikópákat vezették be. Miért jelölte meg ezeket KÁLDI a szentírásfordítás kefelevonatában?

KÁLDI György életrajzírója, RÉVAI Sándor írja, hogy a források egyöntetűen KÁLDI-nak tulajdonítják a bibliafordítás után három esztendővel Bécsben *Az Evangéliomok és Epistolák* címmel megjelent perikópás könyvet.³ Ezt az irodalomtörténet a végén található tíz, az egyházi év nagyobb ünnepeire szóló ének miatt tartja számon,⁴ és összeállítójának a költségeket fizető, nevével a címlapon szereplő BARANYI Péter győri kanonokot említi. Összevetve a kefelevonat idézett bejegyzéseit ezzel a könyvecs-kével, megállapíthatjuk, hogy KÁLDI György maga végezte a nyomtatásra való előkészítést. De nem készített új kéziratot, hanem a *Biblia* kefelevonatát jelölte ki a nyomdász, RICTIUS (RICKHES) Mihály számára, aki három évvel előbb FORMIKA Máté mellett a *Szent Biblia* nyomtatásán is dolgozott. E könyv sajtó alá rendezésének értelmi szerzője tehát KÁLDI György, bár ezt a dicsőséget a kor szokása szerint a nyomdász magára vállalja: „... Mint hogy Isten kegyelméből, a' Szent Bibliát ... magyarra fordítva láttam, sőt annak ki nyomtatásában munkálkodtam-is, azt alítottam ..., hogy kedves dolgot cselekedném az Isten igéje hirdető igaz tanítóknak, ha az szerént magán ki-nyomtatnám a' Vasárnapokra és Innepekre szolgáló Evangéliomokat és Epistolákat: a' végre hogy ne fáradozna ki-ki azoknak a' Bibliából-való ki-keresésében és le-írásában ...”⁵

Az eddigiekben felsorolt állításainkra az ismertetett töredékek közvetlen bizonyítékot nyújtanak. A következőkben új megvilágításba szeretnők helyezni a KÁLDI *Biblia* régi titkát, a fordító kérdését. A kutatók ugyanis kezdettől fogva töredékes nyomokra és a jezsuita rend hagyományára támaszkodva azt állítják, hogy a katolikus

³ RÉVAI Sándor: *Káldi György életrajza, Biblia-fordítása és Oktató intése*. Pécs, 1900. 25. l. Forrásokként idézi a következőket: SZÖRÉNYI, KATONA, TANNER, ALEGAMBE, HORÁNYI, STOEGER, DE BACKER-SOMMERVOGEL. — A perikópás könyvet SZABÓ Károly I. 575. sz. alatt írja le.

⁴ Vö. ALSZEGHY Zsolt: *A tizenhetedik század*. Bp. 1935. 163. l.

⁵ Az idézett mű bevezetéséből.

bibliafordítás első elkészítője SZÁNTÓ ARATOR István volt, akinek munkáját részben átvette, részben folytatta harminckét évvel fiatalabb rendtársa, KÁLDI György.⁶

A szentírásfordítás gondolata SZÁNTÓ ARATOR István levelezésében 1574-től kezdve kísérhető nyomon.⁷ ROSTY Kálmán azt állítja, hogy fordítását 1588-ig be is fejezte: „... mert ez évben a megyesi országgyűlés által rendjével együtt kiüzetvén, azóta barangoló és zaklatott életet folytatott.”⁸ Maga SZÁNTÓ egyetlen reánkmaradt munkájának, a *Refutatio Alcorani*-nak kézírata elején a befejezett szentírásfordításról emlékezik meg: „... Postquam domine Jesu, rex invictissime, sacra biblia tua, ... magno et diuturno labore, in Ungaricum sermonem transtulisssem, et ab innumeris haereticorum corruptelis vindicasssem, casu incidi in Alcoranum fabulosum librum mohametianorum ...”⁹ Ebből világos, hogy a szentírásfordítás Znióvárálján készen volt. Az idézett előszóból azt is megtudjuk, hogy 1605-ben BOCSKAI hajdú s a velők szövetségű törökök feldúlták a znióváráljai jezsuita rendházat, és a romok között vezetett SZÁNTÓ negyvenévi munkája: „... amissis bonis omnibus et scriptis quadraginta annorum ...”. Ebből a mondatból a kutatók általában azt a következtetést vonják le, hogy a romok között a szentírásfordítás is elpusztult.¹⁰

SZÁNTÓ Znióváráljáról Olmützbe menekült, és itt a hivatalos rendi névsor elfoglaltságának a szentírásfordítást jelöli meg.¹¹ Ezt tanúsítja az olmützi rendház *Historia domus*-ában található nekrológ is: „... Biblia sacra ... ex hebraeo, Graeco, Latinoque textu, et Sanctorum Patrum citationibus in Hungaricum Sermonem vertit, in eoque opere cum iam novi Testamenti libros Hungarica lingua texeret vivendi, et scribendi finem fecit ...”.¹² Tehát 1612-ben az *Újszövetség* fordítása közben éri a halál. Idézett kutatóink mindezek alapján SZÁNTÓ znióváráljai kéziratát elpusztultnak véelve lemondanak róla és feltételezik, hogy Olmützben, hatvanhároméves korában előlről kezdte a fordítást.¹³ Erről azonban ismertetett forrásaink nem szólnak. A jezsuiták rendi hagyománya pedig KÁLDI-t tartotta SZÁNTÓ szellemi örökösének.

KÁLDI György szentírásfordítói működéséről az első adatunk 1605-ből van, tehát SZÁNTÓ kéziratának eltűnése évéből. A budapesti Egyetemi Könyvtár említett

⁶ ROSTY Kálmán: *Pótló adatok a magyarhoni Jezusársaság könyvészetéhez 1711-ig*. Magyar Könyvszemle, 1881. 227–239. l. – TIMÁR Kálmán: *Szántó (Arator) István irodalmi tervei*. Irod.tört. Közl. 1930. 34–42. l. és 161–174. l.

⁷ 1574. július 15-én Bécsből POSSEVINÓNAK írt levelében említi először. Figyelemre-méltó, hogy 1580. február 20-ától a kolozsmonostori rendházban SZÁNTÓNAK előljárója a lengyel WUJEK Jakab, aki a lengyel szentírásfordítást készíti. – 1582. október 19-én AQUAVIVA rendfőnöknek írja, hogy szeretne szabadulni terhes beosztásától, „... quo liberius et quietius meis concionibus et lectioni sacrae scripturae vacare possim”. 1599. február 13-án a rendfőnök Rómából felszólítja SZÁNTÓT, hogy a bibliafordítás kiadása ügyében tárgyaljon a bécsi tartományfőnökkel. – 1600. május 28-án SZÁNTÓ Bécsből kéri AQUAVIVÁT, hogy a bibliafordításhoz engedjen számára nyugodtabb beosztást és helyezze Znióváráljára. – 1604. március 20-án AQUAVIVA már ezen az új helyen értesíti SZÁNTÓT, hogy a szentírásfordításhoz szükséges pápai megbízatást megkérték számára. – Mindezeket a leveleket együtt találjuk SZITTYAY Dénes munkájában: *Szántó István levelezése*. A szerző e kiadatlan munkájának kefelevonatát és a levelek fotokópiáját a Tudományos Akadémia Kézirattárában használtam.

⁸ I. m. 228. l.

⁹ Vö. TIMÁR i. m. 172. l.

¹⁰ Így ROSTY i. m. 228. l.

¹¹ 1607-ben így: „In Collegio Olomucensi ... P. Stephanus Arator vertit Biblia in idioma Hungaricum”. *Catalogus Provinciae Austriae*. A pannonhalmi könyvtárban. (Dr. PETRUCH Antal főiskolai tanár szíves közlése alapján).

¹² TIMÁR Kálmán: *Szántó (Arator) István nekrológja*. Irod.tört. Közl. 1930. 84–86. l.

¹³ ROSTYRA támaszkodva így vélekedik FRAKNÓI Vilmos is. (*Egy magyar jezsuita a XVI. században*. Szántó István élete. Kath. Szle, 1887. 431. l.)

vaskos kéziratkötetében KÁLDI ugyanis minden könyv után beírta az írás befejezésének dátumát. Az *Újszövetséggel* kezdte! Tehát azzal a résszel, aminek fordítása közben — az olmtüzi *Historia Domus* nekrológja szerint — SZÁNTÓ 1612-ben meghalt. Az *Újszövetség* első könyvét 1605. október 20-án fejezte be. KÁLDI a nyomtatott bibliához írt *Oktató Intésében* megjelöli a fordítás elkezdésének időpontját: „... Erdélyben Gyula-fejrvárat, a Bochkai István támadása-kor, 1606. esztendőben, Mindszent havának tizen-eggyedik napján az igaz Bibliának fordításához kezdettem...”¹⁴

Ezt az évszámot azonban elírásnak vagy sajtóhibának tartom. Ha 1606 helyett 1605-öt olvasunk, a hónap és nap meghatározás szépen összeegyeztethető a kézirat legrégibb dátumával. 1605-ben „mind-szent havának tizen-eggyedik” napjától, vagyis október 11-étől október 20-ig — összevetve a többi szentírási könyv rövid írási idejével — éppen elkészülhetett az *Újszövetség* első könyvével.

Erőltetettnek érezzük ROSTY Kálmán érvelését. Ő elfogadja az *Oktató Intés* 1606-os évszámát, viszont az Egyetemi Könyvtár Kéziratának időmeghatározásait téveseknek tartja. Mert: 1606. október 11. és 1607. március 15-e (a kézirat befejezésének dátuma) között csupán öt hónap telik el; ilyen rövid idő alatt KÁLDI nem készíthette el a fordítást; egyébként is: „Az Intésben az 1606-os datum nem annyira a kezdés napja, mint a Bocskai-féle támadás kitörése...”. Az 1605–1607-es évek KÁLDI számára is a zaklatott számkivetések ideje volt. A bibliafordítást csak 1607 és 1612 között készíthette. Csupán 1612-ben találkozhatott SZÁNTÓVAL. „Mindebből — írja ROSTY — következtetni merem, hogy Arátornak, a törődött veteránnak találkozása a buzgó Káldival erre biztatólag hathatott a mű kiadását illetően, hátrahagyott kéziratai pedig tán útmutatás gyanánt is szolgálhattak a szöveg javításában. Mert hisz Ballagi szerint is az egyetemi Káldi ex. a nyomtatott műtől ... oly tetemes és lényeges eltéréseket mutat, hogy egészen más fordításnak mondható’...”¹⁵

Az Egyetemi Könyvtár kéziratának dátumai és helymeghatározásai arról tanúskodnak, hogy KÁLDI rendkívül gyors ütemben dolgozott, és ezért munkája csupán másoló tevékenység volt. Másfél hónap alatt, 1605. december 9-re, Gyulafehérvárra már elkészült az egész *Újszövetséggel* (nyomtatásban 272 lap!). Utána nekilátott az *Ószövetségnek* és tizenkilenc nap múlva, december 28-án már készen volt a *Genezissel*. Valamennyi könyvének végén megtaláljuk az időjelölést, a hely már ritkább. Gyulafehérvárról 1606. május 23-án fejezte be a *Krónikák első könyvét*; 1606. október 3-án már *Izaiás könyvé*n is túl volt. Itt rövid szünet következik. Okát pontosan ellenőrizhetjük a köztörténetből: erre az időre esik ugyanis a jezsuitáknak BOCSKAI által történt száműzetése Erdélyből. KÁLDI 1606. novemberétől megfordul Nagybányán, Szatmáron, Homonnán, majd Lengyelországon és Bécsen keresztül Olmützbe megy.¹⁶ A már idézett *Catalogus Provinciae Austriae* alapján is követhetjük főbb állomáshelyeit. Ezekben az években KÁLDIRÓL a következőket jegyzi fel: „1605. in Januario. In Transylvania Coll. Claudiopolitanum. P. Georgius Kaldi Concionator ordinarius, Confessarius externorum, admonitor, consultor, P. Spiritualis, Confessarius Collegii. — 1606. In Transylvania Monostorini (Kolozsmonostor). P. Georgius Kaldi. Admonitor, Consultor a 12. Febr. 1604. Confessarius et Spiritualis. — 1607. In Collegio Olomucensi. P. Georgius Kaldi Professor casuum, Confessarius studiosorum, in necessitate Germanorum Coadjutorum confessarius.” Tehát 1607-ben a hivatalos rendi névsor szerint is Olmützben találjuk KÁLDIT. Ezzel — ROSTY Kálmán véleményével szemben — igazolva van az első fordítás-

¹⁴ *Oktató Intés* 7. l.

¹⁵ I. m. 230. l. — BALLAGI megjegyzése: Nyelvtud. Közl. II. 44. l.

¹⁶ Ezekről a helyekről ROSTY is tud, csupán Olmützbe való eljutását teszi — adatok híján — 1612-re. I. m. 230. l.

kézirat dátumainak hitelessége. Mert a következő részt, *Jeremiás könyvét* – a kényszerű szünet után – 1607. január 10-ére készítette el. Utána, január 21-én *Ezekiel könyvének* végén jelezte munkahelyét is, Olmützöt. Február 4-én, *Ozeds könyvének* végén megjegyezte, hogy éppen azon a napon töltötte be a harminnegyedik életévét. Március 15-én pedig elkészült az egész fordítással.

Az első könyv befejezésétől egy év és öt hónap telt el, és KÁLDI elkészült a reánk maradt teljes kézírral. Tekintve nyugtalansággal, sok helyváltoztatással telt életét, és figyelembevée az egyes szentírási könyvekre eső rendkívül rövid időt, azt kell mondanunk, hogy az első kézirat nem fordítás, hanem másolás. Az apróbetűs, egyenletes, szép kézírás – a javítgatások ellenére sem mondható a fordítás lehetőségein törődő ember munkájának. Ezek a javítgatások és betoldások inkább stilizáló, szépítő jellegűek.

Másolt szövegről látszik tanúskodni a *helyesírás* is. Összehasonlításunkhoz figyelembe vettük mind a három szövegváltozatot: az 1605–1607-es kézíratot, az általunk bemutatott töredékeket és a nyomtatott szöveget. Az első változat egy régebbi helyesírásra vall. A másolás alapjául szolgáló szövegnek helyesírási sajátosságait KÁLDI az első kéziratba átvette. Innét részint továbbmásolta a töredékek szövegébe, részint a másolásnál rögtön javította. A töredékek szövegét a nyomtatás előtt helyesírási szempontból is átnézte, és igen gondosan, mindvégig következetesen átjavította. Ezt a rétegződést néhány példával így szemléltethetjük:

Hang	Az 1605/7-es kézíratban	A töredékekben	A nyomtatott szövegben
C	ceremoniákban	ceremoniakban (c javítva: cz)	Czeremóniákban
J	raitam helien melliet	raitam (i javítva: j) helyen mellyet	rajtam helyen mellyet
V	uereben uitetett	uérében (u javítva: v) uitetett (u javítva: v)	vérében vitetett
Č	parantsolta tsinala	parancsolta (s javítva: h) csinála (s javítva: h)	parancholta chinála
Palatális hangok:	mint hogj töruenniel tenierni	minthogy töruennyel tenyéryni	mint-hogy törvénnyel tenyéryni

Ugyanez a rétegződés észlelhető egy-két apróságnál a szóhasználat és szófűzés tekintetében is. Például az első kézirat következetesen „kedig”-et használ, míg a másodikban és a nyomtatott szövegben mindig „pedig” szerepel. Az első változat „a₃hol”-ját a töredékekben különírvá másolja: „a₃ hol”, de a „j₃”-t a javításnál kihúzza, és helyébe a hiátus vesszőjét írja; így a nyomtatásban már ez szerepel: „a’ hol”. Az első kézirat „teelőtted”, „teueled” kifejezését a töredékekben különírvá másolja, de a „te” név-

mást helyes nyelvérzékkel kihúzza, és a nyomtatásba már csak ez kerül: „előtted”, „veled”. Mindezt következetesen megteszi. Tehát a szövegek helyesírási és nyelvi sajátosságai is nagy valószínűséggel a másolás mellett tanúskodnak.¹⁷

Az eddigiekből világos, hogy KÁLDI a szentírásfordítás szövegét kétszer is lemásolta, és a másolatokat gondosan átjavította. Egészen kézenfekvő a feltevés, hogy a másolás alapjául SZÁNTÓ ARATOR István fordítása szolgált. KÁLDI 1604-ben a vágsellyei rezidenciában a praefectus scholarum tisztét tölti be. A közelben csak Znióvárálján voltak jezsuiták, és ezekkel megvolt az állandó kapcsolat. Nem üres feltevés, ha az elmondottak alapján azt állítjuk, hogy KÁLDI ekkor jutott hozzá SZÁNTÓ kéziratához. Úgy látszik, hogy az idős SZÁNTÓ már itt segédjének választhatta harminckét évvel fiatalabb rendtársát. KÁLDI a znióváráljai rendház pusztulása idején már Erdélyben, Kolozsmonostoron, majd Gyulafehérvárott tartózkodott és itt nekilátott a másolásnak, javítgatásnak. Egy év múlva Olmützben már együtt találjuk SZÁNTÓval, a magyar szentírás hivatalos rendi fordítójával, és a másolás hátralevő részét vele egy fedél alatt fejezi be. A rendi névtárból tudjuk, hogy a magyar szentírásfordítás SZÁNTÓ halála évében, 1612-ben már a cenzorok kezében volt.¹⁸ Ebből következtethetünk a második kézirat keletkezési idejére. 1607 és 1612 között — bizonyára SZÁNTÓ útmutatásait is figyelembe véve (ennyiben helytáll ROSRY állítása) — elkészítette a végleges szöveget.

Együttműködésüknek ellentmondani látszik KÁLDI egy megjegyzése az *Oktató Inésben*: „... A mi rendünkün-valo Istenben le-nyugott Pater Stephanus Arátor, sok esztendőt nagy munkával fáradozt a Bibliának Magyar nyelvre-való fordításában; Én azt nem tudván, ... Erdélyben ... az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem ...”

KÁLDI-nak ezzel a megjegyzéssel nem lehetett célja SZÁNTÓ érdemeit homályosítani. Ezt nem is tehetette, mert a fordítás nagyarányú munkája az egyházi felsőbbség és a rendi előjárók tudtával és megbízásával történt. Ezt láttuk SZÁNTÓ levelezésében és a hivatalos rendi névjegyzékben. KÁLDI mint munkatárs szerepelhetett a közvélemény előtt; majd 1612 után mint SZÁNTÓ szellemi örököse. Az is biztos, hogy a szerzői érdemet ez a kor is, de a rendi munkafegyelem is más szemmel tekintette. Egyébként is tizenégy esztendő telt el SZÁNTÓ halálától a nyomtatott bibliafordítás megjelenéséig. Ezalatt az eredeti fordító érdemeit, úgy látszik, a kiadás körüli munkálatok háttérbe szorították.

Ugyancsak ellentmondásba ütközünk az olmützi *Historia Domus* hivatalos nekrológjának egy megjegyzésében, mely szerint SZÁNTÓ héber, görög és latin szöveg alapján dolgozott; sőt a szentírástudomány teljes apparátusával még a *Vulgata* előtti, az egyházatyák írásaiban idézetek által megőrzött latin szövegtöredékeket is figyelembe vette. Ezzel szemben a három, egymásból kialakult szövegváltozat (a törlések és javítások figyelembevételével) azt bizonyítja, hogy a fordító szorosan ragaszkodott a hagyományos és általánosan használt latin nyelvű szentírászöveghez, a *Vulgata*-hoz. A héber nyelvű *Mazoréta*-szöveg és a görög nyelvű *Septuaginta*-fordítás olyan kifejezései, melyek a *Vulgata*-hoz viszonyítva többletet jelentenek, nem szerepelnek a magyar fordításban sem. Viszont a *Vulgata*-nak többletei mindenütt megvannak a KÁLDI-féle szövegben.²⁰

¹⁷ Bizonyításunk akkor lenne egészen megnyugtató, ha módunkban lenne KÁLDI kezétől származó, az 1605-ös év körül íródott szöveget is figyelembe venni. Így nem számolhatunk azzal a lehetőséggel, hogy az első kézirat és a nyomtatás között eltelt húsz év alatt KÁLDI helyesírása is megváltozhatott.

¹⁸ A *Catalogus Provinciae Austriae* az 1612–3. években a gráci kollégiumban FORRÓ Györgyöt és KÁLDI Mártont nevezi meg, mint akik a magyar szentírásfordítás felülvizsgálásával hivatalosan voltak megbízva.

¹⁹ I. m. 7. l.

²⁰ A gondos szövegkritikai összevetés LIPTAY György munkája.

Egyébként SZÁNTÓ is 1600. május 28-án Bécsből Rómába, AQUAVIVA generálisnak írt levelében azt vallja, hogy a trienti zsinat által jóváhagyott *Vulgata*-szöveg szerint szándékszik a szentírást tolmácsolni: „... Cuperem hanc ultimam vitae meae partem quae superest, contemplationi et meditationi verbi Dei consecrare et primum Sacra Biblia iuxta vulgatum editionem a Sancto Concilio Tridentino approbatam, in ungaricum sermonem transferre...”²¹

Befejezésül visszatérve a dolgozatunk alapjául szolgáló értékes töredékekhez, még egy megjegyzést kell tennünk. A szentírástudomány neves XVII. századi, Bécsben működő professzorának, az antwerpeni Balthasar CORDERIUS művének kötetstáblája rejtette magában töredékeinket. CORDERIUS viszont a címlap aljára ajánlást írt FORRÓ Györgynek, aki tizennyolc évvel előbb Grácban KÁLDI György testvérevel, Mártonnal előljárói részéről a magyar bibliafordítás elbírálásával volt megbízva. FORRÓ György könyve számára, 1630-ban bizonyára a bécsi nyomdász könyvkötő-műhelyében éppen a szentírásfordítás kéziratából, kefelevonatából készítették a kötetstáblát, mely könyvtárakban vándorolva számunkra érdekes irodalom- és nyomdatörténeti adalékokkal szolgál.

HOLL BÉLA

Martinovics Ignác levele Tertina Mihályhoz, az *Ephemerides Budenses* szerkesztőjéhez.¹ WALDAFFEL József „*A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez*” c. cikkében említést tett arról, hogy TERTINA Mihály, az *Ephemerides Budenses* (*Ephemerides Politicae et Litterariae*) első szerkesztője valamilyen akadémiai terv érdekében, MARTINOVICS ösztönzésére levelezést folytatott.² Ez, az említett budai újság 1790-ik évi, első évfolyamának 20. számából derült ki. Ebben ugyanis egy magát „Tibiscanus Anonymus”-nak nevező szegedi fizikus³ levelét olvashatjuk, amelyben arról értesít, hogy örömmel fogadta a tudományok fejlesztése céljából alakítandó tudós társaságnak a tervét, melyet TERTINA MARTINOVICS buzdítására javasolt neki. Arra nézve azonban, hogy miben állott e téren MARTINOVICS kezdeményező szerepe, nem kaptunk választ, pedig ez is kiderül az újság egyik korábbi számából.⁴

Az *Ephemerides Budenses* első évfolyamának 15. számában rátaláltunk arra a levélre, amelyet MARTINOVICS intézett TERTINÁHOZ, és amelynek hatására a szerkesztő a huszadik számban említett levelezést megindította. Ez volt az az ösztönzés, amelyre a szegedi fizikus levele utalt.

A levelet, amelyet TERTINA a budai újság „*Litteraria*” című rovatában tehát le is közölt, MARTINOVICS 1790. május 7-i dátummal írta Lembergől, ahol – mint ismeretes – ebben az időben egyetemi tanárként működött. Közvetlenül TERTINA Mihályhoz címezte, akit talán személyesen is ismert teológus korából. (TERTINA később kilépve az egyházi rendből, a budai gimnázium tanára lett; 1790. április elején pedig latin nyelvű újságot indított *Ephemerides Budenses* címmel.) MARTINOVICS hozzá intézett

²¹ SZITTYAY i. m.

¹ BENDA Kálmán szerkesztésében megjelent eddig „*A magyar jakobinusok iratai*”-nak II. és III. kötete. MARTINOVICSnak e levele, amely arról tanúskodik, hogy 1790-ben a magyar jakobinusok későbbi vezére egy magyar tudós társaság érdekében levelezést folytatott és másokat is ösztönzött, kiadásban és az irodalomban ismeretlen.

² Magy. Könyvszle, 1930. 76. l.

³ WALDAFFEL József szerint valószínűleg SZABLIK István piarista feltalálóról van szó. I. m. 77. l.

⁴ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az *Ephemerides Budenses* példányai könyvtárainkban nem teljesek. Az itt említett 15. szám pl. az Egyetemi Könyvtárból hiányzik, a 20. szám pedig az Országos Széchényi Könyvtárban hiányos; éppen az idézett szegedi levél nincs meg benne.

levelében egy magyar tudós társaság felállításának szükségességéről ír. A külföldi példákra és arra hivatkozik, hogy a magyar tudósok — akiknek száma, szerinte, nem csekély — sokkal hatékonyabban tudnák a tudományokat művelni, ha tudós társaságba egyesülnének. Arra kéri TERTINÁT, hogy a pesti egyetem tanárainak segítségével nyerve meg az előkelőket egy Királyi Tudós Társaság felállítása gondolatának. Azt reméli, hogy azok a magyar tudósok (magát is közéjük számítva), akik eddig külföldre kényszerültek küldeni tudományos eredményeiket, a Magyar Tudós Társaság megalakítása után már a magyar névnek szereznek dicsőséget. A levél végén felajánlja saját közreműködését, és ígéretet tesz arra, hogy amennyiben létrejön a társaság, ő is megküldi majd részére új tanulmányait, amelyek közül néhányat fel is sorol.

A levélben említett „*Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn*” WINTERL Jakab József kiadványa volt, amely szintén akadémiai tervekkel függött össze. Szerkesztője olyan tudós társaságot akart létrehozni, melynek célja a természettudományok rendszeres művelése lett volna. A vállalkozás azonban megbukott, a folyóiratból mindössze egy szám jelent meg.⁵ MARTINOVICS azonban, úgy látszik, mégis emlékezett rá hat évvel később is.

MARTINOVICS Ignác e levele azt bizonyítja, hogy 1790-ben, amikor BESSENYEIVEL és RÉVAYVAL az élen oly sokan fáradoztak egy magyar tudós társaság létrehozásán, MARTINOVICS is gondolt ilyenre, és a budai újság szerkesztőjére e cél érdekében ösztönző hatással volt. Főleg a természettudományok műveléséről beszélt (mint ahogy abban az időben maga is még főleg azokkal foglalkozott), de megemlékezett a társadalmi tudományokról is. Arról, hogy e kezdeményezés milyen további visszhangra talált, nincs tudomásunk, csak azt tudjuk, hogy eredményesség szempontjából nem volt szerencse-sebb a többinél: ez is csak terv és „jámbor szándék” maradt.

A levél szövege a következő:

„Doctissimo Dom. Ephemeridum Latinarum Scriptori Michaeli Tertina, Archi-gymnasii Budensis Professorum Adiuncto Regio Ignatius Iosephus Martinovich Physicae Experimentalis, et Mechanicae in Regia Galiciae Universitate Leopoliensi Professor Publicus Ordinarius Salutem dicit plurimam!

Quam salubre foret, ut sub hac memorabili Patriae nostrae Epocha, quae animorum consensum plus quam unquam excitavit, etiam ipsae Scientiae novas figerent radices Tu ipse, Vir Eximie, una cum reliquis Patriae Nostrae Litteratis perspicies Viris. Non minus Te quoque latere potest Scientias potissimum excoli, si Societas aliqua Virorum Eruditorum, quorum non exigium in Patria nostra numerum habemus, in unum conspiret, et per Regiam auctoritatem, confirmata, se totam ad extollendas Scientias naturales et philosophicas more exterarum Societatum adplicet. Quare Te hisce lineolis rogandum duxi, ut nacta occasione, hocce opus summae utilitatis futurum, cum Viris, quos in Regia Universitate Pestiensi habemus omnino Eximios, conferas, qui facile Procures Nostros, qui Rem Litterariam omni tempore egregie promoverunt, eo adducent, ut Vota Nostra ad erigendam unam Regiam Scientiarum Societatem, in Patria florituram, consentiant.

Iam An. 1784. aliquos egregios privatae huiusmodi Societatis cum summa animi mei voluptate legi fructus, inscriptos: *Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn Brachmonat. Pest und Ofen. 8vo.* Scio praeterea in Patria Nostra plures et in Universitate ipsa, et in aliis degere Urbibus et Locis Viros, qui excitati tali laudabili Instituto, Inventa Mathematica, Physica, Chemica, Mineralogica, Botanica, Oeconomica,

⁵ L. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada. (1705–1805).* Bp. 1941. 48. l. és ZUBER Marianne: *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig.* Bp. 1915. 58. l.

etc. quae nunc una mecum ad Exteros mittere coguntur, Actis Nostrae Societatis Hungaricae insererent, quaeve ubi per totam Europam Orbi Erudito innotescerent, fama et utilitate eorum permotae Exterae Academiae, suas illis Bibliothecas turmatim auctum irent, atque ita reflorescentis omni ex parte Hungarici Nominis gloria a similibus Eruditibus conatibus maiora in dies caperet incrementa Res Patriae Nostrae Litteraria perveniremusque felicibus avibus hoc etiam in genere ad illum honoris et aestimationis gradum, quem sibi ob huiuscemodi studia Itali, Galli, Russi, Sueci, Angli, Saxones, Borussi, hoc praesertim Eruditissimo aevo, iure merito vindicarunt.

Ego etiam omni diligentia, quamvis extra carissimam mihi patriam constitutus, huic Patrioticæ Societati meas singulis annis mitterem novas Meditationes, quarum plures, uti 1. *Novum quoddam Micrometrum*, in quo imperfectio ex cochlearum constructione evitatur, et usus ad tubos Astronomicos ostenditur. 2. *De Altitudine Atmosphaerae* ex refractione Luminis horizontali determinata. 3tio Machina ad scindendum Tabacum cum maximo temporis compendio, et commoditate destinata orbi erudito iam innotuere. Aliae vero hoc anno in Göttingii Jenensis Professoris Opere Periodico (*Taschenbuch für Scheidekünstler, und Apotheker Auf das Jahr 1790*) et Crellii Chemicis Annalibus continentur, ut 1) *Versuche über das Knallgold*. 2) *Bemerkung über das Bernsteinsalz mit Salzkersaure*. 3) *Chemische Untersuchung des Galizischen Berggold*.

Denique habeo adhuc sequentia, quae inveni, et nostrae in Hungaria erigendae submitterem Scientiarum Societati: 1) Machinam ad tritrandum destinatam, quae iam in magna Polonia cum optimo effectui introducta, existit, et tantum per diem triturat, quantum per tres dies quatuor equi perficiunt. Spatium exiguum duarum orgyarum quadratarum occupat: stramen illico a granis separat, et unus homo, pondere 12 librarum per vires facile superato, in rota incedendo calcit, illamque in motu conservat. Huius machinae modulum exacte constructum in meo, ut ipsemet anno superiore vidisti, habeo Musaeo. 2) Inveni novum Antliae Pneumaticae genus, quo totus, ut coram Te produxi, exacte ex vasis extrahi possit aer. Usus haec machina habet sequentem: a) Evacuatis Vasis ab aere, sine Mercurio ad laborem peragendum, adhibito, possunt aeres vitriolicus, acidi nitri, acidi salis, spathosus, alcalinus, etc. in Vasis huiusmodi facile colligi, et examinari. b) In vacuis huiusmodi Vasis exactius materia caloris, et fluidum Electricum analysi Chemicae subiciri possunt, quam si fluida ista per aerem subtiliorem, in vacuo Boyleano penetrantia, colligantur. Fluida haec, dum per aerem transeunt, cum hoc lege affinitatis connectuntur, et cum aeris naturam non satis noscimus, nos etiam naturam caloris, vel fluidi Electrici exacte determinare non possumus, nisi in vacuo exacto Experimenta capiantur. Ita plane res haec in Physica se habet, ut resolutio duarum incognitarum per unam aequationem. 3) Habeo paratum opus: *Chemische Zergliederung des Galizischen Wasserbleys*. 4) *Prüfung der Schenklischen Versuche über die Luft, und Feuer*.

Haec ego omnia, Latino vel Hungarico idiomate conscripta, Eidem mitterem Societati. Montes Carpaticos omni anno visitarem, et nova ibidem reperta Phaenomena etiam communicarem. Fac ergo, ut et meis, et aliorum Patriae Eruditorum votis satis fiat. Vale. Scribebam Leopoli in Academicis Aedibus 7. Maii. 1790.”⁶

KÓKAY GYÖRGY

⁶ *Ephemerides Budenses*, 1790. 15. sz. 156—158. l.

Adatok Pálóczi Horváth Ádám két munkájához. PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám két munkájára vonatkozó adatokat találunk az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának egyik vaskos kötetében.¹ Az egész kötet PETROVITS Ignác,² dégi³ könyvtáros másolata „*A Magyar Magog pátriárkhátul fogva I. István Királyig*” című, a szerző romantikus történeti szemlélettel megírt, nyomdának szánt kéziratáról, mely 1817-ben jelent meg. A másolásra azért volt szükség, mert a nyomdász nem tudta a szerző írását olvasni. A másoló munkáját mégis jegyzetekkel, illetve egész oldalnyi betoldásokkal egészítette ki a szerző. Kötetünk függeléke a szerzőnek a másolóhoz, a másolónak az olvasóhoz intézett levele, végül a szerző összefoglaló véleménye a másolatról. Ezekben a függelékekben találjuk ennek a könyvnek a másolására és kiadására vonatkozó ismeretlen adatainkat. Szerzőnk levelében még egy munkájáról, a „*Magyar Universal Lexikon*”-ról is beszámol. Minden adat jelentős, amit ebből a levélből megtudunk, mert ennek a munkának csak a címét ismerjük, a szerző nem fejezhette be, az elkészült kézirat rész pedig az anyaggyűjtéssel együtt elveszett.

1.

A történeti munkánál legelsőnek felmerülő kérdésünk, miért kellett a nyomtatásra kész, autográf művet lemásolni, melyik példányról készült a kiadvány, és hogy mi a különbség a megjelent mű és a mi kéziratosszövegünk között.

A szövegösszevetés azt mutatja, hogy az eredeti kézirat került a nyomdába, mert a kiadványból hiányzik a szerző betoldása, illetve javítása. HORVÁTH Ádámnak a kötetre vonatkozó összefoglaló jegyzetei szerint 1813. dec. 24-én mind a két szöveg, az eredeti és a másolat is, teljesen nyomdakész volt. Kérdés, ha a szerző fontosnak tartotta a másolat kiegészítését — kötetünkbe oldalakat „varrt” bele a másolt szöveg közé —, miért nem inkább ezt a teljesebb példányt adta nyomdába? Oka ennek, hogy szerzőnk nem volt megelégedve a másolattal. Keserűen panaszolja: „Én valóban úgy jártam ezzel az által iratással, mint a Magyar mondá régen, hogy fősvény többet költ, azolta itt szemem előtt is le irathattam volna pénzes íróval; úgy hogy elejét már régen nyomtatni lehetne.”

De nemcsak ez a késelem volt a baj, sérelmesebb ennél, hogy a másoló, a szerző engedélye nélkül változtatott a szövegen. HORVÁTH Ádám ezért jogosan panaszkodik: „a Magyar Patriárkha által irtt Mására, Némelly Jegyzések: Ez az által-írás, ugy a mint vólt, nem az én eredeti Írásom mása. — Nemtsak az Orthographiában, hanem némelly idiotiámusokban is, lőt néhol az értelemben is különböz az enyimtül. Könnyen meg eshetne, hogy vártt örök életemet, mellyet fáradságos munkáim ígérnek, valaha nyughatatlanitana; és lókan el-ítelnék tülem ezt, az ezzel egy idejű más munkáimtul való különbözés miatt...” Ezután példák következnek a stílus és szóhasználat különbözőségeiről. Végül a záróbekezdés a szerző kiegészítéseire vonatkozik: „... ezekhez a’ mit bizonyos okokból toldanom kellett; ha könnyű fzerrel a Margóra, vagy ad Calcem, vagy közben is be irhattam, beirtam; a hosszabbakat pedig külön papirosra írva bele varrtam: úgy vélem, hogy ha az egész által írást nem fzüklég látni a Censor-nak; ezen todalékokat fe.” Érthető tehát, hogy a mi példányunk nem látott napvilágot. A cenzorhoz sem jutott el. Csak a másolat szövegéhez tartoznak a kiegészítések, mint ezt szerzőnk a másolónak írta: „A M[agyar] Patriarcha Copiájára tett jegyzésimet is inkább ide zárom, mint a kéz íráiba tegyem: Ne sajnálja Ur[am] Ötsém a M Uraság-

¹ Quart. Hung. 3197.

² Életről csak annyit tudunk, hogy a M. N. Múzeum első, kinevezett könyvtári segédőre volt. Hivatalától megvált 1805-ben, betegsége miatt. (SZINNYEI József: *Magyar írók* ... X. k. 1067. hasáb.)

³ A FESTETICH-család harmadik ágának birtoka Dég. Ura ekkor F. Kristóf. (NAGY Iván: *Magyarország családai* ... IV. k. 165. l.)

nak Magának vagy adni, vagy küldeni, e kéréssel, hogy jobb a textust az Originálbul nyomtattatni, de a Notatiokat könnyebb is úgy ad Calcem, mint ízokták, az Originálbul mint a Transumptumbul; való, hogy ezt az Originált majd a betűfzédő nagyon megromgálja; noha benne némelly helyen még olvashatobb betűket talál, mint a Transumptumban; de híízen az elő egy két levelet, mellyen az imprimatur van, meg lehet tartani; a többi helyett pedig, ha azt a betűfzédő meg nem tudja kéméllni, oda engedem majd későbbben az Originalis Maculátát, ha azt a ki nyomtotthoz hozzá nézem és igazitom, s a ízerént meg töldom...”

HORVÁTH Ádámnak a „Maculátá”-val is célja volt: el akarta adni. PETROVITS látogatását várta Petrikeresztúrra, s mert nem jött el, levélben tudósítja szándékáról: „... ha barátságos látogatást, mellyet régen nem ohajtottam oly nagyon mint most, nem vártam volna is; azt nyertem volna vele, hogy a Patriarkát Maga vitte volna Uram Ötsem; de még azt is, hogy meg nézte volna a Typographiámat, mellyet a M. Uraságnak el-akarok adni; jobban illik akkora könyvtárba mint a Dégi, de bátrabb helyje is volna ott mint itt; a hol az itteni zür zavarok közt, az is változhatik olly ártatlan házi butorrá, a mellybül possit fuum toxicum invidia eliqvare. — Az ezköz magában kitsiny, de a betű ízámjaihoz keppelt meg bima nagyobb táblát is, a betűi Német és Deák, vagy is Deák-Magyar, a ízükfeges Magyar accentusokkal s egyebb jelekkel, és Diphthongusokkal. Ha hát már meg-nem-mutathattam; kérdezze meg Uram Ötsém a M Urtul, ha volna e kedve meg venni? és tudósittfön mentül elébb; hogy ha nem tetízene, itt valakinek eladjam.” Nem tudjuk, hogy ez a korrektúra példány elpusztult-e vagy lappang valahol.

Ilyen körülmények után végül is 1817-ben elhagyta a sajtót a magyar MAGOG pátriárkhától I. ISTVÁNIG terjedő, nyelvészeti vonatkozásokban is gazdag, magyar történelmi munka. Ekkor, a könyv megjelenése után, 1817. májusi keltezéssel a másoló PETROVITS elmondja másolásának körülményeit. Menti magát, a szerző minden vádolását igyekszik elhárítani: „Előbeszédje annak, a ki az eredeti Munkát így írta-le. Az eredeti Kézírást a Nyomtató nem elég olvashatónak találván, kívánta, hogy ujra iratassék le; melly dolog én reám bizottatott. Én igen-is szerettem volna, ha tsupán szóról szóra, s választó Jegyről választó Jegyre lehetett volna az eredeti Írás másolnom. De a Munkát néhol semmi, sok helyen meg igen nehéz értelműnek lenni tapasztalván (nem egyedül én, hanem a Szerzőnek egy meghitt tudós s vele egy vallásu Baráttya-is; és ugyan a nyomtatásnak mind előtte mind most már utánna-is), még-is pedig a világosabb s tökéletesebb Előadást korántsem elmém valami viszketegségéből, hanem az érdemes Szerzőnek igaz ditsőségéért szeretvén, elkerülhetetlen szükségnek láttam e dolgon segitenem, a mint tsak vagy kipótólálísal (mikor valami a hamar író Szerzőnek tollában maradt volt), vagy más Szóelrakogatással, vagy értelmet különböztető s megállító Jelváltoztatással segiteni tudtam; sőt némelly fontos Mondásoknál a hibás értelem s roszafrfordítás eltávoztatása miatt, néhol ismét avagy tsak kevés lágyítás, enyhítés kedvéért-is holmi kis toldalékkal-is élni illendőnek tartottam. Mindezeket pedig annyival bátrabban tselekedtem, mivel magamban úgy végeztem, hogy ezen így készült uj Leirást a Nyomtatásnak előtte a Szerzőnek megküldjem, valamint meg-is küldöttem. Már most tehát, minekutánna a Könyv nem ezen Másolás, hanem a Szerzőnek Keze Írása szerént Ki vagyon Nyomtatva; ezen én Leirásomnak tsak az a haszna Marad, hogy a megvizsgáló Authornak változtató s toldózó keze látszik benne.”

PETROVITS Ignác ennek a magyarázó előszavának a végére, a dátum után feljegyezte kötetünk sorsát: „Ugyanaz napon bétettem a Dégi Bibliothécába, mellyre szerentsém vagyon gondot viselni.” PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám kiegészítései tehát nem láttak napvilágot, egyedül ez a kötet őrizi, amely azóta a dégi könyvtárból az Országos Széchényi Könyvtárba került.

2.

Érdekessége még a kéziratunkhoz kötött HORVÁTH Ádám levélnek, hogy a szerző befejezetlen, elveszett munkájára és anyaggyűjtésére, a *Magyar Universal Lexikon*ra őrzött meg adatokat. A szerző, egyéb munkáit is felsorolva szólt erről is FODOR Gerzsonhoz intézett levelében, 1815-ben.⁴ „Most munkában lévők ha még meg-készülhetnek *Magyar Universal Lexicon*, Encyclopaedica jelzésekkel keverve : A közönséges szótárak, és a hol azok hiányossak, más Historiai Lexiconok betürendje szerint (de erre még csak 2 Tom. Adversarium van.) — Későn kezdtem.” A mi levelünk adataiból hozzátétőlegesen tudjuk, hogy milyen apparátussal dolgozott ezen a művén : „A Bibliothecamra vagy Nagyon universale Lexiconomra melyet Magyarul, rövid Encyclopaedia formára kezdtem kélfizteni (ha még valami tíz esztendeig — és pedig kevés gondal — élhetnék) kérjen Uram Ötsém a M Asszonytul egy Botanica terminológiát, még most csak az A betűből ; Maga pedig szerezzze meg U[ram] Ötsém a Somogy vármegyei Helységek neveit a Nemelek laifromát is, de csak úgy kéz alatt, mert az ollyantul irtóznak a mi Magyarjaink, holott én csak a vezérek neveket akarom, és ha mi nevezetést némellyeknek őseiről meg tanulhatok ; Historiai, Geographiai, Chronologiai, Philologiai, Mythologiai fegédem elég van, az eddig való Nagy lexiconokban ; Philosophiara, Jussra, Physicara, s resszerent Chemiara, Mathesisra, kivalt Astronomiara, Theologiara, Grammaticára [zükségesek is, kis könyvtárombul meg lehetőfen ki kerülnek ; csak a Naturalis Historiara nints egyebem, mint a Linne az Fabric Entomológiája, és a Jonston Theatrum Animaliumjanak hat Tomussa : a Statilíticara más, mint a Pelezhofer Arcana Status, és de Natione Stany Hyppolitus a lapide : Német elég van : de azoknak meg érthetőségével időt töltöni nem nekem való, a ki 55 elztendői korába kap ollyan munkába, melynek csak az A betűje lessz annyi mint a Hofman egész lexiconja : mert ebben az Abda 130 4dik paginán van, az enyim pedig már eddig 15 árkus.”

Sajnos nem „még valami tíz esztendeig” dolgozhatott szerzőnk ezen a munkáján, 1816. jan. 27-én kívánt magának tíz esztendőt, és négy év múlva, csak egy nap különbséggel, 1820. jan. 28-án halt meg. Csupán a címét ismerjük ennek a kéziratának, annyit tudunk róla, hogy dolgozott rajta, de nem fejezhette be. Kéziratunk értéke, hogy képet ad a szótár tervezetéről, terjedelméről és arról a tudományos forrásanyagról, amellyel szerzőnk olyan lelkesedéssel gyűjtögette adatait.

BUSA MARGIT

Érdekes sajtóhibák. KAZINCZY Ferenc *Orpheus* című folyóirata első kötetének első számán az év megjelölésénél a nyomtató, LANDERER Mihály, száz évet tévedett : 1790 helyett 1890. évet nyomtatott. Nem jelentős tévedés ez, de mégis feltűnő, hogy a fontosabb bibliográfiai összeállítások és az irodalomtörténet nem vette észre. KAZINCZY levelezésében sincs nyoma. Talán azért nem találjuk ennek a tévedésnek visszhangját az irodalomban, mert LANDERER még idejében észrevette hibáját és kijavította. Bizonyítja ezt az a tény, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának három *Orpheus*-példánya közül az egyikén már helyesen 1790-es évszámot találunk. Mást is javított LANDERER az 1890-es évjelzésű címlapon : két példányunkon „Hólnapos” írásról és „Köttet”-ről olvasunk, a már javított, 1790-es számon pedig „Hónapos” írást és „Kötet” szót találunk.

Most nem célunk az, hogy felkutassuk a könyvtáraink állományában levő *Orpheus*-példányokat. Csak mint apró érdekességet említettük meg ezt a néhány sajtóhibát.

BUSA MARGIT — VIRÁGH RÓZSA

⁴ HOFFER Endre : *Horváth Ádám levele Fordor Gerzsonhoz* . . . Figyelő. 1876. 49. l.

Kuthy Lajos levele Balogh Károlyhoz, a Pécsi Aurora szerkesztőjéhez. (*Adalék az 1840 körüli évek magyar könyvkereskedelmének történetéhez.*) BALOGH Károly szerkesztette az 1843-ra megjelent *Pécsi Aurora* c. almanachot. Előkészítő munkálatai során levélben többeket felkért az évkönyvben való közreműködésre, így KÖLCSEYt, CZUCZORT, PÉCZELY Józsefet és másokat. BALOGH hagyatékában maradt fenn az alább közlendő KUTHY-levél is.¹

A levélből kiviláglik, hogy BALOGH avval a kéréssel fordult KUTHYhoz: küldjön neki a műveiből bizománnyi eladásra,

Az akkor már divatos és jól kereső író, az üzleti ügyekben jártas KUTHY, válaszában nem helyesli a magánosok bizományszerű könyvterjesztését. Nem bízik az efféle vállalkozások sikerében, meg fél is a hivatásos könyvkereskedők bosszújától. Személyi bizalom alapján azonban mégis hajlandó belemenni az üzletbe, ha kedvező ajánlatot kap BALOGHTól. Levele végén KUTHY különlenyomatot kér sajtó alatt lévő novellájából. A novella meg is jelent a *Pécsi Aurorában*.² A levélben említett bizománnyi vállalkozás megvalósításáról, esetleges sikeréről azonban semmi adatunk sincsen. Talán éppen KUTHY érvelésére BALOGH elállt a bizománnyi könyvterjesztés tervétől.

KUTHY levele így hangzik :

Pest Octob. 29. 1841.

Barátom uram!

Folyó hó 8^{kán} kelt levelére ithon nem létem miatt csak most válaszolhatok. A' mi ajánlatát illeti szívesen fogadom, de ezen rendszernek általánosítása, 's magányos vállalkozók általi könyvkezelésnek hirdapok utjáni közzé tétele, 's sikerbe vétele két oknál fogva alkalmatlan eredményü terv. 1.) mert ez által a' könyvárusokat valólati ellenségeinkké tennénk, kik bizonyosan találnának módot egy vagy más alkalommal visszaadni a kölcsönt; 2.) mert nem mindenütt ajánlkoznak örömet privatusok könyveink' szétosztására, vagy ha elvállalják is nem járnak el benne pontosan; sőt gyakran pénz és könyv elég illetlenül és aljasan oda vész nálok; holott a' könyvárusokat részint a' középponti kereskedőkkel vezetett viszonyoknál fogva részint törvénnyel fizetésre kényszeríti az ember, ha tán önjavára feledőleg embertelenül csalni akarna. Azonban a' magánosokkali levelezés, mint szinte azoknak ügyszeretményei több költségbe fogának kerülni, mint a' mennyi nyereség ezen rendszerben ajánlkozni látszik.

Ugyan azért a' terv in practicabile levén, azt, csak az ön általam becsült és hiteles személyéhez kötöm, 's ezennel barátságosan kérem hihetőleges egybevetés után írja meg hány példányt 's mennyi idő alatt oszlathat szét? 's minő szállító alkalommal akarja megkapni a' küldeményt? minő lábra, és mennyi időre akarja felállítani a pontos és hitelbiztos számolást? 's ezekhez képest én időszakonként küldendek könyveket az ön által szerényen kívánt procentatio mellett.

Válaszát el várva, 's kinyomandó novellámnak egy példányát, külön a' correctura után lehuzandó ivekben részemre feltartani kérve, szíveségébe ajánlott maradtam :

Önnek :

őszinte barátja 's szolgálja
Kuthy Lajos''

Kívül címzés :³ „Nemes Balogh Károly urnak barátilag

Pécsett.”

HERNÁDY FERENC

¹ KUTHY levelét több más kézirattal együtt dr. KONCZ Miklós (Szentlőrinc, Baranya m.), BALOGH unokája engedte át feldolgozásra. Szíveségéért ezúton is köszönetet mondok.

² *Rágalom és gyanu.* 65–90. p.

³ KUTHY címeres vörös pecsétjével.

Vörösmarty Mihály könyvtára. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi azokat a könyveket, amelyek VÖRÖSMARTY Mihály könyvtárából fennmaradtak. A szerény kis gyűjtemény a költő unokájának, BERNRIEDER Jánosné SZÉLL Ilonának ajándékából 1927-ben került az Akadémia birtokába nagy mennyiségű kézirattal¹ és néhány tárgyi emlékekkel (íróasztal stb.) együtt, s 1944-ig az Akadémia VÖRÖSMARTY-szobájában volt elhelyezve.² Az ostrom következtében a VÖRÖSMARTY-szoba berendezése éppen úgy elpusztult, mint a mellette levő GOETHE-szoba, de a kéziratosokat és könyveket legnagyobb részben még idejekorán biztonságba helyezték, s így azokból csak kevés kallódott el. A kéziratok ma az Akadémiai Könyvtár kézirattárában, a könyvek a régi könyvgyűjteményben vannak elhelyezve.

BERNRIEDERNÉ sajátkezű könyvjegyzéke, mely az ajándékok átadásakor készült, összesen 106 kötetet sorol fel VÖRÖSMARTY és 4 kötetet CSAJÁGHY Laura birtokából, együttvéve tehát 110 darabot. Ehhez járult még néhány olyan könyv, amelyeket szerzőik VÖRÖSMARTY lányának, SZÉLL Kálmánné VÖRÖSMARTY Ilonának ajánlva adtak ki. A 110 kötetből ma megvan 98.³

A kevésszámú könyvből álló gyűjtemény bizonyára nem tartalmazza VÖRÖSMARTY egykori összes könyveit; azoknak már jelentékeny része vagy még a költő életében, vagy pedig később, a családtagok kezén szétszóródhatott. Nemcsak a könyvek meglepően csekély számából kell erre következtetnünk, hanem a tapasztalható hiányokból is. Mindenekelőtt feltűnő, hogy többkötetes műveknek sokszor csak egy-egy kötete van meg. PL. FÁY András szépirodalmi összes műveiből csak a 8. kötet, GVADÁNYI: *A világ-nak közönséges történetjének* 4. kötete, HORVÁTH Mihály magyar történetének 3. kötete stb. Ugyanígy feltűnő, hogy számos olyan mű van, amely semmiképpen nem hiányozhatott könyvtárából. Még VÖRÖSMARTY saját műveinek életében megjelent kiadásai sincsenek meg teljes számmal, így VÖRÖSMARTY *Minden munkáinak* 3 kötete (1833), *Marót bán*, *Ujabb munkáinak* 4 kötetes kiadásából is (1840) hiányzik az első kötet. De elképzelhetetlen, hogy ne lett volna meg birtokában KÖLCSEYnek egyetlen műve, vagy KISFALUDY Károlyé, akihez olyan szoros szálak fűzték. Nincs meg a könyvek közt SZÉCHENYI *Hite*le (csak a *Stádium* és *Kelet népe*), KAZINCZYNak egyetlen eredeti munkája, és még számos hasonló példát említhetnénk. A folyóiratokat is mindössze a *Társalkodónak* egy fél évfolyama képviseli, teljesen hiányzik az *Aurora*, az *Athenaeum*, a *Tudományos Gyűjtemény*, pedig ennek az utóbbinak szerkesztője is volt. A kortársak közül is bizonyos, hogy sokkal többen ajándékozták meg műveik tiszteletpéldányaival a költőfejedelemlént ünnepelt VÖRÖSMARTYt, mint azzal a négy-öt kötettel, amelyben dedikációt találunk.⁴

Lássuk már most, mi az, ami VÖRÖSMARTY könyvtárából megmaradt, illetve amit az Akadémia a BERNRIEDERNÉ-féle jegyzék szerint megkapott.

VÖRÖSMARTY saját művei közül a *Zalán futása* (2 példányban), *Salamon király*, *A bujdosók*, *Csongor és Tünde*, *Czillei és a Hunyadiak*, *Vérnász* első kiadásai, *Ujabb*

¹ *A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Összeáll. BRISITS Frigyes. 1928.*

² *A M. Tud. Akadémia Vörösmarty-szobájának megnyitása és ismertetése. (Akadémiai Értesítő 1927. 160–161. l.)*

³ Elveszték a következők: *Institutiones iuris civilis*. 1568. — BERZSENYI Dániel *Összes Művei* 1. kötet. 1842. — PETŐFI *Összes költeményei*. 1847. — KAZINCZY Ferenc *levelei*. 2. kötet. 1941/1842. — SHAKESPEARE: *König Lear*. 1844. — *Ius publicum*. 1657. — BAJZA *Összegyűjtött munkái*. 2 kötet. 1851. — OSSIAN: *Poems*. 1844. — DIÓSZEGHY — FAZEKAS: *Magyar fűvészkönyv*. 1807. — [CZUCZOR]: *Hunyadi J.* ENGEL, FESSLER után. 1844.

⁴ Dedikált példányok: EÖTVÖS: *Reform*, GOROVE: *Nemzetiség*, FÁBIÁN Gábor OSSIAN-fordítása, BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. — Az *Ellenőr* 1847-i kötete BAJZA VÖRÖSMARTYNÉnak szóló ajánlásával.

munkáinak (1840) 2–4. kötete, *Minden munkáinak* (Nemzeti könyvtár 1847) egy teljes kötött példánya és egy felvágatlan részlet, füzetekből és az a középiskolai magyar nyelvtan, amit Czuczor Gergellyel együtt ő írt. — A magyar irodalmat KISFALUDY Sándor *Hunyadi Jánosa*, VIRÁG Benedek *Poétai munkái*, illetőleg a *Költemények és Epodusok*, RÉVAI Miklós *Elegyes versei*, ZRINYI Minden munkáinak KAZINCZY-féle kiadása, BERZSENYI Összes művei, GVADÁNYI *Unalmas órákban való időtöltése és a Világnak közönséges története*, HORVÁTH Cyrill *Tírusa*, FÁY András *Szépirodalmi összes munkái* és az *Árvizkönyv* 5. kötetében EÖTVÖS *Karthusija*, PETŐFI művei VÖRÖSMARTYNAK ajánlott 1847-i kiadása, BAJZA *Összegyűjtött munkái*, KAZINCZY levelei (KISS Jánoshoz, 1842) és BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában* képviselik. — A külföldi irodalomból eredeti nyelven SHAKESPEARE drámáinak több kiadása, BURNS, MILTON, SHELLEY, MOORE, OSSIAN, SCHILLER összes művei, GOETHE összes műveiből a színművek, magyar fordításban SHAKESPEARE *Coriolanusa* PETŐFITől, SCHILLER *Turandotja* és OSSIAN FÁBIÁN Gábor fordításában, LESSING *Barnhelmi Minnéja* KAZINCZY fordításában és még németül a *Lear király*, illetőleg TASSO eposza található meg. Feltűnő, hogy a francia irodalmat egyetlen egy író sem képviseli. — Az ókori klasszikus irodalom se gazdagabb: CICERO: *Epistolae ad familiares*, OVIDIUS: *Elegiae*, HORATIUS, azonkívül magyar fordításban PERSIUS Flaccus Kis Jánostól, HORATIUS levelei és CICERO *Leliusa* VIRÁG Benedektől, OVIDIUS *Keservei* és az *Átváltozások* (az utóbbi nincs felvágva) EGYED Antaltól és HOMEROS *Ilíadsza* VÁLYI NAGY Ferencről. — Történelmi, irodalomtörténeti, jogi, filozófiai, nyelvészeti és politikai munkák a következők: HORVÁT István: *Magyarország gyökeres nemzetségeiről*, BETHLEN Imre: *II. Rákóczy György ideje*, TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*, HELTAI Krónikájának 1. része (1789-i kiad.), SMETIUS: *Prosodia* (1617), VIRÁG Benedek: *Magyar prosódia*, SZONTÁGH: *Propylaeumok a magyar philosophiához*, *Institutiones iuris civilis* (1568), *Ius publicum* (1657), [Czuczor Gergely]: *Hunyadi János*, SZÉCHENYI: *Stádium*, *Kelet népe*, EÖTVÖS: *Reform*, GOROVE: *Nemzetiség*, PALUGYAY: *Megyerendszer* (nincs felvágva), THIERS: *Histoire du consulat et de l'empire*, NAPOLEON *önéletrésze* FÁBIÁN Gábor fordításában és egy VERBÖCZY, valószínűleg ügyvédi képesítésének emlékeként, bár a példányon nem látszik, mintha valaha is forgatta volna. — Mindezt kiegészíti kedvelt szórakozásával, a vadászattal kapcsolatosan PÁKH Dénes *Vadásztudománya* és az anyjától örökölt orvoskodási hajlamának, meg az élete végén olyan nagy bizalommal használt homeopata gyógyászatnak jeleként ARGENTI Döme *Hasonszenvi gyógyítása* és a *Magyar fűvészkönyv*. Van még egy középiskolai latin könyv (BÜSCHING: *Liber Latinus*. 1770.), *A tisztbéli írás módja*, az 1840, 1844, 1847/48-i törvények gyűjteménye, egy alkalmi kiadvány BETHLEN Rozália halálára, a *Társalkodó* egy fél évfolyama és egy német kalendárium.⁵

Nem sok az egész, s bármennyi jellemző darab is van benne (ZRINYI, VIRÁG Benedek, SZÉCHENYI, SHAKESPEARE) és bármennyi vesztetett is el eredeti könyvvállományából, kétségtelen, hogy VÖRÖSMARTY elsősorban nem saját könyvtárából merítette nagy olvasottságát. Gyermekek és ifjúkorában atyja könyveit forgatta: klasszikus auktorokat és latin nyelvű magyar történelmi munkákat. Később a PERCEL-család könyvtára állott rendelkezésére, főleg pedig író barátja, a buzgó könyvszerző, TESLÉR plébános küldögette neki szorgalmasan könyvtárának értékeit.⁶ Életének későbbi szakaszában feltehető, hogy mint az Akadémia tagja, az Akadémia Könyvtárának gazdag állományából választotta olvasmányait.

⁵ Ebből is néhány darab részben vagy egészben felvágatlan. Így HORVÁTH Mihály *Magyar történetének* meglevő 3. kötetéből csak a WESSELÉNYI-összeesküvésről szóló és az 1740-től 1751-ig terjedő rész van felvágva, TOLDY Ferenc irodalomtörténetéből is az első kötet nagyrésze felvágatlan.

⁶ GYULAI Pál: *Vörösmarty életrajza*. Bpest 1895. 6, 12, 22, 42. l.

Könyveit nem is tartotta valami nagy rendben. Lakásában „a butorokon, pallón könyvek és iratok heverték szanaszét s maga a könyvszekrény is csak egyszer volt rendben, mikor a jó SALLAY⁷ rendbe szedte és jegyzéket készített rólok. Ez 1836 körül történt, midőn egy gróf butorainak árverésén ugyancsak SALLAY, az ő megbízásából, néhány diszesebb butort vásárolt számára, a többek közt egy üveges könyvszekrényt s egy igazi íróasztalt, melyeket VÖRÖSMARTY gyermekies örömmel mutogatott barátjainak. De az igazi íróasztalon is csak úgy hevert a könyv és irat, mint a nem igazin.”⁸ Sajnos ez a SALLAY-féle könyvjegyzék ma nem található, pedig mennyivel jobban ismernénk akkor VÖRÖSMARTY könyveit!

A könyvek tulajdonának megőrzésére se igen fordított gondot VÖRÖSMARTY, névbejegyzése mindössze 9 könyvében olvasható. Talán ezért is kallódott el belőle sok. Egy bejegyzés 1816-os,⁹ egy 1832-es,¹⁰ a többi mind 1825-ös évszámmal.¹¹

Meglepő, hogy a könyvek szövegéhez schol sem fűzött megjegyzéseket. Még aláhúzások, egyes részeknek lapszámlával való megjelölése is csak egészen kivételesen fordul elő. A *Kelet népé*-ben egyetlen vonást nem találunk, pedig behatóan foglalkozott vele, hiszen az *Athenaeumba* részletes bírálatot írt róla. SHELLEY verseskötetében van néhány jelölés: aláhúzás és lapszámi vonás, TOLDY irodalomtörténetében három hely kapott jelet¹² és HELTAY krónikájában található néhány aláhúzás,¹³ meg egy széttépett nyelvészeti jegyzet darabjai könyvjelzőül.

Saját művei közül is csak kettőben található javítás: a *Czillei és a Hunyadiak*-ban egy betűhiba javítása, és egy helyen V. LÁSZLÓ neve átírva SZILÁGYI-ra. A *Vérnász*-ban pedig egy névelő beszúrása, egy szó és egy sor megváltoztatása. Írói műhelyének titkaira tehát nem sok világosságot vet a könyvtár.¹⁴

⁷ VÖRÖSMARTY barátja.

⁸ GYULAI I. m. 142.

⁹ CICERO: *Lilius*. Magyarázta VIRÁG Benedek. Pest 1802. A bejegyzés: Michaelis Vörösmarty 2cundum in annum Humanitatis Scholae auditoris 1816.

¹⁰ *Émléke ... Bethlen Rosáliának*.

¹¹ OVIDIUS: *Elegiae*, HORATIUS levelei, CICERO: *Epistolarum* ..., VIRÁG Benedek *Poetai munkái*, RÉVAY *Elegyes versei*, HORATIUS és VERBÓCZY. A bejegyzés ezekben: Vörösmarty Mihál 1825.

¹² Az egyik helyen arról van szó, hogy mikor a történetírás hibáztatja MÁTYÁS királyt, miért hagyta a törököt elhatalmasodni, „felejteni látszik, hogy a Lajtán túl soha nem nyugvó veszély sürgetőbben kívánta az elhárítást.” (2. kötet 5. l.) A másik: „A német nyelv a Zsigmond óta süröbben bevándorlott és Albert alatt vérszemet kapott német vendégek által a hazában tetemesen kezdett gyarapodni”. (59. l.) Harmadik: „éppen abban nyilatkozott a nagy király lelkes-testestül nemzeties érzelve, hogy mind a magyar erkölcsökhöz hiven ragaszkodott, mind a magyar nyelvet, abban járatlan nápolyi hitvesét s olasz vendégeit nem tekintve, nem csak nem mellőzte, hanem az ősi magyar szokás fenntartásával asztán felett is magyar énekeket adatott elő. Egykoru írók magasztalják magyar szónoklatát is.” (61. l.)

¹³ Érdekes, hogy az aláhúzások mind a ZSIGMOND királyra vonatkozó részben találhatók: „és a' Magyaroknak tsuda erköltsöket” — „'Sigmondot ők ki-akarnák üzni és békességes országot akarnának kezében adni.” (306. l.) — „rántzigálják vala azt hol imide, hol amoda nagy dühösséggel”. (308. l.) — „Az pártolók pedig szaladoznak, ki imide, ki amoda”. (311. l.) — „állhatatlanságát és álnokságát”. — „mint hogy sok uj királyok légyen”. — „mikoron egybe-veszést szerezhetnek a' királyok között. Abból keresik az ő hasznokat.” (312. l.) — Talán ZSIGMONDRól készült eposzt vagy drámát írni?

¹⁴ „Ah ő bünre ingerelve volt” helyett „Ah ő a' bünre ingerelve volt” (105. l.) — „Ah én egy háladatlan lány vagyok” helyett „Ah én rosz háladatlan lány vagyok!” (52. l.) — „Váro leányt jól várt szerencse ér” helyett „Váro lány még várt szerez magának.” (55. l.)

Egy bizonyos : VÖRÖSMARTY nem volt könyvgyűjtő. Nem próbálta összegyűjteni

„A bölcssek és a költők műveit
S mit a tapasztalás arany
Bányáiból kifejtett az idő.”¹⁵

Állandó anyagi gondjai sem engedték meg a nagyobbarányú könyvvásárlásokat, de hiányzott is belőle a könyvgyűjtésnek, a könyvek gondozásának szenvedélye. Könyveinek legnagyobb része kötetlen, sokszor szakadozottak, nyűttek, foltosak; egy darabon sincs nyoma annak, hogy ő köttette volna be. A könyvnek, könyvtárnak külső formája nem sokat jelentett számára. — Nem is igen láthatott olyan könyvtárt, amely szépségével, nagyságával lenyűgözhetette volna. — A „lángképzéledés“ emberétől végtelenül távol állott minden bibliofil-érzék, ami kétségtelenül mindig föltételez bizonyos mértékű pedantériát. Szeme nem a könyv, a könyvgyűjtemény esztétikai formákba zárt külső megjelenésén akadt meg, hanem csak az eszmei tartalom érdekelt, s azon túl képzelete ragadta a fantázia birodalmába, ahol az emberi társadalomnak és kultúrának, a nemzet múltjának és jövőjének nagy problémái lázas víziókban tornyosultak eléje.

S most még néhány szót arról a négy könyvről, amelyek a VÖRÖSMARTY-könyvtárhoz tartoznak, de nem az ő, hanem felesége könyveiként kerültek az Akadémiára. Az egész gyűjteménynek legmeghatóbb darabjai: Laura atyjának, CSAJÁGHY Jánosnak énekeskönyve¹⁶ (a kötésen még CSAJÁGHY Máté neve 1772-ből), azután egy KÁROLI Biblia DEÁK Ferenc ajánlásával (Csajághy Lórée. Emlékül Deák) és két imakönyv. Az egyik SZÉKÁCS József: *Imádságok protestáns keresztyének számára*, 1844, tele préselt virágokkal, hajfűrtökkel. A VÖRÖSMARTY-család sok viszontagsággal teli életének, ki tudja, mennyi-mennyi egykor beszédes, de ránk nézve már néma emléke! A másik imakönyv nagyon csonka. Se címlapja, se vége; SZIKSZAI György: *Keresztyéni tanítások és imádságok* valamelyik kiadása a sok közül. Benne is száraz virágok, három kézzel írt imádság. A szakadozott lapszélek gondosan kijavítgatva, bekötve s finoman metszett ezüst csatján csak egyetlen évszám: 1843, az esküvő éve.

CSAPODI CSABA

Tevan Andor és a magyar könyvművészet. 1955. október 8-án hunyt el a magyar nyomdászatnak, könyvművészetnek és könyvkiadásnak egyik jelentős alakja: TEVAN Andor. Az olvasó, a szép könyvet szerető ember számára e név egybeforrott klasszikus- és kortársíróinkéval, ugyanakkor felidézi tudatunkban a nemesebbnél nemesebb formában megalkotott könyvek hosszú sorát. „Nagy példányszámban jót, olcsón és mégis szépen!” — ez volt életének és munkásságának, elindulásától kezdve, jelszava. Ilyen megfontolással adta ki, már a kezdet éveiben, 1912 elején, a *Tevan Könyvtárt*.

Százával láttak benne napvilágot a kitünőbbnél kitünőbb hazai és külföldi írók; többek közt: ADY, JUHÁSZ Gyula, KAFFKA Margit, KARINTHY Frigyes, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, NAGY Lajos, PÉCZELY József, PETŐFI. Külföldiek: G. HAUPTMANN, Fr. HEBBEL, Gottfried KELLER, Th. MANN, H. MANN, A. SCHNITZLER, Ft. WEDEKIND; BALZAC, CHATEAUBRIAND, Paul CLAUDEL, ERCKMANN-CHATRIAN, FLAUBERT, A. FRANCE, M. MAETERLINCK, MAUPASSANT, Georges RODENBACH, Tristan BERNARD, VILLIERS DE L'ISLE ADAM; D'ANNUNZIO; ANDREJEV Leonid; J. SWIFT; MARK TWAIN.

¹⁵ VÖRÖSMARTY: *Gondolatok a könyvtárban*.

¹⁶ *Az Isten' anyaszentegyházbeli közönséges isteni-tiszteletre rendeltetett énekes könyv*. Debrecen 1736. és egybekötve vele SZENTZI MOLNÁR Albert: *Szent Dávid királynak ... saltári*. Debrecen 1736.

A *Tevan Könyvtár* darabjaival, a TEVAN-kiadványokkal általában, bár megérdemelnék, nem foglalkozhatunk e helyen kimerítően. A *Tevan Könyvtárnak* 21–25. számát, az 1913-ban, *Major Henrik Panoptikum*a címen megjelent művét azonban ismertetnünk kell. Írók és hírlapírók karikatúráit tartalmazza, KOSZTOLÁNYI Dezső és MAJOR Henrik előszavával. Vajszerű borítólapján, színes hullámvonalakkal szerkesztett, ovális keretben a mű cím- és impresszumadatai oly módon foglalnak helyet, hogy a kettőjük közé rajzolt címlapkép egész artisztikuma kiemelkedik. A kép — idézzük KOSZTOLÁNYI előszavából: — a panoptikum ajtajában álló kikiáltót ábrázolja, amint az emberek fülébe harsogja, „Önök ebben a könyvben félretaposott, kificamodott, össze-vissza nyaggatott arcokat látnak, amelyeknek boldogtalan tulajdonosai az írás nehéz mesterességét űzik... Major Henrik kaján, fájdalmas, ördögös rajzoló. Benne él leginkább a régi párisi rajzolóknak géniusza, a montmartrei művészek elátkozott lelke.”¹ A borítólap tervezője — bár szignálva nincsen — ugyancsak MAJOR. 121 magyar írónak és újságírónak karikatúráját tartalmazza a könyv. Köztük találhatók: ADY, AMBRUS Zoltán, BÖLÖNI György, BRÓDY Sándor, EÖTVÖS Károly, GÁBOR Andor, GÁRDONYI Géza, HELTAI Jenő, KAFFKA Margit, KARINTHY Frigyes, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, LÁNYI Sarolta, MOLNÁR Ferenc, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, TÓTH Árpád. A könyv létrehozása TEVAN Andor ötlete volt, felépítése is. Előszót írjon KOSZTOLÁNYI és MAJOR, az utóbbi főleg karikatúráiról nyilatkozzék. A képek aláírását az ábrázoltak végezzék; minden író megkapta karikatúráját, rávezette arról alkotott véleményét, melyet aláírásával szignált. Ez az elgondolás számos szellemes, tréfás írói ötletet szült, és valóságos autográf-gyűjteményt eredményezett. HELTAI például így írt: „Remélem, hogy sem erről a rajzról, sem az alája írt elmés ötletéről nem fognak rám ismerni.”² KOSZTOLÁNYI: „Nem ismerem.” — MOLNÁR Ferenc: „Rosszabb művek alá is odaírtam a nevemet, miért húzódnám ezúttal?” Külső forma, szöveg, illusztrációk szerencsés találkozása jellemzője e kiadványnak.

A karikatúrák néhányá már MAJORNÁL készen volt, mikor TEVAN megtekintve azokat, kiadásukat elhatározta. Tanúskodik erről ADY karikatúrája, melynek első kompozícióját MAJOR 1910-ben készítette a költő számára. (1. ábra.) ADY ugyan nem rendelte meg, csupán a pályája kezdetén levő, nyomorgó művészt akarta pártolni, mert a karikatúrát „talentumos dolognak érezte” és nagyon tetszett neki.³ Ugyanennek a karikatúrának a változatát látjuk a *Panoptikum*ban, rajta a költő aláírása, a művész szignatúrája, egyéb ADY-sorok nélkül. (2. ábra.)

Miként ADY, TEVAN is felismerte MAJOR tehetségét és éppen a *Panoptikum*mal fordította az autodidakta rajzoló- és festőre a közfigyelmet. MAJOR e mű megjelenése után még nem maradt el a csabai kiadótól, csupán külföldre való távozásakor szakadt meg közös munkájuk; a kiadványok borítólapjának, tartalmának illusztrálásához továbbra is művészi tanácsaival járult. Illusztrátora lett az 1913-ban megindított, könyvművészetünkben fordulatot jelentő, amatőr TEVAN-sorozat második s talán legszebb darabjának, KRÚDY Gyula: *Aranykézutcai szép napok* c. művének. Ez az annyi szeretettel, művészi képességgel létrehozott sorozat jelöli ki TEVAN Andornak tiszteletreméltó helyét a becses hagyományokban gazdag magyar tipográfia történetében.

1913. márc. 9-én a *Világ* már így írt róla: „Olyan kiadó, aki nálunk egészen ritka típusú. Sokat járt külföldön, van ízlése és szakműveltsége, amellet nagyon szereti

¹ MAJOR Henriknek hasonló rajzait adta ki TEVAN a következő művekben: MAJOR Henrik — KÜRTHY György: *Komédiások*. Békéscsaba, 1911. — UNDI Imre: *Változatok a bőrdíványon*. Békéscsaba 1914. E művek címlapjai is MAJOR-rajzok.

² Az idézeteket lásd a szíln. oldalakon, az ábrázoltak betűrendjében.

³ *Magyar rajzolóművészek*. Szerk. PÉRELY Imre. Bp. 1930. 111., 127., 142. p. — vö. még: BÁLINT Aladár: *Major Henrik Panoptikum*a. Nyugat. 1913. 855–856. p.

és érti az irodalmat. Egy csöndes magyar városkában, alig egy éve foglalkozik azzal a gondolattal, hogy külső megjelenésében európai nivójú könyveket teremtsen. Tevan Andor a vidékre ment könyvkultúrát csinálni. A vidéki jelzet nem árt neki, mert rövid fennállás után immár a Tevan név márkát jelent." Már az egyforma, 18 cm-es kötetekkel, ugyan fűzve, de mindig művészi címlaprajzokkal, jól olvasható, szép nyomással megjelenő *Tevan Könyvtár* is feltűnést keltett. Az amatőr-sorozat a szakmájában jártas, lelkiismeretes tipográfus munkájánál jóval több volt: könyvművészeti alkotása.

1913–1948-ig 14 amatőr-kötet jelent meg Békéscsabán: KOSZTOLÁNYI Dezső: *A szegény kisgyermek panaszai*, KRÚDY Gyula: *Aranykézutcai szép napok*, KÁRMÁN

József: *Fanni hagyományai*, FAZEKAS Mihály: *Ludas Matyi*, GVADÁNYI József: *Egy falusi nótárius budai utazása*, CSOKONAI: *Lilla és azután A csókok*, KISFALUDY Sándor: *Regék a magyar előidőből*, KISFALUDY Károly: *Tollagi János viszontagságai*, PETŐFI Sándor: *Az apostol*, FÁY András: *A különös végrendelet*, VÖRÖSMARTY Mihály: *A két szomszédvár*, HELTAI Gáspár: *A bölcs Esopus és másoknak fabulái*, Anatole FRANCE: *Jacques Tournebroche, vagyis Nyársjorgató Jakab meséi*.

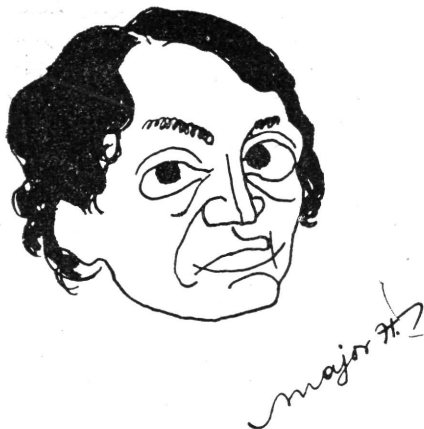
35 esztendő termése, átlag két és félevenként egy-egy könyv, talán kevésnek látszik. Törést jelentett azonban a két világháború. A legtermékenyebb esztendő volt 1920.

Az amatőr-sorozat minden tagja egyéni külsőt visel, mégis vannak közös

sajátosságai: a címlapot követő oldal felső jobbsarkában valamennyi kettős körben TA ikerbetűt, a csabai mester nyomdászjegyét tünteti fel. Valamennyiük kolofonja van, mely tartalmazza a példányszámot, a megjelenés helyét és idejét, a címlaprajzolónak, illusztrátornak, egyszóval a könyvdíszítő művésznek a nevét.

Az első, KOSZTOLÁNYI műve halványzürke kontösben, a fedőlapon az író aláírásának a reprodukciójával jelent meg. A belső címlapon a szerzői név piros betűkkel, a címelemek fekete betűkkel olvashatók. A mű kéziratául a *Modern Könyvtár* 1910-es kiadása szolgált. A versek első sorai piros iniciáléval kezdődnek. Illusztrációk nincsenek. A könyvet egyensúly és harmónia jellemzik. A tipográfus mellőzött minden plasztikus díszet, név és cím, a kiadás jelzése az egész címlapot egységesen osztják. Hasonló elegancia jellemzi a belső szövegnyomást is: a betűk tiszták, a tükör nyugodt. Egykorú szaklapunk, a *Könyvtári Szemle* szerint „ámbár a kötéstől kezdve a betű metszéséig minden külföldi ízlést árul el, de finom ízlésű, nemes arányú, gondos munka.”⁴

1916-ban TEVAN KRÚDY Gyulával szerződik: egyik legszebb novellagyűjteményének, az *Aranykézutcai szép napoknak* első kiadására. Mennyire szerethette irodalmunkat a csabai tipográfus, ha a háború tombolásának idején, olyan szakaszban, melyről KRÚDY is azt állította: „rendkívüli körülményeknek kell összejátszaniuk, hogy Magyarországon az új könyv vevőre akadjon”,⁵ kockázattól nem félt, áldozattól nem riadt

1. ábra. MAJOR Henrik 1910-ben készített karikatúrája Ady Endréről.

⁴ NÁDAI Pál: *Modern magyar amatorkönyvek*. Könyvtári Szemle. 1914. 127–132.p.

⁵ KRÚDY Gyula: *Nemzeti ideál Pesten*. Bp. 1915. 95. p.

viszsa. E műnél mutatkozott meg először, hogy mennyire alkotótársává lett az írónak, illusztrátorával együtt. Érezni, hogy művészet és mesterség terén egyformán kezében tartotta a vezetést: a betűtípus, a könyvdiszkeknek, illusztrációknak méretei, a helyesen választott eljárások, a nyomdai kivitelezés módja tanúskodnak erről.⁶ Az illusztrációkat, mint általában, együtt tervezte a művésszel.⁷ A címlap valóságos kis remek: az írásos betűkből alkotott címelemek arányos elosztásából nyert téren helyezkedik el a gyönyörű színes címlapkép. (3. ábra.) Az írói mondanivaló művészi átélése már itt elkezdődött: Estella, a szépséges aranyművesné szerelmesével, az ifjú írótitánnal sétál az Aranykéz utcában... Biedermeier ízű líraiság árad a kosztümös figurákból. Kávébarna és mélyzöld bársony tónusa dominál a képen, melyet lágyan hangsúlyoz a fehérén tartott környezet. Az egésztest téglalap alakú, hullámvonalas virágfűzér keretezi, felső részén az utat jelző „aranykézzel”. A belső címlapi és a szövegközti, fekete fametszetek apró, finoman kidolgozott képecskék. A 26 novella mindegyikéhez kettőt, sőt hármat is készített MAJOR. A „Vadlúd kisasszony” hetyke, sarkantyúpengető Don Gunárosza vagy a szegény kis ház, amilyenben a „makkdiszno lakhatik”, mennyire kifejezik a KRÚDY-hóst, a KRÚDY-hasonlatot. Képek hiteles hangulattal, melyek ugyanakkor tolmácsolják az író stílusát, sőt nyelvét is. Korát és társadalmát: a sípládázó öreg, a cirkuszművésznő, a táncoló kupecsek. A könyv egyik legszebb képe a tovaíramló élet szimbóluma: biedermeier kosztümös, vágatató lovas. E kompozíciók úgy festik alá a szöveget, mint a kísérmuzsika szokta a drámákat. Ismerve a karikaturista kemény realizmusát, bámulatba ejtő e lágy romantika.

2. ábra. ADY karikatúrája a Panoptikumban.

100 példányban jelent meg a mű, egy év múlva második kiadása is. KRÚDY kézhez véve szerzői példányát, mámoros lelkesedésében, 1916. júl. 27-én expresszlevélben üdvözölte a kiadót: „Kedves Tevan Úr! Hálás köszönet! El vagyok bűvölve! Ezt a szépséget soha nem reméltem! Ezt a remeket, amely az Ön bűvészkamrájából előkerült a napvilágra! Ön varázsló, lelkem! Szeretném megcsókolni a munkásai kezét! Aki látja a könyvet, torkán akad a szó a meglepetéstől. Öleli barátja Krúdy Gyula.”⁸

1917-ben *Ludas Matyi* volt a 4-ik amatőr TEVAN-kiadvány.⁹ A könyv formáját, szerkezeti felépítését tekintve, kéziratául az 1817-ben, 100 esztendővel korábban, Bécsben megjelent kiadás szolgálhatott. A bécsi kiadásban F. S. GÖBWART, bécsi miniatür-

⁶ KRÚDY Gyula: *Aranykézutcái szép napok*. Novellák. MAJOR Henrik fametszeteivel. Békéscsaba 1916. 4. 208, 4 p. 21 cm.

⁷ TEVAN Andor több kiadványának címlapját, könyvdiszeit is maga rajzolta, így pl. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Mágia* c., 1912-ben megjelent művét, KÁRMÁN József: *Fanni hagyományait* (1916) stb.

⁸ KRÚDY Gyula levele TEVAN Gábor birtokában van. Adataiért ezúton is köszönetet mondunk.

⁹ FAZEKAS Mihály: *Ludas Matyi*. Rege. DIVÉKY József fametszeteivel. Békéscsaba 1917. 36,4 p. 21 cm. — vö. még: NAGY Zoltán: *A modern magyar könyvillusztráció*. Magyar. Könyvszle. 1937. 137–152. p., PÉRELY i. m. 143. p. — DIVÉKYRÓL I.: KNER Imre. Magyar Grafika. 1921. 33–35. p., GERGELY Jenő. uo. 1930. 174–175. p., Cs[ATKA] E[NDRE]. Szabad Művészet. 1952. 600–601. p.

festő és rézmetsző — bár igyekezett Döbrögit és huszárjait magyar katonai viseletben ábrázolni, s Matyijáról sem hiányzott a „póri” gúnya — a bécsi metszetek technikájával együtt, azok stílus- és hangulati tényezőit is rávitte 4 illusztrációjára, valamint a miniatűr címlapképre is. Korának német nemesi otthonát, a német birtokos környezetét tolmácsolta. A csabai tipográfus és illusztrátora, DIVÉKY József helyesen megérezte ennek visszásságát, a *Ludas Matyi* műben rejlő, életerőtől duzzadó realizmust, a múlt századeleji kemény jobbágyorsot. DIVÉKY meleg, sárgásbarna tónusú fametszeti tehetséggel és hűséggel tolmácsolta e népi és politikai tárgyú művet. Az egytől-egyig magyaros kompozíciójú címlapvignetták, fejlécek és záródíszek harmonikusan hozzájárultak a népi hangulat felkeltéséhez. E kiadásban is 4 illusztráció van, ugyanazokkal a jelenetekkel, mint GÖBWARTÉI, de ízig-vérig magyar művészi alkotások (a verés-jelenetek). GÖBWART metszetei felírásokkal magyarázzák a képeket, DIVÉKY korában a mű már az olvasók közkincese, nincs szükség magyarázó aláírásokra, csupán szignatúráit metszette ki.

1918-ban, a háború utolsó esztendejében, ugyancsak DIVÉKYnek, ezúttal kék tónusú illusztrációival *Egy falusi nótárius budai utazását* adta ki TEVAN az amatőrök számára.¹⁰ Kéziratul az 1790-i WÉBER Simon Péter-fele pozsonyi kiadás szolgált. A színes metszettel ékes címlap: a táltosán Buda felé nyargaló nótárius a magyar mese- és mondavilágnak, népünknek egészséges humorát tükrözi. (4. ábra). DIVÉKY valóságos „magyar képeskönyvet” készített: rengeteg leírást, jelenetet ábrázolt, még a fejlécek, záródíszek is figurás képek. A képelosztás mindenütt arányos, artisztikus. Tipográfus és illusztrátor a XVIII. század társadalmát átszűrte a korok szemléletén, korhamisítás nélkül. Ezáltal friss vérkeringést vittek a műbe. Az egyes jelenetek előképeiül a XVIII. század metszetei szolgáltak. A nótárius karakán alakját annyira közelünkbe hozzák, hogy szinte GÁRDONYI Göre Gáborának rokona, annak szatirikus éle nélkül. Az illusztrációk felfogása hasonló a *Ludas Matyi*ban levőkhöz, bár a mű témájához simulva, realizmusuk lágyabb. A metszetek színe kék, ami TEVAN műértésével függ össze: „Több színpróbát alkalmaztam, azonban mindenképpen az jött ki, hogy a kék színnél kell maradnom — írta egykorú levelében Bécsbe DIVÉKYnek. Épp ez az, ami fölött egyszer személyesen is beszélgettünk, ami a magyar könyvet a némettől megkülönbözteti. Az én szemem valahogy mindig azt kívánja, hogy változatosság legyen a könyvben. A kliséknek feketével való nyomása túlságosan monotonná tette volna az egész munkát, míg így a magyar vér elevenége lüktet benne. Nem kell elfeledni, hogy a magyar nép kedvence, lehet mondani nemzeti színe volt mindig az ultramarín kék. Várom véleményét erre vonatkozólag.” DIVÉKY először kételkedve fogadta e színtervet, majd a próbaívek kézhezvétele után bevallotta: nem is képzelte, hogy ilyen jó lesz, ilyen kifejező.¹¹ A mű színes linoleumdúcait TEVAN készítette.

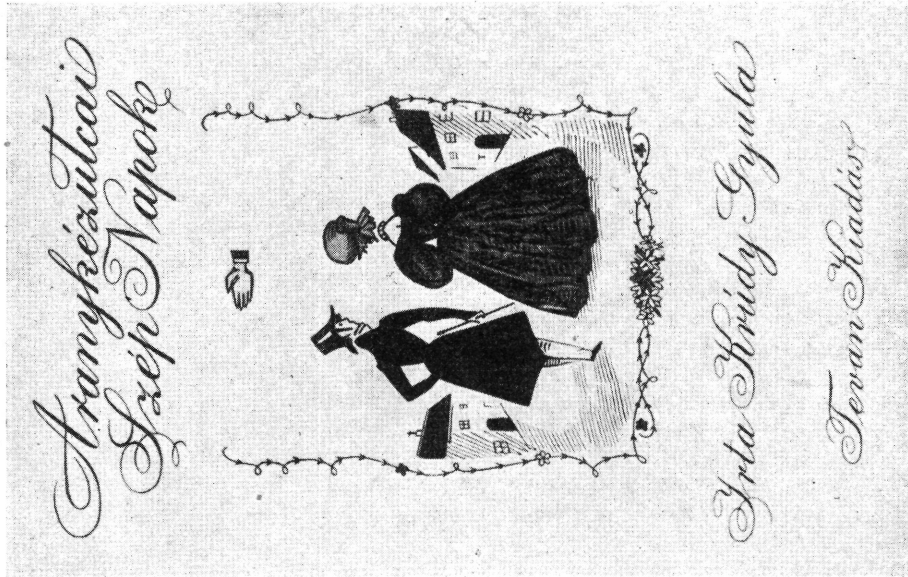
DIVÉKY a nyomdai előállításakor Bécsben lévén, csak a címlapképet szignálhatta, és a szövegköztiek közül néhányat D monogrammal jegyzett. A tipográfiai munka nem marad az illusztrációk mögött: a lap- és tükörmérethez igazodó betűk, a vessorok csoportosítása, a betűritkítás megadja a könyv harmóniájához szükséges tónusértékeket.

Mondottuk, hogy 1920 az amatőr-kiadványok szempontjából a csabai nyomda legtermékenyebb éve. Ekkor tűnik fel TEVAN művészi munkaközösségében tehetséges festő és grafikus rokona: KOLOZSVÁRI Sándor. Békéscsabán telepedett le, s a köztudat, szorgalmas működése nyomán, csakhamar a nyomda belső munkatársai közé sorolta.¹²

¹⁰ [GVADÁNYI József]: *Egy falusi nótárius budai utazása*. [Illusztrálta DIVÉKY József. Békéscsaba] 1918. 197 p. 25 cm.

¹¹ Az idézett levelek TEVAN Gábor grafikusművész tulajdonai.

¹² PÉRELY, i. m. 137., 167. p. — vö. még NAGY Zoltán. i. h.

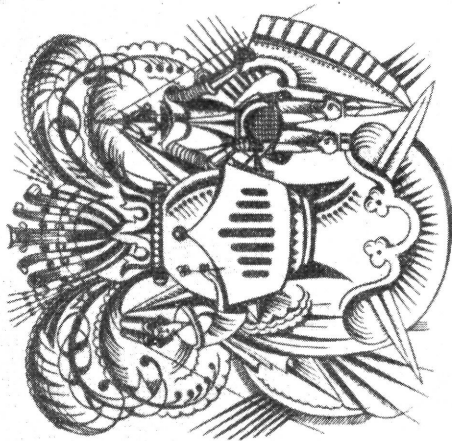
3. ábra.

4. ábra.

A KÉT SZOMSZÉDVÁR NÉGY ÉNEKBEN

IRTA
VÖRÖSMARTY MIHÁLY

TEVAN-KIADÁS

6. ábra.

5

kis folyósóra megyek utána, s egy úr haragosan elállja utamat, kérdven: én fűtyültem-é? Igen is! felelek biztosan. Arra ő felzúdul, fenyítni kezd, miként mértem a köztársaságot zavarni s hogy

tettemért adóznom kell. Hasztalan kértem, hogy compescálja nyelvét, folyvást dörgött s nevemet kérde; de én okos voltam s nem mondtam meg — több ember szorong össze, s mind ellenem voltak: már már szepegni kezdék, akkor Lépfalvi törtet elő, megpanaszolom a dolgot, ő azon haragos urat hátra vonja s minekelőtte magamhoz terek, a nagy zugás neveltségben oszlik fel.

5. ábra. KISFALUDY Károly : Tollagi Jónás kifütyüli a színésznőt

1920-ban, többek közt, KOLOZSVÁRIVAL adta ki TEVAN a 9-ik amatőr-kötetét: KISFALUDY Károly *Tollagi Jónását*.¹³ Kézirata az 1881-es TOLDY-féle kiadás volt. Könyvdiszei, szövegképei egyaránt KOLOZSVÁRI fametszetei. E kötet formája, szerkezeti felépítése nagyon hasonlít a TEVAN-kiadásban megjelent GVADÁNYIHOZ; indokolt, hiszen mindkettő humoros elbeszélés, bár KISFALUDY prózában. Itt is elvonulnak az olvasó szeme előtt falut, várost, figurát, bált ábrázoló fejlécek. A címlapvignetta: papírtekeres és tintatartó, a záródíszek: galamb-, levél- és rózsamotívumukkal egyformán a tartalomra utalnak. A 12,9×11 cm-es, fekete-fehér tónusú szövegközi fametszetek arányos elosztásban illeszkednek az öregbetűs antiquákból komponált, mesekönyv-oldalakra emlékeztető tükörbe.

Ezek az illusztrációk mesterük sokoldalú rajzkészségét, fantáziáját, humorérzékét, stílus-készségét igazolják. Realizmusuk még rusztikusabb, mint DIVÉKYÉ, gondolunk például a Tollagival felborult kocsi jelenetére vagy a havas árokba zuhant Tollagira. Egy kép sem nélkülözi a komikumot: a színházban egymaga füttyölő Tollagit (5. ábra.) vagy Tollagi házasságát Rózájával nem lehet mosolygás nélkül szemlélni. A szerző: KISFALUDY sem „rajzolta” meg szellemesebben. Mindenütt széles, nagy vonalak, a lényeg kontúrjai, a fehér és fekete művészi játékával; s mindez e képeket könyvkultúránk kiemelkedő darabjai közé sorolja.

1925-ben, VÖRÖSMARTY születésének 125 éves fordulóján, TEVAN *A két szomszédvár* c. eposzát adta ki bibliofil sorozatában, KOLOZSVÁRI színes illusztrációival, fekete címlapvignettáival és fekete fejléceivel ékesítve.¹⁴ (6. ábra.) Már a könyv kötése: piros kecskebőr, neoklasszikus stílusban aranyozva, közepén domborított vignettával, bordás háttal elárulták a kettős ünnepet: a költőt és a könyvét. A mű díszítő elemei hivatva voltak a rég letűnt lovagkor hangulatát felidézni, mégpedig expresszionista stílusban. A 4 színes illusztráció jelenetei: Tihamér párviadalai és találkozása Enikővel, Enikő és bátyja: a tört átnyújtó Simon, messzemenően kifejezik, hogy a rajzoló művészt mennyire megihlette a mű drámai ereje, feszültsége, milyen mélyen hatolt annak poétai szépségeibe. A mozgás dinamikája, fény, árnyék és csillogó színek csodálatos elevensége oly meggyőzőek, hogy a szemlélő szívesen hiszi: a lovagkor romantikáját a képzőművészetben az expresszionizmussal lehet leghűbben kifejezni. A képek külön oldalakon, a művész szignatúrájával jelentek meg. Szövegnyomás, betűsűrítés azzal a tónusértékekkel simul a fejlécek ornamentikájához, illusztrációkhoz, melyet azok stílusa megkíván. A kiadás kéziratul az 1884-ben GYULAI Pál gondozásában megjelent mű szolgált.

1943-ban ünnepelte a TEVAN-nyomda 40 éves fennállását, ennek emlékeztére adta ki HELTAI Gáspár: *A bölcs Esopus* c. művét. Gazdag illusztrációit a 200 évvel előtte megjelent *Aesopi Phrygis et aliorum fabulae* c. könyv ismeretlen mestertől származó fametszetei után készítették újonnan; betűje az eredeti XVIII. századi matricáról öntött Didot-antiqua. A könyv számára külön e célra gyártott papírt a Diósgyőri Papírgyár. Megjelenésekor a Magyar Bibliophil Társaság az „év legszebb könyvévé” avatta. A felszabadulást követő harmadik esztendőben, 1948-ban érte meg második kiadását.¹⁵

¹³ KISFALUDY Károly: *Tollagi Jónás viszontagságai*. Illusztrálta KOLOZSVÁRI Sándor. [Békéscsaba] 1920. [4] 68 [2] p. 29 cm.

¹⁴ VÖRÖSMARTY Mihály: *A két szomszédvár*. Illusztrálta KOLOZSVÁRI Sándor, [Békéscsaba 1925]. 64. p. 4 t. 22 cm.

¹⁵ HELTAI Gáspár: *A bölcs Esopus és másoknak fabulái és oktató beszédei...* mely fabulákat egybeszerkesztette és Kolozsvárott anno 1566 kiadta — a mai olvasónak átnyújtotta KELETI Artur. Békéscsaba 1943. 155, 5 p. 29 cm. — E mű méltó lett volna hosszabb ismertetésre, minthogy azonban éppen a Magy. Könyvszle 1944. 1. száma foglalkozott vele kimerítően, eltekinthetünk attól, vö. még: Nemzeti Ujság. 1943. dec. 19., Pesti Hírlap 1943. dec. 22., Kis Ujság. 1944. jan. 12., Magyar Nemzet. 1944. febr. 26., Ujság. 1944. márc. 1., Magyar Csillag. 1944. márc. 15.

1948-ban a csabai nyomda mestere reménytől és munkaszeretettől indítva, lelkesedéssel folytatta a munkát: megjelentette Anatole FRANCE *Jacques Tournébroche, vagyis Nyársforgató Jakab meséi* c. művét.¹⁶ KELETI Artur — a tipográfusnak egyik leghozzáértőbb művészi tanácsadója és mindvégig barátja — fordította, HINCZ Gyula száznál több színes rajzzal díszítette. Ehhez is külön gyártott papírost a Diósgyőri Papírgyár. A könyvet tipografizálta, a színes képnyomtatási munkát vezette, s a színező linoleumducokat készítette TEVAN Andor, „Készült a Nyomda Dolgozóinak lelkes munkájával 1948 karácsonyára” — hirdeti büszkén a kolofon. A könyv betűtípusa szintén az eredeti XVIII. századi matricáról öntött Didot-antiqua.

Illusztrációit legtalálóbban RABINOVSKY Máriusz jellemezte: „Hincz rajzai a könyvillusztrálás kecsesen torz remekei, szellemesek s boszorkányos rajztudáson alapszanak. Miként a mesékben, bennük is megvan a hahotázó kritika, a csúfondáros vélemény társadalomról, egyénről, egy még ma is létező kultúra fonákágairól, álszenteskedéseiről... Itt valóban nemes művesek dolgoztak együtt.”¹⁷ A könyv valóban műalkotás: a legnemesebb képeskönyv, mellyel valaha felnőtteket „meglepett” tipográfus. Első pillantásra az illusztrációknak meseértékük van, de a szöveggel együtt érzékelve, mély, sokszor elmésen gúnyolódó tartalmuk, rendkívül művészi színvonalon. Stílusuk a FRANCE által megidézett régi francia kor, melyből lépten-nyomon a mi korunk villan ki, a mi társadalmunk, akárcsak az írónál. E könyv még megjelenése évében meghozta a csabai mesternek a Pro Arte kitüntetést.

Seregszemlénk végéhez érve, meg kell emlékeznünk TEVAN Andornak az Ifjúsági Kiadónál végzett munkásságáról. Nagy tudását, művészi képességeit, gazdag tapasztalatait értékesítette többek közt a KASS János illusztrációival megjelent CERVANTES: *Don Quijote*, a HINCZ-illusztrációkkal díszített WEÖRES Sándor: *Bóbita* c. gyermekkönyvek kiadásánál. A gyermekkönyv szívügye is volt, igazolják saját kiadványai és a fentemlítettek.¹⁸

TEVAN Andor a jól teljesített kötelesség tudatával halhatott meg. Főleg azzal a tudattal, hogy klasszikus íróink újabb kiadásai, kortársíróink, grafikusaink bemutatásával, megszerettetésével, felkarolásával szolgálta a magyar kultúra kontinuitását, hozzájárult annak az egyetemes emberi művelődés történetében való elhelyezkedéséhez.

Még ebben az esztendőben napvilágot lát majd egy mű: *A könyv évezredek útja* címen, melynek ezúttal nem tipográfusa, hanem szerzője TEVAN Andor. Felöleli mindazokat a történeteket, törekvéseket, fejlődésbeli eredményeket, melyek a könyv kialakulásában, művészi magaslatra való emelkedésében napjainkig bekövetkeztek, s ugyanakkor megsejteti a jövő távlatait is. A csabai mester utoljára saját könyvéhez akarta elkészíteni a színező linoleumducokat, a címlaptervet, a tipografizálást, kicsivel korábban távozott el. Most fia, szakmájának örököse: TEVAN Gábor fejezi be.

D. SZEMZŐ PIROSKA

¹⁶ Anatole FRANCE: *Jacques Tournébroche vagyis Nyársforgató Jakab meséi*. Ford. KELETI Artur. [Békéscsaba] 1948. 138 [6] p. 29. cm.

¹⁷ A könyv borítólapjának belsején olvasható.

¹⁸ GYÖNGYÖSI János: *Cincogó nép háborúja*. KOLOZSVÁRI Sándor illusztrációival. Békéscsaba év n., GYÖNGYÖSI János: *Lánc, lánc eszterlánc*. KOLOZSVÁRI Sándor illusztrációival. Békéscsaba, é. n. stb.

FIGYELŐ

Az ajánló katalógus szerkesztésének néhány gyakorlati kérdése. Az utóbbi évek könyvtári szakirodalma behatóan tárgyalta az ajánló katalógus elvi kérdéseit. Mindazok előtt, akik a kérdéssel foglalkoztak, világossá vált az új katalógus-fajta fölépítésének szükségessége.

Kevésbé váltak közismertté az új katalógus szerkesztésének gyakorlati tapasztalatai, az építés konkrét kérdései, nehézségei. A megvalósítás munkája elszigetelten folyik az egyes könyvtárakban, ami természetes is, hiszen általánosan érvényes szabályok, előírások nincsenek, és nem is lehetnek. Mindamellett vannak hasonlóságok, egyezések, amik hasznossá teszik egy olyan vita megindulását, amely már a szerkesztés eddigi gyakorlati tapasztalatait venné szemügyre.

Előjáróban talán nem lesz fölösleges egy fogalmi tisztázás. Fölváltva használjuk az „olvasó”-, illetve „ajánló” katalógus kifejezéseket. Olvasókatalógus az, amely mindazt föltárja a könyvtár egész anyagából, amire olvasóinak szüksége van, kivéve a kifejezetten ártalmas vagy teljesen elavult, félrevezető műveket. Az ajánló katalógus az olvasó aktív nevelője, irányítója, tehát a jó, aktuális irodalmat tárja csak föl.

Fentiekből világos, hogy az olvasókatalógus tágabb fogalom. Az ajánló katalógus is olvasókatalógus, annak egyik fajtája. Természetesen számos átmeneti típus van. Helyesebben: az ajánló katalógus tartalmi körét könyvtártípusonként és feladatonként másképpen vonhatjuk meg. Mivel e cikk az általános gyűjtőkörű könyvtárakkal kíván foglalkozni, a továbbiakban az „ajánló katalógus” kifejezést használjuk.

Az ajánló katalógus alkalmazási területe. Az eddigi viták tisztázták, hogy ajánló katalógusra az általános gyűjtőkörű közművelődési könyvtáraknak, valamint a közművelődési feladatokat is ellátó nagy tudományos és egyetemi könyvtáraknak van szükségük, természetesen sajátos hivatásuknak megfelelő tartalmi változatossággal. Hiszen a nagy tudományos és egyetemi könyvtárak feladata a viszonylag csekélyszámú közművelődési olvasó mellett saját olvasórétegeik igényeinek kielégítése. Példaként említhetjük, hogy az Országos Széchényi Könyvtár olvasói közül a magasabb képzettségűek (főiskolát végzettek és főiskolások) aránya 91,1% (1954), hasonló a helyzet az egyetemi könyvtárakban is. Természetesen a magasabb képzettségű olvasó is fordulhat közművelődési igényekkel a könyvtárhoz, az olvasók rétegződése magában még nem irányadó, de mindenesetre erre is figyelemmel kell lenni az ajánló katalógus tartalmi tervezésénél.

A többi közművelődési könyvtárnál nem vetődik fel ilyen élesen az ajánló katalógus kérdése. Állományuk nagyobbreszt (sokszor kizárólag) a szocialista könyvkiadás termékeit foglalja magába. A nagyobbaknál (megyei, városi) azonban gondoskodni kell a párhuzamos ajánló katalógus kiépítéséről, mert idővel föl fogják dolgozni az állományukban levő régi anyagot is, amelynél természetesen már fölmerül az ajánlhatóság kérdése.

A szakkönyvtáraknál — mivel feladatuk szaktudományos vagy szakmai igények kielégítése — nem is jöhet szóba ajánló katalógus szerkesztése. Ez itt nemcsak fölösleges, de egyenesen káros volna.

Az *ajánló katalógusok beillesztése a könyvtár katalógushálózatába*. A katalógusok sokrétű feladatukat csak úgy tudják ellátni, ha hálózatukat szerves egésznek tekintjük, és a könyvtár profiljának, valamint a könyvtárral szemben felmerülő igényeknek összeegyeztetésével tervezzük meg.¹ A katalógusokat rendeltetésük szerint állomány- és ajánló katalógusokra osztjuk. A hálózat terve, egészen vázlatosan:

1. Állománykatalógusok.

a) Főkatalógusok. A könyvtár egész állományát tárják fel.

b) Részkatalógusok. Az egész állomány egy-egy meghatározott részéről.

2. Ajánló katalógusok.

a) Főkatalógusok. Az állomány egészére terjednek ki, de abból a könyvtár céljainak megfelelően szűkebb vagy szélesebb körben válogatják ki a szükséges anyagot.

b) Részkatalógusok. Az állomány egy-egy meghatározott részének válogatott jegyzékei. (Témakatalógusok)

A továbbiakban csak az ajánló főkatalógusokkal foglalkozunk.

A feltárás módja szerint a fenti csoportokon belül — a párhuzamossághoz ragaszkodva: 1. betűrendes, 2. szak- és 3. egyéb katalógusokat különböztetünk meg. Az ajánlás szempontjából természetesen legfontosabb a szakkatalógus. Viszont munkaeszköz jellege miatt hasznos a betűrendes is. Az egyéb katalógusfajták közül megemlíthetjük a tárgyszó-katalógust. Ezzel kapcsolatban csupán azt említjük meg, hogy kidolgozatlan-sága, a tárgyszavak pontos meghatározásának hiánya miatt egyelőre nem alkalmas az ajánló katalógus egész feladatkörének ellátására, legfőljebb kisegítő szerepe lehet.

Mint vitás kérdést, érintenünk kell az olvasótermi katalógus és az ajánló katalógus viszonyát. Az olvasótermi katalógus — állomány-részkatalógus. Igaz, hogy a jó olvasótermi kézikönyvtár egyben a legjobb, legaktuálisabb anyagot tartalmazza, tehát — összetételénél fogva — egyben ajánló jellegű is. A könyvtárak használatának formái viszont változatosak. A forgalom zömét a közművelődési könyvtárak többnyire a kölcsönzésen, a nagy tudományos és egyetemi könyvtárak a helyben-olvasáson keresztül bonyolítják le. Megyei könyvtáraink egy részénél például éppen a kölcsönözhető anyag az ajánlott, míg a dokumentum jellegű műveket csak az olvasóteremben lehet használni. Nem mondhatunk ki tehát általános érvényű szabályt.

Ugyanakkor az ajánló katalógus állandóan változó, cserélődő katalógus. Ennek a cserélődésnek raktározási következményeit nagyon megsínylenék nagykönyvtáraink, ha az ajánló katalógust azonosítanák az olvasótermi anyaggal.

Az *ajánló katalógusok tartalmi terve*. Az állománykatalógusoknál a tartalmi terv megegyezik az állományfejlesztési tervvel. Vagyis: amit a könyvtár adott időszakban beszerz (és fel is dolgoz), az kivétel nélkül bekerül az állománykatalógusba.

Az ajánló katalógusnál a helyzet már más. Az állományfejlesztést még a közművelődési könyvtárak egy részénél (megyei, városi) sem irányítják az ajánló katalógus célkitűzéseivel azonos szempontok, különösen nem a nagy tudományos könyvtárakban. Az ajánló katalógus tehát nem tár föl mindent, amivel a könyvtár állományát gyarapítja. A tervezésnél tekintetbe kell venni:

¹ A kérdést részletesen tárgyalja Csűry István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése*, Debrecen 1954. 219. s köv.

- a) a könyvtár pontos gyűjtőkörét, profilját, a számára előírt feladatokat,
 b) az olvasóközönség összetételét — és ami ezzel összefügg, — igényét a könyvtárral szemben.

Ha ezt a két tényezőt pontosan ismerjük, nagy segítségünkre van a tervezésnél. Munkánk ellenőrzésére fölhasználhatjuk a gyarapodási és a forgalmi adatokat. Vegyük például az Országos Széchényi Könyvtár 1954. évi, ide vonatkozó adatait:

ETO szakcsoportok:	Gyarapodás %	Használat %	Ajánló katalógus csoportjai %
Általános művek	10,3	5,9	4,4
Filozófia — Ateizmus	1,7	6,5	1,2
Marxizmus — leninizmus	2,2	3,7	4,8
Társadalomtudományok	20,5	11,7	17,2
Nyelvtudomány	2,4	5,0	2,6
Természettudományok	8,6	9,4	7,9
Alkalmazott tudományok	19,9	13,1	29,2
Művészetek, sport	4,8	4,9	5,7
Irodalom	22,1	31,2	19,4
Földrajz, életrajzok, történelem	7,5	8,6	7,6
	100,0	100,0	100,0

(Helyénvalóbb volna a gyarapodás helyett az egész állományt összevetni a két másik oszloppal, ez azonban — adatok hiányában — nem volt lehetséges.)

Az összeállításból kiténik, hogy hol jelentkeznek olyan igények, amelyeknek kielégítéséről nem gondoskodtunk kellő mértékben. Természetesen egyes erősebben használt, de a katalógusban viszonylag soványabb szakoknál (pl. irodalom) — gyakran a nagyon keresett, de kisebb számú mű következménye a látszólagos ki nem elégítettség. Ugyanakkor a használat adataiban nem szerepelnek pl. a szabadpolcokról használt ideológiai művek.

Általános gyűjtőkörű könyvtárnak az ismeretágakat a használatnak és a profilnak megfelelően arányosan kell szerepeltetnie, viszont nem mondhatunk le arról, hogy az olvasók eszmei-politikai nevelését elsősorban szolgáló tudományoknak nagyobb tért biztosítsunk. Ezt a feladatot még akkor sem hanyagolhatjuk el, ha az ajánló katalógus mellett pl. külön ideológiai témakatalógus is van.

A tervezést két irányból lehet megközelíteni:

Pozitív oldalról: meghatározni azokat az ismeretágakat, amelyeknek helye van az ajánló katalógusban, tekintettel a művek világnézeti, színvonalbeli és korszerűségi minimumára. Megállapítani, hogy milyen irodalmi, illetve kiadványformákat veszünk fel (pl. tankönyv, különlenyomat, folyóiratszöveg stb. — beveendő-e vagy nem?).

Negatív oldalról: a fel nem veendő művek csoportjainak felsorolása, műfaji, értékbeli és elavultsági szempontból való megjelölése.

A tartalmi tervezés természetesen könyvtártípusonként változik. Nyilvánvaló, hogy pl. egyetemi könyvtáraknak az egész tanulmányi anyagot föl kell venniük, megyei könyvtárnál a helyi irodalom nyomulhat előtérbe stb. A tartalmi tervet tehát könyvtáranként kell fölvezetni.

Az ajánló katalógus szervezeti kérdései. Az ajánló katalógus szerkesztése több réti feladat, amelynek a legtöbb könyvtári munkaterülettel — kezdve az állomány és az állományfejlesztés kérdéseitől, a művek feldolgozásán, raktározásán keresztül a szűkebb értelemben vett olvasószolgálatig és bibliográfiai munkáig — minden mozzanattal vannak kapcsolatai.

Felmerül a kérdés: ki vagy kik szerkesszék az ajánló katalógust? Az emlékezetes LEVIN-vita megvilágította, hogy a jelen körülmények között az ajánló katalógust legcélszerűbb arra az osztályra vagy munkacsoportra bízni, amely a könyveket feldolgozza. Hiszen a katalógus szerkesztése a címfelvételnél és szakozásnál kezdődik, és a cédulák beosztásával ér véget.

Az említett vitában LEVIN az olvasószolgálatra — közelebbről a bibliográfusokra — kívánta ruházni a katalógus szerkesztését. Mellőzve az ellene fölsoportoztatott, meggyőző érveket, csupán egy különbségre szeretném fölhívni a figyelmet az olvasószolgálati és a katalógusszerkesztő munka között.

Az olvasószolgálat az egyedi olvasóval foglalkozik, személy szerint. Esetenként ajánlhat vagy elvonhat, az előtte álló olvasó fejlettségéhez, tudásához mérten. A katalógusszerkesztő az olvasókkal mint csoporttal áll szemben, nem egyéni kívánságokkal, hanem igények komplexumával. Tehát eleve — az olvasót személy szerint nem ismerve — döntenie kell abban a kérdésben, hogy mit ajánljon és mit ne.

Helyesnek látszik, ha az egyes művek ajánló katalógusba való kiválasztásáról az a dolgozó dönt, aki a könyvek tartalmával viszonylag legbehatóbban megismerkedik. Munkakörénél fogva erre a szakozó a legalkalmasabb. A régebben beszerzett állományt természetesen csak kis könyvtárakban vizsgálhatja át a szakozó, nagyobbakban ez a feladat külön munkaerőt igényel, aki szervezetileg szintén a könyvfeldolgozó csoporthoz tartozik.

Az ajánló katalógus építése. Szándékosan nevezzük építésnek. Többletfeladat, amit a meglevő hálózat mellett párhuzamosan kell megvalósítani. A cél: továbbfejlesztetni a katalógushálózatot, elkezdni az ajánló katalógus építését.

Hogyan kezdjünk hozzá? Első feladat a szükséges anyag kiválasztása. A válogatás kiindulópontja lehet az olvasótermi katalógus. (Ami nem jelenti a régi olvasótermi katalógus felszámolását.) A továbbiakban változatos formák adódnak a helyi adottságok szerint. Csak vázolni próbáljuk a munka menetét.

Kurrens, újonnan beszerzett anyagnál a szakozó kijelöli az ajánló katalógusba kerülő műveket. Ez az anyag párhuzamosan halad a szabályszerű feldolgozás menetével. Az állomány válogatása külön feladat. Itt már nem kapcsolódhat be a munka a feldolgozás futószalagjába. Három módszert alkalmazhatunk: a) a betűrendes katalógus, b) a szakkatalógus vagy c) a raktári felállítás alapján történő válogatást. Mindhárom megoldásnak vannak előnyei és hátrányai. Az adottságokon múlik, hogy melyiket válasszuk. Mégis, könyvtártechnikai és egyben a cél: a legújabb, legjobb irodalom felvétele szempontjából az utolsó módszer látszik legjobbnak. (Föltételezve természetesen a mechanikus raktározást.) Itt ugyanis a legkésőbb beérkezett — tehát legfrissebb — anyagból kiindulva haladhatunk a régibb felé.

Maga a kijelölés a tartalmi terv figyelembevételével történik.

Igen fontos az egyes művek ajánló katalógusba való fölvételének rögzítése. Ez történhetik a raktárkatalógusban vagy az alapkatalógusban, mindenesetre ugyanott, ahol egy helyen nyilván vannak tartva a műről készült összes katalóguslapok. Ugyan-csak jeleznünk kell, ha a mű céduláit bármilyen okból kiemeljük a katalógusból.

Az ajánló katalógusba való beosztás nem gépíes feladat. Itt derül ki, hogy a kijelölés helyes volt-e? (Többes kiadások, egyes szakcsoportok indokolatlan felduzzadása stb.)

A katalógusok. Mint már említettük, az ajánló katalógus betűrendes és szakkatalógusból áll.

A betűrendes katalógus. Szükségességét az ajánló katalógus esetében eddig többnyire kétségbe vonták. A művek itt az ABC-rend esetlegességében következnek egymás után, sem logikai, sem fontossági sorrendet nem követnek. Ez a katalógus tehát nem ajánl, csupán mechanikusan felsorolja azokat a könyveket, amelyek ajánlhatók.

Másrészt — ha az aktív könyvajánlást nem is szolgálja — mint munkaeszköz jól használható. Elsősorban itt állapíthatjuk meg, hogy egy mű cédulái már kiemelendők a katalógusból.

Technikai rendezésének természetesen szoros összhangban kell állania a betűrendes állománykatalógussal. Célszerűnek látszik a sorozati nyilvántartás beolvasztása (természetesen csak az ajánlott műveké).

A szakkatalógus. A könyvajánlás legfontosabb eszköze az ajánló szakkatalógus. A szükséges irodalom kiválasztását az olvasó számára ez biztosítja, ugyanakkor aktív, nevelő módon irányítja a hozzá fordulót. Ennek bővebb kifejtését — mint közismert tény — mellőzhetjük.

A szakkatalógust általában az olvasók két szélső típusa használja:

- a) a kezdő-önművelő olvasó, aki nem ismeri az irodalmat és tájékozódni akar,
- b) a kutató — nagy felkészültségű — olvasó, aki egy kérdés egész irodalmát

meg akarja ismerni.

Az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak átlagolvasója nagy többségében a betűrendes katalógust használja, meghatározott könyvet kíván olvasni. Ezek számára rendelkezésre áll a betűrendes állománykatalógus. A kutató, az egyes szakterületek specialistája az állomány-szakkatalógust fogja használni. Az ajánló szakkatalógus tehát mindenekelőtt az önművelő, az irodalmat kevésbé ismerő olvasó katalógusa.

Az ajánló szakkatalógus építésével, fejlesztésével kapcsolatban talán nem fölösleges néhány részletkérdésre kitérni. E katalógus rendezése szoros összhangban történik az állomány-szakkatalógussal. Mindenképpen helytelen tehát az az eljárás, hogy az ajánló szakkatalógus jelzeteit (vagyis a művek technikai rögzítését, elhelyezését az egyes szakcsoportokban) — lefaragjuk, megrövidítsük. Ha szakcsoportjai nem is olyan részletek pillanatnyilag, mint az állomány-szakkatalógusban, ezzel az eljárással jövőbeni fejlődésének vetnénk gátat.

Legcélszerűbb megoldás az osztólapokra támaszkodó rendezés. A katalógus ajánló, nevelő jellege amúgyis megkívánja a sűrű (ugyanakkor azonban áttekinthető) osztólap-alkalmazást. Kb. 30–40 cédula a felső határ; ha ennél több anyag gyűlt össze egy osztólap mögött, feltétlenül tovább kell bontanunk, finomítanunk a rendezést. Viszont egy-egy osztólap mögött már nem rendezzük tovább a cédulákat a rajtuk szereplő szákszám szerint, hiszen egy ilyen kis csoport már nagyjából homogén anyagot tartalmaz. Ilyenformán biztosítható az ajánló szakkatalógus rugalmassága — természetesen az ETO által adott kereteken belül.

Nyilvánvaló, hogy a továbbrendezésre csak akkor van mód, ha a szákszám — a könyvtár sajátos igényeinek figyelembevételével — a legrészletezőbb.

Azok a megoldások, amelyek az egyes szakcsoportokon belül még — a szakszámrendszerrel teljesen idegen — további rendezést kívánnak, kényszerhelyzet következményei. Ott, ahol nem áll rendelkezésre részletező szákszám, tehát nincs lehetőség a további rendezésre, ez az eljárás jogosnak mondható. Nálunk az ETO négy rövidített kiadása már nagyrészt kiküszöbölte ezeket a hiányosságokat, nem okoz tehát különösebb gondot a szakkatalógus használható állapotban való tartása. Mindamellet helyes és kívánatos a marxizmus–leninizmus klasszikusainak írásait az egyes szakcsoportok elejére hozni.

Megjegyzendő még, hogy az utalásokkal, hivatkozásokkal bővebben kell élni, mint a hasonló állománykatalógusokban. Figyelemmel kell lennünk a katalógust használó olvasórétég lehető legkönnyebb tájékozódására, és ezért a katalógus használatát megkönnyítő segédeszközökkel nem szabad fukarkodni. (Betűrendes mutató, áttekinthető táblázatok.)

Selejtezés. Az ajánló katalógus sohasem befejezett, lezárt katalógus (szemben az állománykatalógussal, mely adott pillanatban mindig befejezett). Itt az új anyag beosztása mellett gondoskodni kell az elavult vagy fölöslegessé vált könyvek céduláinak rendszeres kiemeléséről.

Ez a munka két fázisban történik. Az első folyamatosan — a cédulabeosztással párhuzamosan — kell végezni. Például mikor új kiadásban jelenik meg egy mű, a fölöslegessé vált régit kiemeljük. Természetesen nem ragaszkodunk mereven egy kiadáshoz, keresetesebb művekből 3, esetleg 4 kiadást is bennhagyunk, míg a ritkábban használtakból elegendő egy is.

A második munkafázis az időnkénti általános revízió, amikor az egész katalógust át kell vizsgálni. Ez természetesen igen nagy feladat, a selejtezett, többé már nem ajánlott művek összes céduláinak kiemelése, kivétele az alapnyilvántartásból (alap- vagy raktárkatalógus) igen sok időt rabol el, de sajnos elkerülhetetlen.

Nem fölösleges talán rámutatni, hogy éppen a selejtezésnél milyen fontos a napi kérdésekkel való állandó foglalkozás. Egy meghatározott kérdés irodalma például máról-holnapra elveszti aktualitását. Vagy bizonyos tudományos könyv súlyos bírálatot kapott stb. A katalógusszerkesztőnek állandóan figyelemmel kell kísérnie mindazt, ami a gondjaira bízott katalógushoz új szempontokat adhat.

Távolabbi tervek. Az eddig vázolt katalógus csak annyiban ajánló, amennyiben a műveket nevelő céllal csoportosítja. Valójában, szöszerint ajánlóvá akkor válna, ha megoldható lenne az annotációk kérdése. Ezen a téren még távol állunk a megnyugtató megoldástól. Aligha lehetséges ez másként, mint központilag készült, nyomtatott cédulákkal. Még ebben az esetben is nyílt kérdés a régebbi művek annotációval való ellátása.

A művek tartalmának feltárásához — a többoldalú rendszerezésen, szakozáson kívül — hozzátartozik az elemző felvétel. Ez könyvfeldolgozási kérdés, ami persze számos részletproblémát rejt magában. (Az elemzés mértéke, szabvány stb.)

Sok szó esett az utóbbi időben az egyesített könyv- és folyóiratcikk-katalógusról. Legutóbb a *Könyvtári Tájékoztató* közölte az ezzel kapcsolatos, a Szovjetunióban lezajlott vita főbb tanulságait. Egyetértünk a cikk alap gondolatával, amely szerint az olvasó számára nem a megjelenési forma, hanem a tartalom a fontos, a hasonló tartalmú dokumentumokat egy helyen szeretné kézhezkapni. Helyes és szükséges tehát a korlátozott egyesítés, de pillanatnyilag, amíg a kérdést részleteiben nem tisztázták, a gyakorlatban ki nem próbálták, nem időszerű annak megvalósítására gondolni. Mindenestre figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a mi nagykönyvtárainkban általában a hírlap- és folyóiratanyag szervezetiileg is különálló, minek következtében az olvasó az egyesített katalógus segítségét csak közvetve tudná hasznosítani, azaz csak felhívánánk vele az olvasó figyelmét arra, hogy a folyóiratgyűjteményben is keresse meg a kívánt anyagot.

E rövid cikk keretében nem térhettünk ki az ajánló katalógus szerkesztésének minden kérdésére. A cél nem is ez volt, hanem termékeny vita indítása. Munkánkat ma még a bizonytalan tapogatódzások, kísérletezések jellemzik. Ha az ajánló katalógust szerkesztő könyvtárosok széles köre közli majd tapasztalatait, reméljük, hogy könnyebb lesz kialakítani a helyes módszereket, ésszerűbbé és átgondoltabbá tehetjük munkánkat.

SCHNELLER KÁROLY

A népi demokráciák könyvtári joga. A jogszabályok, mint az eszmei értékelés megjelenési formái, a legnagyobb erővel és közvetlenséggel fejezik ki és valósítják meg a szocializmust építő államok kulturális-nevelő funkcióit. A felépítmény jogi elemei az állam szervező tevékenységének hatalmi biztosítékait is jelentik, s fokozott szerepük van az alapnak: a termelési viszonyoknak megerősítésében. A politikai és

jogi nézetek és az ezeknek megfelelő intézmények az egész felépítmény tengelyének tekinthetők.

A könyvtárügy fejlesztésében a jog pozitív tényezőként jelentkezik. A könyvtári jogszabályalkotás a könyvtártudomány szerves része. Előnye és érdeme, hogy komprimáltan foglalja össze és tükrözi a könyvtári szervezet és működés, a könyvtári munka és általában az egész könyv- és könyvtárpolitika eredményeit, s így tömör áttekintést ad a kulturális fejlettségről.

A könyvtári jog — mint a felépítmény általában — bizonyos folytonosságot is képvisel. A régi társadalom könyvtári szervezetét és könyvtári jogát a szocializmust építő államok is hasznosíthatják akként, hogy a kereteket átveszik, és szocialista tartalommal töltik meg.

Annak ellenére, hogy valamennyi népi demokrácia kulturális tevékenységét azonos elvek hatják át és közös célok jellemzik, egyrészt a kultúrforradalom ütemében, másrészt annak jogi megnyilatkozási formáiban eltolódásokat tapasztalhatunk.

A népi demokráciák könyvtári jogszabályalkotása a könyvtári szervezetre és működésre, a könyvtári munkára és a könyvtárak belső igazgatására, a könyv- és könyvtárpropagandára, a könyvtártudományi munkára, a kötelespéldányszolgáltatásra, a könyvtárak közötti érintkezésre (könyvesere, könyvtárközi kölcsönzés, külföldi könyvek és folyóiratok beszerzésének összehangolása), a nemzeti könyvtárak szervezetének és funkcióinak meghatározására és a könyvtárosképzésre terjed ki.

A fenti kereteken belül — amint már említettük, — a fejlődés nem egyenletes. Ez a körülmény megnehezíti ugyan az anyag rendszeres feldolgozását és ismertetését, ugyanakkor azonban arra késztet, hogy a tapasztalatok átvétele és az összehasonlítás érdekében is, rövid seregszemlét tartsunk a baráti népi demokráciák könyvtári jogszabályalkotása felett.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a népi demokráciák jogszabályalkotásai közül a legfejlettebb a lengyeleké, emellett azonban a könyvtárak működésének megjavítását célzó általános rendelkezések máshol is történtek, mint pl. 1952-ben Romániában (1542. sz. minisztertanácsi határozat). Természetesen végső fokon minden részletkérdésre vonatkozó könyvtári jellegű jogszabály ezt a célt szolgálja.

A könyvtári munka megjavítását célzó jogszabályok elsősorban a szervezetnek, a könyvtári hálózat kialakításának területén jelentkeznek. Ilyenek Lengyelországban az 1946. március 22-én és április 17-én az állami könyvtárügyről kiadott rendeletek vagy Csehszlovákiában a tájékoztatási és művelődésügyi miniszter 1952. január 2-án kiadott rendelete, amely az egységes könyvtári rendszert biztosítja és az 1955. január 17-én kiadott közoktatásügyi miniszteri rendelet, amelynek alapján Csehországban és Morvaországban 17, Szlovákiában pedig 7 tudományos könyvtárat igazgatnak. A könyvtárak fejlesztését mozdítja elő a Német Demokratikus Köztársaságban 1954-ben felállított Könyvtári Központ.

A különböző könyvtártípusok meghatározása és kialakítása érdekében is több jogszabályt alkottak a népi demokráciákban.

A Német Demokratikus Köztársaság 1950. március 16-án hozott rendeletet a Központi Könyvtárügyi Intézet alapítása, valamint az egyetemi, intézeti és főiskolai könyvtárak folyamatos létesítése tárgyában. 1954. augusztus 19-én rendelettel határozták meg a Központi Könyvtárügyi Intézet alapszabályait. 1951. május 15-én az általános iskolai tanulói könyvtárakról, 1950. július 17-én, illetőleg 1954. július 24-én a gyermekkönyvtárakról és a gyermekkönyvekkel folytatott munkának a nyilvános könyvtárak működésével való összehangolásáról jelentek meg rendelkezések. 1951-ben adták ki az irányelveket az üzemi könyvtárak szervezéséhez és irányításához. Csehszlovákiában a nyilvános községi könyvtárak szervezéséről és fenntartásáról szóló rendelet még 1919-ből

való. Bulgáriában ebben a tárgykörben 1949-ben találunk törvényi intézkedést, amellyel az akadémiai könyvtárak tudományos intézetté nyilvánítják.

A könyvtári szervezetben belül a felügyelet kérdése is jogszabályi rendezést kíván. Eltekintve a főfelügyelet szükségképpen rendezésétől (rendszerint az oktatásügyi, illetőleg más művelődéspolitikai minisztérium keretében), a koordinálás és a könyvtári szakmai szempontok érvényesítése céljából külön rendezési törekvésekkel is találkozunk. Csehszlovákiában az 1920-ban, illetőleg 1929-ben történt rendezés után 1952-ben jelent meg rendelet a könyvtárak együttműködéséről, valamint a Népművelési Igazgatóság feladatairól a könyvtártudomány terén. 1953-ban a nyilvános könyvtárak vezetéséről és szolgálati felügyeletéről tettek rendeleti intézkedéseket. A Német Demokratikus Köztársaság 1954-ben hozott jogszabályokat a Kulturális Minisztérium felállításáról s a minisztérium Művészeti és Tudományos Tanácsáról. Ugyanebben az évben hoztak rendeletet a vidéki könyvtári munka összehangolásáról. Az általános nyilvános könyvtárak vezetéséről és felügyeletéről 1953-ban adtak ki rendeletet. Lengyelországban 1946-ban állították fel a Könyvtári Főigazgatóságot.

A könyvtárak felügyeletének megszervezése mellett, a könyvtárak irányításának hathatós eszközével, a szakmai szempontok érvényesítését biztosító hivatalos tanácsadó testülettel is találkozunk a jogszabályokban.

A szófiai Nemzeti Könyvtár 1926-ban kelt szabályzata Könyvtári Bizottságot állított fel. Ez a bizottság 1944 után is működött. Később Igazgatási Tanácsá és a bolgár nemzeti könyvtár munkájával foglalkozó Tudományos Tanácsá alakították át. A Vaszil Kolarov Könyvtár 1953-ban kiadott szabályzata újból jogi szabályozást adott a Könyvtári Bizottságnak, és abba külső szakembereket is bevont, akiket a könyvtár igazgatójának javaslatára a népművelési miniszter nevez ki. Lengyelországban 1945-ben jelent meg rendelet a Könyvtárügyi Tanácsról. Ennek feladatköre a könyvtárügy egész területére kiterjed, s a tudományos szolgálat intézményeinek képviselői is helyet kaptak benne. Feladata a főfelügyeletet ellátó oktatásügyi miniszternek javaslatot tenni a könyvtárak, az olvasók és a könyvtárosok ügyeiben. A könyvtári jogszabályokat is a Tanács készíti elő. A vajdasági, járási és községi könyvtárakban bizottságok működnek. Ezek működését is a Tanács hangolja össze. Ugyancsak a Tanács dönt a Bizottságok határozatai ellen beadott fellebbezések ügyében. Csehszlovákiában 1953-ban állították fel az Állami Tudományos Könyvtárak Tanácsadó Testületét. Ez a Tanács a tudományos könyvtárak ügyeivel foglalkozik. A rendeleteket és szabályzatokat is itt készítik elő.

A könyvtári dolgozókról, könyvtári státusról, a könyvtárosok illetményeiről, a könyvtárak állami támogatásáról stb. szintén találunk speciális jogszabályokat.

A Német Demokratikus Köztársaság 1950-ben a német nép haladó demokratikus kultúrájának fejlesztéséről és az értelmiségi munka- és életfeltételek további megjavításáról szóló rendeletet hozott, amelyben a könyvtárosokról is gondoskodás történt. 1953-ban az 5000-nél kevesebb lakosú községek általános nyilvános könyvtáraiban dolgozó mellékhivatású könyvtárosok javadalmazásáról jelent meg rendelet. Lengyelországban 1945-ben hoztak rendeletet az önkormányzatok könyvtárosainak besorolásáról. A könyvtárosokat is érintette a tudományos pótlékról szóló 1946-ban kiadott s a fizetési osztályokba sorolásra vonatkozó 1953-i kormányrendelet.

A könyvtári munka és a szervezeti kérdések megoldásán belül egyre nagyobb jelentősége van a könyvtári statisztikának, amelynek burzsoá spontaneitásával szemben a népi demokráciákban a szervezett megoldás érvényesül. A szervezett megoldásnak nem egyetlen módja a jogszabályi rendezés. A tervezés és az azzal kapcsolatban kiadott intern utasítások önmagukban is hathatós eszközök. Jogszabályi rendezést is találunk azonban pl. a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol 1953-ban népművelési minisz-

tériumi rendelet jelent meg a nyilvános közkönyvtárak statisztikai adatszolgáltatásáról. A rendelet főcélja az egységes statisztikai alapelvek kidolgozása és meghatározása.

A szorosan értelmezett könyvtári belső munka az egyes könyvtárakkal szemben támasztott igényeknek s a könyvtárak hivatásának megfelelően történik. Szabályozásáról inkább az egyes könyvtárak működési szabályzatai szólnak. Jogszabályba csak az általános alapelvek foglalhatók. Ilyen kérdések adódnak a szerzeményezésnél, különösen a devizagazdálkodást érintő külföldi beszerzéseknél, mint pl. a Német Demokratikus Köztársaságban a haladó demokratikus kultúra fejlesztéséről szóló kormányrendelet 1953-ban kiadott harmadik végrehajtási utasításában.

A könyvtár használata már inkább kíván jogszabályi rendezést, minthogy a dolgozók széles tömegeit érinti, s nemcsak a könyvtárak belső ügye.

A Német Demokratikus Köztársaság 1953-ban használati szabályzatot adott ki a nyilvános közkönyvtárak számára. Csehszlovákiában 1954-ben jelent meg az állami tudományos könyvtárak szervezeti szabályzata, amely ezeknek a könyvtáraknak igazgatásával, gazdasági ügyvitelével és működésével is foglalkozik. A Román Népköztársaságban 1949-ben adták ki az Akadémia könyvtárának szabályzatát.

A társadalmi tulajdon védelme a kulturális értékek megóvását és felhasználását is fokozottan biztosítja. Lengyelországban 1944–45- és 46-ban sorra jelentek meg rendeletek a könyvtárak és állományuk biztosításáról, az elhagyott könyvgyűjtemények felhasználásáról, a régi könyvek gondozásáról és a műemlékek helyreállításáról. A Német Demokratikus Köztársaság 1952-ben alkotott törvényt a népi és egyéb társadalmi tulajdon védelméről. Ehhez hasonlóan valamennyi népi demokrácia fokozottan gondjaiba veszi a könyvtári javakat.

Az állomány értékének védelmét jelentik azok a rendelkezések is, amelyek az elavult, felesleges és selejtanyag kiiktatását célozzák. Ilyen speciális rendelkezéseket találunk a Német Demokratikus Köztársaságban 1946–47-ben és 1952-ben.

A szocializmust építő népi demokráciák a könyvtárak passzív szemlélete helyett magasra értékelik a kultúrforradalomban való aktív részvételt. A könyvtárak kilépnek zárkózottságukból, és a kultúra terjesztésének hatékony részeseivé válnak. A könyv- és könyvtárpropaganda, a könyvtárak módszertani irányítása jogszabályi formában is kifejezésre jut.

A Német Demokratikus Köztársaságban ezt a célt mozditja elő a haladó demokratikus kultúra fejlesztéséről szóló és 1950-ben hozott alaprendelet és ennek 1951-ben kiadott végrehajtási utasítása, az 1952-ben megjelent s az olvasói csoportok egységes rendszerének bevezetésére vonatkozó utasítás, valamint a könyvtárak tudományos-módszertani munkájának megjavításáról szóló 1954-ben kelt rendelet. Csehszlovákiában már a polgári demokrácia idején (1929, 1930, 1932) adtak ki rendelkezéseket a könyvtárpropaganda ügyében, amelyek most a régi keretek felhasználásával szocialista tartalommal telítődtek.

Ugyancsak elmélyült a könyvtári tudományos munka, a bibliográfiai tevékenység.

Bulgáriában 1945-ben, 1950-ben, majd 1953-ban átszervezték és magasabb színvonalra helyezték az Állami Bibliográfiai Intézet munkáját. Csehszlovákiában 1953-ban a bibliográfiai munkák egységesítése céljából központot szerveztek. A bibliográfiai munkák összehangolásának és nyilvántartásának központja a prágai nemzeti könyvtár, amely együttműködik az intézetekkel, intézményekkel és iskolákkal. Az Albán Népköztársaságban 1953-ban indult meg az albán könyv teljes bibliográfiájának összeállítása.

Valamennyi népi demokrácia a jogi szabályozás körébe vonta a kötelezpéldányszolgáltatás kérdését.

A Román Népköztársaságban az 1941. évi kötelezpéldánytörvényt 1948-ban módosították és korszerűsítették. Bulgáriában is törvény szabályozza a kötelezpéldányok-

nak 15 példányban való beszolgáltatását. A Német Demokratikus Köztársaságban nincs új kötelespéldánytörvény. Lengyelországban a kötelespéldányok beszolgáltatását szintén régi, 1932-ben kiadott törvény s annak egy 1932-ben és egy 1934-ben kiadott végrehajtási utasítása szabályozza. Mindössze egy újabb (1946-ból való) közoktatásügyi miniszteri rendelet van ebben a tárgykörben, amely a tankerületek kuratóriumainak megküldött kötelespéldányok szétküldéséről rendelkezik. Csehszlovákiában 1947-ben hoztak törvényt a kötelespéldányokról. A beszolgáltatás részletes szabályozása egy ugyanabban az évben kiadott kormányrendeletben található.

A könyvtárak közötti érintkezésnek, a bel- és külföldi könyvcserének és a könyvtárközi kölcsönzésnek jogi szabályozására is találunk példákat. Lengyelországban 1939-ben rendeleti úton szabályozták a nemzetközi könyvcserét. A belföldi könyvtárközötti érintkezést szabályozza, s elsősorban a külföldről történő szerzeményezés összehangolását biztosítja egy 1950-ben kiadott rendelet — amely a Tudományos Irodalmi Központot állította fel — s ennek egy 1953-ban kiadott végrehajtási utasítása.

A nemzeti kultúrkincseket különösen magasra értékelő szocialista kultúra a könyvtárpolitikában is tükröződik. Ez az oka annak, hogy a nemzeti könyvtárak feladatainak és működésüknek jogi szabályozása is megtörténik.

A Német Demokratikus Köztársaság 1954-ben adta ki a nemzeti könyvtár legújabb szabályzatát. Lengyelországban 1928-ban állították fel a Nemzeti Könyvtárat. 1950-ben jelent meg új és korszerű rendelet a varsói Nemzeti Könyvtár alapsabályáról. 1951-ben megbízták az ősnymtatványok gondozásával. A Nemzeti Könyvtár legújabb szabályzata 1954-ben került kiadásra. — A bolgár nemzeti könyvtárnak: a Vaszil Kolarov Könyvtárnak új szabályzata 1953-ból kelt. — Az albán nemzeti könyvtár a felszabadulás után indult fejlődésnek, s 1945 és 1953 között 144 000 kötettel gyarapodott.

Valamennyi népi demokráciában nagyjelentőségűvé vált a szakszerű és magas színvonalú könyvtárosi munka. A könyvtárosképzés és továbbképzés, az elméleti képzés előírása jogszabályi rendezést is nyert.

Bulgáriában 1946-ban adták ki a könyvtárosi gyakoromokok vizsgaszabályzatát. Ezt 1947-ben módosították. 1950-ben állították fel kétéves tanulmányi idővel az Állami Könyvtárosi Intézetet. 1953-ban a szófiai egyetem bölcsészeti és történettudományi karán négyéves könyvtártani és bibliográfiai szakot létesítettek. — A Német Demokratikus Köztársaságban legutóbb 1954-ben szabályozták a könyvtárossegédek, könyvtárosok és tudományos könyvtárosok képzését és az általános nyilvános és üzemi könyvtárakban dolgozó főhivatású könyvtárosok szakmai iskolázását. — Csehszlovákiában 1952-ben adtak ki rendeletet a prágai és pozsonyi egyetemeken szervezett négyéves könyvtárosi tanfolyamokról. Az előbbi helyen a nyelvtudományi karon, az utóbbin a bölcsészettudományi karon folyik a korszerű könyvtárosképzés. — Lengyelországban 1951-ben megszervezték a könyvtárosi tanfolyamok programbizottságát, majd még ugyanabban az évben a kétéves — és 1952-ben a négyéves állami könyvtáros líceumot.

A népi demokráciák könyvtári jogszabályainak gyűjtése ez idő szerint még nem teljes. Az Országos Széchényi Könyvtárban működő könyvtárjogi munkaközösség ez irányban valamennyi népi demokrácia illetékes szerveivel felvette az érintkezést. Az eddig beszerzett anyag közös nevezőre hozása s ezen az alapon rendszeres tudományos feldolgozása még nem történhetett meg, de az anyag kibővülésével egyre nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy a baráti államok könyvtárügyébe alapos betekintést nyerjünk, s a jogi szabályozás területén megfelelő mélyreható vizsgálatok és elemzés alapján részletes publikációkat adjunk.

TAKÁCS JÓZSEF

Ankét a tájbibliográfiák készítéséről. A vidéki egyetemi, a megyei és a fővárosi könyvtárak képviselői ankéton vitatták meg MÓDIS Lászlónak, a debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársának a magyar tájbibliográfiák alapvető kérdéseivel foglalkozó dolgozatát, illetve a dolgozathoz készült vitatéziseket.

A téma széleskörű megtárgyalását (kb. 60 résztvevő) az ebbe szükségessé, hogy a tájanyag gyűjtése, feltárása, bibliográfiai feldolgozása közművelődési és tudományos könyvtárainkban egyaránt jelentkező feladat. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy szakajtónk jelentős teret biztosított a tájbibliográfia kérdéseinek, szakdokumentációnk pedig az értékes szovjet tapasztalatokat ebbe hozzáférhetővé. A vita így jelentős elméleti és gyakorlati anyagra támaszkodhatott.

Az ankét a műfaj igényeinek a legteljesebb mértékben megfelelt: mindvégig élénk és eleven volt. Erre az eleveniségre mutat a sok tartalmas hozzászóláson kívül az a tény, hogy alig volt a vitára szánt anyagnak olyan részlete, amellyel a hozzászólók általában egyetértettek volna. A tájbibliográfia fogalmi értelmezésénél máris lényeges felfogásbeli különbségek mutatkoztak. A vitaindító tézisek szerint a tájbibliográfiai munka tárgya minden olyan kiadvány, ami a tájon és a tájra vonatkozóan bárhol megjelent. A hozzászólók a gyűjtés körének ezt a teljes szélességét igyekeztek szűkebbre vonni. Nagyjából egyetértettek abban, hogy a tájbibliográfiának csak a tájra vonatkozó anyagot kell tartalmaznia, mert a formális gyűjtés ellenkező esetben olyan óriási cím-anyagot produkálhat, amit éppen nagysága miatt nem lehet sem áttekinteni, sem felhasználni. A folyóiratok és hírlapok teljes anyagának javasolt feldolgozásával szemben is érdekes ellenvélemények hangzottak el. A hozzászólók gyakorlati tapasztalataikkal bizonyították, hogy a folyóiratok, de különösen a hírlapok teljes feldolgozása távolról sem éri meg azt a sok fáradságot, amit igényel, s a periodikák megóvását sem szolgálja, sőt ellenkezőleg. Mivel a feldolgozatlan periodikaanyag legnagyobb része csak az Országos Széchényi Könyvtárban van meg, az Országos Széchényi Könyvtár pedig egyetlen példányait nem teheti ki a szétkölesöznés veszélyeinek, az eredeti elgondolás egyszerűen megvalósíthatatlan.

Világosság derült a vita során arra is, hogy a vitaindító tanulmány tévesen hozza egészen szoros kapcsolatba a tájbibliográfiák és a nemzeti bibliográfia ügyét. Helytelen az a vélemény, amely nemzeti bibliográfiánk hiányairól beszélve egyszerűen kijelenti, hogy nincs nemzeti bibliográfiánk. A különböző lehetőségekkel és különböző nívón induló spontán tájanyag-gyűjtésből a nemzeti bibliográfiának nem lehet túlságosan sok haszna.

A nemzeti bibliográfia hiányainak pótlása központi és elsőrendű feladat, de nagyon irreálisnak tűnik az az elképzelés, amely a nemzeti bibliográfia egészét a tájbibliográfiából kívánja összehozni.

A megtárgyalásra szánt tézisekben megnyilvánuló túlméretezettségnek a vita menetére erős hatása volt. Ezért esett kevés szó a tájegységek elhatárolásáról, az együttműködés módozatairól. A résztvevők inkább csak a munka általános ütemére és a távolabbi kilátásokra tettek megjegyzéseket. — Hasonló értelemben nyilatkoztak a megyei könyvtárak képviselői. Mint megállapították, falusi és járási könyvtárosaikat ma még aligha lehet nagyobb szabású bibliográfiai munkába bevonni. A megyei könyvtárak is csak módjával és mértékkel foglalkozhatnak a tájbibliográfiával. Elsősorban a helyi anyag gyűjtését kell megkezdniük vagy folytatniuk, erre igény is van, módszertani segítséget is kaptak már hozzá. Erről az anyagról jó katalógusokat kell készíteniük, és csak később tervezhetnek tájbibliográfiai kiadványokat. Igaz ugyan, hogy a másik út is járható: mivel a helyi anyag gyűjtésének lehetőségei korlátozottak, és nem is tudják, hogy visszamenőleg mit gyűjtsenek, bibliográfiai anyaggyűjtéssel is kezdek, ami aztán effektív gyűjtőmunkájuk terve, váza lehet. — A vita során nyilvánvalóvá lett, hogy a debreceni terv, amely az igények azonos mértékű jelentkezését és azonos lehetőségeket

tételezett fel, nemcsak a megyei könyvtárakra, hanem a vidéki egyetemi könyvtárakra sem érvényes általánosan. A pécsi Egyetemi Könyvtár például nincs abban a helyzetben, hogy a tájbibliográfiai munkát haladéktalanul megkezdje, mert sürgősebb és fontosabb feladatai vannak. Ennek kapcsán a hozzászólók egyetértettek abban, hogy a vitaanyag a tájbibliográfiai munka jelentőségét túlbecsüli, és éppen ezért túl is méretezi. — Az ankét bibliográfiai gondolkodásunk egy jellegzetes hibájára is fényt vetett. Mégpedig arra, hogy bibliográfiáról beszélve elsősorban kiadványokban gondolkodunk, és a magyar bibliográfia hiányait egysapásra kívánnánk pótolni. Pedig a tájbibliográfia esetében is célszerűbb lenne, ha cédulákban terveznénk, és elsősorban a gyűjtőmunka kérdéseire (adattár, regionális KC) irányítanánk a figyelmünket.

A vita eredményeit lényegében azok a határozati javaslatok tükrözik, amelyeket az egybegyűlték egyhangúlag elfogadtak. E határozatok leszögeznek azt, hogy a tájbibliográfia szükséges, fontos; ezért a résztvevő könyvtárak a helyi anyag gyűjtésén és feldolgozásán keresztül ebbe a munkába fokozatosan bekapcsolódnak. A munka során igyekeznek az együttműködést kiépíteni, megszervezik a gyűjtött anyag kölcsönös cseréjét. A Könyvtartudományi Főbizottságot felkérlik arra, hogy második öt éves tervébe iktassa be a tájbibliográfia kérdéseivel való foglalkozást, elvi vita után szűkebbkörű bizottságot jelöljön ki a tájbibliográfiai munka módszereinek kidolgozására.

Amint az egyik hozzászóló megállapította, elméleti bibliográfiai irodalmunk igen szegény. A most ismertetett vita és az ehhez hasonló további viták remélhetőleg fokozzák majd a bibliográfia iránti elméleti érdeklődést. Erre nagy szüksége van a magyar bibliográfiának, mert jól átgondolt, elméletileg megalapozott tervezés biztosíthatja azt, hogy helyes sorrendet tartva csak olyan fába vágjuk a fejszénket, amelyre biztosan futja az erőnkből.

DURZSA SÁNDOR

Állami könyvkiadás Franciaországban. Kapitalista viszonyok között az állam vagy annak szervei legfeljebb hivatalos közigazgatási nyomtatványokat, esetleg propagandairatokat vagy dokumentumokat adnak ki saját hatáskörükben — sokszor még ezeket is szívesebben bízzák tőkés magánkiadókra. Meglepetéssel olvassuk ezért a *Revue des Deux Mondes* című tekintélyes folyóiratban, hogy a francia állami nyomda egy sor klasszikus és modern szerző művét adta ki. A könyveket előfizetési alapon, igen olcsón terjesztik — körülbelül 50 %-kal az átlagos könyvárak színvonala alatt — kifejezetten azért, hogy a magánkiadók túl drága árait letörjék a konkurrencia segítségével, amelyet a francia állam anyagi támogatása tesz lehetővé. Az olcsó ár mellett az állami kiadású könyveket hirdető prospektus még igen előnyös részletfizetésre is tesz ajánlatot. A vevőt a csomagolás és a posta költségei sem terhelik.

A hírt a francia folyóirat rosszállással említi, s magáévá teszi a közgazdasági sajtó egyik képviselőjének bírálatát, amely szerint az állam ne támasszon versenyt a magánszektorral, és még könyveket se terjesszen — így mondja — az adófizetők rovására.

(*)

SZEMLE

Un Traité récemment découvert de Boèce de Dacie De Mundi Aeternitate. Texte inédit avec une introduction critique par Géza Sajó conservateur à la Bibliothèque Nationale de Budapest. — Avec en appendice un texte inédit de Siger de Brabant super VI° Metaphysicae. — Budapest, Akadémiai Kiadó. 1954.

A dáciai BOËTIUS neve nem csak a középkor kutatói, a filozófia történetének művelői számára ismerős, hanem volt idő, amikor magyar irodalomtörténetünk is számon tartotta. Középkori irodalmi és tudományos életünk kevés számú név szerint is ismert képviselője között szívesen látták a filozófus „ERDÉLYI BOJÓTOT”, aki az Árpád-kor magyar művelődését a kor tudományosságában nem jelentéktelen módon képviselte volna. Ámde kiderült — igaz, hogy nem hamar —, hogy Dácia és Dácia között a középkor különbséget tudott tenni, s a mi BOJÓTunk annál kevésbé viselheti ezt a nevet, mert Erdélyből származtatása alaptalan feltevésnél nem több. A klasszikusan hangzó Dácia ugyanis a középkorban Dániát jelöli. A magyar irodalom- és tudománytörténet szereplői közül BOËTIUS tehát immár végérvényesen kikerült, de azért természetesen az egyetemes filozófia történetével foglalkozók érdeklődését továbbra is magán érezhette.

Ez az érdeklődés teljesen indokolt volt. A dániai BOËTIUS, bár a középkor értékelésében névrokona, a konzul BOETHIUS mögött messze elmarad — működése a maga korában a filozófia fejlődésének nem érdektelen haladó mozzanatát jelentette. Minden jel szerint a párizsi egyetem neveltje, tehát az arisztotelészi filozófia művelője volt. Ez a tény, a skolasztika uralmának e századában, önmagában még nem lenne feltűnő. A dán BOËTIUS azonban nem úgy volt arisztotelista, mint a kor uralkodó filozófiai irányzatának a képviselői. Bölcselkedését a kortársak legtöbbszörének gondolkozásától egy erős, lényegében nem keresztény árnyalás különbözteti meg. A „Filozófust” — ARISZTOTELÉSZT — ugyanis a kommentárral használta. A „Kommentator” pedig a középkor számára AVERROËS volt, a mohammedán. A dáciai BOËTIUS averroista volt. Párizs püspöke, Etienne TEMPIER 1277-ben ezért ítélte el. Különös módon a párizsi püspök által „kárhoztatott” tézisek szerzői között az averroisták ellenfele, AQUINÓI Tamás is szerepel . . . Ez azonban csak annyit jelent, hogy TEMPIER püspök minden arisztotelistának — különbség nélkül — ellensége volt. BOËTIUS tételei azonban mindvégig a cenzúra alatt maradtak. Még azután is, hogy a már kanonizált AQUINÓI tételeit TEMPIER utódja a püspöki indexről levette. Ez a tény, meg egyébként is jó filozófusi képességeket eláruló működése a haladó filozófiai hagyományok kutatóinak figyelmét méltán felé irányította. És valóban nem ok nélkül. Nem alapított ugyan iskolát, mint a latin averroizmust megteremtő SIGER de Brabant, de kétségtelenül a mester legjelentékenyebb követője volt. Egy olyan korban pedig, amely a filozófiát csak a teológia szolgálatában művelte, BOËTIUS két traktátusban is bizonygatta, hogy a filozófia az emberi lét legfőbb célja, a legnagyobb boldogság (*De summo bono, sive de vita philosophi*).

Ezidáig ismert műveihez járul most a SAJÓ Géza által néhány éve felfedezett és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött unicum-kéziratról kiadott *De Mundi Aeter-*

nitate címet viselő traktátus, a dán Boëtrius művei között a legjelentékenyebb. Nemcsak tulajdonképpeni témája miatt. Bár ennek végső megoldásában is nem jelentéktelen teológiai nézetekkel ütközik. (Hogy ti. vége lesz-e egyszer a világnak?) Jelentőségét ennél a mások, filozófusok és középkori eretnekek által ismételt felvetett problémánál, annak megoldásánál inkább emeli az a körülmény, hogy csak itt talál autentikus kifejtésre az ún. kettős igazság tana. Az averroisták ugyanis két egyenrangú igazság létezését tanították: a teológia és a filozófia igazságáét. A TEMPIER elítélte tézisekben a dolog mindenesetre ilyen formában kerül elő. A tétel maga azonban eleddig csak az ellenfél előadásában volt ismeretes: illetőleg averroista írásában kimutatható még nem volt. Ezért egyesek már-már hajlandók voltak TEMPIER püspök rosszindulatú rágalmának minősíteni. A megnyugtató megoldáshoz a problémát SAJÓ felfedezése juttatja. A „duplex veritas” tanát Boëtrius de Dacia most felfedezett művében hiteles, averroista fogalmazásban is megtaláljuk.

Mint látjuk, SAJÓ felfedezése a középkor és a filozófia története kutatásának egyáltalán nem jelentéktelen eseménye. De ezen túl a kéziratismeret, a kodikológia terén is igen jelentős teljesítmény. SAJÓ mindenekeelőtt a kézirat általában pontos olvasásával egy elfogadható szöveghez juttatott. Ez már önmagában is eredmény. Hiszen egy nem betűformái, hanem szakszerű, „speciális” rövidítései miatt nehezen olvasható textusról van szó. Ezek a rövidítések csak a szokványos rövidítési rendszerekre vonatkozó ismeretek birtokában még aligha lettek volna feloldhatók. SAJÓ meg tudott birkózni a nem könnyű feladattal, mert jól ismeri a műfaj jellegzetes, stereotip — és ezért rövidített — fordulatait, a skolasztika állandóan ismétlődő mesterségbeli kifejezésformáit. Márpedig ezek az ismeretek elengedhetetlenül szükségesek, hogy az írásrendszerek szabályosságai alól kiugró kivételeket, a szakrövidítéseket értelmezhezzük. Problémátikusnak látszó olvasataival túlnyomórészt egyetértünk. Egy jelentősebbnek látszó véleményeltérést azonban mégsem hagyhatunk említés nélkül. Boëtrius művének első mondata SAJÓ olvasásában így hangzik: „Quia sicut in his quae in lege credebant, tamen per se rationem non habent, quare demonstrationem stultum est . . .” A mondat ebben a formájában nem értelmes: a szöveg tehát romlott. A nehézséget még az is fokozza, hogy az eredetiben a habent fölött egy kis szenvedőrag-rövidítés is látható, amit SAJÓ figyelmen kívül hagyott. A rövidítés feloldásával a szó olvasása „habentur” lesz. Értelem szerint viszont a szenvedő rag a credebant-hoz kívánczik. E meggondolások jogosítanak fel arra, hogy a szöveg egyedülállása miatt — amelynek következtében az „emendálás” összehasonlítás útján nem lehetséges — a szövegkritika ilyenkor szokásos eszközához, az ún. „divinatio”-hoz kell folyamodni. Ennek megfelelően az első mondat értelme szerint a következő formát fogja ölteni: „Quia sicut in his, quae in lege credebantur et tamen per se rationem non habent, quare demonstrationem stultum est . . .” Ettől a helytől eltekintve az egyébként gondos olvasó-munkával szemben még csak egy-két helyen támadna kételyünk: 12–13 sor: „tamquam . . . demonstraret” — 18. „placeat” — 264–265. zárójel — 356. „quam . . . disputare” — 318. „Item . . . voluntate” — 969. „magisterii” — 1000. „Christi”. Ez a kisszámú és olvasás közben helyesbíthető kétes olvasat különben a kiadás értékét még kis mértékben sem befolyásolja. Mégis meg kell említeni, hogy a tudományos szövegkiadásban szokásos módon a kétes vagy nyilvánvalóan romlott szövegrészekre a figyelmet fel kellett volna hívni, és értelemszerű helyreállításukat megkísérelni.

SAJÓ Géza fő érdeme: igazán bravuros szerzőmegállapítása. A névtelen „*Quaestio naturalis*”-t az anonymitásból kiemelni, valóban nem volt könnyű munka. Bár az anonymitás elleni küzdelem a kodikológia egyik legjelentősebb feladata, s kisebb-nagyobb sikerek a kellő fegyverzetel rendelkező kutatónak kijutnak, ilyen, a szerző és tartalom szerint egyaránt jelentős mű körülményeinek tisztázása, minden elismerést

megérdemel. A magyar kodikológia ilyen nemzetközi viszonylatban jelentős eredményt nem igen mondhat magáénak. SAJÓ paleográfiai és történeti érvei egyaránt kellő súlylyal bizonyítják a „*De Mundi Aeternitate*” BOËTIUS de Daciától származását. Egyedül a XIII. századi filozófia viszonyainak olyan értelemben részletes tárgyalását hiányoljuk, hogy BOËTIUS és műve a kellő társadalmi és filozófiai háttérben még plasztikusabban s konkrétebben értékelhetően mutakozzon meg. Igaz, hogy ezt a munkát később és más is elvégezheti. És talán nem remény nélkül gondolunk e tekintetben a kiadványt nagy hozzáértéssel és érdeklődéssel gondozó lektornak, MÁTRAI Lászlónak éppen e tárgyban vitathatatlan kompetenciájára.

SIGER de Brabant a függelékben közölt tractatusának azonosítása már viszonylag könnyebb feladat volt. Hiszen SIGER élete és művei MANDONNET óta eléggé részletesen ismeretesek. Szép és végleges eredményre jutott munkájáért SAJÓt mégis elismerés illeti: a brabanti averroista egy nem jelentéktelen opusculumának szövege lett munkája révén a kutatás számára könnyebben hozzáférhetővé.

Végezetül még két kisebb jelentőségű megjegyzés. Az első a kiadvány külsejéét illeti. Úgy gondoljuk, hogy egy ilyen, a külföld figyelmét is felkeltő könyv nyomda-technikai kivitelezésére több gondot fordíthattak volna. A címlaptól kezdve ismételtlen fordulnak elő egyenetlen, aszimmetrikus, elcsúszott szedések. — A másik a címlap összeállítására, illetőleg a cím megfogalmazására vonatkozik. A nemzetközi tudományos gyakorlat ugyanis nem hagy aziránt kétséget, hogy BOËCE de Dacie, mint szerző, mindenképpen az első helyet érdemli meg. SIGER de Brabant nevének tipográfiai elhelyezését is indokolatlanul szerénynek kell mondanunk. Ezzel szemben a szövegek tudós gondozója — kétségtelenül szándékán kívül — a bevett nemzetközi formáktól eltérően, kissé túlzottan a központba kerül. A kiadás jelentőségét a bevezetésből ismételtlen tudomásul vehetjük. Ennek kiemelése (Traité récemment découvert) a címlapon kissé hirdetés jellegű.

MEZEY LÁSZLÓ

Mostra storica nazionale della miniatura. Palazzo di Venezia — Roma. Catalogo, con 5 tavole a colori e 104 in nero fuori teste. Seconda edizione. Firenze, Sansoni (1954). 528 l., 104 tábla, 5 színes kép. 8°.

1953 telén a középkori könyvfestészet nagyszabású kiállítása nyílt meg Rómában. E kiállítás katalógusának ismertetésekor a kiállítás magyar vonatkozású anyagával kívánunk alaposabban foglalkozni.

A kiállítás katalógusa külön fejezetben ismerteti az olaszországi gyűjteményekben levő koraközépkori keleti s bizánci kéziratokat, a kopt, az arab, a bizánci miniatúraművészet termékeit, majd ismét külön csoportban a korai ír és angolszász, azután a karoling és Ottó-kori műveket. Az olasz miniatúraművészet alkotásait korszakok és helyi iskolák szerint tárgyalja. A román-kor, a gótika és a reneszánsz olasz miniatúráinak bemutatása mellett azonban mindenkor külön fejezet jut a „miniatura straniera” (külföldi miniatúra), a német, a francia és a németalföldi műveknek, végül a XVI—XVIII. századi munkáknak, az örmény és a perzsa miniatúraművészet remekeinek is. A katalógust Giovanni MUZZIOLI szerkesztette: rövid előszavát pedig Mario SALMI, a kiváló olasz művészettörténész, a római egyetem professzora, a kiállítás egyik szervezője írta. A katalógus — amelyet olasz és külföldi, a magyar irodalmat is felölelő bibliográfia egészít ki — rövid áttekintését adja az olasz gyűjteményekben levő legszebb díszített Gradualék, Psaltériumok és más kódexek anyagával a miniatúraművészet egyetemes fejlődésének is. A katalógus gazdag illusztrációs anyagában elsősorban az olasz egyházi kódexek miniatúraművészetének bemutatására törekedtek. — Noha a kiállítás kódexei között szép számmal szerepeltek az olasz társadalom fejlődését tükröző

világi tárgyú miniatúrák — a képmellékletek között ezek csak ritkábban találhatók. Ezek sorában Bizánc művészetének realizmusáról, friss természetmegfigyeléséről a velencei Marciana-könyvtárban őrzött híres XI. századi OPPIANOS-kódex tanúskodik. Bemutatták AVICENNA *Canon maior* c. műve héber fordításának a lombardiai életet megjelenítő miniatúráit, a XV. századi lombard művészetnek ezt a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött remekét; egy XIII. századi bolognai JUSTINIANUS-kódexet, amelynek miniatúráiban Mario SALMI felismeri a DANTE által dicsért *Oderisi da Gubbio* díszítőmodorát. BOETIUS *De arithmetica*, *De musica* c. munkájának a nápolyi könyvtárban őrzött kéziratának legdiszesebb lapja a középkori muzikusok ábrázolásával is ott van a képmellékletek sorában. — Egy padovai XV. századi DANTE-kódex mellett a XV. századi firenzei miniatúraművészet egyik legkiemelkedőbb munkája — a Riccardiana-könyvtárban őrzött, káprázatos illusztrációkban gazdag VERGILIUS-kódex — képviseli a katalógus képanyagában a világi művészet legjobb alkotásait. Külön figyelmet érdemel a bolognai miniatúraművészet kimagasló mesterének Niccolò di GIACOMO DA BOLOGNÁNAK a bolognai kovácsok céhkönyvébe festett miniatúrája, ahol a céh védőszentjét — csodatételének bemutatásával — egy műhelyében dolgozó bolognai kovácsnak ábrázolta. — Hazai vonatkozásánál fogva is érdekes megemlíteni: a világi miniatúrák képei között ott találjuk a volterrai MARLIANUS-Corvinát MÁTYÁS portréjával. — Az egyházi kódexek sorában is az olasz művészet legremekebb alkotásait mutatták be. A *Codice di S. Giorgio* mellett szebbnél szebb nápolyi, sienai, modenai, firenzei, lombardiai munkák szerepeltek, miként a legkápráztatóbb külföldi munkák, a velencei GRIMANI *Breviarium*ig.

A római kiállításon több magyar vonatkozású diszes kódexet is bemutatnak. — Így a magyar vonatkozású miniatúraművészet emlékei közül a románkori külföldi miniatúrák sorában szerepelt a hazai irodalomban jól ismert ERZSÉBET-*Psaltérium*. (A civildalei múzeumban őrzik ezt a diszes türingiai munkát, amely Árpád-házi szt. ERZSÉBET férje, türingiai HERMANN számára készült.) Míg az olasz miniatúrafestészet termékei között fellelhetünk nem egy, olasz miniátorok által díszített Corvinát, a már említett Volterrában őrzött MARLIANUS-Corvinát, amelynek miniatúrája a lombardiai AMBROGIO DE PREDIS művészetéhez kapcsolódik. Szerepel továbbá a velencei Marciana-könyvtár AVERULINUS-Corvinája, amelynek címlapja és 5. lapjának pompás díszítése a lombardiai reneszánsz-művészethez való tartozása mellett — Mario SALMI megállapítása szerint — még a XV. század első fele egyik legjelentősebb miniátorának, a lombardiai BELBELLO DA PAVIA későgotikus miniatúráinak hatását tükrözi. — Végül szerepel még a Firenzében őrzött háromkötetes *Biblia*-Corvina harmadik kötete, ami GHERARDO és MONTE DI GIOVANNI DEL FORA testvérek remekműve. — Hiába keressük azonban a kiállítás anyagában a Vatikáni Könyvtár-beli Corvinákat és a híres XIV. századi *Képes Legendáriumot*, a XIV. századi magyarországi miniatúraművészet e remekét. — A Vatikáni Könyvtár gyűjteményének kódexei egyáltalán nem szerepeltek a kiállításon.

A hiányért azonban kárpótol bennünket két olyan kódex, amelyeknek magyar vonatkozása a hazai irodalomban eddig ismeretlen volt. Két Páduában őrzött XIV. századi kódex ez: az egyik VIII. BONIFÁC pápa *Decretálidit*, a másik V. KELEMEN *Constitutioni*ot tartalmazza. Ez utóbbi 1343-ban készült. E kódexeket röviden már régebben is említették az olasz szakirodalomban, anélkül azonban, hogy magyar vonatkozásukra utaltak volna; a két kódex részletesebb ismertetése csak 1950-ben jelent meg. (BARZONI A.: *Codici miniati*. Biblioteca Capitolare della Cattedrale di Padova. 25–28. l. XXV–XXVII. t.) Mindkét kódex, amint a bejegyzésekből kitűnik, „dominus Nicholaus prepositus Strigoniensis” számára készült, majd később — ugyancsak mindkettő — olasz tulajdonba került. E kódexek gazdagon díszítettek. Miniatúráik a bolognai miniatúraművészet termékeihez kapcsolódnak — s miként a *Neksei Biblia* díszítése is —

az úgynevezett PSEUDO NICCOLO mester díszítőstílusát követik. A BONIFÁC *Decretaliái*-nak jelentőségét fokozza, hogy egyes miniatűrái magyar tárgyúak, I. ISTVÁN életéből vett jeleneteket tartalmaznak: oly témák ábrázolását, amelyeket egyetlen magyar középkori művészeti emléken sem találunk. Az első lap négy részre osztott díszítésében GÉZA fejedelem, a gyermek ISTVÁN keresztelése, I. ISTVÁN királlyá koronázása és a magyarok megkeresztelésére utaló jelenet látható. A címlapnak ez a négy jelenetet összefogó díszítőmodora a vatikáni *Képes Legendárium* díszítőstílusának jellegzetességére utal. — E díszes páduai kódexek újabb adatokat szolgáltatnak az Anjou-kori magyar—bolognai kapcsolatokhoz is. A XIV. század első felében, amint ismeretes, a magyarok aktív szerepet játszottak Bologna egyetemi életében. Így NICOLAUS DE HUNGARIA (archidiaconus Nitriensis in ecclesia Strigoniensi) 1316. május 1-én az egyetem rektora lett, és az ő rektori működése idején léptették életbe az egyetem új törvényeit. (Ezeket 1347-iki másolatban egy Bolognában tanuló magyar diák elhozta hazánkba.) Ez a NICOLAUS később egri püspök lett (megh. 1362). Nem lehetetlen, hogy talán részére készítették a két páduai kódexet. Ugyancsak az 1320-as években JAKAB esztergom-órkanonok és nógrádi főesperes is rektor volt Bolognában, nem csekély botrányok közepette. 1321-ben ugyanis egy ott tanuló spanyol diák meg akarta szöktetni a bolognai jegyző leányát. Fegyveres segítőtársai között volt egy magyar diák, GERGELY, ki a szöktetési kísérlet alkalmával, a lakossággal való éjszakai csetepatéban többeket megsebesített. A spanyol diákokot kivégezték, GERGELY az ítélet elől megszökött. A Bolognában tanuló idegen diákok a polgármester szigorú ítélethozatala miatt a polgármester megbüntetését követelték, majd adósságaik hátrahagyásával JAKAB rektorral az élen átmentek a sienai egyetemre, ahol JAKAB két éven át rektor volt. Bologna városa a magyar JAKAB rektor hátrahagyott adósságai fejében lefoglalta ott maradt értékeit, ingóságait. Így a magyar rektor könyveit, amelyek között „egy remekbe készült Biblia, egy gyönyörű Speculum, Decretáliák s egyéb kéziratok” voltak. (VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. Bp. 1941. 22. l.) Tehát JAKAB rektor maga is gyűjtött díszes kiállítású könyveket. A gazdag díszítésű kódexek vásárlása során kapcsolatban állott a bolognai miniatorművészekkel. Feltehető, hogy közvetítő szerepe volt egy bolognai miniatornak Magyarországra jövetelében. Már korábban — a *Nekcsei Biblia* és a *Képes Legendárium* díszítése, valamint a *Képes Krónika*-ban elmosódottan jelentkező bolognai stílusjegyek alapján — felvetettük annak lehetőségét, hogy I. KÁROLY idejében Magyarországon egy bolognai miniatör működött. (BERKOVITS: *La miniatura ungherese nel periodo degli angioini*: Janus Pannónius, Roma. 1947. 82—83. l., Klny. is.) — Meg kell még jegyeznünk, hogy a két páduai magyar vonatkozású kódex keletkezése idején, 1343-ban a bolognai egyetem magyar rektora a veszprémi USAI János, s feltételezhetően az ő tulajdonában volt egy Bécsben őrzött, s a legkiválóbb bolognai miniatornak NICCOLÓ DI GIACOMO DA BOLOGNÁnak miniatúráival ékes magyar vonatkozású kódex (*Id. munkám* 80. l.). S lehet, hogy ő közvetítette és juttatta volna el a két páduai kódexet magyar tulajdonosához. A két páduai kódex — a kiállítás katalógusa szerint — a bolognai úgynevezett PSEUDO NICCOLÓ mester s műhelye művészetéhez igazodik, miként a korábbi *Nekcsei Biblia* díszítése. Azonban a *Nekcsei Biblia* írástípusa, amint a benne található magyar címerek és NEKCEI Demeter ábrázolása hazai származásra utal. (*Id. munkám* 82—83. l.) Megnehezíti a problémák tisztázását, hogy mindeztideig a név szerint nem ismert PSEUDO NICCOLÓ mesternek s műhelyének tulajdonított miniatúrák ismeretesei csak, — de a mester működése még tisztázatlan az olasz miniatúraművészet történetében is. A két páduai kódexnek s díszítéseinek alaposabb megismerése és tanulmányozása közelebb vihet majd a bennünket érdeklő hazai problémák megoldásához.

BERKOVITS ILONA

Badalić, Josip: Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur. Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj. Zagreb, 1952. X., 258 l. (Djela Jugoslavenske Akademije Znanosti Umjetnosti Kniga 45.)

A szerző bevezető tanulmányában röviden ír a horvátországi ősnymtatványgyűjteményekről, azok összetételéről és jelentőségükről. Maga a kataszter pedig — amely természetesen terjedelmében lényegesen nagyobb — lelőhellyel és megfelelő bibliográfiai utalással közli az egyes ősnymtatványok címleírását.

Az elsőben BADALIĆ általában az ősnymtatványok feldolgozásáról ír röviden, majd az eddigi horvátországi ősnymtatvány-kutatás eredményeit foglalja össze. A mű 30 helység 56 könyvtára ősnymtatványainak jegyzékét tartalmazza, a könyvtárak zömét a szerző személyesen járta végig. Lehetségesnek, sőt valószínűnek tartja azért, hogy még más könyvtárakban is vannak ősnymtatványok, ill. az átnézettekben is lappanganak ilyenek, de reméli, hogy épp ez a könyv felkelti majd az érdeklődést, és lehetővé teszi újabb művek, ill. példányok regisztrálását. Az említett könyvtárakban összesen 1151-féle ősnymtatványról tudnak 1563 példányban, amelyek kétharmada négy város (Dubrovnik, Zagreb, Sibenik és Zadar) hét könyvtárában található. Tehát az idők folyamán viszonylag kevés, de nagyobb ősnymtatványgyűjtemény alakult ki, hasonlóan a magyar és ellentétben az olasz vagy német helyzettel. Az ősnymtatványok közel háromnegyed része egyházi könyvtárakban található, elsősorban a dalmát partok régi domonkos és ferences rendházaiban.

BADALIĆ a továbbiakban kis könyvtártörténetet ad, kiemeli a legrégebb, ill. legérdekesebb nyomtatványokat. Ezek — a külön említésre kerülő kroatikákon kívül — az 1462. évi FUST-féle biblia négy — könyvkötésből előkerült — hártya levele, az 1471. évi *Biblia Volgare* nyolc levele, valamint KOBERGER egy könyvkereskedői hirdetése.

Az ősnymtatványok háromnegyed része olaszországi nyomdából származik, elsősorban természetesen Velencéből. Feltűnő a németországi könyvek alacsony aránya (10%), mely csaknem azonos a franciaországiakéval (9%). A német nyelvű nyomtatványok teljes hiánya ugyancsak a kapcsolatok hiányára utal. Ezek után áttekintést kapunk, hogy az egyes tudományágak (történelem, jog stb.) mely művekkel vannak képviselve. Ez nyilván a szakmutatót kívánja bizonyos mértékben helyettesíteni.

A szerző — helyesen — igen részletesen foglalkozik a horvát vonatkozású művekkel. Valamennyi horvát nyelvű és horvát származású szerző művéből fényképet is közöl. Külön elemzi a horvát származású nyomdászok termékeit és a horvátországi humanisták latin nyelvű munkáit. Végül ír a zengi és cetinjei nyomdák történetéről.

A tulajdonképpeni kataszterben szerzői betűrendben találjuk az ősnymtatványok leírását. Részletesen csak 15 szűkebben értelmezett kroatikát, valamint öt, irodalomban nem ismert, ill. nem megnyugtató módon azonosítható művet ír le. A többieknél a legszükségesebb adatok (szerző, cím, megjelenés helye és ideje stb.) közlésén felül csupán utal — bár nem mindig következetesen — a legjobb leírásokra (*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, *British Museum Catalog*, HAIN stb.). Utalórendszere szótárszerű, bár a nyomdai kolligátumoknál — amelyeket egyben, az első tag szerzőjének neve alatt közöl, — nem utal a további tagok szerzőjének nevére.

A mű rövid leírása után a lelőhelyet találjuk. A helységen és a könyvtár nevének kívül megadja — ahol ilyen van — a jelzetet is. Ha a mű több részből, ill. kötetből áll, jelöli az esetleges hiányokat, de a csonkaságot különben csak a jegyzet részben tünteti fel. Ritkább vagy régebbi nyomtatványoknál felvesz néhány leveles töredéket is.

A leírások között viszonylag sok (47) táblán fényképeket közöl az érdekesebb nyomtatványokból, amely kettő (a FUST-féle biblia és a KOBERGER-féle hirdetés) kivé-

telével mind kroatika. Néhány jól sikerült, színes reprodukció élénkíti a könyvet. A táblák magyarázó szövege azonban a hátlapokra került, ami kissé zavaró. És sajnos nem közli, hogy melyik példányról készült a színes másolat, ami főleg illuminált példány esetében igen fontos lenne (pl. 403. tétel). A táblák továbbá nem mindig az illusztrált szövegrészeknél vannak beragasztva, aminek feltehetően kötésttechnikai akadályai lehettek.

A mű használatát névmutató (nyomdász, kiadó stb.), a leíró bibliográfiák számkonkordanciája, valamint a művek könyvtárak szerinti összeállítása könnyíti meg. Külön kiemelendő az egyes példányokhoz készült és a kötet végén összegyűjtött igen jelentős jegyzetanyag, melyben az esetleges csonkaságokra és a fontosabb bejegyzésekre történik utalás, sőt ezek közül az érdekesebbeket közli is.

Ami a magyar vonatkozású műveket illeti, amelyek bennünket különösen érdekelnek, ki kell emelni a *Constitutiones Synodales Ecclesie Cathedralis Strigoniensis* 1494. évi bécsi kiadását (RMK. III. 28.), melyről eddig csak irodalom alapján tudtunk, de példányt belőle nem ismertünk. BADALIĆ közli, hogy a zágrábi érseki könyvtárban található belőle egy példány, melynek részletes ismertetésére visszatérünk. Ezen felül több, magyar vonatkozású ősnymtatvány eddig ismeretlen példányairól tudósít. A THURÓCZY *Krónika* brünni kiadása (RMK. III. 16) a dubrovnikai tudományos könyvtárban, két további példánya pedig a zágrábi Egyetemi Könyvtárban található. Hasonló a helyzet az augsburgi kiadással (RMK. III. 15) is, melynek egy-egy példánya ugyan-ezekben a könyvtárakban lelhető fel. LASKAI Osvát és TEMESVÁRI Pelbárt műveinek négy kiadása (RMK. III. 47, 49, 56 és 76) Zágrábban, Varasdon és Zárában található. A SZABÓ-HELLEBRANT *Régi Magyar Könyvtár* a felsorolt példányok egyikéről sem tudott. Az összeállításban szereplő HESS-féle *Chronica Hungarorum*ról kérésre BADALIĆ közölte, hogy ez az adata téves. A varasdi kapucinusok könyvtárában nem ez, hanem a THURÓCZY *Krónika* brünni kiadása van meg.

De magyar könyv- és könyvtártörténeti szempontból nem érdektelen az egyes példányok bejegyzéseiből kiderülő korábbi tulajdonosok neve sem. Így megtudjuk, hogy a THURÓCZY *Krónika* mindkét kiadásának most a Zágrábi Egyetemi Könyvtárban őrzött példánya 1712-ben DRASKOVICS János tulajdona volt, míg a másik brünni kiadás ZRÍNYI Miklós könyvtárából való. CARACCIOLUS: *Sermones quadragesimales*. Velence, 1473. évi kiadásának a dubrovnikai domonkosok könyvtárában őrzött példányában a következő bejegyzések találhatók: „Fr. Dominicus emit solidis 46. Temesuari.”, majd „Fr. Benedictus de Szegedino, ord. min. pro tune G. C. varad . . . librum pro servicio fris Emerici de Apati concessit; idem dictus fr . . . qui alienaverit, sit anathema et . . . manu propria 1489.”

Az a körülmény, hogy a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia kiadta a Horvátországban található ősnymtatványok jegyzékét, rendkívül figyelemre méltó. Nem sok ország dicsekedhetik még ma sem azzal, hogy a könyvtáraiban található ősnymtatványok felett megfelelő áttekintéssel rendelkezik. Abból, hogy ez a kataszter megjelent, a magunk számára is le kell vonnunk a következtetést: érdemben foglalkoznunk kell egy hasonló kiadvánnyal, mely a hazánk területén található ősnymtatványokat tartalmazná. (Vö. KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. MTA I. Oszt. közl. VI. 368. l.)

BORSA GEDEON

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. Debrecen 1955, Házi soksz. 468 l. 30 cm.

Másodízben jelent meg a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve. Az előző évi (1953) két rész jó kezdésének méltó folytatása ez a vaskos kötet. A szerkezeten is meglátszik, hogy gyakorlott szerkesztő munkája.

A kötet világosan három részre tagozódik. Az első rész összefoglaló jelentés a könyvtár 1954. évi működéséről, fejlődéséről és állapotáról. Rövid és mégis mindenre kiterjedő elemzés vezeti be, amit igen jól alátámaszt a következő statisztikai rész. A jelentés plastikusan mutatja be egy jól szervezett, sok irányban ható könyvtári nagyüzem egész évi életét. Rögzíti az eredményeket, megmutatja a zökkenőket, és a jövő feladataira irányítja a figyelmet. Bázis-számokat állapít meg, amelyekhez az előrehaladást és visszacsúszást mérni lehet. A magyar könyvtárügynek hasznára válna, ha minden nagykönyvtárunk követné a debreceniek példáját, és könyvalakban megjelentetné évi összefoglaló jelentését.

A második rész a gyakorlati könyvtári munkához szorosan kapcsolódó bibliográfiai és könyvtártani kérdésekkel foglalkozik. Csűrty István *Kutatói szükségletek és a bibliográfia* c. tanulmánya érdekes szempontokat vet fel a munkaeszköz jellegű bibliográfiai szerkesztését illetően. A kérdés egyik oldala: az ajánló bibliográfiák szerkesztési elveinek alkalmazása a munkaeszköz jellegű bibliográfiai szerkesztésében. A tanulmány (az ajánló bibliográfiai egyik módszertani elvét alkalmazva) rámutat, hogy a módszereknek mindig igazodniuk kell a feladatokhoz. Ebben az esetben a kutatást, a tudományos munkát kell segítenie a bibliográfiának. Kompromisszumot ajánl a nevelő hatású és a csak kutatást szolgáló bibliográfiai rendezési elvei között. Külön kiemeli a pártosság elvét.

Érdekes módon világítja meg a kérdés másik oldalát: milyen tartalmi és formai megoldásokat ajánlanak a bibliográfiát használó kutatók, szakemberek? Sok szempontú kérdőívet küldött szét, s a válaszokból, ezek összevetéséből szűrte le meggondolkodtató elveket a szerkesztésre vonatkozólag. Nem mondja ki az utolsó szót, de komoly kezdeményezés a megnyugtató megoldásra.

Módis László tanulmánya is bibliográfiai problémát tárgyal: *A tiszántúli bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései*. A tanulmány jóval nagyobb anyaggal foglalkozik, mint amennyit a cím jelez, de úgy véljük, túl sokat markolt. A tiszántúli tájbibliográfia kérdéséből indul ki, de már a második fejezet „A bibliográfia néhány alapvető kérdése”-t tárgyalja, kezdve a bibliográfia fogalmának meghatározásával. Sommásan intézi el az eddigi bibliográfiai szakkönyveket. A következő részben a magyar bibliográfia történetén fut végig, és a jelenlegi feladatokat elemzi. A történeti rész — nagyobbára tudott és másutt mélyebben tárgyalt dolgok — nagyobb terjedelmű, mint maga a tervezet. A tervezetben sok érdekes javaslatot és új szempontot találunk, de nagyon is vitatható a tájbibliográfiai összekapcsolása a magyar „törzsbibliográfia” elkészítésének kérdésével. Egyes megállapításaival nem lehet egyetérteni, de a tanulmány, mint vitacikk elérte célját.

Kovács Máté alapos tanulmánya: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban*, a magyar könyvtárügy és könyvtárpolitika első szakaszának (1945–1954) elemzését adja és alapot ad a további tervezéshez. Megállapítja, hogy könyvtáraink az utolsó 10 év alatt „a legszélesebb tömeghatású művelődési eszközeink és lehetőségeink sorába fejlődtek fel.” Statisztikai adatok tükrében mutatja meg ezt az impozáns fejlődést, de mindenütt rámutat, hogy ez csak a kezdet. Az első szakaszban részint spontán, részint a lehetőségekhez képest alakult a fejlődés, nem irányította egységes, összehangolt terv. Ennek az eljövendő tervnek érdekében méri fel a jelenlegi helyzetet, vizsgálja társadalmunk mai könyvtári igényeit. Ez és a várható szükséges fejlődés megvizsgálása, a fejleszt-

tési tervhez szükséges mutatószámok megalkotása szolgálhat a jövőbeli tervezés alapjául. Ez a tanulmány bizonyára jelentős mértékben fog hozzájárulni, hogy a második öt éves tervben könyvtáraink még jobban betölthessék művelődéspolitikai szerepüket.

MALLER Sándor dolgozata a könyvtárak együttműködésével foglalkozik. Szépen átgondolt, szervesen felépített munka. Elemzi az együttműködés jelentőségét mind hazai, mind világviszonylatban. Majd a tárgyi és személyi lehetőségeket tárgyalja. A bibliográfiákkal mint a könyvtárközi együttműködés legfontosabb segédeszközeivel foglalkozik. Sorra veszi a nemzeti, szak- és világbibliográfiákat és központi címjegyzékeket, és megvizsgálja szerepüket az együttműködés szempontjából. A helyes, az együttműködéssel számoló könyvtárgyarapítást veszi azután sorra, és az ezzel szorosan összefüggő központi feldolgozást, cserét és könyvtárközi letéti központokat. Elemzi a könyvtárközi köleson-zések módszereit mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban.

A tárgyi lehetőségek után áttér az együttműködés személyi lehetőségeire. Igen figyelemreméltók javaslatai a módszertani együttműködés és tapasztalatcsere megjavítására. Gondol az egyetemi könyvtárak és az intézetek kapcsolataira, s ismerteti a nemzetközi könyvtári szervezeteket. Végül leszűrve a kínálókövetkeztetéseket, javaslatait pontokba foglalja.

VARGA László szakkatalógus-szemléje nemcsak a debreceniek, de más tudományos könyvtárak szakozói számára is igen tanulságos. Rövid vázlatát adja a könyvtár ETO-n alapuló szakozási rendszerének és gyakorlatának, majd módszeresen, pontról pontra végigvezet a katalóguson. Elemzi sajátosságait, amelyek a helyi szokások alkalmazásaként a használatra előnyösek vagy hátrányosak. A szépirodalmi anyag szakozásában tér el leginkább az általános gyakorlattól. Itt az időjelzetek, a félszázadnyi korszakolás alkalmazása nem hisszük, hogy lelkesedést váltana ki más könyvtárak szakozóiból. A másik szembeötlő különösség, hogy nem írják ki a szerző (szépirodalom) teljes vezetéknevét, csak kezdőbetűit. Hogyan lehet így elválasztani MÓRICZ, MIKSZÁTH, MÓRA stb. regényeit? Ezekre a kérdésekre nem kaptunk választ, pedig bizonyára sok szakozót érdekelne. A katalógusszemle így is érdekes, és felhívja a katalógusszerkesztők figyelmét a hasonló felmérésekre.

A következő tanulmány már az *Évkönyv* harmadik részéhez, a könyv- és könyvtártörténeti részhez tartozik. SARKADY Ida dolgozata: *A debreceni (nagy) könyvtárak tíz éve 1944–1954* elmarad a többi tanulmány tudományos igényű feldolgozásától. Alig tíz oldalon vállalkozik egy hosszú és nagyarányú fejlődés bemutatására. Természetes, hogy nem sikerül. Dolgozata tele van adatokkal, de ezek tartalmi elemzése hiányzik.

MÓDIS László terjedelmes közleménye a Debreceni Egyetemi Könyvtár történeti adatait sorakoztatja fel. Hatalmas anyagot gyűjtött egybe a könyvtár létesítésére és a Könyvtári Bizottság (1914–1944) munkájára vonatkozólag. Nemcsak felsorolja, hanem magyarázza és értékeli is a dokumentumokat, a közléssel párhuzamosan vázlatos történetét is adja a könyvtárnak.

A debreceni időszaki sajtó 1849–1867 címmel EMBER Ernő ír a BACH-korszak sajtóviszonyairól. A dolgot előtanulmánynak nevezi egy nagyobb lélegzetű munkához, amelyben a debreceni sajtócenzúra történetét fogja feldolgozni. De a dolgot önmagában is kerek egész, s számot tarthat az érdeklődésre.

Ígéyes könyvtörténeti munka BERTÓK Lajosé, ifj. KÖLESÉRI Sámuel könyvhagyatékáról. Egy szép és a maga korában tekintélyes nagyságú magyar könyvtár képét rekonstruálja sok adattal és szeretettel. Mellékesen megrajzolja KÖLESÉRI, az érdekes sorsú és könyvszerető ember portréját.

Érdekes a témája FUTALA Tibor nyomdászattörténeti vázlatának: *A 16. századi magyar nyomdászat kérdései*. Bizonyos mértékben úttörő kísérlet. Először próbálja

marxista szempontból, a társadalmi vonatkozások felől feldolgozni a hazai nyomdászati történetét a nyomtatás második századában. Kísérleti jellegéből fakad egyoldalúsága, de helyesen mondja, hogy a teljes igényű feldolgozás csakis az ipar-, művészet- és társadalomtörténet vizsgálati módszereinek szintéziséből fakadhat.

Az ismertető könyvtártudományi irodalmunk jelentős tényének summázhatja a kötetet. A benne foglalt dolgozatok, talán egy kivételével, mind nyereségei szakirodalmunknak. S ami nagyon örvendetes, majd minden dolgozat csak része, előmunkálata egy átfogóbb, készülő munkának. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy jobb papírt és nyomdát érdemelt volna a kötet. A sokszorosítás éppen nem ösztönöz szűkszavúságra, és kisebb pongyolaságokat is megenged — az ebből fakadó szépséghibák az *Évkönyv* kinyomtatása során talán elmaradtak volna.

BERECZKY LÁSZLÓ

Nagy magyar elbeszélők. Ajánló könyvismertetések a szépirodalom tanulmányozásához. Összeállította az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Budapest 1955, Országos Széchényi Könyvtár, 143 l. (*A mi íróink* 5. sz.)

Új műfaj született szemünk láttára: az ajánló bibliográfia. E műfaj egyik furesének tetsző tulajdonsága az, hogy ahány, annyiféle: az egyszerű emlékeztető könyvjegyzéktől az alaposan átgondolt és valamilyen célszerű rendszerbe foglalt könyvismertetésig számos fajtáját ismerjük.

Az ajánló bibliográfiának több célja van egyszerre: egyebek közt segédkönyv a könyvtáros kezében, tájékoztató könyvecske az olvasó, az irodalommal ismerkedő kezében. Sajátos céljai hozzák létre sajátos formáit s művelésének különös nehézségeit. A jó ajánló bibliográfia mindenekelőtt pontos, megbízható könyv- és cikkjegyzék a könyvtáros és az olvasó használatára, de ugyanakkor reklámkönyvecske is, amely olvasásra igyekszik csábítani a még nem olvasókat; aki pedig már rákapott az életnek erre a legnemesebb és leghasznosabb szenvedélyére, azt az olvasnivalók rengetegében eligazítja, rendszeres és módszeres olvasásra szoktatja; neveli az olvasó ízlését, növeli kíváncsiságát az igazi, magasrendű szépirodalom megismerésére. A feladat tehát nem könnyű: megoldásához sokrétű tudás és széleskörű tájékozottság szükséges. Ezért veszi az ember olyan érdeklődéssel kezébe az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztályának legújabb kiadványát, a *Nagy magyar elbeszélőket*, mely első átlapozásakor elárulja, hogy új kísérlet született az ajánló bibliográfia műfajában.

Ez a könyvecske *A mi íróink* című sorozat legújabb, ötödik darabja; a kiadványt D. SZEMZŐ Piroska szerkesztette. A sorozat eddigi tagjai is bátran állhattak a könyvtáros vagy az olvasó bírálata elé: jól szerkesztett kiadvány volt valamennyi. Ez a legújabb azonban jelentős tágitása az ajánló bibliográfia műfaji határainak. Nem elégedett meg a bibliográfiai és az annotáció-szerű tájékoztatással, vagy az annyira haszontalan tartalmi ismertetéssel; ennél lényegesen többre vállalkozott: az író-t. művészi és emberi mivoltában mutatja be, s nemcsak ismertető, hanem mindjárt értékel is; mindezt röviden és találóan, az életrajz és a bibliográfia adatainak keretébe illesztve.

A könyvecske elején útmutató tájékoztat a kötet céljáról és afelől, kiket és miért választott a szerkesztő ismertetésre. A névsor ragyogó: TOLNAI Lajostól GELLÉRI Andor Endréig a magyar novellairodalomnak csaknem minden jelentős művelőjét megtaláljuk a tizenhárom név között. MIKSZÁTH, BRÓDY és MÓRICZ hiányzik közülük; ők majd külön-külön könyvecskét kapnak. Nem tudom, a terjedelem mennyire volt korlátozott, de teljesebb és színesebb lett volna a névsor, ha nem marad ki belőle PAPP Dániel, GOZSDU, a két CHOLNOKY, LOVIK, TÖRÖK Gyula. A szerkesztő könnyen válaszolhat e megjegyzésre: e kitűnő novellisták művei manapság csaknem teljesen hozzáférhetetlenek, minek akkor ajánlani őket? Ime az új lehetőség: az ajánló bibliográfia ismét

tágíthatja műfaji határait — a kiadónak is ajánlhat kiadásra szerzőt vagy művet, nemcsak az olvasónak olvasásra.

A tizenhárom fejezet tizenhárom íróat mutat be. Minden fejezet három részre tagozódik: 1. életrajz; 2. az író világnézete és eszméi; 3. az író művészi alkata és a mű. Az életrajz, a mű elemzése, az író világnézetének áttekintése egy-egy önvallomás, egy-egy levél vagy önéletrajzi részlet alapján íródott. Ez érdekessé és színessé teszi a könyvecskét, hogy a jó ízléssel megválasztott fényképekről és faksimilekről ne is beszéljünk.

Az értékelések általában realisak, bár — például — TÖMÖRKÉNY o könyv alapján nagyobbak látszik, mint amilyen valójában volt, s ez bizonyos mértékig TOLNAIR is áll. A bibliográfiai rész szerencsésen a legfontosabb tanulmányokat sorolja fel. Arra azonban nem mindig gondolt a szerkesztő, hogy az ajánlott tanulmány kellőképpen hozzáférhető is legyen. Álljon itt erről két példa: a szerkesztő idézi SCHÖPFLINnek a *Husadik Század*-ban megjelent Eötvös Károlyról szóló tanulmányát. A *Husadik Század* aligha található meg falun, de még kisebb városban sem. A szerkesztő idézhette volna SCHÖPFLIN tanulmánykötetét is, mert abban is megjelent ez az írás, s ez a kötet a megyei könyvtárakban bizonyára fellelhető. Méginkább áll ez NÉMETH Lászlónak PAP Károlyról szóló tanulmányára, melynek lelőhelyét a szerkesztő a *Nyugat* 1931-es évfolyamában jelöli meg. A *Nyugat* — egy-két nagyvárosi könyvtárat vagy nagyobb magángyűjteményt kivéve — bizonyára sehol sincs meg vidéken, s így a tanulmányt hiába idézte. Helyesebben tette volna, ha NÉMETHnek ismert és elterjedt tanulmánykötetét idézi, melyben a PAP Károlyról szóló írás is megjelent.

A gyors munka okozta talán, hogy itt-ott zavaró pongyolaságok is kerültek a kötetbe. Ilyenekre gondolok (mindjárt a 3. lapon): „... Tolnai elsőnek ismerte fel, hogy az irodalom a nép életétől nem független jelenség és ennél fogva a társadalomban gyökerezik.” Ez így természetesen nem igaz, hiszen TOLNAI előtt ezt többen is észrevették, és éppen TOLNAI egyik nagykörösi tanára, ARANY János, volt e jelentős esztétikai tanítás legnagyobb és leghívebb szószólója.

A másik, stílust illető megjegyzés már inkább csak akadémikuskodás: a *lap* és az *oldal* következetlen, pontosabban különös következetességgű használatát kifogásolom. A könyvtáros mindig jól használja: a bibliográfiai rész kivétel nélkül *lap*-ot ír; a tanulmányíró mindig rosszul használja: *lap* helyett elszántan *oldal*-t ír, mintha feleselni akarna a könyvtárosok helyes nyelvi fegyelmeivel.

BELIA GYÖRGY

Directory of Photocopying and Microcopying Services. Second and revised edition. (Prepared by the International Federation for Documentation under the auspices of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Publ. 278.) The Hague, 1955. 50 p.

A fényképmásoló és mikromásoló szolgálatok ismertetőjének bővített kiadása képet ad arról a fejlődésről, ami az első kiadás megjelenése óta eltelt 5 év alatt a könyvtári fényképezés terén világszerte bekövetkezett. A nemrég megjelent kiadvány 84 országból közel 200 könyvtári, levéltári vagy egyéb, reprodukciós munkát vállaló szolgálatot ismertet, s ugyanannyi tájékoztató intézetet említ meg; nem sorolja fel a kevésbé jelentős, egy-egy intézmény vagy ország szélesebbkörű használatára létesült fotolaboratóriumokat, csupán azok adatait közli, melyek külföld számára is végeznek munkát, vagy nemzetközi érdeklődésre is igényt tarthatnak. Az egyes intézetekkel kapcsolatban tájékoztat a reprodukáló szolgálatok jellegéről, a reprodukciók formáiról és költségeiről, a mikrokönyv-gyűjteményekről és azok kiadott katalógusairól stb.

A jegyzék angol nyelven, országok szerinti csoportosításban ismerteti a tájékoztató vagy reprodukciós munkát is végző intézeteket. Ezek között négy magyar intézet

szerepel : a Levéltárak Országos Központja (Országos Levéltár), az Országos Műszaki Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Országos Széchényi Könyvtár mikromásoló szolgálata és mikrofilm-gyűjteménye.

A bevezető fejezetek három nyelven tájékoztatnak a mikromásolatok és fényképmásolatok különféle típusairól s azokkal kapcsolatban az International Organization for Standardization által ajánlott szabvány-méretekről, valamint az UNESCO-couponok fizetési rendszeréről s a dokumentfényképezés szerzői jogi kérdéseiről. Ez a bevezetés hasznos útbaigazításokat nyújt a reprodukciók megrendelői számára, ugyanakkor azonban nem ad határozott választ a szerzői és kiadói jogszabályok kérdésében, mivel ezekre nézve — akár csak a fényképreprodukciók költségeinek megállapítása és kifizetése tekintetében — a különféle országok és intézetek nem foglalnak el egységes álláspontot. A szerzői és kiadói joggal kapcsolatos nézetek között az a vélemény látszik legelfogadhatóbbnak, mely szerint a dokumentumok másolatának egy példányban, nem üzleti célból történő készítése nem jelenti a kiadói vagy szerzői jogok megsértését. E jogszabályok széleskörű, nemzetközi érvényű szabályozásán jelenleg az UNESCO egyik bizottsága fáradozik.

Ez a FID-kiadvány bizonyára elősegíti a rendszeres mikrofilm-cserekapcsolatok megteremtését.

TÓKÉS LÁSZLÓ

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat érkezett : 1955. XII. 21. — Pédányszám : 1.000 — Terjedelem : 8 1/2 (A/5) ív

Akadémia nyomda, V., Gerlőczy utca 2. — 38.482/56 — Felelős vezető : Puskás Ferenc

43.582
LXXII. ÉVF. 2. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1956. ÁPRILIS—JÚNIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: JÁNSZKY LAJOS, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, BRUCKNER JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SEKERES MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VARJAS BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, VEREDY KATALIN, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, GORIUPP ALISZ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, VEREDY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSÜRY ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, MARKOS BÉLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KATUS LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, SZABÓ MARGIT, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, V. WALDAPFEL ÉSZTER, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, VARGA SÁNDOR FRIGYES, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NEMESKÜRTY ISTVÁN tudományos kutató, BAUER JÓZSEF, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtárosa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 339–162/165

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21)

TARTALOM

<i>Szentmihályi János</i> : A könyvtári tájékoztatás módszereiről. — Aspects of Reference-Work in University and Research Libraries	1
<i>Csúry István</i> : Nagy könyvtáraink raktározási problémái. — Die Magazinierungsprobleme unserer grossen Bibliotheken	15
<i>Borsa Gedeon</i> : A Könyvalap tervei. — Zur Frage der Depositenzentrale	28
<i>Tarnai Andor</i> : Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. — Daniel Fischer und der Plan der ersten ungarländischen Zeitschrift	32

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Trócsányi Zoltán</i> : Megtévészti adatok régi magyar könyvekről	50
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Adalék XVII—XVIII. századbeli nyomtatványok meghatározásához	51
<i>Holl Béla</i> : Adalékok a Káldi Biblia történetéhez	52
<i>Kókay György</i> : Martinovics Ignác levele Tertina Mihályhoz, az Ephemerides Budenses szerkesztőjéhez	58
<i>Busa Margit</i> : Adatok Pálóczi Horváth Ádám két munkájához	61
<i>Busa Margit</i> — <i>Virág Rózsa</i> : Érdekes sajtóhibák	63
<i>Hernády Ferenc</i> : Kuthy Lajos levele Balogh Károlyhoz, a Pécsi Auróra szerkesztőjéhez	64
<i>Csapodi Csaba</i> : Vörösmarty Mihály könyvtára	65
<i>D. Szemző Piroška</i> : Tevan Andor és a magyar könyvművészet	68

FIGYELO

<i>Schneller Károly</i> : Az ajánló katalógus szerkesztésének néhány gyakorlati kérdése	77
<i>Takács József</i> : A népi demokráciák könyvtári joga	82
<i>Durza Sándor</i> : Anket a tájbibliográfiák készítéséről	87
(*) : Állami könyvkiadás Franciaországban	88

SZEMLE

Un Traité récemment découvert de Boèce de Dacie De Mundi Aeternitate (Ism. <i>Mezey László</i>)	89
Mostra storica nazionale della miniatura (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)	91
Badalić Josip: Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	94
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. (Ism. <i>Bereczky László</i>)	96
Nagy magyar elbeszélők (Ism. <i>Belia György</i>)	98
Directory of Photocopying and Microcopying Services (Ism. <i>Tóké László</i>)	99

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60.— Ft

A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon

I.

A mindennapi életben, a sajtó hasábjain, a termelő üzemekben tág értelemben használatos a „dokumentáció” kifejezés. Itt a dokumentáció sok esetben valamely kiállítási anyagot, tervrajzokat, ábrákat, gépkezelési utasításokat, filmeket, ábragyűjteményeket stb., tehát tulajdonképpen összegyűjtött dokumentumanyagot jelent. A könyvtártudomány szempontjából a dokumentáció az írott, valamilyen eljárással többszörözött vagy reprodukált dokumentumanyag felkutatása, gyűjtése, valamilyen rendszer szerinti osztályozása, feltárása (feldolgozása) és terjesztése, tehát a dokumentumanyaggal végzett különféle tevékenységek összessége. Ez utóbbi meghatározásnak megfelelően a műszaki dokumentáció a műszaki irodalom felkutatásával, gyűjtésével, osztályozásával, feltárásával (feldolgozásával) és hasznosításával kapcsolatos munkafolyamatokat jelenti.

Hazánkban a dokumentáció kérdéseivel szélesebb körben csak 1938-ban kezdtek foglalkozni. Ekkor jelent meg a *Fővárosi Könyvtár Évkönyve* VII. kötetében és különnyomatként VEREDY Gyula tanulmánya¹ a dokumentáció általános kérdéseiről. E tanulmány beszámolót tartalmaz az 1937. évi párizsi, első dokumentációs világkongresszus munkájáról. Ugyanebben az évben a kongresszuson résztvevő magyar küldöttség egy másik tagja, KÁPLÁNY Géza előadásban ismerteti a kongresszus tárgyalási anyagát, és javaslatot tesz „ipari adat- és forráskutató központ” létesítésére.² KÁPLÁNY Géza e tekintetben haladó gondolkodásmódját bizonyítja az általa felvetett javaslatok. „A műszaki tudományok fejlődése s hazai iparunk további megerősödése múlhatatlanul megkívánja, hogy műszaki irányú dokumentáció nálunk is érvényesüljön. Kétségtelen, hogy ennek megszervezése nem könnyű feladat akkor, amidőn ez bizonyos pénzáldozatot és számos munkaerő beállítását teszi szükségessé. De egyelőre addig is, amíg arról szó lehet, hogy a magyar szakkönyvtárak és egyéb alkalmas intézmények bevonásával egy kiterjedt magyar dokumentációs hálózatot építsünk ki, feltétlenül fontosnak tartjuk, hogy országunkban legyen egy olyan centrális szakkönyvtár, mely e feladatot magára vállalva, az ezirányú követelményeknek legalább részben már most is eleget tehet. Ilyen központi szakkönyvtárnak lényeges előfeltétele, hogy könnyen hozzáférhető legyen, s ezért teljes nyilvánossága elengedhetetlen feltétel. A szempontokat s egyéb körülményeket is figyelembe véve

¹ [VEREDY] WITZMANN Gyula: *Dokumentáció*. Bp. 1938. Fővárosi Könyvtár, VIII. 14 l.

² *Ipari dokumentáció*. Bp. 1938. 26 l.

nyilvánvaló, hogy hazánkban a Technológiai Könyvtár lehet hasonló szerepre hivatva.”³

KÁPLÁNY Géza javaslatának eredményeképpen megalakult a „Magyar Ipari Dokumentáció Előkészítő Bizottsága”, meghívták Magyarországra dr. Alingh PRINS-t, a FID akkori elnökét, aki tartalmas előadásban vázolta a dokumentáció célját és problémáit, a dokumentációs szervezet azonban nem jött létre. „A propaganda tehát megindult, előadások is elhangzottak, egy bizottság is megalakult, lelkes, megértő hozzászólások is hangzottak el, a terv valóraváltása tehát múlhatatlanul szükségesnek, sőt sürgősnek mutatkozott. S másfél év óta mégis csend állott be”, mondotta KÁPLÁNY Géza 1939 végén, az 1938. évi oxfordi és 1939. évi zürichi nemzetközi dokumentációs konferenciák munkájáról szóló beszámolója bevezetéseként.⁴ A túlnyomó részben külföldi tőkés és magyarországi kiszolgálóik birtokában levő magyar ipar nagyobb arányú fejlesztése nem szolgálta a tőkés érdekeket, s így az ipari dokumentáció megvalósítása is csak terv maradt az ország felszabadulásáig.

A felszabadulás után a dokumentáció szükségessége elsősorban az ipar területén került napirendre, és a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete 1946-ban hozzáfogott a Magyar Műszaki Dokumentációs Központ megszervezéséhez, amely 1947 elején működését is megkezdte. 1947. március 15-én megjelent az első magyar műszaki referáló folyóirat, a *Külföldi Technika Szemléje*. E folyóirat második számában a Műszaki Dokumentációs Központ célkitűzéseiről a következőket olvashatjuk: „Az első feladat tehát a műszaki szakirodalom minden ágára kiterjedően összegyűjteni a beszerezhető folyóiratokat stb., vagy legalábbis azoknak kartoték anyagát”. „Második hasonlóan fontos feladatunk, a magyar műszaki irodalmat külföldre elküldeni.”⁵

A *Külföldi Technika Szemléje* a technika egész területén megjelenő és a szerkesztőséghez eljutó külföldi szakfolyóiratok cikkeinek magyar nyelvű kivonatait, a jelentősebb magyar műszaki könyvek és folyóiratcikkek idegen nyelvű kivonatait, valamint külföldi könyvek címleírásait közölte. Később magyar szabadalmi bejelentéseket, megadott magyar szabadalmakat és prospektus-tájékoztatót is tartalmazott. A közölt, viszonylag kis mennyiségű kivonat-anyagot 13 szakcsoportra osztotta; mind a feldolgozásra kerülő anyag kiválasztása, mind az egyes kivonatok szakcsoporton belüli sorrendje ötletszerű volt. A folyóirat 19 szám megjelenése után, 1947 végén megszűnt, a dokumentáció ügye azonban többé már nem sikkadt el. A 3 éves terv végrehajtása, a nagyiparnak a fordulat évében történő államosítása iparunk szervezetében döntő változásokat idézett elő, és a népi tulajdonba került ipar, ezen belül elsősorban a nehézipar fejlesztése kulcskérdéssé vált. A szocialista iparosítás, a termelékenység emelése megkívánja a korszerű gépek, berendezések és technológiai eljárások alkalmazását, ez a tény pedig szükségessé tette a szakirodalmi tájékoztatás megszervezését, az újjátómozgalom kiszélesítését, a tapasztalatcsere-mozgalom megindítását stb. Így a műszaki dokumentációs tevékenység a társadalmi szervtől az Országos Találmányi Hivatal hatáskörébe ment át. A Találmányi Hivatal Dokumentációs és Tájékoztatási Osztálya az egyes iparigazgatóságokkal közösen szélesebb alapokon kezdte

³ Uo. 17. l.

⁴ KÁPLÁNY Géza: *A dokumentáció problémái*. Klny. a Műszaki Bibliográfiái Közlemények 22. füzetéből. Bp. 1940. Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete, 20. l.

⁵ *Külföldi Technika Szemléje*. 1947. 2. sz. 1. l.

meg a műszaki irodalom feltárását. Ennek eredményeképpen 1949. május 1-én egyszerre 16 különféle szakágazatban megjelennek az új referáló folyóiratok *Külföldi Műszaki Lapszemle* gyűjtőnéven. Ugyanebben az időben más szakterületeken, így például a mezőgazdaság területén is megkezdődik a dokumentációs tevékenység, és a kutató- és tervezőintézetek, valamint egyes nagyüzemek is szükségét érezték saját dokumentációs részlegeik létrehozásának. A kormányzat e kezdeményezések összefogására és a dokumentáció technikai szempontból való egységes irányítására a Tudományos Tanács keretében Országos Dokumentációs Központ létesítését határozta el.

„A dokumentáció célja a könyvekben, folyóiratokban és egyéb forrásokban fellelhető tudományos és gyakorlati eredményeknek és tapasztalatoknak az érdekeltek részére hozzáférhetővé tétele (közvetítése).” Így fejt ki a dokumentáció célkitűzéseit a Magyar Köztársaság Kormányának 4118/1949/136. számú rendelete.⁶ A kormányrendelet végrehajtása során különböző szakmai dokumentációs központok létesültek, a Találmányi Hivatal dokumentációs osztályából pedig megalakult a Műszaki Dokumentációs Központ. Ez a központ kezdettől fogva szorosan együttműködött a Technológiai Könyvtárral, amelyet később (1949 végén) hozzá is csatoltak.⁷ Az egyesítés azonban csak formai jellegű volt, és a két intézmény 1952-ig lényegében külön működött, amit a két helyen való elhelyezés is elősegített.

Az 1949-től 1952-ig terjedő időszakot a műszaki dokumentációs tevékenység kiszélesedése jellemzi. A központi dokumentációs szervezet mellett megjelennek az egyes szakterületeken működő kutatóintézeti és nagyüzemi dokumentációs részlegek is. A központ megkezdte a referáló folyóiratokon kívüli dokumentációs szolgáltatások kiépítését, így a *Figyelőszolgálat*nak nevezett kartotékszolgáltatást (1950), műszaki fordítások készíttetését, mikrofilm- és fotokópiaszolgáltatást. Ugyanekkor a feldolgozásra kerülő szakirodalom, bár a feldolgozások száma állandóan nő, fokozatosan a folyóiratok cikkeire korlátozódik, elmaradnak a könyvismertetések, a szabadalmi leírások kivonatoltatása pedig elenyészően kis mértékűre csökken. A referáló folyóiratok rendszertelenül jelennek meg, címük csaknem minden újabb számmal megváltozik. Jellemző például, hogy a *Textilipar* alcímű lapszemle 1949 májusától 1950 decemberéig nyolc ízben jelent meg, és alcíme e másfél év alatt hatszor, a gyűjtőcím pedig háromszor változott meg. A referáló folyóiratokban közölt kivonatok sok esetben nem érték el a referátummal szemben támasztott követelményeket, és a szakirodalom feldolgozásának módszere még mindig ötletszerű volt. A referáló folyóiratok előállításmódja és terjesztése is sokat változott. Végre 1951-ben sikerült a referáló folyóiratok megjelenését rendszeressé tenni, és ugyanekkor a feldolgozásra kerülő szakirodalom kiválasztását és kivonatolását az ipari kutatóintézetek szakmunkásaira bízták. Ez a tény az elkészült kivonatok szakszerűségének jelentős javulását idézte elő, ezzel egyidejűleg a lapszemlék újjászervezett szerkesztősége is áttért egységes irányelvek alkalmazására a referáló folyóiratok adatközléseiben.

Ebben az időben könyvtáraink is fokozatosan erőre kaptak. Megerősödött és egyre aktívabb lett a könyvtárak bibliográfiai tájékoztató tevékenysége, és a Szovjetunió példája nyomán fokozatosan tért hódított az a felisme-

⁶ LÁZÁR Péter: *A magyar dokumentáció szervezete*. Magyar Technika. 1949. 9. sz. 63. 1.

⁷ NÉMETH Béla: *A Műszaki Dokumentációs Központ szolgáltatásai*. Magyar Technika. 1949. 10–11. sz. 83. 1.

rés, hogy a dokumentáció (legalábbis a szakirodalmi dokumentáció) tulajdonképpen könyvtári tevékenység. A központi műszaki dokumentáció szempontjából fontos határkő volt a Minisztertanács 1952. évi határozata a könyvtárügy fejlesztéséről,⁸ amely többek között létrehozta az Országos Műszaki Könyvtárat, ilyen módon véglegesítve a Műszaki Dokumentációs Központ és a Központi Technológiai Könyvtár 1949-ben elhatározott egyesítését. Így jött létre a ma is fennálló helyzet.

II.

A szakirodalmi dokumentáció alapvető célkitűzése a szocializmust építő társadalomban a műszaki irodalomra alkalmazva a népgazdasági tervek, a műszaki fejlesztés, a távlati tervezés és az ipar problémáinak szempontjából fontos szakirodalom (könyvek, folyóiratok, szabadalmi leírások, prospektusok, gépleírások, szabványok, újítási tapasztalatcsere-leírások stb.) felkutatása, gyűjtése, osztályozása, feltárása (feldolgozása) és a feltárás eredményeinek széleskörű terjesztése a dolgozók műszaki kultúrájának és az ipar technikai színvonalának emelése érdekében. Ez a célkitűzés legtöbb pontjában megegyezik a műszaki alapkönyvtár alapvető célkitűzéseivel, csupán a szakirodalom feltárásának mértéke, a feltárás eredményeinek közzétételi módszerei és a szolgáltatások egyéb válfajai (fordítások, fotokópiák készítése) tekintetében haladja meg azt. Az alapvető célkitűzések tehát azonosak, csupán megvalósításuk módszerei és eszközei bővülnek. Ennek következtében a dokumentáció és a könyvtár egyesítése azzal a pozitív eredménnyel járt, hogy a könyvtár hatóköre kiszélesedett, a szakirodalmi tájékoztatás pedig lényegesen nagyobb mennyiségű szakirodalomra támaszkodhatott. Később látni fogjuk, hogy az egyesítésnek voltak bizonyos — átmeneti — negatív következményei is.

Az 1952-től 1955 végéig eltelt négy esztendő alatt a központi műszaki dokumentációs tevékenység módszereit és volumenét tekintve lényegében stabilizálódott, és jelenleg a következőkben ismertetett elvek és módszerek alapján működik. A szakirodalmi tájékoztató tevékenység bázisa körülbelül 1200 féle külföldi műszaki folyóirat, amelyeknek feldolgozása a válogató elv alapján történik. A válogatás alapja az évenként összeállított dokumentációs tématerv, amely a népgazdasági, valamint a műszaki fejlesztési tervek célkitűzései és az egyes üzemi, kutatóintézeti konkrét problémák figyelembevételével készül. A kiválasztást az ipari kutatóintézetek kijelölt szakemberei (több esetben maga a kutatóintézet vezetője) végzik, a kivonatolók pedig megfelelő nyelv- és szaktudással rendelkező munkatársak. A feltáró tevékenység csaknem kizárólag szakfolyóiratokra korlátozódik. A feltárás eredményeként készített kivonatok osztályozása az ETO alapján történik. Az általános érdeklődésre számotartó kivonatok ez idő szerint 13 különböző szakágazati *Műszaki Lapszemlében* kerülnek közzétételre. Ezek a következők:

Bányászat,
Elektrotechnika, Híradástechnika, Mérés- és Műszertechnika,
Energia,

⁸ 2042/13/1952. Mt. h. sz.

Élelmiszeripar,
Építőipar, Építőanyagipar,
Fizika,
Gépészet,
Kémiai Szemle,
Kohászat, Öntőde, Alumíniumipar,
Közeledés, Mély- és Vízépítés, Hidrológia,
Papír- és Nyomdaipar, Faipar,
Textilipar, Bőr- és Bőrfeldolgozóipar,
Üzemszervezés.

A *Lapszemlék* a kivonatokon kívül az illető szakágban elkészült fordítások címjegyzékét, időnként kisebb bibliográfiákat is tartalmaznak, és havonta jelennek meg. A kivonatok az egyes lapszemlékben a rendszeresített tárgykörbeosztáson belül ETO jelzetük sorrendjében kerülnek közlésre. A közölt adatok a következők:

- a) A referált cikk címének magyar fordítása.
- b) A szerző családi neve, utónevének kezdőbetűjével.
- c) A referált cikket tartalmazó folyóirat rövidített címe.
- d) A folyóirat évfolyam- (kötet) és füzetszáma, a megjelenés éve (esetleg hónapja vagy napja), a cikk kezdő és végső lapszáma.
- e) A cikkben levő ábrák, táblázatok, grafikonok és rejtett bibliográfiai adatok száma, továbbá a cikk minősítése jelkulcs alapján.
- f) A cikk magyar nyelvű fordításának várható gépelt oldalterjedelme.

Az alkalmazott rövidítések minden egyes lapszemlében közzétett „Rövidítések jegyzékében” fel vannak oldva, ezenkívül minden *Lapszemle* tartalmazza a feldolgozott folyóiratok betűrendes jegyzékét is, feltüntetve a kivonatoló munkatárs nevét és a folyóirat lelőhelyét.

A *Műszaki Lapszemlék* terjesztése előfizetés alapján történik, és ez idő szerint több mint 6000 példányban kerülnek bel- és külföldi forgalomba.

A feltárt anyag közzétételének másik módja a 74×105 mm szabvány-nagyságú (A 7) karton-szolgáltatás, amely a teljes anyagra (évenként kb. 50 000 adat) kiterjed. Ez az ún. *Figyelőszolgálat* meghatározott tárgykörök megrendelése útján szerezhető be. Az előfizethető tárgykörök jegyzékét — jelenleg több mint 800 — *Tájékoztató* útján közlik az érdekeltekkel. A karnok szétküldése havonta történik. Az anyag kiválasztásának módja mechanikus, azaz a kivonat, illetve címfordítás ETO jelzetén alapszik. A mechanikus kiválasztás hátrányainak kiküszöbölése érdekében 1955-ben bevezetést nyert az ún. „tárgyszavas témafigyelés”, amely lehetővé teszi az igénylő által meghatározott témáknak a feltárás folyamán történő figyelését, és a feldolgozott anyagot gyorsan továbbítja az érdeklődőnek.

A feltárt szakirodalmi anyag, továbbá más referáló folyóiratok, indexek stb. segítségével nagyarányú irodalomkutató munka folyik. Az egyes igénylők (üzemek, kutatóintézetek, egyéni kutatók) kérésére, meghatározott témákról részletes szakbibliográfiák készülnek. Az ilyen módon összeállított szakirodalmi jegyzékek évenként több mint 35 000 adattal segítik elő a műszaki fejlődést. A dokumentációs tevékenység által szolgáltatott adatok alapján a kérdéses dokumentum teljes szövegű magyar fordítása is megrendelhető, az eredeti dokumentumhoz tartozó ábrák, rajzok fotokópiáival együtt.

A magyar műszaki tudományok fejlődéséről három azonos tartalmú, de különböző — orosz, német, angol — nyelvű negyedévenként megjelenő referáló folyóirat számol be. E „bulletinek” címe:

*Obzor Vengerszkoj Tehnicseszkoj Literaturü,
Zentralblatt der Ungarischen Technik,
Hungarian Technical Abstracts.*

Negyedévenként mintegy 120 folyóiratcikk idegen nyelvű kivonatát, egyes kiemelkedő jelentőségű magyar műszaki könyvek kivonatait, az újonnan megjelent magyar műszaki könyvek címléírásait és a magyar műszaki folyóiratok tartalomjegyzékeinek fordításait közlik.

A központi műszaki dokumentációt végző Országos Műszaki Könyvtár mellett a fent említett négy esztendő időszakban a kutatóintézetek, tervezőirodák és egyes nagyüzemek saját dokumentációs részlegei is jelentős fejlődésen mentek keresztül, és ma már több ilyen dokumentációs részleg saját referáló folyóiratot is ad ki. Az így folyó dokumentációs munka azonban nincsen összehangolva a központi műszaki dokumentáció munkájával, és a legtöbb helyi részleg tevékenysége csak saját vállalata munkájának elősegítését célozza. A dokumentáció módszereit tekintve a helyi részlegek nem alkalmaznak egységes elveket, ennek következtében tevékenységük eredményét országos viszonylatban nem is lehet hasznosítani. Sajnálatos tény, hogy igen sok feleslegesen párhuzamos munka is folyik, amelynek kiküszöbölése sok munkaerőt és pénzt szabadíthatna fel nagyobb célok elérése érdekében.

III.

Láttuk, hogy 1949 és 1955 között a magyarországi műszaki dokumentáció fejlődése két szakaszra osztható: 1952-ig a feltárásra kerülő anyag állandó számbeli növekedése folyt, ugyanakkor a feldolgozások minősége még nem volt megfelelő sem szakmai, sem stiláris szempontból, a kiadványok rendszertelenül jelentek meg, címük is gyakran változott. 1952-től 1955-ig a feldolgozásra kerülő anyag mennyisége alig, a feldolgozások száma pedig kisebb mértékben változott, ebben az időben azonban a kivonatok minősége, a szolgáltatások megbízhatósága jelentős mértékben nőtt. Kétségtelen tény, hogy ez utóbbi fejlődéshez az alapot a korábban kialakult referáló gárda, a dokumentálás módszereinek egységesítése és nem utolsósorban a szervezeti állandósulás szolgáltatta. Láttuk azt is, hogy a központi műszaki dokumentáció mellett több helyütt kialakultak helyi dokumentációs részlegek, amelyeknek munkája országos viszonylatban sajnos egyelőre még nem hasznosítható. Vizsgáljuk meg most a jelenleg folyó központi műszaki dokumentációs tevékenység elvi és gyakorlati kérdéseit az egyes munkafázisok sorrendjében.

1. *Felkutatás és gyűjtés.* Mint említettük, a szakirodalmi tájékoztató tevékenység bázisa mintegy 1200 féle külföldi műszaki folyóirat. A tájékoztató munkába bevont kutatóintézetek és az Országos Műszaki Könyvtár szakmunkatársai gondos elemzéssel állapítják meg azt, hogy mely szakfolyóiratok kerüljenek rendszeres feldolgozásra. Ilyen módon az újonnan megjelenő vagy az országba újonnan beérkező külföldi szakfolyóiratok is folyamatosan

elbírálásra kerülnek, és a tájékoztató tevékenységbe bevonatnak. E téren jelentkezik a dokumentáció és a könyvtár egyesítésének egyik negatívuma: a legtöbb folyóirat csupán egy példányban kerül beszerzésre, ennek következtében vagy dokumentációs tevékenység alapját képezi, vagy az olvasókhöz kerül. A két szükséglet közül az egyik kielégítése kényszerből háttérbe szorul.

2. *Feldolgozás, osztályozás.* A feltáró munka eredményeképpen évenként átlagosan 50 000 kivonat, illetve címfordítás készül. Ezeket kizárólag külső munkatársak készítik, akik — mint említettük — zömmel kutatóintézetek dolgozói. A kivonatoló munka legfőbb szabályainak és módszereinek könyvnyebbi elsajátítása végett a külső munkatársak részére már 1951-ben referálási tájékoztató készült.⁹ Ez a referálók egységes munkájának kialakítása szempontjából igen hasznosnak bizonyult. A kivonatok a feldolgozás módja szerint kétfélék lehetnek:

a) Tájékoztató (informatív) jellegű kivonat a referált cikk vezérgondolatait foglalja egybe, és annak lényeges ténymegállapításait tartalmazza. Tájékoztató a cikkben foglalt megállapítások új vagy újszerű voltáról is.

b) Jeladó (szignaletikus, indikatív) jellegű kivonat a referált cikk gondolatköreinek rövid felsorolása. Csak arról ad felvilágosítást, hogy az olvasó a cikkben milyen kérdésekre talál választ, nem tájékoztató azonban az ezzel kapcsolatos eredményekről. Jeladó kivonat készítésének általában csak akkor van helye, ha a cikk összefoglaló természeténél vagy a feldolgozott anyag bőségénél fogva, vagy azért nem alkalmas tájékoztató kivonat készítésére, mert lényege nem a szövegben, hanem az ábrákban, rajzokban, táblázatokban van.

A referátumkészítés alapelveinek tisztázásánál nagy segítséget jelentett a szovjet referáló időszakai sajtótermékek megszervezésével foglalkozó tanulmány.¹⁰

A kivonatok, illetve címfordítások rendszerezésének alapja az Egyetemes Tizedes Osztályozási rendszer. A szakozást belső és külső munkatársak végzik, a munka irányítása azonban a szakozás egységes szempontjainak érvényesítése érdekében belső munkatársak feladata.

3. *Közreadás, hasznosítás.* A *Műszaki Lapszemle*ben közzétett tájékoztató anyag kiválasztását általában a kivonatoló munkákat vezető kutatóintézeti szakemberek (akik rendszerint a *Lapszemle* rovatvezetői is) és a belső szerkesztő munkatársak közösen végzik. A kivonatok „átfutási ideje” átlagosan hat hónap, azaz a folyóiratcikk és a vonatkozó cikk kivonatát tartalmazó *Műszaki Lapszemle* megjelenése közö t ennyi idő telik el. A „Figyelőszolgálat” kartonjai ennél rövidebb, mintegy 3–4 hónap „átfutási időt” igényelnek, minthogy ezek házi (rotaprint-rendszerű) sokszorosítással készülnek. A tájékoztató anyagok felhasználására közvetlen, megbízható adatok nem állnak rendelkezésre, az azonban megállapítható, hogy a *Lapszemle*ben közlésre került kivonatanyag alapján igen nagyszámú teljes szövegű fordítást rendelnek, ami arra enged következtetni, hogy e kivonatok közlése hasznos volt.

⁹ Ennek alapján készült el a dokumentációs feldolgozást és a tájékoztató kiadványok alakításait valamennyi dokumentációs tevékenységre érvényes hatállyal szabályozó, 1956. január 1-vel hatálybalépett szabvány (MNOSz 3398).

¹⁰ SZIMON, K. R.—KRICEVSKIJ, G. G., Vesztnik Akademii Nauk SzSzsZR. 1952. 9. sz. 80–91. l.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a műszaki irodalom feltárása terén az elért eredmények mellett ma már kétségtelen és hatásukat egyre inkább éreztető hiányosságok mutatkoznak. Ezek közül elsőként a feltáráshoz kerülő anyag viszonylag szűk körét és kis mennyiségét kell megjelölnünk. Mint említettük, az irodalom feltárása jelenleg kizárólag a külföldi szakfolyóiratokra szorítkozik. Ha ezt a kérdést közelebbről megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a műszaki szempontból fontos folyóiratok sem mind kerülnek rendszeres feldolgozásra, hiszen ezek száma legalább 3–4000-re tehető. Kimondhatjuk tehát, hogy a központi műszaki dokumentáció a szakfolyóiratok tekintetében mintegy 20–30%-os hatásfokkal működik, míg az egyéb anyagokat (szabadalmi leírások, könyvek, gépleírások, prospektusok) egyáltalában nem dolgozza fel. Jellemző példa erre, hogy míg a *Kémiai Szemle* alcímű *Műszaki Lapszemlé*ben 1955-ben 6000 referátum, illetve címfordítás jelent meg, addig a *Referativnűj Zsurnál—Himiija* c. szovjet kémiai referáló folyóirat egyetlen számában több mint 2000 adatot találtunk, pedig ez utóbbi folyóirat kéthetenként jelenik meg.

Az irodalom feldolgozása tekintetében két lehetőség kínálkozik minden dokumentációs intézmény számára:

- a) a belső munkatársak vagy
- b) a külső munkatársak

által végzendő feltáró munka. (Természetesen a két megoldás vegyesen is alkalmazható.) Mindkét lehetőség rendelkezik bizonyos előnyökkel és hátrányokkal is. Természetes az, hogy a belső munkatársak által végzett feltáró munka jobban irányítható, gyorsabb, de az is tény, hogy csak szűkebb szakterületen alkalmazható racionálisan, mert például a technika egész területére kiterjedő dokumentáció a sokféle nyelv ismerete mellett széleskörű szakmai tudással bíró tudósok sokaságát igényelné. — ugyanekkor azonban nem használná ki ezeknek a tudósoknak alkotó képességeit. Ezért, figyelembe véve hazánk adottságait, kezdetől fogva csak a külső munkatársak rendszerére épülhetett fel a műszaki dokumentáció, és ebből adódik a második hiányosság, a közlésre kerülő anyag viszonylag hosszú „átfutási ideje”. Nehézségeket okoz ez a rendszer a tekintetben is, hogy a külső munkatársak sok esetben a központhoz nem járó folyóiratokat is feldolgoznak, ami egyrészt hasznos, mert a bázist növeli, másrészt azonban a feldolgozott anyag bibliográfiai adatainak ellenőrzését sokszor lehetetlenné teszi.

Az osztályozásnál az Egyetemes Tizedes Osztályozó rendszer általános alkalmazása előnyösnek bizonyult, bár a felhasználók szempontjából (itt csupán az iparban dolgozó felhasználókra és nem a könyvtárakra gondolunk) az ETO jelzet feltüntetése nem jelentős. Alkalmazásának kétségtelen előnye elsősorban az irodalomkutató tevékenységnél szembeszökő, ahol lehetővé tette, hogy a szakkatalógusban a hazai dokumentációs tevékenység eredményeképpen készült kivonatok külföldi ETO-rendszerű kivonatokkal együvé kerüljenek, és így a kutató munka lényegesen egyszerűbbé válik.

Az irodalomkutató tevékenység bázisa lényegesen szélesebb, mint a folyamatos tájékoztatásé, mert a folyóiratcikkekén kívül könyvekre és sok esetben a szabadalmi leírásokra is kiterjed, ezenkívül figyelembe veszi a tájékoztató tevékenység nyomán lefordításra került anyagot is. A szakirodalom feltárásának előbb említett korlátai azonban az irodalomkutató munkában is éreztetik hatásukat, mert annak ellenére, hogy külföldi referáló folyóiratokat és indexeket is felhasználnak e munkában, a tájékoztatás

elsődleges bázisa, a folyóiratcikk-szakkatalógus folyamatos kiegészítése nem történhet meg a szükséges teljességgel. Ennek a káros folyamatnak a hatását sok esetben csak évek múlva érezzük majd meg.

A *Műszaki Lapszemlék* hiányossága, hogy — eltérően a külföldi referáló folyóiratoktól — sem évi, sem több évi indexet, tárgymutatót nem közölnek, így használatuk visszamenőlegesen nehézkessé válik, irodalomkutatásra tehát nem használhatók.

A könyvtár és a dokumentáció egyesítésének másik negatív következménye a már említetten kívül az, hogy az állomány gyarapításánál a kötött keretek miatt a könyvtári olvasók szempontjai és a dokumentációs szempontok egyidejűleg nem érvényesülhetnek. Erre példaként csak azt hozzuk fel, hogy a könyvtár olvasói kedvelik a képes, népszerű nyelvezetű külföldi szakfolyóiratokat, amelyek dokumentációs szempontból egyáltalában nem szükségesek. Természetszerűleg ezek beszerzése a fentiek következtében dokumentációs szempontból fontos folyóiratról való lemondást jelent (ugyanígy persze elsősorban dokumentációs célt szolgáló folyóiratok beszerzése az átlagos könyvtári olvasók népszerű folyóirat-igényeinek szűkítésével valósítható meg). Mindamellettt hangsúlyoznunk kell, hogy a könyvtár és a dokumentáció egyesítése helyesnek bizonyult, mert az egyesítésnek sokkal több pozitív, mint negatív következménye volt, és e negatív jelenségek megfelelő intézkedésekkel kiküszöbölhetők.

A műszaki dokumentációs tevékenységnek, mint a bevezetőben is említettük, hazánkban nem voltak hagyományai és meghonosodott módszerei, hiszen tulajdonképpen szervezett dokumentációs tevékenység mindössze hetedik éve folyik. Ez a tény egyben magyarázatát is adja az igen sok kezdeti tapogatódzásnak, következtelenségnek. Ezeknek kiküszöbölése az Országos Dokumentációs Központ feladata lett volna, azonban — megfelelő jogkör és egyéb okok miatt — ezt a feladatot nem tudta teljesíteni és 1950-ben megszűnt. A dokumentációt országos viszonylatban irányító szervezet azóta sincs, és csak a legutóbbi évben foglalkozott ezzel az igen fontos kérdéssel az Országos Könyvtárügyi Tanács. Az, hogy a MTA Könyvtártudományi Főbizottsága is feladatául tűzte ki a dokumentáció problémáival és elvi kérdéseivel való foglalkozást,¹¹ annál is öröndetesebb, mert a legutóbbi négy-öt évben a dokumentáció helyzetéről sem cikk, sem másfajta publikáció nem látott napvilágot. Ennek következtében a külföldi szakfolyóiratokban téves vagy elavult adatokon alapuló közlemények jelennek meg hazánk ezirányú tevékenységéről.¹² Kíváncsinos lenne, ha más szakterületek dokumentációjának helyzetével is foglalkoznánk, és a jó munkamódszerek az egész országban ismertté válnának. Ugyanilyen fontosnak tartjuk, hogy közelebbről megismerhessük a Szovjetunió és a népi demokráciák dokumentációs szervezeteinek munkáját is, és nagyobb mértékben bekapcsolódhassunk a FID munkájába is.

Befejezésül még szeretnénk összefoglalni a műszaki dokumentáció előtt álló legfontosabb feladatokat. Az elmondottakból következik, hogy a dokumentáció szervezeti szempontból megalapozottnak tekinthető, és a jelenlegi szervezetet fel lehet használni a műszaki dokumentációs tevékeny-

¹¹ KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VI. köt. 3–4. sz. 374–376. l.

¹² BEYERLY, E.: *Documentation of Science in Yugoslavia and Hungary*. American Documentation, 1955. július, 151–162. l.

ség lényeges kibővítésére. Ez véleményünk szerint kétféleképpen történhetik :

a) a centralizáció fokozásával, azaz a központilag irányított feldolgozások számának lényeges növelésével, a feldolgozásra kerülő szakirodalom körének a legfontosabb külföldi könyvekre, szabadalmi leírásokra, prospektusokra és a magyar szakirodalomra való kiterjesztésével egybekötve. Ez természetesen jelentős anyagi áldozattal és a szervezet megnagyobbodásával jár együtt.

b) a decentralizáltan folyó dokumentációs munka módszereinek egységesítésével, a feldolgozó munka koordinálásával és eredményeinek országos hasznosításával. Ez ésszerű és feltétlenül megvalósítandó intézkedés, végrehajtása azonban az Országos Műszaki Könyvtár részére bizonyos jogkör biztosítását jelenti. Nem oldja meg ez az alternatíva a feldolgozásra kerülő szakirodalom körének a fent említett anyagokra való kiterjesztését, amellet ugyancsak növelni kell a központi szerv kapacitását az anyag begyűjtése, osztályozása és közreadása tekintetében.

Véleményünk szerint a második ötéves terv során mindkét irányban előre kell haladnunk, tehát ki kell terjeszteni a szakirodalmi dokumentációt a műszaki irodalom egyéb válfajaira, ugyanekkor koordinálni kell a helyileg folyó dokumentációt. Az egységes módszerek bevezetésének egyik fontos előfeltétele a dokumentációt végző munkatársak szervezett oktatásának biztosítása. Az oktatás tématervének kidolgozása fontos előttünk álló feladat. Távlatosabb problémaként felvetődik végül az a kérdés is, hogy nem volna-e célszerű a technika egész területét felölelő dokumentációs tevékenységet több szakmai alapkönyvtár között felosztani. Ennek előfeltétele azonban az ilyen alapkönyvtárak létrejötte és jó működése. E tekintetben az egyes ipari minisztériumokra várnak nagy feladatok.

A műszaki dokumentáció problémáinak ilyen viszonylag rövid és vázlatos áttekintése is számos részletesebb tárgyalást igénylő kérdést vet fel, amelyek feldolgozása nem lehetett e tanulmány célja.¹³ Kétségtelen az, hogy országunk iparának további fejlődése megkívánja a jelenleg folyó műszaki tájékoztató munka kibővítését. Ez ugyan anyagi áldozattal jár, amely azonban bőségesen megtérül iparunk technikai színvonalának emelkedésében.

JÁNSZKY LAJOS

LAJOS JÁNSZKY : THE PROBLEMS AND TASKS OF TECHNICAL DOCUMENTATION IN HUNGARY

In Hungary it was only in 1938 that the question of documentation received broader attention. Géza KÁPLÁNY repeatedly urged the establishment of an industrial documentation centre, however, it was only after the Liberation that the Hungarian Technical Documentation Centre was founded (1947). After several reorganizations this Centre merged with the Technological Library (1952) and the institution is at present conducting its activities under the name of National Technical Library.

One of the first achievements of the Centre was the publishing of abstract bulletins which, until 1951, frequently changed their titles and format. At present the „*Magyar*

¹³ Ebben a tanulmányban kizárólag a központi szervezet kialakulásával és jelenlegi helyzetével, valamint főbb feladataival foglalkoztunk, nem térünk ki az üzemi dokumentációra és a technikai szolgáltatások kérdéseire ; e problémák részletes kidolgozását összefoglaló nagyobb tanulmányban kívánjuk elvégezni.

Műszaki Lapszemle" (*Foreign Technical Reviews*), classified into 13 sections according to industries and sciences, is published regularly. The documentation activity of the National Technical Library extends to the card system service, bibliographical research (technical information) and the „*Hungarian Technical Abstracts*" which is published in three languages, English, Russian and German. Furthermore services cover micro-films, photostats and translations.

The material for the *Foreign Technical Reviews* is abstracted exclusively from periodicals. The necessity for documenting patent specifications, catalogues, etc. becomes ever more apparent. This immense task can only be accomplished by planned division of work. Therefore the coordination of the documentation work of research institutes, big factories and the centre of documentation must be improved.

A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár (1780—1784)

II. JÓZSEF „felvilágosult” abszolutizmusa határozott művelődéspolitikát követett. Minthogy a császár eszménye a magasabb utasítások nélkül meg sem mozduló, de a „közjó” érdekében felülről érkező rendelkezéseket az önmegtagadásig híven végrehajtó jó alattvaló volt, mindennemű kulturális, pedagógiai, művészeti teljesítmény létjogosultságát csak oly mértékben ismerte el, illetve értékelte, amennyiben hozzájárult ennek az eszménynek kialakításához, propagálásához, megvalósításához. Természetes azonban, hogy egy ilyen eszmény nemcsak a józsefi művelődéspolitika célját, hanem az annak alapjául szolgáló művelődésfogalom határait, sőt tartalmát is parancsolóan kijelölte. Hiába áll ugyanis az alattvalók nevelésének, felvilágosításának tetszetős jelszó-programja e kultúrpolitika előterében, — mert ha a jó állampolgár egyszer már megtanulta a leckét, azaz fel van világosítva (ti. polgári kötelezettségeiről, főként a „közjó” érdekében működő államapparátus támogatásáról), a nevelés már ellátta feladatát, befejeződik, sőt: *be kell fejeződnie*. „A legfelvilágosultabb emberekből lesznek egyszersmind a legjobb alattvalók is” — hangzik a józsefi népművelés alapelve.¹ S ez a tétel bizony megfordítva is áll: a legjobb alattvaló egyszersmind a legfelvilágosultabb ember.

A szellemi vérkeringés ilyen mérvű leszorítása természetesen magával hozta — többek között — az egyetemi oktatás teljes elsekélyesedését. Mivel az uralkodó az egyetemekben csak államhivatalnokokat képző intézményeket látott, nem pedig a kutatás centrumait,² — az egyetemi könyvtárak alapfeladataul is *ennek* az egyetemi oktatásnak támogatását jelölte meg.

Idevonatkozó rendeleteiben ennél fogva nemcsak egy elszigetelten tekintett „magyar könyvtárpolitika kezdetét”³ kell látnunk, hanem legalább annyira a jozefinista kultúrpolitika alkotórészét, szerves következményét.

¹ WOLF, G.: *Das Unterrichtswesen in Oesterreich unter Kaiser Joseph II.* Wien 1880, 7. l.

² „muss Nichts den jungen Leuten gelehrt werden, was sie nachher sehr selten oder gar nicht zum Besten des Staates gebrauchen oder anwenden können, da die wesentlichen Studien in den Universitäten nur für die Bildung der Staatsbeamten dienen, nicht aber bloss zur Erziehung Gelehrter gewidmet sein müssen.” A. h. Resolution vom 25. Nov. 1782. §. 3. MITROFANOV: *Joseph II.* Wien—Leipzig 1910, 808. l. WOLF: *id.* m. 40—41. l.

³ GÁRDONYI Albert. *A magyar könyvtárpolitika kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1940, 134—146. l.

Helytelen következtetésekre vezetne az is, ha figyelmen kívül hagynók, milyen mértékben támaszkodnak II. JÓZSEF csak 1785-ben kibocsátott rendeletei az előző évek kialakult vagy éppen kialakulóban levő könyvtári gyakorlatára,⁴ ilyen tárgyú javaslatokra, intézkedésekre és nem utolsósorban a könyvtárak felülvizsgálása közben szerzett tapasztalatokra.

Az alábbiakban éppen ezzel a feszült légkörű átmeneti korszakkal foglalkozunk, amikor kísérletezések, tapogatódzó megoldások, sokszor személyi ellentétekben gyökerező, éles, könyvtáron belüli viták robbannak ki, forrónak a valójában ekkor (1780–1784) megszülető Egyetemi Könyvtár szűkös, könyvekkel túlszűfolt hivatali helyiségeiben.

1

Szervezeti, munka- és ügyintézési szempontból a könyvtárt elsőnek MÁRIA TERÉZIA szabályozta 1779-ben, az egyetemnek Budára költözése után. A szabályzat („*Instituta Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis*”)⁵ megállapítja a személyzet létszámát, intézkedik a nyitvatartás rendje, a belső munkálatok, a szerzeményezés irányvonala felől.

„A könyvtár mindenkinek használatára van rendelve, ennyiben tehát nyilvános” — mondja az első fejezet; személyzete (egy vagy több praefectus, két custos, két kancellista, egy famulus) az egyetemi nyomdától húzza fizetését, ugyanonnan fedezendő a könyvvásárlás költségei is. A praefectus kötelessége gondoskodni a könyvek szak szerint történő osztályozásáról, raktározásáról, megőrzéséről, „hogy a kívánt műveket könnyen és késedelem nélkül ki lehessen szolgáltatni”. Gondoskodnia kell megfelelő katalógusok felállításáról is: a betűrendes és szakkatalógus mellett a szabályzat felhívja a figyelmet a „catalogus realis” (mai szóval: tárgyi katalógus) előnyeire. A kijelölt időben „minden megkülönböztetés nélkül” biztosítani kell az olvasás lehetőségét minden arra vágyó számára; nyitvatartás alatt a praefectusok lehetőleg tartózkodjanak az egyetemi ifjúság közelében, lássák el tanács-csal, felvilágosítással. A külföldről ide látogató „vir litteratus”-okat fogadják illő tisztelettel, és mutassanak meg nekik mindent, amit látni óhajtanak.

A könyvtár szerzeményezési politikájában „fix és stabil” normára kell törekedni: a praefectus szerkessze meg a „*Digestum librorum coemendorum*”-ot, hogy a tudósok egybehangzó ítélete szerint értékesnek elismert művek ne hiányozzanak a könyvtárból. Önkényességek kiküszöbölése végett az egyes fakultások professzorai adjanak véleményt a jegyzékben szereplő művekről, és juttassák el saját könyvigényüket is a praefectushoz. A fakultások igényeit „*Elenchus generalis*”-ba foglalva, az egyetem szenátusa elé kell terjeszteni; a szenátus jóváhagyása nélkül könyvvásárlásra pénz nem költhető, csak kivételes, a beszerzendő mű ritkasága által indokolt esetben vásárolható az „*Elenchus generalis*”-ba fel nem vett könyv. Egyébként a praefectusok gondja ne korlátozódjék csak könyvekre: kéziratok, érmek, feliratok, „melyek révén a történelem és mindenféle honi tudomány művelhető, megvilágítható, ki-terjeszthető”, szintén a könyvtár gyűjtőkörébe tartoznak.

⁴ Pl. GARDONYI (i. h. 136. l.) szerint addig a szerzeményezés a mindenkori könyvtáros tetszésétől függött. Látni fogjuk, hogy ez már MÁRIA TERÉZIA idejében sincs így: a szerzeményezésben már ő is ki akarja küszöbölni a könyvtáros önkényességét!

⁵ OL Helytt. Dep. litt.-pol. 1779, Univ. Bud. fons 16, pos. 17.

Az egyik legsúlyosabb kötelesség — mely ellen, azt kivihetetlennek tartva, kezdettől fogva protestálnak a könyvtár vezetői — szakrendbe szerkesztett szabályos évi bibliográfia kiadását róttá a praefectusra és munkatársaira, hogy ez az egyetemi nyomda kiadásában ajánló jegyzékül szolgáljon a többi könyvtár s a „Lector inexercitatus” számára, „hogy a könyvek tartalmáról és rendjéről, használatáról és kiválóságáról ő maga ítélhessen”. A folyóiratok járatásánál ezért is különös gondot kell fordítani a recenziókat közlő „*acta erudita*”-kra, mert a tudományos könyvtermés áttekintését csak azok gyors és pontos beszerzése teszi lehetővé.

A könyvtár főhatósága a „Senatus Regius”: semmiféle intézkedés annak tudta és jóváhagyása nélkül nem történhetik. Sürgős és fontos esetekben írásban ki kell kérni a senatus véleményét, — a praefectusnak egyébként minden félévben „*accuratus*” jelentést kell beterveznie a könyvtár állapotáról, a munkálatok előrehaladásáról, illetve akadályairól. A praefectus legalább havonta egyszer tartson megbeszélést a custosokkal a leérkezett intézkedések megvalósítása és a felterjesztendő relatiók elkészítése végett.

Rátérve a custosok kötelességére (caput 3), a szabályzat kiköti, hogy állásukat csak „oklevéltanban, címertanban, pecséttanban, valamint a régiségek és az éremtan ismeretében igen járatos” férfiak tölthetik be, akik egyúttal e tárgyak rendkívüli tanárai is az egyetemen. A custosok legfőbb kötelessége az éber őrködés: maguknál tartják a könyvtár kulcsait, felügyeletük alatt folyik a nagymértékben megszorított könyvkölcsönzés: egyedül az egyetem tanárai kölcsönözhetnek, legfeljebb kéthavi határidőre. Kódexek, ritkaságok, többkötetes művek — a csonkulás veszélye miatt — egyáltalán nem kölcsönözhetők; e rendelkezés a könyvtárosokra is vonatkozik (!). Nyitvatartás alatt a custosok ügyeljenek arra, hogy a könyvek ne kerüljenek olyanok kezébe, „akik nem rendelkeznek megfelelő képzettséggel azok olvasásához”; zárás után gondoskodjanak a használt művek helyrerakásáról. Hivatali munkájuk a kancellisták ellenőrzése, irányítása, — a „munkájukban hanyagokat” megintik, s ha a dolog úgy kívánja, ügyüket felsőbb hatósághoz terjesztik.

Kancellisták is csak a történelmi segédtudományokhoz hajlandóságot érző, művelt férfiak lehetnek: feladatuk katalógus-készítés, valamint más írásbeli munkák. Munkaidejük nyáron 8—11-ig és 3—7-ig, télen 9—12-ig és 2—5-ig tart. Önálló intézkedési joguk nincs — a custosoknak sem —, csak a praefectus parancsait hajthatják végre.

A famulus kötelessége a rendszeres takarítás és fűtés.

Nyitvatartási idő: nov. 1-től szept. 20-ig szombat, vásár- és ünnepnapok kivételével télen 9—11-ig és 2—4-ig, nyáron 8—1-ig és 3—6-ig. Húsvétkor és ősszel kétheti szünet a könyvek portalanítása végett. Az állományt és felszerelést gondosan óvni kell (szű-, moly-, por-kártevés megelőzendő). A nyitvatartási rendet az olvasóteremben ki kell függeszteni, „hogy arról mindenki tudomást szerezhesen”.

Az itt ismertetett szabályzat hosszú időre szabta meg a könyvtár életének általános kereteit; sűrűn hivatkoznak rá a következő évek vitáiban, egy kisebb módosításokat ajánló javaslat is foglalkozik vele. Látni fogjuk azonban, mily csekély útmutatást ad ez a szabályzat az aktuális, sorra-kerülő feladatok megoldásához. Minden új mozzanat felülről jövő aprólékos rendelkezéseket tesz szükségessé, ez pedig nem kis mértékben oka a munka elhúzódásának, végnélküli vitáknak, gyakran félresikerült megoldásoknak.

Másik szembetűnő sajátása az intézménynek, hogy *speciális* könyvtári képzettségről még követelmény formájában sem szól; a történeti segédtudományokban való jártasságot elegendő biztosítéknak tartja könyvtári munka ellátásához. Ez nyilván a könyvtár akkori személyzetére való tekintettel történt így (PRAY, WAGNER történész, SCHÖNVISNER régész), — csak a sok tekintetben erjedést, atmoszféraváltozást hozó BRETSCHNEIDER Henrik fogja megemlíteni elsőnek, önnön képzettsége jellemzése közben, hogy irodalomtörténeti ismeretein kívül hajlandó magát egy olyan tudományból is vizsgának alávetni, amelyik voltaképpen ez idő tájt kezd önállósulni történeti segédtudomány-jellegéből: „in der Kunst, eine Bibliothek einzurichten”.

2

1780. június 29-én tartott ülésén — tehát alig egy évvel a könyvtár Budára költözése után — elhatározta az egyetemi tanács, hogy bizottságot küld ki a könyvtár állapotának megvizsgálására.⁶

A vizsgálatra elsősorban az adott okot, hogy a könyvtárban folyó munkával a helytartótanács egyáltalán nem volt megelégedve. 1780. január 7-én kelt rendeletében⁷ közli a tanáccsal, hogy megkapta és felterjesztette a budai könyvtár katalógusát, valamint a karok részéről összeállított könyvigényléseket, másrészt megállapítja, hogy sürgető szükség van „az eltörölt rendházak könyvtárai általános katalógusának elkészítésére”, mert azt már ismételt császári intimátumok követelik. Ezenfelül: „azonnal terv készítenő, hogyan osztandók széjjel ezek a könyvek az egyetemek, királyi akadémiák, fő- és egyéb gimnáziumok között...”

E két feladat: az eltörölt rendházak könyvanyagának *leltározása* (*Index generalis*) és *szétosztása* lesz a következő évek könyvtári munkájának, vitáinak, egész életének sarkalatos kérdése. Mindkettő elsősorban *katalóguskészítési* feladatokat ró az apparátusra: ezért a katalógusszerkesztés elvi problémáit állítják előtérbe majd a következő évek elkeseredett vitái, személyes gyökerű összeütközése.

Az elvek azonban — a vizsgált korszak kezdetén — távol állanak a tisztázottság állapotától. 1780. márc. 8-i leiratában rosszallással állapítja meg a helytartótanács, hogy a megkapott könyvtári katalógus „tévesen van megszerkesztve, nincs megfelelő osztályokba foglalva, még kevésbé felel meg azoknak a szabályoknak, melyeket a könyvtári szabályzat cap. 2. §. 2. a katalógusok készítéséhez előír”, — valamint a fakultások desideratalistái sem az előírt szak és sürgősségi rendben vannak összeállítva.⁸

Mielőtt azonban a hibák kijavításához, a munka felosztásához és koordinálásához fognának, szükséges, hogy „kölsönös tanácskozások segítségével megfelelő katalógusrendezési szisztémát dolgozzanak ki, és aszerint javítsák ki leírás előtt a katalógus hibáit”.⁹

⁶ Vö. ILLÉSY János: *Az Egyetemi Könyvtár megvizsgálása 1780-ban.* Magy. Könyvszle. 1897, 45. l.

⁷ Másolatát I. KOVACHICH Márton György: *Protocolum actorum Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis*, Tom. I. f. 49b. Ez az aktagyűjtemény hatalmas, 3 kötetbe foglalt anyagánál fogva a legfontosabb forrás a könyvtár életéhez a tárgyalt korszakban. (OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 69. Tom. I—III. A továbbiakban: Kov.)

⁸ OL Rect. Prot. Intimat. Reg. 1780. febr. 21. (1176. sz.) L. Irattár.

⁹ Kov. I. 43.

Kidolgozásra került-e ez idő tájt ilyen szisztéma? Az iratok, amelyeket módunkban állott elérni, nem tudósítanak erről. Más tények is azt valószínűsítik, hogy nem került sor ilyen szabályzat megszerkesztésére. Az egyetemi tanács júl. 29-i leiratában felhívta LAKICS, PRAY és a nemrég odahelyezett BRETSCHNEIDER könyvtárosokat (utóbbi állását csak áprilisban foglalta el, bár kinevezése már az előző év májusában megtörtént),¹⁰ hogy a vizsgálat megtörténte előtt „pontos beszámolót terjesszenek fel, kielégítették-e és milyen mértékben azokat az igényeket, melyeket az egymás után bekért katalógusokkal szemben támasztottak”; ugyancsak közölik, mi mást lehetne „a könyvtár javára határozni”.¹¹

Nos, a július 10-én lefolytatott vizsgálat alkalmával kifejtették a könyvtár praefectusai, hogy univerzális katalógus készítését (az abolíciós anyagról) helytelen, sőt kivihetetlen tervnek tartják. A partikuláris elenchusok (rendházi katalógusok) még nincsenek teljes számban beküldve, a beküldöttek is hiányosak, hemzsegnak a hibáktól és felülvizsgálatuk rengeteg időt és munkát emésztene fel, amellet hiábavaló is volna ez a munka, mert az akadémiák, melyek már el vannak látva a kor színvonalán álló kézikönyvekkel, semmi hasznát nem látnák az elavult anyagnak, e tanintézetek igényei különben is megállapíthatatlanok, felmérhetetlenek. Ha az univerzális katalógus eszméje ilyen merev ellenállásba ütközött, aligha törték fejüket a könyvtár tisztviselői azon, milyen „systema” alapján fogjanak hozzá.

Figyelemre méltó javaslatokat tettek a praefectusok e vizsgálat alkalmával a könyvbeszerzés tárgyában: köztük első helyen a *kötelespéldány* követelése áll. A szerzetesi könyvtárak anyaga alkalmas arra, hogy segítségével kiküszöböljék a könyvtár pótlásra váró hiányait, kiegészítsék a csonka példányokat, — de ezenkívül gondosan figyelemmel kell kísérni a recenziós folyóiratokat és aukciókatalógusokat is, hogy a könyvvásárlás, mint a gyarapodás harmadik módja, sikeresen, rendszeresen folyhassék. De vásárolni nem lehet anyagi alap nélkül: ez pedig legfájóbb, legerékenyebb pontja az egész könyvtári apparátusnak. Az egyetemi nyomda pénzalapjától 500 forint járna könyvtári célra, de a nyomda még ezt a csekély összeget sem folyósította rendesen; PRAY György 1777—78-ban csak 443 Ft 43 kr-t költhetett könyvvásárlásra. Mivel ezt a dotációt is csak az egyetemi oktatáshoz nélkülözhetetlen művek beszerzésére lehet fordítani, szükség lenne egy ideiglenes és egy állandó alapra a többi, nagyértékű tudományos mű beszerzésére. Többes példányok árubocscátásából állhatna elő az ideiglenes alap; az állandó alap ügyében a felség intézkedését várják.

A dologi kiadásokon kívül teljes a rendezetlenség a személyzet fizetése terén is. 1779-ben 11 hónapig, 1780-ban már 6 hónapja nem kaptak fizetést a nyomdától. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy rendszeres könyvtári munkára alig volt lehetőség; a vizsgálóbizottság sem tehetett mást, mint sajnálatának adott kifejezést, felterjesztésében pedig kérte a helytartótanácsot, hogy az egyetemi nyomda alapjának elégtelensége miatt fedezze más alapból a tisztviselők fizetését.

Másik súlyos problémája a könyvtárnak — az anyagi kérdés mellett — a helyhiány. Az 1780-ból keltezett jelentés¹² beszámol arról, hogy a rendel-

¹⁰ OL HTT. Dep. Litt.-pol. 1779. Univ. Bud. fons 16, pos. 17.

¹¹ Kov. I. 49.

¹² Kov. I. 52—54.

kezésre álló 5 szekrény teljesen zsúfolva van a mintegy 12 000 kötetes állománnyal, — ha a professzorok behozzák határidőn túl maguknál tartott könyveiket, teljesen kifogynak a helyből. A megoldás útja a pluteumok (polcok) számának növelése; ezenkívül a többes példányokat másutt kellene raktározni, a folyóiratoknak pedig külön állványokat építeni. Így a férőhely kb. 20 000-re lenne emelhető; gyökeres megoldást azonban csak új épület emelése hozna (mint ismeretes, ez idő tájt a könyvtár a budai királyi palotában volt).¹³

Sajnos, a vizsgálat csak a sanyarú helyzet regisztrálását eredményezte, megváltoztatását nem: jellemző például, hogy bár a szenátus röviddel a vizsgálat után, július 22-én, pártolólág terjesztette a helytartótanács elé a kötelespéldányra vonatkozó kérést,¹⁴ s bár azzal a tanügyi bizottság egyet is értett, a helytartótanács csak 1788. (!) okt. 24-én bocsátotta ki 42213. sz. rendeletét,¹⁵ hogy „legfelsőbb rendelkezés értelmében az országban nyomtatásban megjelent könyvek úgy a múltban, mint a jövőben az Egyetemi Könyvtárnak átadandók...”

Időközben azonban — bár a könyvtár 1784-ben Pestre költözött, a ferencesek kolostorának átalakított, a templomtól délre eső szárnyába¹⁶ — a kolostorokból beszállított könyvmennyiségek miatt újból helyszűke keletkezett,¹⁷ ezért a könyvtár csak a válogatás jogának fenntartásával vállalhatta a kötelespéldányok terhét; ehhez a helytartótanács hozzá is járult.¹⁸

3

A könyvtár életét az 1780–84-ig terjedő években a vizsgálat által felszínre hozott „objektív” nehézségeken, az abolícióval járó rendkívüli feladatok súlyán kívül még egy harmadik körülmény tette feszültté, sokszor viharossá. A könyvtár régi személyzete ugyanis (PRAY György praefectus, LAKICS Zsigmond tiszteletbeli igazgató, WAGNER Károly és SCHÖNVISNER István custosok, KOVACHICH Márton és SZATHMÁRY András kancellista) még 1779-ben új, MÁRIA TERÉZIA által kinevezett taggal bővült: harmadik könyvtárosi állásra BRETSCHNEIDER Henrik, a hányatott életű aufklärista irodalmár-kalandor került az intézményhez.¹⁹

¹³ MÁRKI József: *Könyvtári nefelejcs.* Bp. 1874, 25. l.

¹⁴ OL HTT. Dep. Litt.-pol. 1780. Univ. Bud. fons 16, pos. 19.

¹⁵ OL Rect. Prot. sess. mag., 1788. nov. 4., 476. sz.

¹⁶ PAULER Tivadar: *A budapesti kir. m. tudományegyetem története.* Bp. 1880, 292. p.

¹⁷ Vö. SCHÖNVISNER és CORNIDES felterjesztését, OL Rect. Acta Anni 1786/632: „infrascripti insinuant Bibliothecae Regiae hujus Universitatis deesse locum...” 1786. nov. 6. Bár az egyetemi tanács a rendelkezést kérő felterjesztést pártolta, intézkedésről nincs adat.

¹⁸ OL Rect. Prot. sess. mag. 1788. dec. 30., 554. sz.: „dass die der Bibliothek zur Aufbewahrung aus der alldortigen Registratur übergebene Werke, je nachdem selbe des Inhalts sind, entweder zu Vertilgung den Krämern überlassen, oder wohl... versteigerungsweise verkauft werden können, und von jedem nur ein Exemplar in künftigen Zeiten aufbehalte...”

¹⁹ Az 1779. okt. 11-én kelt kinevezés másolatát l. OL Kanc. 2782/782; 1780. febr. 28-án kelt a helytartótanács leirata, mely BRETSCHNEIDERnek 150 frt útiköltséget utalt ki (1175. sz., EK Irattár). 1780. ápr. 11-én írja barátjának, NICOLAINak, „dass ich vor etwa 3 Wochen mit den Meinigen eingetroffen bin” — a levél már Budáról kelt. (L. SZENT-KIRÁLYI Margit: *H. G. Bretschneider első budai évei.* Bp. 1938, 33. l.)

BRETSCHNEIDER jellegzetes típusa a porosz-osztrák „felvilágosodás” talaján tenyésző államhivatalnok-aufkläristának: kenyerét mindenkori uralkodójától kapja — ha a helyzet úgy fordul: könyörgi ki —, ennek fejében pedig az abszolutizmus alázatosan hű támasza, dicsőítője. Írói működésének java az uralkodóház tagjaira írt panegiriszekből áll, felvilágosodott nézeteinek tartalmát és határát alapos moralizálás és a jezsuitaellenes frazeológia unos-untalan való, erőtlen ismételtetése szabja meg. Porosz „Rittmeister,” nassau-i őrnagy, utazó, majd osztrák közigazgatási tisztviselő („Kreishauptmann” Versecen), amellet író, egy anti-wertheriáda, oktatómesék, almanachok és „Heldengedicht”-ek szerzője, szabadkőműves (vagy inkább a „titkos társaságok” titkainak szellőztetője): olyan ember, aki nem is aprópénzre, hanem inkább értéktelen garasokra váltja a felvilágosodás nagy, átütő eszméit, és már kortársa, a bécsi könyvkereskedő GRÄFFER, TRENKHEZ, a másik „forradalmár”-kalandorhoz hasonlítja (ahol is a hangsúly a *kalandor* szón van).²⁰

Hősünk fejlett üzleti érzéke már könyvtárosi állásának elfoglalása után írt legelső leveleiben megmutatkozik: a 12 000 forintos könyvvásárlást, amit MÁRIA TERÉZIA a Budára helyezett egyetem könyvvállományának kiegészítésére engedélyezett, barátja, a berlini könyvkereskedő-irodalmár NICOLAI számára akarja megszerezni.²¹

Nem csodálhatjuk, hogy a német anyanyelvű BRETSCHNEIDERT, akit MÁRIA TERÉZIA pártfogásán kívül egyelőre semmi más nem ajánlott könyvtárosi tiszte betöltésére, nem fogadták kitörő lelkesedéssel a könyvtár régi tisztviselői. Helyzetét BRETSCHNEIDER a következő „aufklärista” bombasztal írja le: „Képmutatás és hajsza-léggör, mely helyzetemben nagyon is veszélyes, valamint büszkeség, kapzsiság és barbárság azok a furiák, melyeket itt múzsaként imádni kellene”.²²

„Helyzetem itt még mindig nem a legkellemesebb, de egy kissé jobban illeszkedem már bele és megkísérlem, hogy modorommal áthidaljam a dolgot” — írja júl. 2-án. Ezekből a mondatokból már kicsendülnek a későbbi viharos összeütközések motívumai.

PRAY — immár hatvanadik évéhez közeledvén — megsejtette, hogy BRETSCHNEIDERREL együtt nehéz lesz a könyvtárat igazgatni; megrongált egészségi állapotára hivatkozva, LAKICCSAL együtt felmentését kérte. „Roszszul esik az embernek . . ., ha most, miután négy különböző könyvtárból valamennyire rendbehozta a könyvtárat, azt kell tapasztalnia, hogy idegent tesznek helyébe, hogy az élvezze más munkájának és fáradságának gyümölcseit” — írja egyik levelében.²³ PRAY lemondását 1780. aug. 7-én elfogadta a tanügyi bizottság, meghagyta 400 frt nyugdíját, és felhívta a helytartótanács figyelmét PRAY könyv- és kéziratgyűjteményére, melynek a könyvtárban lenne a helye. Az egyetem szenátusa 1780. szept. 14-én értesíti BRETSCHNEIDERT, hogy a kettős lemondás következtében „egyedül konziliárius Bretschneider maradt könyvtáros, a királyi egyetem könyvtára az ő gondjára és éberségére bízatik”; az ő kötelessége egyúttal a könyvtár ügyében leérkező királyi intimatumok rendelkezéseinek érvényét szerezni.²⁴

²⁰ WURZBACH. II. 142. l.

²¹ SZENT-KIRÁLYI: *i. m.* 43. l.

²² SZENT-KIRÁLYI: *i. m.* 33. l.

²³ LISCHERONG Gáspár: *Pray György élete és munkái*. Bp. 1937. 82. l.

²⁴ EK Irattár 1780. szept. 14. 5732. sz.

Időközben ugyanis a helytartótanács ismételten sürgeti a „*Generalis Index*” elkészítését, mivel addig a könyvek szétoztása sem indulhat meg.²⁵ December elsejéről kelteződik BRETSCHNEIDER első jelentése, melyben a katalógusmunkálatokra vonatkozó elképzeléseit körvonalazza.²⁶ Kétféle katalógus megszerkesztéséről van szó, melyek mindegyike más problémákat vet fel. Először: „a ténylegesen az Egyetemi Könyvtárban meglevő könyvek... pontos és helyesen osztályozott katalógusa dolgozandó ki”, — másodsor: „a jezsuita rend különböző helyeken levő könyvtárainak anyagárólegyetlen *Generalis Index* készítendő”. Nehézségek az első katalógussal kapcsolatban: minden kintlevő könyvet be kellene követelni dec. 15-ig; a fakultások még nem küldték be saját könyvjegyzéküket, nagyon sok a szétszórt, felkutatandó könyv. Nagyobbak az *Index Generalissal* (továbbiakban: *IG*) kapcsolatos nehézségek: nincs még beküldve valamennyi partikuláris elenchus; a már beküldöttek pedig hemzsegnék a tévedésektől (ugyanazt hozták fel a júliusi vizsgálat alkalmával a könyvtár tisztviselői az *IG* kivihetlenségének bizonyítására). Másik fontos kérdés, hogy nem lévén ajánlatos a kétféle katalógus egybeolvasztása, melyik is készüljön ABC-, illetve szakrendben?

Indítványai a könyvtári katalógus tárgyában: a könyvtárból kikerült, esetleg katalógusba még be nem vezetett anyag begyűjtése vagy legalább az egyes művek címleírása („*schedula*”-kra) és bedolgozása a katalógusba, immár további halasztást nem tűrő feladat,²⁷ melynek elvégzése után sor kerülhet az *állományrevízióra* (az állomány összevetése a katalógussal együttjárna annak „emendálásával”, a hibás felvételek javításával); egyúttal minden könyvbe „jelek írandók, melyek annak helyét jelölik”.

A csonka és fölös példányokat el kell választani a törzsanyagtól; ha ezzel elkészültek, el kell dönteni, milyen szakrendben szerkesztendő a katalógus és milyen adatokat tartalmazzon? Három megoldás lehetséges: az egész könyvállomány „egyetlen ABC-rendbe” sorozható („ez a legkönnyebb munka, tévedésre is a legkevésbé ad alkalmat”). A másik két lehetőség szakkatalógus névmutatóval, illetve ABC-katalógus szakmutatóval. Utóbbi két esetben szükség van egy „*systema*” kidolgozására, a szakok körének és sorrendjének pontos meghatározására; itt három dologra kell ügyelni: „1. az osztályok helyesen rendelendők egymás alá, Linné módszere szerint (!), 2. nem szabad túl tág osztályokat alkotni, 3. az alosztályok ne legyenek túl szűkösek és elaprózottak”. Különös, hogy BRETSCHNEIDER, aki ismeri a „*Bibliotheca Bünauiana*” katalógusánál alkalmazott szakrendszert (Joh. Mich. FRANCKE alkotását), és azt meg is bírálja, mondván, hogy abban egy szerző műveit csak az index hosszas konzultálása után lehet megtalálni, — egyáltalán nem hallott DENIS-nek, a bécsi Hofbibliothek akkori igazgatójának szakrendszeréről, mely 1774-ben, „*Einleitung in die Bücherkunde*” c. művében jelent meg. Így aztán „a jelen körülmények között” ABC-katalógus szerkesztését ajánlja, nemcsak az idő szűke miatt, hanem azért is, mert ezáltal elkerülhetők a szakrendszer célszerűsége, illetve egyes könyvek helyes osztályozása körüli viták. A katalógusnak a következő adatokat kell tartalmaznia: 1. név (itt nehezen eldönthető kérdés, hogy anonymok esetében az első szó vagy a „*vox praeicipua*”, vagyis kiemelkedő szó vetítendő-e ki), 2. a mű tartalma „a címből

²⁵ EK Irrattár 1780. aug. 24. 4522. sz.

²⁶ Kov. I. 77.

²⁷ A szenátus dec. 9-én el is rendelte, hogy a tanárok 15-ig tartoznak a náluk levő könyveket visszaszolgáltatni (Kov. I. 87.; EK Irrattár).

vett szavakkal", 3. kiadó, kommentátor, 4. kiadás helye, 5. ideje, 6. forma, 7. kötettség, 8. nyomdász neve, 9. kiadás száma, 10. eredeti mű vagy folytatás, 11. egyes kötetekre vonatkozó megjegyzések (pl. Tomus V: opus posthumum), 12. ritkaság, a könyv esetleges értékes kiállítása.

Az *IG* elkészültét úgy képzei, hogy a partikuláris katalógusokból összeírt anyagot cédulákra vágatja, majd egyetlen ABC-be rendezi. Két napidíjas írnok és megfelelő írószer szükséges az „opus gyganteum”-hoz.

1781. jan. 8-án az egyetemi szenátus leküldte BRETSCHNEIDERnek az 5882. sz. még az előző év dec. 4-én kelt intimátumot,²⁸ mely a júliusi vizsgálat alkalmából előterjesztett és a szenátus által továbbított ellenvetésekről megállapítja, hogy azok „nem oly súlyosak, hogy a Generális Index elkészítésének munkájától felmentést adjanak”; a munkálatokat tehát meg kell kezdeni, és a haladásról havi jelentésben kell beszámolni.

BRETSCHNEIDER válaszában (jan. 29) rámutat arra, hogy a könyvtárosok júliusi „praetensioi”-ról nem lévén tudomása („mivel e praetensioik sem tőlem nem származnak, sem én ilyeneket soha nem tettem volna”), az intimátum több rendelkezése teljesen új számára. Hosszasabb betegsége ellenére azonban normális ütemben folynak a meglevő katalógusok javítási munkálatai, és szorgalmasan dolgoznak az *IG*-on, „ahogyan arról a havi jelentés is beszámol”.

Az *IG* készítése valóban gyorsan haladt előre: BRETSCHNEIDER minden energiáját s a rendelkezésre bocsátott segédmunkaerőket is erre a feladatra összpontosította. 1781. márciusi jelentésében már arról ad hírt, hogy a helytartótanács által leküldött 32 volt szerzetesházi katalógusból 29 teljesen le van másolva, a többi hárommal húsvét előtt végeznek. Rendelkezést kér: várjanak-e a még beérkező 6–7 katalógusra, vagy fogjanak hozzá az *IG* letisztázásához? A szenátus válasza ápr. 1-én:²⁹ kezdjék el a munkát, és hagyjanak közöket az egyes betűk között a később beiktatandó anyag számára.

Bretschneider első ízben áprilisi jelentésében tesz panaszt a custosokra, a volt jezsuita WAGNERA és SCHÖNVISNERre hanyag munkájuk miatt: a hibák kijavítása helyett újabb durva tévedéseket követnek el, sőt, nem palástolják undorukat és megvetésüket a „mechanikus”-nak nevezett munka iránt. Különösen az anonym művek leírása körül hibáznak sokat: ahelyett, hogy a „principale substantivum nomen”-t vetnék ki, egyszerűen az „anonym” rubrikába sorolnak pl. olyan kiadványokat, mint az *Acta Apostolorum* vagy a tridentini zsinat végzései. SCHÖNVISNER ezt LAMBECIUS gyakorlatára való hivatkozással tette — 1769 óta jelent meg a LAMBECIUS-féle kézikatalógus új kiadása, KOLLÁR Ádám gondozásában Bécsben —, de ő régi kéziratokat tett az „anonymus” címszó alá, nem pedig könyveket! Egyébként — folytatja BRETSCHNEIDER — ő maga nem kedveli a „szofisztikus, tudákos civódást”; módszere azonban általánosan elfogadott minden könyvkereskedésben és könyvtárban. Ez idő tájt egy másik exjezsuitával, a szenátus „actuaris”-ával is kezd meggyűlni BRETSCHNEIDER baja, mert SCHAUER irattáros állandóan kifogásolja elszámolásait, beterjesztett „ratio”-it, melyek főleg a napidíjas írnokoknak kifizetett összegekről és a felhasznált írószerek áráról szóltak. BRETSCHNEIDER máj. 14-i felterjesztése szerint: „nem látják szívesen,

²⁸ Kov. I. 83. EK Irattár.

²⁹ EK Irattár.

hogy a könyvtárnál valami munka folyik, vagy valami létrejön; én, a vice-custos (KOVACHICH) és a kancellista, mi hárman laikusok ezeknek az uraknak a filozófiája szerint ne vállalkozzunk arra, hogy olyasmin dolgozzunk, amit a könyvtárnál alkalmazott egyházi férfiak nem értenek, és lustaságból és büszkeségből nem akarnak megtanulni.”³⁰

Az *IG* tehát a lassan éleződő BRETSCHNEIDER-ellenes hangulatot a gyors kirobbanás felé viszi, és elősegíti a két front kialakulását a könyvtáron belül.

A személyi ellentéteken kívül aligha könnyített BRETSCHNEIDER helyzetén a helytartótanács 1781. jún. 25-én kelt 3034. sz. leirata,³¹ amely — kissé elkésve — óva int attól, hogy az *IG* célja a katalógusok pusztá ABC-rendbe foglalása legyen! A főfeladat ugyanis, hogy a könyvtárosok az anyagot „egyszersmind az előírt osztályok szerint szerkesszék és osszák fel”. Ha tehát a munka minden remény ellenére csak másolásból állana, az egyetemi tanács utasítsa a tisztviselőket, hogy változtassanak módszerükön és „az anyagot az előírt osztályok szerint rendezzék”.

Ekkor azonban az *IG* munkálatai már-már befejezés előtt álltak, a munka teljes átszervezése lehetetlen volt; BRETSCHNEIDER ezért mentő ötletnek azt eszelte ki, hogy a helytartótanács úgy látszik, félreérti „Relatio”-ját, azt gondolván, hogy a könyvtár katalógusának készülésétől számolt be (emiat sürgeti annak szakrendben történő megszerkesztését), — holott ő az *IG*-ről tett jelentést! S augusztusi relációjában már büszkén számol be arról, hogy az *IG* a végleges befejezés előtt áll: 33 katalógust foglal magába, közel 37 000 cédula anyagát. Az eredmény megfelelő megvilágítása érdekében BRETSCHNEIDER újból kitér arra, hogy a nagy munka 8 hónap alatti sikeres befejezése a custosok hanyagsága, lustasága, felületes munkája ellenére történt meg; ezzel szemben dicséretre méltónak ítéli KOVACHICH vice-custos buzgalmát, aki a hatalmas, 5 kötetre terjedő *Index* első kötetét 28 nap alatt egymaga leírta.³²

Az *IG* I. kötete előtt³³ álló „Tabella” részletes felvilágosítást ad a mű „ökonómiajáról” és a használt rövidítésekről. Eszerint 47 partikuláris katalógus adatait rögzítő 39 515 cédula anyagát tartalmazza, 58 074 „exemplár”-ról (a többes példányokat is beleszámítva). Az előszó már jóelőre kiterjeszkedik az *IG*-be becsúszott hibák mentegetésére: a partikuláris elenchusok tévedéseit „szemügyre vétel” után lehetett volna csak kiigazítani. A munka menete a következő volt: április végén készültek el a cédulázással, július közepéig tartott a cédulák lerakása ABC-rendbe, végül júl. 12-től aug. 8-ig letisztázták a több mint 38 000 cédulát. Emellett a rendes napi munkákat sem hanyagolták el: az idő szűkössége sem engedte tehát a tévedések aprólékos korrigálását.

Az *IG* adatai: szerző, cím, kiadás helye, ideje, formátum, kötetszám, szak, a könyv leőhelyének rövidítése, megvan-e az Egyetemi Könyvtárban (ha igen: „ad”, ha nem: „ab”) és hová szállítandó? A kör-, ill. keresztalakú jelzések magyarázatát KOVACHICH-nál találjuk meg: 0 helyben marad,

³⁰ Kov. I. 121–124.

³¹ Kov. I. 135. EK Irattár.

³² Kov. I. 161.

³³ EK Kézirattár, J 94.

+ sehová sem küldhető (fölös, elárverezendő példány). Ezenfelül helyrövidítés jelzi, hová kell szállítani a könyvet, ha az Egyetemi Könyvtár nem tart rá igényt.

4

Az *IG* megítélése, értékelése, szorosan összefonódik a továbbiakban a könyvtár légkörét egyre jobban elmergesítő személyi ellentétekkel. BRETSCHNEIDER havi jelentései szerint az exjezsuiták (WAGNER és SCHÖNVISNER custosok) a könyvtári munkában mechanikus, alacsonyrendű tevékenységet látnak, azt állandóan ócsárolják és akadályozni próbálják; velük szemben a buzgó „laikusok”, élükön KOVACHICH vice-custossal, a kancellistával és természetesen BRETSCHNEIDERrel. Az „exjezsuiták” újabb támaszt kapnak, mikor a visszavonult PRAY, aki közben megbánta lemondását és könyvtárát, kézíratait 400 frt évjáradék fejében felajánlotta a könyvtárnak, ha visszahelyezik praefectusi funkciójába, — újra elfoglalja állását.³⁴

1781. júl. 19-én érkezik a könyvtárhoz a szenátus leirata, melyben kéri BRETSCHNEIDERt és kollegáit, hogy PRAY ünnepélyes beiktatásán jelen legyenek.³⁵ Július 20-án BRETSCHNEIDER már meg is teszi reflexióit (ezzel megindítva a tisztán személyi villongások hosszú sorát): Vörös jogikari dékántól úgy értesült, hogy PRAY csak a könyvtárosi címre tart igényt, a munkába pedig nem akar avatkozni. Most pedig kiderül, hogy ténylegesen be óhajtja tölteni az igazgatói hivatalt! Mivel azonban lemondásával elvesztette azt a jogát, hogy szolgálati ideje alapján rangelső lehessen, legfeljebb másodkönyvtárosi jogkörre tarthat igényt; egyébként is ő mint királyi tanácsos, nem kerülhet alárendelt viszonyba egy exjezsuitával. Két igazgató viszont nem fér meg egy könyvtárban; — rendelkezéseit majd azzal az indokolással nem hajtják végre, hogy PRAY mást parancsolt. Egyetlen megoldásnak az látszik, ha a funkciókat és feladatokat elosztják egymás között. Szívesen átengedi PRAYnak a tudósabb munkát, a „*Real Index*” elkészítését, amit a könyvtári szabályzat előírt. BRETSCHNEIDER most is önérzetesen hivatkozik arra, hogy igazgatása alatt mégis csak történt valami a könyvtárban (célzás az akkor befejezés előtt álló *IG*-re!), — ha azonban a felsőbb hatóságok úgy látnak jónak, ő megelégszik más állással is.

BRETSCHNEIDERnek, úgy látszik, sikerült elérnie, hogy PRAY majdnem egy esztendeig nem foglalta el hivatalát. Erről tanúskodik PRAY beadványa,³⁶ amelyben kéri, hogy a szenátus „a köztem és Bretschneider között felmerült viszályban bölcs belátása szerint dönteni kegyeskedjék”. BRETSCHNEIDER királyi tanácsosi címével szemben saját tudományos érdemeire, elismert történetírói munkásságára hivatkozik; az *IG*-vel szembeállítható az ő „*Index librorum rariorum*”-ja; szolgálatát — őszintén megvallja — nem annyira öregsége és egészségi állapota miatt szakította meg, hanem azért, mert nem látta biztosítva, hogyan dolgozhat a könyvtár javára két, teljesen egyenlő rendelkezési joggal felruházott könyvtáros?

BRETSCHNEIDER válaszreflexióiban elismeri PRAY tudományos érdemeit, ő sem tartja azonban helyesnek két igazgató létezését, már csak azért sem,

³⁴ PRAY visszahelyezésének iratai: OL Kanc. 1947/781: „ut pristinum officii gradum cum 800 fñorum stipendio retineat, et ultra hos pro manuali sua Bibliotheca adhuc annuos 400 fños obtineat”.

³⁵ Kov. I. 141. EK Irattár.

³⁶ OL Kanc. 3782/782.

mert minden véleményeltérés esetén felülről kellene döntést kérni, ez pedig nagy időveszteséget vonna maga után.

A szenátus véleménye: PRAYT lehetőleg helyezték vissza eredeti jogaiba, de semmiképpen sem BRETSCHNEIDER alá, mert ezt „mind Pray igen jelentős irodalmi érdemei, mind nevének külföldi tudósok által is elismert tekintélye joggal követelni látszanak”. A Comissio Studiorum votuma (1782. jún. 6.) elismeri PRAY érdemeit, de megállapítja, hogy a királyi tanácsos BRETSCHNEIDER sem tehető rangban PRAY alá; ezért azt javasolja, hogy mindkét könyvtáros egyforma rangban legyen: „az egész ügyintézés és a könyvtári munkát osszák fel maguk között”, és mindketten külön tegyenek havonta jelentést a saját részlegükben végzett munkáról.³⁷ 1782. júl. 25-én a helytartótanács ilyen értelemben is döntött.

Talán felesleges hangsúlyoznunk, hogy ez a „megoldás” nem bizonyult a leggyümölcsözőbbnek a könyvtár számára. A szemben álló felek ugyanis nem annyira a saját feladataikkal, mint inkább a másik fél munkájának és javaslatainak bírálatával foglalkoztak, egymást követő feliratokkal, replikákkal és „dilucidationes”-szel árasztva el felettes hatóságaikat.

A könyvtári munka soron következő láncszeme az *IG* elkészülte után³⁸ a *könyvválogatás* szempontjainak kidolgozása volt. Mennyi és miféle könyv kerüljön az Egyetemi Könyvtárba az óriási abolíciós anyagból? BRETSCHNEIDER álláspontja az volt,³⁹ hogy mivel a könyvtárat „szükséges annyira teljessé és tökéletessé tenni, hogy amennyire csak lehetséges, mindenfajta könyv megtalálható legyen benne”, a pénzen vásárlandó anyagnál szigorúan alkalmazni kell a necessitas, utilitas, raritas és splendor szempontjainak sorrendjét; minthogy azonban az abolíciós anyag nem kerül pénzbe, azért itt a teljesség érdeke könnyebben érvényesíthető, sőt: érvényesítendő is! Igaz, hogy tartalmát tekintve kevésbé értékes anyagról van szó, de nézzük a drezdai, göttingai könyvtárakat, melyek csak a kettőspéldányok esetén fontolják meg, hogy elárverezzék vagy megőrizték-e a második példányt, míg *egy* példányt minden műből megtartanak, „bármily silánynak tűnjenek is mások szemében”. A „silány könyv” fogalma amúgyis nehezen tisztázható, — ami az egyiknek az, a másiknak éppen szükséges lehet. Nincs értelme a silány, haszontalan jelzőket az Egyetemi Könyvtárra vonatkoztatni, hiszen állományának felét úgyis ilyen könyvek teszik ki. A könyvtár nem is azért gyűjt, hogy a használók valamennyi művet elolvassák, hanem idézzék, konzultálják azokat. Értékükről semmiképpen sem dönthet egyetlen személy, mert ehhez több tudós pártatlan véleményére van szükség. A valóban értéktelennek minősült műveket el kell adni, vagy alsóbb iskolai osztályok használatára átengedni.

Különös, hogy ezzel a tervvel PRAY egy sokkal inkább praktikus, hasznossági megfontolásokon alapuló — úgy is mondhatnánk: jobban a józsefi kultúrpolitika vonalához simuló — érvelést szegez szembe, WAGNER és SCHÖNVISNER együttes válogatási javaslatát,⁴⁰ amely már a BRETSCHNEIDER—KOVACHICH által 1782. jan. 17. és márc. 27. között elkészített „*Elenchus Generalis librorum, qui ex Bibliothecis, quas abolita Societas Jesu in Regno*

³⁷ EK Irattár.

³⁸ Az egyetemi szenátus 1781. szept. 12-én értesíti BRETSCHNEIDERT az *IG* átvételéről (EK Irattár).

³⁹ Kov. III. 66.

⁴⁰ OL Kanc. 2966/783.

Hungariae et Provinciis eidem incorporatis habebat, pro Bibliotheca Regiae Universitatis Budensis . . . selecti sunt”⁴¹ című könyvlista bírálatán alapul.

A válogatásban szigorúan a szükségesség és hasznosság elvének szemmel-tartásával jártak el, „az askétikus vagy más hasonló tartalmú műveket teljességgel elhagyva”. Értékes és szép kiadásokat előnyben részesítettek ugyan, de csak a *hasznosnak* talált mű esetében (Aldinák, Plantin-nyomtatványok stb.). Ma talán megborzongat egy ilyen válogatási elv, de akkor éppen ezek az elgondolások voltak korszerűek, hiszen a józsefi rendeletek a könyvtárakat nem muzeális értékőrzőknek, hanem az állampolgári nevelés segédintézményeinek tekintik!

Alapelvükből következett, hogy a teológiai szakban nagyon erősen megszorították a válogatást; a Biblia részkiadásait pl. elhagyták, fordításokból csak nyelvenként egy példányt vettek át. Egyházatyák műveivel a könyvtár bőségesen el van látva, ezért a csonka példányokat, még ha a XV. századból származtak is (!), nem vették fel válogatásukba; hasonlóan jártak el a dogmatikus, polemikus, hitbuzgalmi, zsinati végzéseket tartalmazó könyvekkel, csak egy példányt tartva meg belőlük. A magyar hitvitázó iratokat bevették, „egyrészt ritkaságuk, másrészt magyar nyomdásztörténeti érdekük miatt”. — A római jog forrásait és fő kommentárjait a könyvtár már birtokolja; a „*jus philosophicum*” (természetjog, nemzetközi és közjog) csak a legfrissebb kiadásokban van képviselve a listán. A legfontosabb orvostudományi művek ugyancsak a könyvtár birtokában vannak már (GALENUS, HIPPOKRATES), — újabb antropológiai, higiéniai vagy terápiai vonatkozású könyvet viszont nem találtak a katalógusokban. Ez érthető is, mert a jezsuiták nem foglalkoztak ezekkel a tudományokkal, — legfeljebb adomány útján kerültek hozzájuk efféle művek. A század folyamán megjelent orvosi vonatkozású anyagot mindenesetre kiválogatták. — Ami a filozófiai szövegeket illeti, PLATÓN- és ARISZTOTELSZ-kiadás és kommentár bőségesen van már. Az arab kommentárokat „elhanyagolhatóknak véltük”. — Növény- és gazdaságtani munkák, bár jórészt elavultak már, mégis átveendőek, nagy hiány lévén bennük. Ugyanez áll a külföldre vonatkozó statisztikai, politikai és történelmi irodalomra. — Szépirodalom terén már el van látva a könyvtár görög—latin klasszikusokkal, újabb irodalom azonban szinte egyáltalán nem szerepel a katalógusokban, holott arra nagy szükség volna.

A kiválogatott könyvek száma, szemben az „*Elenchus*”-ban szereplő 16 161-gyel, csak 2880. Listájukat így sem tekintik tökéletesnek, s örömmel bocsátának bármely nemzetiiségű vagy vallású literátorok bírálata alá; ha a kért művekért pénzt kellene adni, maguk is sokat elhagynának még belőle. A válogatás technikai lebonyolítását úgy képzelik, hogy az iskolák élére helyezett világi igazgatók maguk válogassák ki e katalógus segítségével a kívánt műveket, és ugyancsak ők juttassák el a szállítmányokat Budára.

Az itt ajánlott megoldás ellentétben áll BRETSCHNEIDER *Ratio*jával,⁴² aki még 1782. júl. 25-én felterjesztett javaslatában kérte, hogy az *IG*, az *Elenchus generalis* és a kiválasztott könyvek *hely szerint* összeállított részleges listáinak⁴³ elkészülte után a szenátus azokat mielőbb terjessze fel a helytartótanácsához; másik lehetőség lenne (ez a PRAY-féle megoldás) az elenchusokat

⁴¹ EK Kézirattár, J 11.

⁴² Martini KOVACHICH *Manuscriptorum* Vol. LXX. OSZKK, Fol. Lat. 88. 4—9.

⁴³ EK Kézirattár, J 20.

közvetlenül a direktoroknak elküldeni, hogy maguk végezzék el a válogatást ; harmadszorban — s BRETSCHNEIDER szerint ez elégitené ki legjobban a „celerime, exactissime, minimis impensis” követelményét — alkalmas egyénre kellene bízni az egész ügyletet. Legalkalmasabbnak KOVACHICH látszik, aki eddig is tanúságot tett munkaszeretetről, ezért melegen ajánlja. KOVACHICH csak az útiköltség megtérítését kéri, útitervet is készített már, és az őszi szünet idején szeretné megkezdeni a munkát, — várja az idevágó rendelkezést.

KOVACHICH munkatervének (*Ratio repartiendi Libros*)⁴⁴ irányelvei szolgáian követik BRETSCHNEIDER elgondolását : az Egyetemi Könyvtár számára történő válogatás nem korlátozandó valamelytudományágosztályaira, és amennyiben „a könyvtár bármely más úton (ti. nem vásárlás révén) gyarapítható, semmiféle könyvet sem lehet oly silánynak ítélni, hogy attól a helyet megtagadjuk”.

A „manipulatio”-ra következő az elgondolása :⁴⁵ először leszámolja a helyükön talált köteteket, majd a helyi katalógussal összeveti az anyagot. Ennek során kiderül : mik a hiányok, mi az esetleges többlet (katalógusba fel nem vett művek!), mind a hiányokról, mind a többletről elenchus készítenendő. Ezután kiválogatásra kerül 1. az Egyetemi Könyvtárnak küldendő, 2. a helybenmaradó, 3. máshová szállítandó, 4. fölösleges és árverésen értékesítendő anyag.

KOVACHICH nagy táblázatot készített a könyvelosztásban érdekelt tanintézetekről, feltüntetve az egyes intézetekben előadott tárgyakat, valamint azokat a szomszédos helységeket, melyeknek könyvtárai a tanintézetek szempontjából számításba jövő anyaggal rendelkeznek. A szétosztás egyébként az *IG* alapján történjék : ennek utolsó oszlopában helynév-rövidítések jelzik, hová kerüljön az illető könyv (amennyiben nem tart rá igényt az Egyetemi Könyvtár, vagy nem marad a helyén)⁴⁶.

KOVACHICH dec. 8-án felterjesztett lebolyolítási tervét a helytartótanács 23-án jóváhagyta.⁴⁷ Még előzőleg, okt. 28-án 200 frt úti- és szállításköltséget utalt ki a Pozsonyba induló KOVACHICHnak ; 25-ről kelteződnek hivatalos megbízólevelei BALASSA Ferenc aláírásával.

Decemberben azonban megérkezett a helytartótanácsához PRAY újabb felirata a könyvelosztás ügyében. Hatása bombaszerű volt : 1783. jan. 2-án a helytartótanács elrendeli az akció felfüggesztését, s a már Pozsonyban dolgozó KOVACHICHOT utasítja, hogy induljon vissza állomáshelyére. Külön figyelmezteti a leirat a szenátust, nehogy KOVACHICH, „ha magát netalán sértve érezné is, átlépje a szerénységnek és főleg a fölötteseinek járó tiszteletnek illő határait”, azért őt a szenátus „szelíd módon intse meg”.⁴⁸

Mi állott PRAY felterjesztésében? Erről két forrás tájékoztat : az *Elenchus generalis* elé írott kritika⁴⁹ és az a felterjesztés, melyben PRAY a JÓZSEF 1783. ápr. 26-i látogatása után a könyvtár tisztviselőihez intézett kérdőívre válaszol.⁵⁰

⁴⁴ Kov. i. m. 10—13.

⁴⁵ Uo. 28.

⁴⁶ Kov. II. 69—70.

⁴⁷ OSzK Kézirattár Fol. Lat. 88. f. 29.

⁴⁸ Kov. II. 29.

⁴⁹ EK Kézirattár, J 11. A kritika kelte : 1783. febr. 14.

⁵⁰ PRAY válaszának sk. fogalmazványát megőrizte az EK irattára ; a tisztázatot l. Kov. III. 41.

Az *Elenchus*-t bíráló PRAY négyfajta hibára hívja fel a figyelmet: a) a szerzők neve, a könyv címe és a kiadás éve hibásan van feltüntetve, b) a kijavítani akart hibákat újakkal tetézték, c) ugyanazt a művet más név alatt többször kéri, d) már több példányban meglevő művek ugyanazon vagy rosszabb kiadását kéri. E hibák felsorolása után rámutat PRAY az alapvető hiányosságra, ami a szerzők által agyondicsért *IG*-re is jellemző: a helytartótanács utasítása ellenére mechanikus ABC-rendbe foglalt, a szakrend követelményét semmibevevő katalógus. Még a régi rendházi katalógusok is jobban megfelelnek a válogatás céljára, mert szakmutatóban hozzák a teológiai, filozófiai, történelmi stb. állományt. Ezzel szemben az *IG* és az *Elenchus* anyaga rendszertelen: „ezt az egész kaoszt roppant fáradsággal és idővesztéssel folyton át kell nézni, amíg valamely könyvről megállapítatik, melyik akadémiának vagy gimnáziumnak küldhető vagy küldendő szükségessége vagy hasznossága miatt”.

PRAY megjegyzései alatt az 1783. febr. 14-i dátum olvasható; minden bizonnyal ezeket a kifogásokat juttatta el a helytartótanácsához is még az előző év decemberében, ami az akció felfüggesztését vonta maga után.

A vizályok okai és körülményei felől érdeklődő kérdőívre válaszolva, ez év tavaszán PRAY ismét a könyvválogatást jelöli meg fő ütközőpontként közte és a BRETSCHNEIDER—KOVACHICH „részleg” között. Nézete szerint a válogatás „contra prudentiam” történt, mert több ezer már meglevő művet igényeltek olyannyira, hogy Budán — ha válogatási tervük kivitelre kerül — szükséges lenne „új épületet emelni az odaszállítandó könyveknek”; emellett kritika nélkül válogattak, haszontalan könyvek tömegét kérve (ascetae, concionatores, catechismi, cantiunculae, litaniae, etc.: ezek a haszontalan könyvek az exjezsuita PRAY szerint!). Az így összeszerkesztett *Elenchus generalis* ezenfelül hemzseg a hibáktól; a KOVACHICH részéről ajánlott lebonyolítási eljárás pedig rendkívüli idővesztéssel jár, káros a kincstárnak, sőt: kivihetetlen. Terve szerint ugyanis nyolc katalógust kellene készíteni minden olyan helyen, ahol csak abolíciós anyagot őriznek: egyet a helyi katalógusban szereplő, de ténylegesen meg nem talált, ugyancsak egyet a megtalált, de a katalógusban nem szereplő, egy harmadikat az Egyetemi Könyvtárba szállítandó művekről, — két példányban leltár készülne a helyben maradó anyagról, ugyancsak két példányban nyilvántartás a más helységekbe, tanintézeteknek szánt könyvekről, végül még egy a fölösleges anyagról (összesen nyolc!). Ez a processzus pedig legalább két-három évet venne igénybe; már Pozsonyban is kudarcot vallott a terv.⁵¹

KOVACHICH napidíja, a ládák és szállítás költségei — folytatta PRAY — többre rúgnának, mint amit az egész könyvszállítmány megér. Ezzel szemben harmadára csökkennének a kiadások, ha az egyes helységekbe küldött, kiválasztott műveket tartalmazó listák alapján a világi iskolaigazgatók, akik egyben a könyvtárak praefectusai is, famulusuk segítségével a kért könyveket ládába csomagolnák és ideszállításukról gondoskodnának.

⁵¹ KOVACHICH 1782. nov.—dec.-ben Pozsonyban megkezdte az ottani collegium, apotheca és residentia könyvtárának széjjelválogatását; ezzel aztán hosszadalmas vizsgálatot szabadított magára, mert a könyvszállítmányt átvevő WAGNER — állítása szerint — 88 olyan műre bukkan a szállítmányban, ami nem szerepelt semmiféle katalógusban sem. A vizsgálat és tárgyalások iratait l. OSzK Kézirattár Fol. Lat. 88. és Kov. II—III. passim.

E javaslat ésszerűsége és gyakorlatiassága annyira vitán kívül állt, hogy ellene BRETSCHNEIDER mit sem tudott felhozni; felterjesztésében megemlékezik KOVACHICH pozsonyi útjáról (melyet a helytartótanács jóváhagyott), meglepetésszerű visszarendeléséről 1783 januárjában, amikor is „hirtelen a terv megváltoztatásáról és új könyvválogatásról kezdenek itt hírek szállingózni; kéz alatt tudtam meg, hogy Pray a szenátus megkerülésével kifogásokat emelt és kritikát gyakorolt a GI és a jóváhagyott terv felett, törvényesen azonban semmit sem közöltek velem erről”.⁵² Tudomása nélkül dolgoztak ki egy másik válogatást,⁵³ és csak az egyetemi felülvizsgálat alkalmával (l. erről alább) közölték vele, hogy az új lista mellőzi a vallásos tárgyú műveket. Az új válogatás ügyében a szenátus megbeszélést hívott ugyan össze, s a maga részéről MOLNÁR bölcsészkar-i dékánt delegálta a válogatás munkájában való részvételre, — most azonban megint csak PRAY akarja játszani a „primarius” szerepét! Noha MOLNÁR sok könyvet megmentett,⁵⁴ nagyszámú olyan mű maradt ki a PRAY-listából, melynek a könyvtárban lenne a helye: pl. klasszikusok, a XV. századi bibliakiadások (!).

BRETSCHNEIDER végül szkeptikusan nyilatkozik a lebonyolítás ajánlott módozatáról.

Egy másik feljegyzésben⁵⁵ BRETSCHNEIDER újból védelmébe veszi eredeti javaslatát, válogatási elveit. Ha a duplumoktól és fölőspéldányoktól eltekintünk, az Egyetemi Könyvtár jelenlegi állománya 12 000 kötet körül mozog, — ez az általa bekért kb. 20 000 kötettel 30 000-re volna emelhető: „e szám fele annak, mely a közepesen felszerelt nyilvános könyvtárak állagát jellemzi”. Ugyanazon mű más kiadásai nem tekinthetők feleslegesnek, különösen ha jegyzeteik, függelékük, szövegváltozataik esetleg új anyagot tartalmaznak; példa rá a bécsi császári könyvtár, mely három példányban őrzi a *Nagy Enciklopédiát*. Ha véletlenül fölösleges műveket tartalmaznának listái, ez hibáján kívül történt, mert a partikuláris katalógusok nem jelezték pontosan a kiadások évszámát, helyét, sőt sokszor a szerzőt is tévesen írták le. Ha olyan könyvet kért, amelyről tudta, hogy a könyvtár tulajdonában van már, azért tette, mert tudomása szerint a meglevő példány „rossz állapotban van, csonka vagy nem teljes, vagy olyan műről volt szó, amelyről úgy véltem, hogy ritkasága vagy keresettsége miatt a könyvtárnak két példányt kell belőle őriznie”. KOVACHICH a válogatás céljából magával vitte volna az *IG*-n és az *Elenchus*-on kívül a könyvtár ABC-cédulakatalógusát; ha úgy átja, hogy a kért könyv már megvan, máshová irányította volna az illető könyvet. Másrészt a fölösleges könyveket amúgy is Budán árvereznének el, a szállítási költség tehát nem jelent többletkiadást ezeknél sem. A „haszon-talan” és „értéktelen” (vilis) meghatározásokat BRETSCHNEIDER szerint nem lehet a könyvválogatásban kritériumként érvényesíteni; az utókor számára minden, jelenleg értéktelennek látszó nyomtatvány mondhat valamit. Az ex-jesuiták az *IG* elkészülését is meg akarták akadályozni, most meg a válogatás műveletét húzzák-halasztják.

A válogatás körül magasra csapó vitában BRETSCHNEIDER olyan súlyosabb tényeket is igyekezett felvonultatni, melyek tudós hírnévvel bíró ellenfele

⁵² Kov. II. 3—6.

⁵³ A *Novus delectus* helységek szerint összeállított listáit l. EK Kézirattár, J 21.

⁵⁴ L. a PRAY-féle *Novus delectus* egyes listáinak végén található supplementumokat.

⁵⁵ Kov. II. 19.

szigorúan vett könyvtárosi szakértelmén ütnek csorbát. Evégett előcibálja PRAYnak még 1779-ből származó könyvtári katalógusát, s azt hibáktól hemzseggő, használhatatlan műnek minősíti. A katalógus hibái kétfélék: vétenek az ABC és a szakrend ellen. Így gyakran névelők és jelzők szerepelnek rendszóként akkor is, ha a szerző meg volt nevezve; az anonym munkák nem a legfontosabb főnév alatt vannak felvéve (pl. *Ex actis synodicis expositio*, a helyes *Expositio*, *Ex actis synodicis* helyett). Komolyabbak a szakrend körül felfedezett hibák: CICERO művei, *Robinson Crusoe kalandjai* a *Grammatici* közt találhatók, *Historia Litteraria* szakba vannak sorolva MARSILIUS FICINUS művei vagy a *Nagy Enciklopédia*, holott mindkettő a filozófiába való. Ezenfelül igen sok könyv nincs is bevezetve a katalógusba; gyakran kétszer szerepel ugyanaz a példány; ugyanannak a műnek két példánya más szakba került; maguk az egyes szakok sem megfelelők („zum Theil übel ausgedacht”). Mindezek a hibák már felületes átlapozásnál feltűnnek a szemlélőnek, — fel sem sorolható az apróbb tévedések légiója, melyekből ki-ki annyit találhat, amennyit akar.⁵⁶

Ha ma a BRETSCHNEIDER contra PRAY-perben vélemény- vagy éppen ítéletmondásra törekszünk, természetesen nem a katalógus-vitából kell kiindulnunk, — amely láthatólag egymás hibáinak kölcsönös kipécézetésévé, a másik fél munkájának ócsárlásává fajult, — hanem a könyvválogatás körül kialakult álláspontokat kell mérlegelés tárgyává tennünk. A mérlegelés alapja egyfelől BRETSCHNEIDER *Elenchusa*, másfelől PRAY *Novus delectusa* lehet. Nem vitás, hogy PRAY a maga korszerű, józan gyakorlati megfontoláson alapuló nézeteit — hogy ti. a válogatás során a nem teológiai jellegű művekre kell helyezni a fősúlyt, mivel vallásos, teológiai vonatkozású anyaggal a könyvtár feladataihoz képest már túlságosan el van látva — listáiban túlzott szigorúsággal érvényesítette. Ha „*Delectus*”-ában lapozgatunk, szinte egyáltalán nem bukkanhatunk kétes értékű, nehezen indokolható tételre; FÉNELON, GELLERT, MARMONTEL, VOLTAIRE vagy GYÖNGYÖSI nevei merülnek fel a szerzők között „*Gründlicher Unterricht vom Bergbau*”, „*Lexicon Geographicum et criticum*”, „*Brandenburgische Bienenzucht*”, „*Europäisches Staats- Kriegs- und Friedens-Lexicon*”, „*Lehrbuch philosophischer und mathematischer Wissenschaften*”, „*Geschichte der Chineser*”, „*Philosophische Schriften*”, „*Az arithmetikának rövid summája*” c. művek sora mellett. A jezsuita könyvtárakban fellelhető könyvanyag java kétségtelenül megtalálható a PRAY-féle válogatásban. De listáját sajnálatos hiányok is jellemzik, ha első sorban nem is ezek. BRETSCHNEIDER *Elenchusa*-ban 21 ERASMUS-művet kér, PRAY mindössze hármat! BRETSCHNEIDER 53 LUTHER-művet, ill. kiadást kér, — PRAY megelégszik 11-gyel (hozzá kell tennünk: nyilván nem felekezeti elfogultságból.) BRETSCHNEIDER 8 AVICENNA-kiadást kér, PRAYnál egyetlen egyet sem fedezünk fel. Mai könyvtárosi szemmel nézve nehezen menthető az efféle hiányok, az ilyen utilitárius elfogultság, — mégis hangsúlyozni kell, hogy PRAY válogatását nem ezek a hiányosságok jellemzik, hiszen a listájáról hiányzó művek amúgy is a könyvtár tulajdonában voltak már, nem is egy példányban, nem is egy kiadásban; összefoglalóan tehát meg kell állapítanunk, hogy praktikus, a könyvtárnak, mint az *egyetemi oktatás támaszának* hivatását szemmel tartó elvek intelligens, gondos és erélyes, helyenként azonban túlzó alkalmazásával állunk szemben.

⁵⁶ A kritika kelte 1783. máj. 22. L. Kov. III. 13. PRAY katalógusa: EK Kézirat-tár J 28.

Ezzel szemben BRETSCHNEIDER *Elenchusa* sokkal inkább a könyvanyag mindenáron való gyarapításának elvét képviseli. Nem szólva a kért 397 (!) különféle bibliakiadásról (melyek nagyrészt a XVII–XVIII. századból származnak), szinte felsorolhatatlan a különböző — PRAY által kihagyott! — jezsuita szerzők, obskurus egyházi írók tömege, kik sokszor 40–50-es tétel-számmal szerepelnek listáján (pl. Franc. NEUMAYR, Paul SEGNER, Greg. ROSSIGNOLI — vagy a magyarok közül SZENTIVÁNYI Márton polemikus művei). Még ha a könyvtárban elegendő hely lett volna is ennek az anyagnak számára — pedig ez állítása ellenére nem valószínű —, e könyvtömeg a feldolgozás akkori technikája, nehézkes, bibliográfiai segédeszközök hiányában nagy hibaszázalékkal folyó munkafolyamatai mellett inkább fölösleges ballasztot jelentett volna a valójában ez idő tájt megszülető intézmény számára, mint egészséges, a fejlődés irányába mutató elemet. Ha ehhez hozzávesszük a BRETSCHNEIDER ajánlotta lebonyolítás szinte megvalósíthatatlan módszerét, aligha leszünk igazságtalanok, ha értékelésünk a PRAY-féle javaslatok mellett dönt.⁵⁷

5

A könyvválogatás körül zajló vita dokumentumai mellett érdekes, személyes reflexiókat megőrző forrás e hónapok könyvtári légkörének felidézéséhez BRETSCHNEIDER levelezése is. „Az exjezsuiták és csatlósaiak üldöznek, becsmérelnek és befeketítenek... Halálra gyötörnek, a kés torkomon van, kénytelen leszek a felséghez fordulni, de bátorság nélkül és nagyon is félve a dolog rossz kimenetelétől, bár a legszilárdabban meg vagyok győződve ügyem igazságáról, és biztos vagyok benne, hogy ezzel egész Magyarországnak használni fogok... Mindenesetre a rendes postajáráttal vagy egy pillanattal itt tartózkodó lipcei fuvarossal kis csomagot küldök Önnek, melyben egyéb dolgok mellett... egy *Species facti* fogalmazványát találja, mert én azt, ha az ördög nagyon megszorogat, odakint akarom megjelentetni” — írja barátjának, NICOLAMnak 1782. nov. 24-én.⁵⁸ Nincs tudomásunk arról, hogy ez a *Species facti* nyomtatásban megjelent volna, megőrizte azonban KOVACHICH *Actáinak* II. kötete (7. l., keltezése tévesen 1783. júl.). Az egész írásmű egyetlen dörgedelmes vádirat PRAY és az exjezsuiták ellen: „Pray úr maga gyakran mondta nekem, hogy az egész könyvtár nem sokat ér; hogy nem éri meg a fáradságot, a befektetett munkát, és nem is fogja senki sem felkeresni”. BRETSCHNEIDER akkor még nem tudta — írja tovább *Species facti*-jában —, hogy a könyvtár ilyenén lebecsülése, ócsárlása a tudományok

⁵⁷ A *Novus delectus* további sorsa: 1786. jún. 20-án megállapítja a helytartó-tanács, hogy a feloszlatott jezsuita könyvtárak jegyzékeihez — melyeket máj. 4-én terjesztett fel a magisztrátus — nem volt hozzácsatolva az a lista, mely az Egyetemi Könyvtár igényeit tartalmazta. Júl. 18-án PRAY jelenti, hogy a listákat ÜRMÉNYI kir. biztosnak adták át, rendházak szerint külön elkészítve; azok valószínűleg megtalálhatók a bizottság iratai között (az egyetem munkáját 1783-ban felülvizsgáló bizottság munkájáról van szó; a vizsgálatról l. részletesen alább). Csak 1788. (!) dec. 4-én küldte le azonban e jegyzékeket a helytartótanács: „die nunmehr vorgefundene, im Jahr 1783 dem Königlichen Komissär Ürményi übergebene Verzeichniss sämtlicher Bücher, die aus den Jesuiten Bibliotheken zum Gebrauch der Universität ausgewählt... dem Universitäts Bibliothekar zugestellt werden solle...” Az EK-ban őrzött példány első lapján. A többi iratot l. EK Irattár.)

⁵⁸ SZENT-KIRÁLYI: i. m. 121. l.

terjedését megakadályozni óhajtó *általános exjezsuita terv* része. (Egy korábbi levelében még hajlandó volt elismerni, hogy a jezsuiták még mindig többet érnek az egyetem többi professzoránál: „Egész egyetemünk valódi jezsuita gyülekezet, de az is igaz, hogy ők (átkozott lomposságukhoz képest nem sokkal többet) mégis többet tudnak, mint a többi professzor, aki a szó szoros értelmében *olvas*, vagyis egy vagy két órában felolvas az előírt tankönyvből s ezzel lelép”).⁵⁹

Különös ellentmondás: a jezsuiták ugyanakkor azért hanyagolták el könyvtári teendőiket, mert saját *tudományos* munkájukkal voltak elfoglalva: mindegyiknek megvolt a maga külön elfoglaltsága, melyet fontosabbnak tartott hivatali teendőinél. „Pray és Wagner páterek kedvtelése a magyar történetírás. Schönvisner azt mondta, hogy csak a régiségek tartoznak szakmájához, és mindegyik több megbecsülésre számított könyvek írása, mint egy könyvtár belső berendezése által...” A tudományok terjedését tehát PRAY és WAGNER történeti anyaggyűjtéssel, SCHÖNVISNER pedig régészkedéssel és érmészeti tanulmányok művelésével akadályozza? Egyedül a kancellisták dolgoztak a könyvtárban — folytatja BRETSCHNEIDER —, de azok is kedvetlenül, mert egyéb munkával halmozták túl őket, és fizetést sem kaptak (mint láttuk, ez a könyvtár egész személyzetére áll, nemcsak a kancellistákra!). Jezsuita aknamunka az is, hogy bár abolíciós anyaggal a könyvtár 12—15 000 kötetes állománya duplájára volna emelhető, a válogatást mégis húzzák-halasztják: WAGNER állandóan betegeskedik, SCHÖNVISNER „gyermeteg dolog”-nak tartja az *IG* készítését. Ha dolgoztak is valamit, az semmi haszonnal nem járt, annyira hibás munkát végeztek. „Nagy ügyyel-bajjal sikerült ugyan a munkát ilyen sok, naponta előálló új nehézség közepette folyamatossá tennem, és az embereket jó hangulatban tartanom, be kell azonban vallanom, hogy céloimat nehezen értem volna el, ha az akkori kancellista és vice-custos Kovachichban nem talállok értelmes, szorgalmas és ügyes emberre, akinél elképzeléseim többet eredményeztek, mint az exjezsuita aknamunka, és aki az embereket helyes vágányra tudta terelni, és a rendet fenn tudta tartani.” Jezsuita fondorlat volt PRAY visszahelyezése; noha a kéziratai fejében kitalt évdíjjal együtt 1200 frt fizetést húz, még csak egy jegyzéket sem készített az átadandó könyvekről és kéziratairól. Jezsuita befolyás alatt áll az egyetemi szenátus is: bizonyíték erre az a szégyenletes eljárás, ahogyan elszámolásait felülvizsgálják és megbírálják, könyvvásárlásait kifogásolják, állandóan megszegyenítik.

BRETSCHNEIDER panaszai végén újólag leszögezi, hogy minden rossznak az exjezsuiták az okai; az egyetem virágzását is ők gátolják meg. Ezt a következő okoknál fogva tartja valószínűnek: 1. a jezsuiták magas létszáma, 2. egyetlen exjezsuita ügyét valamennyi a magáénak tekinti, 3. kezükben tartják a szenátust, 4. magas fizetést élveznek, 5. a szenátus visszatartja a tevékenységüket feltáró exhibitumokat, 6. az egyetem ügyével szemben ellenségesek vagy közönyösek, 7. a rendházak könyveit vissza akarják tartani, 8. rendkívüli anyagi követelésekkel lépnek fel, hogy ezzel is akadályozzák a helyes intézkedéseket. Ha változás nem történik, kénytelen más állásért folyamodni, „mert itt nem bírom tovább”.

Valószínűleg erre a *Species factira* céloz BRETSCHNEIDER 1783. febr. 24-én (a könyvválogatási vita magasracsapása idején) kelt levelében: „köz-

⁵⁹ 1781. dec. 13. L. SZENT-KIRÁLYI: *i. m.* 75. l.

ben a viszonyok arra indítottak, hogy Pozsonyban benyújtsak védelmemre valamit a jezsuiták ellen (akik odáig vetemedtek, hogy könyvtári munkámat kritizálják, mert azt hiszik, már megszabadultak tőlem) és azt mondták, hogy az urak ott fölkarolnak, és inkább akarnak itt tartani, mint azt kockáztatni, hogy írásomat nyomtatva lássák. Ezzel azonban az exjezsuitákkal itt egész forradalomnak kell történnie, — ezt akarom még itt megvárni.”⁶⁰

BRETSCHNEIDER illetén várakozásának más alapja is volt — s ez az egyik legfontosabb tény, amit levelezéséből megtudhatunk — : 1782 karácsonyán ugyanis Bécsben járt, és valóban „a felséghez fordult”. A kihallgatásról így számol be NICOLAINAK : „a császár, kinél hosszú kihallgatáson voltam, helyt adott kérelmemnek, hogy lehetőleg szabadítson meg az exjezsuiták zaklatásától, — van Swieten bárónak parancsot adott, hogy alkalmazzon a tanulmányi bizottságnál, de ehhez B. v. S., mint észrevettem, kevés hajlandóságot mutatott”.⁶¹

Képzeltető BRETSCHNEIDER kétségbeesése, mikor az 1783. ápr. 26-án Pestre látogató császárral — mivel húsvéti vakációra Bécsbe utazott — nem tudott beszélni : „... sanyarú sorsom azt akarta, hogy a császár — amire senki sem gondolt volna — Budán keresztül a török határra utazik, távollétemben idejő, a könyvtárat felkeresi, érdeklődik utánam és ki tudja, milyen információkat kap rólam az ott jelenlevő exjezsuitáktól...”⁶²

A levél azonban, melyben a császár Pesten szerzett benyomásait írja meg ESZTERHÁZY kancellárnak, arról tanúskodik, hogy BRETSCHNEIDER felterjesztéseit nem hagyta olvasatlanul, sem szóbeli panaszait figyelmen kívül : „Ami az egyetemet illeti, ott még nagy a rendetlenség... A könyvtárban ugyanolyan rendetlenség uralkodik ; a kettős és hármas példányokat még nem adták el, jó új műveket nem szereznek be... Különösen a jezsuitizmus állandó huzavonái és exponensei, akik az úgynevezett szenátust vezetik, a pozsonyi tanulmányi bizottság, a helytartótanács, végül a kancellária gátolja és akadályozza az összes határozatokat... A legbiztosabb és leg-rövidebb út az ügyek tisztázásához az lenne, ha Ürményi tanácsos, mint referens megbíznák, hogy megyéjéből hazatérőben addig tartózkodjék Budán, míg ezeket a fogvatkozásokat megszünteti, amiről azután pontos és részletes jelentést nyújtana be a kancelláriának.”⁶³

6

Az egyetemen ÜRMÉNYI vezetésével lefolytatott vizsgálat előtt, 1783. júl. 8-án a szenátus kérdőívet juttatott el a könyvtár tisztviselőihez, hogy a begyűjtött válaszok alapján a királyi biztos kiindulási alapot nyerjen a „rendetlenségek” okainak feltárásához. — Milyen magánjellegű jogtalanságok érték? milyen viszállyról, nézeteltérésről van tudomása? Ha ilyen természetű defectusokról tud, „mely forrásból erednek ezek? vajon nem különösen a feloszlatott rendek tagjainak bűnei és nem elsősorban az ő befolyásuknak a következménye-e, mellyel az egyetem ügyintézésében rendelkeznek? ha pedig így van, kik azok név szerint, és mely tények által lehet ezt bizonyítani?”

⁶⁰ SZABÓ Margit : *H. G. v. Bretschneider budai tartózkodása 1782–1784-ig*. Bp. 1942, 17. l.

⁶¹ SZENT-KIRÁLYI : *i. m.* 130. l.

⁶² SZABÓ : *i. m.* 28. l.

⁶³ A sk. levelet l. OL Kanc 4125/1787.:

Végül „mit tart általában javításra érdemesnek?” Milyen intézkedések látszanak célszerűnek, hogy az egyetem virágzása meginduljon? — Ezekre a kérdésekre várt választ a vizsgálóbizottság.⁶⁴

BRETSCHNEIDER válaszában a könyvtárra vonatkozó megállapítások semmi újat nem tartalmaznak már ismertetett memorandumaihoz képest; exjezsuita gáncsoskodás az *IG* és a könyvválogatás körül, személyi üldöztetés a szenátus részéről, tevékenységének állandó rosszindulatú kritizálása, — ezeket panaszolja el kifogyhatatlan szóbőséggel. Egyúttal azonban beszámol az egyetem jezsuita személyiségei közt „dülő vizsályokról” mint a jogikari és teológiai dékán vizsálya az elnökség kérdésében, vagy a szenátus és magisztrátus állandó súrlódásai hatásköri kérdésekben, vagy éppen a teológiai fakultás és az akadémia igazgatója között kitört ádáz összecsapás, melynek során utóbbi azt követelte, hogy 30—40 seminarista a 4—5 akadémista növendék kedvéért a Várba járjon át kollégiumok hallgatására.

A jezsuita befolyás jellemzésére BRETSCHNEIDER nem kevesebb, mint 12 ténymint sorol fel (melyek sokszor egymásba folynak): mindenekelőtt nagyon magas a létszámuk az egyetemen. PATACHICH érsek, a szenátus elnöke megátalkodott jezsuitabarát, MAKÓ és MOLNÁR assessorok pedig exjezsuiták, úgyszintén az iratkezelő SCHAUER; 5—6-an együtt laknak, és naponta „conventiculum”-okat tartanak; ágensük Bécsben KURZ, aki fizetésért bizalmas hírekkel látja el őket; magas fizetésük, ingyenes lakásuk van, szolgálkaikat a tanügyi alapból fizetik; monopolizálták a tankönyvírást, emellett állandóan pénzhányról panaszkodnak, és magasra srófolt követelésekkel ostromolják a hatóságot. Kollízió esetén mindig az exjezsuitának adnak igazat a világgal szemben, — a világi tudósokat üldözik (!): példa rá, hogy a kémia professzorát kényszerítették, engedje át más célra a kísérletekre kiutalt 300 frt felét. Lassúság, hanyagság jellemzi munkájukat, ezzel is az egyetem munkájának akadályozói. Az új iskolarendszer — bár homlok-egyenest ellenkezik a jezsuita szisztémával — sajnálatosan az ő tevékenységükre van építve.⁶⁵ Minden megoldási javaslat kegyes óhaj marad, ha nem „gyökerestül irtják ki a bajt”. A jezsuiták — azon 5—6 ember kivételével, kik tudományáguk komoly szakemberei — eltávolítandók az egyetemről, és pártatlan férfiakat kell helyezni a szenátusba is.

Emlékirata végén BRETSCHNEIDER közöl egy *elenchus exjesuitarumot*, mely az egyetemen kívüli személyeket, „vacantes”-eket és a szekularizáltakat is beleszámítva, 61 személyt sorol fel.⁶⁶

PRAY válaszában az *IG*-vel és a könyvszétosztással foglalkozik; álláspontját már ismertettük. A dissensiók kezdeményezőjének BRETSCHNEIDERT jelöli meg, aki még 1781. máj. 14-én⁶⁷ olyan rágalmozó kijelentésekkel megtűzdelt felterjesztést nyújtott be a szenátusnak, hogy az kénytelen volt azt a szerzőnek visszaküldeni. Állítása ui., hogy az *IG* előbb készült volna el, ha a custosok nem húzódoztak volna a „mechanikus” munkától, és nem hibáztak volna annyit, szemenszedett hazugság. „Ha Bretschneider úr az igazság barátja, miért nem közölte a szenátussal nyíltan és őszintén azoknak a katalógusoknak a számát, melyeket a custosok cédulára írtak le és azt, hogy milyen terjedelműek voltak ezek a katalógusok?” — kérdi

⁶⁴ Kov. III. 32.

⁶⁵ Erről vö. 1782. jún. 10-i levelét is (SZENT-KIRÁLYI: i. m. 113. l.).

⁶⁶ Kov. III. 85.

⁶⁷ Kov. I. 121—124. Vö. fent, 120. l.

felháborodva PRAY. — A cédulák statisztikája megadja a választ: WAGNER és SCHÖNVISNER együtt 18 200 cédulát termeltek, az *IG* 37 000 körül mozgó cédulamennyiségének majdnem a felét. Ha pedig az *IG* 50 000 tételét számítjuk is, a két custos a munka több mint egyharmad részét végezte el, míg BRETSCHNEIDER, a két kancellista és a három napidíjas a kétharmad részét. A custosok munkájának ősárlását BRETSCHNEIDER titokban, rágalmozó módon folytatta, mindennemű levelezgetés, felsőbb hatóságokkal való érintkezés a custosok tudomása nélkül történt, ami a könyvtári szabályzat rendelkezéseit is sérti. Kizárták a custosokat a könyvválogatás munkájából is: „ezt a kritikus munkát, mely sokféle nyelvű és tartalmú könyvek, valamint az irodalom sokféle ágának ismeretét követeli meg, egyedül Kovachichra bízták”. A könyvelosztásra vonatkozó javaslatok is a custosok tudta nélkül dolgoztattak ki. A könyvtári szabályzat teszi a custosok kötelességévé a történeti segédtudományok egyetemi oktatását, és ez eléggé indokolja tudományos elfoglaltságukat, ami BRETSCHNEIDERnek láthatóan nincs inyére. Rágalmaival egyetlen célt akar elérni: „hogyan engem a custosokkal együtt jogtalanul a könyvtárból eltávolítván, Bretschneider úr egyedüli könyvtáros és Kovachich custos legyen”.⁶⁸

BRETSCHNEIDER „*Replíc*”-jében⁶⁹ PRAY beadványának első, az *IG*-re és a könyvválogatásra vonatkozó részére reflektálva, újból csak annak megállapítására szorítkozik, hogy az exjezsuiták főcélja a könyvválogatás és szétosztás húzása-halasztása, hiszen egy már jóváhagyott terv kivételét akadályozták meg furfangos módon, új delectus ürügyén. Az exjezsuita pártosság jellemző példáját mutatja a szenátus eljárása is, mellyel PRAY rendelkezésére bocsátotta az ő régebbi, visszatartott felterjesztéseit és egyéb iratokat. PRAY válogatásáról szólva, BRETSCHNEIDER nem látja annak előnyeit az általa kidolgozott listával szemben, mert két, egymással szembeállított számból még nem derül ki semmi, — másrészt érthetetlennek tartja miért kifogásolja ellenfele az *IG*-ben s az *Elenchus*-ban a szakrend hiányát hiszen mindkettő csak a könyvek beszállításának eszköze akar lenni, és maga PRAY sem szakrendben állította össze „kéretlenül csinált” *Elenchus*-át. (E két érv aligha állja meg helyét mert ismertettük PRAY beadványát, mely *szakonként* részletesen indokolja, mit miért vett fel, illetve hagyott ki a válogatásból. Az *IG* pedig, KOVACHICH javaslata szerint, nemcsak a könyvek beszállításának, hanem a szétosztásnak is eszköze lett volna, és ebben az esetben a szakrend fontossága, előnyei vitán kívül állanak.) PRAY állítólag sok hibára bukkant az ő *Elenchus*-ában, de nem közli azok jegyzékét (mikor később BRETSCHNEIDER bepillantott PRAY hibajegyzékébe, aug. 24-én kelt promemoriájában⁷⁰ kellemes meglepetésként számol be arról, hogy a jegyzékben „nevetséges” anyagot talált: PRAY ugyanis a vélt hibakorrekció közben csak újabb hibákat halmozott egymásra; a tényleges hibák egytől egyig a rendházi katalógusokból kerültek át az *Elenchus generalis*-ba). Különösen megbántva érezte magát BRETSCHNEIDER, mikor PRAY „eléggé homályos férfiú”-nak aposztrofálta őt, aki 5—6 csatában küzdött a poroszok ellen, sebeket is szerzett, — mialatt ellenfele a piaristákkal folytatott tollharcot! PRAY különben közönséges kompilátor, míg ő filozófiai művek, regények és költemények szerzője, „melyeket közvetlenül a fejéből merít az ember”.

⁶⁸ Kov. III. 41—46.

⁶⁹ 1783. aug. 1. Kov. III. 113.

⁷⁰ Kov. III. 155.

Beadványában egyébként nem PRAY személyére panaszkodott; nevét sem említette, mert 1783. jún. 15-ig tízszer sem látta a könyvtárban (az *IG* készülése idején nem is tartozott a könyvtár kötelékébe); az exjezsuita custosok és a szenátus elleni vádjait viszont fenntartja, sőt PRAY beavatkozásával megerősítettnek véli.

Az ÜRMÉNYI vezetésével lefolytatott vizsgálat során megállapítást nyert,⁷¹ hogy BRETSCHNEIDERnek a szenátus ellen felhozott vádjai „semmi figyelmet nem érdemelnek”, a PRAYra vonatkozó imputációk „távol állnak a valóságtól”, őt tudatlannak nevezni „rágalom”; „E WAGNER Károly és SCHÖNVISNER István ellen felhozott vádak semmiképpen sem felelnek meg a valóságnak...” Ami az állítólagos exjezsuitizmust illeti, annak létezése „semmivel sincs bizonyítva”, — számuk BRETSCHNEIDER 61-es adatával szemben csak 17. Ezzel szemben BRETSCHNEIDER könyvmanipulációit („az Egyetemi Könyvtár neve alatt saját használatára hozatott könyveket”) a bizottság elítélte, mint a hivatali kötelességgel össze nem férő cselekedetet.⁷²

Érthető ezek után, hogy BRETSCHNEIDER nem a leghízelgőbb szavakkal tör palcát a vizsgálóbizottság működése felett: „ennél a bizottságnál nemcsak ostobaság, tudatlanság és hasonlók uralkodtak, hanem kifejezett cél: „azt akarom, ... hogy a jezsuitáknak igazat adjanak, és nagy érdemeiket elismerjék” ... Sőt, „Ürményi annyira el volt vakítva, hogy egy budai jezsuitát vitt magával Bécsbe, házába helyezte el, és a jelentést, mint mondják, vele készíttette el (!) ...”⁷³ Nem csoda, hogy BRETSCHNEIDERnek ezek után már nem nagyon volt maradása a könyvtárban; Lembergbe helyezésének terve, mely a császárnál lezajlott audienciája óta gyakran felbukkan levelezésében, most már egyre határozottabb formát ölt. — A vizsgálóbizottság is úgy nyilatkozott, hogy két könyvtáros „nemcsak szükségtelen, hanem az ügyek helyes elintézése szempontjából mind ez ideig *károsnak* bizonyult”!

1783. dec. 20-án kelt levelében említi először Lembergbe helyezésének lehetőségét: „megmondtam van Swietennek, hogy az egyetemnél csak a könyvtárosi állást tudom betölteni”.⁷⁴ 1784. júl. 18-án már befejezett tényként számol be áthelyezéséről: „elhiheti nekem, hogy ezerszer szívesebben megyek oda, mintsem itt maradjak, ahol az exjezsuiták terén alig érzek változást és csupa ellenség és üldöző között nyomorúságos életet élnék”.⁷⁵ Időközben ugyanis leérkezett az egyetemhez az 1784. jún. 14-én kelt 14127. sz. intimátum,⁷⁶ mely az oktatásra vonatkozó nagy jelentőségű rendelkezések, mint a német nyelv bevezetése, a hittudományi kar különválasztása mellett, fontos intézkedéseket tartalmazott a könyvtárra vonatkozólag is. A teológiai és egyházjogi könyvanyag nagy részét a pozsonyi és pesti papnevelő „general seminariumok” használatára kellett átengedni (utóbb, a papnöveldek feloszlásakor, ez az anyag visszakerült a könyvtár tulajdonába), — az Egyetemi Könyvtárból hiányzó, abolíciós anyagból beszerezhető művek „a tanulmányi alap költségére minél gyorsabban elszállítandók”, — végül hozzá kell fogni a meglevő katalógusok alapján a könyvsvétosztás munkájához; a repartitio lebonyolítása azonban megköveteli a könyvtár duplumainak még elkészítendő

⁷¹ OL Kanc. 4398/784.

⁷² PAULER: *i. m.* 192—193. l.

⁷³ SZABÓ: *i. m.* 39. l.

⁷⁴ *Uo.* 42. l.

⁷⁵ *Uo.* 75. l.

⁷⁶ KOV. II. 284.

katalógusát. Személyzeti téren az intimátum elrendelte BRETSCHNEIDER Lembergbe helyezését („kinek állásvesztés terhe mellett megtiltandó mindenemű könyv- és kézirat-kereskedelem, és ez a tilalom a könyvtár egész személyzetére kiterjesztendő...”). PRAY és SCHÖNVISNER „felszólítatnak a rájuk eső feladatok *buzgó* elvégzésére” — egyébként mindkettő megerősített állásában, a nyugalomba küldött WAGNER második custosi állásába azonban KOVACHICH került.

BRETSCHNEIDER ügyének illetően lezárásában minden bizonnyal nem csekély szerepe volt IZDENCZY államtanácsos véleményének, aki mint a józsefi kormányzat hű kiszolgálója, az államtanács közismerten magyarellenese érzelmű tagja, aligha tekinthető PRAYÉK vagy általában az „exjezsuiták bérencének” (mint ezt BRETSCHNEIDER ÜRMÉNYIRŐL állítja). IZDENCZY votumában kötelességének tartja, hogy „Ő-felségét a budai egyetemi könyvtáros Bretschneider rossz jelleméről informálja; panaszát a kancellária pontról pontra előterjesztette és megfelelő vizsgálat után megállapította, hogy... őt erre nem a szolgálati buzgóság, hanem igaztalan bosszúvágy, túlhajtott becsvágy és alaptalan feltevések vezették.”⁷⁷

7

BRETSCHNEIDER távozása kétségtelenül egy fejezet lezárultát jelenti az Egyetemi Könyvtár történetében. Egyéniségét és a könyvtár életében betöltött szerepét nem jellemezhetjük találóbban, mint ahogyan ezt önmaga teszi számtalan felterjesztési egyikében: „nem vagyok tudós, sohasem próbáltam annak látszani, dilettáns vagyok, aki mint katona, mellékesen irodalommal foglalkoztam... azonban, mivel most a könyvtárosi hivatalt töltöttem be, szeretném saját megnyugtatómra bebizonyítani, hogy jobban megfeleltem *hivatalomnak*, mint a tudós Pray és társai...”⁷⁸

Hivatalnok és dilettáns: e két fővonás határozza meg BRETSCHNEIDER arcképét és életútját általában, de a könyvtárban is. Mint író (jobban mondva irodalmár) még a műkedvelő tollforgató számára helyel-közzel elérhető átlagos színvonalat sem ütik meg gyatra kis verselményei, lapos oktató-meséi, szellemességre igyekvő aforizmái; de dilettáns a bennük kifejezést kereső „felvilágosodott világnézet” is: átvett frázisok továbbkoptatása, mélyebb elvi alapok és átgondolások híján. Lába alól hiányzik a talaj, mondanivalójából a velő; mesterkéltséggel, erőszakkal kitermelt képződmény az egész figura, akár a józsefi felvilágosult abszolutizmus sovány kultúrája, melyet nálunk képviselnie kellene. BRETSCHNEIDER ui. ugyanakkor mintapéldánya lehetne a józsefi hivatalnok-eszménynek; rendkívül korlátolt kezdeményező-készség, nagyon sok, de nem egyszer hiábavalónak bizonyuló munka, részleteiben pedáns, egészében sokszor elhibázott rendszeresség üti rá bélyegét tevékenységére, — *könyvtárosi* tevékenységére is. Katalógusvállalkozásairól megállapíthattuk, hogy gyorsütemű, céltudatos munka árán jutottak tető alá, — bár alkalmazhatóságuk, gyakorlati értékük több mint vitatható, és szerkesztési elveik sem bírják el a kritikát. BRETSCHNEIDER ügyrendi újításai közül kiemelkednek a folyamatosan vezetett protokollumok és nyilvántartások, — nem utolsósorban ezeknek köszönhetjük, hogy a könyvtár életé-

⁷⁷ OL Kanc. 2959/1784.

⁷⁸ Kov. III. 156.

nek apróbb mozzanatait is rekonstruálni tudjuk működése idejéből. Így pl. új alapokra fektette a kölcsönzési nyilvántartást: az egyik, a kölcsönzők nevének ABC-rendjébe osztott nyilvántartásra („*protocollum excipientium*”) aláírásukat és a lejárat határidőt vezette rá, míg a „*protocollum extraditorum*” segítségével a kiadott, helyükön nem található könyvek hollétéről adhatott tájékoztatást. Folytatások nyilvántartása (EK Kézirattár J 31); „*catalogus accessionalis*” (J 29); „*protocollum compingendorum*”, mely egyúttal tartalmazta a könyvkötőnek szóló utasításokat is (EK Kézirattár, jelzet nélkül); pénztárkönyv („*prot. rationum accepti et expensi*”); „*protocollum diurnum*” a nyitvatartás, olvasók, vendégek, végzett munka és nevezetes események feljegyzésére; könyvtári leltár; — hivatalos iratok lemásoltatása: „*extractus intimatorum*”; — a már meglevő nagy ABC- és szakkatalógusokon (J 28, 34, 35) kívül duplum-, fölös- és csonkapéldánykatalógus: csupa olyan újítás, mely beszédesen bizonyítja BRETSCHNEIDER-nek a könyvtár életében fordulatot hozó szándékát, hogy ti. az intézményt valóban hivattallá, a benne folyó munkát rendszeres hivatali munkává alakítsa át.⁷⁹

1783 végéről (dec. 22.) származik a könyvtár állományát szakonként felmérő „*connotatio summaria*”⁸⁰ 15 494, a könyvtár tulajdonában levő műről, amely minden bizonnyal még az ő kezdeményezésére készült. Mind-ebből, valamint tárgyalt javaslataiból és intézkedéseinek egészéből kitűnik, hogy BRETSCHNEIDER, bár szellemi képességek és teljesítmények terén alig állja az összehasonlítást ellenfeleivel, akik új tudományágak alapjait rakták le könyvtárosi tisztük talán kevésbé buzgó ellátása közben (mint PRAY és a jezsuita anyaggyűjtő történeti iskola), — figurájának talajtalansága, egyéniségének fölötte kétes jellemzői mellett egy olyan új könyvtárosi típus ki-forrásának szükségességét bizonyítja, mely a nyilvánossá fejlődő, közgyűjtemény jelleget öltő, művelődéspolitikai tényezővé váló, nagy könyvtárak megszületésével együtt lép a színre, a teendőit adminisztratív, tervszerű munkává szervező s azt hivatásszerűen, főfoglalkozásként ellátó könyvtáros formájában.

BRUCKNER JÁNOS

JÁNOS BRUCKNER: DIE JOSEPHINISCHE KULTURPOLITIK UND DIE BUDAPESTER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK (1780—1784)

Die erste offizielle Geschäftsordnung der Universitätsbibliothek stammt aus dem Jahre 1779. Da in dieser Institution nur die allgemeinsten Richtlinien für die Tätigkeit der Bibliothek festgestellt wurden (wie die Öffnungszeit, die Zahl und Pflichten des Personals, die Grundlinien der Akquisitionspolitik, usw.) und so gut wie nichts über Arbeitsmethoden und -ziele des Apparats angegeben wird, standen die Angestellten zunächst hilf- und ratlos vor die ohnehin ungeheure Aufgabe, die Inventarisierung und Verteilung der reichen Bücherbestände der aufgehobenen Jesuitenklöster möglichst schnell und mit den geringsten Kosten durchzuführen. Nachdem die Statthalterei durch mehrere Reskripte die Ausarbeitung eines „Systems” forderte, die den Gang der erforderlichen Katalogisierungsarbeiten festlegen sollte (da die Kataloge der Bibliothek bereits fehlerhaft und nicht vorschriftsmässig hergestellt worden sind), sah sich der Universitätssenat genötigt, eine Untersuchung einzuleiten; diese konnte aber

⁷⁹ Kov. III. 61. és III. 172.

⁸⁰ Kov. II. 175.

vorerst nur die äusserst prekäre Finanzlage des Instituts feststellen; zur Sicherung des normalen Zuwachses wurde das Mittel der Pflichtexemplare und ausserdem regelmässige Dotierung (auch des Personals) vorgeschlagen, da die zum Bücherankauf verwendbare Summen unbedeutend waren.

Anfang 1780 brachte die Ernennung Heinrich BRETSCHNEIDERS, des Günstlings der Kaiserin zum dritten Bibliothekar, Elemente neuer Spannung. Vorher amtlich und literarisch tätig, ergebener Diener und Panegyriker des Herrscherhauses. Autor einer Anti-Wertheriade und flach moralisierender Tierfabeln, war dieser dilettantische Literat, Soldat und Söldling zugleich ein donnernder Gegner und unerbittlicher Entlarver des sogenannten „Exjesuitismus“, dem in seiner neuen Stellung sich plötzlich ein weites Feld zu eröffnen schien, um sich vor den höheren Stellen verdient aufzutun.

Der Bibliotheksdirektor PRAY, bekannter Historiker und der Ehrendirektor LAKICS baten um ihre Entlassung, da sie im voraus vermuteten, dass sie die Direktion mit BRETSCHNEIDER unmöglich werden teilen können. BRETSCHNEIDER, der jetzt freie Hand bekam, konnte die Tätigkeit des Apparates auf die schnellste Verfertigung des Generalkatalogs der ausstehenden Jesuitenbibliotheken konzentrieren; dieser „*General Index*“ entstand binnen kurzer Zeit durch einfache Abschrift der lokalen Elenchen, deren Material in alphabetischer Reihenfolge geordnet wurde. Die weiteren Geschicke des *Index Generalis*, sowie die endlosen Debatten und Kontroversen über die Verteilung der Bücher verbinden sich von nun an mit den unablässigen Feindseligkeiten und Verleumdungen der gegenüberstehenden Parteien. BRETSCHNEIDER überschüttet den Senat und die Statthalterei mit Denunziationen, PRAY dagegen – der inzwischen seine Demission wiederrief und auf seinen Posten zurückkehrte – kritisiert in massvoll-objektivem Ton die Lücken und die Verfehltheit der Bretschneiderschen Katalogisierungsarbeit; sein Gegenprojekt über Verteilung bzw. Einverleibung der Bücherbestände der Klosterbibliotheken ruht auf streng utilitaristischen Prinzipien. Seine Anschauung stand übrigens in völligem Einklang mit den kulturpolitischen Konzeptionen JOSEFS II., der die Universitäten nur als praktische Bildungsanstalten für die in Staatsdienst tretende Jugend betrachtete, sie aber als Zentren selbstgenügsamer Gelehrsamkeit zu dulden nicht geneigt war.

Die von BRETSCHNEIDER getroffene Auswahl verfolgt nur das Ziel einer kritiklosen Vermehrung der Bestände, die bei dem ohnehin schon vorhandenen Mangel an Platz für den schwerfälligen, mit erheblichen Fehlerquellen arbeitenden Apparat eine kaum zu bewältigende Belastung bedeutet hätte. Ausserdem streift BRETSCHNEIDERS Plan, wonach Hilfskustos KOVACHICH von Ort zum Ort reisend, die verschiedene Kataloge mit sich schleppend, das ganze Geschäft allein abwickeln soll, nahezu das Unmögliche. Die Statthalterei musste den Erwägungen PRAYS beistimmen, und KOVACHICH, der in Pressburg die Arbeit der Verteilung schon angefangen hat, bekam Bescheid, sofort nach Pest zurückzureisen. BRETSCHNEIDER erblickte nun in dieser Wendung der Sache einen neuen Beweis für die Oberhand gewonnenen exjesuitischen Ränke, die die Verhinderung der Bücherverteilung bezweckten. Die Zahl seiner Eingaben und Denkschriften steigt ins Unübersehbare, sein Privatbriefwechsel mit NICOLAI zeugt beinahe von einem Verfolgungswahn, der über sein Verhalten plötzlich herrschend wird. Sein langsam reifgewordener Entschluss – den er als Bitte schon gelegentlich seiner Audienz Ende 1782 dem Kaiser vorbrachte, – »sich den Chicanen der Exjesuiten zu entziehen«, wurde jetzt endgültig; als die auf Befehl JOSEFS II. im Jahre 1783 eingeleitete Untersuchung der Universität seine Beschuldigungen als völlig unbegründete und böse Verleumdungen zurückwies, war seine Versetzung nach Lemberg bereits beschlossen.

Sein etwas stürmisches Wesen und Wirken schwand aber nicht spurlos dahin; er brachte Elemente der Gärung und Spannung ins Leben der Bibliothek und seine Neuerungen in der aktenmässigen Führung der Geschäfte – so z. B. Protokollführung über die Reskripte und die täglichen Ereignisse, neue Registrierung des Leihverkehrs, des Zuwachses, der Buchbinderarbeit, der Dubletten und der unvollständigen Exemplare, auch die erste genaue Inventarisierung der Bestände, die sicherlich noch auf seine Initiative zurückgeht – zeugen im allgemeinen für die langsam hervortretende Notwendigkeit des Erscheinens von Bibliothekaren neuen Typs, die ihren Dienst nicht mehr als Anhängsel einer ihnen allein wesentlich scheinenden wissenschaftlichen Tätigkeit betrachten, sondern darin eine planmässig zu organisierende, regelmässige Verwaltungsarbeit erblicken, die mit beruflicher Verantwortung und Pflichtgefühl zu verichten ist.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adatok a XVIII. századi kismartoni nyomdáról. A hazai szakirodalomban eddig — tudomásom szerint — még nem történt említés a XVIII. század második évtizedében, Kismartonban működött ESZTERHÁZY-féle nyomdáról. Egy cikket ismerünk csupán, mely ezzel foglalkozik: „CSATKAI André: *Die fürstlich Esterházyischen Druckereien in Eisenstadt*”, mely a *Burgenländische Heimatblätter* 1936. évfolyamában jelent meg. CSATKAI cikkében a nyomda keletkezésének indoklására a kismartoni búcsújáráshely fellendülését és ESZTERHÁZY Pálnak a nyomdákkal szembeni jogos türelmetlenségét hozza fel.¹ Azt hiszem nem tévedünk, ha a nyomdaalapítás indítókainak vizsgálatánál ESZTERHÁZY Pál pompaszeretétét sem hagyjuk figyelmen kívül.

A cikk a nyomda két termékét ismerteti. Az egyik Pál nádor halálára készült,² címe: *ODEN TRAGICA seu DOLORIS PEGMA*. A negyedréti alakú 14 lapos latin nyelvű nyomtatvány szerzője: „*Georgius Josephus Wlassics ex Wulckha Proderstorff plebanus*”, impresszuma pedig így szól: „*Typis Residentiae Kismartoniensis*”. Érdekes, hogy a nyomtatványt záró fametszet³ megtalálható a „*Trophaeum... Domus Estorasiensis*...”⁴ c. műben. Ezek alapján joggal feltételezhető, hogy az itt felhasznált metszetek dúcait ESZTERHÁZY Pál készítette és az ő tulajdonában is maradtak. Így kerülhettek később nyomdájában újra felhasználásra. Az „*Oden tragica*” egyetlen, ismert példánya a kismartoni WOLF Sándor-féle gyűjteményben található.

A másik, CSATKAI által ismertetett nyomtatvány német nyelvű és egyházi tartalmú: „*Instruction und Form die Profession einer Closter Jungfern abzulegen...*”, melynek impresszuma így hangzik: „*Schloß Eysen-Stadt, Gedruckt bey Johann Baptist Hübschlin, Ihro Fürstl. Durchl. Palatinischen Hoff-Buchdrucker.*” A tizenkettedréti alakú, 51 lapos nyomtatványnak a budapesti Egyetemi Könyvtárban levő egyetlen, ismert példánya a zaborhegyi remeték könyvtárából származik. Az ebben található kéziratot bejegyezték 1715. VIII. 13.-ról szól. Tehát a könyvet ez előtt az időpont előtt nyomtatták.

Az Országos Levéltárban őrzött ESZTERHÁZY-féle hitbizományi levéltárban (Pál nádor iratai 11.987. sz. alatt) mostanáig a kismartoni nyomda egy harmadik terméke lappangott. A nagy negyedréti alakú, egyleveles nyomtatvány öntött cifrákkal van keretelve. Fent fametszetes dísz találunk: az osztrák, kétféjű sas lombdíszek között, alatta 21 soros latin nyelvű, üdvözlő vers áll, mely KÁROLY királyt és császárt dicsőíti az új év alkalmával. Utána további tíz soros hexameter következik, mely már ESZTERHÁZY

¹ Például a *Harmonia Coelestis* c. műve (RMK. III. 4758.) tíz évig készült. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a mű több mint háromszáz lapja mind rézmetszeten került levonásra; ezek véséséhez nyilván jelentős munka és idő volt szükséges.

² 1713. III. 23.

³ CSATKAI szerint Jakob HOFFMANN és Jakob HERMUNDT munkája.

⁴ Bécs, 1700. RMK. III. 4171.

Pált köszönti. Szerzőt a nyomtatvány nem tüntet fel. A szöveget alul a következő impresszum zárja: „*TYPIS RESIDENTIAE KYSMARTONIENSIS, Joannis Baptistae Hübschlin, S. C. Palatinalis Estorasiensis Typographi.*”

A vers alapján a nyomtatvány keletkezésének időpontja igen pontosan meghatározható. Az első 21, illetve az utolsó sor ugyanis kronosztichon és az 1712. évszámot rejtí magában. A vers III. KÁROLYRÓL mint megkoronázott császárról, de még meg nem koronázott magyar királyról beszél, tehát 1711. XII. 22. és 1712. V. 22. között készült. De még ennél is pontosabb időhatárt ad a 20. („Processit de prima Iani”) és a 21. sor („Adest insigniter magni apprecatio Apostoli Pauli.”). Így a versek keletkezésének időpontja január 1. és 25. közé esik. Nyilvánvaló továbbá, hogy a hexameterek ESZTERHÁZY Pál névnapjára készültek köszöntőül a kismartoni várban lakók nevében. Eszerint Kismartonban már az 1712. év januárjában működött a nyomda.

HÜBSCHLINRÓL, a nyomda vezetőjéről nevén kívül semmit sem tudunk. Feltehetően korábban valamelyik nagy bécsi nyomdában volt alkalmazott, mert önálló működéséről nem tudunk. Nem volt mestere szakmájának, ezt valamennyi fennmaradt nyomtatványában található számtalan sajtóhiba bizonyítja. Legszembetűnőbb ezek közül a Pál nádor halálára írt „*Oden tragica*” címlapján levő, mikor is a családnévben „*ESTEHASI*”-t nyomtatott. HÜBSCHLIN kismartoni működésére nem vet fényt a hitbizományi levéltár általam átnézett anyaga sem.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy ESZTERHÁZY Pál 1711 táján nyomdát rendeztetett be kismartoni kastélyában, mely csak egy-két évig működött. Mindössze három termékét ismerjük, egy-egy példányban. Pál nádor halála után utóda, a takarékos Mihály nyilván megszüntette a műhelyt. Hogy mi lett a berendezés sorsa, nem tudjuk, mert ezután 1802-ig nem működik nyomda Kismartonban. Ekkor a bécsi Johann Storz nyomdász kezdi meg működését, de természetesen már nem a régi, közel százéves betűanyaggal.

BORSA GEDEON

Az ötves mesterségről való vetélkedés — Felvinczi György ismeretlen műve. A *Pressburger Zeitung* 1775. okt. 11-én megjelent, 81. száma másfél hasábnyi könyvhirdetést közöl.¹ A főként latin és francia nyelvű könyvcímek között ez a magyar nyelvű található: *Az ötves mesterségről való vetélkedés.* Míg könyvhirdetéseinél a lap újszólván mindig megadja a megjelenés évét, helyét és az árat, addig ennél a műnél a címen kívül semmi más adat nincsen. Két hét múlva újra meghirdeti ugyan a könyvet, de 4 krajcáros árán kívül más újat nem tudunk meg róla.

A régi magyar ötvösségnek nem valami számosak az írásbeli emlékei.² Különösen keveset foglalkoztak magával az ötvösműhellyel, szerszámokkal.³ A céhrendszer természetéből következett, hogy a céhek zárkózott testülete általában szigorúan őrizte az ipari titkokat, de valamennyi között a legszigorúbban a nemes érecek művelői.⁴ Ezért különösképpen érdekesnek látszott a mű megismerése.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományában van belőle egy — tudunkkal — unikum-példány. Már BALLAGI Aladár is, aki 1884-ben a szövegnek felét, mint nyelv-

¹ 81. St. [7. l.] és okt. 25. 85. St. [7. l.].

² Az Országos Széchényi Könyvtár szakrepertóriumában, a megfelelő szakban alig néhány ötvösséggel foglalkozó mű fordul elő.

³ VATTAI Erzsébet: *Néhány adat az ötvös mesterség és szerszámok történetéhez.* (XI—XIX. sz.) Archaeol. Ért. 1953. 151. l.

⁴ BALLAGI Aladár: *Bevezetés Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyve kiadásához.* Bp. 1884. 52. l.

történeti és ipartörténeti érdekességet, nagyon rövid bevezetéssel publikálta,⁵ annak nevezi. Teljes címe: *Az Ötves Mesterségről való [!] Vetelkedés, A' melyben, Először edgy Ifjú tudakozik egy Ötvöstől, miben álljon az Ötvösi Mesterség, elő-fzámlálván hany-féle Mesterleget próbált, melyiket miért nem szerette: Azután az ötvös elő-fzámlállya nékie az ötvös Mesterséghez való Materiat, Műzer, és Szerzámot: Továbbá mi legyen az ötvös Inasoknak tiltek, rövideden eleibe adgya.* Évszáma: 1716. Szép kiállítású, kis 8°, 48 számozatlan lapra terjedő füzet; szerző, nyomda és nyomtatási hely megnevezése nélkül. Kötése, sajnos, nem eredeti. Így nem tudjuk, volt-e még egy címlapja, amelyről a hiányzó adatok kiderülhettek volna.

A mű tulajdonképpen versbeszedett, fiktív párbeszéd egy ötvösmester és egy inasnak jelentkező ifjú között. 193 BALASSI-strófából áll és „nótája” a „*Végtelen irgalmu, Óh te nagyhatalmu...*” kezdetű protestáns ének. Az inas a mester kérdésére elmondja, hogy „kassai fi”, úgyszólván valamennyi mesterséget megpróbálta már, de mindennél inkább ötvös szeretne lenni. Csak az aggasztja, hogy az ötvösség drága foglalkozás. A mester teljes részletességgel feltárja előtte, hogy milyen szerszámokra, anyagokra lesz szüksége mesterségénél és hogy szorgalmas, józan életmóddal hogyan tehet rájuk szert, mire felszabadul. Felsorolja még az inas napi teendőit, s a párbeszéd a szerződés megkötésével végződik.

Ismerve most már a vers tartalmát, elsősorban két kérdés vetődött fel. Ki a szerzője és mi lehetett célja az írásnak? Az Országos Széchényi Könyvtár szakrepertóriumára semmi újat nem mondott; a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény nyomtatott katalógusában,⁶ sem PETRIK összeállításában nem fordult elő; SZABÓ Károlyban, SZTRIPSKY kiegészítésében — egy esetleges korábbi kiadást keresve — nem találtuk. FRECSKAY István *Mesterségek szótárában*⁷ nem említi. A művészettörténeti irodalomban azonban már ismeretes. Elsőnek IPOLYI Arnold foglalkozott vele.⁸ Szerinte kassai magyar ötvös szedte versebe „ötvös inasok számára, hogy a legszükségesebbet ekkép könyv nélkül megtanulva emlékezetökben tarthassák.”⁹ BALLAGI Aladár is¹⁰ szerzőjét kétségtelenül ötvösnek tartja, az ötvösség gyakorlásához szükséges összes műszer és anyag szakszerű ismerete miatt. Ugyanő a KECSKEMÉTI W. Péter XVII. századi, rendkívül becses ötvöskönyvéhez írt bevezetésében és glosszáriumában többször idézi a *Vetélkedést*. Legújabbban VATTAI Erzsébet foglalkozott könyvünkkel.¹¹ A megelőzőkhöz hasonlóan az a véleménye, hogy szerzője csak szakmabeli lehetett. Erre mutat, a már említett érveken kívül, az ötvös mesterséget dicsőítő (175.) versszak: „a mesterségére büszke ötvös öntudatos szavai”.¹² Viszont nem tartja bebizonyítotttnak a mű kassai eredetét — szerinte fordítás is lehet — sem tanköltemény voltát.

Valóban nehéz elképzelni, hogy a XVIII. század eleji ötvös inasok fejét ilyen nehéz szellemi tornával akarták volna megterhelni, mint 193 strófájú vers megtanulása. Habár nagyon megvágották őket és deákul is kellett tudniok. Mégis valószínűbb, hogy a költemény a mesterség-dicséretnek kedvelt műfajának egyik példánya. Maga a „*Vetélkedés*” cím is arra mutat. A XVII. és XVIII. században egyébként is divatban volt a legkülönbözőbb témák versbefoglalása. Ilyen mesterség-dicséreteket írt versben a XVII. század-

⁵ *Az ötves mesterségről való vetélkedés.* Egy. Phil. Közl. 1884. 45—66. l.

⁶ Jelzete szerint ui. a SZÉCHÉNYI-gyűjteménybe tartozik.

⁷ FRECSKAY István: *Mesterségek szótára.* Bp. 1912. (2. kiad.)

⁸ *Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása.* Századok. 1876. 486—561. l. I. A. aláírással.

⁹ I. h. 556. l.

¹⁰ I. m. 45. l.

¹¹ I. m. 152. l.

¹² Uo.

ban SZENTMÁRTONI BODÓ János unitárius pap. (*A vasról való ének*, 1636, *A só dicsérete*, *Az ács mesterség dicsérete*, 1647, *A vadászat dicsérete*, 1683). Sőt a kor iskoladrámái is szívesen választották témájukul a mesterségbeli gyakorlatokat. Kérdés tehát, hogy valóban az ötvösművészek között kell-e keresnünk a vers íróját? Kétségtelen, hogy ők voltak a legképzettebbek a régi iparosok között.

Elsősorban az ötvös-gőcpontokat kellett megvizsgálni az ország különböző vidékeiről. A szöveg felvidéki eredetre utal. Arra mutat az inas kassai származásának említése; azonkívül a szövegben előforduló császárhű megjegyzések. A XVIII. század már az ötvös műipar hanyatlásának ideje.¹³ Szempontunkból ekkor a Felvidéken három várost vehettünk számításba: Kassát, Lőcsét és Pozsonyt. Pozsonyban 1715-ben a nyomda tulajdonost változtat,¹⁴ s ezidőtájt úgyszólván csak hivatalos nyomtatványt készít. Kassán ekkor csupán a jezsuita nyomda működött. Nehéz elképzelni, hogy a kétségtelenül protestáns szerzőtől származó könyvecske nyomtatását vállalták volna. Protestáns mivoltára utal először is a vers dallamát megadó, már említett „nóta”; arra mutat még a szövegben említett egyházi könyveknek címe, az ótestamentum olvasásának emlegetése, az abból vett hasonlatok, valamint az, hogy a vers egyszer sem szól Szűz MARIÁ-ról, sem szentmiséről, csak egyszerűen templomról.¹⁵ Protestáns szerzőre s egyszersmind nyomdára vall a könyvecske helyesírása. A c-t ugyan felváltva cz-vel vagy tz-vel írja, — de ez még a század elején nem különbözteti meg a két vallás nyomdait —, a zs-t azonban következetesen s-sel (sinór, 'soltár stb.), az ő-t gyakran ö-vel, s nem ó-vel. (Már a címben is!) Legjellemzőbb azonban, hogy a cs-t úgyszólván kizárólag ts-sel nyomták.

A szálak tehát egyre inkább Lőcse felé vezettek, mely azonkívül, hogy protestáns város volt, közismerten császárhű városnak számított, s mint ilyen, véres csatákat vívott például Késmárkkal. Lőcsén akkor a híres BREUER (BREWER)-nyomda működött, a régi magyar nyomdák egyik legjelesebbje. PUKÁNSZKY Béla szerint különösen kiemelkedők fametszetei és ornamentikái, valamint szedésének tisztasága.¹⁶ A BREUERek szepesi protestáns család volt.¹⁷ Könyvünk nyomtatása idején a nyomdát a család harmadik jeles nyomdásza: János vezette. A „*Vetélkedés*” nyomtatása magán viseli a BREUER-nyomda kvalitásait. Fejlécei, záródíszítése, iniciáléja, a nyomtatás tisztasága, mind méltóvá teszik arra, hogy a híres nyomda termékei közé sorolják. De ebben megerősít még bennünket egykorú kassai és lőcsei nyomtatványokkal való összehasonlítása. Legfeltűnőbb a fejlécek hasonlósága. Azokat rendszerint több mintacsikból állították össze. Nyomdánk fejléceinek középső csíkja évtizedeken keresztül — kis, lényegtelen változtatással — ugyanaz a vékonyszálú dísz (RMK. I. 1564, 1695, 1696, 1744, 1746, II. 2400 stb.), mint a *Vetélkedés* fejlécének középső csíkja. Viszont a kassai nyomtatványok (pl. RMK. I. 1436, 1437, 1452 stb.) lényegesen más jellegűek. Pontosan egyezik azonkívül a lőcsei iniciálé mérete (RMK. II. 2166/a) a *Vetélkedés*ének méretével. Stílusa, valamint a záródíszítések stílusa szintén közös nyomdára vall. Nem úgy a kassai nyomda díszítései, amelynek nyomtatványai egyébként is minőségben a lőcsei termékek alatt maradnak. Szólni kell még a betűtípusok egyezéséről. Elsősorban a kurziv betűk teljes hasonlóságáról. Legfeltűnőbb az y, az i és a z betű megegyezése, illetve a kassaitól való különbözése. A lőcsei y-nak — szintúgy a *Vetélkedés*ben — kicsi a feje, hosszú a szára, ellen-

¹³ BALLAGI: i. m. 60. 1.

¹⁴ NOVÁK László: *Gutenberg találmánya és a magyar könyvnyomtatás története*. Nyomdászatonk 500 esztendeje. Bp. 1940. 68. 1.

¹⁵ Ez utóbira FAZAKAS József hívta fel figyelmemet.

¹⁶ PUKÁNSZKY Béla: *Die Druckerei Brewer in Leutschau*. Gutenberg Jahrb. 1927. 95. 1.

¹⁷ HAJNÓCZI Iván: *A 300 éves lőcsei nyomda*. Közl. Szepes vm. múltjából. 1914. 6. évf. 1–2. sz. 74. 1.

tétben a kassaival. A z betű két zászlaja Kassán egyforma; Lőcsén az alsónak nagyobb a kacsaringója. A lőcsei *i* betűnek — hasonlóan a *Vetélkedéséhez* — fönt, elől kis szára van (RMK. I. 1761). A kassai *ll* pedig közelebb helyezkedik egymáshoz mint a lőcsei. Mindezek alapján tehát bizonyosnak látszik, hogy a szóban forgó könyvecske Lőcsén, a BREUER-nyomdában készült.

Ki lehetett mármost az a lőcsei ötvös, aki a költeményt versbe szedte? Ebből a korból SZILASSY György kassai ötvösön kívül más számottevő felvidéki ötvösről nem tudnak. Igazán ötvös volt-e tehát a műnek írója? Ha a művészettörténész szemével olvassuk a költeményt, annak kell tartanunk. Az irodalomtörténész szeme azonban mást lát. Egyik döntő érv az elsöre az ötvösségre vonatkozó versszak. Valóban arról szól, hogy az ötvösséget semmi más mesterség felül nem múlja. De sokkal meggyőzőbb — és hosszabb — az a vallomás, amit a nyomtatásról mond!

- „21. A' *Typographia*, Merem állatnia, Nem régi *inventio* De hogy mesterfejes, Es igen főzkifejes, Kereftyénség közt ez jó. Érette szolgálni, Nem kár azt tanulni, Mert betsületre méltó.
22. *Liberalis ars* ez : Ebben mind megegyez Egéfz kereftyén világ, Iften ajándéka Egy főzőval, azt tartya Külső belső tárfaság : Császári *Diplomák* Ezent bizonyítták ; Illik hozzá szabadság.
23. Egyet munkáfabbat, Jobbat, hafznofabbat, Emberek közt nem tudok, A' Könyvnyomtatáfnál, Mert ez fokat hafznál Azoknak, kik Deákok, Könyvek ott kéfzűlnek, Mellyek mi lelkünknek Épületekre valók :
24. Sőt nem tsak azoknak, Kik Deákul tudnak, De egyűgyűeknek-is Vagyon nagy hafznokra, Mert az ő számokra Való a *Catechelis*, *Imádságos könyvek*, *Graduál s' egyebek*, *Biblia' Soltár*, *Praxis*.”

Azonkívül, hogyha hosszasan elmerültünk a szövegben, észrevesszük, hogy minduntalan kiütközik belőle a pedagógus. Erkölcsei tanításait szereti latin bölcs mondásokkal fűszerezni. Ha arra gondolunk, hogy a mesterség-dicséretetek egyik legbuzgóbb magyar képviselője, SZENTMÁRTONI BODÓ János sem volt mesterember, hanem unitárius pap, egyre kézenfekvőbbnek látszik az, hogy írónk nem volt ötvös. Az ötvösség egyébként is sajátosan magyar művészeti ág, könnyen megihlette tehát a nem céhbelt is. Magyar szerzőre, mégpedig litterátus emberre mutat még a versforma. Olyanra, aki jól ismerte BALASSI Bálint költészetét. Az hatott is reá, ami nemcsak a versforma átvételében nyilvánul meg, — hiszen a BALASSI-strófa lett a XVII. század egyik legkedveltebb lírai szerkezete,¹⁸ sőt még a XVIII. század elején is találkozunk vele, — hanem abban is, hogy végbeli vitézekről is szól (61. str.), és a katonáéletet rokonszenvvel emlegeti. Ez utóbbi tény még a szerző magyarsága mellett is tanúskodik, s így valószínűvé teszi, hogy műve nem fordítás vagy legalábbis nagyon szabad átdolgozás. Erről győző meg bennünket zamatos magyar nyelve is. („Mert mint háj tengelynek, Ugy ez az embernek Minden javára szolgál” (175. verssz.), „De kormos lombiktól Molskolódván rútul, Elszöktem egy virrattig” (35. verssz.), „Mégis fejem szédült, Kitsényben is fordult, hogy nem estem földre” (28. versz.) stb.).

Az író tehát feltétlenül képzett, latinos műveltségű, pedagógus hajlamú, verselésben jártas, protestáns, császárhű ember volt. STOLL Béla hívta fel figyelmemet arra, hogy FELVINCZI György is írt mesterség-dicséreteteket.¹⁹ Az említett vonások illenek reá. Jól képzett, tehetséges unitárius tanár volt, később I. LIPÓT udvarában latin tolmácsként

¹⁸ HORVÁTH János : *A magyar vers*. Bp. 1948. 224. l.

¹⁹ STOLL Béla : *Felvinczi György versei*. Ircd. tört. Közl. 1954. 334—337. l.

működött, majd visszatért az országba; s minthogy népes családjával nagy nyomorban élt, mindenféle irodalmi megbízatást elvállalt. A céhmesterek dícséretét pl. a szűcs-céh megrendelésére fordította latinból. Maga a vetélkedés szó is előfordul műveinek címe között (*Bellum morborum*, azaz a nyavalyáknak egymás között való vetélkedések...) és több versét (*Kalmárok dícsérete*, *Protonotaria és kancellária dícsérete*, *Gazdasszonyok dícsérete* stb.) BALASSI-strófában írta. Műveinek nagyobbik része Lőcsén a BREUER-nyomdában jelent meg; gyakran a szerző megjelölése nélkül. A témát, a szakkifejezésekkel együtt az ötvös-céhtől kaphatta — ez magyarázza bizonyára az ötvösségről szóló dicsőítést —, s a képzett, tehetséges írónak nem okozhatott különös nehézséget az anyag verseszedése. Ha a *Vetélkedést* stílusa, valamint nyelve, hangja, fordulatai, belső tulajdonságai és verselése szempontjából összevetjük FELVINCZI egyéb műveivel,²⁰ kitűnnek a közös vonások: a latin citátumok, az ótestamentumból vett idézetek, hasonlatok, az erre való célzások; a kedvező megjegyzések a császárokról (*Vetélk.* 22. verssz., *Kalmárok dics.* 60., 85. verssz.). Közös jellemzői a hosszú felsorolások, melyekben a témához való teljes hozzáértés látszatát kelti. Ugyanaz a zamatos, fordulatossá magyar nyelv. Megtaláljuk a humoros, néha kissé vaskos szólásokat, hasonlatokat. („Elijedvén attól, mint ördög kinjától, én válét mondék annak” (*Vetélk.* 45. verssz.) „Némely ember nyelve, Mint a fegyver, Így szől beszéll belőle: Tsak tetü sántító, (ti. a borbélyról!) Kosz, ruh's vargyógyító” (*Vetélk.* 12. verssz.) stb. „Hasznai pediglen, Többek mint fejedén, Ki kopasz nem vagy, haj szál.” (*Kalmárok dics.* 2. versz.) stb. Jellemzők azonkívül bizonyos fordulatok, mondatkezdetek (Vannak vas palackok (*Vetélk.* 107. v.) Vannak ott alakok (*Kalm. d.* 67. v.), Hát még próbakövek (*Vetélk.* 119. v.) Hát még a Pyraták (*Kalm. d.* 72. v.), Hát a festett vásznak (*Kalm. d.* 44. v.), De kovátsolással (*Vetélk.* 19. v.) De méltóságokról (*Kalm. d.* 30. v.) stb.) Szószertint átvesz félmondatokat, kifejezéseket (Timsót, gálitz követ... talál sz Kalmároknál (*Vetélk.* 135. v.) Timsót, gálitz követ... mind Kalmároknál keresik (*Kalm. dics.* 55. vsz.) stb.) Mondatszerkezete is feltűnő hasonlóságot mutat. Szereti pl. hátravetni a jelzői mondatot. És végül FELVINCZIRE vall a könyvnyomtatásról írt dícsérete. Ebben nemcsak saját felfogását s egyben a korának művelt embereire s az egykorú tipográfia-mesterségre oly jellemző felfogást ismerjük meg, hanem gesztust látunk az öt pártoló császár felé, s ugyanakkor talán így akarta a BREUER-nyomdának meghálálni könyvei szép kiállítását.

A *Vetélkedésről* eddig semmi közelebbi adatunk nem volt. De éppen úgy nem ismerjük az utolsó évekig a legtöbb FELVINCZI-vers szerzőségét sem, amíg STOLL Béla rá nem mutatott az AJTAI István üdvözlő versében foglalt felsorolásra. Az 1697-ben jelent meg FELVINCZINEK „*A jeles Procuratoriának illendő dícsérete*” c. műve előszavaként. AJTAI így az 1716-ban publikált *Vetélkedést* még akkor nem ismerhette, feltéve, ha ez a mű első kiadása. Viszont az a tény, hogy AJTAI nem említi, éppen emellett szól. Hihető még abból is, hogy a műnek nagyon szép a kiállítása.²¹ Egyébként pedig témája sem annyira népszerű, hogy több kiadást igényelt volna. (Igaz ugyan, hogy 1775-ben felbukkant könyv-árusi forgalomban, de sem előtte, sem utána nem.) S ha ezenfelül azt is tekintetbe vesszük, hogy akkoriban nem igen publikáltak posthumus kiadásokat, nagyon valószínű, hogy még a szerző életében adták ki.

FELVINCZI születésének és halálának évszámát nem ismerik. Az utolsó adat működéséről 1713-ból való.²² Ha feltételezhetjük, hogy a *Vetélkedés* még életében jelent meg,

²⁰ A versanyagot STOLL Béla volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

²¹ Vannak FELVINCZI műveinek újabb kiadásai, pl. a *Bellum morborum* 1714-es kiadása, de kiállításuk alatta marad a *Vetélkedés*ének.

²² SZABÓ T. Attila: *Adatok Felvinczi György életéhez*. Irod. tört. Közl. 1932. 42. köt. 422—423. l.

úgy FELVINCZI életpályája három évvel kitolódott, s egyben reményt nyújt arra, hogy még újabb FELVINCZI-művek előkerüljenek.

A könyvecske versformájával egyik jelzőköve a BALASSI-strófa továbbélésének. Ugyanakkor újabb adattal járul hozzá a BREUER-nyomda működésének megismeréséhez. Végül értékes és érdekes adatokkal szolgál a vers a XVIII. század eleji iparosság történetéhez, nemcsak műszavainak gazdag gyűjteményével, hanem az akkori ötvös- és általában iparostanoncok életének leírásával s nem utolsósorban nyelvészeti anyagával. Úgyhogy igazat kell adnunk BALLAGI Aladárnak, aki az efféle, egyetlen példányban meglevő nyomtatvány- emlékek újrakiadását sürgette, hogy a múltunkra vonatkozó ilyen becses emlékek veszendőbe ne menjenek.²³

SZEKERES MARGIT

Postás vagy lapkihordó kézbesítette a „Pesti Magyar Ujságot“? Nem tudjuk, hogy a XIX. század első felében hogyan jutott el az újság a kiadótól a helybeli, pesti előfizetőhöz, ezért érdekes a „Pesti Magyar Ujság Hordozója“-nak most előkerült újévi köszöntőverse.¹ A kiadás helyétől távol lakó olvasóhoz a posta volt a közvetítő, ez bizonyos. A hírlapok postajáratáról részletes, alapos tanulmányt írt DEZSÉNYI Béla,² ebben említi, hogy a helybeli hírlapkihordásról nincs adatunk, talán az előfizetők vagy megbízottjuk maguk mentek a kiadóhoz a nagyrészt hetenként kétszer megjelenő újságért. Ennek a feltevésnek látszólag ellentmond újévi versünk — címerrel és díszes kerettel körülvett nyomtatvány —, melyben a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* kihordója panaszkolja egy esztendei fáradságát:

„A' Magyar Ujság Érdemes Olvasóihoz az 1814-iki Uj Esztendőre.

Ismét egy esztendeje már, hogy futok fáradozok,
Pesti Magyar Ujságot az Magyaroknak hordozok,
Az idő viszontagságit szenyvedem és viselem
Akár millyen is az idő, nem gondolnak én velem.
A' zápor esőben, vízben, sárban, sokat mászkálok,
A' habarékban az utszán térdeimig uszkálok;
Még is végbe kell vinnem az én kötelelességemet,
Mert ha az Ujság elmarad fenyegetnek engemet,
Sok tsizmát, és egyéb öltő ruhákat el szaggatok,
Pedig néha rosszszakat is magamra rám aggatok,
Ugy kéméllem, tsak hogy minden helyt eleget tehessek
A' Magyar Ujsággal minden Olvasóhoz mehessek.
Meg esett sok hibáimért, kérem meg engedjenek,
És kegyelmekből engemet azért ki ne vessenek;
Amit el mulattam, ebben a' mult Ó esztendőben
Ki pótolom, azt fogadom, majdan a' jövőndőben
Ezen felyül tiszteletem mellett szolgálatomat
Ajánlom Nagy Tekintetű Uraimnak magamat,

²³ I. m. 45. l.

¹ Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptár. A *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1813. évi kötetéhez hozzákötve. Jelzete: 4282.

² *A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében.* Magyar Könyvszle, 1943. 413—428. l.

És buzgon fel fohászkodván könyörgök az Egeknek
Minden áldásit osszák ki a' Magyar Embereknek.

Fischer Antal,
Pesti Magyar Ujság' Hordozó."

Ez a köszöntő nem költői munka. Verselésének technikájából következtetve talán FISCHER Antal lapkihordó saját költeménye. Valami kis újévi pénzjutalmat remélt érte az előfizetőktől. Az is valószínű, hogy az ő költségén jelent meg. A postának vagy a lapkiadónak nem lehetett fontos, hogy az újságtól független kiadványon számoljon be a lapkihordó munkájáról.

Megoldatlan marad még egy felmerülő kérdés: hátha az újságkihordó egyúttal postás is volt? Ez az egy nyomtatvány nem dönti el, volt-e helybeli újságkihordás, ha volt, a posta vállalta-e vagy külön újságkihordó, versünk mégis jelentős, mert a XIX. század első felének korai éveiből ehhez a kérdéshez egyetlen, eddig ismert adatunk.

BUSA MARGIT

FIGYELŐ

Kőhalmi Béla Kossuth-díjas könyvtáros. „A Minisztertanács Kossuth-díjjal tüntette ki KŐHALMI Béla könyvtárost a könyvtártudomány fejlesztése terén kifejtett kiemelkedő munkásságáért.” — Ennyit mond a személyi hír.

KŐHALMI Béla kitüntetése azonban nem egyszerű személyi hír és nem magánügy. Neve összeforrt a könyv iránti szeretet, a könyvtárügy és könyvtártudomány fogalmával. Kitüntetése ezért a könyvtári munkának, a könyvtártudomány művelésének megbecsülését is jelenti.

KŐHALMI Béla egész élete és munkássága szorosan egybefonódott a tudományos könyvtári munkával. „Tanoncéveit” 1909-ben a Fővárosi Könyvtárban SZABÓ Ervin mellett kezdte. A *Budapesti Napló* „Szabad Gondolat” című mellékletében, s a *Huszadik Században* megjelent cikkeit és tanulmányait SZABÓ Ervin ismerte és értékelte. Ezért vette magához a 25 éves fiatalembert. Sokat és szeretettel foglalkozott vele, egyengette fejlődésének útját. Külföldi tanulmányútjai, s a Fővárosi Könyvtár házi tanfolyamain tartott előadások bővítették KŐHALMI Béla ismereteit. 1913-ban szerkesztője lett a *Könyvtári Szemle* című szakfolyóiratnak, amelyet egy jól ismert pesti antikvárius adott ki. A folyóirat megindítását és irányát SZABÓ Ervin teljes mértékben helyeselte. A *Könyvtári Szemle* a modern közművelődési könyvtár gondolatát igyekezett népszerűsíteni, és éles kritikai hangot ütött meg különösen a kapitalista könyvkiadás kinövésével szemben. A folyóirat utolsó száma a Tanácsköztársaság kikiáltásának idejében jelent meg.

A forradalmi események KŐHALMI Bélát is kiemelték a szerkesztési és a szorosabban értelmezett könyvtári munkából. A Tanácsköztársaság oktatásügyi népbiztosa DIENES László mellett KŐHALMI Bélát állította a magyar könyvtárügy élére. A 133 napos munkásuralom alatt a könyvtárügyi megbízottak széles program keretében igen jelentős munkát végeztek. Megszervezték a gyári munkáskönyvtárakat, megtartották az egyetemi oktatás keretébe első ízben beillesztett könyvtáros tanfolyamot, megszervezték a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztótelepét (a központi könyvelosztást és beszerzést), megnyitották az akkor már SZABÓ Ervin nevét viselő Fővárosi Könyvtár új és első budai fiókját, megszervezték az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetet, s számos más előkészületet tettek a magyar könyvtárügy és könyvtári szervezet kibontakoztatására.

A Tanácsköztársaság után KŐHALMI Béla emigrációban töltött évei alatt, majd itthon — saját kifejezése szerinti — „belső emigrációjában” nem végzett könyvtárosi munkát. A felszabadulás után azonban megújult és fiatalos erővel a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár aligazgatójaként a Szerzeményi osztályt vezette. Emellett újból tevékeny irodalmi munkásságba is kezdett, több tanulmányt írt, évkönyveket és bibliográfiákat szerkesztett, elindította az *Aktuális kérdések* c. sorozat új folyamát, megírta a *Községi könyvtárpolitika* c. értekezését, kiállításokat rendezett, és általában oly mérték-

ben lendült felszabadult könyvtárpolitikánk sodrába, hogy abban nélkülözhetetlenné vált akkor is, amikor a korhatárt betöltve nyugdíjba vonult.

A könyvtári munka rajongó szeretete és kitűnő képességei tették szinte szükség-szerűvé azt a látszólagos ellentmondást, hogy KÓHALMI Béla gyakorlati és tudományos munkájának eredményei a napi munkából való kikapcsolódás után, nyugdíjas éveiben bontakozzanak ki a legnagyobb hatásokkal. Mint az Országos Könyvtári Központ szakmai tanácsadója elavulhatatlan érdemeket szerzett az elkallódás veszélyének kitett könyvállomány megőrzésében, összegyűjtésében és nemzeti tulajdonba való átadásában. A Könyvtári Központ megszűnése óta mint az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztályának munkatársa élénken veszi ki részét a könyvtárak munkájának irányításából. Ugyancsak tevékenyen működött és működik közre az egyetemi könyvtáros-képzésben is. *Könyvtártudományunk feladatai* című legújabb tanulmányában a közeli és távolabbi jövőben elvégzendő munkákra adott útmutatást.

A magyar könyvtárügy jelenleg is igen sokat vár és kap KÓHALMI Bélától, aki mint a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának elnöke és az Országos Könyvtárügyi Tanács tagja tevékeny részt vesz a könyvtártudományi munkának s a könyvtárak felügyeletének és irányításának ellátására hivatott szervezetekben.

KÓHALMI Béla érdemeit kormányzatunk eddig is több esetben ismerte el. Két alkalommal Munka Érdemrenddel is kitüntették. A Kossuth-díjjal való kitüntetés a könyvtárosok körében osztatlan örömet keltett, mert a könyvtárosok tisztelik, becsülik KÓHALMI Bélát, a tudóst és szeretik KÓHALMI Bélát, az embert.

VARJAS BÉLA

Műszaki könyvtárak katalógizálási problémáiról. Ez a kis tanulmány nem tárhatja fel a katalógizálási munka minden nehézségét, amellyel a műszaki irodalom feldolgozása terén találkozunk, csupán arra szeretnék kitérni, hogy milyen jelentősége van munkánkban az 1953-ban életbeléptetett címfelvételi szabványnak, ezen belül pedig különösen arra, hogy milyen kérdésekben nem tájékozott egyértelműen ez a különben igen fontos és hasznos segédeszköz. Hogy mennyire szükség volt egységes irányelvek kialakítására, azt ma már nem kell hangsúlyoznunk; régebbi könyvtáraink saját bőrükön tapasztalják az „ahány ház, annyi szokás”, helyesebben az „ahány katalógizáló, annyiféle gyakorlat” hátrányait. Azok a könyvtárak pedig, amelyek abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy már egységes módszerekkel dolgoznak, el sem tudják képzelni, hogy volt olyan idő, amikor a számunkra mindennapos kérdést jelentő szabályok le sem voltak fektetve.

A jó cíMLEÍRÁS egyik legfontosabb elve — ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni — a következetesség. Jól tudja ezt minden könyvtáros, mégis, akarva-akaratlan, hányszor sértjük meg ezt az alapkövetelményt. Miért van ez?

Hogy erre a kérdésre érdemben válaszolhassunk, meg kell vizsgálnunk a címfelvételi szabványt. A munka megjavítása érdekében szeretnék egy-két esetet megemlíteni, amely nincs eléggé tisztázva. Ezek kicsiségnek tűnnek ugyan, de éppen a mi munkánkban nem lehet szó nélkül hagyni az apró következtelenségeket. Általános észrevétel, hogy a szabvány leszögezi ugyan a követendő eljárást, de ezt gyakorlatban, teljes cíMLEÍRÁST közölve — (mégpedig nem a legegyszerűbb esetet!) nem mutatja be. Kétségtelenül nagy segítséget fog jelenteni számunkra a szabvány kiegészítéseként megjelenő példatár, sajnálatos módon azonban arról, hogy ez nagyon kevés műszaki irodalmat fog tartalmazni. Ha nem kerestülvihető egy általános vonatkozású példatár keretén belül, arra kell törekednünk, hogy magunk állítsunk össze példatárat az Országos Műszaki Könyvtár katalógusából; ezt mi magunk is fel tudjuk használni további munkánkban, s azt hiszem

az üzemi műszaki könyvtárosok is szívesen fogják fogadni. Annál inkább szükség van erre, mert nincs egyetlen olyan, a címfelvételi munkát ismertető jegyzet sem, amely ne kizárólag a szabványra épülne, s így sok esetben éppúgy hézagos választ ad bizonyos kérdésekre, mint maga a szabvány. Az Országos Műszaki Könyvtár keretén belül készül ugyan egy folyamatos szabványkiegészítés, amely igyekszik a kritikus pontokat tisztázni, s a jövőben egyértelműen követendő eljárásokat kidolgozni. (Mellékleteként rövidítésgyűjtemény is készül.) Ez a munka azonban csak szűk kör előtt ismeretes, és még szakmai továbbképző előadásainkban sem merünk támaszkodni rá. Nyilvánvalóan más könyvtárban is készül ilyen jellegű munka, s újabb egységes eljárás kidolgozásánál remélhetőleg messzemenően figyelembe fogják venni ezeknek a könyvtáraknak a javaslatait. Nekünk arra is gondolnunk kell, hogy ez a szabvány vagy az ennek a szabványnak jobb-gyengébb kivonataként szereplő jegyzetek sok száz műszaki könyvtáros egyedüli támaszai a címfelvételi munkánál. Nem beszélek itt azokról, akik felsőfokú képzés keretében ismerkedtek meg részletesebben — azonban korántsem kielégítő részletességgel! — ezzel a munkaterülettel, sem azokról, akiknek többéves tapasztalat áll a hátuk mögött. Azokról van elsősorban szó, akik újonnan létesített műszaki könyvtárainkban próbálnak megbirkózni azzal a nehéz és felelősségteljes feladattal, hogy a műszaki fejlesztést mindjárt „elsőkézből” az üzemben segítsék.

A mondottak igazolására szeretnék megemlíteni néhány konkrét esetet. A szabványban például a mű létrehozatalában közreműködő személyek sorrendje nincs egyértelműen leszögezve. Előbb jön a közreműködő, vagy előbb az átdolgozó, szorosan kövesse-e a fordító az eredeti címet stb. Vagy: idegen nyelvből fordított művek esetében a szabvány csak annyit mond, hogy fel kell tüntetni az eredeti címet is. A helyes sorrendre azonban nem ad mintát. Vegyük példának MARX *Tőkéjét*. A szabványban is ez szerepel, ilyen formában: MARX Károly: *A tőke. (Das Kapital.)* Hogy azonban a továbbiakban milyen formában írjuk, arra nézve nem ad útmutatást. Írhatjuk így:

MARX [Karl] Károly

A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. (Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie.) ...

vagy:

MARX [Karl] Károly

A tőke. (Das Kapital.) A politikai gazdaságtan bírálata. (Kritik der politischen Oekonomie.) ...

Előfordulhat még olyan változat is, hogy a kötet alcímét is közöljük az eredeti nyelven is. Melyik a helyes, és honnan tudhatja ezt a könyvtáros?

Vitázni lehetne arról is, hogy a megjegyzéseknek az a sorrendje, amely a szabványban van rögzítve, teljesen logikus-e; igaz ugyan, hogy sehol sem találunk utalást arra, hogy azokat így is kell-e következetesen alkalmazni, vagy csak felsorolási sorrend-e a szabványban található.

Felvetném még, hogy mi a római számok helyes alkalmazása? A szabvány szerint az uralkodók és századok kivételével minden számot arab számmal kell írni. Ennek ellenére a 7. lapon idézett példában a törvényeikk római számmal szerepel. Nyilvánvaló, hogy a műszaki irodalom esetében számtalanszor kell római számot használnunk, pl. géptípusok, vegyérték jelölésénél; s több ízben felvetődött a probléma, hogy meddig lehetünk el ezen a téren?

A tisztázatlan kérdések felvetésénél szándékosan nem tértem ki sokra, mert szeretném, ha ez a kis írás másokat is arra serkentene, hogy feltárják problémáikat. Azokra megoldást keresve és találva még jobban fogjuk szolgálni a könyvtár elsőrendű célkitűzését: az olvasók nevelését és igényeik kielégítését.

VEREDY KATALIN

Az egységes címleírás kérdéséhez. Egységes címleírás nem valósulhat meg egyedül címleírási utasítás nyomán, különösen nem olyan vázlatos szabályzattal, amelyet a MNOSZ 3424—52. szabványunk adott. Részletesebb előírások kidolgozása viszont nem volt kívánatos, mert a szabvány minden, tehát kis könyvtárainkra is kötelező. Ezért csak a leggyakoribb, tipikus esetekre adott utasítást. De még a legrészletesebb címleírási szabályzat sem ölelheti fel az eseteknek azt a változatos sorát, amelyet egy-egy nagyobb könyvtárban felgyülemelő könyvek nyújthatnak.

VEREDY Katalinnak a szabványra vonatkozó észrevételeivel általában egyetértünk, valóban helyesebb lett volna legalább a példák nagy többségében teljes címleírást adni. Következetlen a római szám használata a 18. pont példájában is. Bár jogszaink a törvénycikk jelölésében szabványmódosítás esetén kívánni fogják a római szám használatának kiterjesztését.

Az eredeti cím közlésében azonban minden címleírási szabályzat csak a szorosan vett cím közlését kívánja meg. Az eredeti alcímet általában nem szokás közölni. A mű létrejöttében résztvevő személyek szoros sorrendjét sem határozza meg kötelezően egyetlen címleírási utasítás sem. Közlésük sorrendjében a könyvben megadott rendet követjük. Első helyen állnak azonban mindig a sokszerzős művek felsorolt szerzői, ill. szerkesztői, tárgyi rendsző alatt leírt munkák szerkesztői, összeállítói.

Az egységes címleírást a szabályok alapos ismerete és hosszú évek következetes gyakorlata, könyvtárközi együttműködése fogja megvalósítani.

A készülő példatár is elő fogja mozdítani az egységes gyakorlat kialakítását. Ez a munka azonban csak akkor lesz a könyvtári dolgozók komoly segédkönyvévé, ha minél több könyvtár kapcsolódik be előkészítő munkálataiba. Egy könyvtár anyagából válogatott példatár szükségszerűen egyoldalú lesz.

VEREDY Katalin cikkéből kitűnik, hogy az Országos Műszaki Könyvtár műszaki címleírási példatár készítését vette tervébe. E hasznos és szép terv megvalósítását nem érintve reméljük, hogy az Országos Műszaki Könyvtár az általános példatár számára is fog példákat adni, és vállalja azt a többletmunkát, mellyel a példák kidolgozása jár. Ugyanis, hogy a gyűjtött példaanyag használható legyen, a címleíráson kívül a könyv címlapjának, esetleg a címlap verzójának, borítófedelének, kolofonjának leírását is adnunk kell. Ilyen leírás például:

Címlap: Egyetemi tankönyv. Fizikai-kémiai praktikum. Írta Erdey-Grúz Tibor akadémikus, Kossuth-díjas, egyetemi tanár és Proszt János, a kémiai tudományok doktora, Kossuth-díjas, egyetemi tanár. Radiológiai kiegészítéssel ellátta Imre Lajos, a kémiai tudományok doktora, egyetemi tanár, Damokos Tamás, Juhász Endre, Nagy Ferenc közreműködésével átdolgozott VII. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest 1955. Címlap verzóján: Szerkesztő Kugler Elvira. Kolofon szerint megjelent 1956. januárban.

Címleírás:

ERDEY-GRÚZ Tibor — PROSZT János

Fizikai-kémiai praktikum. Egyetemi tankönyv. Radiológiai kiegészítéssel ell. Imre Lajos. Átd. 7. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1955 (1956).

XVI, 596 l. 24 cm.

A szabvány alkalmazott pontjai 17, 27, 11 c., 31.

vagy

Címlap: Élelmiszeráruismeret. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1956. — Borítófedélén és a címlap verzóján Pejtsik Árpád Élelmiszeráruismeret.

Címleírás :

(PEJTSIK Árpád)

Élelmiszerárúismeret. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1956.

411 l. 8 t. 20 cm.

A szabvány alkalmazott pontja 16.

Nehéz, vitatható példák esetében a megoldás néhány szavas indoklása is jó szolgálatot tehet.

Reméljük az egységes címleírási elvek alkalmazása érdekében minél több könyvtár kapcsolódik be a példatár anyaggyűjtésébe, a szerkesztés és megvitatás munkálataiba.

GORIUPP ALISZ

Osztályozási kérdések 1955-ben

1. Az Országos Osztályozó Bizottság 1955. évi határozatai

Ágazati gazdaságtan 338.001	Lovak vonóerőpróbája 636.1.088.2[531.781]
Alacsonyaknás kohó 669.162.8.041.532	Mechanikuš lapát 621.789.1
Állami fegyelem 342.716	Megmunkáló gépsorozatok 621.9—529
Állatbírálát 636.081.1	Mezőgazdasági iparok 338.4 : 63
Állatminősítés 636.081.1	Mezőgazdaságiszakoktatásálatában 37 : 63
Arboretum 634.9 : 58.006	alsófokú 372.228
Átmenet a szocializmusból a kommuniz-	középfokú 373.68
musba 330.191.8	felsőfokú 378.963
Cibernetica l. kibernetika	Mezőgazdasági szerződéses termeltetés
Éberség 3.078.3	63[347.751.92]
Energiaszükséglet(nem vegyipari vagy más	Növényfajtaelismerés (certification)
ipartechnológiai vonatkozásban, hanem	631.521.3(087.3)
általános szempontból) 62.004.1[620.97]	Országgrészek újraegyesítése 341.218
Falu l. város és falu gazdasági összefogása	Oxigénés acélgyártás 669.183.218.542
Gazdasági hatékonyság 330.121	Polgári csökevény 323.32 „713”
Haladó hagyományok 008[301.173.2]	Polgári jogok és köteleességek 342.716
Hatványtörvények :	Quantum-kémia 530.145 : 541.2
fizikai alaptörvények 530.17	Quantum-statisztika 530.145 : 531.19
jelentőségük a műszaki tudományokban	Pártosság 3KP : 323.5
519.25 : 62.001.62	Racionalizálás a közigazgatásban
Ipartelepítés 338.4 : 658.21	35 : 65.011
Ivadékvizsgálát 636.082.11	Szántóföld 633 : 631.12
Kádermunka 331.7.087.35	pl. a földtábla hosszának és szélességé-
Kibernetika :	nek hatása a szántás gazdaságosságára
általában 116 : 001.6	633 : 631.12—181.12 : 631.512
mint távvezérlés 621.398	Szerződéses termeltetés, mezőgazdasági
Kommunista gondalkodás 330.191.9	63[347.751.92]
Kompresszorok üzemanyagszükséglete l.	Talajátszúrás, talajátsajtolás (vízszintes
üzemanyagszükséglet	irányban) 621.643.002.72(24) : 624.1
Közélelmezés 339.8 : 641	Tarló 631.44,,712.8”
Közigazgatás racionalizálása 35 : 65.011	Tarlóhántás 631.512 : 631.312.68
Közsükségleti cikkek 330.123.4/.5”	Társadalmi munka 331.642
Kultúrforradalom 008[323.272]	Termelés értéke 338 : 330.133
Levelező oktatás formái alosztása (077)	Tömegszervezetek 369

Üzemanyagszükséglet (nem vegyipari vagy más ipartechnológiai vonatkozásban, hanem általános szempontból) 62.002.4 pl. kompresszorok üzemanyagszükséglete 621.51.002.4	népgazdasági tervezése 338.833.2 : 338.984 üzemgazdasági tervezése 338.833.2 : 658.513 Város és falu gazdasági összefogása 330.2(1—201 : 1—202)
Választékterv : általában 338.833.2.001.14 kereskedelmi szervezési vonalon 338.833.2 : 658.7	Vonóerőpróba, lovaké 636.1.088.2[531.781]

2. Az Országos Osztályozó Bizottság új feladatai

A fenti felsorolás felét sem teszi ki az előző, 1954-es határozatoknak.¹ Sokkal kevesebb esetben fordultak tehát ebben az évben az OOB-hez ; ezzel szemben maguk a témák sokkal nagyobb változatosságot mutatnak fel, többféle ismeretágra terjeszkednek ki. Jellemző még az esztendőre, hogy az érdeklődés az egyes szakjelzetek megoldásáról az osztályozás átfogóbb kérdéseire helyeződött át, amint alábbiakban látni fogjuk.

De nemcsak magyar vonatkozásban gyérültek meg a kívánságok, javaslatok újabb határozatok irányában, hanem a FID (Fédération Internationale de Doc., Nemzetközi Dokumentációs Szövetség) CCC (Centr. Class. Comm., Központi Osztályozó Bizottság) elé is inkább általános javaslatok kerültek és kevesebb kiterjesztő és módosító, rész-megoldási tervezet.

A csökkentő folyamatot Arne SUNDELIN „Az ETO revíziójának jelenlegi módszere. Néhány kritikai megjegyzés” című angol nyelvű memorandum² indította el. SUNDELIN igen terjedelmes tájékoztatója és alapos bírálata, amelyhez röviddel utóbb négy skandináv állam (Svédország, Norvégia, Dánia, Finnország) osztályozó szakértői is csatlakoztak,³ tudatosították bennünk a szorogó érzést, hogy bizony túlságosan sok energiát kell elhasználnunk, ha rendszerünk fejlesztésének, módosításának ingadozásait nyomon követni és munkánkban állandóan alkalmazni kívánjuk. Igaz ugyan, hogy ETO méretű nagy osztályozó rendszerek csak akkor maradnak használhatók, ha ezeket a tudomány és technika fejlődésével párhuzamosan kiegészítik és módosítják. De óvatosan kell eljárni. A kiegészítések még hagyján, a változtatások folytán azonban a belső osztályozásban, katalógusunkban újrászakozás, újracsoportosítás válik szükségessé, s még súlyosabb a helyzet a kiadványokban megjelent (bibliográfiákban, folyóiratcikkekhez adott) tizedes jelzeteknél. Az egyöntetű és következetes osztályozásba vetett hit rendül meg, mert az ETO eredeti kiadásai mellett hol figyelembe veszik a kiadók a kiegészítéseket⁴ és a fél-évenként megjelenő kiterjesztéseket és helyesbítéseket,⁵ hol nem ; továbbá azért, mert a publikációban már közölt jelzet persze mindenképpen megmarad (hiszen a jelzetelt bibliográfia, referátum, folyóiratcikk nem kerül új kiadásra), az osztályozó táblázat módosított felosztása viszont az ugyanolyan témájú nyomtatvány eltérő szakjelzetét hozza felszínre.

Helyesen mutatott rá az említett memorandum, hogy a kiterjesztések és helyesbítések gyakori kiadásával nem lehet lépést tartani, az osztályozó rendszer állapota áttekinthetetlenné válik. A kiadványokban közölt jelzetekben emiatt, s azért is keletkez-

¹ Vö. Magy. Könyvszle, 1955. 276—279. l.

² FID irományok, 1955. Jele F55—60.

³ FID F55—95.

⁴ Ergänzungen zu den Lieferungen 1—7. Berlin, 1951.

⁵ Extensions and Corrections to the UDC.

tek eltérések, mert mint a tapasztalat mutatta, a módosító javaslatok rossz előkészítése folytán ezeket utóbb megint el kellett vetni. A zűrzavarban bizonyos fogalmakra nem maradt jelzet; szakszámok süllyedtek el, nemlétezőkre hivatkoztak. Szerkesztési lazaságok mellett az is baj volt, hogy a beterjesztett módosítások olyanoktól származtak, akik vagy értettek ugyan a revideált szakterülethez, de nem ismerték eléggé az ETO rendszerét, vagy osztályozó szakértők voltak, ám a tárgyban nem rendelkeztek kellő jártassággal.

Javasolták a skandinávok, hogy tízévenként az addig hatályos összes változtatásokkal adják ki mindig újra az ETO teljes táblázatait, amelyek a tizedes osztályozás egyedül hiteles alapját alkotnák, míg az időközi fejlesztési és módosítási döntések a könyvtárak, dokumentációs központok belső használatára korlátozódnának. Helyes volna ez így, de a felmerülő anyagi és szervezési nehézségek alapos megfontolást igényelnek. A FID Brüsszelben, 1955 szeptemberében tartott nemzetközi tanácskozása felfigyelt a revíziós munka lazaságaira, és azokat mindjárt igyekezett felszámolni. Szaporították a szakmai osztályozási bizottságok számát, s ügyelnek majd arra, hogy bennük a döntésben érdekelt szakma és a tizedes osztályozás szakértői egyaránt képviselve legyenek. A Központi Osztályozó Bizottság, az ETO fejlesztésének legfőbb szerve, örökdió a fejlesztési szabályok pontos betartásán, végleg dönt a vitás kérdésekben, de határozathozatal előtt a megfelelő szakma képviselőjét is meghallgatja, s határozatait (*PE Notes*) megindokolja.

Októberben a FID javított kiadásban közzétette a fejlesztési szabályokat.⁶

A fejlesztési szabályok idézett új kiadása konkrét feladatot ró Országos Osztályozó Bizottságunkra. ETO módosító javaslatot a vázolt hibák kiküszöbölése, vagyis az alaposabb előkészítés érdekében ezentúl nem lehet közvelesen a nemzetközi szervezet elé terjeszteni, hanem a javaslattevő előbb országa FID képviselője tizedes osztályozó bizottságánál, tehát nálunk az OOB-nél jelentkezik, ahol a tervezett módosítást gondosan felülvizsgálják, s ennek a vizsgálatnak eredményéről értesítik a FID titkárságát.⁷

Ezt a működésünket meg is kezdtük, és kérjük az érdekelteket, hogy javaslataikat az OOB-hez juttassák el. A szakmai javaslattevők és bizottságunk osztályozó szakértőinek együttes erőfeszítése eredményesen szolgálja majd a népek közötti tudományos együttműködést.

Ilyen értelemben nyer távlatot ama régebbi követelésünk, hogy az osztályozásnál a szakmai problémák helyes ismerete párosuljon a tizedes rendszerben szerzett kellő jártassággal, s a nemzetközi fejlődésben észlelt, említett tapasztalatok alapján sürgetjük továbbra is a részletesebb, magyarázatos osztályozó táblázatok megjelentetését magyarul. Ha nem is adhatnánk általánosan olyan részletes magyarázatot az egyes szakok elnevezése, osztályozás-rendszertani elhelyezkedése és a szakterminológia, tudományos szisztematika közötti összefüggésekre, nem világíthatnánk mindig rá az esetleges ellentmondásokra és hiányosságokra, mint a múlt év végén megjelent egyik jeles dolgozat,⁸ de a fogalmak szabatos meghatározásának valamelyes megközelítésére mégis törekednünk kell, hogy a kérdéses szak területén kevésbé jártas könyvtáros is eljuthasson a helyes szakozáshoz.

Munkánk megjavításának másik útja volna a táblázatok és módosítások egybedolgozása. Felismerte ennek jelentőségét az Országos Műszaki Könyvtár szakozógárdája. Elkészítették pl. az ETO 624 jelzetű szakcsoportjának (Általános mérnöki

⁶ *Guiding principles, rules and procedure for the development and revision of documentary classifications with special reference to the Universal Decimal Classification (UDC)*. 2nd, rev. ed. 28 l. Franciául és németül is.

⁷ I. m. 16. l.

⁸ UHLMANN Aladár: *A kohászati irodalom osztályozása*. Miskolc, 1955. 45 l.

szak : mélyépítés, hidépítés, mérnöki magasépítés) ilyen egyesítési javaslatát. Az Országos Osztályozó Bizottság szakvéleményezése után az egyesített táblázat a két intézmény közös kiadványaként segíti majd a szakozókat sokszor nehéz feladataik jobb megoldásában. Első lépésnek tekintjük ezt a munkát a részletes magyar tizedes szaktáblázatok felé.

VEREDY GYULA

Könyvtárközi együttműködés Debrecenben. Közel ötvenesztendő múltra visszatekintő könyvtárpolitikai törekvések valóraváltását készíti elő az az együttműködési szerződés, amely a közelmúltban létesült a Debreceni Egyetemi Könyvtár és az ősi Kollégiumi Könyvtár között.

Már a debreceni egyetem létesítését szorgalmazó legelső átfogó javaslat, KENÉZY Gyula 1908-ban elkészült tervezete is figyelmet szentel a könyvtári szükségletek kérdésének, és rámutat azokra az előnyökre, amelyek a Kollégium gazdag gyűjteményének az egyetem életébe, munkájába való bekapcsolásából adódhatnak. A kezdeti elképzelések szerint a Kollégiumi Könyvtár szolgáltatta volna az alapvető állományt a kiépítendő egyetemi könyvtárhoz, később, az ilyen elképzelések kudarca és az Egyetemi Könyvtár létrejötte után, a két intézmény szervezeti egyesítéséről, a két gyűjtemény közös épületben való elhelyezéséről folytak tárgyalások. Mind az állami, mind az egyházi szervek felismerték a közös megoldás szükségét. Főként azt, hogy az egynáz nem rendelkezik többé az ilyen nagyszabású gyűjtemény korszerű fejlesztésének feltételeivel, és hogy az Egyetem és általában a tudományos kutatás nem nélkülözheti a Kollégiumi Könyvtár régi értékekben gazdag anyagát. Mégsem sikerült megegyezésre jutniok, és pedig főként azért nem, mert nem a könyvtár- és tudománypolitikai szempontok, hanem a kérdés tulajdonjogi vonatkozásai kerültek az érdeklődés előterébe.

A most jóváhagyott szerződés — természetszerűleg — nem tulajdonjogi, hanem szocialista könyvtárpolitikai elgondolásokon alapszik, és a két könyvtár társadalmi funkciójából indul ki. Nem érinti az együttműködő felek szervezeti önállóságát, és a legteljesebb mértékben tiszteletben tartja a Kollégium gyűjteményének könyvtári műemlék-jellegét. A gyűjtési és olvasószolgálati profilok körülhatárolása alapján összeegyezteti a két könyvtár állományfejlesztési tervét. Kimondja a kooperatív katalogizáló munka megindítását. A kutatók munkájának zavartalansága és az egyeztetett könyvbeszerzés megvalósítása érdekében mindkét helyen hozzáférhető lesz a másik fél gyűjteményének katalógusa. Egyrészt anyagának zökkenőmentes átkölcsönzését rendszeres küldőszolgálat biztosítja. Az együttműködés — magától értetődően — kiterjed az eljárások és módszerek összeegyeztetésére, nem különben a szakmai továbbképzésnek közös program alapján, az Egyetemi Könyvtár tanfolyamai keretében történő megoldására.

Mindezek megvalósítása révén belátható közelségbe került az az idő, amikor Debrecen tudományos munkásai (sőt, a könyvtárközi kölcsönzés közbeiktatásával, ennél sokkal szélesebb közönség) úgy használhatják a két gyűjteményt, mint egyetlen nagy könyvtár olvasói.

CSÜRY ISTVÁN

A bibliográfiai munka jogi szabályozása a népi demokráciákban. A népi demokratikus országok tudományos könyvtárainak bibliográfiai munkája azt a fontos célt szolgálja, hogy az olvasóközönség széles rétegeihez hozza közelebb a haladó tudománynak azokat az eredményeit, amelyek a gyakorlati termelő munka sikerét vannak

hivatva megalapozni és megsokszorozni. A tervszerű gyakorlati munka tervszerűséget kíván a tudományos munkában, s tervszerűnek kell lennie a bibliográfiai munkának is ahhoz, hogy komoly hivatását betölthesse. Ezt a szükséges tervszerűséget igyekezzenek biztosítani azok a könyvtári vonatkozású jogszabályok, amelyeket az alábbiakban ismertetni kívánunk.

Bulgária. A Bolgár Népköztársaságban a könyvtári munka helyes megszervezését a Dimitrovi Alkotmány 80. cikkelye fontos állami feladattá nyilvánítja. A könyvtárakra vonatkozó részletes intézkedéseket az 1945. és 1949. évi könyvtári törvények tartalmazzák. Ezek a törvények vonatkoznak a bolgár tudományos bibliográfiai tevékenységre is, amelynek megindítását az 1897. évi február 22-i kötelespéldány-beszolgáltatási törvény tette lehetővé. Ennek 4. cikkelye mondta ki azt, hogy a szófiai Nemzeti Könyvtárnak háromhavonként bibliográfiai jegyzéket kell kiadnia minden Bulgáriában megjelent könyvről és folyóiratról, amelyekből ez időponttól kezdve 2–2 könyvtári kötelespéldányt kap. Így született meg a *Bolgarszki Knigopisz* című bolgár nemzeti bibliográfia, amely azonban első évfolyamától eltekintve később csak rendszertelen időközökben jelent meg, s a bolgár sajtótermékeket nem áttekinthető szakcsoportokban, hanem betűrendben közölte. Áttekinthető formában való rendszeres megjelenése csak a felszabadulás után valósult meg. 1949 óta havonta publikálják. Kiadását 1952-ben az ELIN PELINTől elnevezett Bolgár Bibliográfiai Intézet vette át.

A Bolgár Bibliográfiai Intézet, amely 1941-ben magánalapítványból fenntartott intézményként kezdte meg működését, 1945-ben vált tényleges állami szervvé. Célja 1941. március 6-án kelt s az 1945. március 21-i rendelettel kiegészített alapszabályai szerint: „a bolgár tudomány és kultúra lehető legodaadóbb szolgálatában a bolgár bibliográfia megszervezése és fejlesztése s a bolgár könyvügy helyes fejlődésének biztosítása”. (2. §.)

Az Intézet, feladatainak teljesítése céljából: „bibliográfiai kutatásokat végez, szervez és támogat” (3. § a), „kiadványokban közli a folyó bolgár könyvtermelés bibliográfiáját...” (3. § b) és „más bibliográfiai intézményekkel és osztályokkal együttműködés céljából kapcsolatot tart fenn”. (3. § f)

A Bolgár Bibliográfiai Intézet adja ki a *Letopisz na Periodicsnija Pecsat* című analitikus folyóirat-bibliográfiát is, s ezenkívül eddig mintegy 80 speciális bibliográfiai jegyzéke jelent már meg.

A bolgár tudományos és tömegkönyvtárak munkáját segítő ajánló bibliográfiákat az Állami Vaszil Kolarov Könyvtár s a legfontosabb szakbibliográfiákat a Bolgár Tudományos Akadémia Könyvtára adja ki. Bibliográfiai tájékoztató szolgálatot tart fenn a Szófiai Egyetemi Könyvtár is, az egyes főiskolai és intézeti könyvtárak bibliográfiai tevékenysége még további fejlesztésre szorul. A Bolgár Bibliográfiai Intézet alapszabályszerű feladata a különböző helyeken folyó bibliográfiai munkák összehangolása s a jobb munkát megalapozó módszertani útbaigazítások megadása is.

Csehszlovákia. Csehszlovákia tudományos könyvtárainak szervezetére és munkására vonatkozóan a Csehszlovák Oktatásügyi Minisztérium 1954. augusztus 1-én 53.435/54-C III/4 szám alatt egységes keretszabályzatot adott ki. Ez a minisztérium hatáskörébe tartozó valamennyi tudományos könyvtár munkásságát átfogóan rendező szabályzat a tudományos könyvtárak alapvető feladatait a következőkben jelöli meg:

A könyvtár „hozzájárul a nemzeti kultúra, a tudomány és a technika szüntelen fejlesztéséhez és a szocialista társadalmi rend építéséhez s megszilárdításához”. „A tudományos irodalom feldolgozásával és terjesztésével segítséget nyújt a főiskolák, a tudományos intézmények, az állami és gazdasági szervek dolgozói, valamint a legszélesebb nyilvánosság előtt álló feladatok teljesítéséhez.” (II. cikkely, 1/a. és c. §.)

Ezeket az alapvető feladatokat kell, hogy szolgálja a könyvtárak bibliográfiai tevékenysége is, amelynek keretében a könyvtár: „rendszeresen együttműködik a tudományos kutató és a gyakorlati termelő munkahelyekkel, és bibliográfiai tájékoztatást nyújt számukra annak érdekében, hogy maximálisan felhasználhatók legyenek azok a haladó tudományos ismeretek, amelyek a kutatás, az új munkamódszerek és az új technológiai eljárások szempontjából fontosak.” (II. 2. §.) „Valamennyi tudomány szakterületéről ajánló bibliográfiákat és egyéb speciális jegyzékeket készít az időszerű témákról.” (II. 3. §.) „Megkönnyíti a főiskolák és egyéb tanintézetek pedagógiai és tudományos működését azáltal, hogy az irodalom kiválasztásával és speciális bibliográfiákkal, illetve felvilágosítással segíti a nevezett iskolák tanulmányi tervének végrehajtását.” (II. 4. §.)

Ezekén kívül kezdeményezi a bibliográfia elméletéhez és gyakorlatához tartozó kérdések tisztázását és tudományos kidolgozását, saját bibliográfiai munkájának fontosabb eredményeit publikálja. (II. 9–10. §§.)

A könyvtárak szervezeti felépítéséről szóló IV. cikkely a könyvtári osztályok között külön foglalkozik a bibliográfiai tájékoztató osztállyal és annak működésével.

Az idézett keretrendelet melléklete közli az állami tudományos könyvtárak jegyzékét, meghatározza azok profilját, s egyenként foglalkozik az előttük álló bibliográfiai feladatokkal is. A Prágai Egyetemi Könyvtár mint a Csehszlovák Köztársaság központi tudományos könyvtára „az ajánló bibliográfiák kidolgozásának és kiadásának központja” s „tudományos módszertani központja a csehszlovák könyvtárügyi és bibliográfiai munkának”. A prágai Nemzeti Könyvtár végzi a Csehszlovákiában kiadott nyomtatványok bibliográfiai regisztrálását, s szerkeszti a cseh irodalom retrospektív bibliográfiáját. Egyben reáharul a Csehszlovákiában folyó bibliográfiai munkák nyilvántartása és koordinálása. A prágai Szlovák Könyvtár a szovjet könyvek és folyóirataikkal bibliográfiáját szerkeszti. A termelést érintő műszaki könyvek bibliográfiáját a Prágai Műszaki Főiskolák Könyvtára, a társadalomtudományi bibliográfiát a prágai Állami Társadalomtudományi Könyvtár, az orvostudományi bibliográfiát a prágai Orvosi Könyvtár adja ki. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Könyvtára feladata a főiskolai, szakiskolai és középiskolai oktatási anyag gyűjtése, s ezzel kapcsolatban az oktatáshoz és tanuláshoz szükséges válogatott bibliográfiák kiadása.¹ A Brnói Egyetemi Könyvtár ajánló bibliográfiákat készít a műszaki tudományok kivételével, amelyekről a Brnói Állami Műszaki Könyvtár ad ki speciális bibliográfiákat. Az Ostravai Állami Tudományos Könyvtár bányászati és kohászati, a Plzeňi Állami Tudományos Könyvtár sörgyártási és gépgyártási ajánló bibliográfiákat készít.

Regionális hatáskörben működnek Brnóban az Állami Pedagógiai Könyvtár, Hradec Kraloveban és Česke Budejoviceben az Állami Zdeněk Nejedlý Könyvtár és Liberecbe az Állami Tudományos Könyvtár, s valamennyien saját vidékük szükségletének figyelembevételével készítenek ajánló, illetőleg speciális bibliográfiákat a profiljukhoz tartozó irodalomról.

A Bratislavai Egyetemi Könyvtár Szlovákia központi tudományos könyvtára, s ajánló bibliográfiákat készít a speciális műszaki és orvostudományi tárgykörök kivételével. Egyben központja a Szlovákiában folyó könyvtárügyi és bibliográfiai módszertani munkának is. A szlovák és magyar műszaki irodalom szakkönyvtárját a bratislavai Központi Műszaki Könyvtár, az orvostudományi ajánló bibliográfiát a

¹ A rendelet még nem számol a három kisebb tudományos könyvtárból egyesített új Akadémiai Központi Könyvtárral, amely az 1953. év második felében alakult meg. E könyvtárra bízták „A cseh és szlovák nyomtatványok könyvészete a legrégibb időktől a XVIII. sz. végéig” című bibliográfia elkészítését.

bratislavai Központi Orvostudományi Könyvtár készíti. A Nitrai Állami Tudományos Könyvtár Szlovákia központi mezőgazdasági könyvtára, s ezért központja a mezőgazdasági szakbibliográfiák kiadásának is. Ugyanígy a Zvoleni Állami Tudományos Könyvtár az erdő- és faipari szakterület bibliográfiai központja. Regionális hatáskörben működik a Prešovi Állami Tudományos Könyvtár és a Košicei Állami Tudományos Könyvtár, s mind a kettő saját területe szükségletéhez mért bibliográfiai munkát végez.²

A Csehszlovák Oktatásügyi Minisztérium most ismertetett rendelete, mint láttuk, példaadón jelöli ki a tudományos könyvtárak közös feladatait s a csehszlovák tudományos könyvtári hálózat minden egyes tagjának működési területét, ennek keretében minden könyvtár számára a kötelező bibliográfiai feladatot. Hogy a legújabb szervezés mellett is külön gondot és figyelmet követel meg a különböző helyeken folyó munkásság ésszerű koordinálása, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az alig egy évvel a most idézett rendelet megjelenése után, 1955. június 15-én életre hívott Központi Könyvtárügyi Tanács egyik főfeladatánaként a Csehszlovákia területén folyó bibliográfiai munka összeegyeztetését jelölték meg.

Lengyelország. A Lengyel Népköztársaság könyvtárügyét a könyvtárakról szóló 1946. évi április hó 17-én kelt törvényerejű rendelet szabályozza (*Lengyel Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 1946. évf. 26. sz. 163. tétel.) Ez foglalkozik a tudományos könyvtárak bibliográfiai tevékenységével is, s II. fejezetének 12. cikkelyében a következőket mondja: „A tudományos könyvtárak mindenekelőtt a tudományos kutatás, a tudomány kiterjesztése, az általános és felsőbbfokú szakmai képzés szolgálatában állnak, s elősegítik a tudomány gyakorlati alkalmazását... A tudományos könyvtárak olyan szakintézményekként is működhetnek, amelyek a könyvekkel kapcsolatos bibliográfiai kutató munkát végzik”.

Ugyanebben az időben hívta életre a 10-6368/46-3 sz. rendelet a Könyvtárügyi Főigazgatóságot, amelynek keretében Tudományos Könyvtári Osztály létesült. A Könyvtári Főigazgatóság szervezetét és hatáskörét a 10-6357/46-4. sz. rendelet állapította meg. Ennek 2. §-a szerint a Főigazgatóság Tudományos Könyvtári Osztálya gondoskodik a lengyel bibliográfia kiépítéséről és fejlesztéséről.

Az 1946. március 22-én a lodzi Állami Könyvtárügyi Intézetről kiadott törvényerejű rendelet (*Lengyel Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 1946. évi 12. szám 78. tétel), 2. cikkelyének (3) bekezdésében az intézet feladatai közé is sorolja „bibliográfiai tájékoztatás gyűjtését és nyújtását a lengyel könyvtárak keretében”.

A lengyel bibliográfiai munka legfontosabb szerve a varsói Nemzeti Könyvtár keretében működő Bibliográfiai Intézet. Ennek működéséről már a Köztársaság Elnökének a Könyvtár felállításáról szóló 1928. évi február hó 24-én kelt rendelete intézkedik. (*Lengyel Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 1928. évf. 21. sz. 183. tétel.) A 2. § (2) bekezdésében a következők állnak: „A Nemzeti Könyvtár mellett a könyvtárigazgató felügyelete alatt Bibliográfiai Intézet működik, melynek az a feladata, hogy kezdeményezze és elvégezze mindazokat a munkákat, amelyek a nyomtatási és grafikai eljárások útján sokszorosított művek bibliográfiai feldolgozásához tartoznak”.

A Könyvtárnak a rendelet mellékleteként megjelent működési szabályzata a Bibliográfiai Intézetet a Könyvtár többi osztálya között sorolja fel, s feladatait három csoportba osztja: 1. a kurrens nyomtatványok nyilvántartása, 2. retrospektív és szakbibliográfiák készítése, 3. bibliográfiai elméleti kérdések.

² Az 1954. május 1-vel újjászervezett martini Matica Slovenská könyvtárra a rendelet még nem tartalmaz intézkedéseket.

Az 1934. május 9-én a lengyel kötelespéldány beszolgáltatás tárgyában kiadott végrehajtási utasítás III. fejezetében kimondja, hogy a kötelespéldányokat "átvevő könyvtáraknak „közre kell működniök az általuk átvett nyomtatványok nyilván-tartásának, bibliográfiájának és statisztikájának elkészítésében”. A közreműködésnek az a módja, hogy a könyvtár megküldi a Bibliográfiai Intézetnek a hozzá beérkező kötelespéldányokról készült kimutatásokat, s az Intézet kívánságára megad minden olyan bibliográfiai tájékoztatást, ami a körzetében megjelent kötelespéldányokra vonatkozik. A külföldi polonikák áttekintése érdekében a könyvtárakra az a kötelezettség hárul, hogy a lehetőség határain belül megküldjék az Intézet számára azoknak a nyomtatványoknak címleírásait, amelyek érdemesek arra, hogy azokat nyilvántartásba vegyék; s a *Lengyel Nyomtatványok Hivatalos Kimutatásában*, vagy a *Külföldön Kiadott Lengyel-vonatkozású Nyomtatványok Jegyzékében* kiadják.

A Bibliográfiai Intézet az 1928–39-ig *Urządowy Wykaz Druków* című *Nyomtatványok Hivatalos Kimutatását* ma *Przewodnik Bibliograficzny* címmel adja ki, az anyagot a tizedes osztályozási rend szerint csoportosítva. Emellett összeállítja a folyóiratok repertóriumát is *Bibliografia Zawartosci Czasopism* cím alatt.

1953 végén megkezdte működését az Intézet ajánló bibliográfiai osztálya, amely eddig már egy egész sor ajánló bibliográfiát adott ki.

A külföldi könyvismereti irodalom dokumentációja az 1954 óta megjelenő *Przegląd Piśmiennictwa o Książce* (A könyvekről szóló irodalom szemléje).

Fontos szerepet tölt be az Intézet mint a lengyel bibliográfiai tevékenység módszertani központja, s a lengyel bibliográfiai munkák központi nyilvántartója és összeegyeztetője is.

Német Demokratikus Köztársaság. A könyvtári munka alapirányát az NDK népgazdasági fejlesztése 5 éves tervéről szóló törvény szabja meg. (1951. november 1., *Hivatalos Közlöny*, 128. szám.)

Az NDK tudományos könyvtárainak felügyeleti szerve már korábbi időponttól kezdve a Felsőoktatási Államtitkárság, amelynek a felsőoktatás újjászervezéséről szóló 1951. febr. 22-én kelt rendelete a többi között kiterjed a bibliográfiai munkák irányítására is. Az államtitkárság szakmai tanácsadó szervei között ott találjuk a 4 rendes és 2 levelező tagból s 1 elnökből álló Bibliográfiai és Dokumentációügyi Bizottságot is.

1950-ben kelt a nép haladó demokratikus kultúrájának fejlesztéséről szóló rendelet (*Hivatalos Közlöny*, 1950. évf. 28. sz.), amely Könyvtárügyi Intézet felállításáról intézkedik. Ennek az Intézetnek a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága Politikai Irodájának 1953. május 26-án „Az irodalmi kritika, a bibliográfia és a haladó könyvpropaganda megjavítása ügyében hozott határozata” adott megbízást a bibliográfiai tevékenység helyes irányú fejlesztésére, rámutatva a bibliográfiai munkaterületen mutatkozó hibákra, s felszólítva a lipcei Deutsche Bücherei-t és a berlini Deutsche Staatsbibliothek-et, hogy dolgozzanak ki az egyes szakmai területek részére ajánló bibliográfiákat.

A lipcei Deutsche Bücherei legfőbb feladata, hogy 1912. október 3-án kelt s azóta több ízben módosított ügyrendje szerint „mint a német irodalom és a német könyv főgyűjtőhelye s a német bibliográfiai munka központja, az 1913. január 1-től kezdve megjelenő belföldi és német nyelvű külföldi irodalmat teljességre való törekvéssel gyűjtse és a Deutsche Nationalbibliographie-ban és más bibliográfiai jegyzékekben nyilván-tartsa és közölje...” A könyvtár igazgatótanácsa ezt a tevékenységet 1942. július 15-én hozott határozatával kiterjesztette a hangjegyek és műlapok gyűjtésére, valamint bibliográfiai nyilvántartására s a német könyvek idegen nyelvű fordításainak s a Német-országra vonatkozó külföldi irodalomnak bibliográfiai feldolgozására. Ez eredményezte azt, hogy a Deutsche Bücherei-t tekintették általában a német bibliográfiai munka központjának.

A *Német Nemzeti Bibliográfia* ma is megjelenik egy általános és egy könyvtári kiadásban. Ma is megvan a *Német Zenei Bibliográfia* és a *Műlapok Bibliográfiája*. A könyvtár szakbibliográfiai tevékenységének eredménye a *Német Főiskolai Iratok Évi Jegyzéke* és a *Német Történetírás Évi Jegyzéke*. A már ismertetett párthatározat szellemében széleskörű munka indult meg a könyvtárban olyan ajánló bibliográfiák összeállítására, amelyek szerves segítséget hivatottak nyújtani az NDK szocialista újjáépítéséhez.

Az idézett párthatározat irányvonalát követi a Deutsche Staatsbibliothek bibliográfiai tevékenysége is. Az NDK legelső tudományos könyvtára — bár 1946 óta az akkori Szovjet Katonai Igazgatás megértő kötelespéldány-rendelete alapján az NDK könyvtermésének begyűjtésében is teljességre törekszik — elsősorban a német nyelvű és külföldi tudományos irodalmat gyűjti. Szerzeményezési tevékenységét az 5 éves tervtörvény szempontjai irányítják egyrészt mint súlyponti kérdések a technika, a természettudomány, a mezőgazdaság, az erdészet és az orvostudomány felé, másrészt hogy elsősorban a Szovjetunió és a népi demokratikus országok irodalmát igyekezzék a nemzetközi tudományos irodalmi termés keretében beszerezni. Ez a szerzeményezési politika határozza meg a könyvtár bibliográfiai tevékenységét is. A *Német Állami Könyvtár és a Külföldi Irodalom Központi Címjegyzéke* összeállításában közreműködő könyvtárak új szerzeményezése című, havonta 2 sorozatban (természettudományi-technikai irodalom és társadalomtudományi irodalom) megjelenő bibliográfiai jegyzék társadalomtudományi sorozata 1954. január 1. óta elsősorban a Szovjetunióban és a népi demokráciák területén megjelent műveket veszi figyelembe.

Ugyanezt a törekvést mutatja a könyvtár másik kiadványa, a *Berlini Címleírások* (*Berliner Titeldrucke*) is, mely most havonta kétszer *Berlini Címleírások, Új folyam, A Német Állami Könyvtár Címleírásai, Állománygyarapodás a Szovjetunióból és a népi demokráciák országaiból* cím alatt jelenik meg, azzal a céllal, hogy egyrészt a könyvtárak részére az idegen nyelvű könyvek címfelvételezését megkönnyítse, másrészt hogy a szovjet és népi demokratikus irodalom széleskörű megismerésére a tudományos kutatóknak módot nyújtson. Megkezdték az egyes címleírások annotálását is, s ezzel megtörtént az első lépés a párthatározat sürgette ajánló bibliográfiák megvalósítása felé.

Ajánló bibliográfia jellege van a *Német fordítások a Szovjetunió és a népi demokratikus országok népeinek nyelvén megjelent irodalomból* című jegyzéknek és a *Bibliographische Mitteilungen* c. kiadványnak, amely válogatott címeket közöl egy-egy időszervi tudományos szakterület irodalmi anyagából. 1952 óta jelenik meg a *Medizinischer Literaturnachweis* c. szakbibliográfiai jegyzék.

A Külföldi Irodalom Központi Címjegyzékében közreműködő könyvtáraknak a Német Állami Könyvtár korábban ismeretett bibliográfiai jegyzékének összeállításában való részvételénél már bizonyos fokig érintettük az NDK többi tudományos könyvtárának bibliográfiai tevékenységét is. Emellett a közös munka mellett a könyvtárak maguk is folytatnak önálló bibliográfiai tevékenységet, legnagyobb részt a saját profiljuknak megfelelő munkaterületen megjelent új szerzeményeik bibliográfiai jegyzékeinek kiadásával. Ezeken kívül a Berliini Egyetemi Könyvtár a Szovjetunió és a népi demokráciák matematikai és erdészeti irodalmából, a Potsdami Országos és Főiskolai Könyvtár az orosz nyelvű irodalomból, a Jénai Egyetemi Könyvtár az optikai tudomány köréből, a Lipcsei Egyetemi Könyvtár a Szovjetunió és a népi demokráciák orvosi és állatorvosi irodalmából készít válogatott szakbibliográfiai jegyzékeket.

A bibliográfiai tevékenység koordinálása a már korábban említett Bibliográfiai és Dokumentációügyi Bizottság feladata.

Románia. A Román Népköztársaság könyvtárügyét az Alkotmány 72. szakasza alapján kiadott s 1951. december 21-én 1542/1951. szám alatt kelt minisztertanácsi rendelet szabályozza. Ebben a rendeletben történt intézkedés a tudományos bibliográfiai

tevékenység megindítása tárgyában is. A 7. § a) pontja elrendeli, hogy a Minisztertanács mellett működő Sajtó és Nyomtatásügyi Főigazgatóság 1952. március 1-ig szervezze meg az RNK Könyvkamaráját, amelynek az is feladata, hogy a Romániában megjelenő nyomdatermeket nyilvántartsa, s azokról *Bibliográfiai Közlönyt* adjon ki.

A rendelet egyidejűleg intézkedik a felszabadulás utáni idők retrospektív bibliográfiájának elkészítéséről is, amit a bukaresti Központi Akadémiai Könyvtára bíz. (12. § a) Az Akadémiai Könyvtára hárul az a feladat is, hogy a tudományos és tömegkönyvtárak részére rendszeres bibliográfiai útmutatásokat adjon, s az Írószövetséggel és a Kulturális Alapok Bizottságával közösen folyóiratszerűen megjelenő ajánló bibliográfiai jegyzéket adjon ki. A szakmai ajánló bibliográfiák szerkesztése az egyes szak tudományi területeken működő tudományos kutatóintézetek feladata. (12. b)

Az Akadémiai Könyvtár további bibliográfiai kiadványai a *Szovjet Könyvjegyzék*, a *Román hozzájárulás a matematikai tudományok fejlődéséhez* és a *Román hozzájárulás a műszaki tudományok fejlődéséhez*. A Bukaresti Közgazdasági Egyetem Könyvtára és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár oktatási célokra készítenek bibliográfiai jegyzékeket. A Román Népköztársaság könyvtárai által végzett bibliográfiai munka koordinálása az idézett minisztertanácsi rendelet értelmében a Kulturális Alapok Bizottságára hárul. (12. § c.)

A rendelkezésünkre álló anyag minden tárgyalta országra egyforma részletességgel persze nem terjed ki. (Pl. az Albán Népköztársaságról az Országos Széchényi Könyvtár jogi munkaközössége még egyáltalán nem kapott adatokat.) Az egyes országok könyvtárügyének szinte napról napra új helyzeteket és új eredményeket hozó rohamos fejlődése mellett több vonatkozásban azt sem tudtuk ellenőrizni, hogy időközben nem jelent-e meg olyan jogszabály, melyet még nem tudtunk ismertetni. Az itt feltárt szerény anyagból mégis leszűrhetjük azt a tapasztalatot, hogy a megvizsgált területek mindegyikén komoly törekvések mutatkoznak a tudományos könyvtári munka jogszabályokkal való helyes megszervezésére és irányítására.

Hogy az egyes népi demokratikus országok mennyire számontartják a bibliográfiai munka fontosságát, s mennyire tisztában vannak azokkal a nehézségekkel, amelyeket a bibliográfiák tárgyának és a különböző helyeken folyó munkálatok koordinálásának problémája jelent, misem bizonyítja jobban, mint az, hogy a lényegesebb könyvtári jogszabályok mindegyike külön részletes intézkedéseket tartalmaz a bibliográfiai munkára vonatkozóan.

MARKOS BÉLA

Bibliográfiai munka Jugoszláviában. A rendszeres, teljességre törekvő és a könyvtártudományi követelményeknek megfelelő bibliográfiai munka Jugoszláviában a felszabadulás utáni években indult meg. A múlt század közepén történt két nagyobb szabásúnak ígérkező kezdeményezés — Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI horvát¹ és Stojan NOVAKOVIĆ szerb bibliográfiája,² melyekhez járult a XX. század elején Franc SIMUNIĆ nagy szlovén bibliográfiája³ — ezek azonban folytatás nélkül maradtak. 1926-ban Franja BACH belgrádi könyvkereskedő indított meg egy havonta megjelenő jugoszláv bibliográfiasorozatot,⁴ de ez a vállalkozás egy év után abbamaradt. Végül 1934-ben a belgrádi

¹ *Bibliografija hrvatska*. Dio prvi : Tiskane Knjige. Zagreb 1860, 233. l. — Doda-tak ... Zagreb 1863, 31. l.

² *Srpska Biblijografija zu noviju Književnost*. 1741—1867. Biograd 1869, XXIV, 644 l.

³ *Slovenska bibliografija*. I. del : Knjige (1550—1900). Ljubljana 1903—1905, 627 l.

⁴ *Bibliograf*. Popis novih knjiga i periodičnih publikacija u Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1926, 12 f.

Nemzeti Könyvtár megkezdte egy havonta megjelenő *Jugoslavenska Bibliografija* közlését, melyet évi kötetekben is kiadott *Jugoslavenski bibliografski godišnjak* címen. Ez azonban sem teljesség, sem feldolgozás szempontjából nem felelt meg a korszerű nemzeti bibliográfia iránt támasztott követelményeknek, s a háború kitörésekor megszűnt. A szakszempontból már tökéletesebb, 1941–1944 közt megjelent *Hrvatska Bibliografija* természetesen csak a horvátországi könyvtermést ölelte fel negyedévenkénti füzetében.

A felszabadulás után az újjászervezett jugoszláv könyvtárak, dokumentációs és tájékoztató intézmények rohamlépésben pótolták a múlt mulasztásait. A Jugoszláviában lefolyt egyévtizedes sokágú és széleskörű bibliográfiai tevékenység teljes bemutatása és értékelése ilyen szűk keretek közt természetesen nem áll módunkban, csupán a legfontosabb eredményeket szeretnénk röviden ismertetni.

Jugoszláv nemzeti bibliográfia. Az egész jugoszláv könyvtermést felölelő *Jugoslovenska Bibliografija* kiadását a Jugoslovenska Knjiga kiadóvállalat kezdte meg, amely 1947-ben kiadta az 1945. év bibliográfiáját. A bibliográfiai munka irányítását azonban hamarosan átvette a Jugoszláv Federatív Népköztársaság Kormányának Tájékoztató Igazgatósága (Direkcija za informacije vlade FNRJ). 1947 novemberétől havi bibliográfiai szemlét adott ki *Izdavačka delatnost u FNRJ* címen, majd 1949 és 1950-ben elkészítette a *Jugoslovenska Bibliografija* 1945–1949. évi kötetait. Ezek a kötetek tartalmazzák a Jugoszlávia területén megjelent könyveket, brosrúkat, zeneműveket és időszaki sajtótermékeket. A kötetek áttanulmányozásakor kitűnik, hogy ezek az évek a kísérletezés, a megfelelő formák és módszerek kialakításának időszaka.

A bibliográfia a könyvanyagot szakcsoportosításban ismerteti, de a decimális beosztást nem használja, s az egyes művek szákszámát sem közli. A szakrendszer évről évre alakult, tökéletesedett: az 1945-ös kötet beosztása még sok tekintetben következetlen és kiforratlan, az 1948–49-es bibliográfiák azonban már egy jól kidolgozott szakcsoportosítást használnak. Tíz főcsoportra osztják a könyvtermést, s e szakcsoportok azonosak a decimális rendszer szakcsoportjaival, csupán sorrendjük más: I. Filozófia, dialektikus materializmus, pszichológia. II. Társadalmi, politikai kérdések. III. Történelem, földrajz. IV. Nyelvtudomány. V. Természettudomány, matematika. VI. Alkalmazott tudományok. VII. Irodalom. VIII. Művészet, játék, sport. IX. Vallás. X. Általános művek. Az egyes főcsoportokon belül alcsoportok és szükség szerint további alosztások szerepelnek.

Döntő fordulatot jelentett a bibliográfia területén az 1949. szeptember 6-i rendelet, amely létrehívta a *Jugoszláv Federatív Népköztársaság Bibliográfiai Intézetét* (*Bibliografski Institut FNRJ*). Az intézet legfontosabb feladata a jugoszláv nemzeti bibliográfia (*Bibliografija Jugoslavije*) kiadása. Az 1949. dec. 28-i rendelet kötelezte az országot valamennyi kiadó- és nyomdavállalatát, hogy az Intézetnek minden kiadványából kötelespéldányt küldjön.

Az 1950. január 1-ével megindult *Bibliografija Jugoslavije* két sorozatból áll. Az első sorozat tartalmazza a könyvek, brosrúak és zeneművek leírását. 1953-ig havonta — évi 12 füzetben — jelent meg, 1954-től havonta kétszer, évente 24 füzetben. A bibliográfia mind a címleírás, mind a szakrendszer tekintetében igyekszik eleget tenni a modern könyvtártudományi követelményeknek. A címleírásnál alkalmazzák a kollektív szerzőség fogalmát, s a rendszót latin betűkkel mindenütt kiemelik a címleírás elé, külön sorban. Gyűjteményes munkáknál, antológiáknál, tanulmányköteteknél részletesen megjelölik a tartalmat, s külön feltüntetik, ha a kötetben bibliográfia van, beszédeknel, előadásoknál pedig az elmondás helyét és idejét.

A *Bibliografija Jugoslavije* anyagát a decimális szakrendszer szerint csoportosítja, s külön-külön megadja minden könyvnek a részletes szákszámát (a folyóiratcikkekét nem). A Bibliográfiai Intézet szakértők széleskörű bevonásával kidolgozott egy „kiegészítő

változatot”, amelynek célja hogy kifejezze a szocialista és a szocializmust építő államok speciális problémáit, s elsősorban az új Jugoszlávia fontosabb kérdéseit. A jugoszláv osztályozási rendszer a nemzetközi ETO-tól eltérő változásokat * közbeiktatásával jelöli. Nem elégszik meg a marxizmus-leninizmus és a párt irodalmának kiemelésével, mint nálunk történt, hanem az 1 és 3 főcsoportban számos új variánst alkalmaz. A fontosabb változások a következők:

Az 1 Filozófia főosztályon belül: 1*1 Dialektikus és történelmi materializmus.
1*11 Dialektikus materializmus. 1*12 Történelmi materializmus.

3 Társadalmi-politikai tudományok.

- 30* Marxizmus-leninizmus. Szocializmus. Kommunizmus.
 - 30*01 Marx és Engels művei.
 - 30*02 Lenin művei.
 - 30*04 Egyéb szerzők művei.
 - 30*11 A proletariátus stratégiája és taktikája.
 - 30*12 A proletariátus osztályharca.
 - 30*14 Szocialista forradalmak.
 - 30*15 A szocialista társadalom építése.
 - 30*2 Nemzeti és gyarmati kérdés.
 - 30*8 A szocialista országok és kommunista pártok közti viszony.
 - 30*9 A szocializmus és a szocialista tanítás története.
- 32* A marxizmus-leninizmus a politikáról és a politikai pártokról.
 - 32*1 Általános munkák Jugoszlávia politikájáról.
 - 32*21 Jugoszlávia Kommunista Pártja.
 - 32*22 Más országok kommunista pártjai.
 - 32*231 Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség.
 - 32*3 Általános népi szervezetek. Tömegszervezetek.
 - 32*311 Népfront.
 - 32*321 Ifjúsági szervezetek. (32*321.2 Úttörők.)
 - 32*33 Nőszövetségek.
 - 32*34 Frontharcos szövetségek.
 - 32*35 Egyéb szervezetek (sport és kulturális).
 - 32*351.1 Békevédelmi tanács.
 - 321*1 Szocialista államok.
 - 321*121 Népi demokrácia Jugoszláviában.
 - 323*1 Jugoszláv belpolitika.
 - 327*1 Jugoszlávia külpolitikája.
 - 327*3 Békeharc. Békemozgalom.
- 33*0 Általános munkák a marxizmus-leninizmus politikai gazdaságtanáról.
 - 330*2 A kapitalizmus politikai gazdaságtana.
 - 330*3 A szocializmus politikai gazdaságtana.
 - 330*4 A szocialista államok közti gazdasági viszonyok.
 - 330*5 Marxizmus-leninizmus a szocialista gazdaságról.
 - 330*50 Általános művek a szocialista országok gazdaságáról.
 - 330*51 Általános művek Jugoszlávia gazdaságáról.
 - 330*54 Tervek.
 - 330*55 Iparosítás, villamosítás.
 - 330*56 Állami vállalatok. (További részletezéssel, pl 330*561.2 Állami vállalatok szervezete.)
 - 330*58 Helyi, községi vállalatok.
 - 330*59 Árak.
- 331* A munka és a szakszervezetek a szocializmusban. (További részletes felosztással.)
- 333* Szocialista mezőgazdaság.
 - 333*2 Állami gazdaságok.
 - 333*3 Gépállomások.
- 334* Szocialista szövetkezetek.
 - 334*3 Szövetkezeti kereskedelem.

334*4 Termelőszövetkezetek.

334*41 Mezőgazdasági termelőszövetkezetek.

334*431 Ipari termelőszövetkezetek.

334*433 Halászati szövetkezetek.

Hasonlóképpen érvényesülnek a szocialista viszonyok speciális szempontjai a társadalomtudományi főcsoport további tagolásában is: pl. 336*3 pénzügyi és hitel-tervek, 338*121 termelési tervezés, 338*122 beruházási tervezés, 338*123 költségvetési tervek, 339*0 Szocialista elosztás, 34* szocialista jog, 35*1 a szocialista államigazgatás szervezete, 355*1 jugoszláv hadsereg, 381*1 szocialista kereskedelem, 382*1 szocialista külkereskedelem stb.

A jugoszláv bibliográfia szakcsoportosítása sokkal részletesebb, mint a *Magyar Nemzeti Bibliográfiáé*: a könyvanyagot több mint 150, a folyóiratcikkeket több mint 200 szakcsoportba osztották be, s így megesis, hogy egyes szakcsoportokba csak 1–2 mű kerül, vagy bizonyos szakcsoportok egyes hónapokban egyáltalán nem szerepelnek. Ez azért volt szükséges, mert a decimális rendszert eddig Jugoszláv iában nem használták, s általában még kevésbé ismerik. Az újabb évfolyamokban — ahol sűrűbben és kisebb terjedelemben jelennek meg a füzetek — már csökkentették a szakcsoportok számát. Az egyes szakcsoportokon belül a címek a rendszavak betűrendjében szerepelnek, s számonkénti és évfolyamonkénti betűrendes névmutató egészíti ki a bibliográfiát.

A *Bibliografija Jugoslavije* második sorozata a folyóiratokban, újságokban megjelent tanulmányokat, cikkeket, ismertetéseket tartalmazza. 1950-es első évfolyama csaknem 300 periodika több mint 20 000 cikkét ismerteti. 1952-től három sorozatban jelenik meg: az *A sorozat* tartalmazza az általános műveket és a társadalmi tudományokat, a *B sorozat* a természettudományi és technikai cikkeket, a *C sorozat* a filológiát, irodalmat, művészetet, sportot és zenét. Az 1950 előtti jugoszláv sajtótermékek bibliográfiáját a Jugoslovenska Knjiga adta ki 1950-ben.⁵

A Bibliográfiai Intézet egyéb bibliográfiai kiadványokat is készít. Rendszeresen kiadja a jugoszláviai könyvtárakba érkező újabb külföldi tudományos és szakkönyvek bibliográfiáját (*Bitlen stranih naučnih i stručnih knjiga primovljenih u bibliotekama FNRJ*), s összeállította a belgrádi egyetemen készült doktori értekezések jegyzékét.⁶

Az egyes federatív köztársaságok bibliográfiái. A felszabadulás utáni években Jugoszlávia egyes köztársaságai szintén megkezdtek saját bibliográfiáik kiadását. A Bibliográfiai Intézet felállításával és a teljes nemzeti bibliográfia megindulásával azonban ezek a bibliográfiák sok tekintetben feleslegessé váltak, mert a *Bibliografija Jugoslavije* feldolgozza a Jugoszlávia egész területén, valamennyi nyelven megjelent könyveket és a folyóiratok nagy részét is. Ezért 1950 után a külön szerb és horvát bibliográfiák megszűntek, csak a szlovén bibliográfia jelenik meg továbbra is, s ennek megjelenését az igen részletes, a napilapokat is felölelő sajtóbibliográfia indokolja.

A *Bibliografija Srbije* kiadását a Szerb Népköztársaság kormányelnöksége mellett működő Tájékoztató Hivatal kezdte meg 1947-től, nem decimális szakrendszerben. A Szerb Tudományos Akadémia adta ki Crna Gora (Montenegro) bibliográfiáját.⁷ PEJANOVIĆ Djordje szerkesztésében jelent meg Bosznia és Hercegovina sajtóbibliográfiája.⁸

A horvátországi bibliográfiai munkálatokat az 1867-ben alapított és a délszláv kultúra fejlődésében rendkívül nagy szerepet játszott zágrábi Délszláv Tudományos és

⁵ *Bibliografija jugoslovenska listova i časopisa*. Beograd 1950, 99 l.

⁶ *Doktorske disertacije na Beogradskom univerzitetu*. 1905–1950. Beograd 1951, 21 l.

⁷ *Ogled bibliografije o Crnoj Gori*. Beograd 1948, 534 l.

⁸ *Štampa Bosne i Hercegovine*. 1850–1941. Sarajevo 1949, 135 l.

Művészeti Akadémia (Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti) irányítja. Az Akadémia könyvtára Josip BADALIĆ vezetésével elkészítette az 1945–1950. közötti évek horvát bibliográfiáját. A *Hrvatska Bibliografija* első sorozata a könyveket, második sorozata a folyóiratcikkeket tartalmazza. A könyveket betűrendben közli, a végén szakmutatóval, a folyóiratcikkeket nem decimális szakrendszerben: előbb az általános munkák, azután a társadalmi tudományok, természettudományok, technika, végül a gazdaság, sport és játék, 32 főcsoportban, számos alosztással. A címfelvétel a *Jugoszláv Bibliográfiához* hasonló elvek alapján történt.

A többiektől sok tekintetben eltérő a ljubljana-i Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (Narodna i Univerzitetna Knjižnica) által kiadott *Slovenska Bibliografija*. A *Szlovén Bibliográfia* első kötete tartalmazza az 1945–47. évek szlovén könyvtermését, azután évenként jelentek meg a további kötetek (eddig hat kötetről van tudomásunk). Minden kötet két részre oszlik. Az *A rész* a folyóiratokat és a könyveket írja le betűrendbe csoportosítva. A könyvek leírása után közli a róluk megjelent ismertetéseket. A szlovéniai sajtótermékeken kívül tartalmazza a szlovén íróknak más nyelveken, más országokban megjelent műveit is. A végén külön ismerteti a gyűjteményeket, sorozatokat, közli a szerkesztők névmutatóját és egy decimális rendszerű szakmutatót. A *B rész* tizedes szakrendszerben ismerteti a folyóiratcikkeket, tanulmányokat, a végén betűrendes mutatóval.

Szakkbibiográfiák. A jugoszláviai bibliográfiai munka utolsó tíz évének ismertetésekor meg kell röviden emlékeznünk a nagyszámú és igen értékes szakkbibiográfiákról. Ezeknek főfeladata, hogy bizonyos szakterületeken pótolják a felszabadulás előtti évtizedek hiányzó nemzeti bibliográfiáját, ezért a szakszemponctok érvényesítése mellett a lehető teljességre is törekszenek.

Igen érdekesek a nagy tudományos és kulturális intézmények — mint a zágrábi Délszláv Akadémia,⁹ a Matica Srbska¹⁰ és a Srpska Književna Zadruga¹¹ kiadványait felölelő bibliográfiák, valamint a helyi bibliográfiák, mint pl. a zárai kiadványok bibliográfiája.¹²

Folyamatosan, évenkénti kötetekben jelenik meg a Földművelésügyi Minisztérium szerkesztésében Jugoszlávia mezőgazdasági bibliográfiája (*Poljoprivredna bibliografija FNRRJ*).

A tudományos szakkbibiográfiák közül elsősorban a természettudományi és a gazdaságtörténeti bibliográfiák szép száma és gondos szerkesztése emelhető ki. A délszláv gazdasági fejlődés kutatói számára nélkülözhetetlen az erdészeti bibliográfia,¹³ a juh-tenyésztés és gyapjúfeldolgozás,¹⁴ valamint az adriai tengeri halászat bibliográfiája.¹⁵ Elkészült Jugoszlávia teljes geológiai¹⁶ és földrenghéstudományi bibliográfiája.¹⁷ A Szerb

⁹ *Popis izdanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. (Catalogus editionum Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium.)* 1867–1950. Ured. Josip BADALIĆ. Zagreb 1951, 521 l.

¹⁰ POLUŽANSKI, Dragisa: *Bibliografija izdanje Matice Srpske*. 1826–1949. Novi Sad 1950, 157 l.

¹¹ JOVANOVIĆ, Živorad: *Spisak izdanja Srpske književne zadruge*. 1892–1950. Beograd 1950, 64 l.

¹² MASTROVIĆ, Vjekoslav: *Jadartina croatica*. Bibliografija knjiga, časopisa i novina izdatih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru. I. dio. Knjiga. Zagreb 1949, 403 l., 21 t.

¹³ *Šumarska bibliografija*. 1846–1946. Zagreb 1947, 263 l.

¹⁴ PRODANOVIĆ, Dušan: *Bibliografska gradnja o ovčarstvu i vunarstvu*. 1774–1950. Beograd 1950, 39 l.

¹⁵ MOROVIĆ, Dinko: *Prilog bibliografiji jadranskog ribarstva*. Split 1950, 142 l.

¹⁶ MILOJEVIĆ, Sreten: *Geoloska bibliografija Jugoslavije od XVI veka do 1944*. Beograd 1952, 477 l.

¹⁷ UZELAC, Miroslava: *Bibliographie sismologique de Yougoslavie 1672–1947*. Beograd 1948, 96 l.

Orvosi Társaság (Srpska Lekarska Društva) kiadta a szerb egészségügyi irodalom bibliográfiáját¹⁸ és az 1918–1941 között megjelent orvostudományi folyóiratok és archívumok repertóriumát.¹⁹

Irodalmi téren jelentős a szovjet irodalom délszláv fordításainak bibliográfiája²⁰ és BADALIĆ horvát dráma- és színháztörténeti bibliográfiája.²¹ Végül külön bibliográfiasorozat dolgozza fel a népi felszabadító háború (1941–1944) irodalmát.

A szakbibliográfiák közül kiemelkedik a Jugoszláv Nemzeti Történettudományi Bizottság által Jorjo TADIC professzor szerkesztésében a római X. nemzetközi történész-kongresszus alkalmából kiadott vaskos kötet, amely a jugoszláv történetírás 10 évi munkáját ismerteti: *Dix années d'historiographie Yougoslave 1945–1955*. Beograd 1955, 685 l. A kötet a „bibliographie raisonnée” kereteit túllépően igen hasznos kézikönyvet ad a jugoszláv történelem problémáiban tájékozódni kívánó külföldi szakemberek kezébe (magyar viszonylatban leginkább KOSÁRY Bevezetéséhez hasonlítható, de annál sokkal részletesebben ismerteti az egyes műveket, illetve problémaköröket). Váltakozva használja a francia és angol nyelvet, de a bibliográfiai követelményeknek megfelelően minden mű vagy cikk eredeti címét is közli. A délszláv történettudomány fejlődését és irodalmát ismertető bevezető tanulmányok után az ősidőktől kezdve a második világháborúig időrendben és fontosabb tárgykörök szerint ismerteti Jugoszlávia népeinek történetét országonként, illetve tartományonként elkülönítve. A címeket és az annotációkat nem bibliográfiai egységeként közli, hanem az egyes korszakok, illetve tárgykörök tematikáját ismertető folyamatos szövegbe beágyazva, s az önálló munkák mellett felöleli a folyóiratokban, évkönyvekben megjelent tanulmányokat is.

Számos kisebb szakbibliográfiai összeállítást tartalmaznak a könyvtártudományi folyóiratok, elsősorban a belgrádi *Bibliotekar* és *Književnost*, valamint a zágrábi *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske*.

A fenti vázlatos ismertetésből is kitűnik, hogy a felszabadult Jugoszláviában a bibliográfiai munka tíz esztendő alatt nagy fejlődésen ment keresztül, és igen komoly eredményeket ért el. Hazai kutatóink és szakembereink is számos adatot meríthetnek a jugoszláv szakbibliográfiákból, könyvtártudományi szempontból pedig hasznos tapasztalatokkal szolgálhatnak azok az erőfeszítések és kísérletek, melyeket a jugoszláv bibliográfusok a korszerű tudományos követelményeknek megfelelő bibliográfiai rendszer kidolgozása érdekében tettek.

KATUS LÁSZLÓ

¹⁸ JEREMIĆ, Risto: *Bibliografija srpske zdravstvene književnosti*. 1757–1918. Beograd 1947, VII, 223 l.

¹⁹ *Bibliografija srpskog arhiva*. 1918–1941. Beograd 1948, 174 l.

²⁰ MILAKOVIĆ, Branko: *Bibliografija prevoda sa jezika naroda SSSR* 1941–1948. Beograd 1950, 318 l.

²¹ BADALIĆ, Josip: *Bibliografija hrvatske dramske i kazališne književnosti*. Zagreb 1948, 318 l.

SZEMLE

Theodore Besterman: A World Bibliography of Bibliographies. Third ed. Vol. 1 —. Genève, 1955. Societas Bibliographica.

A világ teljes bibliográfiai termésének számbavétele és rendszerezése rendkívüli feladat. A fejlődés természetes következményeképpen nemcsak az irodalom, hanem az irodalmat regisztráló és feldolgozó bibliográfiák száma is rendkívüli mértékben megnövekedett. Nem csoda, hogy a bibliográfiai irodalmat összefoglaló művek századunkban többnyire összefoglaló kézikönyvek, melyek nem is törekednek teljességre; céljuk inkább a bibliográfiai irodalom áttekintése, értékelése. A tudományos kutatómunkát végzőknek azonban szinte állandóan szükségük van egyes részletkérdések irodalmát feldolgozó bibliográfiákra. Ezeknek megtalálását csakis egy nagy, korszerű átfogó bibliográfiai összeállítás teszi lehetővé. Ezért nélkülözhetetlen BESTERMAN immár világhírűvé vált műve.

Már 1940-ben megjelent első kiadása is a teljesség igényével lépett fel, és mintegy 40 000 bibliográfiát tartalmazott. Az 1945–49-ben megjelent második kiadás mintegy 63 000 bibliográfiai művet tartott számon. A most folyamatban levő harmadik kiadás már 80 000 bibliográfia feldolgozására vállalkozik, tehát az első kiadásban feldolgozott bibliográfiák száma megkétszereződik. Ezek a számok is mutatják a vállalkozás hatalmas méreteit, egyben felhívják a figyelmet a teljesség elérése elé tornyosuló akadályokra.

BESTERMAN előtt is már jónéhányan megkísérelték a bibliográfiák bibliográfiájának összeállítását. A bibliográfiák teljes és rendszeres feldolgozása azonban sokáig váratott magára. Az elődök, a XVII. századbeli TEISSIER-féle *Catalogus*, a tudományos rendszerezés terén úttörő munkát jelentő PETZOLDT-féle *Bibliotheca Bibliographica* és VALLEÉnek a múlt század nyolcvanas éveiben, alig másfél évtizeddel PETZOLDT után megjelent bibliográfiája ma már csak történeti értékkel bír. Az a tény, hogy Henri STEIN 1897-ben megjelent *Manuel de bibliographie*-ja BESTERMAN műve megjelenéséig a legfrissebb ilyen fajta teljes összeállításnak számított, bizonyítja, hogy az elmúlt ötven-hatvan évben a bibliográfiai irodalom megnövekedése látszólag leküzdhetetlen akadályt jelentett a bibliográfiák teljes bibliográfiájának összeállításában.

A teljességre törekvésen belül természetesen BESTERMAN is megszabta az általa feldolgozott anyag határait. A legélesebb és egyben a legvitathatóbb határvonal, amelyet BESTERMAN a maga számára megvont, az, hogy csupán önállóan, bibliográfiaként megjelent műveket dolgozott fel. Nem vitás, hogy 80 000 mű feldolgozása, összegyűjtése egymagában óriási méretű vállalkozás, amelyet csak az tett lehetővé, hogy a világ egyik legnagyobb bibliográfiagyűjteménye, — a British Museum-é — szolgált a feldolgozás alapjául, és a könyvtár bibliográfia-katalógusa volt a bibliográfia kiindulópontja. Nem vitás azonban az sem, hogy éppen a részletkérdések irodalmát feltáró bibliográfiák igen gyakran rejtettek, egyes művek függelékeként vagy folyóiratcikk formájában jelentek meg. Ezek feltárásáról kénytelen lemondani. De ha figyelme e rej-

tett bibliográfiákra is kiterjedt volna, — még akkor is, ha ezeket erősen válogatva veszi fel, — ez együttjárt volna a bibliográfia terjedelmének oly mértékű megnövekedésével, a kiadás ütemének oly nagyfokú meglassulásával, hogy a bibliográfia megjelenését is esetleg veszélyeztette volna. BESTERMAN több millióra becsüli a rejtett bibliográfiák számát. Ezek legnagyobb része értéktelen. A válogatást azért veti el, mert annak formális szempontjai nem határozhatók meg, másfelől pedig PETZHOLDT példája azt mutatja, hogy a tartalmi szempontok szerint végrehajtott válogatás félrevezető, különösen egy teljesség igényével fellépő bibliográfiában. Igaz az is, és ezzel menti a rejtett bibliográfiák hiányát, hogy a folyóirataikként megjelentetett bibliográfiák jórésze különlenyomatként is megjelenik.

Az önmagának megvont határ ugyanakkor biztosítja a bibliográfia egységét, áttekinthetőségét. BESTERMAN önmaga határozza meg a bibliográfia fogalmát: „a bibliográfia olyan jegyzék, amely a nyomtatványokat meghatározott szempont szerint csoportosítja”. Ezért nem szerepelnek művében a nagykönyvtárak általános katalógusai, és ezért veszi fel egy szakkönyvtár vagy nagykönyvtár különgyűjteményének katalógusát, mert e katalógust egy ismeretág könyvei bibliográfiájának is tekinthetjük.

Következetes a bibliográfia abban is, hogy csakis sokszorosított műveket lajstromozó jegyzéket tekint bibliográfiának. A mutatókat, indexeket helyesen folyóiraticikk-bibliográfiáknak tekint, míg a referáló folyóiratok közül azokat veszi fel bibliográfiájába, amelyek annotált bibliográfiáknak tekinthetők.

Ezek a határokon belül a bibliográfia teljességre törekszik. Meg kell állapítani, hogy ez a törekvés lényegében sikerrel jár. Megbízható, pontos segédkönyvet alkotott, melynek hasznossága, rendkívüli színvonala kétségbevonhatatlan.

Mi magyarok egy nemzetközi bibliográfia teljességét természetesen azon mérjük le, hogy az általunk legkönnyebben ellenőrizhető magyar anyag milyen mértékben teljes. Számunkra a bibliográfia magyar anyagának hiányai szembeötlők. Mind a felszabadulás előtti, mind a felszabadulás utáni magyar bibliográfiai irodalom nem egy fontos termékét mellőzi BESTERMAN. Az eddigi kiadásokból például hiányzik ÚJLAKI Miklós: *Hetven év magyar magánjogi irodalma* c. 1930-ban megjelent bibliográfiája, a felszabadulás után megjelent jelentősebb bibliográfiák közül nem szerepel BORZSÁK István klasszika-filológiai bibliográfiája, BANNER—JAKABFI archeológiai bibliográfiája. A példák kiragadottak, találmányra választottuk őket. Ezzel kapcsolatban azonban fel kell vetnünk a kérdést, vajon elsősorban BESTERMAN hibája-e, ha ezek a bibliográfiák összeállításában nem szerepelnek, vagy pedig külföldön oly nehezen hozzáférhetők, hogy felkutatásuk és számbavételük túl nagy nehézségekbe ütközik. Még korántsem tettünk meg mindent, hogy tudományos értékű bibliográfiáink külföldön is ismertté váljanak.

Minden bibliográfia értékének egyik fokmérője beosztásának, tagolásának áttekinthetősége, a kutató igényeit kielégítő szerkezeti felépítése. BESTERMAN a témát megjelölő tárgyszavak szerint csoportosítja anyagát. A tárgyszavak sorrendje a betűrend. BESTERMAN elsősorban gyakorlati szempontból tartja helyesnek a bibliográfia tárgyszavak szerinti beosztását. Kétségtelen, hogy egy közel 80 000 címet feldolgozó bibliográfia tárgymutatója annyira terjedelmes, hogy annak elkészítése lényegesen megnöveli a könyv előállítási költségeit. Bármilyen beosztású a bibliográfia, ha beosztása nem tárgyszó szerinti, feltétlenül szükséges kiegészítő része a tárgymutató. Elsősorban e nagyterjedelmű tárgymutató elkészítését kívánta BESTERMAN elkerülni, s ezért osztotta be anyagát tárgyszavak szerint. Gondos utalások az egyik tárgykörre a másikra, valóban feleslegessé teszik a tárgymutatót.

A tárgyszón belül BESTERMAN szükség szerint alcsoportokra osztja anyagát ország, nyelv, speciális tárgykör stb. szerint. Ez az áttekinthetőséget fokozza. A több alcsoportra oszló fejezetek tartalomjegyzékét a rész elején közli. A nagy terjedelem a

bibliográfiák részletes annotálását lehetetlenné tette. Pedig egy bibliográfia használatosságának mértékét, a feldolgozott anyag mennyiségét, a feldolgozás értékét megállapítani megfelelő annotáció nélkül nehéz feladat. Gondoljunk csak arra a gyakorlati esetre, hogy a tudományos kutatómunkához feltétlenül szükséges bibliográfiát nemzetközi kölcsönzés vagy külföldi beszerzés révén kívánjuk beszerezni. Milyen komoly gondot okoz, ha nem ismerjük a bibliográfia értékét, a feldolgozott anyag terjedelmét. Ezen a nehézségen némiképpen segít BESTERMANnek az a szellemes megoldása, hogy az egyes címleírások után közli, hogy az ismertetett bibliográfia hány címet dolgoz fel.

Ezen túlmenően — igen helyesen — a bibliográfia, ha szűkszavúan is, de a címleíráson kívül is ad tájékoztatást, mégpedig jegyzet formájában. Ha a címlap félrevezető, vagy nem eléggé tájékoztat a bibliográfia tartalma felől, ha a bibliográfia folyamatban van, vagy a kurrensnek induló bibliográfia már megszűnt stb., a jegyzet felvilágosítást ad.

Címleírási egyszerűsítései ésszerűek és bibliográfusaink számára elgondolkoztatók. Az egyszerűsítéseket mindenkor a terjedelem csökkentése érdekében alkalmazza. A rendkívül világosan fogalmazott bevezetés áttekinthető képet ad a feldolgozás közben felvetődött címleírási és egyéb problémákról.

Az egy évszázad óta végbement fejlődés természetesen e munkában is tükröződik. PETZHOLDT kénytelen volt még számos bibliográfiát másodkézből átvenni. BESTERMAN méltán büszke arra, hogy az általa leírt bibliográfiáknak csak alig 1 százalékát nem tudta megtekinteni. Időhatárt nem ismer. Objektív történeti szemlélete arra készíti, hogy a legkorábbi bibliográfiákon kezdve egészen 1953-ig, gyakran ennél későbbi időpontig megjelent bibliográfiákat lelkiismeretesen regisztrálja. Az első nyomtatott bibliográfia, amelyet BESTERMAN leír, SZENT JEROMOS *De scriptoribus ecclesiasticis* 1470 körül megjelent összeállítása.

Az a kutatómunka, amelynek egyre bővülő eredményeit a mű harmadik kiadása tükrözi, bizonyára a magyar könyvtárosok, bibliográfusok és kutatók elismerésével találkozunk.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

L[ouise] N[oëlle] Malclès: Les sources du travail bibliographique. Tome 1—2. Genève—Lille, 1950—1952. Droz—Giard.

MALCLÈS bibliográfiai kézikönyve méltó folytatása annak a szép műltra visszatekintő hagyománynak, amely fáradhatatlan gyűjtő és rendszerező munka eredményeképpen összefoglalja a tudomány egyes területeinek könyvészetét, úgyszintén a fontosabb forrásmunkákat és alapvető kézikönyveket.

A mű három kötetre tagozódik. Az első kötet öleli fel az általános bibliográfiákat, a második és harmadik kötet pedig a szakbibliográfiákat rendszerezi. A második kötet, amely két részből áll, a humán tudományokkal foglalkozik, a még megjelenés előtt álló harmadik kötet pedig az egzakt és műszaki tudományokkal. Az első kötet bevezetésében, amelynek előszavát Julien CAIN, a párizsi Bibliothèque Nationale főigazgatója írta, utal a szerző arra, hogy két megoldás kínálkozott a bibliográfia összeállításának módszerét illetően: egy szigorúan gyakorlati kézikönyv vagy pedig a bibliográfiának mint önálló tudománynak szélesebb alapokon való tárgyalása és taglalása. Műve összeállításában az utóbbi megoldás mellett döntött. Az anyag szelekciójával kapcsolatban kifejti, hogy megkísérelte megkeresni a középutat a bibliográfiák összeállításának örök dilemmája, a „túl sok és túl kevés” között.

A mű 12 fejezetre tagolódik. Az egyes fejezetek először a kérdés elméleti bevezetését nyújtják, azután következik a bibliográfiai rész. Az 1. fejezet a bibliográfia fogalmának meghatározása után annak történetét ismerteti, és rámutat szerepére a tudományos

kutatás szempontjából. A következő két fejezetben az általános bibliográfiák bibliográfiáját adja. A 4. fejezet a XV. és XVI. századi könyvnyomtatással foglalkozik, és az erre vonatkozó irodalmat tárja fel. Az 5. fejezet a könyvtárak nyomtatott katalógusait, a 6. fejezet a központi katalógust tárgyalja bibliográfiai funkciók szempontjából. A 7. fejezet a legterjedelmesebb: a nemzeti bibliográfiákat rendszerezi. A nemzetek szerinti tagoláson belül különválasztja a retrospektív és a kurrens bibliográfiákat, anyagát időrendben állítja össze. A 8. fejezet az enciklopédiák, a 9. fejezet az életrajzok, a 10. fejezet a folyóiratok bibliográfiáját foglalja össze, az egyes fejezeteken belül fajaik szerint, nemzetek és azon belül időrendi csoportosításban. A két következő fejezet a tudományos társaságok kiadványainak és a folyóiratrepertóriumoknak a bibliográfiáit rendszerezi. A mű 1–12. fejezete nélküli az összefoglaló címet. Viszont a 12. fejezet után átfogó címmel következik „*A szláv és a balkáni országok*” című rész. Ez újabb 8 fejezetben egy-egy országgal foglalkozik, azon belül tárgy, fontossági sorrend, illetőleg időrend szerint. Természetesen az itt felsorakoztatott anyag nem szerepel a nemzeti bibliográfiákkal foglalkozó előbbi fejezetben. Sajátságos és legkevesébé sem logikus ezen országok bibliográfiai anyagának ilyen különválasztása a szerkezet szerves egészétől, még akkor sem, ha ezeknek a fejezeteknek az anyagát külföldi munkatársak állították össze. Ugyancsak sajátosságos és nem indokolható „*A szláv és balkáni országok*” főcím alá foglalt 8 fejezet után a 9. és 10. fejezet idekapcsolása, amely a könyvtártani lexikonok és szótárak bibliográfiáját rendszerezi, és a kötet mutatóját alkotja, tehát semmi összefüggésben sincs a főcímbe jelzett országokkal.

A második kötet, amely a szakbibliográfiákat rendszerezi, noha két részre tagolódik, szerkezetileg zárt egységet alkot, amit a folytatólagos lapszámozás is kifejez. A bevezetésben a szerző rámutat arra, hogy kézikönyvével nem a szaktudósoknak kíván segítséget nyújtani, hanem könyvtáros kollégáinak, akiknek tájékoztató szolgálatuk során otthon kell lenniük minden tudomány szakirodalmában. Esetleg méltán illethetik azzal a váddal, hogy nem egy másodrendű fontosságú művet is felvett, de nem hiszi, hogy valami elsőrendű fontosságú dokumentumot kihagyott volna. Szándékosan nem vett fel olyan kitűnő, de elavult műveket, amelyeknek anyagát a tárgyról szóló újabb munka teljes egészében tartalmazza. Megjegyzi, hogy az anyag elrendezésekor sokszor érezte az osztályozás tökéletlenségét, azonban elvből vetette el az alfabetikus elrendezési formát, inkább a logikai szempont szerint való rendezés mellett döntött, így az egyes kategóriákon belül a fontosabb munkák megelőzik a kevésbé lényegeseket.

Az 1. fejezetben megadja a szakbibliográfia elméleti alapjait, meghatározza fogalmát, vázolja történetét, bemutatja fajait. A 2. fejezet az őstörténet, az embertan, a néprajz, a társadalomtudomány, a 3. az általános nyelvészet, a 4. az egyetemes történelem, a történeti segéd tudományok, az 5. az ókortudomány és a középkori görög és latin nyelv és irodalom, a 6. a középkori és újkori történelem, a 7. az európai, amerikai, afrikai, ázsiai és ausztráliai népek története, a 8. a román nyelvek, a 9. a kelta nyelv és irodalom, a 10. a germán nyelvek, a 11. a nem indoeurópai nyelvek (finn-ugor, baszk), a 12. az általános európai és összehasonlító irodalomtörténet, a 13. a vallástudomány, a 14. a földrajz, a 15. a régészet és a művészetek, a 16. a jogtudomány, a 17. a filozófia területén foglalja össze a tudományszakra vonatkozó bibliográfiákat és általános, átfogó és alapvető műveket. A 18. fejezet az első kötet megfelelő részéhez hasonlóan kiesik a szerkezetből: a szláv és balkáni országok nyelve, irodalma és története bibliográfiáját adja országok szerint tagolva. A 19. fejezet ehhez hasonlóan öleli fel a Közel-, Közép- és Távol-Kelet országaira vonatkozó bibliográfiai anyagot országok, illetőleg tárgy szerint tagolva, a továbbiakban fontossági sorrendben. Célszerűbb lett volna ezt az anyagot is, a többi országokéhoz hasonlóan, bedolgozni a tudományszakok szerint rendezett fejezetekbe.

A tudományok osztályozásának hibái nyilvánvalóan a szerző polgári szemléletében keresendők. B. KEDROV cikke (*Voproszi Filozofii*, 1955. 2. sz.) alapján még tisztábban látjuk a felosztás következetlenségeit. A filozófiai tudományokat logikusabb lett volna a szaktudományok élére hozni. A társadalomtudományok csupán két fejezet részeként kaptak helyet. Igen kirívó, hogy a jogtudomány és a politikai gazdaságtan ily módon a társadalomtudományoknak csak egyik fejezetéhez kapcsolódik. Nem helyeselhető az általános nyelvészetnek elszakítása a történeti tudományok beékelése által az egyes nemzeti nyelvektől. Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy a 8. és 10. fejezet ugyan egyszerűen a román, illetőleg a germán nyelvek címet viseli, alcímeik következetesen nyelvet és irodalmat jelölnek, és a fejezetek ténylegesen is a nevezett nyelvek és irodalmak bibliográfiáját adják. A mű második kötetét általános névmutató zárja be, amely a könyvben előforduló tárgyszókat (fogalmakat), szerzőket, címeket, személy- és földrajzi neveket egy betűrendben egyesíti, külön tipográfiaiilag is kiemelve a fejezetek és nagyobb egységek címeit.

Számos mű felvétele elmaradhatott volna, viszont bizonyos szempontból érthető, hogy a szerző nem ismerheti annyira behatóan a hozzá távoleső nyelvterületek anyagát, hogy a szelekciót minden esetben szerencsésen végezze el. Találunk példát az ellenkezőjére is: lényeges és alapvető művek kimaradtak. Polgári tudományos szemlélet szempontjából is hiányosságnak minősül, hogy a társadalomtudományok alapvető kézikönyvei közt a marxizmus-leninizmus klasszikusai közül egyedül MARX „*Töke*”-je szerepel. A magyar bibliográfiai anyaggal kapcsolatban pedig nem lényegtelen pontatlanságok észlelhetők, mint pl. az, hogy GULYÁS Pál: „*A bibliográfia kézikönyve*” (1–2. köt. Bp. 1940–1941. M. N. M. Orsz. Széchényi Könyvtára) című művét a szerző nevének megjelölése nélkül veszi fel. Minden tudományszak területén a francia anyag a legteljesebb, ami érthető, és nem is róható fel nagy hibának.

Érdeme a műnek, hogy az egyes fejezetek tulajdonképpeni bibliográfiai részét minden esetben elméleti alapvetés előzi meg, és figyelemre méltó az a törekvés, hogy szélesebb területeket igyekszik felölelni, mint pl. BESTERMANN vagy BOHATTA és HODES művei, ugyanis nem pusztán a bibliográfiákat sorolja fel, hanem feltárja az illető tudományszak alapvető kézikönyveit, forrásmunkáit, lexikonjait, enciklopédiáit is, és ezáltal — itt is a gyakorlati célt tartva szem előtt — a tájékoztató szolgálat számára minden szükséges anyagot közös rendszerbe egyesít. Nagyjelentőségű és igen hasznos, hogy az egyes szakterületek folyóiratait is megtaláljuk MALCLÈS művében, külön a megszűnt és külön a kurrens folyóiratokat. Ez igen nagy segítséget nyújt nemcsak a reference-könyvtárosoknak, hanem a beszerzésnek is. A fontosabb művek címleírásait rövidebb-hosszabb annotációk követik. A szerző az anyag túlságos földuzzasztását elkerülendő, főképp az új, a legújabb művek feldolgozására fordít különös figyelmet. Nem érezhetjük hiányosságnak, hogy a hivatalos kiadványok, disszertációk és a pseudonym írások nem szerepelnek külön címszó alatt, minthogy mindegyiküket megtalálhatjuk a nemzeti bibliográfiák fejezetében.

MALCLÈS műve hibái ellenére is, amelyek az anyag ilyen hatalmas rendszerében alig tűnnek szembe, hosszú ideig eléggé nem értékelhető szolgálatot fog tenni szerte a világon a modern könyvtári reference-munka minden területén.

SZABÓ MARGIT

Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken in der Deutschen Demokratischen Republik. Leipzig 1955. Harrassowitz. (Im Auftrage der Bibliothekscommission für Ausbildungsfragen zusammen mit Willi GÖBER und Kurt BRÜCKMANN herausgegeben von Horst KUNZE. Redaktion: Otto WENIG.)

A kötet címe adalékokat ígér a tudományos könyvtárak munkájából. Tartalma azonban lényegesen több ennél. Megismerteti az olvasót a Német Demokratikus Köztársaság egész könyvtárügyével, logikus, világos felépítésben mutatja be a történelmi hagyományokon épült, területileg erősen decentralizált, új könyvtári szervezet egymásba fonódó tudományos munkájának egységét. Számunkra annál tanulságosabb ez a könyv, mert a Szovjetunió szocialista könyvtárügyének példamutatása után, a magyar és a német könyvtárügy történelmi fejlődésének sok párhuzamossága következtében, a német szocialista könyvtárügy ismerete nyújthatja a legtöbb tanulságot.

Maga a kötet széleskörű tudományos együttműködés eredménye: a szocialista német könyvtárügy képviselői, elméleti és gyakorlati szakemberek, fővárosi és vidéki könyvtárak munkatársai fogtak össze, hogy egységes szempontok szerint megírt tanulmányokban mutassák be a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárügyének helyzetét, s ezen belül elsősorban a tudományos könyvtárak tevékenységét. Az egyes tanulmányok a könyvtárak gyakorlati tevékenysége során felvetődő problémák elvi, elméleti megoldására létrejött tudományos szakbizottságok munkájának ismertetése mellett csaknem valamennyi jelentős könyvtártípus egy-egy példáján keresztül vázolják föl a szocialista német tudományos könyvtárak célkitűzéseit, feladatait, egész munkásságát.

Az első két tanulmányt a tudományos könyvtárak felügyeletét ellátó államtitkárság, a „*Staatssekretariat für Hochschulwesen*” két vezető munkatársa: Johann MÜLLER és Werner SCHMIDT írta. Előbbi azokat a politikai célkitűzéseket és feladatokat jelöli ki tanulmányában, melyek a szocializmus építése során a dolgozók állandóan növekvő kulturális és anyagi igényeinek kielégítése terén a szocialista könyvtárakra várnak. Utóbbi a Német Demokratikus Köztársaság könyvtári szervezetét fejlődésében vázolja, hangsúlyozva, hogy az egész szervezet jelenlegi felépítése még nem tekinthető befejezettnek. „Még nem biztosítja sem az egész könyvtári munka kielégítő koordinációját, sem a feladatok teljes egészét átfogó, egy központi szerv által irányított tervezését.”

A közművelődési könyvtárak felügyeleti szerve az 1954-ben létrehívott kulturális minisztérium, a tudományos módszertani irányító munkát az ugyanezen minisztérium alá rendelt „*Zentralinstitut für Bibliothekswesen*” végzi. Az 1950 óta működő intézet tevékenységét egy 1954 novemberében kibocsátott rendelet szabályozza. Ennek értelmében az intézet feladata a közművelődési könyvtárak történeti és elméleti kérdéseinek kidolgozása, külföldi országok könyvtári tapasztalatainak hasznosítása, alapelvek, tantervek és módszertani útmutatók elkészítése a közművelődési könyvtárakban dolgozó munkatársak képzése és továbbképzése számára; módszertani útmutatók segítségével a közművelődési könyvtárak állománygyarapításának és az irodalom propagandájának irányítása, valamint a könyvtártechnika és a könyvtár szervezeti kérdéseire vonatkozó alapelvek kimunkálása.

A tanulmány általánosságban foglalkozik a német tudományos könyvtárak mindkét ágával: az általános tudományos könyvtárakkal és a tudományos szakkönyvtárakkal is. Mindkét típus legjellegzetesebb könyvtáraitól külön tanulmányok szólnak. Az általános tudományos könyvtárak felügyeleti szerve — mint már említettük — a főiskolai oktatásügy államtitkársága, az egyes szakkönyvtárak munkáját az azokat fenntartó szervek irányítják.

Az államtitkárság tanácsadó szervei a könyvtártudomány elméleti és gyakorlati kérdéseiben a könyvtárügyi tudományos tanács, valamint a könyvtári szakbizottságok. Előbbi feladatköre a könyvtárügyre vonatkozó leghaladottabb tudományos alapokon nyugvó kutató- és oktatómunka, a tudományos utánpótlás és a könyvtártudományi irodalom kifejlesztése érdekében folytatott tevékenység. A szakbizottságok munkája a következő konkrét kérdések vizsgálatára terjed ki: 1. könyvtárosképzés, 2. könyvtári

gyakorlat, 3. katalógusok, 4. szerzeményezés, 5. raktározás és könyvtárápület, 6. kéziratok és ősnymtatványok, 7. bibliográfia és dokumentáció.

Minden egyes szakbizottság, a könyvtárügy egy-egy kiváló képviselőjének vezetése alatt, 5—8 tagból áll, a legtöbbnek munkájában mint levelező tagok, vidéki könyvtárosok is részt vesznek. A kötetben az egyes bizottságok munkáját külön tanulmányokban ismertetik. Az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztályának keretén belül létrehozott új — munkabizottság jellegű — munkaközösségeink szervezésénél, tartalmi munkájának megindításánál, 5 éves munkatervének összeállításánál e tanulmányokban ismertetett alapelvekből sokat hasznosíthattunk. Nemcsak azokat a problémákat, eredményeket és nehézségeket tárják föl, amelyek a Német Demokratikus Köztársaság tudományos könyvtárainak munkájában megmutatkoztak, de igen sok esetben ugyanazokat a kérdéseket vetik föl, melyek ma a mi tudományos könyvtárainknak, egész könyvtárügyünknek égető problémái. Hogy csak néhányat, a legfontosabbakat említsük: a könyvtárosképzés és a tudományos utánpótlás, a bibliográfia és dokumentáció egységes feladatai, a szerzeményezés elmúlt évtizedek mulasztásait pótló erőfeszítései, a katalógusok egységesítése; a szisztematikus és tárgyszó-katalógus egymáshoz való viszonya, az olvasókatalógus és az annotált témakatalógus: csupa olyan kérdés, melyek a magyar könyvtárügy második öt éves tervében, az Országos Széchényi Könyvtár által szervezett bizottságok munkájában is szerepelnek. De ugyanígy szerepelnek nálunk is a tájékoztatás, a modern segédkönyvtárak, a bel- és külföldi könyvtárközi kölcsönzés problémái. A nemzetközi könyvtárosvilág örök égető problémája az állandó helyhiány: az olvasótermek és raktárak túlszűfolttságának enyhítését célzó módszerek kidolgozására irányuló törekvéseket megtaláljuk a német szakbizottságok munkatervében, s e problémák valamennyie ma nálunk is követelőleg jelentkeznek.

A kéziratok és ősnymtatványok központi nyomtatott katalógusainak elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó német szakbizottság működése a HITLER-fasizmus alatt megszakadt, de korábban régi, jó történelmi hagyományokon, szoros nemzetközi együttműködésen alapuló munkálatoknak — a „*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*” és a „*Verzeichnis der Handschriften im Preussischen Staat*” c. kiadványok — előkészítésére létrehívott bizottságok tevékenységének újjálesztésén épült. A szükségletek nálunk is jelentkeznek, hasonló feladatok szerepelnek a Könyvtártudományi Főbizottság perspektivikus tervében, s kezdeti lépések történtek is e feladatok megoldására.

A tanulmányok harmadik csoportja egy-egy tudományos könyvtár, illetőleg könyvtártípus tevékenységét mutatja be. A „*Deutsche Staatsbibliothek*” (korábban Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek zu Berlin) munkáját a könyvtár főigazgatója, Horst KUNZE ismerteti. A szerzeményezés, a katalogizálás, a tájékoztatószolgálat, valamint a kölöngyűjtemények (zene, keleti gyűjtemény, kéziratár, ősnymtatványok, zártanyag, társadalomtudományi tanácsadószolgálat és ifjúsági részleg) munkájának ismertetése után a tanulmány rámutat a könyvtár országos feladataira. Részletesen elemzi a központi katalógusok, bibliográfiák, a *Berliner Titeldrucke*, a csere és a könyvtárközi kölcsönzés munkálatait. A nemzeti könyvtári feladatokban osztozik a másik nagy tudományos könyvtár, a *Deutsche Bücherei*, melynek fő feladata az egész német múlt és jelen írásos emlékeinek összegyűjtése és főtárása. Ez utóbbi tevékenységével két cikk foglalkozik. H. UHLENDHAL, a *Deutsche Bücherei* nemrég elhunyt tudós főigazgatója a könyvtár funkcióját, a német tudományos kutatás előmozdítása érdekében kifejtett tevékenységét ismerteti; helyettese, K. BRÜCKMANN a könyvtár előtt álló politikai feladatokat jelöli meg.

A következő tanulmány a hat egyetemi könyvtár munkáját mutatja be. Az országos könyvtárakkal egy tanulmány foglalkozik, a tudományos szakkönyvtárak szerteágazó és összetett problémáit és feladatait 3 tanulmány tárja elénk. Igen hasznos a kötet végén a német könyvtárosok tudományos munkásságát felsoroló áttekintés. A kötetet részletes név- és tárgymutató egészíti ki.

A tanulmányok egészét jellemző elmélyült szakmai felkészültség és alaposság mellett kitűnik az is, hogy a német könyvtárak minden tevékenységükben szem előtt tartják a szakmai és az ideológiai munka egységét. Valamennyi tanulmányt a politikai felelősség tudata fűti át. „A tudományos könyvtárak a Német Demokratikus Köztársaságban részt vesznek azokban a nagy feladatokban — írja a bevezetés —, amit az uralkodó osztály, annak pártja és a kormányzat eléjük állít: a béke megvédésében, a békés, demokratikus Németország egységének helyreállításában és a szocializmus alapjainak megteremtésében. A tudományos könyvtárak előtt álló külön feladatok tudományos irodalmunk kulturális örökségének ápolása és azoknak a területeknek a feltárása, amelyekkel korábban alig törődtek, sőt tudatosan elhanyagoltak. Ezek a munkásmozgalom történetéről, haladó tudósok írásai s valamennyi, de különösen a nagy békétábor népeivel való kulturális kapcsolatok ápolása.” E célkitűzések megoldását szinte valamennyi tanulmány külön is nyomatékosan hangsúlyozza.

V. WALDAPFEL ESZTER

John L. Thornton — R. I. S. Tully : Scientific books, libraries and collectors.

A study of bibliography and the book trade in relation to science. London 1954. The Library Association, X, 288 l. 6 t.

Mind könyvtártudományi, mind tudománytörténeti szempontból érdekes és fontos kérdések tárgyalását ígéri ez a könyv. A tudományos könyvek és a bibliográfiák viszonya a könyvtárakhoz, gyűjtőkhöz, valamint a könyvkereskedelem szerepe kulturális jelentőségű.

Megállapíthatjuk, hogy THORNTON és TULLY könyve tanúskodik e problémák tudatáról, ámde értelmezésüket meg sem kísérli. Szerényebb célkitűzéstől vezetve mindössze áttekintést törekszik adni a tudománytörténeti szempontból jelentős irodalomról és könyvészetéről. Néhány kiegészítő fejezetében még a tudományos folyóiratokról, könyvkiadásról és könyvkereskedelemtől, majd a tudományos társulatokról, könyvtárakról és magángyűjteményekről rajzol vázlatos képet. Nem is annyira a közismert adatokból felépülő, rövid történeti összefoglalásai, mint inkább hivatkozásai, könyvészeti adatai és tájékoztatásai érdekesek. A mű lényegében tudománytörténeti bibliográfiai kézikönyv. Mint ilyen kétségkívül figyelemreméltó alkotás, mert nemcsak a könyvtáros-szerzők alapos tudománytörténeti felkészültségéről, hanem óriási területen végzett gazdag adatgyűjtő munkájáról is tanúskodik, annak eredményeit adja. Első — és problematikus — fejezetében a könyvnyomtatás előtti kor tudományos (matematikai, csillagászati, természet- és orvostudományi, földrajzi és részben filozófiai) irodalmáról tájékoztat. A jelentősebb kutatókat összefoglalóan jellemzi; a fontosabb művek első és későbbi jeles kiadásainak és a szövegkiadásoknak az adatait közli. Idevágóan különösen becsesek a tudósokkal foglalkozó monográfiákra és speciális könyvészetekre történő hivatkozásai. Ugyanezzel a feltáró és magyarázó módszerrel, az időrend fonalát követve tárgyalja az ősnymtatványkor, majd a tizenhatodik, tizenhetedik, tizennyolcadik és tizenkilencedik század tudományosságát. Az egyes szakaszokon belül a tudomány fokozatos, majd rohamos kiszélesedéséről, új ágainak lombosodásáról és az új kutatási módszerek kialakulásáról, hatásáról, jelentőségéről táguló perspektívájú képet alkothatunk. A könyv szerkezeti felépítése szempontjából azonban joggal felvethető a kérdés: vajon nem lett volna-e helyesebb tudományágak szerint rendszerezni az anyagot? A sokréti anyag áttekintését, az oly nagy fontosságú folyamatos összefüggés kifejezését az időrend merev keretei megnehezítik. Ezért a kézikönyvet tanulmányozva helyenként az az érzésünk, mintha enciklopédiai cikkek szervesen halmazából állna. A részarányosság hibáit, hézagosságait is terhére kell írunk. Számos kimagasló jelentőségű kutatót, tudóst (PARACELSUS,

LEIBNIZ) alig érint, legfeljebb csak a könyvészeti forrásokra utal; viszont igen sok kis jelentőségű kutató tudományos működését kimerítően tárgyalja. Hangsúlyoznunk kell, hogy jól sikerült az alapvető tudományos bibliográfiákat ismertető fejezete. Végül rövidebb bibliográfia s név- és tárgymutató egészíti ki a művet. A bibliográfia főleg a forrásművek és a hivatkozott bibliográfiák jegyzékéből áll.

VARGA SÁNDOR FRIGYES

Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. Akadémiai Kiadó. 463 l. 8 t. 24 cm.

A magyar irodalom történetének egyik legtöbbet tárgyalt korszaka a humanizmus. Más, fontos korszakokról, például a reformáció vagy a felvilágosodás koráról mindmáig nincs teljességre törekvő összefoglalásunk; a humanizmusról viszont számos értékes összefoglaló mű jelent meg. HORVÁTH János könyve óta ismerjük azok neveit, akik az ANJOUR korában az első lépéseket tették a humanizmus felé; ismerjük a XV. század, valamint a Mohács előtti és körüli három évtized fontos és kevésbé fontos humanistáit, költőit és irodalmárait; ismerjük pártfogóikat és ismerjük a történeti eseményeket.

A további kutatómunka feladata ezeknek az adatoknak alapján új összefüggések feltárása kellett hogy legyen. Volt-e a humanizmusnak, a feltörekvő polgárság ideológiájának kapcsolata más, népi forradalmi mozgalmakkal? Hatottak-e a különböző szkeptikus eszmeáramlatok (averroizmus) a magyar humanizmusra? Volt-e a JAGELLÓ-kori humanizmusnak szerves kapcsolata a MÁTYÁSÉVAL? Kereshetjük és megtalálhatjuk-e a latin nyelvű humanista irodalomban a XVI. század közepétől magyar nyelven megszólaló szenvedélyes társadalomkritika előzményeit?

KARDOS Tibor műve feltárta ezeket az összefüggéseket, feleletet adott fontos kérdésekre, és tisztázott még függőben levő problémákat.

Már *Középkori kultúra, középkori költészet* című művében is sikerrel alkalmazta a szerző azt a módszert, hogy *irodalmi összefüggések feltárására* — nem csupán tények, adatok vagy a társadalmi háttér megvilágítására — oklevelek és más, nem kimondottan irodalmi jellegű írásos vagy művészettörténeti emlékeket is felhasznált. Ez a módszer a műben is gyümölcsöket érlelt. A XIV. század végi irodalmi helyzet pontos fokmérője, az új szellem sikereinek beszédes bizonyítéka például MÁRIA királynő egyik adományozó oklevele, mely egy jutalmazott érsek erényei közé számítja azt a képességet is, hogy válságos időben „Otthonukban felkereste a főurakat... és eszes urbanitásával, tapasztalt beszédének érveivel, szavainak kellemes fűzésével... megszeliidítette őket...” (78. l.). Egy másik oklevélrészlet, méghozzá ügyiratminta-gyűjtemény oklevelének részlete viszont arra vet fényt, hogy MÁTYÁS „üveggházi” humanizmusát milyen aktívan használta fel konkrét politikai célokra, mégpedig nemzeti nyelven: „Te pedig... ezt a dolgot, amit N. N. [!] követett el, mint istentelent verseiddel és költeményeddel bélyegezd meg” (335. l.). Ez az egy-egy kor jelenségeit összefüggésükben feltáró, még jól ismert szerzők esetében is az eredeti szöveghez visszanyúló módszer az, amely KARDOS Tibor törekvéseit sikerre vezette.

KARDOS Tibor kimutatja, hogy a Délvidéken, ezen az erősen és korán polgárosult vidéken fellépő eretnek-mozgalmaknak szövevényes, gyakran ellentmondásos, de termékeny kapcsolatuk volt a humanizmussal (pécsi egyetem, ferences missziók), és hogy „Bálint és Tamás bibliafordítása a legnagyobb arányú nyelvújítás, méghozzá teljes tudatossággal, melyre a magyar irodalom Kazinczy előtt rá tud mutatni” (102. l.). Ugyanebben az időben ZSIGMOND udvarában az averroizmus, ez a humanizmussal korántsem mindig és feltétlenül együttjáró világnézet talált termékeny talajra; — az

uralkodó orvosa, GUGLIELMO DI SANTA SOFIA terjesztette, és olyan hívei voltak, mint maga BORBÁLA királyné avagy a nevezetes pokoljáró, TARI Lőrinc.

VITÉZ János közismerten a klasszikus és a középkori latinság között ingadozó, itt-ott bárdolatlan stílusa mögött a szerző felfedezi a *nemzeti öntudattal*, ezzel a talán legértékesebb humanista vívmánnyal büszkén rendelkező magyar államférfit; vagyis amit a stílus terén veszített eddig VITÉZ János irodalmi arcképe, megnyerte azt most egy nem kevésbé jelentékeny vonásban.

Értékesek a szerzőnek HUNYADI Mátyás könyv- és könyvtárpártolásával kapcsolatban tett észrevételei. A király politikai érdekből — megfontolt, tudatos módon — alig néhány évtizeddel a könyvnyomtatás feltalálása után „elsőnek vette igénybe a könyvnyomtatást a politikai meggyőzés eszközeként” (171. l.), mégpedig *röplapok* kibocsátásával. Találón Arja KARDOS Tibor, hogy „a könyvnyomtatás a kéziratral szemben olyan találmány, melyet a kor társadalma *kényszerített ki*, a szegényebb polgárság.” Ebben a megfogalmazásban talán csak a „szegényebb” kifejezés vitatható; valószínűbb, hogy — ha nem is gazdag, de — jól rendezett anyagi körülmények között élő polgári réteg lépett fel olyan mérvű olvasási és könyvbirtoklási igényvel, mely a találmányt kikényszerítette. KARDOS Tibor nem elégszik meg az ismét csak közismert tény, az ötszáz kötetnyi Corvina könyvtár megállapításával vagy ismétlésével; azt következteti, hogy „Hunyadi Mátyás új típusú szellemi központot teremtett a könyvtárban” (199. l.). Ez nagyon fontos megállapítás, mert bár Európa-szerte valóban volt még néhány akkora vagy nagyobb állományú könyvtár, de azok állományának *menynységi felhalmozódása nem hozott létre olyan minőségi változást*, vagyis modern könyvtár jellegű intézményt, mint HUNYADI Mátyás Corvinája.

Az uralkodó halálával feloszlott a szűkebb baráti, tudós kör, több-kevesebb szeméremmel fosztogatni kezdték a könyvtárat; jogos az az első benyomás, hogy MÁTYÁS féltett dísztenyészete pusztulásnak indult, s várhatunk egy újabb, műveltebb uralkodóig — mint például MÁRIA királyné —, akinek pártfogoltjai csaknem előről kezdek az egészet. Szellemesen állapítja meg KARDOS Tibor, hogy részben éppen ez a bomlás — különösen a *könyvtár* bomlása — siettette a humanizmus szélesebb rétegekben való elterjedését: a kikölcseznőzt s vissza nem adott vagy elesent könyvek megteszik hatását az új tulajdonos környezetében... De mindettől függetlenül is: írók és műveik igazolják, hogy a XV. század végén valóban oly ritka kedvező talajon kivirult magyar humanizmus fája nem senyvedt el, hanem újabb, értékes gyümölcsöket hozott. Szó sincs tehát egyszeri „üvegházi kultúráról”. KARDOS Tibor azonban nemcsak ezt bizonyítja be, hanem messzebb, előre is mutat: *művében kirajzolódnak előttünk azok az alapok, melyekre a reformáció korának irodalma épült*. A könyv végigolvasásakor érezzük, hogy nem befejeződik valami, egy tragikus történelmi esemény kísérőjelenségeként, hanem most kezdődik csak igazán a magyar irodalom. A könyvnek ezek a fejezetei — VI. és VII. — tartalmazzák a legértékesebb és legújabb mondanivalót.

Kibontakozik előttünk a szerző tolla nyomán egy olyan irodalom képe, amely már valóban sokak által *olvasott*, élvezett vagy bírált *irodalom*. Olyan irodalom, melynek írói közönségre számítanak, melynek írói latinul bár, de az ország, a társadalom legközvetlenebb kérdéseit tárgyalják; olyan *magyar* irodalom, melynek íróiról, ha nevüket, művük keletkezésének idejét nem is tudnánk, ha csak két-három lapot ismernénk is, kiderülne, hogy miféle hazában ringott bölcsőjük, — egyszóval akik félreismerhetetlenül *magyar* írók, latinságukban is magyarok.

HAGYMÁSI Bálint *A bor és a víz vetélkedésében* azt a hangot üti meg, amit olyan jól ismerünk a reformáció költészetéből. Helyesen állapítja meg KARDOS Tibor, hogy a borivás kárhoztatása nemcsak ürügy volt a feudális társadalom leleplezésére, hanem meglevő s igen káros jelenséget bíralt a költő. HELTAI Gáspár dialógusának, TINÓDI

„sokféle részögről” panaszkodó versének, BORNEMISZA Péter lépten-nyomon hangoztatott vádjainak itt az ősforrása. Vagy itt van ECK Bálint kassai iskolamesternek az állam kormányzásáról írott műve, s benne a panasz az árvák s szegények elnyomásáról, benne a keserű vád, hogy a feudális csztályelnyomás egy szinten áll a török barbársággal. Megint csak a későbbiekre, a szintén Kassán tanult BORNEMISZÁRA kell gondolnunk, aki hasonló gondolatokat fogalmazott meg *Postilláiban*. Nem kell, s nem is fontos mindjárt filológiai egyezésekre gondolnunk, — elég az a felismerés, hogy a reformáció nagy írói ezt a humanista hagyományt folytatták. Igen fontos KARDOS Tibornak az az észrevétele, hogy ECK Bálint az uralkodói eszményt afféle *pedagógus-királyban* látja, aki fáradhatatlanul *tanítja*, nem pedig hozza a törvényt, aki *neveli* alattvalóit, — akárcsak például BORNEMISZA hívei, mint BÁNFI Lászlóné. Mikor pedig azt írja ECK Bálint, hogy „A nagy tolvajok kis tolvajt visznek akasztani”, az *Ördögi Kisértetek* klasszikus auktortól vett idézete ötlük szemünkbe: „Ezféle nyilvánvaló lopók aranyláncot viselnek . . . az titkon való lopók kedig vasláncot . . . hordoznak.” Nem véletlen, hogy a kassai ECK is *ugyanazt* a részegességet pellengérez, mint a pécsi HAGYMÁSI, — azonos társadalmi valóságot tükröznek! El kell fogadnunk azt a vélekedést is, hogy midőn ECK Bálint a rosszul nevelt gyerekekről példálózik a THURZÓKKAL kapcsolatban, voltaképpen a királyra gondol, akiben pedig annyira — és oly hasztalanul — reménykedik. Ilyen aktív irodalmi atmoszférában aztán nem is csodálatos, hogy NAGYSZOMBATI Mártonnál az ország pusztulásának rémes sejtelve fejeződik ki, Mohács előtt három esztendővel!

Noha világosan megmutatkozik a műben, hogy MÁRIA királynő erasmistái nem voltak kizárólagos hordozói a humanista kultúrának, mégis talán hasznosabb lett volna az egyébként jól ismert tényeket a többihez hasonlóan megvizsgálni. A szerző éppen PISOVAL kapcsolatban különbséget tesz a haladó és a reakciós humanisták tevékenysége között, azonban mégis csak tény, hogy MÁRIA királynő köre bizonyos sajátos irodalmi arculattal rendelkezett, — s ez az arculat nem bontakozik ki olyan határozottan a könyvből, mint SZATMÁRI Györgynek és elvbarátainak tevékenysége.

Fontos újdonság a JANUS-filológia ábrázolása is Nagyjelentőségű tény, hogy éppen akkor, amidőn küszöbön áll a magyarországi humanizmus *nyelvében* is magyarra válása, midőn az ország közelgő pusztulását *hazafiak*, magyar patrióták sejtik és félik, — éppen akkor támad fel egy lelkes JANUS-rajongás: mintha nem ötven év, de több, hálátlanul felejtő század telt volna el JANUS PANNONIUS tevékenysége és felfedezőinek kora között. Igen szép mozzanata KARDOS Tibor könyvének, hogy érezteti: a magyar nemzeti nyelvű irodalom indulásának küszöbén JANUS PANNONIUS nevét tűzi zászlajára. S teszi ezt akkor, midőn mind ERASMUS, mind pedig LUTHER neve egész emberéleteket tölt meg élményanyaggal!

Ismét nagyon fontos téma: a színjáték magyarországi kezdetei. A szerző annyi újat mond, annyi meggyőző erővel, hogy ezt a kérdést érdemes lett volna külön fejezetben összefoglalni. (Ami persze megbontotta volna néhány író egyéniségének egységes bemutatását.) Ügyszólván napjainkig folyik a vita arról, hogy mennyiben számolhatunk a ránk maradt drámai alkotások közönség elé kerülésével, mennyiben volt a drámának aktív szerepe az irodalmi életben? KARDOS Tibor fejtegetései azt bizonyítják, hogy jelentős színműirodalmunk volt, — tehát ismét felleltük SZTÁRAI komédiáinak vagy az *Árultatásnak* és az *Elektrának* előzményeit. Ez a megélenkülő színműirodalom is tanúsítja, hogy mennyire nem volt hamvába holt, terméketlen kor a MÁTYÁS humanizmusa utáni néhány évtized. KARDOS Tibor BARTHOLOMEUS PANNONIUS színműveivel (pl. *A tücsök*) kapcsolatban egyszerre két fontos megállapítást is tesz: egyrészt kimutatja, hogy a színműíró XV. századi hagyományokat folytatott (VERGERIO), másrészt előremutatva megvilágítja a későbbi színművekre tett hatását (pl. Börök pap). Maga

a színmű éppúgy aktuális célzatosságú, mint akár *Az igaz papság tüköre*, akár az *Árultatás*.

Megszívlelendők azok a fejtegetések, melyekben KARDOS Tibor azt bizonyítja, hogy a magyar humanisták mennyire szívügyüknek tekintették a török elleni harcot; nemhogy közömbösek lettek volna a török veszedelem iránt, de óva intettek tőle! Az elkövetkező két évszázad törökellenes központi tematikája is a humanizmus kibontakozásának évtizedeiben alakult ki.

A tudományos eredmények ismertetése mellett szólnunk kell a szerző stílusáról is. JANUS PANNONIUS alakjának bemutatása és elemzése, BRODARICH Istvánnak, sőt olyan alig-alig megfogható alakoknak, mint például CSANÁDI Albertnek ihletett, szemléletes leírása, általában: az írói egyéniségnek gondos rajza KARDOS Tibor egyik erénye. Az élményszerűséget, a hitelt csak fokozza egy-egy írónak a tudományos gondosság mellett szinte gyengéd, szeretetről tanúskodó leírása: például a JANUS PANNONIUS-portré. De ott is, ahol nem személyt mutat be a szerző tolla, művészi igénnyel fogalmaz. A Corvina könyvtár találó, tudományosan pontos és mégis ihletett leírása szép példája ennek.

Kíváncos, hogy a humanizmus korát összefoglaló mű után újabb könyvek ismeressék meg tudóssal és közönséggel a régi magyar irodalmat.

NEMESKÜRTY ISTVÁN

„A Könyvtáros“, a közművelődési könyvtárak folyóirata. A könyvtári folyóiratoknak nagy jelentőségük van a szakmai tapasztalatok kicserélésében, azok általánosításában, a könyvek és könyvtárak népszerűsítésében. Fontosságuk azonban akkor, amikor egy egész nép válik olvasóvá, még inkább megnövekszik. Különösen áll ez akkor, amikor a sokrétű feladatok megoldására egyetlen lap áll rendelkezésre. Ezért is, úgy véljük, nem érdektelen a közművelődési könyvtárak, a könyvterjesztés folyóiratának, az öt éve fennálló *A Könyvtárosnak* eddigi munkásságát elemezni.

Hazánkban a felszabadulás előtt is bizonyos „olvasómozgalom”, az Egyetemi Nyomda mint kiadó igyekezett az értelmiség, a kispolgárság és egyéb középrétegek köréből saját kiadványainak olvasóközönséget szervezni. Ennek a mozgalomnak folyóirata is volt, a *Diárium*. A felszabadulás után egy ideig tovább élt, de hamarosan, 1950-ben megszűnt. 1947–1950 között működött a Könyvbarátok Kultúregyesülete, mely szélesebb rétegek jó könyvvel való ellátását, elsősorban a munkásosztálynak és a fiatalságnak az olvasók körébe való bevonását tűzte ki célul. Ennek is volt folyóirata, az *Irodalmi Szemle*. A könyvkiadás és könyvkereskedelem államosítása után ezekre az egyesületekre látszólag nem volt szükség, hiszen az állami könyvkiadás, könyvkereskedelem, valamint a fejlődő könyvtári hálózat kellett, hogy ellássa e feladatokat is. Könyvtártudományunk szép feladata lenne az említett olvasómozgalmak működésének, hatásának részletes feldolgozása, hiszen ezek az idén újra megindult Könyvbarát-mozgalom előfutárai.

A felszabadulás után folyamatosan nem jelentek meg könyvtári folyóiratok. A *Magyar Könyvszemle*, a magyar könyvtárak tudományos folyóiratának kiadása 1947 óta szünetelt. Az 1950-ben induló *Könyvtárügyi Szemle*, az Országos Könyvtári Központ tudományos igényű folyóirata, mely a szovjet tapasztalatok népszerűsítését is jó eredménnyel végezte, 1951-ben megszűnt. Különben is rendszertelen időközökben és csak sokszorosítva jelent meg. Könyvtárosainkban azonban élt az az igény, hogy tapasztalataikat, eredményeiket nyomtatott folyóiratokban is közölhessék.

Ugyanabban az időben a dolgozó nép olvasóvágyának fellendülése, az olvasómozgalmak megszűnése lehetővé tette és megkövetelte az olvasást népszerűsítő, szer-

vező, figyelemmel kíséző folyóirat létrejöttét. Az első kísérlet nem sikerült, 1950-ben a *Könyvbarát*nak csak egyetlen száma jelent meg. De 1951 júniusától a könyvtárosok és könyvterjesztők kettős igényét kielégíteni hivatott folyóirat megindult. A könyvtárosoknak és könyvterjesztőknek az a közös célkitűzése, hogy a haladó könyveket mindenhova eljuttassák és minél többen olvassák, volt az alapja annak, hogy közös folyóiratban számoljanak be eredményeikről is. E folyóirat már címében is mintegy utalt elődjének célkitűzéseire, ti. a Könyvbarátok Kultúregyesülete munkájára. Címe: *Könyvbarát. Könyvtárosok és könyvterjesztők havi tájékoztatója*. Szerkesztő GÁL GYÖRGY SÁNDOR, felelős kiadó az Állami Könyvterjesztő Vállalat igazgatója. Havonta jelent meg, 24×17 cm nagyságban, 48 lap terjedelemben.

A *Könyvbarát*nak azonban ekkor sokkal nagyobb feladattal kellett megbirkóznia, mint bármelyik elődjének. Mint könyvtári folyóiratnak a következő feladatai lettek volna:

1. A közművelődési könyvtári hálózat elvi problémáinak tisztázása.
2. A közművelődési könyvtárosok gyakorlati ismereteinek gyarapítása.
3. A hálózat munkatársai általános műveltségének emelése, bibliográfiai és könyvtártudományi ismereteinek fejlesztése.
4. A tudományos könyvtári dolgozók gyakorlati és könyvtártudományi problémáinak tisztázása.
5. A hálózat könyvtári tapasztalatainak kicserélése, eredményeik közlése.
6. A könyvtártudomány olyan területeinek (pl. írás-, könyv-, könyvtártörténet, bibliográfia stb.) eredményeit kellett volna publikálnia, melyek külön-külön meglehetősen nagy terjedelmet kívánnak.

7. A könyvtártudományi referáló lapok megszűnése miatt a referálás ellátása.

A *Könyvbarát* természetesen ezeket a feladatokat nem vállalhatta és nem is vállalta, közülük csupán az első háromnak igyekezett többé-kevésbé jól megfelelni. Rovatai az 1950. évfolyamban és az 1952. évfolyam első számában a következők voltak: *A marxizmus—leninizmus klasszikusai, Harcolunk a békéért, Magyar irodalom, Szovjet élet — szovjet irodalom, A népi demokráciák irodalma, Haladó nyugati irodalom, Haladó hagyományok, Ifjúsági irodalom, Szocialista tudással a szocializmus építéséért, A szocialista könyvterjesztésért, A könyvtáros munkája, Olvasóink írják*. Mint a rovatcímekből is kiderül, a lap anyagának zömét a könyvismertetések alkották. Ez nem is volt helytelen, hiszen ezzel az újonnan alakult könyvtári hálózatba újonnan bekerült könyvtárosok könyvismeretét, bibliográfiai ismereteinek csiráját fejlesztették. Minthogy ebben az időben a könyvtárosok jórésze a könyvtári munka elemeivel ismerkedett, s minthogy az olvasók számának emelése volt a leglényegesebb, „*A könyvtáros munkája*” rovat a könyvek propagálásának, az új közművelődési könyvtárak kezelésének elemei kérdéseivel (kölcsonzés módja, leltározás, raktározás, havi jelentés stb.) valamint a szakszervezeti könyvtárak munkájának megjavításával (a SZOT elnökségének határozatával kapcsolatban) foglalkozott 10—12 lap terjedelemben.

Az 1952. évfolyam 2. számától megváltozik a kiadó, a Népművelési Minisztérium veszi kézbe a lapot, új szerkesztő kerül élére, ZOINAY Vilmos. Ettől kezdve a lap belső beosztása is átalakul. Most már a lap első fele foglalkozott a könyvtári és a könyvterjesztő munka kérdéseivel, mintegy 24—28 lap terjedelemben, s a második fele a következő rovatokra tagolódott: *Írók és írások, Irodalmi tájékoztató, Évfordulók, Különböző napilapokban és folyóiratokban megjelent könyvismertetések jegyzéke, Levelezőink írják, Hírek*. Minthogy a Népművelési Minisztérium ekkor már a közművelődési könyvtárak, mint az idő tájt írták: népkönyvtárak, legfelsőbb irányító szerve volt, a *Könyvbarát* cikkei a minisztérium álláspontját képviselték könyvtári kérdésekben.

A Minisztertanács 2042/13-1952. sz. határozata a könyvtárügy fejlesztéséről annyiban tükröződött a folyóirat munkájában, amennyiben a könyvtári statisztika, a lel-

tározás, a raktározás, a tanácsok és a könyvtárak viszonyának kérdéséről jelentek meg cikkek. A könyvtári szakmai kérdésekről, a könyvtárak belső feldolgozó munkáinak kérdéseiről, eltekintve az olvasói katalógusokról szóló cikktől, nemigen számolt be a folyóirat. Bőven foglalkozott viszont a könyvtár- és könyvpropagandával.

A *Könyvbarát* munkájával foglalkozott az I. Könyvtáros Konferencia is. VARJAS Béla referátumában megállapította: „A Könyvbarátnak is van egy fogyatéka: még mindig kevés benne a könyvtári szakmai cikk”. (*Könyvbarát*, 1952. 12. sz. 6. l.) A könyvtárosok igénye, hogy legyen végre olyan szaklapjuk, mely nemcsak az olvasómozgalom és az időszéri könyvtári feladatok kérdéseivel, hanem a legújabb könyvtár-tudományi eredmények publikálásával is foglalkoznék, hogy legyen a könyvtárosoknak önálló lapjuk, kifejezést nyert az I. Könyvtáros Konferencián több hozzászólásban. Így DIENES elvtárs azt mondta: „Azt hiszem, feltétlenül szükséges egy olyan könyvtáros szaklap megindítása, mely napirenden tartja a könyvtári munkának minden fontos problémáját és ezekből a könyvtárosok tanulságot meríthetnek munkájukhoz”. A Konferencia határozatában leszögezte: „A könyvtárosok folyóiratának, a *Könyvbarátnak* főfeladatává (kiemelés tőlem — B. J.) kell tenni a könyvtárosok eszmei-politikai és módszertani tapasztalatainak értékelését, és az értékes tapasztalatoknak terjesztését. A folyóirat támogatására szerkesztőbizottságot kell létrehozni, melybe a tudományos könyvtárak képviselőit is be kell vonni.” Javasolta a Konferencia azt is, hogy a folyóirat címét *A Könyvtárosra* változtassák meg.

A határozat nyomán a folyóirat az 1953. évi III. évfolyamot már *A Könyvtáros, a könyvtárosok havi tájékoztatója, a Népművelési Minisztérium lapja* címmel kezdte. Szerkesztője ugyanaz, nagysága, terjedelme, beosztása lényegében változatlan maradt. Új rovat a *Pellengér, Kérdezz — Felelek* és a *Bibliográfiák*. Az *Évfordulók* rovat *Eseménynaptár* címmel folytatódott. A minisztertanácsi határozat után a folyóirat munkájában nagy segítséget jelentett az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályának közreműködése. A *Bibliográfiák* és a *Kérdezz — Felelek* rovatban nagyrészt a Módszertani Osztály munkatársainak írásai jelentek meg. A cikkek színvonala emelkedett, nemcsak azért, hogy a Módszertani Osztály munkatársait, hanem azért is, hogy a tudományos könyvtárak dolgozóit, a könyvtársképző intézmények vezetőit bevonták a lap írógárdájába (DEZSÉNYI Béla, GORIUPP Alisz, HARASZTHY Gyula, MISZTI László, SEBESTYÉN Géza, VARJAS Béla stb.). Így a közművelődési könyvtárak dolgozói tudományos könyvtárosaink tapasztalatait is hasznosíthatták. Ugyanakkor tudományos könyvtáraink dolgozói jobban figyelemmel kísérhették a közművelődési hálózat munkáját és problémáit. A Minisztertanács határozatában leszögezte a közművelődési és tudományos könyvtári hálózatok összefüggését, a magyar könyvtárügy egységét. Ennek az egységnek egyik szimbóluma volt az új munkatársak megjelenése *A Könyvtáros* hasábjain. Ugyanakkor természetesen a lap — már csak korlátozott terjedelme miatt is — a tudományos könyvtárak dolgozóinak problémáiról alig-alig emlékezhetett és emlékezett meg, nem beszélve könyvtártudományi és referatív feladatokról. A szovjet tapasztalatokat, itt is elsősorban a közművelődési könyvtárakra vonatkozókat, közölte *A Könyvtáros* (összesen hét cikket, a műszaki könyvek propagálásáról, a könyvtár és a termelés kapcsolatáról stb.), amikor azonban a *Bibliotekar* magyar kiadása is megindult, ezekre kevesebb szükség volt, mint előbb.

A Minisztertanács határozata után megerősödött a közművelődési könyvtári hálózat, megindult az állomány felmérése, s míg azelőtt a könyveknek az olvasókhoz mindenáron való eljuttatása háttérbe szorította a könyvanyag védelmét, most a könyvtárak állományának biztosítását is meg kellett oldani. E kérdésnél vitára adhatott okot a könyvpropagandának és az állomány védelmének látszólagos összeütközése. *A Könyvtáros* a közművelődési könyvtárakban bevezetett új kölcsönzési eljárással

kapcsolatban vitát indított az új kölcsönzési eljárásról és a szabad-polc bevezetéséről. Sajnos, ez a vita nem lehetett elég termékeny, mert idő előtt lezárták, és kellő megokolás nélkül a szabad-polcot elvetették, helyébe kompromisszumos megoldásként az üvegezett könyvkirakatot ajánlották. Az 1954. évi IV. évfolyam változatlan terjedelemben és beosztásban folytatódott. A cikkekben azonban van változás, főleg színvonal és téma terén. Történeti témák (KÉKI Béla), a felszerelés és a feldolgozás kapott nagyobb teret. A feldolgozás fontosságának felismerése abból származott, hogy az újonnan alakult könyvtárak anyagának jelentős része a könyvtárakban ömlesztett állapotba került, e könyvtárak dolgozói az itt felgyülemlett könyvvanyaggal a propagandamunka túltengése és részben képzetlenségük miatt nem tudták az olvasók igényeit megfelelően kielégíteni, az olvasók számát és az olvastatás minőségét emelni. A falusi és üzemi könyvtárosok országos értekezletén közművelődési könyvtári hálózatunk hatásfokának emelése érdekében éppen a könyvtári feldolgozó munka megindítását tartották a legfontosabbnak, mert a könyvvanyag feltárása nélkül jó könyvtári propagandamunkát végezni nem lehet. Ezzel kapcsolatos a könyvtárosok képzettségének problémája is, mely szintén ekkor merült fel. A *Könyvtáros* a könyvtárosképzés színvonalának emelése érdekében — HARASZTHY Gyula szovjetunióbeli útjának tapasztalatairól szóló cikkéhez kapcsolódva — vitát indított a könyvtárosképzés kérdéseiről. E vitában megszólaltatta a hallgatókat is. A vita az egyetemi könyvtárosképzés további alakulásában megszívlelendő véleményeket adott közre.

Egy-egy számon belül a könyvtári vonatkozású cikkek nagyobb teret, kb. 30 lapot kaptak, a terjedelem mintegy 60 százalékat. Javult az *Irodalmi tájékoztató* színvonala is.

Az ötödik évfolyam ismét változást jelentett a folyóirat munkájában. Az a tény, hogy könyvtársaink képzettsége megjavult, hogy létrejött a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága, s ez a könyvtári tudományos munka szélesebb kiterjesztését teszi lehetővé, a közművelődési könyvtárak dolgozóinak további képzésére is kihat. A *Könyvtáros* új évfolyamát már *A Könyv* címmel kezdte, alcíme ismét *Könyvtárosok és könyvterjesztők havi értesítője*. Mint az első szám szerkesztője cikke mondja: „A folyóirat eddig csak a könyvtárosokhoz szólt... Mostantól kezdve... foglalkozni fog a könyvkiadók és könyvterjesztők munkájával is.” A témakörnek ezt a kibővülését nemcsak az tette lehetővé, hogy a könyvtárosok végre megindíthatták tudományos folyóiratukat, hanem az is, hogy *A Könyv* terjedelme is megnőtt. Új rovat: *A könyv történetéből* (KÉKI Béla) és a *Könyvtári munka* (SEBESTYÉN Géza), valamint a *Könyvtárról Könyvtárra* és a *Gondok és eredmények*. Jelentős eredménye (s ez jelenti a folyóirat terjedelmének megnövekedését), hogy az *Irodalmi Tájékoztató* a folyóirat mellékleteként jelenik meg 16 lap terjedelemben. Így a folyóirat teljes terjedelmét szakmai cikkekkel tölthette meg. A régi rovatokból egyébként csak az *Eseménynaptár*, *Szerkesztői Üzenetek* és a *Bibliográfia* című rovat maradt meg.

Az idei, VI. évfolyam ismét változást hozott a folyóirat életében. Mint a közművelődési könyvtárosok folyóirata és mint az újonnan induló Könyvbarát-mozgalom folyóirata, terjedelmét meg kellett, hogy növelje, tartalmát változatosabbá kellett, hogy tegye. Éppen ezért két párhuzamos kiadvánnyá alakult, egyik újra felvette a *Könyvtáros* címet, a másik *Könyvbarát* címmel jelenik meg. Mi csak az előbbivel foglalkozunk. Az új feladatoknak megfelelően több új rovat is keletkezett: *József Attila-mozgalom hírei*, *Irói arcképek*, *Mosolygó világirodalom*, *A könyv a nagyvilágban*, *Pillanatképek a múltból*. Emellett jórészt megmaradtak a régebbi rovatok is (*A könyvtári munka*, *Gondok és eredmények*, *Új szakmai kiadványok*). Mivel a folyóirat terjedelme megnőtt (80 lapra), az *Irodalmi Tájékoztató* nem mellékletként, hanem a folyóirat rovataként jelenik meg. „*A Könyvtáros*... nyújtani fogja mindazt, amit eddig, de egy

ívvél, 16 oldallal bővebb terjedelemben. Ez lesz a *közművelődési könyvtárosok szaklapja*.” (*A Könyv*, 1955. 487. 1. Kiemelés tőlem — B. J.) Az a tény, hogy a folyóirat ezzel a programmal indította új évfolyamát, nem jelenti a magyar könyvtárügy újbóli kettészakítását, mivel a folyóirat munkatársai között továbbra is szép számmal szerepelnek a tudományos könyvtárak dolgozói. Ez csak a feladatok helyes felismerését jelenti.

A *Könyvtáros*, ill. a *Könyvbarát* évfolyamainak tartalommutatói körül vannak hibák. Az 1951. és 1952. évfolyamnak nincs tartalommutatója, az 1953. évfolyam tartalommutatója csupán hét csoportban sorolja fel az írásokat (*Elvi, módszertani, technikai cikkek; Szovjet könyvtárak tapasztalataiból; Irodalmi cikkek; Riportok; Különféle cikkek; Irodalmi Tájékoztató; Levelezőink írják*). Az 1954. évfolyam mutatója 43 csoportban, a csoportok betűrendjében sorolja fel a cikkeket, azonban mint az előző évfolyamok tartalommutatóinál, itt sem találunk névmutatót. Az 1955. évfolyamnak ismét hasonló a tartalomjegyzéke. (Itt jegyezzük meg, hogy a folyóirat egyes számainak újra kezdődő lapszámozása — 1954-ig — nem a legszerencsésebb.)

A *Könyvtáros* mint könyvtárügyi folyóirat, eljutott az ország majd minden könyvtárába, olyan széles olvasóközönséget szervezett maga köré, amilyen egyetlen magyar könyvtárügyi folyóiratnak sem volt mind ez ideig. A széles olvasóközönség a példányszámokban is kifejezésre jut: 1955-ben ötezer példányban jelent meg. Régebbi könyvtári folyóirataink példányszáma az ezret is alig érte el. A közművelődési könyvtárak dolgozói, a csak társadalmi munkában dolgozó aktívák közül számos levelezője volt és van *A Könyvtárosnak*. Ezek a levelezők nemcsak levél útján, hanem levelezői értekezleteken is elmondották véleményüket a folyóirat munkájáról. Véleményük figyelembevételével sikerült egyes rovatok színvonalát emelni.

Összefoglalva: a közművelődési és szakszervezeti könyvtárosok munkájában nagy segítséget jelentett *A Könyvtáros*, előmozdította szakmai fejlődésüket, politikai képzettségüket növelte, a Népművelési Minisztérium irányítását, útmutatásait eljuttatta hozzájuk, lehetővé tette jó tapasztalatok kicserélését, megkönnyítette az egységes magyar közművelődési könyvtári hálózat kiépítését, egységes munkamódszerek bevezetését. A könyvterjesztés munkásainak segítségével ezen keresztül is szélesítette és megerősítette egész dolgozó népünknek olvasóvá válását.

A *Könyvtáros* hibái abból adódtak, hogy a sokrétű feladatok megoldásához sem megfelelő tér, sem megfelelő tapasztalat nem állott — különösen kezdetben — a szerkesztőség rendelkezésére. A cikkünk elején vázolt feladatok közül csak az első hármat vállalta, de a többiek megoldására egyetlen folyóirat nem is lett volna elegendő. Nem is elégíthette volna ki mindazokat az igényeket, melyek a sokrétű könyvtári munka, a könyvtártudománnyal való foglalkozás során felmerülhettek. Nem adhatott teret a könyvtártudomány vitás kérdéseinek, hosszabb lélegzetű tanulmányoknak, írás-, könyv-, könyvtártörténeti értekezéseknek, melyeknek a publikálása már 1952-ben is hasznos és szükséges lett volna. A felmerülő napi problémákat azonban *A Könyvtáros* felvetette, és igyekezett azokat meg is oldani. Az eltelt öt évben a szerkesztőség sokat tanult, sok hibát kijavított. *A Könyvtáros* a jövőben a közművelődési és tudományos könyvtárak dolgozóinak közös erőfeszítésével, a könyvtártudomány eredményeinek figyelemmel kísérésével egyre magasabb színvonalú folyóirata lesz a könyvvvel dolgozó, népet szolgáló munkásoknak.

BAUER JÓZSEF

TARTALOM

<i>Jánszky Lajos</i> : A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon — The problems and tasks of technical documentation in Hungary.....	101
<i>Bruckner János</i> : A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár — Die josephinische Kulturpolitik und die Budapester Universitätsbibliothek ...	112

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Adatok a XVIII. századi kismartoni nyomdáról	138
<i>Szekeres Margit</i> : Az ötves mesterségről való vetélkedés — Felvinczi György ismeret- len műve	139
<i>Busa Margit</i> : Postás vagy lapkihordó kézbesítette a „Pesti Magyar Ujságot“?...	144

FIGYELŐ

<i>Varjas Béla</i> : Köhalmi Béla Kossuth-díjas könyvtáros	146
<i>Veredy Katalin</i> : Műszaki könyvtárak katalogizálási problémáiról	147
<i>Goriupp Alisz</i> : Az egységes címleírás kérdéséhez	149
<i>Veredy Gyula</i> : Osztályozási kérdések 1955-ben	150
<i>Csúry István</i> : Könyvtárközi együttműködés Debrecenben	153
<i>Markos Béla</i> : A bibliográfiai munka jogi szabályozása a népi demokráciákban ,	153
<i>Katus László</i> : Bibliográfiai munka Jugoszláviában	159

SZEMLE

Theodore Bestermann: A World Bibliography of Bibliographies. (Ism. <i>Szent- mihályi János</i>).....	165
L. N. Malclès: Les sources du travail bibliographique. (Ism. <i>Szabó Margit</i>) ...	167
Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik. (Ism. <i>V. Waldapfel Eszter</i>)	169
John L. Thornton—R. I. S. Tully: Scientific books, libraries and collectors. (Ism. <i>Varga Sándor Frigyes</i>)	172
Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. (Ism. <i>Nemeskürty István</i>)...	173
A Könyvtáros. (Ism. <i>Bauer József</i>)	176

Ára : 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60.— Ft

MEGJELENT

„A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI”

című folyóirat VIII. kötete (1—4). A kötet a következő írásokat tartalmazza :

Fekete Lajos : A Syaqa-írástípus a török pénzügyigazgatásban

Marót Károly : Kik voltak a Múzsák?

Sőtér István : Madách Imre

Marót Károly : Beszámoló a VIII. Nemzetközi Vallástörténeti Kongresszusról (Róma, 1955. április 17—23.)

Mezey László : A „Báthory-biblia” körül. — A mű és szerzője

Szabolcsi Bence : Zenei tanulmányúton Kínában

Vargyas Lajos : A duda hatása a magyar népi tánczenére

ÉVFORDULÓK—MEGEMLEKEZÉSEK:

Lakó György : Zsirai Miklós emlékezete

Moravcsik Gyula : Gyóni Mátyás emlékezete

VITA:

Horváth János : „Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái” című doktori disszertációjának vitája (Bóta László)

AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL:

Jelentés az Irodalomtörténeti Kongresszusról (Klanczay Tibor)

SZEMLE:

Waldapfel József : A magyar irodalom a felvilágosodás korában (Szauder József)

A Thalia történetének legújabb irodalma (Debreczeni Ferenc)

Lajtha László : Népzenei monográfiák I—III. (Kiss Lajos)

A francia felvilágosodás (Köpeczi Béla)

Ungvári Tamás : Henry Fielding (Lutter Tibor)

*

Az Osztályközleményekre az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályán (V., Alkotmány utca 21.) lehet előfizetni, kötetenként 40 Ft-ért. — Ez a kötet 40 Ft-ért fizethető elő vagy vásárolható meg ugyanott.

13.592

LXXII. ÉVF. 3. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1956. JÚLIUS—SZEPTEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: KOVÁCS MÁTÉ, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, BERLÁSZ JENŐ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, SZ. NÉMETH MÁRIA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, DÜRZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BERTÓK LAJOS, a debreceni Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, HOLOVICS FLÓRIÁN tudományos kutató, TOMBOR TIBOR, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, PUSZTAI JÁNOSNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, J. HAJDU HELGA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BÓDAY PÁL, a szegedi Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, PÓK LAJOS, a Művelt Nép Kiadó munkatársa, KISS JÓZSEF, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 339–162/165

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21)

A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége

I. Előkészítő munkálatok

A magyar könyvtárügy tízéves fejlődése során 1956 elején egyik legjelentősebb állomásához érkezett el: hosszabb előkészítés után elkészült és megjelent a könyvtárügy szabályozásáról hozott törvényerejű rendelet és a végrehajtásáról kiadott minisztertanácsi határozat.¹ Ez a két jogszabály alapvetően, átfogóan és korszerűen foglalja össze a magyar könyvtárügy egészének jelenlegi helyzetét, és határozza meg további fejlődésének irányvonalait. Ehhez fogható széleskörű, döntő jelentőségű és előremutató szabályozás eddig nem volt a magyar könyvtárügy történetében, úgyhogy e két jogszabály együtt egész szocialista könyvtárügyünk *alapvető törvényének* tekinthető.

Ez a két alapvető rendelkezés régen érzett hiányt pótol, s csaknem minden lényeges könyvtári kérdés szabályozására kiterjed. Korszerű formában való megalkotásának gondolata 1953-ban merült fel.² A kezdeményező javaslat mind a könyvtárpolitikai irányító tényezők, mind pedig a könyvtári dolgozók körében megértésre és visszhangra talált, úgyhogy a Népművelési Minisztérium, illetve az Országos Könyvtárügyi Tanács már 1954. áprilisi ülésén mérlegelte az előkészítés időszerűségét és lehetőségét. Nem sokkal később a Tanács munkatervébe iktatta kidolgozását, és 1955 elején megalakította az előkészítő bizottságot.³ A tervezet nyersanyagát a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkaközössége állította össze.⁴ Az előadói javaslat a világosabb áttekinthetőség kedvéért még együtt tartalmazta a törvényerejű rendeletbe és végrehajtási utasításba kívánczoló részeket, sőt a teljesség érdekében még egyes szervezeti és ügyrendi szabályzatba való részekre is kiterjedt. Ezt előbb 1955 áprilisában

¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956 (III. 9.) számú határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. Magyar Közlöny, 1956. 19. sz. A továbbiakban e két jogszabály együttes megjelölésére rövidség kedvéért — bizonyos pontatlansággal — a *könyvtári törvény* kifejezést használjuk.

² Kovács Máté: *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1953. Debrecen, 1954, 60. és 131. l.

³ A bizottság tagjai BARABÁSI Rezső, BERZA László, IRÁNYI Lujza, KOVÁCS Máté, SEBESTYÉN Géza és TAKÁCS József voltak.

⁴ Részt vett e munkában: BERTÓK Lajos, CSÜRY István, EMBER Ernő, FUTALA Tibor, MÓDIS László, MALLER Sándor, VARGA Zoltánné és VÁRADY-SZABÓ László.

az Országos Könyvtárügyi Tanács,⁵ illetve külön is a Műszaki Könyvtárügyi Tanács, majd pedig 1955. május 27-én a II. Országos Könyvtáros Konferencia⁶ tárgyalta meg. A *Könyvben* közölt előzetes ismertető cikk⁷ nyomán, továbbá az Országos Könyvtárügyi Tanács és a II. Országos Könyvtáros Konferencia tárgyalásain, végül egyes könyvtárosok és intézmények részéről szóban és írásban 48 hozzászóló igen sok különféle észrevételt, megjegyzést, kiegészítést és javaslatot tett. Bátran elmondhatjuk tehát, hogy az alapvető törvény előkészítése az érdekelt dolgozók, intézmények és szervek legszélesebb körű bevonásával és közreműködésével folyt le. Hosszú hónapok együttes erőfeszítése során a korábbiakhoz a könyvtárügy egész területéről további rendkívül gazdag tapasztalati anyag gyűlt össze, sok fontos szempont, alapelv és célkitűzés tisztázódott, úgyhogy a törvény jogi szerkesztési munkája valóban tartalmas, sokoldalúan megvilágított és rendszerezett szakmai anyagra támaszkodhatott.

Ezt követően a törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat kész tervezetét hozzászólásra 54 olyan országos hatáskörű szerv, illetve szakértő személy kapta meg, akik a könyvtárügyben illetékeseknek tekinthetők. A 35 különféle hozzászólásban újból mintegy 160 kisebb tartalmi, szerkezeti vagy stiláris észrevételt tettek. Ezek mérlegelése, megvitatása és indokolt esetben való bedolgozása után alakult ki e két alapvető jogszabályunk mai végleges formájában.⁸

II. Szükséges-e, időszerű-e a könyvtári törvény, és megvoltak-e az előfeltételek elkészítéséhez?

Az előkészítés megindításától kezdve egészen végleges megformálásáig — ha elvétve is, de — különféle oldalakról különféle formában többször is felmerült az a kérdés, hogy vajon *időszerű-e* és csakugyan már most *szükséges-e* a könyvtárügy átfogó, egységes szabályozása. Ez idő szerint megvan-e a *reális lehetősége*, megvannak-e az elvi és gyakorlati előfeltételei annak, hogy a magyar könyvtárügy egésze országosan, egységesen és tartós érvénnyel jogi szabályozást nyerjen? Más szóval nem lesz-e túlságosan korai az elért eredmények rögzítése? Illetőleg ezzel éppen ellentétben nem fogja-e majd túlságosan gúzsba kötni a törvény a későbbi, ma még előre nem egészen áttekinthető fejlődést?

Bár e szórványos kérdések és kétkedések jobbra csak tájékozatlanságból vagy az újtól való tartózkodásból fakadtak, mégsem tekinthetők teljesen indokolatlanoknak. Az előkészítés kezdetén ugyan már teljesen kialakultak szocialista könyvtárpolitikánk elvi célkitűzései, s gyakorlatilag is kifomálódtak könyvtárügyünk korszerű körvonalai. Csaknem minden területen tudatosultak társadalmunk könyvtári igényei, kialakultak a szükséges könyvtár-típusok, korszerű szervezeti formák és alkalmas munkamódszerek, mégis

⁵ Tájékoztató a könyvtárakról és a könyvtárügyről szóló törvényerejű rendelet tervezetéről. Népműv. min. házi soksz. 1955. 1—31. l.

⁶ A könyvtárakról és a könyvtárügyről készítendő törvényerejű rendelet és végrehajtási utasítás tervezete. Népműv. min. házi soksz. 1955. 1—29. l.

⁷ Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. A Könyv, 1955. 4. sz. 150—152. l.

⁸ Fodor Zoltán: Törvény a könyvtárügy szabályozásáról. A Könyvtáros, 1956. 3. sz. 161—163. l.

érezhető nehézségeket, olykor zavart okozott, hogy a különféle könyvtári területeken elért fejlődés meglehetősen egyenetlen képet mutatott, az alapvető elvi kérdések tudományos elemzéséből leszűrt eredmények és a külföldi példák nem voltak eléggé közismertek, a könyvtárügy helye és jelentősége művelődéspolitikánkban nem volt kellőképpen ismert és általánosan elismert. Számos problémát menetközben kellett tisztázni, számos eredményt az előkészítő munka során kellett megismerni és megismertetni, s a fejlődés egyenetlenségét, jelenlegi aránytalanságait és az arányok várható alakulását a kidolgozás folyamán állandóan szem előtt kellett tartani.

Mindezek azonban csak e szokatlanul nagyméretű és bonyolult feladattal járó természetes és leküzdhető nehézségeknek bizonyultak. A rendezés *szükséges és időszerű* voltát mutatja mindenekelőtt az a széleskörű érdeklődés és közreműködési készség, ami a könyvtári dolgozók részéről az előkészítés egész ideje alatt megnyilvánult. Valamennyien évek óta érzik egy alapvető jogszabály hiányát, e hiány hátrányait, és ismételten sürgetik a könyvtári törvény elkészítését. Érezhetően szívesen vállaltak részt annak mielőbbi létrehozásában.

A maga idejében ugyan az 1952-es minisztertanácsi határozat⁹ lényeges előrelépés volt. Sikeresen megindította a könyvtárügy korszerű fejlődését. Felbontotta a régi, elavult könyvtárügyi szervezetet. Új, korszerű könyvtárpolitikai célokat tűzött ki. Új országos szervezeti alapelvek és keretek kialakítását tette lehetővé. A fejlődés első szakaszában különösen hasznosnak és termékenynek bizonyult az a törekvése, hogy a könyvtárakat szorosan ahhoz a területhez vagy szervhez kapcsolja, amelynek a könyvtári szükségletéről gondoskodni hivatottak. A gyors ütemű fejlődés azonban időközben túlhaladt rajta. Egyfelől azért, mert a könyvtárügy sokkal szélesebb, szövevényesebb és jelentősebb művelődéspolitikai területnek bizonyult, mint amilyennek e határozat körvonalazta. Másfelől pedig azért, mert a könyvtárügy fejlődése az elmúlt négy év során sokkal gyorsabb és erőteljesebb, korszerű átfarmálódása — célkitűzéseiben, szervezeti felépítésében, munkája tartalmában és módszereiben — sokkal gyökeresebb volt, mint azt előzetesen elgondolni vagy éppen megtervezni lehetett volna.

A valóságos fejlődés méreteinek és minőségének kibontakozásával egyre világosabbá lett, hogy új, az egész könyvtárügyet átfogó, korszerű törvényre van szükség, és ennek megalkotása nemcsak kívánatos, hanem sürgős is, mert hovatovább az alapvető könyvtárpolitikai kérdések országos érvényű, egységes szabályozásának hiánya a további tervszerű fejlődés legfőbb akadályává válik. Amilyen komoly előny volt 1952-ben és az utána következő években például az, hogy a könyvtárak szervesen társadalmunk megfelelő tevékenységéhez kapcsolódtak, és kialakuló új rendjébe szervezetileg is beépültek, annyira hátrányos volt a könyvtárügy szakmai egységének hiánya és kormányzati szinten való képviselésének kiépítetlensége. Bármilyen nagy erőforrás is volt, és bármilyen nagy eredményeket is hozott a helyi kezdeményezés és ösztönös lendület a keretek mennyiségi kiépítésében, egyre elengedhetlenebbnek bizonyult a körültekintő tervszerűség biztosítása, a kiforrott korszerű szervezeti formák és módszerek széleskörű alkalmazása. Az első években kielégítő eredménynek lehetett tekinteni a könyvtári munka

⁹ *A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2042—13/1952. számú határozata a könyvtárügy fejlesztéséről.* Könyvbarát, 1952. 6. sz. 21—22. l.

megindítását ott, ahol addig nem volt, erőteljes felfokozását ott, ahol addig szűkebb keretekben folyt, de a kultúrforradalom haladásával, dolgozó népünk művelődési igényeinek rohamos növekedésével, a termelés tudományos könyvtári szükségleteinek megsokszorosodásával most már tervszerűen és tudatosan arra kellett és kell törekednünk, hogy a könyv és könyvtár elvben és gyakorlatban is megkapja művelődéspolitikánkban azt a helyet, ami jelentőségénél fogva az iskolai oktatás, a film és színház, a sajtó és rádió mellett egyenrangú művelődési tényezőként joggal megilleti.¹⁰ Mindez pedig csak a könyvtárügy átfogó, alapvető és egységes szabályozásával, a könyvtári törvény elkészítésével érhető el és biztosítható kellőképpen.

A jogi szabályozás szükségessége és időszerűsége további indokolást tehát nem igényel. Annál inkább megvilágításra szorul azonban az a kérdés, hogy vajon a magyar könyvtárügy jelenlegi fejlettsége elérte-e már azt a fokot, ami *elegendő alapot* ad a törvény elkészítéséhez, valamint az, hogy kellő mértékben ismerjük-e, vagyis elemeztük és rendszereztük-e ennek a fejlődésnek az eredményeit, hiányosságait és hibáit ahhoz, hogy a törvény korszerű alapelveit, célkitűzéseit megállapítsuk, a könyvtári munka szervezeti kereteit, tartalmát és módszereit országosan meghatározhassuk, mert csak így van meg a *reális lehetősége*, a szükséges elvi és gyakorlati előfeltétele annak, hogy a törvény korszerű szinten elkészüljön. Csak ezen az úton érhető el, hogy ez az alapvető jogszabály elvi megalapozással és rendszerezésben magába foglalja és általánosítsa mindazt, amit könyvtárügyünkben korszerű eredményként felmutathatunk. Így válik lehetővé, hogy eddigi könyvtárpolitikai, szervezeti, tartalmi és módszertani eredményeink alapulvételével reális távlatokat nyisson a további fejlődés számára. Csak ily módon biztosítható, hogy a törvény általános érvényű, mégis kellő mértékig konkrét legyen, egységes irányelveket nyújtson, mégse korlátozza a könyvtárak és könyvtártípusok sajátos igényeit és követelményeit. Valójában ez az elsődleges, a fontosabb probléma. Lényegében ezen múlik, hogy az időszerűvé és szükségessé vált könyvtári törvényt kellő színvonalon meg tudjuk-e alkotni, s valóban alapvető törvény lesz-e vagy csak átmeneti jogszabály, amit a könyvtárügy fejlődése ezúttal is mihamar túlhalad.

A magyar könyvtárügy tényleges fejlődése, eddig elért eredményei, e fejlődés hiányosságainak és hibáinak felismerése és a várható fejlődés reális körvonalazása tehát az az alapanyag, amire a könyvtári törvény felépülhet, amit alaposan elemezni, korszerű rendező elvek szerint rendszerezni kell, s amit világos meghatározásokká és határozott rendelkezésekké kell formálni.

Az előkészítő bizottság számára a könyvtárügy kérdéseinek általános személyes ismeretén kívül itt több kedvező körülmény is komoly segítséget nyújtott. Ezek között leszűrhető fontos tanulságai miatt első helyen kell megemlítenünk azt, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanácsban 1953—54-ben *számos fontos könyvtártípus helyzete és több általános könyvtári szakmai probléma* került megvitatásra. Nagymértékben fokozta a tényleges helyzetnek és a fejlődési tendenciáknak megismerését az is, hogy a Tanácsban a törvény kidolgozásával párhuzamosan folyt az egyes könyvtártípusok és ezek összesí-

¹⁰ Kovács Máté: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1954, Debrecen, 1955. 109—143. l.

tésével az egész könyvtárügy második ötéves tervének előkészítése.¹¹ Így pl. megvitatta a Tanács a megyei könyvtárhálózatok, a szakszervezeti könyvtárak, az iskolai könyvtárak, a szakkönyvtárak helyzetét és problémáit, a közművelődési területi könyvtárak, az egyetemi könyvtárak, a társadalomtudományi könyvtárak, az Országos Műszaki Könyvtár, a mezőgazdasági könyvtárhálózat második ötéves tervét, továbbá a szakirodalmi dokumentáció, a könyvvédelem és könyvforgalom, a könyvtárosképzés és továbbképzés lényeges kérdéseit. A Tanács emelkedő színvonalú munkája tehát nemcsak a napirendre tűzött könyvtárügyi problémák elvi és gyakorlati tisztázását és megoldását szolgálta, hanem egyúttal sok szükséges és hasznos tanulsággal járó előkészület volt a könyvtári törvény elvi alapjainak és célkitűzéseinek kidolgozásához, tartalmának összeállításához.

Más oldalról jelentős mértékben növelték a helyzetismeretet azok a tudományos és módszertani felülvizsgálatok is, amelyek az utóbbi években csaknem valamennyi könyvtártípusunk, sőt csaknem minden számottevő könyvtárunk helyzetét, munkáját, szükségleteit és lehetőségeit felmérték.¹² Értékes tanulságokat nyújtottak azok a beszámolók, áttekintő összefoglalások és alapvető, elvi kérdéseket elemző *könyvtártudományi tanulmányok*, amelyek az utóbbi években nyomtatásban vagy sokszorosításban az egyes könyvtárak vagy könyvtártípusok munkáját, fejlődését ismertették, egyes fontos könyvtári elvi kérdéseket boncolgattak.¹³ A tervszerűen folytatott módszertani felülvizsgálatok és fejlődő könyvtártudományi szakirodalmunk elsődleges, közvetlen hatásukon túlmenően elősegítették azt is, hogy könyvtárügyünk helyzetét határozatosan felmérhessük, valamint fejlődésének kívánatos irányelveit és kereteit reálisan tisztázhassuk.

Harmadsorban ki kell emelnünk azt a sokirányú segítséget, amit a *külföldi szakirodalom*, valamint a *külföldi könyvtárügyi törvények és rendelkezések* adtak a könyvtárügy egyetemes fejlődési törekvéseit, korszerű célkitű-

¹¹ BARABÁSI Rezső: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai* Magy. Könyvszle, 1955. 224–226. l. KONDOR Istvánné – PAJKOSSY György – TAKÁCS József: *Mit végzett az elmúlt évben a Könyvtárügyi Tanács, az Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága, a Könyvtárosi Szakbizottság?* A Könyv, 1955. 532–534. l.

¹² CSÜRY István: *A hazai könyvtár-vizsgálatok időszzerű kérdései.* (Kézirat.)

¹³ HARASZTHY Gyula: *A magyar könyvtárügy tíz éve.* A Könyv, 1955. 97–104. l. VARJAS Béla: *Beszámoló a magyar könyvtárügy fejlődéséről, jelenlegi helyzetéről és feladatairól.* Könyvbarát, 1952. 12. sz. 3–7. l. *Az I. Országos Könyvtáros Konferencia határozatai.* Könyvbarát, 1952. 12. sz. 24–26. l. *A II. Országos Könyvtáros Konferencia.* A Könyv, 1955. 241–244. l. *Eredmények, gondok, feladatok* (A decemberi könyvtárosértekezlet tanulságai). A Könyv, 1955. 2–6. l. *A SZOT elnökségének határozata az üzemi könyvtárak munkájáról.* Könyvbarát, 1951. 2. sz. 37–39. l. *A SZOT elnökségének határozata az üzemi, szakszervezeti könyvtárak munkájáról.* (1955. II. 18.) A Könyv, 1955. 189–191. l. GYÓRI György: *Gondolatok az új szakszervezeti központi könyvtárakról.* A Könyv, 1955. 491–494. l. JÁNSZKY Lajos: *Műszaki könyvtárak felülvizsgálatának tapasztalatai.* A Könyv, 1955. 35–37. l. G. NYILAS Márta – REMETE László: *A szabad fejlődés tíz éve a Szabó Ervin Könyvtárban.* A Könyv, 1955. 59–62. l. SALLAI István: *A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja.* A Könyv, 1955. 341–342. l. KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai.* Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 6. köt. 353–378. l. TÓTH András: *A magyar dokumentációs hálózat időszzerű kérdései.* Könyvtárú. Szle. 1950. 3. sz. 27–54. l. CSÜRY István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése.* Debrecen, 1954. 1–322. l. KÖPECZI Béla: *Könyvkiadásunk tíz éve.* A Könyv, 1955. 200–204. l. ZALA Imre: *A könyvterjesztés tíz éve.* A Könyv, 1955. 265–267. l. stb.

zéseit, újszerű elgondolásait és bevált gyakorlatát illetően.¹⁴ A tervezett szervezeti, tartalmi, módszertani megoldásaink elvi és gyakorlati helyességének ellenőrzéséhez különösen nagy segítséget nyújtottak a szovjet szocialista könyvtárügy csaknem négy évtizedes gazdag tapasztalatai, valamint a szocialista fejlődés útján megindult népi demokratikus országok tanulságai. Egyes kérdésekben jó hasznát vettük a nyugati országok fejlett gyakorlatának és gazdag szakirodalmának is.

Ilyen körülmények között a magyar könyvtári törvény az időszerű tényleges szükségletek alapulvételével, könyvtárügyünk mai valóságos helyzetének és további fejlődési igényeinek megfelelően, a korszerű külföldi tapasztalatok és tanulságok figyelembevételével formálódhatott ki. Ez a körülmény magyarázza, hogy ez idő szerint nemcsak a legátfogóbb és legteljesebb, hanem alapelveiben és célkitűzéseiben, tartalmában és szerkezeti felépítésében a *legkorszerűbb könyvtárügyi jogszabály* is, amely előreláthatóan tartós érvényűnek ígérkezik, s amely alkalmas lesz arra, hogy szocialista könyvtárügyünk eddigi eredményeit megszilárdítsa, jó kezdeményeit kibontakoztassa, és a további fejlődés lehetőségeit intézményesen biztosítsa.

Korábban azért nem kerülhetett sor elkészítésére, mert a magyar könyvtárügy fejlődésének célkitűzései, keretei és lehetőségeinek körvonalai akkor még nem alakultak ki kellő mértékben. Meg kellett várni, hogy könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk a fejlettség mai szintjére emelkedjék, nehogy a valóság és várható kibontakozás kellő figyelembevétele nélkül elhamarkodjuk szabályozását. *Későbbre* pedig azért nem maradhatott, mert könyvtáraink ma már behálózák társadalmunk életének minden lényeges területét, és a könyvtárügy országos érvényű szabályozása nélkül nem lehet biztosítani szakmai egységét, működésének szellemi és anyagi előfeltételeit. E nélkül viszont nem töltheti be azt a megnövekedett hivatást, ami társadalmunk fejlődő gazdasági és kulturális életében reá vár.

¹⁴ KRUPSZKÁJA, N. K.: *Mit írt, mondott Lenin a könyvtárakról*. Bp., 1953. KÖHALMI Béla: *A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye*. Bp., 1952. Egyetemi jegyzet. *Aufgaben und Struktur des Bibliothekswesens in der DDR*. Népműv. Min. közv. PRZELASKOWSKI, Ryszard: *Sieci Biblioteczne i ich założenia strukturalne*. Przegląd Biblioteczny, 1953. 6–25. 1. ULRICH, August: *Entwicklung und Struktur der öffentlichen Bibliotheken in Polen*. Der Bibliothekar, 1953, 209–228. 1. JÓZEFOWICZ, Edmund: *Regulamin jednolity dla bibliotek naukowych*. Artykul dyskusyjny. Przegląd Biblioteczny. 1954. 300–307. 1. KOTARSKI, Stefan: *Biblioteka naukowa w Czechoslovacji. Slowacja*. Przegląd Biblioteczny, 1953. 211–218. 1. *Die Entwicklung der Volksbibliotheken in der ČSR*. Der Bibliothekar, 1953. 119–124. 1. MIHAILESCU, Theodor: *Dezvoltarea activităţii bibliotecilor ştiinţifice în ţara noastră*. Calauza Bibliotecarului, 1954. 7. évf. 8. sz. *Organizacija na bibliotecsnoto delo NR Bølgarija*. (Szofija, 1954), MATVEEVA, Cvetana: *Organizacija na bibliotecsnoto delo v NRB*. Szofija, 1954. KABRT, Jifi: *Knihovnictví v kapitalistických zemích*. Knihovna, 1952, 92–95. 1. BALSER, F.: *Ein Jahrhundert Büchereigesetz in England*. Bücherei u. Bildung, 1950. 524–526. 1. BALSER, F.: *Französisches Büchereiwesen*. Bücherei u. Bildung, 1950. 526–527. 1. KAMMEL, K.: *Das österreichische Bibliothekswesen 1945–1950*. Nachr. f. wissenschaftl. Bibl. 1951. 4. Jg. 1. sz. KANNILA, Hella: *Library Conditions in Finland*. Libr. Ass. Rec. 1954. 56. köt. 1. sz. LEYH, G.: *Von schwedischen Bibliotheken*. Nachr. f. wissenschaftl. Bibl. 1950. 12. sz. 1–5. 1. LINDER, G.: *Den nya danska bibliotekslagen*. Biblioteksbladet, 1951. 36. évf. 1. sz. 6–8. 1.

III. Mit tartalmaz a könyvtári törvény?

1. Célkitűzései és alapelvei

A törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat 58 szakasza, illetve pontja tömören magában foglalja a magyar könyvtárügy minden lényeges kérdését, és a sokféle ágazó, gazdag tartalom minden fontos részét illetően világos, határozott rendelkezéseket ad. Meghatározza a közkönyvtárak fogalmát, fajait és azok főfeladatait. Rendelkezik a könyvtárak elhelyezéséről, áthelyezéséről, építéséről, felszereléséről, költségvetésének elkülönítéséről, a könyvtári gyűjtőkörök elhatárolásáról, az állomány védelméről és ellenőrzéséről, a könyvtárosok képzéséről, alkalmazásáról, a könyvtári vezetők kinevezéséről, a könyvtártípusok szervezeti és működési szabályzatának elkészítéséről és jóváhagyásáról. Megállapítja a fontosabb könyvtári hálózatokat és azok szervezeti felépítését. Intézkedik az egy helységben levő kisebb közművelődési könyvtárak összevonásáról és helyettük letéti könyvtárak szervezéséről. Kijelöli a nemzeti könyvtár feladatait és működési területeit. Rendezi a szakirodalmi dokumentáció szerves beépítését a könyvtárakba. Vázolja a könyvtári munka tartalmát és módszereit. Körvonalazza az Országos Könyvtárügyi Tanács feladatkörét és tevékenységét. Szabályozza és összehangolja a felügyeleti, a főfelügyeleti szervek, valamint a kormányzati szakfelügyeletet ellátó Népművelési Minisztérium hatáskörét. Ezenkívül felhatalmazást biztosít a szakfelügyelet számára további könyvtári hálózatok szervezésére, a hálózatközi és könyvtárközi együttműködés szabályozására, a könyvtári gyűjtőkörök meghatározására, az egyes könyvtáraknak a megállapított könyvtártípusok valamelyikébe való besorolására, a könyvtári hálózatok dokumentációs tevékenységének megállapítására, a nem állami (egyházi, egyesületi, szövetségi) könyvtárak működésének figyelemmel kísérésére, a könyvtári építkezések szakmai ellenőrzésére, a könyvtárak tervezési és statisztikai rendszerének, költség- és létszámkereteinek kidolgozására, a külföldi könyv- és folyóirat-beszerzés és csere egységes, országos megszervezésére, valamint a végrehajtással kapcsolatos további részletek rendeletekkel való szabályozására.

E sokféle ágazó, a legkülönbözőbb területeken működő vagy kialakuló könyvtárakat, könyvtártípusokat, könyvtári hálózatokat és más könyvtárügyi szerveket érintő rendelkezések és meghatározások tömör megfogalmazása, áttekinthető elrendezése csak úgy volt lehetséges, ha könyvtárpolitikánk világos célkitűzéseket és irányelveket követ, ha tehát a törvény egységes alapelveken nyugszik. Egységes könyvtárpolitikai szemlélet és irányelvek nélkül nem szervesen felépített jogszabály jött volna létre, hanem csak egymás mellé helyezett és többé-kevésbé összefüggő rendelkezések gyűjteménye alakult volna ki.

E legfontosabb célkitűzések, alapelvek és rendező szempontok a következők voltak:

a) A könyv, a könyvtár és az egész könyvtári rendszer *társadalmi funkciója és művelődéspolitikai jelentősége* a szocialista társadalomban már eddig is rendkívüli mértékben kiszélesedett, megnövekedett, és ez a folyamat a jövőben tovább erősödik. A korszerű könyvtár ma már nem elégzik meg az emberi művelődés írásos, főként többszörözött dokumentumainak összegyűjtésével és megőrzésével, hanem kezdeményezően törekszik a dolgozók

társadalmi általános, politikai és szakmai műveltségi színvonalának emelésére, a termelés és kutatás hathatós támogatására. Nemcsak nyitva áll azok számára, akik felkeresik, hanem tudatosan és tevékenyen igyekszik megnyerni a maga számára olvasóul, használóul művelődni vágyó és munkálkodó társadalmunk egészét. Ennek megfelelően a könyvtár és a könyvtárügy a közművelődés, a termelés és a kutatás egyik legjelentősebb eszközévé vált, és korszerű kifejlesztése éppen olyan alapvető művelődéspolitikai feladat, mint az iskolai oktatásé, a filmé és a színházé, a sajtóé vagy a rádióé.

b) Társadalmunk minden számottevő gazdasági, kulturális és egyéb tevékenységi területének megvan a maga *sajátos könyvtári igénye és szükséglete*. A könyvtár, illetve a könyvtári hálózat létrejöttét, méreteit és gyűjtőkörét, szervezeti felépítését és kapcsolatait, valamint működését döntően tehát az a társadalmi igény és szükséglet szabja meg, amelynek a kielégítése a könyvtár, illetve a hálózat hivatott. Ennek elérésére fontos művelődéspolitikai feladatként a különféle „intézményeknél, vállalatoknál, továbbá minden olyan területen, ahol a lakosság, ill. a dolgozók művelődése, a termelés vagy a tudományos munka érdekei szükségessé teszik, ki kell fejleszteni a megfelelő könyvtárakat”.¹⁵ Ezeket *szervezetileg* is (költségvetés, létszám, felügyelet, főfelügyelet stb.) szorosan abba az államigazgatási (tömegszervezeti, egyesületi, szövetségi stb.) szervezetbe kell bekapcsolni, amelynek könyvtári szükségleteiről gondoskodni tartoznak, nehogy az élet valóságától elszakadva, öncélú életet folytassanak. Csak így lehet biztosítani, hogy társadalmunk minden tevékenységi körében olyan típusú és méretű könyvtár működjék, amilyenre ott valóban szükség van.

c) A könyvtárügynek azonban magának is megvannak a maga *sajátos szakmai érdekei, követelményei és előfeltételei*. Ezek egységes és általános érvényrejuttatásától nagymértékben függ az egész könyvtárügy teljesítőképessége és munkájának hatásfoka. Ezért rendkívül fontos, hogy a könyvtárügy *országosan egységes* könyvtárpolitikai *célkitűzések és irányelvek* alapján, egységesen átgondolt szervezeti keretek között, kormányzati fokon kiépített elvi és operatív irányítással és ellenőrzéssel végezze feladatait. Ha ez kellő mértékben és idejében nem alakulhat ki, akkor a könyvtárügy nem képes szakmai munkája színvonalának széleskörű és állandó emelésére, és nem töltheti be azt a korszerű hivatást, ami mai társadalmunk életében reá hárul.

d) A könyvtárügy egységes országos szervezetén kívül nélkülözhetetlen olyan korszerű, középfokú szervezeti formák kialakítása is, amelyek a könyvtárak egy bizonyos csoportját külön szervezeti egységbe, *könyvtári hálózatokba* fogják össze. Erre azért van szükség, mert az azonos feladatkörű könyvtárak együttesen jobban el tudják látni feladataikat, mint külön-külön. A hálózaton belül lehetővé válik a jobb munkamegosztás és a hálózathoz tartozó egységek rendszeres együttműködése, az állománygyarapítás és felhasználás tervszerű megszervezése, korszerűbb technikai felszerelés beszerzése és annak jobb kihasználása, egyes műveletek központosítása és gépesítése, a fejlettebb könyvtárak szakmai tapasztalatainak jobb érvényesülése, az elmaradottabb könyvtárak segítése és ellenőrzése. A hálózati szervezet kiemeli elszigeteltségükből a magukra hagyott könyvtárakat, és valamennyiüket bekapcsolja egy nagyobb, erősebb, céltudatosabb szervezet színvonalasabb életébe. Ugyanakkor kifelé is, az egyes könyvtári hálózatok között is leegyszerűsíti és meg-

¹⁵ Id. minisztertan. határozat 1. pont.

javítja az együttműködést, mert a mai könyvtárközi ügyek jó része hálózati belüggé válik. A könyvtári hálózat tehát a korszerű könyvtári munka nélkülözhetetlen láncszeme. Lényegében a nagyüzemi munkafolyamatok előnyeit biztosítja a hálózatba tömörült könyvtárak számára, és kiépítésével szervezettebbé, jobba és hatékonyabbá válik a könyvtárügy egészének a működése is.

e) Végül a könyvtárak működésének és további fejlődésének egyik fontos előfeltétele a *hatáskörök és feladatkörök* elvszerű és következetes elhatárolása és összehangolása is. Jelenleg mintegy 18 000 különféle könyvtárunk van, amelyek 20 különféle minisztériumhoz és más országos hatáskörű szervhez tartoznak. A felügyeleti hatáskörök tehát többszörösen is érintik, kiegészítik vagy keresztezhetik egymást. Az előbb említett alapelvekből ugyan világosan következik, hogy a felügyeletre, illetve a főfelügyeletre annak az államigazgatási (tömegszervezeti, egyesületi, szövetségi) szervnek a vezetője az illetékes, aki a könyvtár rendszeres fenntartásáról és fejlesztéséről gondoskodni tartozik. A szakfelügyeletet pedig országosan csak egyetlen kijelölt kormányzati szerv gyakorolhatja. Ennek viszont feladata, hogy a könyvtárügy egészének szakmai képviselőjét és védelmét biztosítsa, a könyvtári munka korszerű irányelveinek, tartalmának és módszereinek kialakulását és érvényrejutását támogassa, a könyvtárügy egységes politikai és szakmai irányítását és ellenőrzését ellássa. Mégis félreértések és zavarok elkerülése, az aránytalan eltolódások megelőzése érdekében szükségesnek látszott a hatáskörök csaknem esetenkénti elhatárolása, illetve összehangolása, mert a dolog természetéből folyóan a felügyelet vagy a szakfelügyelet indokolatlan kiterjesztése vagy háttérbeszorulása szükségszerűen az egyedi sajátosság, illetve a szakmai egység egyensúlyának megbontását és a szóbanforgó területen a könyvtári munka lemaradását vagy éppen visszafejlődését idézné elő.

Ezek a korszerű könyvtárpolitikai célkitűzések, alapelvek és rendező szempontok biztosítják a törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat *szemléleti elvi egységét*. Ezek tették lehetővé, hogy a törvény a könyvtárakat azok társadalmi funkcióinak és jelentőségének megfelelően értékelje, a magyar könyvtárügyet mindig mint szerves egészet szemlélje, legfőbb rendelkezéseiben a lényeges részek hangsúlyozására és lehető teljességére, az összefüggések kiemelésére és kiépítésére törekedjék.

2. Főbb rendelkezései

A teljességre való törekvés mellett is a könyvtári törvény nem terjeszkedik ki minden részletre. A törvényerejű rendelet is, a minisztertanácsi határozat is ún. *kerettörvény*: csak az alapvető rendelkezéseket és felhatalmazásokat tartalmazza. A könyvtárosok egy része ugyan szívesebben látott volna egy egészen részletes, csaknem szervezeti, sőt működési és ügyrendi szabályzat jellegű teljes könyvtári törvénykönyvet, mert ettől számos bizonytalanság, nehéz vagy vitás helyi kérdés tisztázását remélte. Ennek kidolgozására azonban nem volt meg a reális lehetőség. De ez ebben a formában nem is lett volna indokolt. Az országban működő 18 000 könyvtár közül mintegy 4000 a tanácsi szervezetekhez, csaknem 7000 a szakszervezetekhez, mintegy 6000 az általános és középiskolákhoz, s mintegy 1000 szakkönyvtár a legkülönbébb intézményekhez, vállalatokhoz, hivatalokhoz tartozik. A feladatok, funkciók és a gyűjtőkör, a méretek, szervezeti kapcsolatok és munkamódszerek tekintetében olyan

jelentősek köztük a különbségek, hogy egy bizonyos határon túl már valamennyi könyvtártípusra, sőt ezen belül számos esetben egyes könyvtárakra vonatkozóan is külön-külön kellett volna elkészíteni a megfelelő fejezeteket. Az ilyen nagyfokú részletezés viszont számos nehézséggel járt volna. Ha ez az érdekelt könyvtárak bevonása nélkül készül el, könnyen a valóságtól elszakadó papíros rendelkezéssé válhatott volna. Ha pedig az egyes könyvtárak végezték volna a megfelelő fejezetek kidolgozását, akkor a törvény elkészítése túlon túl hosszasan, előreláthatóan évekig elhúzódott volna, ami viszont a döntő könyvtárpolitikai problémák megoldását, a további fejlődés kibontakozását akadályozta volna. Éppen ezért helyesebbnek látszott, ha a könyvtári jogszabály olyan kerettörvény lesz, amely részletekbe menő szabályozás helyett csak az alapvető könyvtárpolitikai irányelveket, célkitűzéseket, a leglényegesebb rendelkezéseket és hatásköri felhatalmazásokat tartalmazza. Így nemcsak gyorsabban és könnyebben készülhetett el, hanem a további fejlődés során a helyi sajátosságokat, egyedi követelményeket illetően részleteiben szabadabb kibontakozást tesz lehetővé.

A kerettörvény tömör rendelkezései közül is kiemelkedik és részletesebb megvilágítást igényel az alábbi néhány *leglényegesebb*.

A Népművelési Minisztérium könyvtárügyi *szakfelügyeleti hatáskörének* széleskörű megállapításával most már megvannak a könyvtárügy elvi politikai és szakmai irányításához, egységének kialakításához, szakmai érdekei védelméhez, korszerű és tervszerű továbbfejlesztéséhez a nélkülözhetetlen felhatalmazások. Ez a szakfelügyelet nem merülhet ki a különféle típusú és különféle szervekhez tartozó könyvtárak és hálózatok ügyeinek adminisztratív jellegű koordinálásában. Korszerű művelődéspolitikai és könyvtárpolitikai elvi alapokra, széleskörű helyzetismeretre, magas színvonalú szakmai tájékozottságra kell épülnie, hogy kormányzati irányító és ellenőrző hivatását betölthesse.

Az Országos Könyvtárügyi Tanácsot a kormányzati szakfelügyelet fontos szervéül és fórumául jelöli ki a törvény. Jelentős mértékben a Tanács szervezeti felépítésétől, személyi összetételétől, működése eredményességétől függ, hogy milyen szinten és mértékben jutnak érvényre a *korszerű szakmai követelmények* a szakfelügyelet tevékenységében.

Az előkészítés során egyetlen kérdésben sem különböztek és feszültek annyira szembe egymással a vélemények, mint éppen a Tanács szerepének, feladatkörének és hatáskörének a megítélésében. Egyes vélemények, főként a Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztályának egyes dolgozói inkább csak a tárca, még inkább a Főosztály tanácsadó szerve szerepét szánták a Tanácsnak. Más felfogások, főként a más minisztériumokhoz tartozó tudományos könyvtárak képviselői viszont a Tanácsban olyan tárcaközi országos hatáskörű feladatokat ellátó szervet kívántak szervezni, amely a könyvtárügy kormányzati szinten való irányítását és ellenőrzését nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is ellátja. A kérdés elmélyültebb tanulmányozása arra vezetett, és érezhetően ez lett a többségi álláspont, hogy leghelyesebb, ha a Tanács a Népművelési Minisztérium mellett működő olyan szakmai tanácsadó testület, amelynek feladata a könyvtárügy eszmei-politikai irányvonalának, könyvtárpolitikai célkitűzéseinek, fejlesztési terveinek, szervezeti alapkérdéseinek, gyűjtőkörének és állománygyarapításának, korszerű munkaszervezetének és módszereinek, a szakirodalmi dokumentációs munka problémáinak, a könyvtárosképzés és továbbképzés és a könyvtárközi együttműködés elvi

szakmai szempontból való megtárgyalása, a legkorszerűbb és a mi viszonyaink között legcélravezetőbb megoldások kidolgozása és a szükséges szakmai tervek, javaslatok és bírálatok elkészítése.

A könyvtárügy sajátos társadalmi funkcióinak és helyzetének ez a harmadik elgondolás felelt meg a legjobban. Az országos szakfelügyelet operatív hatásköre és a Tanács szakmai állásfoglalása így szervesen kiegészíti egymást. A magyar könyvtárügy egyik kulcskérdése, hogy ez a két központi tényező minél fejlettebb fokon végezze a maga feladatkörét, és minél összehangoltabban támogassa egymás munkáját. A kellő együttműködés hiánya, illetve a két tényező egyikének vagy másikának háttérbeszorulása óhatatlanul alacsonyabb elvi szakmai színvonalra és a könyvtári gyakorlattal való kapcsolat lazulására, vagy pedig a szakfelügyeleti kormányzati hatáskör összefogó erejének gyengülésére vezetne. Az összehangolt együttműködés és a szerepek kellő ellátása pedig szükségszerűen azt eredményezi, hogy a könyvtárügy önirányítása megerősödik, és az egész könyvtárügy helyi fontosságú, tárcán vagy intézményen belüli ügyből fokozatosan kormányzati szintre emelkedik.¹⁶

Ha nem is nyertek ilyen részletes kifejtést, de fontos és kielégítő azoknak a rendelkezéseknek beiktatása, amelyek a *főfelügyeleti és felügyeleti szervek feladatkörét, felelősségét és hatáskörét* szabályozzák, valamint az egyes könyvtárak viszonylagos *önállóságát* igyekeznek biztosítani. A felügyelet, főfelügyelet igazgatási feladatainak és felelősségének lerögzítése azért jelentős, mert eddig több területen mellékes, sőt elhanyagolható kérdésnek tekintették az ottani könyvtárak támogatását, a megfelelő helyiségekről és felszerelésről, a szükséges könyvvállományról és munkaerőlétszámról való gondoskodást. A könyvtár magára hagyottan próbálta igazolni létjogosultságát, és igyekezett kiharcolni nemegyszer magával a működési terület irányító tényezőivel szemben a tárgyi és személyi előfeltételeket. Valószínű, hogy a hatáskör és felelősség rögzítésével a felügyeleti, főfelügyeleti szervek a jövőben jobban gazdáivá lesznek a könyvtáraiknak, s gondoskodásukkal hozzájárulnak a könyvtárak helyzetének és működésének megjavításához.

Ezt célozza más oldalról a könyvtárak *viszonylagos önállóságának* előmozdítása is. Sok nehézség, vita, hátrány és hiba származott eddig abból, hogy a könyvtárak az őket magukba foglaló államigazgatási szervezeten vagy intézményen, vállalaton belül nem önállósultak kellőképpen. Költségvetésük, létszámuk, beruházási és felszerelési igényeik gyakran már a tervezésnél is háttérbe szorultak. Még inkább a rövidebbet húzták azonban a tényleges felhasználás során, mert a szerényen megállapított költségkeretet, létszámot, felszerelést vagy helyiséget részben vagy olykor egészben is más célra vették igénybe. Ezt igyekszik kiküszöbölni az új jogszabály akkor, amikor a könyvtárak költségkeretének és létszámának elkülönítéséről, a kinevezési jogkörökről, a könyvtárak áthelyezésének engedélyhez kötéséről kifejezetten rendelkezik. Ha a felügyeleti szervek felelősségtudata és gondoskodása, valamint a könyvtárak önállósága a végrehajtás során valóban fokozódik, akkor ezek együtt számottevő helyi erőforrásokat és lehetőségeket biztosíthatnak a könyvtárak további fejlődése számára.

Mint láttuk, a *hálózati elv* széleskörű bevezetése és a legfontosabb könyvtári hálózatok kijelölése alkalmas, korszerű szervezeti kereteket biztosít az összekapcsolt könyvtárak számára. A szervezeti összefogásnak már magában

¹⁶ Hegedüs András beszéde az Országgyűlés ülésén. Szabad Nép, 1955. nov. 16.

véve is szükségszerűen a hálózathoz tartozó könyvtárak munkájának kibővülésével és minőségi megjavulásával kell járnia. A könyvtári hálózat emellett nélkülözhetetlen középfokú szervezeti fokozat a szakfelügyeleti, főfelügyeleti és felügyeleti irányítás és ellenőrzés, valamint az egyes könyvtárak között is. A konkrétan kijelölt 13 tudományos könyvtári hálózat, a 20 közművelődési hálózat, valamint a kialakítandó iskolai könyvtári hálózat és a kb. 17 szakszervezeti könyvtári hálózat a magyar könyvtárak zömét szervezett keretek közé foglalja. E hálózati kereteken kívül ez idő szerint csak az intézeti, vállalati szakkönyvtárak egy része, továbbá az egyházi, tömegszervezeti, egyesületi, szövetségi könyvtárak, valamint a párt és fegyveres testületek könyvtárai maradnak. Ezenkívül, hogy könyvtárügyünk hálózati rendszere lépést tartasson az élet követelményeivel, a népművelési miniszter felhatalmazást nyert arra is, hogy a szükséghez képest további új könyvtári hálózatokat létesítsen, vagy a meglevőket átszervezze, illetve megszüntethesse.

Ezek a könyvtári hálózatok a tagkönyvtárak számát, az ellátandó feladat méreteit és a kialakulás fejlődési fokát illetően természetesen igen különbözők. A fővárosi könyvtári hálózat és a megyei könyvtári hálózatok, valamint egyes egyetemek könyvtári hálózatai pl. már teljesen kialakultak, több-kevesebb ideje szervezeti egységként működnek. A tudományos könyvtári hálózatok zöme, valamint a szakszervezeti könyvtári hálózatok a kialakulás állapotában vannak. Néhány könyvtári hálózat szervezése (pl. a mezőgazdasági és erdészeti, az orvostudományi, a múzeumi és művészeti, a testnevelési, az iskolai stb.) még csak ezután, a most megszabott keretek között és határidőig megy végbe. Néhány (pl. a közgazdasági, államigazgatási, állam- és jogtudományi stb.) könyvtári hálózat megalakítását pedig nem is említi a határozat, holott nyilvánvaló, hogy megszervezésük éppen úgy szükséges, és az érdekelt könyvtárakra éppen olyan előnyökkel jár, mint a többié.

A kijelölt hálózatok általában jól illeszkednek a működési terület vagy az intézmény szervezeti adataihoz. Az ilyen könyvtári hálózat szervezeti felépítése egyszerű, rendszerint egyfokú, legfeljebb kétfokú, keretei, feladatköre, valamint összetétele szilárdnak tekinthetők (pl. az akadémiai, a tudományegyetemi, a levéltári, a testnevelési, a megyei stb. könyvtári hálózatok). Bonyolultabb felépítésű, rendszerint két vagy több fokú az olyan könyvtári hálózat, amelynek nagyszámú, néha több főfelügyeleti szervhez tartozó könyvtárak összefogása a feladata, (műszaki termelési, műszaki felsőoktatási, orvostudományi, mezőgazdasági és erdészeti, múzeumi és művészeti, iskolai, szakszervezeti stb. könyvtári hálózatok). Ezek egyike-másika (pl. a mezőgazdasági és erdészeti, a múzeumi és művészeti) túlságosan összevontnak tűnik, mintha nem a feladatok és a funkciók szoros rokonsága, hanem inkább igazgatási jellegű megfontolások zsúfolnák őket egyetlen szervezeti keretbe. Ezek megszervezésénél ügyelni kell arra, hogy a hálózaton belül a szakmai, tartalmi együttműködést az üres, formális, adminisztratív módszerek háttérbe ne szorítsák, vagy a bonyolult túlszervezés ne tegye nehezkessé a hálózat életét.

A törvény tervezete¹⁷ a hálózatok központi könyvtárai mellett a hálózatok feladataival és működésével kapcsolatos fontosabb elvi kérdések megválaszolására *könyvtári tanácsok* megszervezését javasolta. Ezt a minisztertanácsai határozat végleges szövege nem írja elő kötelezően. Pedig ezeknek a tanácsoknak a jó működése nagyon fontos. Feladatkörük hálózati szinten

¹⁷ L. a II. rész 8. pontját.

ugyanolyan, mint az Országos Könyvtárügyi Tanácsé országos szinten. E tanácsok keretében tisztázódhatnak elvileg a hálózatok sajátos problémái, és kerülhetnek kellő összhangba a felügyeleti (főfelügyeleti) szervek, a központi könyvtár, az alközpontok és tagkönyvtárak érdekei, tervei, álláspontjai. Szükségesnek látszik, hogy az egyes könyvtári hálózatok szervezeti és működési szabályzata a hálózati könyvtári tanács megszervezését és feladatkörét kötelezővé tegye.

Gondoskodik a törvény arról is, hogy az azonos feladatkörű könyvtári hálózatok (pl. tudományegyetemi hálózatok, a műszaki felsőoktatási és műszaki termelési hálózatok stb.) vagy azonos területen működő különféle könyvtári hálózatok (pl. a debreceni, szegedi, miskolci stb. könyvtárak) képviselőiből *hálózatközi, illetve könyvtárközi könyvtári bizottságot* lehessen szervezni. Az ilyen bizottságok hangolhatják össze az olyan azonos feladatkörű vagy az azonos területen tevékenykedő könyvtárak működését, amelyek idáig nem vagy csak alig vettek tudomást egymás működéséről. Egy-egy könyvtár mellett szervezendő bizottság pedig lehetővé teszi az olvasók érdeklődésének felkeltését és támogatását a könyvtár működéséhez és fejlesztéséhez. A könyvtárak csak ilyen korszerű szervezeti formákban, csak társadalmunk érdekelt rétegeinek tényleges bevonásával és tevékeny közreműködésével láthatják el feladataikat, tölthetik be funkcióikat.

Fontos könyvtárpolitikai intézkedése a törvénynek az azonos helyen létesült *kisebb közművelődési könyvtárak összevonásáról* szóló rendelkezés. Az egészen kis szakszervezeti, szövetkezeti, tömegszervezeti stb. könyvtárak nagy hátránya, hogy sem kellő fejlesztésükre, sem megfelelő gondozásukra nincs mód, így hamar kiolvassák őket, és anyaguk ki van téve az elkallódás veszélyének. Ezért célszerű ezeket a megfelelő területi (községi, városi) könyvtárnak átadni és helyettük az átadó szervhez rendszeres időközökben letéti könyvtárakat juttatni. Így az érdekelt olvasók rendszeresen cserélődő olvasmányanyaghoz jutnak, amellet a felelősséggel átvett és visszaadandó könyvállomány is jobban biztosítva van az elkallódás ellen. Ez a rendelkezés tulajdonképpen a hálózati elv előnyeit terjeszti ki olyan kis könyvtárak olvasóira is, akik a könyvtár kicsisége és tulajdonjogi viszonyai miatt abban egyébként nem részesülhetnének.

Az egész magyar könyvtárügy további munkája szempontjából jelentős, hogy az új jogszabály külön részletes rendelkezésekbe foglalja *nemzeti könyvtárunk*, az Országos Széchényi Könyvtár feladatkörét, funkcióit és hatáskörét. Korábban az Országos Széchényi Könyvtár feladata úgyszólván csak a magyarországi és magyar vonatkozású külföldi kiadványok gyűjtése, megőrzése és hozzáférhetővé tétele volt. Ez az elmúlt évtized során több irányban is számottevő mértékben kibővült. Így könyvtártudományi, bibliográfiai és módszertani tapasztalatai alapján elvi módszertani segítséget nyújt a többi könyvtár munkájához. Országos központi feladatként végzi a nemzeti bibliográfia és a folyóiratok repertórium szerkesztését, a központi címjegyzékek vezetését, a nyomdai kötelese példányok beszolgáltatásának ellenőrzését és felhasználásának irányítását, az állami tulajdonba került könyvanyag tervszerű szétosztását, a külföldi könyvtárközi kölcsönzést, illetve cserét. Ezenkívül a könyvtárakban feleslegessé váló könyvekből könyvtárközi kölcsönzés, illetve további szétosztás céljaira könyvalapot létesít stb. E rendelkezések tehát részben már kialakult állapotokat véglegesítenek, részben pedig újabb kezdeményezéseket támasztanak alá. Együttvéve nemzeti könyvtárunk feladatkörét

és funkcióit korszerűen meghatározzák, központi szerepét és helyét a magyar könyvtárügyben nemcsak világosan kijelölik, hanem alapot adnak arra is, hogy ezt a vezető szerepet minél teljesebb mértékben be is tölthesse.

A legfontosabb rendelkezések között együttesen kell említést tennünk azokról, amelyek általában a *könyvtári munka tartalmával* (állománygyarapítás, nyilvántartás, használat, megőrzés, védelem, karbantartás) kapcsolatos főbb kérdéseket s ezen belül a *gyűjtőkörök* elhatárolását, a *dokumentációs tevékenység* rendezését és a *külföldi könyv- és folyóirat-beszerzést* és cserét szabályozzák.

Nagy jelentőségű annak kimondása, hogy minden könyvtár köteles állományát a gyűjtőkörébe tartozó kiadványokkal rendszeresen gyarapítani. A könyvtári hálózatoknak a működési területük könyvtári igényeinek ellátásához szükséges állomány egészének gyűjtésére kell törekedniük. Minden könyvtárnak széleskörű könyvtár-propagandát kell kifejtenie. E rendelkezések alapján minden könyvtár központi feladata a működési terület könyvtári igényeinek elemzése és felmérése, az állomány ennek megfelelő gyarapítása és hozzáférhetőbbé tétele, valamint az olvasók érdeklődésének felkeltése és megtartása minden alkalmas módon és eszközzel.

Itt nyerneket vagy nyerhetnek rendezést az olyan évek óta vajdúó kérdések, mint a *könyvtárak gyűjtőköre*, a *dokumentáció* és a *külföldi könyvbeszerzés*, amelyek eddig kielégítő megoldáshoz nem jutottak, bár ismételtén történt próbálkozás tisztázásukra. Idevágó részletes rendelkezéseket most sem tartalmaz a törvény, de e fontos problémák megoldását mégis két módon is jelentősen előbbre viszi. Egyfelől azzal, hogy kifejezetten biztosítja a szükséges felhatalmazásokat, másfelől pedig azzal, hogy tisztázza és megteremti a megoldáshoz szükséges előfeltételeket.

A *gyűjtőkört* vagy a *dokumentációs tevékenységet* azért nem lehetett eddig kielégítően rendezni, mert a megoldási tervek nem a hálózatokból és azok társadalmi funkcióiból indultak ki. Ma már nem egyes könyvtárak, hanem csak a könyvtárak egy-egy hálózatba összefogott rendszere lehet alkalmas és képes társadalmunk egy-egy fontos művelődési, termelési vagy kutatási tevékenysége könyvtári igényeinek az ellátására. Ebből következik, hogy nem egyenként az egyes könyvtárak, hanem a könyvtári hálózatok gyűjtőkörét kell meghatározni, s a dokumentációs intézményeket nem egyes könyvtárakba kell beolvasztani, hanem az azonos feladatkörű könyvtári hálózatba kell bekapcsolni. Továbbmenően a gyűjtőkör elhatárolásánál figyelemmel kell ugyan lenni a könyvállomány összetételére, de elsődlegesnek mégis a hálózat funkcióit kell tekinteni. A funkcióprofilot kell tehát alapul venni, s az állományi profilnak ehhez kell igazodnia.

A *dokumentációs tevékenység* szervezeti kapcsolatát, méreteit és módszereit is hasonlóképpen a hálózat szükségletei szabják meg. Ez az oka és magyarázata annak, hogy a törvény nemcsak a dokumentációs intézmények könyvtárakhoz való kapcsolásáról intézkedik, hanem egyben a megfelelő szakirodalmi tevékenységet szükség esetén ott is kötelezően a könyvtárak és könyvtári hálózatok feladatkörébe iktatja, ahol idáig dokumentálás nem folyt. Ezeknek megfelelően a gyűjtőkörök elhatárolása és a dokumentációs tevékenység meghatározása lényegében a könyvtári hálózatok feladatkörének és funkcióinak megállapításával megoldódik, s ezt a hálózatok egyedi szervezeti és működési szabályzata kellően rögzítheti is. Természetesen a szakfelügyelet feladata marad a hálózatok egyedi szabályzatában foglaltak össze-

hangolása, az indokolatlan vagy párhuzamos funkciók és gyűjtőkörök megszüntetése vagy egyeztetése.

A *külföldi könyv- és folyóirat-beszerzés* és *csere* könyvtárpolitikai szempontok szerinti elvszerű és tervszerű újrendezése is lehetővé válik, és ezzel tudományos könyvtáraink állománygyarapítása során biztosítani lehet, hogy a könyvbehozatalt a hálózatok egymás között kellő egyeztetéssel, tehát tervszerűen és takarékosan végezzék, az eddigi szűkkörű, egyoldalú és jórészt öltetszerű külföldi könyvcserét pedig országosan összeegyeztetett, irányított és ellenőrzött terv szerint kiszélesítsék és rendszeressé tegyék.

Utoljára maradt annak kiemelése, hogy a főbb rendelkezések között kellő helyet kap a *magyar könyvtárügy egész rendszerének* felvázolása és valamennyi jelentős típusának meghatározása is. E szerint nálunk a könyvtárak a fenntartó és a használat szerint lehetnek :

1. közkönyvtárak és
2. más jogi személyek tulajdonában levő könyvtárak.

Közkönyvtáraknak minősülnek

- a) az állami szervek és vállalatok,
- b) a szakszervezetek és egyéb tömegszervezetek,
- c) a szövetkezetek könyvtárai.

Feladatkör és gyűjtőkör szerint viszont a magyar könyvtárügy rendszere az alábbiak szerint alakul ki :

1. nemzeti könyvtár ;
2. általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak, amelyek lehetnek

- a) általános gyűjtőkörű, országos jellegű tudományos könyvtárak,
- b) országos jellegű tudományos szakkönyvtárak,
- c) tudományági szakkönyvtárak,
- d) helyi jellegű (vállalati, intézményi, hivatali) szakkönyvtárak ;

3. közművelődési könyvtárak, amelyek lehetnek

- a) területi (állami) könyvtárak,
- b) szakszervezeti könyvtárak,
- c) egyéb közművelődési könyvtárak ;

4. iskolai könyvtárak, amelyek lehetnek

- a) tanulói könyvtárak,
- b) nevelői könyvtárak.

Ezenkívül az alaptörvény meghatározza a könyvtárakat a könyvtári hálózatban betöltött szerepük szerint is. A hálózatban a könyvtár lehet : hálózati központ, hálózati alközpont és tagkönyvtár. A tagkönyvtár lehet önálló könyvtár, letéti könyvtár, könyvállomás, műhely-, akna- stb. könyvtár.

E rendszerezéssel a magyar könyvtárügy egész felépítése világosan áttekinthetővé vált. Az egyes könyvtártípusok meghatározásával pedig sok eddigi zavar szűnik meg, sok indokolatlan, a szóbanforgó könyvtár, könyvtártípus, könyvtári hálózat feladatkörébe nem illő vagy azzal arányban nem álló törekvést előz meg vagy szerel le. Ezek megadják a lehetőséget arra, hogy

minden könyvtár világos meghatározást nyerjen a fenntartó, a tényleges feladatok, a funkciók és gyűjtőkör és a hálózatban betöltött szerep szerint. És ez a rendszerezés nemcsak a könyvtár típusának és szervezeti kapcsolatainak megállapítására alkalmas, hanem egyben hozzásegít annak az itt-ott mutatkozó egészségtelen törekvésnek a felszámolásához is, hogy egyes könyvtárak a könyvtár jellegét, szerepét és elnevezését illetően olyan látszatot igyekezzenek kelteni, ami nincs arányban sem a könyvtár feladatkörével, sem annak tényleges lehetőségeivel.

Kétségtelen, hogy az új könyvtári jogszabály tartalmilag úgyszólván teljes, a könyvtárügy csaknem valamennyi fontos részletét szabályozza, rendszerbe foglalja, illetve felhatalmazást ad a későbbi szabályozására. Néhány lényeges könyvtárpolitikai kérdésről azonban nem tesz említést, és több fontos részlet nem kap benne jelentőségének megfelelő hangsúlyt és szövegezést. Ha ezek a *hiányosságok* az alaptörvény helyes intézkedéseihez képest nem is számottevőek, mégis meg kell említeni őket, hogy a végrehajtás során pótolhatók vagy kiküszöbölhetők legyenek. Mindenekelőtt ki kell emelni azt, hogy a törvény nem foglalkozik sem a nyomdai *kötelezpéldányok* beszolgáltatásával és szétosztásával, sem a központi címjegyzék kiterjesztésével, sem a könyvtárak *belföldi kiadványokkal* való ellátásával, valamint a *Könyvtárellátó* kérdéseivel. Nyilvánvalóan azért, mert ezeket korábbi, érvényben hagyott jogszabályok szabályozzák, újabb szabályozásuk hosszadalmas előkészítést igényel, általában külföldön is külön jogszabályok intézkednek róluk, és különálló rendezésükre a megfelelő külön felhatalmazások biztosítva vannak.¹⁸

Egyes könyvtárakkal kapcsolatban ismételten említést tesz a törvény a könyvtárak *könyvtártudományi* munkájáról, főként bibliográfiai tevékenységéről, annak tudománypolitikai irányításáról és elbírálásáról. A könyvtártudományi munka azonban általánosan, mint a könyvtárak feladatkörének fontos része, hiányzik. Ugyanígy nincs utalás a vidéki egyetemi és megyei (járási, városi) könyvtárak *tájékönyvtári* feladataira, holott a tájanyag rendszeres gyűjtése és feldolgozása egyre inkább előtérbe kerül. Ezek a II. Könyvtáros Konferencián megtárgyalt tervezetben¹⁹ még szerepeltek. Fontos, hogy a végrehajtás ezt a hiányt pótolja, és a könyvtártudományi munka az elkészítendő szervezeti és működési szabályzatban megfelelő hangsúlyt nyerjen, mert egyébként a könyvtárak szakmai tudományos tevékenysége nehézségekbe ütközhet, illetve nem fejlődhet kellőképpen.

A törvény helyesen az Oktatásügyi Minisztérium feladatává teszi a könyvtárosok egyetemi *szakképzését*. Nem tartalmaz azonban semmilyen intézkedést a könyvtárosok alkalmazásánál megkívánható szakképesítésre. A könyvtárak munkájának színvonala nagymértékben függ a könyvtárosok szakmai képzettségétől, ezért lényeges, hogy az általános műveltségi és szakmai ismeretek színvonalának fokozatos emelkedését a továbbiakban könyvtár-típusonként megfelelő rendelkezések biztosítsák.

Az általános irányelvek, illetve intézkedések között nem szerepel a korszerűen kialakított könyvtári funkciók, feladatok, gyűjtőkör és szervezeti

¹⁸ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 213/1951. (XII. 18.) M. T. számú rendelete tudományos célokra kötelezpéldány beszolgáltatásáról. Magyar Közlöny, 1951. 177. sz. 1952-es minisztertan. határozat 11. pont.

¹⁹ I. rész 5., X. rész 13–14., IV. rész 1. b., VI. rész 3. pont.

kapcsolatok *tartós jellegére* vonatkozó utalás sem, ami azért volna fontos, mert az eredményes könyvtári munka egyik előfeltétele az, hogy a könyvtár funkciói, feladatai, valamint gyűjtőköre és szervezeti kapcsolatai tartósan összhangban legyenek. Elmaradt a *könyvtári műemlék* fogalmának tervezett beiktatása is, pedig értékes régi könyvtáraink (épülete, felszerelése, állománya és annak eredeti elrendezése) megérdemelnék, hogy eredeti állapotban való megőrzésükről és fenntartásukról gondoskodjunk.

Végül a hiányosságok között rá kell mutatnunk a határozat legaggályosabb intézkedésére, amely kimondja, hogy a könyvtári hálózatok létrehozása és a kisebb állományú közművelődési könyvtárak egyesítése *létszám-emelkedéssel és költségtöbblettel* nem járhat. A könyvtári hálózatok kialakítása éppen úgy, mint a törvény számos más rendelkezésének végrehajtása is (pl. szakirodalmi dokumentáció, külföldi könyvcseré kiszélesítése, rendszeres állományellenőrzés stb.), többlet-feladatokat jelent, amihez a szükséges munkaerőket és költségeket csak kis részben lehet a meglevő keretekből kigazdálkodni. E többletfeladatok ellátása viszont aránytalanul nagyobb előnyökkel járna a könyvtárügy munkájának hatásfoka és minőségi színvonala tekintetében, mint a ráfordítandó munkaerő- és költségtöbblet. Éppen e többletfeladatok kielégítő elvégzése tenné lehetővé annak a viszonylagos lemaradásnak a felszámolását, ami a könyvtárügy terén egyéb művelődési lehetőségek (oktatás, film, rádió stb.) munkájához és támogatásához képest ma még kétségtelenül fennáll. Népgazdaságunk ezt a viszonylag nem nagy megterhelést — ha átmenetileg nem is, de a közeljövőben — feltétlenül elbírná. Éppen ezért aggályos az olyan intézkedés, amely ezt a lehetőséget kifejezetten és tartósan elzárja a könyvtárügy elől. Annál is inkább, mert egyes helyeken ezt a nyilván átmenetinek szánt korlátozást máris úgy igyekeznek értelmezni, hogy a minisztertanácsi határozat tiltja a költségkeret bővítését, a szükséges könyvtárosok beállítását. Holott az egyes tárcáknak megvan a lehetőségük arra, hogy könyvtáraik tényleges szükségleteiről gondoskodjanak.

3. *Megvalósítása*

A könyvtári törvény kerettörvény jellege, a rendezendő részletkérdések elvi és gyakorlati problémáinak kidolgozása, az elkészítendő különféle rendelkezések, szabályzatok nagy száma, a *megvalósítás, végrehajtás* munkáját számottevő mértékben megnehezíti, de egyben tartalmasabbá és érdekesebbé is teszi. A végrehajtás nem egyszerűen a rendelkezések alkalmazásából és ellenőrzéséből áll, hanem valóban olyan alkotó jellegű megvalósításról van szó, amely az elkövetkező évek során a megadott keretek és távlatok kitöltésével olyanná formálja és fejleszti a magyar könyvtárügyet, amilyent mai társadalmunk valóban igényel. A törvény tehát nemcsak rögzíti és általánosítja az eddigi fejlődés tényleges eredményeit és jó kezdeményezéseit, tehát nemcsak támasz, hanem egyben *megvalósítandó program* is, amely további fejlődésre ösztönöz.

A végrehajtás felülről lefelé *több lépcsőben* szervezhető meg. Mindenekelőtt a Népművelési Minisztériumnak az Országos Könyvtárügyi Tanács bevonásával el kell készítenie azokat a *szakfelügyeleti végrehajtási utasításokat*, amelyek a könyvtárügy egészét vagy nagy részét érintik. Azután az egyes főfelügyeleti szerveknek kell a szakfelügyelettel egyetértésben kiadniuk a

területükön működő könyvtártípusok számára a szükséges *működési* (szervezeti) *típus szabályzatokat*. Ezt követően célszerű lenne, ha az egyes könyvtári hálózatok, majd pedig az egyes könyvtárak készítenék el a szakfelügyelet és a főfelügyelet együttes utasításai alapulvételével a maguk *egyedi működési* (szervezeti) *szabályzatát*, amit a hálózati központok esetében a főfelügyelet és a szakfelügyelet együttesen bírálna felül. A hálózati tagkönyvtáraké pedig a hálózati központi könyvtár vezetője és a felügyeleti szerv elé kerülhetne jóváhagyásra.

Ezzel a lépcsőzetes megoldással lehetővé válik, hogy a kerettörvény a szabályozás teljes rendszerévé terebélyesedjék ki. Így a könyvtárügy jogi szabályozása egészében egységes könyvtárpolitikai célkitűzéseket és irányelveket, azonos alapelveket követhet, ugyanakkor rugalmasan, konkrétan juthatnak érvényre az egyes könyvtárak, könyvtári hálózatok, könyvtártípusok és felügyeleti szervek sajátos szükségletei is.

A *szakfelügyelet* részéről egy *összefogó* és néhány *különálló* végrehajtási utasítás kiadása és a megfelelő *típus szabályzatok* elkészítése látszik szükségesnek. Előreláthatóan külön végrehajtási utasítást kíván a könyvtári gyűjtőkörök meghatározása és a könyvtáraknak a megfelelő kategóriákba való sorolása, valamint a külföldi könyv- és folyóirat-beszerezés és csere szabályozása. Ezek általában részletesebb szabályozást igényelnek, és itt eleve számolni kell bizonyos további változásokkal, kiegészítésekkel. Valószínűleg összefogó végrehajtási utasításba csoportosíthatók a többi állandóbb jellegűnek ígérkező kiegészítő részletrendelkezések, mint pl. az egy helységben működő kisebb könyvtárak összevonásának gyakorlati lebonyolítása, a központi címjegyzékekkel kapcsolatos bejelentési kötelezettség, könyvtárközi együttműködés, belföldi csere és átkölcsönzés kérdései, a szakirodalmi dokumentációs munka konkrét rendezése, a könyvtárak elhelyezésének, áthelyezésének és építkezésének, a könyvtárosok képezésének és alkalmazásának a problémái, a jogi személyek tulajdonában levő könyvtárak felügyeletének szabályozása stb. Működési (szervezeti) típus szabályzatot kell készíteni a könyvtári hálózatok, az egyes könyvtártípusok számára. Szervezeti és ügyrendi szabályzat szükséges az Országos Könyvtárügyi Tanács számára. Ki kell dolgozni a könyvtárak statisztikai rendszerét és fejlesztési (létszám, költségvetési és beruházási) normáit is.

A végrehajtás második lépcsőjeként a *főfelügyeleti szervek* utasításainak kell a szakfelügyelettel egyetértésben elkészülniök, hogy az érdekelt minisztériumok (országos hatáskörű szervek) biztosítsák a könyvtári jogszabályok alkalmazását és végrehajtását a maguk területén. Szerencsés kezdeményezésként kell itt megemlítenünk azt, hogy az Oktatásügyi Minisztérium máris elkészítette és kiadta az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatát,²⁰ úgyhogy egyetemi könyvtáraink idővesztés nélkül összeállíthatták és egymás között egyeztetethették egyedi működési és ügyrendi szabályzatukat.

Végül helyes volna, ha a végrehajtás harmadik lépcsőjében az *egyes könyvtárak* és *könyvtárhálózatok* az egyetemi könyvtárakéhoz hasonlóan kötelezően elkészítenék a *saját működési* (szervezeti) *szabályzatukat*. Ez lesz az illető könyvtár vagy könyvtári hálózat működésének alapja. Rendkívül fontos tehát, hogy az egyes könyvtárak és könyvtárhálózatok úgy készítsék

²⁰ Az Oktatásügyi miniszter 16/1956. (O. K. 4.) O. M. sz. utasítása az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatáról. Oktatásügyi Közlöny, 1956. 4. sz.

el, hogy helyzetüket, lehetőségeiket helyesen tükrözze, feladataikat, funkcióikat, gyűjtőkörüket és szervezeti kapcsolataikat pontosan körülírja, vagyis a könyvtár, illetve a könyvtári hálózat számára világos program, a felügyelet és ellenőrzés számára biztos alap legyen az értékelésnél.

IV. Művelődéspolitikai jelentősége

Mindezek a megállapítások világosan mutatják, hogy a könyvtári törvény elkészítése és megjelenése valóban rendkívül nagy jelentőségű esemény a magyar könyvtárügy történetében. Vele lezáródik könyvtárügyünk forradalmi első, előkészítő évtizede, és megnyílik a tervszerű fejlődés új szakasza.

Könyvtárpolitikai jelentősége abban áll, hogy egyfelől hiánytalanul magában foglalja az első, előkészítő és alapvető fejlődési szakasz minden számottevő eredményét, másfelől világosan felvázolja a további fejlődés célkitűzéseit és lehetőségeit, kereteit és távlatait. Híven tükrözi a szocializmust építő magyar társadalom könyvtári igényeinek és szükségleteinek jelentkezését, a korszerű könyvtárpolitikai célkitűzések és irányelvek kialakulását, a könyvtári munka tartalmának és módszereinek gyökeres átalakulását, a megfelelő könyvtár típusok és szervezeti keretek kiformálódását, a forradalmi kezdeményező lendület mennyiségi eredményeit. Ugyanakkor bátran előre vetíti a további tervszerű, egységes és arányos fejlesztés célkitűzéseit és irányelveit, tartalmi, módszertani és szervezeti követelményeit, szellemi, személyi, anyagi előfeltételeit. Alapvető útmutatásokat és rendelkezéseket ad könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk egésze számára. Kijelöli a kormányzati irányító és ellenőrző, valamint a közvetlen felügyeleti szervek feladatait, jogait, kötelezéseit és felelősségét. Hosszú időre világosan kitűzi könyvtárügyünk korszerű szervezeti és működési kereteit. Lehetővé teszi könyvtárhálózataink és könyvtár típusaink sajátos feladatkörének, funkcióinak, gyűjtőkörének, munkamódszerének és az együttműködés szükséges módszereinek meghatározását. A törvénybe foglalt széleskörű felhatalmazások révén végre rendezhetővé válik a könyvtárügy számos, régóta vajdúdó fontos problémája.

Egészben véve tehát egy évtizedes fejlődés sckirányú útkeresése és alapvetése, biztató kezdeményezései és már elért gazdag eredményei alapján sokoldalú, előrelendítő programot nyújt a magyar könyvtárügy korszerű, elvszerű és tervszerű kifejllesztése számára.

Kiemelkedő jelentőségű azonban *közművelődésünk egésze szempontjából* is. Művelődéspolitikánk egyre fokozódó szellemi és anyagi erőfeszítéseket tesz dolgozó társadalmunk rohamosan növekvő művelődési igényeinek a kielégítésére. Mai társadalmunk általános művelődési és szakmai szintjének emelkedésében máris fontos hivatást tölt be, s a jövőben még a mainál is nagyobb jelentőségű lesz a könyv, a könyvtár és a könyvtárügy. Az iskolai oktatás és nevelés, a film és a színház, a sajtó és a rádió mellett a könyvtár és a könyvtárügy az a széles tömeghatású művelődési alkalom és eszköz, amely társadalmunk egyre nagyobb tömegeit hódítja meg, teszi szellemileg gazdagabbá, emeli emberebb emberré és eredményesebb, jobb munkássá. Elvitathatatlan, hogy a dolgozók kultúrált társadalmának mielőbbi és minél magasabb szintű kialakításában korszerűen kifejlesztett könyvtárügyünk mennyiségileg többet, minőségileg jobbat tud nyújtani, így a könyvtári törvény és annak

eredményes megvalósítása művelődéspolitikánk hatásfokát csakugyan jelentős mértékben növeli.

Kétségtelen, hogy mind könyvtárpolitikai, mind művelődéspolitikai szerepének jobban eleget tudna tenni a könyvtári törvény, ha a magyar könyvtárügy hosszabb — mondjuk tíz- vagy húszéves — *távlati fejlesztési tervén* alapulhatott volna. Elvi alapjaiban, célkitűzéseiben ugyan lényegében akkor sem térne el a mostani kidolgozástól, megvalósítása azonban jóval könnyebb, egyszerűbb és gyorsabb lehetne, mert egy ilyen távlati fejlesztési terv a könyvtárügy jelentőségének felismerését és általános elismerését, s ennek egyenes következményeként a szükséges személyi és tárgyi előfeltételek biztosítását jelentené. Sajnos, erre ezúttal még nem volt meg a lehetőség. Nyilvánvalóan azért, mert a magyar könyvtárügy és könyvtárpolitika — vázolt nagy eredményei ellenére — saját maga sem jutott még el fejlődésének arra a fokára, hogy második ötéves tervén túl további távlati tervének kidolgozását is kellő alapoottsággal megindíthatta, és annak indokolt voltát általánosan magától értetődővé tehetné volna. Társadalmunk könyvtári igényeinek és szükségleteinek tudományos felmérése, a könyv, könyvtár és könyvtárügy társadalmi jelentőségének konkrét elemzése és tudatosítása éppen csak kezdetét vette. Teljes megismeréséhez, általános elismeréséhez még igen sok kutató munkára, a könyvtári munka további erőteljes fejlődésére, számottevő eredményekre és ezek széleskörű megismertetésére van és lesz szükség.

Éppen ezt a további, magasabb fokú korszerű szakmai kifejlődést, ennek alapos tudományos feltárását, valamint ezek nyomán köztudatunk és művelődéspolitikánk szemléletének megfelelő átalakulását alapozza meg és teszi lehetővé a könyvtári törvény. Hozzásegít ahhoz, hogy a könyvtárügy a maga számára és társadalmunk javára kivívhassa azokat az elvi, szellemi, személyi és dologi előfeltételeket, amelyek feladatai sikeres ellátásához nélkülözhetetlenek. Ez a kettős feladatkör teszi a könyvtárügy korszerű szabályozását kiemelkedő jelentőségűvé könyvtárpolitikánkban és művelődéspolitikánkban egyaránt.

KOVÁCS MÁTÉ

MÁTÉ KOVÁCS: THE AIMS, BASIC PRINCIPLES AND CULTURAL SIGNIFICANCE OF THE HUNGARIAN LIBRARY LAW

Hungarian librarianship has reached an important phase in its development this year. In March, 1956 a new Law and its Enacting Clauses were promulgated, which contain uniform provisions covering all the libraries in Hungary. These rules summarize the achievements hitherto attained and set the aims and extent for the future development of Hungarian librarianship. The Law determines the rights of the authorities exercising the administrative control and charges the Minister of Public Education with the professional supervision over all Hungarian libraries. This uniform supervision is of great importance, in view of the fact that the Hungarian libraries, some 18 000 in number operating at present in the country fall under the administrative control of about 20 different ministerial authorities.

The Library Law defines the concept, types and main tasks of the public libraries. It provides for library accommodation, transfer construction, equipment and budget, it circumscribes library collection fields, regulates the preservation and revision of library stocks, of training, employing and appointing of librarians and determines the drawing up and approval of statutes for the different types of libraries. The Law rules that smaller public libraries in the same locality be merged and so-called depository libraries (removal collections) set up in their place. It appoints the tasks and scope of

activity of the National Széchényi Library and defines the substance and methods of library work.

An important feature of the new Law is the creation of networks. The following networks are appointed : 13 scientific library networks, 20 regional public library networks, 17 trade union networks and one school library network. The more important networks are specified hereunder :

I. Networks of general-scientific and special-scientific libraries :

- A) Library Network of the Academy of Sciences ;
- B) University Library Networks, consisting of the
 - a) Library Network of the Lóránd Eötvös University, Budapest,
 - b) Library Network of the Lajos Kossuth University, Debrecen,
 - c) Library Network of the University of Szeged,
 - d) Library Network of the University of Pécs,
 - e) Library Network of the Karl Marx University of Economic Science, Budapest ;
- C) Network of the technical higher-educational libraries ;
- D) Network of technical libraries operated in the field of industrial production ;
- E) Network of agricultural and forestry libraries ;
- F) Network of medical science libraries ;
- G) Network of museum and art libraries ;
- H) Network of archival libraries ;
- I) Network of libraries operated in the field of physical culture.

II. Network of School Libraries.

III. Networks of Public Libraries, consisting

- A) of the Network of the Regional Libraries,
 - a) Municipal Library Network,
 - b) County Library Network ;
- B) of the Network of the trade-union libraries.

The Law authorizes the Minister of Public Education to organize additional library networks, if necessary. To support the Ministry of Public Education in its professional supervisory activity, a National Council of Librarianship has been assigned to the Ministry to act as an advisory organ, whose members, numbering 25, shall be appointed from among the country's leading librarians. An important chapter of the Law rules that documentary work should be more closely attached to that particular library to which it lies nearest in scope of activity.

The new Library Law terminates the first decade of democratic library policy in Hungary and opens up new vistas for the planned development of librarianship. From now on it seems to be warranted that Hungarian libraries, on the one hand closely allied to the domains whose library requirements they are assigned to meet, will — at the same time — be able to develop under uniform, centralized professional guidance and control.

Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata

I

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyidős magával az Akadémiával, s története szorosan kapcsolódik az Akadémia történetéhez.¹

Az Akadémiai Könyvtár alapítása kevéssel az Akadémia alapítása után, 1826. március 17-én történt, s gróf TELEKI Józsefnek, az Akadémia első elnökének nevéhez fűződik. TELEKI 30 000 kötetes családi könyvtárát az országgyűlés előtt tett nyilatkozatával, mint elidegeníthetetlen alapítványt ajánlotta fel a Tudós Társaság céljaira.²

Az Akadémiai Könyvtár azonban — e nagylelkű alapítvány ellenére is — meglehetősen nehezen bontakozott ki. Történetének első időszakát (1826—1864) a gátló tényezők ellen folytatott küzdelmek töltik ki.

Az első időkben az Akadémia szűkös pénzügyi helyzete miatt nem igen gondolhatott könyvtárának megszervezésére. Nehezen gyarapodó alaptőkéjének kamataiból a legszükségesebb költségeket (az akadémikusok és tisztviselők honoráriumát, a kiadványok előállítását és a kitűzött pályadíjakat) is csak ügyel-bajjal lehetett fedezni.³ Hivatalos helyiségei egy városi bérleti szállás keretei között különben sem nyújtottak lehetőséget könyvtár felállítására.⁴ Így a TELEKI-könyvtárt több mint egy évtizedig nem lehetett az adományozótól átvenni. A reménytelennek látszó viszonyok között TOLDY Ferenc, akit 1835-ben választottak az Akadémia titkárává,

¹ Tanulmányunk célja kettős: egyrészt vezérfonal akar lenni az Akadémia Könyvtár történetének készülő monográfiájához, másrészt régen esedékes tájékoztató könyvtárosaink számára. Megállapításai főleg nyomtatott forrásanyagra (az *Akadémia Évkönyvében*, *Névkönyvében*, *Almanachjában* és *Értesítőjében* foglalt jelentésekre és egyéb közlésekre) támaszkodnak, de sok vonatkozásban a levéltári anyagot (igazgatósági, nagygyűlési, kisgyűlési jegyzőkönyveket, aktákat) is figyelembe veszi. A mélyebbre hatoló részletkutatások feladata lesz a hiányzó vagy homályos kérdéseket megvilágítani, illetőleg korrigálni. Mint általános áttekintést, szem előtt tartottuk MELICH Jánosnak a tárgyban készült, az akadémiai levéltárban levő kéziratos dolgozatát is (*Az Akadémiai Könyvtár megnyitásának százados évfordulójára*. 1844. dec. 23. — 1944. dec. 23.), de adatgyűjtésünk és előadásunk a maga egészében az említett forrásokra támaszkodik.

² Az alapítólevél latin szövegét l. *Acta Comitiorum Regni Hungariae* 1825—1827. Tom. I. p. 281. — Egykorú kéziratos másolata az Akadémiai Levéltárban 73/1838.

³ *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról* 1832-re. Pest, 1832. 34—36. l.

⁴ Az Akadémia első szállása a Dunasoron, az ún. DERON-házban volt, amely a mai GRESHAM-palota helyén állt. V. ö. *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról* 1832-re. 20. l. — A második szállás a ma is meglevő TRATTNER—KÁROLYI-ház utcai frontjának I. emeletén volt (ma Petőfi S. u. 3. sz.). Ugyanezen ház egyik II. emeleti udvari részében, hét helyiségben rendezkedett be 1838-ban a Könyvtár. L. Akad. Lt. 140/1855. és Ig. Tan. jkv. 1836. szept. 10-i ülés.

vállalkozott a könyvtár megszervezésére.⁵ Első alapvető ténykedése folyóirattár és periodika-gyűjtemény létrehozására irányult. A TELEKI-féle pénz-alapra támaszkodva, rendszeressé tette a legfontosabb külföldi tudományos folyóiratok járatását, s megszervezte a kölcsönző szolgálatot. Ezzel párhuzamosan gyors ütemben s egyre növekvő körben kapcsolatot létesített Európa és Amerika kiemelkedő jelentőségű akadémiaival és tudományos társulataival a kurrens jellegű kiadványsorozatok állandó kicserélése érdekében. A legelső csereviszonyokat a berlini akadémiaival, a philadelphiai természettudományi társasággal, a cseh tudományos társasággal, a müncheni akadémiaival, az edinburghi királyi társasággal és a florenzi akadémiaival sikerült megteremteni.⁶ Alapvető jelentőségű volt másfelől TOLDYnak az a törekvése, hogy ellássa az Akadémiai Könyvtárt a hazai friss nyomdatermékekkel is. Vásárlásokra csak igen szűk keretek között lévén lehetőség, akciót indított a hazai nyomdai termékeknek kötelespéldány-szolgáltatás formájában való megszerzésére. 1836-ban rendeletileg, 1840-ben törvényhozási úton sikerült is biztosítani a kötelespéldány-jogot.⁷ Ilyen módon lassanként megindult az Akadémiai Könyvtár könyv- és folyóiratgyűjteményének kialakulása. Mindezen túl fontos szerepet játszottak a könyvtár létrejöttében azok a nagyarányú, általában több ezer kötetre menő könyv- és könyvtáraajándékok, amelyek egyes magángyűjtők (KRESZNERICS Ferenc, MARCZIBÁNYI Livius, Gr. BATTHYÁNY Gusztáv és Kázmér és SÁNDOR István) birtokából kerültek az Akadémiához, bár ezek inkább csak muzeális anyaggal szaporították az állományt.⁸

Ezt a sokoldalú gyűjtőtevékenységet néhány év múlva nyomon kellett követnie az anyag használhatóvá tételének. Miután sikerült a könyvtár számára egy külön bérleti szállást szerezni, 1839 nyarán TOLDY egy írrok segítségével hozzáfogott a rendezéshez, a felállításhoz és katalogizáláshoz. Három éven át tartó szakadatlan munka után, 1842 őszére a gyűjtemény használható állapotba került, s ettől kezdve rendelkezésére állt az akadémikusoknak. Most már nem volt akadály a TELEKI-alapítvány átvételének sem. Erre 1844 nyarán került sor, s miután a felállítás tüneményes gyorsasággal végbement, 1844. dec. 23-án megtörténhetett az ünnepléses megnyitás.⁹

Ettől az időponttól kezdődik az Akadémiai Könyvtár szervezett működése. A TELEKI-alapítványból és a fentemlített szerzeményező tevékenységből létrejött állományát a megnyitáskor legalább 50 000 kötetre becsülték.¹⁰ Az anyag hét teremben volt felállítva, külön a TELEKI-rész, külön a szabadrendelkezésű rész. A TELEKI-alapítvány három csoportra tagolódott: külföldi tudományos irodalomra, magyar tudományos irodalomra, kézirat-, térkép- és incunabulum-gyűjteményre. Az incunabulumok száma 356, a kéziratkötegeké 600, az atlaszoké 480 volt.¹¹ A nem alapítványi anyag is három főcsoportból állt: folyóiratok és periodikák, könyvek, kéziratok és ritkaságok csoportjából. A könyvek egy ma már fel nem deríthető szakrendszerben

⁵ A Könyvtár kialakulását az 1844. dec. 23-án történt megnyitásig maga TOLDY mondja el. SCHEDEL Ferenc: *Az akadémiai könyvtár rövid története s mibenléte*. A M. Tudós Társaság Évkönyvei. VII. köt. 1842–1844. 86–91. l.

⁶ Uo. 87. l.

⁷ Akadémiai Levéltár (rövidítése ezután: AL. 1/1837.)

⁸ SCHEDEL: *i. m.* 87–89. l.

⁹ Uo. 88–91. l.

¹⁰ Uo. 91. l.

¹¹ Uo. 90. l.

voltak felállítva. A könyvtárban külön olvasó vagy tisztviselői helyiségek nem voltak; olvasásra és könyvtári munkára csupán a könyvvállványok között elhelyezett asztalok szolgáltak. A használatot eleinte csak egy betűrendes szerzői kötetkatalógus támogatta.¹² A helybeli olvasás (naponta 9-13 óráig) és a kölcsönzés egyaránt akadémiai tagokra korlátozódott; rajtuk kívül legfeljebb más elismert tudósok kaphattak engedélyt helyben dolgozásra.¹³ A könyvtárnak saját költségvetése nem volt; a könyvbeszerzésre, köttetésre és egyéb kiadásokra szükséges összegeket az Akadémia elnöke utalványozta. A könyvtári rendes folyókiadások évi összege a megnyitás után jó ideig nem igen haladta meg az 500 forintot.¹⁴ A könyv- és folyóiratbeszerzés rendszerint az akadémiai szakosztályok kívánsága alapján történt. A könyvtári személyzet — elvileg — két könyvtárosból, egy alkalmilag kirendelt írnokból és egy altisztból állt; a vezető könyvtárnokot a TELEKI-alapítványból, a többieket az Akadémia pénztárából fizették. Gyakorlatban hosszú ideig csak egy könyvtáros és egy altiszt működött. Az első könyvtárkezelési és rendtartási utasítás 1848-ban készült, s nyomtatásban is megjelent.¹⁵

A könyvtárnak eképpen kialakult rendje 1865-ig nem sokat változott. Az 1848—49-es politikai események átmenetileg válságos helyzetbe hozták az Akadémiát. A levert szabadságharc nyomában járó abszolutizmus nemcsak az Akadémia működését korlátozta (1857. évi oktrojált alapszabályok), hanem közvetve anyagi alapjait is megrendítette.¹⁶ Ez a körülmény természetesen nem volt kedvező a könyvtár további fejlődésére. A gyarapodás forrásait nem lehetett a fokozódó tudományos igényeknek megfelelően bővíteni. A nagy ajándékozások folyama megállt, a vásárlások továbbra is szerény keretekben mozogtak és egyidőre a kötelezpéldányszolgáltatás is bizonytalanná vált. A külföldi csere volt az egyetlen eszköz, amellyel továbbra is nagy mennyiségű értékes anyaghoz juthatott a könyvtár.¹⁷

Az 1850-es években mégis többrendbeli fontos változás ment végbe a könyvtárban. 1851-ben TOLDY Ferenc, a könyvtár érdemeiben gazdag adminisztrátora leköszönt megbízatásáról, s helyét átadta az első szabályszerűen kinevezett könyvtárnoknak, HUNFALVY Pálnak.¹⁸ HUNFALVY személyében a könyvtár vezetése a legjobb kezekbe került. A jeles szaktudós, a magyar etnográfia és az összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítója, TOLDYÉHOZ hasonló ügyszeretettel és rátermettséggel folytatta a könyvtárfejlesztés nehéz munkáját. Egy emberöltőre nyúló hosszú szolgálata alatt számos alapvető reformot hajtott végre, amelyeknek eredményei részben ma is fennállnak. Működésének kiemelkedő tényei ebben az első időszakban főleg két vonatkozásban mutatkoznak meg. Egyrészt kiváló tudományos hagyatékok (JANCsó- és CZECH-könyvtár, DÖBRENTÉI- és GAÁL György-

¹² Kisgyűlési jegyzőkönyvek (rövidítése a következőkben: KGy.): 1842. nov. 26., 1844. jún. 24., 1844. okt. 12.

¹³ *Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár tisztviselői számára*. Buda, 1848. 22—23. l.

¹⁴ Adatok: a M. Tudós Társaság pénztári jelentéseiben (*Névkönyv* 1844—48.) Igazgatósági jegyzőkönyvek (rövidítése ezután Ig.): 1850—63. Költségvetések.

¹⁵ Akadémiai Kéziratár Tört. 2° 23. — továbbá: *Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár stb.* 27—28. l.

¹⁶ *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831—1881*. Bp., 1881. 16—25. l.

¹⁷ KGy. 1850—1864.

¹⁸ AL. 6/1851, 56/1851, 92/1851.

féle kéziratgyűjtemény, Somssich-könyvtár) megszerzésében,¹⁹ másrészt a könyvtár gazdag kéziratgyűjteményéről való gondoskodásban. Ezzel a tevékenységgel kapcsolatban — mintegy belőle folyó következményként — sikerült a személyi státust is kibővíteni. Az alkönyvtárnokság megszervezésén kívül az Akadémia hozzájárult a kéziratári őr állás rendszeresítéséhez is.²⁰

Nagy veszteség volt a könyvtárra nézve TELEKI József akadémiai elnöknek 1855-ben bekövetkezett halála. TELEKI — az alapítványból folyó kötelezettségein túl — 30 éven át rendkívül bőkezű mecénása volt a könyvtárnak. Nemcsak hivatalból támogatta a könyvtár fejlődését, hanem haláláig magánpénztárából fedezte a külföldi folyóiratok előfizetését, s finanszírozta több jelentős könyvgyűjtemény megszerzését. Végrendelében saját személyi könyvtárával s egy újabb nagyszegű (24 000 forintos) pénzalapítvánnyal gazdagította az Akadémia Könyvtárát.²¹

2

Az 1860-as évtized első felében lezárult a könyvtár történetének kezdeti korszaka. Ekkoriban mind határozottabban rajzolódtak ki egy kedvező változás körvonalai. A fordulat a politikai viszonyok alakulásával függ össze: az abszolutizmus fokozatos felszámolásával és az önálló magyar államiség helyreállításával. A változás döntően hatott ki az Akadémiára. A nemzeti társadalom — az Akadémiában a magyar önállóság jelképét tisztelve — országos adakozással és új nagyszegű alapítványokkal erősítette meg a pénzügyi kűszködő és még mindig bérszálláson szorongó intézményt. Az országos akció nemcsak az alaptőkét emelte, hanem egy önálló székház felépítését is biztosította.²²

1864—65-ben Budapest egyik legszebb helyén, a lipótvárosi Dunaparton épült fel az Akadémia nagyszerű palotája. Harmincöt évi várakozás után a Társaság végre saját hajlékában rendezkedhetett be. Ez az áttelepülés a könyvtárra nézve különösen nagy jelentőségű volt. A megnyitás óta eltelt két évtized során ugyanis a gyűjtemény annyira megszorodott, hogy az 1840—44-ben berendezett könyvtári helyiség — amely már annak idején is szűkös volt — teljesen alkalmatlanná vált rendeltetésének betöltésére. Az újabb gyarapodásnak pedig csak úgy lehetett helyet biztosítani, hogy át kellett térni az egymás mögött, kettes-hármas sorokban való felállításra. Így a 60-as évek elején a könyvtár rendje és használata már roppant nehézségekkel kűszködött.²³

Az új palotába való átköltözéssel a helykérdés a legkedvezőbbben oldódott meg. A könyvtár a dunaparti szárny földszintjén előre megállapított tervek szerint épült, s a fennálló igényeket teljesen kielégítő helyiségeket kapott. Főraktára egy 41×10,5 m terjedelmű, 6 m magas, középen kettős oszlopsorral tagolt, fent boltozattal záruló, templomhajóhoz hasonló csarnok lett. Ezenkívül még két mellékraktár épült az udvari részen. A használat

¹⁹ KGy. 1853. márc. 14. — AL. 70, 74/1856. 619/1860, 23, 24/1861.

²⁰ KGy. 1857. máj. 15., jún. 6. 1858. máj. 29. — Akad. Kéziratár: Tört. 2° 251.

²¹ Ig. 1855. ápr. — AL 40/1856.

²² *Vázlatok a M. Tud. Akadémia felszázados történetéből.* 143—165. l. és a csatolt táblázat. — Ig. 1853. márc. 14.

²³ SCHEDEL: i. m. 90. l.

céljára két egymásba nyíló, összesen 70 személyt befogadó olvasóterem épült. Nem hiányzott a könyvtárnoki dolgozószoba sem; e célra egy külön kis helyiség szolgált.²⁴

Ebben a keretben kellett az ekkoriban kb. 60 000 kötetre menő könyvtárt — a régi rendszer figyelmen kívül hagyásával — korszerű elvek szerint újra rendezni, felállítani és katalogizálni. A biztos szaktudást és rendkívüli testi-szellemi megerőltetést kívánó munkát HUNFALVY könyvtárnok két kollégájával, BUDENZ József alkönyvtárnokkal és RÓMER Flóris kézirattáros-sal, valamint három hivatalsegéddel 1865 tavaszán kezdte meg. Az anyagot egyelőre a régi (TOLDY-féle) rendben állították fel. Már készen volt ugyan egy új, külföldi mintákat nem követő, hanem a gyűjtemény sajátos jellegének megfelelő szakrendszer terve is,²⁵ de ezt a könyvtár folyamatos használhatóságának követelménye miatt csak fokozatosan lehetett megvalósítani. Az új rendszer leglényegesebb újítása a könyvtár maradéktalan egyesítése volt, a TELEKI-alapítvány különállásának felszámolásával.²⁶ Ugyancsak fontos volt a könyvtár kiegészítő részét alkotó, de a könyvanyagtól elválasztva kezelt kéziratár megszervezése.²⁷ Egy év alatt — 1866 nyaráig — sikerült az ideiglenes felállítást végrehajtani. A főraktárban a hossz tengelyre merőlegesen, fülkeszerűen felállított, stílusosan kiképzett 4 méter magas faállványokon, közel 2500 m-nyi polcsonon foglalt helyet a könyvtár, az egyik udvari raktárban pedig a kéziratár. 1867 elején — a régi katalógus által nyújtott lehetőségek mellett — megnyiták az olvasótermek, és megkezdődött a könyvtár használata.²⁸

A munka javát jelentő feladatokat, az új rendszer létrehozatalát és az új katalógusok elkészítését természetesen csak fokozatosan lehetett végrehajtani. Ez a feladat — a napi könyvtárosi funkciók állandó ellátása mellett és az újszerzeményi anyag előnyben részesítése miatt évtizedekre elhúzódott.

A vezető könyvtárnok még a megnyitás előtt kidolgozta az új használati szabályzatot. E szerint az olvasótermek minden héten öt napon, naponta délelőtt 10-től déli 13 óráig voltak használhatók; az akadémikus-olvasóterem ülések napján még délután 15 és 17 óra között is. Az előző évtizedek hagyományát követve, meglehetősen sok volt a szünnapok száma; zárva volt a könyvtár minden ünnepen és hétfőn, továbbá az akadémiai nagygyűlés hetében és a nyári akadémiai szünet két hónapjában. Az akadémikusok és egyetemi tanárok olvasását messzemenően megkönnyítették; a friss folyóiratokat és hírlapokat szabad használatra bocsátották, a raktárból kikért könyvek számát nem korlátozták, a kölcsönzés egy-két hónapra terjedt, s még a nyári szünidőben is lehetséges volt. A közönség számára a könyvtár használata viszont erősen korlátozott volt: senki sem kapott az olvasóteremben egyszerre egy könyvnél többet (szótárt és egyéb segédmunkákat nem számítva), s kölcsönzés nem volt.²⁹ Ez a rend 1875-től kezdve annyiban módosult, hogy a délelőtti könyvtárhasználat (11 és 13 óra között) csak akadémikusok számára volt lehetséges, a közönség csak délután 15–19 óra között látogat-

²⁴ KGy. 1865. márc. 20. és 1866. ápr. 9.

²⁵ KGy. 1863. febr. 23. és ápr. 27.

²⁶ AL 161/1863. és 240/1863.

²⁷ AL 809 és 814/1865.

²⁸ Akad. Ért. 1868. 33–35. l. HUNFALVY Pál jelentése.

²⁹ AL 1382/1865.

hatta a könyvtárat, az akadémikusok a délutáni időt is igénybe vehették.³⁰

Új rend alakult ki a könyvtár és az Akadémia közötti viszonyban is. A legfontosabb változás ebben a vonatkozásban a rendszeres könyvtári ellátmány biztosítása volt.³¹ 1865 után a könyvtári költségek állandó tételként szerepeltek az Akadémia költségvetésében. Az évi költségkeret — nem tekintve azt a 15 000 forintos egyszeri államsegélyt, amelyet az elnökség 1864-ben szerzett a nyilvános könyvtárrá való átalakulás előmozdítására³² — 1865-től kezdve néhány évig 1000 forint volt, 1869-től pedig — a kormány által biztosított állandó államsegéllyel — 5000 forintra emelkedett, s ezen a szinten maradt a 90-es évekig.³³ — A másik fontos rendezés a könyvtárvezetést az Akadémia részéről támogató és ellenőrző szaktestületnek (az ún. állandó könyvtári bizottságnak) 1865-ben történt létrehozása volt. Ez tett javaslatot a könyvtárat érintő minden lényeges (kezelési, rendezési, gyarapítási, feldolgozási) kérdésben az Akadémia vezető szerveinek.³⁴

Az adott új keretben és szabályozottságban megindult könyvtári élet 1914-ig, az első világháború kitöréséig folytonosan felfelé ívelő fejlődésben volt, bár a századfordulótól kezdve éppen a nagyarányú gyarapodás következtében már súlyos válságtünetek (hely- és személyzeti kérdés) is megfigyelhetők. A fejlődést mind a beszerzés és feldolgozás, mind a raktározás és használat területén beszédes statisztikai adatok bizonyítják.

Az évi gyarapodás 1885-ig 1500 egység körül mozgott, 1897-ig 2300-ra emelkedett, ettől kezdve 1914-ig pedig minden évben elérte a 10 000-et. A könyvtár tehát a szóbanforgó, csaknem félszázadra terjedő időszakban (1865—1914) mintegy 230 000 művel gyarapodott, ami — a folyóiratoknak, különböző periodikáknak és egyéb füzetes anyagnak kötetekbe foglalásával — kb. 160 000 kötetet tett ki. Vagyis az összállomány, figyelembevée az első időszak (1831—1864) 60 000-nyi állományát is, 220 000 kötet körül lehetett.³⁵

A beszerzés forrásai — bőségi sorrendben — kötelespéldány-szolgáltatás, külföldi csere, külföldi vétel, illetve előfizetés és ajándék. Ezek aránya abszolút átlagszámokban:³⁶

1865—1885-ig	500 : 400 : 350 : 250 egység
1886—1897-ig	850 : 700 : 350 : 300 „
1898—1914-ig	8500 : 850 : 450 : 200 „

A nagyobb könyvgyűjtemények ajándékozása ebben az időszakban már ritkábbá vált; jelentékenyebb csak alig egy-kettő akadt, az 1200 kötetes PULSZKY-féle archeológiai gyűjtemény, az 1600 kötetes HADIK Gusztáv-könyvtár, a WALDSTEIN-féle gyűjtemény, a SZILÁGYI Dániel-féle orientalisz-

³⁰ M. Tud. Akad. Almanach 1876-ra. 240—422. l.

³¹ Az eddigi állapotra l. Ig. 1850—65. Költségvetések.

³² KGy. 1864. márc. 14.

³³ KGy. 1869. jan. 9. — Ettől kezdve l. az Akad. Ért.-ben évente közölt akadémiai költségvetési táblázatokat.

³⁴ AL 1382/1865.

³⁵ A számadatokat évről évre közlik az Akad. Ért.-ben közzétett könyvtári jelentések.

³⁶ Uo.

tikai könyvtár, valamint a SISKOVICS-, REINER- és KATONA Lajos-féle gyűjtemény.³⁷

A kötelespéldányok megtízszereződése 1898-tól fogva az előző évi új kötelespéldány-törvénnyel áll összefüggésben, amely a korábbi hézagoss, hanyag nyomdai beszolgáltatást szigorúan megrendszabályozta. — A külföldi csere fokozatosan, de mégis számottevően fejlődött: 1865-ben közel 100, 1880-ban mintegy 150, 1890-ben több mint 160, 1900-ban több mint 190 és 1910-ben több mint 230 akadémiai és tudományos intézettel folyt a kiadványok kicserélése. A vétel 1898 utáni fokozódását a költségvetési keretnek előbb 5000 forintról 6500 forintra (= 13 000 koronára), majd 18 000 koronára való emelése, továbbá ennek 1901-től újabb évi 2000 koronás állami dotációval való megtoldása tette lehetővé.³⁸

Ezzel a jelentős mértékű gyarapodással párhuzamosan megfelelő ütemben haladt a feldolgozás. A régi és új anyag rendezése, felállítása és katalogizálása szakcsoportok szerint történt. A használat érdekeihez igazodó sorrend szerint, minden évben 2—3 szakot képeztek és katalogizáltak az 1863-ban készült, de később lényegesen módosított, teljességében 54 szakcsoportból álló új szakrendszer keretében. A háromtagú könyvtáros gárda (főkönyvtárnok és két alkönyvtárnok) időnként 2—3 írnok bevonásával évente átlag 2000 művet tudott feldolgozni. Feladatuk a gyarapodási (ún. járulék-) napló vezetésén kívül előbb kétféle (helyrajzi és szak-), utóbb 1888-tól háromféle (helyrajzi, szak- és általános) katalógus készítésében állt. 1865-től 1898-ig 58 000 műről készült címfelvétel. A helyrajzi katalógus főlíó alakú kötetekből állt, az általános és a szakkatalógus negyedréte alakú cédulákból. A szakkatalógus (amely egy-egy szak anyagát a szerzők betűrendjében tartalmazta) a közönség katalógusa volt. Az általános katalógus csak a könyvtárosoknak állt rendelkezésükre.³⁹ A könyvtár legjelentősebb gyűjteményeiről (a folyóiratokról és periodikákról, a diplomatáriumokról és incunabulumokról) a századforduló körül nyomtatott tájékoztatók is megjelentek.⁴⁰ Az évtizedeken át kiegyensúlyozott feldolgozás, az 1897. évi kötelespéldány-törvény nyomán hirtelen felszökött gyarapodás miatt, komoly válságba került. A háromtagú tisztviselői kar nem tudott megbirkózni a megnövekedett feladatokkal: a feldolgozási átlag 1905-ig megmaradt a régi 2000-es szinten, s csak a világháború előtti utolsó tíz évben (alkalmi munkaerők fokozott bekapcsolásával) emelkedett 2900-ra. Ez annyit jelentett, hogy a korszak utolsó másfél évtizedében rengeteg feldolgozatlan anyag gyűlt fel a raktárakban.⁴¹

A feldolgozásnak fontos eredménye volt ez időszakban a különgyűjtemény jellegű kéziratár elrendezése, felállítása és katalogizálása. Ezt a munkát még RÓMER Flóris (1861—1869-ig kéziratár) indította meg, majd az ő nyomán folytatta 1876—1891 végéig JAKAB Elek akadémikus történettudós

³⁷ DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Bp., 1917. 96—98. l.

³⁸ Vö. Évi könyvtári jelentésekkel az Akad. Ért.-ben 1865—1913.

³⁹ Évi könyvtári jelentések az Akad. Ért.-ben. — Mindhárom katalógus még ma is megvan, sőt használatban van.

⁴⁰ JAKAB Elek: *A M. T. Akadémia Kézirat-tárának ismertetése*. Bp., 1892. HELLEBRANT Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő őnyomtatványoknak jegyzéke*. Bp., 1886. HELLEBRANT Árpád: *Diplomatáriumok és monumenták a M. T. Akadémia Könyvtárában*. Bp., 1909. *Folyóiratok és időszakos kiadványok a M. T. Akadémia Könyvtárában*. Bp., 1906. Katona Lajos *Könyvtárának címjegyzéke*. Bp., 1911.

⁴¹ Könyvtári jelentések 1898—1913.

mint megbízott. A 2400 kötetet, illetve tékát magába foglaló anyagot a kor rendszerező divatja szerint könyvek módjára, szakrendszerben, tizenhat osztályban állították fel, az egyes szakokon belül négy nagyságcsoportban. Az anyaghoz (amely kötetes kéziratokon, analectákon és leveleken kívül mintegy 11 000 darab oklevelet is tartalmazott) általános és helyrajzi katalógus készült.⁴² Néhány év múlva azonban kitűnt, hogy sem az elrendezés, sem a katalógus nem felel meg a jogos igényeknek, és 1904-től új rendezés, illetve katalógizálás kezdődött, amely megint évtizedekig tartott.⁴³

A kéziratár mellett a századfordulón — magánosok ajándékaiból — egyéb különgyűjtemények is kialakultak. Ilyen volt az Akadémia első alapítójának, SZÉCHENYI Istvánnak kézirateit, könyveit és egyéb emlékeit tartalmazó SZÉCHENYI-Múzeum (1880 körül),⁴⁴ az ELISCHER Boldizsár-féle, 4100 egységből álló GOETHE-gyűjtemény (1895),⁴⁵ RÁTH György 2364 kötetes XVI—XVII. századi hungarica-gyűjteménye (1905),⁴⁶ amely az Akadémia hasonló jellegű és nagyságú állományát egészítette ki, végül KAUFMANN Dávid 2620 kötetes, világhírű kódexeket tartalmazó hebraica-gyűjteménye (1906).⁴⁷ Valamennyiről nyomtatott katalógus készült.

Ami a raktárviszonyokat illeti, a raktárak felszerelése sokáig hiányos volt (a főraktárba 1875-ben vezették be a központi gőzfűtést, a villanyvilágítást 1895-ben), férőhely tekintetében azonban 30 éven át (1895-ig), úgy látszik, kielégítő volt a helyzet, bár a szakok száma ekkoriban már elérte az 52-t. Helyhiány miatti panaszok először a 90-es évek közepén hangzottak el, de a helyzet csak az 1898-ban meginduló kötelespéldányozón következtében vált tűrhetetlenné. A raktár bővítés égető szükség lett. Az első világháború kitöréséig négy nagy bővítés történt. 1898-ban — lemondva a hírlapok további gyűjtéséről — a nagy udvari raktárban tárolt hírlapanyagot részben a Nemzeti Múzeum könyvtárának adták át, részben az alagsorba telepítették, s a felszabadult termet könyvraktárrá alakították.⁴⁸ 1901-ben a főraktár 52 állványának tetejére toldalékpalcokat építettek, ezzel újabb 9—10 000 kötet számára sikerült helyet nyerni.⁴⁹ 1909-ben a palota egyik elsőemeleti ötszobás szolgálati lakását szerezte meg a könyvtár, s korszerű vasállványokkal beépítve, mintegy 25 000 kötetet befogadó új raktárt teremtett.⁵⁰ Végül 1911-ben a palota földszintjén levő négyszobás főkönyvtárnoki lakást rendezték be raktárnak.⁵¹ Mindez azonban csak ideig-óráig segített a bajon.

A magyarányú fejlődés az olvasóforgalomban mutatkozott meg legkevésbé. Az újrarendezett Nemzeti Múzeumi könyvtár és az újonnan felépült Egyetemi Könyvtár nagy befogadóképességű olvasótermének 1875. évi megnyitása az egyetemi városrésztől kissé távolabb eső Akadémiai Könyvtár

⁴² *Jelentés a Kéziratár rendezéséről. Kivonat Jakab Elek ... előterjesztéséből.* Akad. Ért. 1892. 132—139. l.

⁴³ Akad. Ért. 1897. 231. l. Akad. Ért. 1905. 356—358. l.

⁴⁴ SZILY Kálmán — VISZOTA Gyula: *A Magyar Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumának tárgyjegyzéke.* Bp., 1905.

⁴⁵ HELLER Ágost: *Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa.* Bp., 1896.

⁴⁶ Ráth György régi magyar könyvtára. Bp., 1905.

⁴⁷ WEISZ Miksa: *Kaufmann Dávid könyvtárának héber kéziratai és könyvei.* Bp., 1906.

⁴⁸ Akad. Ért. 1898. 104, 231—232. l. — 1899. 224—225. l.

⁴⁹ Akad. Ért. 1902. 243. l.

⁵⁰ Akad. Ért. 1910. 254. l.

⁵¹ Akad. Ért. 1912. 266. l.

kezdetől fogva mentesítette a túlforgalomtól. A 70 személyt befogadó két olvasóterem⁵² — úgy látszik — nem is volt kihasználva, mert az akadémikusok olvasóját valószínűleg a századvégi raktárszűke idején felerészben elfalazták és raktárrá alakították át. Az olvasóforgalom a szóbanforgó félszázad (1865—1914) folyamán alig változott. A látogatók száma 1910-ig évi 6000—10 000 között mozgott, ettől kezdve azonban, valószínűleg a Fővárosi Könyvtár és más szakkönyvtárak megnyitása következtében — 3500—5500-ra apadt. Valamivel több volt (6000—14 000) a használt művek száma. A kölcsönzési forgalom — a tudósok körére korlátozódván — természetesen jóval szűkebb keretek között mozgott, de ez is feltűnően egyenletes volt. Évente 130—200 személynek 400—1200 művet kölcsönzött a könyvtár. A kéziratárat évente 60—100 helyben kutató és 20—30 kölcsönző szaktudós vette igénybe. Az olvasóterembe kezdetől fogva bevezették a gázvilágítást, 1875-től a központi fűtést is.⁵³

Az Akadémiai Könyvtár fentvázolt nagyarányú kibontakozása legnagyobb részben HUNFALVY Pál főkönyvtárnok érdeme. Minden, ami 1851 és 1891 között történt, tulajdonképpen az ő műve, mert az ő tervei, az ő irányítása, az ő ellenőrzése alatt ment végbe. Segítőtársai közül különösen kiemelkedik HELLEBRANT Árpád alkönyvtárnok, aki 1879-től állt a könyvtár szolgálatában, és nemcsak nagy könyvtártechnikai és elméleti szaktudásával, hanem a könyvtárt ismertető tudományos publikációival is megörökítette nevét. HUNFALVY után a könyvtár először FRÖHLICH Róbert (1892—1893), később HELLER Ágost (1894—1902), majd SZILY Kálmán (1905—1924) vezetése alá került. A két utóbbi nevéhez fűződik a raktárkérdés megoldása és a feldolgozás részleges reformja.

3

Az első világháború kitörésével véget ért az Akadémiai Könyvtár egyenes vonalú, nagyarányú fejlődése. 1914-től 1949-ig — a meg-megújuló súlyos politikai-gazdasági válságok következtében — a könyvtár többnyire igen kedvezőtlen körülmények között volt kénytelen funkcióit ellátni, s fejlődési vonala ehhez képest széles, mély hullámvölgyeket és rövid, alacsony emelkedőket mutat.

Az 1914—18-iki világháború romboló hatása a könyvtár életében fokozatosan mutatkozott meg. A pénzügyi helyzetben jó darabig nem állt be számottevő változás, 1918-ig az évi ellátmány csökkenése nem volt katasztrófális (19 800 koronáról 12 000 koronára csökkent), s nem esett hirtelen a pénz vásárló ereje sem, de a külföldi kapcsolatok megszakadása és a belső könyvtermelés visszaesése folytán a pénzerő egyre kevésbé volt célszerűen felhasználható. A külföldi csere és vásárlás csupán Németországra és Ausztriára korlátozódott. A cserekapcsolatok száma 1918-ig — az 1913-i állapottal szemben — 287-ről 87-re, a kapott csereanyag mennyisége 770 műről 320-ra, a külföldi vásárlás, illetve előfizetés mennyisége pedig 520-ról 150-re esett vissza. Jelentékeny volt a kötelesepéldányok apadása is: amíg 1913-ban 8900 mű érkezett be, 1918-ban csak 5700.⁵⁴

⁵² Magyar Minerva. V. köt. 1912—1913. Bp., 1915. 52—53. l.

⁵³ Vö. az Akad. Ért. egyes évfolyamaiban foglalt könyvtári jelentésekkel.

⁵⁴ Akad. Ért. 1914. 295—297, 1915. 307—310., 1916., 346—349, 1917. 280—282. 1918. 220—221., 1919. 162—163. l.

A bajt, amelyet a nagyértékű periodikák sorának megszakadása és egyáltalában a külföldi tudományosságtól való elszakadás jelentett, növelte a feldolgozás nagyarányú visszaesése és a raktárbővítés teljes megállása. A katalogizálás mértéke — mivel a tisztviselői kar továbbra is a hagyományos 3—4 főből állt, a kisegítő írások alkalmazása viszont megszűnt, — évi 2900 műről 1000-re esett. 1918-ig fokozatosan megállt a kéziratár rekatalogizálása is.

Betetőzte ezt az általános visszafejlődést az olvasóforgalom csökkenése. Az egyre fokozódó szénhiány miatt az olvasótermet 1917-től kezdve a téli hónapokban zárva kellett tartani. Így a látogatók száma az 1913. évi 4500-ról 1918-ban 1100-ra, a használt művek száma 6300-ról 1800-ra fogyott. Ugyanekkor a kölcsönzési forgalom érthető módon némileg emelkedett: a kölcsönzők száma 150-ről 330-ra, a kölcsönzött művek száma 700-ról 800-ra nőtt.⁵⁵

Ez a válságos állapot hosszan átnyúlt a háború utáni évekre is. A háború okozta kiesések és mulasztások kellő ütemű pótlását sokáig gátolta az óriási méreteket öltött pénzügyi infláció. A könyvtár költségvetési kerete az 1918. évi 12 000 koronáról 1926-ig 78 500 000 koronára növekedett.⁵⁶ Az aggastyán SZILY főkönyvtárnok — aki 1905-ben mint nyugalmazott akadémiai főtitkár csaknem 70 éves korában lépett hivatalba — és közel 70 éves segítőtársa, HELLEBRANT alkönyvtárnok tétován állt a forgatagban. A külföldi vásárlásokat és folyóirat-előfizetéseket az értéktelen pénzzel nem sikerült megindítani; nem igen tudták felvenni a cserekapcsolatokat sem, mert — a magyar akadémiai könyvkiadás elakadása miatt — nem volt mivel cserélni.⁵⁷ Kívételszámba mentek azok a külföldi akadémiák (London, Edinburgh, Róma), amelyek önkéntesen, ellenszolgáltatás nélkül is megküldték kiadványaikat. Így sokáig egyedül a kötelespéldány-szolgáltatás volt az a forrás, amely a könyvtár állományát gyarapította. A katalogizálás is akadoz a, csupán a háborús mértékben (évi 1000 mű) folyt, s ennek következtében tovább szaporodott a feldolgozatlan anyag. Fűtés híján folytatódott a pangás az olvasóforgalomban is.⁵⁸

A fordulat SZILY főkönyvtárnok halála (1924) és HELLEBRANT alkönyvtárnok csaknem egyidejű nyugalomba vonulása (1925. jan.) után bontakozott ki. 1925 elején a 69 éves FERENCZI Zoltán személyében a budapesti Egyetemi Könyvtárnak évtizedeken át volt igazgatója került a könyvtár élére. Az új főkönyvtárnoktól mint országoshírű könyvtári szaktekintélytől várta az Akadémia rendkívül lehangolt, a korszerű igényektől messze elmaradt könyvtárának felemelését. FERENCZI működése — az infláció tomlóllásának ellenére — két év alatt valóban jelentős eredményekkel járt. Hat főnyi, többnyire fiatal emberekből álló tisztviselői karával, akik közül ötöt 1923—24-től kezdődőleg — a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló 1923. évi I. t. c. értelmében — a Köznevelésiügyi Minisztérium bocsátott az Akadémia rendelkezésére, és 3 altiszttel⁵⁹ a következő tervszerűen megfontolt reformokat valósította meg. Alapvetésként még 1925-ben részben a palota újabban kiürített helyiségeiben, részben a szomszédos bérházban

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Akad. Ért. 1927. 64. l.

⁵⁷ Akad. Ért. 1922. 84. l.

⁵⁸ Akad. Ért. 1920. 21—22., 1921. 187—188., 1922. 84—85. l.

⁵⁹ M. Tud. Akad. Almanach 1924. 77—78. l., 1925. 75—76. l. 1926. 74—75. l., 1927. 76—77. l.

megszerzett üzlethelyiségek sorában sikerült három új raktárt biztosítani, mintegy 1700 folyóméter rakterülettel; ezáltal az ekkor 54 szakban csoportosított 262 000 kötetre menő állományt maradéktalanul elhelyezhette. Második lépésként újjáélesztette a tíz év óta teljesen lehanyagolt szerzeményezést. Megfelelő devizák biztosításával 1925-ben újból megindult a külföldi folyóiratok előfizetése, s a megújuló akadémiai könyvkiadás alapján széles körben elkezdődött a régi cserekapcsolatok újrafelvétele. Az eredményt az évi gyárapodás mennyiségének 6500—7000 műre való emelkedése jelzi, szemben az előző évek 2500—3500-as mennyiségével. Harmadik lépés a feldolgozás reformja volt. Ez egyrészt az egységes növedéknaplózás megindításában állt (eddig ugyanis szerzeményi csoportonként külön-külön történt a naplózás), másrészt az írógéppel való katalogizálás bevezetésében. Sor került végül az olvasószolgálat megjavítására is. A forgalom csakhamar a háború előtti színvonalra emelkedett, sőt könyvhasználat tekintetében még magasabbra (3000—4000 olvasó, 10 000—13 000 mű).⁶⁰

A nagy lendülettel megindult hasznos reformtevékenység FERENCZINEK 1927 tavaszán történt halála miatt sajnálatosan épp akkor maradt abba, amikor az új, értékálló valuta létrejöttével az Akadémia évi 120 000 pengő állandó államsegélyt nyert, s amikor, egészen váratlanul, egy tudománykedvelő arisztokrata, VIGYÁZÓ Ferenc végrendeletileg olyan hatalmas vagyont hagyott az Akadémiára, amilyennel az fennállása óta még nem rendelkezett. A VIGYÁZÓ-vagyon nagyszerű lehetőségeket kínált az Akadémiai Könyvtár gyökeres újjászervezésére.⁶¹ Ilyen átfogó jellegű, a századforduló óta esedékes korszerűsítésre azonban több okból nem került sor. Elsősorban azért, mert az Akadémia más célokat kívánt a VIGYÁZÓ-vagyonnal szolgálni, a könyvtárnak általában csak 6000—9000 pengős évi ellátmányt biztosított; másodsorban, mert alig néhány évi prosperitás után 1931-ben a világgazdasági válság következtében a jövedelmek megcsappantak; végül mert a könyvtárvezetés nem folytatta FERENCZI általános jellegű, újjászervező munkáját.⁶²

Az 1928-ban kinevezett új főkönyvtárnok, SZINNYEI József, jeles finn-ugor nyelvész mint nyugalmazott egyetemi tanár 71 éves korában vállalta el a könyvtár vezetését. Az adott problémákat — elődjével ellentétben — nem párhuzamosan, hanem egymásután kívánta megoldani. Először a háború és infláció okozta nagy könyv- és periodikahiányok pótlásában látta főfeladatát (1928). E vonalon megkezdett tevékenységétől azonban hamarosan eltért, s 1929—1935-ig, részben külső munkaerők bevonásával, katalogizálási munkákat végeztetett, úgyszólván teljesen mellőzve a külföldi vásárlásokat és előfizetéseket. Célkitűzésének megváltoztatására főleg az indította, hogy 1929-ben az említett nagy örökség részeként átvette az Akadémia a VIGYÁZÓ-család mintegy 17 000 kötetből álló, kódexekben, ősnymtatványokban, régi hungaricumokban és egyéb ritkaságokban gazdag könyvtárát, amelynek feldolgozása mellőzhetetlennek látszott. Ugyancsak katalogizálást kívántak az ugyanezen időben megszerzett más, értékes nagy könyvajándékok is (STEIN Aurélnak mintegy 1200 kötetes kasmiri könyvtára, KÉGL Sándornak kb. 2800 művet magában foglaló orientalisztikai gyűjteménye), nem is szólva

⁶⁰ Akad. Ért. 1927. 20—23. l.

⁶¹ Akad. Ért. 1928. 175—178. l., 1929/30. 88—100. l., 1931. 88—107. l., 1932. 303—312. l. stb.

⁶² Akad. Ért. 1929/30. 76. l., 1931. 60. l., 1932. 296. l. stb.

a régi ajándékokról és a kb. 40 000 kötetre menő kötelespéldány-maradványokról. A munka meghozta az eredményt: mintegy 134 000 műre terjedő anyagot sikerült katalogizálni, ami gyakorlatilag nemcsak a különböző ajándék-könyvtárak és a kurrens gyarapodás feldolgozását jelentette, hanem az évtizedek óta felgyülemlett roppant mennyiségű hátralékok felszámolását is. Szépen egészítette ki ezt a nagy jelentőségű teljesítményt az 1904 óta folyó kéziratári rekatalogizálás befejezése.

1936-tól kezdve a könyvtár ismét a külföldi vásárlások útjára tért vissza. Ezzel a programmal azonban elkésett: a beszerzéseknek 1939-ben lényegében véget vetett a második világháború kitörése. Az idáig beszerzett művek száma mindössze 765 volt. Ettől kezdve 1941-ig már csak a háborúnyújtotta szűk lehetőségek között tudott a könyvtár (évi 150—180 kötetet) beszerezni. Szerencse, hogy az 1925—26-ban megindított cserekapcsolatok — mivel jelentősebb pénz- és munkabefektetést nem kívántak — a katalogizálási időszakban is fejlődtek, s közel 190 állandó relációt eredményeztek.⁶³ Jórészt megoldatlanok maradtak a könyvtár alapvető fontosságú kérdései is. Számbajövő javulás csupán személyzeti vonatkozásban következett be, de ez is külső tényező segítségével. 1934-től 1943-ig a Közoktatásügyi Minisztérium összesen 4 gyakornokot, illetve középiskolai tanárt rendelt szolgálattételre a könyvtárba. Velük együtt 10-re emelkedett a könyvtárosok száma. Az altisztek száma viszont 3-ról 2-re csökkent.⁶⁴ A raktárkérdés terén lényeges változás nem történt. Az 1925—26-ban létesített új raktárak néhány év alatt megteltek; az újból fellépő helyhiányon 1932-ben nagyarányú anyagátrakással, illetőleg tömörítéssel és a főraktári fülkékben elhelyezett pótállványokkal próbáltak segíteni. A raktári s egyszersmind a feldolgozó munka megkönnyítését szolgálta a régi központi fűtőberendezésnek a főraktárban 1940 folyamán történt kicserélése. Munkaszobák híján ti. a megszaporodott tisztviselőket a raktárban kellett elhelyezni.

Ennyiben álltak azok az eredmények, amelyeket a század eleje óta s főképp az első világháború alatt a fejlődésben elmaradt Akadémiai Könyvtár színvonalának emelése érdekében másfél évtized alatt sikerült elérni. Jóformán még csak egy-két vonatkozásban állt elő többé-kevésbé megfelelő helyzet, s már ismét háborúba kerültünk, mégpedig olyan háborúba, melyben hadszíntérré vált az egész ország.

1943 nyarán, amikor a harcér Magyarországot határai közelébe került, a könyvtár új vezetőt kapott. Az elhalt SZINNYEI Józsefet MELICH János, a szláv filológia nyugalmazott egyetemi tanára váltotta fel. Az új főkönyvtárnok hivatalbalépésekor — 71 éves korát megcáfoló frissességgel — terjedelmes reformprogramot dolgozott ki a könyvtár korszerűsítésére. A reformok ideje azonban elmúlt, most már egyetlen feladatra kellett minden erőt összpontosítani: a könyvtár állományának a háborús pusztulástól való megmentésére.⁶⁵

1943 elején — tekintettel a bekövetkezett légiveszélyre — a budapesti nagy közgyűjtemények megkezdték legértékesebb anyaguk elcsomagolását, illetve biztonságba helyezését. Példájukat az Akadémiai Könyvtár is követte.

⁶³ Akad. Ért. 1929/30. 14—25. l., 1931. 30—45. l., 1935. 310—321. l., 1936. 137—147. l., 1937. 200—209. l., 1938. 163—172. l., 1939. 163—172. l.

⁶⁴ Magy. Tud. Akad. Almanach 1928. 82—83. l., 1929. 86—87. l., 1930. 89—91. l., 1931. 96—99. l., 1932. 101—103. l., 1935. 108—111. l., 1938. 115—118. l.

⁶⁵ AL. MELICH János: *Jelentés a Könyvtár 1943—44. évi állapotáról.*

Az elvégzendő munka igen sokrétű és felelősségteljes volt; ki kellett válogatni a könyvtár hatalmas anyagából azokat a darabokat, amelyek pótolhatatlan értéknek számítottak, ezekről jegyzéket, illetve mikrofilmet kellett készíttetni, s aztán mindent vízhatlan ládába csomagolva, kijelölt óvóhelyre szállítani. Az elrejtés több szakaszban zajlott le, s 1944 tavaszán zárult. A kódexek, a magyar irodalom és tudomány klasszikusainak kéziratai, az ősnymtatványok, a régi hungaricumok, a GOETHE- és KAUFMANN-gyűjtemény válogatott darabjai s más ritkaságok 30 ládába csomagolva részben a Nemzeti Bank veszprémi bombabiztos óvóhelyére, részben a budai Várhegy alatti fedezékbe, s innen később a Nemzeti Múzeum pincéjébe kerültek. Ezenkívül még rengeteg anyag (a kézirat- és academica-gyűjtemény, a katalógus) jutott az Akadémia saját pincéjébe is. A Budapest ellen intézett első nagy légitámadás (1944. április 3.) után sor került az olvasóterem bezárására, majd gyors egymásutánban megszűnt a többi életműködés is: a kölesönzés, a feldolgozó munka, a vásárlások, az előfizetések. 1944 nyarától kezdve korlátozott felügyeleti szolgálat keretében már csak két funkciót végzett a könyvtár: a kötelespéldányok átvételét és az akadémikusok kutatómunkájának támogatását.⁶⁶

A Budapesten 1944 karácsonyától 1945. február 14-ig lezajlott harcok alatt az Akadémia dunaparti épülete és vele a könyvtár rendkívül erős tűzhatásnak volt kitéve. A palotát számos romboló és gyújtóbomba érte, a könyvtárnak azonban sikerült a tűzvésztől megmenekülnie. Károk enélkül is bőven keletkeztek. Épület és berendezés majd minden helyiségben megrongálódott. Egyes mellékraktárak romok alá kerültek, másokban az állványok összedőltek, s több mint 1000 könyv szétroncsolódott, de sokat szenvedett maga a főraktár is, amely két hónapon át ablaktalanul tárva-nyitva állt az utca felé.⁶⁷

A romok eltakarítása és a földredőlt anyag felállítása rendkívül nehéz körülmények között (fűtés, világítás, víz nélkül) s csökkent létszámú személyzettel 1945 késő tavaszán kezdődött. Néhány hónap alatt a főraktárt és a tisztviselői dolgozószobát nagyjából sikerült annyira rendberakni, hogy az akadémikusok számára való kölcsönzést meg lehetett indítani, de az olvasótermet — mennyezetének megrongálódása miatt — zárva kellett tartani. Egyéb munkák megindításáról nem lehetett szó, mert a könyvtár semmiféle pénzalappal nem rendelkezett, és sem a szükséges javításokat nem tudta elvégeztetni, sem a szükséges anyagokat (fűtőanyag, papíros, írószer) nem tudta beszerezni, sőt sokáig — a portókölttség miatt — a kötelespéldánycsomagokat sem tudta kiváltani. A Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott segélynek nem lehetett hasznát venni a devalváció és a nyomában járó hallatlan méretű infláció miatt.⁶⁸

Az 1946. augusztusi pénzügyi stabilizáció után lassú javulás kezdődött, de az Akadémia vagyoni tönkremenetele miatt, még évekig nem tudott ellátmányt nyújtani. A könyvtárvezetés a legszükségesebb kiadásokra szükséges anyagiakat hulladékpapíros eladásából teremtette elő. 1946-ban 960, 1947-ben 5169 Ft volt az összebevétel. Ezekkel a szerény összegekkel is megpróbált okszerűen gazdálkodni a könyvtár. Elvégeztette a legszükségesebb

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ AL. 372/1948. és MELICH J.: *Jelentés a Könyvtár 1945–47. évi állapotáról.*

⁶⁸ Uo.

javítási munkálatokat (ablakozás, kisebb bútorkárok, írógépjavítás), sőt vásárlást és köttetést is megkísérelt.⁶⁹

A nehézségek ellenére 1946–47-ben két jelentős eredményt sikerült elérni. A fontosabb ezek közül kétségtelenül az 1943–44-ben elrejtett anyag feltárása és visszahozatala volt. A Veszprémbe került 10 láda anyagot csak hosszas nyomozás után sikerül megtalálni Ausztriában (Spital am Pyhrn-ben), ahová a háború alatt a Nemzeti Bank saját anyagával együtt kivittette. Ez 1946 őszén érkezett vissza, sértetlenül. Ugyancsak hiány és kár nélkül került elő a Nemzeti Múzeumban elhelyezett 20 láda anyag és az Akadémia pincéjében elrejtett részleg. De jelentős volt az a váratlan gyarapodás is, amelyre az 1945-ben feloszlott Nemzeti Casino könyvtárának átvételével tett szert a könyvtár. A mintegy 45 000 kötetnyi anyagot — pénzfedezet híján — két részletben (1946 tavaszán, illetve 1947 nyarán) középiskolás diákok szállították be az Akadémiára. A helyreállító jellegű munkák közül ezekben az években kiemelkedik a főraktár szakjainak újrendezése és a nemzetközi cserekapcsolatok újrafelvétele (65 intézmény, 208 kiadvány). Nagyjában ugyanezek a munkák folytatódtak a következő (1948) évben is, de egyre erősebb ütemben és egyre szélesebb körben, mert a Közoktatásügyi Minisztérium ismételten új munkaerőket bocsátott a könyvtár rendelkezésére. Az összlétszám 1948 nyaráig 17 tisztviselőre és 3 altisztre emelkedett.⁷⁰

1948 őszétől kezdve megindult a nagyobbarányú, építkezésekre is kiterjedő helyreállítás, sőt ezen túl a könyvtárnak a népi demokratikus állami és társadalmi berendezéshez igazodó átszervezése is. E program végrehajtását az Akadémia új főkönyvtárnokra, KERESZTURY Dezsőre bízta. Mintegy félszázad óta KERESZTURY volt az első főkönyvtárnok, aki nem 70 év körüli életkorban, s nem a gróf TELEKI-család könyvtáralapító ágának kinevezése alapján nyerte el tisztét. Az átszervezés alapvető feladataként az új vezetés törekvése arra irányult, hogy a századforduló óta meglehetősen önmagába zárkózott könyvtárt az életbe eleven szálakkal visszakapcsolja. Mindenekelőtt a kormányhatóságokkal és társadalmi szervekkel igyekezett állandó jellegű érintkezést felvenni. Az új könyvtárpolitikai tájékozódás kedvező eredményei csakhamar megmutatkoztak, mégpedig éppen a legdöntőbb jelentőségű kérdésekben: a személyzet és a pénzügyi költségkeret kérdésében. A Közoktatásügyi Minisztérium, mint az utóbbi időben ismételten történt, saját költségvetése terhére újabb 17 tisztviselőt bocsátott az Akadémiai Könyvtár rendelkezésére. Így 1948–49 folyamán a könyvtári alkalmazottak száma elérte a 29-et: közülük 24 tudományos képesítésű tisztviselő volt, 2 adminisztratív munkatárs és 3 hivatalsegéd. Ugyanekkor a különböző kormány-szervek segítségével sikerült jelentős (250 000 Ft) pénzügyi alapot teremteni az újjáépítésre.⁷¹

Ezekre a személyi és pénzügyi lehetőségekre számítva, készült el a könyvtár munkaterve, amely az országos újjáépítés 3 éves tervéhez kapcsolódva nemcsak a megrongálódott olvasóterem és raktárak helyreállítását tűzte ki céljául, hanem új raktárak és munkahelyek építését és berendezését is.⁷²

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ AL. KERESZTURY Dezső: *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1948. okt. 1. – 1950. márc. 1-ig végzett munkájáról.*

⁷² Uo.

Az 1949 elején megindult munkálatok valóban szép eredményekhez vezettek. Először az olvasóterem és a hozzácsatlakozó, folyóirat-olvasóvá átalakított terem helyreállítása és új berendezése történt meg.⁷³ Majd megépült a különgyűjtemények (kézirattár, régi hungarica- és ősnymtatvány-gyűjtemény) új helyisége. Ez a palota első emeletén, három teremben nyújtott férőhelyet mintegy 400 folyóméternyi anyag számára. A raktárnövelés programjából is megvalósult néhány fontos részlet. Sikerült a palotában levő akadémiai könyvkiadóvállalati készletraktárt berendezésével együtt megszerezni, s ezzel 850 folyóméternyi új rakterületet biztosítani. Ezenkívül egy új, üveg-födémrel kettéosztott kisebb vasállványos raktár is készült 460 folyóméter férőhellyel. Mindez azonban még távolról sem elégítette ki a szükségleteket.

Az épülő új raktárak, a megnövekedett személyzet és az új pénzügyi keretek biztosították a bátrabb szerzeményezést. 1949-ben mintegy 7000 művel gyarapodott a könyvtár; ezek közül 2400 volt köteleespéldány, 2300 külföldi cserepéldány (240 intézettől), 1200 külföldi vétel és 1200 hazai ajándék. Ezenkívül 530 külföldi folyóirat és 170 hazai folyóirat, illetve periodika járt a könyvtárnak.

Az olvasóforgalom fellendülése szempontjából nagy jelentőségű volt az életbeléptetett új olvasótermi szabályzat, amely reggel 9 órától esti 20 óráig tette lehetővé az olvasást, és ezzel egy több mint 80 éven át fennálló gyakorlatot helyezett hatályon kívül. S valóban 1949/50 fordulóján az olvasók száma havi 350-ről 970-re ugrott fel, az olvasott művek száma 1100-ról 2400-ra. A kölcsönzési forgalmat ugyanekkor havi 130-as személyi és 200—300 kötet-átlag jellemezte.

Az átszervezési tervek közül egy akadémiai bizottság közreműködésével elkészültek egy országos jellegű orientalisztikai gyűjtemény felállításának tervei, sőt a létrehozására szükséges hitelkeret egy részét is sikerült biztosítani.⁷⁴

Mindezek a jelentős építkezések és reformok azonban csak bevezetői voltak egy küszöbönálló még szélesebbkörű és mélyebbreható változásnak, amely az 1949. évi új akadémiai törvény értelmében 1950 elején indult útjára.

BERLÁSZ JENŐ

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta

Az 1949. december 15-én kiadott 1949. évi XXVII. törvénnyel kormányzatunk újjászervezte a Magyar Tudományos Akadémiát, amely ettől kezdve a Magyar Népköztársaság legfőbb tudományos szerve, a magyar tudományos élet vezetője és irányítója lett. Egyben pontosan körvonalazta feladatait, és biztosította ezeknek ellátásához a szükséges anyagi fedezetet is.

Az újjászületett Akadémia kialakította kutatóintézeti hálózatát, melyben legrégibb intézete, az Akadémiai Könyvtár is elfoglalhatta az őt illető helyet.

Az Akadémia feladatainak megállapítása nagymértékben meghatározta könyvtárának alapfeladatát is. Nyilvánvalóvá tette azt, hogy intézetünket az Akadémia keretében folyó munka könyvtári bázisává kell fejleszteni, és tevékenységét minden vonatkozásban a tudományos kutatás szolgálatába kell állítani.

Ennek megvalósítása a könyvtár teljes átalakítását és korszerűsítését kívánta meg. Ilyen irányban azonnal meg is indult a munka, de természetesen nem vezethetett hirtelen változáshoz, és nem történhetett meg egyenletesen, zökkenők nélkül. Az elmaradott és elhanyagolt könyvtár életrekeltéséhez, zárkózottságának felszámolásához és modern tudományos nagykönyvtárrá való alakításához évek kellettek. A fejlődés még így is ugrásszerű volt.

Az átalakulásra az elvi célkitűzéseknek az akadémiai törvényben és az új alapszabályokban való tisztázása mellett elsősorban az anyagi, gazdasági alap megteremtése adott lehetőséget. Az Akadémiai Könyvtár több mint 120 éves fennállása óta most jutott először önálló költségvetéshez, most biztosítottak számára nagyobb létszámkeretet is. (1950 : 29, 1952 : 59, 1955 : 63 fő.) A munkahelyek, a raktárak, a korszerű berendezés legalább évtizedek mulasztásainak helyrehozása is rengeteg — egyetlen más hazai könyvtárban sem jelentkező — nehézséget okozott, de ezeknek megoldásával párhuzamosan, az új anyagi és személyzeti ellátottságra támaszkodva mégis egyre nagyobb arányokban bontakozott ki a könyvtár új alapokon való megszervezésének munkája. Ez különösen 1952 után vett erős lendületet, amikor egy akadémiai és könyvtári szakemberekből álló bizottság az addigi fejlődés eredményeit és hibáit feltárva, igen helyes és meggondolt utat mutatott a további fejlődés számára. E segítő jellegű vizsgálat egyik fontos ered-

ménye volt az is, hogy az Akadémia Elnöksége a könyvtárvezetés elvi ügyeinek támogatására akadémikusokból és könyvtárosokból álló Könyvtári Tanácsot hozott létre.

*

A Könyvtár feladatának lényege — mint láttuk — már az Akadémia újjászervezésekor kialakult. De a fejlődés követelte új célkitűzések megállapítása, a részletek pontos meghatározása és a gyakorlatban való megvalósítása csak hosszabb idő elteltével és megfelelő tapasztalatok alapján kristályosodhatott ki. Így a főfeladatok végleges megfogalmazására 1953 elején került sor, amikor az Akadémia Elnöksége — az akkori könyvtárvezetés javaslatára — a könyvtár működési körét megállapította. Ennek alapján az Akadémiai Könyvtár főfeladatai:

1. A magyar tudományos kutatásnak hazai és külföldi könyvvel és tájékoztatással (bibliográfiával) való támogatása.

2. A magyar tudományos kutatás eredményeinek, mindenekelőtt az akadémiai kiadványoknak rendszeres csere formájában való eljuttatása a külföldi tudományos intézetekhez.

3. Az akadémiai intézeti hálózat könyvtárainak a személyzeti viszonyoktól függő támogatása a könyv- és folyóiratbeszerzés, a kiadványcsere, a mikrofilm és a könyvtári módszertani munka területén.¹

A három főfeladatnak megfelelően fejlődtek a könyvtár funkciói is. A hagyományosnak számítók (állománygyarapítás, nemzetközi cseretevékenység, feldolgozás, raktározás, használat biztosítása, a magyarországi orientálistika könyvtári feladatai) megújultak, átalakultak, s egyben új funkciók kibontakozása indult meg (tájékoztató és bibliográfiai szolgálat, mikrokönyvtári és laboratóriumi munkák, a központi könyvtári helyzetből adódó teendők ellátása). Emellett többi tudományos nagykönyvtárunkhoz hasonlóan az Akadémiai Könyvtár mint önálló tudományos intézet is fokozatos — személyzeti lehetőségeitől és aktuális feladataitól függő — munkába kezdett, s így közvetlenül is segítette és segíti a magyar tudomány, elsősorban a könyvtártudomány fejlesztését.

Említésre méltó az is, hogy 1953-tól kezdődően — a feladatok és funkciók kibontakozásával párhuzamosan — az Akadémiai Könyvtár korábbi elszigeteltségét megszüntetve, belekapcsolódott a hazai könyvtárügyi csúcsszervek (Könyvtártudományi Főbizottság, Országos Könyvtárügyi Tanács) s nemzetközi szervezetek (UNESCO, ASLIB) munkájába.

Természetesen a funkciók gyakorlásának biztosítására megfelelő, korszerű szervezeti keretet kellett találni, és ezt az évek folyamán állandóan fejleszteni, az élet követelményeihez alakítani. Az Akadémiai Könyvtár munkaterülete egyrészt akadémiai helyzetéből következő sokrétű feladatainál, másrészt gyűjteményei speciális tagozódottságánál fogva erőteljesen differenciált, így az egyéni sajátosságokat figyelembevévő, de mégis egyöntetű szervezet kialakítása mindig gondot okozott a könyvtárvezetésnek. Csak többszöri átszervezés, kísérletezés után jutott a könyvtár mai — megfelelőnek látszó — szervezeti formájához. Jelenleg az intézetnek a következő önálló

¹ A központi könyvtári feladatot 1953-ban az Elnökség nem rögzítette le írásban, de egyrészt a könyvtári gyakorlat, másrészt az Akadémia elnökének ilyen vonatkozású rendelkezései ténylegesen kialakították azt.

részlegei vannak: szerzeményezési osztály, nemzetközi kapcsolatok csoportja, feldolgozó osztály, olvasószolgálati osztály (ide tartozik a raktári részleg és a folyóiratkezelés is), tájékoztató és bibliográfiai osztály, különgyűjtemények osztálya. Utóbbi négy részre tagolódik: kézirattár, régi könyvek gyűjteménye, Keleti Könyvtár, mikrofilmtár és laboratórium.² Több mint öt évig, míg 1956 elején az Irodalomtörténeti Intézethez nem csatolták, szervezetileg az Eötvös Könyvtár is az Akadémiai Könyvtárhoz tartozott, mint annak egyik osztálya, bár lényegében önálló könyvtárként működött.

Amint a könyvtár feladatainak végleges tisztázásához is évek kellettek, úgy gyűjtőkörének megnyugtató kialakítása is hosszabb időt vett igénybe. A könyvtár 1950 előtt beszerzett anyaga — főleg könyvanyaga — túlnyomórészt társadalomtudományi volt, a természettudományi szakok kevésbé voltak képviselve. Ezért az Akadémia újjáalakítása előtt pár hónappal akadémiai és könyvtári körökben még az a gondolat is felmerült, hogy a meglevő természettudományi szektort — minthogy annak méltó fejlesztésére nem volt fedezet — teljesen meg kell szüntetni. E terv szerencsére nem valósult meg, hanem úgy határoztak, hogy az eddig gyűjtött természettudományi anyagot sértetlenül meg kell tartani, és a további fejlesztés kereteit ki kell jelölni. Ezzel azonban nem záródott le a probléma, sőt 1950-ben egészen más módon és sokkal nehezebb formában újra jelentkezett. Az újjászervezés előtt három osztályból álló Akadémia most nyolc osztályra tagolva kezdte meg működését, amelyek közül az eddigi eggyel szemben hat volt a természettudományi. Hogyan lássa el ezeket a Könyvtár, melynek feladata az akadémiai munka minden területen való támogatása, eddigi gyűjteményei és érvényben levő gyűjtési politikája alapján kutatási anyaggal? Az akkor kialakult felfogás szerint csak az eddigi gyakorlat módosításával és olyan profiltervezet elkészítésével, amelynek segítségével az intézet minél előbb éppen olyan alapkönyvtárrá fejlődik, mint amilyen a Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő két nagy könyvtár is. A következő évek gyűjtése elvben tehát általános, igen sok tudományterületre részleteiben is kiterjedő volt. A gyakorlatban azonban — már csak anyagi okokból is — megszorításokat kellett alkalmazni, amelyeknek szabályozására a profiltervezetek egész sora készült el. Ezek azonban nem hozhattak végleges megoldást már csak azért sem, mert még nem számoltak eléggé két, időközben jelentkező lényeges tényezővel. Felmerült ui. ekkor már egyrészt az a szempont, hogy az Akadémiai Könyvtár nem önmagában, hanem az egyre-másra alakuló kutatóintézetek könyvtáraival alkot egységet, profilját tehát az intézetek gyűjtőkörének tekintetbevételével kell meghatározni, másrészt az is, hogy a könyvtár profilját az ország más nagy tudományos könyvtárainak gyűjtőkörével is szükséges egyeztetni. Ezeknek figyelembevételével a könyvtár gyűjtőkörének végleges meghatározása

² Az ötvenes években a különgyűjteményi csoportok önállósulásával és a kutatók munkáját szolgáló beruházások végrehajtásával párhuzamosan következett be a jelzett szervezeti differenciálódás: 1951 februárjában a Keleti Könyvtár új termei nyíltak meg, 1951 márciusában a kézirattári dolgozó- és kutatóhelyiségek használatbavételével az újjászervezett kézirattár kezdte meg működését, 1953 januárjában indult meg a tájékoztató és bibliográfiai osztály munkája, 1953 áprilisában a mikrokönyvtár és a laboratórium kezdett el dolgozni. 1954 februárjában a régi könyvek gyűjteménye és az önálló cserecsoporthoz (ma nemzetközi kapcsolatok csoportja) szervezése történt meg, majd 1954 júliusában az olvasószolgálaton belül a nagyértékű és meglehetősen elhanyagolt folyóiratanyag rendezésére külön folyóiratsoporthoz alakult.

1953 elején, a feladatok tisztázásával egyidőben történt meg. Az ekkor hozott elnökségi határozat alapján az Akadémiai Könyvtár gyűjti minden tudomány területéről azokat a segédkönyveket, melyek a magasfokú tájékoztatószolgálathoz szükségesek; a világ összes tudományos akadémiainak hivatalos kiadványait; a marxizmus—leninizmus irodalmát, valamint a módszertani és tudománytörténeti szempontból szükséges egyéb filozófiai irodalmat; a természettudományok terén — a segédkönyvek mellett — csak az alapvető, átfogó jellegű műveket (a természettudományi kutatást közvetlenül szolgáló műveket az intézeti könyvtárak gyűjtik); a társadalmi tudományok területén elsősorban az országos viszonylatban reáharuló szakokat (ezek számára tudományági szakkönyvtár): az egyetemes történet ókori részét, világirodalmat, a világirodalomtörténet egészét, beleértve a klasszika filológiát, az orientalisztikát és a nyelvtudomány minden ágát.

A gyűjtőkörnek ez a meghatározása három évi gyakorlat tapasztalatai alapján lényegében helyesnek bizonyult. Részleteiben azonban természetesen felmerült még egy-két probléma. Ezek közül mint a legfontosabbat kell megemlítenünk azt, hogy hatféle területen *egyetlen* könyvtár képtelen a tudományági szakkönyvtári funkciókat megfelelően ellátni, viszonylagos teljességre törekedni a szakirodalom begyűjtése terén. Különösen két terület átfogása vált számunkra lehetetlenné, mégpedig a világirodalom és a hozzá kapcsolódó irodalomtörténet viszonylagosan teljes gyűjtése. Az Akadémiai Könyvtár a szépirodalom és irodalomtörténet *egészét* önmagában, az ország könyvtári hálózatának többi tagjától elszigetelten, egyedül nem gyűjtheti, ezt gyakorlatilag képtelen keresztülvinni. Saját területünkön, a hálózaton belül már tisztáztuk a kérdést: a Központi Könyvtár szépirodalmi vonatkozásban a klasszikus és kiemelkedő műveket, kritikai kiadásokat gyűjti, a részleteket az Eötvös Könyvtárnak engedi át, irodalomtörténet területén pedig — a kötelező összefoglaló és átfogó művek gyűjtése mellett — állandóan egyeztetési beszerzéseit az Eötvös Könyvtárral. A szépirodalmi és irodalomtörténeti gyűjtés országos szinten való rendezése még a mai napig sem történt meg. Illetékes könyvtárügyi hatóságainknak ezt a problémát haladéktalanul napirendre kell tűzniök.

Az Akadémiai Könyvtár gyarapodása elég egyenletes, évi beszerzési átlaga kb. 16 000 kötet. A kurrensen járó folyóiratok számában — a sikeres cseretevékenység eredményeként — állandó emelkedés tapasztalható. 1955-ben a könyvtárba járó kurrens periodika-féleségek száma 2833 volt.

Devizaellátásunk 1955 végéig nemcsak központi könyvtári, de hálózati viszonylatban is kielégítő volt, s színvonalas könyvbeszerzést tett lehetővé. 1956-tól a jelentkező nehézségeket s a növekvő igényeket figyelembevéve arra összpontosítottuk erőfeszítéseinket, hogy a mintegy két éve már tervszerűen folyó könyvcserét egyre inkább a tudományos könyvek szerzeményezésének jelentős tényezőjévé építsük ki. Ma már világos, hogy a tervszerűen szervezett könyvcserét nem nélkülözhetjük, s értékes anyaghoz jutunk általa. Egyrészt olyan kiadványokhoz, amelyek könyvtárusi forgalomba nem kerülnek, vagy ott már hozzáférhetetlenek, mint az Örmény Akadémia által küldött unikumszámba menő XVIII. századi és XIX. század eleji petrográdi kiadványok, vagy a British Museum ősnymtatványkatalógusa, vagy a Harvard Egyetem Könyvtárától küldött sorozatok (*Harvard Studies in Classical Philology*), másrészt olyan könyvekhez, amelyeknek megszerzése egyébként devizát igényelne.

A különgyűjtemények anyagának kiegészítése állandóan folyamatban van. A Keleti Könyvtár fejlesztése egyik legnagyobb gondunk, de a kéziratok beszerzésével és értékes régi-könyvgyűjteményünk kiegészítésével is törődünk. Különösen fontos számunkra a tudománytörténeti anyag begyűjtése: akadémikusaink levelezésének megszerzése, az országos szempontból is a legjelentősebb ilyenemű gyűjtemények közé tartozó régi magyar, ősnymtatvány és vetustissima anyagunk lehetőség szerinti kiegészítése. Az utóbbi évek folyamán e területeken számottevő eredményeket értünk el (ADY- és MÓRICZ-levelezés, SZEKFŰ- és DOMANOVSKY-hagyaték állományba iktatása, ősnymtatványok, RM-művek, Aldinák megvásárlása).

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy az akadémikusok kéziratainak és levelezésének megszerzése — mely elsősorban az Akadémiai Könyvtár feladata — egyáltalában nincs biztosítva, s inkább egyéni „összeköttetéstől”, mint rendszeres és intézményes tevékenységtől függ.

Fiatalkorú könyvtárunkat értékes kézirataink és ritkaságaink mikrofilmzése mellett különösen két irányban fejlesztjük tovább: egyrészt az Akadémia keretein belül folyó kutatómunkát támogatjuk legtöbbször nálunk hiányzó folyóiratcikk mikrofelvételének külföldről történő megszerzése útján, másrészt a vidéken, de elsősorban külföldön elérhető s a magyar irodalomtörténeti és orientalisztikai kutatást elősegítő kéziratos és régi magyar anyagot mikrofilmzettetjük. Ilyen volt pl. az 1955 folyamán a kolozsvári Egyetemről és a Román Tudományos Akadémiától érkezett, 144 művet kitevő anyag, mely Erdélyből származó régi magyar könyveket, vers- és drámakéziratosokat tartalmaz.

Összefoglalva a könyvtár gyarapításának eredményeit, az állomány megállapítható kötet-, illetve darabszáma 1955 végén a következő volt: mintegy 500 000 kötet könyv és folyóirat (ebből 1100 ősnymtatvány, 6200 RM-mű), továbbá 13 612 kéziratos kötet, 230 461 db kis kézirat, 15 291 db keleti tárgyú kézirat és 1079 mű mikrofilmje.³

A könyvtár korszerű és színvonalas feldolgozó munkájáról szólva mindekelőtt meg kell mondani, hogy a feldolgozás a háborús évek rendkívüli munkái és elégtelen személyzeti ellátottsága miatt nem tudott a beszerzéssel lépést tartani, ezért a könyvtárban még ma is van feldolgozatlan anyag. Ennek jelentősebb része a különgyűjtemények állományából kerül ki, elsősorban a kézirattári, akadémiai levéltári, ősnymtatvány- és keleti anyagból. Emellett még rekatalogizálásra vár a könyvállomány igen jelentős része, amely ma is a régi szak szerinti felosztásban áll. Jobb a helyzet a periodikák területén, mert ezeknek nagyobb része már átment modern katalogizálási folyamaton. Az utóbbi munkával párhuzamosan a részcímes periodikák könyvszerű feldolgozása is folyamatban van.

Könyvtárunkban a rekatalogizálás problémája tehát elég súlyos formában vetődik fel, amit nagyrészt a modern feldolgozási rendszerre való késői áttérés magyaráz. Csak 1950 második felében kezdte meg a könyvtár a korszerű katalogizálást, a decimális szerű szakozás alkalmazását, nemzetközi mé-

³ Meg kell jegyezni, hogy egyes forrásokból — melyeknek eredetét nem ismerjük — az a tévhit terjedt el, hogy a MTA Könyvtárának kötetszáma millió körül van. Lehetséges, hogy a kézirati egységeket is figyelembe vették e magas kötettség megállapításánál. Ezt a hiedelmet az 1955 nyarán végzett hozzávetőleges állományfelmérésünk megcáfolta. Természetesen szükség lesz a kötetszámpontosságú állományszámálásra is.

retű kartonkatalógusok felállítását, a numerus currens szerinti raktározás megvalósítását.

A feldolgozó munka nagy feladatai meghaladják a feldolgozással foglalkozó részlegek kapacitását, végzésük így nem lehet egészen egyenletes, és nem történhet minden vonalon egyforma erővel. Súlypontjait ott kellett kialakítani, ahol jelentős és még feltáratlan anyag volt, ezért az új beszerzések mellett elsősorban az ősnymtatványok (ezeknek katalógusa elavult és hiányos), kéziratok, akadémiai iratok és részcímes periodikák feldolgozása áll előtérben.

A korszerű feldolgozási rendszerre való késői áttérés az előbb említett szempontból hátrányos helyzetbe hozta ugyan a könyvtárat, de katalógus-rendszerének kidolgozásánál és felállításánál viszont előnyt biztosított számára. Megkímélte a kísérletezés bizonytalanságától és veszélyeitől, és a legmegfelelőbb, a hazai gyakorlatban már részben kipróbált katalógushálózat kiépítését tette lehetővé.

A feldolgozó munka eredményeként így differenciált, a tudományos igényeknek megfelelő korszerű katalógusok alakultak ki, amelyek az állomány több oldalról való megközelíthetőségét biztosítják. A modern könyvanyagot betűrendes katalógusok,⁴ tizedes rendszerű — földrajzi katalógussal kiegészített — szakkatalógus és sorozati katalógus teszik hozzáférhetővé, a periodikák feltáráására pedig minden részletadatra kiterjedő katalógus készül. A különgyűjtemények anyagát speciális katalógusok foglalják össze.

Az Akadémiai Könyvtár használatát egyrészt hivatása, a tudományos kutatók anyaggal való ellátása, másrészt az intézet külső körülményei, szűk helyiségviszonyai szabták meg. E két tényező egyértelműen határozza meg az olvasók összetételét: az akadémiai helyzetünkből következő feladataink és a rendelkezésre álló olvasótermek befogadóképessége ui. nem teszik lehetővé azt, hogy a tudományos kutatók mellett a művelődni kívánók is nagyobb mértékben használják a könyvtárat. Ez a körülmény az olvasószolgálat feladatkörét is megszabja, és annak sajátos, a kutatók igényeihez alkalmazkodó jelleget kölcsönöz.

Az olvasószolgálat ellátása a felszabadulás óta épített olvasótermekben decentralizáltan folyik. A már 1949-ben elkészült nagyobb olvasóterem és folyóiratolvasó mellett 1951 óta a kéziratári és keleti könyvtári olvasóterem, 1953-tól pedig mikroolvasószoba áll négy olvasógéppel a használók rendelkezésére. Ezekben a helyiségekben a férőhelyek száma összesen 60.

A tudományos kutatók egyre nagyobb mértékben vették igénybe a könyvtárat, az olvasók száma évről évre egyenletesen növekedett. A használat az utóbbi öt év alatt több mint kétszeresére emelkedett, bizonyítva azt, hogy az Akadémiai Könyvtár régi elszigeteltségétől eltérően, egyre inkább bekapcsolódott a tudományos kutatás aktív támogatásába. A könyvtárat 1955-ben, az Eötvös Könyvtár forgalmát nem számítva, 26 354-en keresték fel, a használt egységek száma 78 703 volt.

Az olvasott anyag megoszlását vizsgálva, azt látjuk, hogy a társadalom-tudományi művek igénybevétele sokkal nagyobb mértékű, mint a természet-tudományiaké. Ezt a tényt a könyvtár adottságai mellett természetesnek mondhatjuk, hiszen régi anyagunk túlnyomórészt humán jellegű, az

⁴ Az egyik betűrendes katalógus az olvasóközönség rendelkezésére áll, a másik pedig a feldolgozó munka segédeszköze, s egyúttal alapkatalógusnak is tekinthető, mert a címfelvételek mellett a tizedes jelzeteket is feltünteti.

újonnan beszerzett pedig profilunknak megfelelően kb. 60 százalékban társadalomtudományi. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy különgyűjteményeink majdnem kizárólag a társadalomtudományok művelőinek szolgáltatnak kutatási anyagot. Az utóbbi évek erőteljesebb természet-tudományi beszerzései azonban egyre inkább éreztetik hatásukat, ezek olvasottsága állandóan emelkedik. Különösen jelentős a természettudományi anyag igénybevétele abból a szempontból, hogy kitűzött céljainknak megfelelően e tudományágakból alapvető, összefoglaló, a fundamentális kutatást előmozdító műveket szerzünk csak be. A folyóiratállomány igénybevétele egyenletesen nagymértékű.

Olvasószolgálati tevékenységünk jelentős mennyiségi emelkedést mutat ugyan, de a könyvtár teljes kihasználtságának biztosítását mégsem érte el. Nem is érhetne el, mert eddigi helyiség- és raktárviszonyaink között, a megfelelő olvasói helyek és hozzáférhető raktárak hiányában nem gondolhatott olvasótáborának erőteljesebb kiszélesítésére. Ennek csak az utóbbi hónapokban — elhelyezésünk némi javulása következtében — teremtdött meg reális alapja. Ekkor kezdhetett hozzá a könyvtár propagandájának kiépítéséhez, melynek keretében a saját helyiségeiben rendezett kiállításokon túl, sajtóközleményekben, folyóiratcikkekben, rádióriportokban ismertette meg értékeit és szolgáltatásait a nyilvánossággal. Természetesen csak raktárviszonyaink és dolgozóhelyiségeink⁵ állapotának alapvető megjavítása után szélesíthetjük ki megfelelően a könyvtár propagandáját.

Az Akadémiai Könyvtárnak a modern könyvtári gyakorlattól való elmaradása élesen jelentkezett a tájékoztató és bibliográfiai szolgálat késői megindításában is. 1950 után alkalomszerűen vállalta ugyan intézetünk már az ilyen feladatok elvégzését, de szervezeten ezzel a területtel csak 1953-ban, a tájékoztató és bibliográfiai osztály felállítása után kezdett foglalkozni. E munkában a szervezeti keret kialakítása azonban nem jelentette egyben a felmerülő elvi problémák megoldását is, évek teltek el addig, amíg kikristályosodhatott könyvtárunk bibliográfiai tevékenységének lényege, lehetségesse vált ennek helyes megoldása és színvonalas keresztülvitele a gyakorlatban.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján világossá vált, hogy e szolgáltatásunk alapvető vonásait az általános tudományos nagykönyvtári gyakorlat mellett sajátos *akadémiai* könyvtári helyzetünk szabja meg. Ezért a mi feladatunk elsősorban az Akadémia keretében folyó kutatás bibliográfiai eszközökkel való támogatása, a Magyar Tudományos Akadémia életéhez és munkásságához kapcsolódó megnyilvánulások — főként a külföldi akadémiák tudománypolitikai célkitűzéseivel, működésével, elvi és szervezeti problémáival kapcsolatos anyag összegyűjtése és a magyar tudományos körökkel való megismertetése.

Ezek a feladatok a gyakorlatban két területen valósultak meg: a tájékoztató szolgálat, ezen belül az aktív figyelőszolgálat ellátásában és bibliográfiai összeállításában.

Tájékoztató szolgálatunk keretében — amelyet leggyakrabban az akadémiai elnökség, akadémikusok, aspiránsok, magyar és külföldi tudományos intézetek vesznek igénybe — profilunknak megfelelő kérdésekre adunk felvilágosítást. Ez a mindenütt szokásos nagykönyvtári eszközökön kívül egy,

⁵ Pl. folyóirat-olvasótermünket még ma sem bocsáthattuk olvasóink rendelkezésére, mert dolgozóinknak nem tudunk máshol helyet adni.

a gyors tájékoztatást elősegítő tárgyszókatalógus útján is történik. A közel-múltban kiépített figyelőszolgálatunkkal, amelyet jelenlegi személyzeti viszonyaink között csak szűk körben láthatunk el, akadémiai érdekű feladatot végzünk. Ez elsősorban az akadémiai kiadványok (*Actá*-k és könyvek) külföldi visszhangjának figyelemmel kísérésére és jelzésére terjed ki. Emellett számontartja az egyes tudományágak magyarországi fejlődéséről, tudományos intézetek munkájáról, tudósaink működéséről szóló cikkeket. Ezeknek megjelenéséről az illetékes tudósokat és szerveket a könyvtár értesíti, továbbá előbb az *Akadémiai Értesítő*, ujabban a *Magyar Tudomány* számára is ad közleményeket e témáról. Meg kell azonban ezzel kapcsolatban jegyezni, hogy ezt az országos érdeklődésre számotartó feladatot könyvtárunk csak saját periodikaállományára támaszkodva végezheti, a magyar tudomány külföldi visszhangjának teljes számontartását csak szervezett könyvtárközi együttműködés oldhatná meg.

Az Akadémiai Könyvtár bibliográfiai és dokumentációs tevékenysége négyféle területen mozog. Először is egyik hónapban társadalomtudományi, a másikon pedig természettudományi új beszerzéseinek jegyzékét, „élő bibliográfiáját” teszi közzé. Másodszor minden évben kiadja a Magyar Tudományos Akadémia előző évi működését felölelő bibliográfiai összeállítást. Harmadszor kb. négyhavi időközben megjelenteti a *Tájékoztató a külföldi tudományos akadémiák működéséről* c. dokumentációs kiadványát, melyben a külföldi társintézmények elvi és gyakorlati tevékenységének minden lényeges megnyilvánulását számontartja. Végül pedig időszerű bibliográfiákat állít össze, melyekkel a tudományos kutatást kívánja segíteni. (*Rádióaktív izotópok, Az atomenergia békés felhasználása* stb.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csaknem 130 éves múltra visszatekintő cseretevékenysége a második világháború után lassan indult meg, s jelentőségéhez mérten csak az Akadémia újjászervezésével, az idegen nyelvű akadémiai *Actá*-k megjelenésével bontakozott ki. Az *Acta*-évfolyamok 1950-től kezdve a könyvtári cseretevékenység révén bejárták az egész világot, felkeresték a régi cseretársakat, eljutottak új intézményekhez is, és általában mindenütt szíves fogadtatásra találtak. Ezekben az években ugrásszerűen megnövekedett a cserekapcsolatok száma, és lassabb ütemben, de azóta is állandóan emelkedik. A fejlődés mértékére jellemző az, hogy amíg 1945-től 1949-ig 254 intézettel álltunk csereviszonyban, és tőlük 456-féle periodikus kiadványt kaptunk, addig 1955 végén már 70 állam 1230 tudományos intézetével folytattunk kiadványcserét,⁶ amelynek keretében külföldi cseretársaink 2304-féle periodikus kiadványt és 6308 kötet könyvet juttattak el hozzánk.

A mennyiségi fejlődéssel párhuzamosan alapvető minőségi fejlődés is következett be. Egyrészt azokat a cseréket, melyek a tudományos kutatás szempontjából nem bizonyultak értékesnek, fokozatosan megszüntettük, s a könyvcserét az előzetes kiválasztás alapjára helyeztük, másrészt a cseretevékenység elvi alapjait az Akadémia elnökének személyes irányításával kimunkáltuk, s megállapítottuk a kiadványcsere szerzeményezési („üzleti”)

⁶ Nem érdektelen e megoszlás területi képe: Európa 27 ország 845 intézmény, Ázsia 18 ország 113 intézmény, Afrika 7 ország 25 intézmény, Amerika 15 ország 226 intézmény, Ausztrália 3 ország 21 intézmény. A 23-féle akadémiai *Actá*-ból 3380 sorozatot küldünk csereképpen külföldre, a hálózat intézményei további 304 sorozatot cserélnek, a tisztelet- és referálópéldányok 949 sorozatban jutnak el a külföldi tudósokhoz.

és kulturális, a magyar tudomány eredményeit propagáló tevékenységének kényes és érzékeny határterületeit s e területek érintkező pontjait. Ez az elvi munka — a Magyar Népköztársaság külpolitikájának irányvonalára támaszkodva — valóban új távlatokat nyitott meg a cseretevékenység számára, s egyúttal olyan komplex könyvtári feladattá vált, amely nemcsak a szerzeményezés egyik igen fontos forrását jelenti, hanem egyúttal a nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítésének hatékony eszköze és ezen keresztül a népek békés egymás mellett élésének egyik munkálója és egyúttal látható eredménye is.

Ilyen elvi célkitűzéseket követve könyvtárunk cseretevékenységének főfeladatai egyrészt az akadémiai kiadványok (elsősorban az *Acta*-, másodsorban a könyv-kiadványok) kétoldalú megegyezésen alapuló cseréjének lebonyolítása, másrészt a népi demokráciákkal az államszerződésekből biztossított kulturális csere számunkra előírt részének végrehajtása.

E főfeladatok ellátása mellett koordinálja a hálózat könyvtárainak akadémiai kiadványcseréjét, külön megállapodás alapján — kívánságra — cseretársai számára nem akadémiai kiadású tudományos munkák cseréjét is végzi, ideiglenesen gondoskodik az ajándék-, tisztelet- és referálópéldányként külföldre menő *Acta*-k kiküldéséről, végül a későbbi évek cseréjének tartalékanyagát is gyűjti. Általában lebonyolítja az Akadémiai Könyvtár nemzetközi kapcsolatainak intézését, s így működésének elvi és gyakorlati határai a régi típusú cseretevékenység területéről áttolódtak az új típusú nemzetközi könyvtári kapcsolatok aktív gondozásának területére.

Az akadémiai intézetek 1949-től, az újjászervezéstől kezdődően egymás után alakultak meg, vagy kerültek az Akadémia fennhatósága alá. A speciális területeken dolgozó kutatóintézetek mindegyikében volt, vagy már kezdetben létesült az ottani tudományos munkát támogató szakkönyvtár, melynek állományát az intézetek fejlesztették és gondozták. Ezek a könyvtárak teljesen önállóan, csak saját érdekeiket tekintve, minden összehangoltság nélkül végezték munkájukat. Intézetünk kezdetben nem ismerte fel sem a szakkönyvtárak jelentőségét, sem saját központi egyeztető és szakmai irányító szerepének fontosságát, így semmit sem tett a terület problémáinak feltárása és megoldása érdekében. Csak évek múlva, 1952 második felében kezdett az intézeti könyvtárak kérdésével foglalkozni, és a hálózati szervezés kialakításán gondolkodni. A tényleges munkát így csak 1953 folyamán lehetett megindítani.

Ekkor azonban — személyzeti viszonyaihoz képest — az Akadémia elnökének a központosítást mindenben támogató rendelkezéseire támaszkodva erőteljesen látott a hálózati feladatok megoldásához.

Az akadémiai könyvtári hálózat, amely 1953-ban még csak 11 tagból állt, ma 33 — összesen 320 000 kötettel rendelkező (235 000 könyv, 85 000 periodika) — könyvtárat foglal magában. Ezek állományukat, hagyományait, funkcióikat és gondozottságukat tekintve a legnagyobb változatosságot mutatják. Különösen nagyok az eltérések az állományok nagyságát illetően, itt a néhány száz kötetes kiskönyvtáraktól kezdve a 100 000 kötetes könyvtárig minden fajta képviselve van.

A hálózati munka 1953-ban az állománygyarapítás területén indult meg. Ettől kezdve a központi könyvtár elvégzi az intézetek külföldi könyv- és folyóirat-rendeléseinek központi egyeztetését és a rendelésekkel kapcsolatos teendők lebonyolítását. Igényli számukra a nemzeti tulajdonba vett könyv- és

periodikaanyag őket illető részét, folyamatosan szétosztja köztük a központi könyvtár állományából kikerülő duplumokat, és rendszeresen részesíti őket a cserében érkezett anyagából is.

Mikrofilmtárunk megalakulásától, 1953-tól kezdve szintén lát el központi feladatokat. Saját anyagunk és külföldről kölcsönzött művek filmjeinek elkészítésével segíti az intézeteket amellet, hogy most már az ASLIB útján külföldi mikrofilmeket is szerez be számukra.

1954-ben az Akadémia elnöke a csere központosítását rendelte el. Ennek az a lényege, hogy a központi könyvtár látja el az akadémiai *Actá*-k és kiadványok cseréjét, a kutatóintézetek pedig csak saját kiadványaikkal cserélhetnek önállóan. Amennyiben egyes esetekben mégis szükségessé válik, hogy kutatóintézet *Actá*-val vagy akadémiai kiadvánnyal cseréljen, ehhez a központi könyvtár hozzájárulása szükséges. Így egyrészt biztosított a koordináció, másrészt a rég kialakult cserekapcsolatok zavartalansága.

Hálózati munkánk továbbfejlesztésének tervét a könyvtárak helyzetének felmérése után a múlt évben kidolgoztuk és az idei évtől kezdve a könyvtári törvény segítségével támaszkodva meg is valósítjuk. Nagyobb feladatok — pl. a központi katalogizálás — végzésére létszámunk és körülményeink miatt még nem vállalkozhatunk, de a rendszeres módszertani segítségnyújtás megszervezését vagy a központi katalógus felállítását előkészítő hálózati jegyzék kiadását már tervbe vettük.

Az Akadémiai Könyvtár saját tudományos munkásságával — mindenekelőtt a könyvtártudomány művelésével — az önálló tudományos intézet funkcióit is betölti. Ez igen sok akadály leküzdése árán s még így is csak részben valósulhatott meg. Gyakorlati feladataink tömege, több évtizedes elmaradásunk pótlása, a modern nagykönyvtár kötelező funkcióinak gyakorlása elvonja tudományos munkatársainkat az alkotó munkától. Nem állunk egyedül e problémánkkal, de talán súlyosabban éreztük e kérdések megoldatlanságát akadémiai helyzetünkben következő tudományos feladatainknál fogva.

Ennek ellenére egyes kutatási területeken történt előrehaladás. Elkészült az orosz—magyar könyvészeti szótár,⁷ nyomtatás alatt van a KAUFMANN-gyűjtemény 422. sz. kódexének a szakkörökben világszerte érdeklődéssel várt facsimile-kiadása. Emellett több területen értékesnek mondható anyaggyűjtő munka is folyt, melynek eredményeként megindult a feldolgozó munka is (az Akadémiai Könyvtár történetének első fejezete, ARANY János főtítkári működésének a könyvtárral kapcsolatos része, a mikrofilmre és a mikrokönyvtárra vonatkozó ismeretek). A *Magyar Könyvszemlélt* tudományos dolgozóink egyre nagyobb számban keresik fel cikkeikkel, közleményeikkel.

Szakkbibliográfiai tevékenységünk egy részét beépítettük tájékoztató és bibliográfiai osztályunk munkájába (akadémiai vonatkozású bibliográfiák, atomenergia békés felhasználásának bibliográfiája), másik szektorát pedig — a magyar könyvtártudomány bibliográfiájának összeállítását — szintén munkatervünkbe iktatva, de munkaközösségi alapon folytatjuk.

Kutatónapok megadásával egyéb tudományok (irodalomtörténet, nyelvtudomány, klasszika-filológia, történettudomány, archeológia, turkológia, fizika) művelésére is nyújtottunk lehetőséget. Akadémiai helyzetünk ezen a területen szintén többre kötelezett bennünket, mint társkönyvtárainkat.

⁷ MORAVEK Endre akadémiai prémiumban részesített munkája.

Könyvtárunk munkáját, működésének feltételeit és fejlődésének ütemét az elhelyezési és raktárviszonyok döntő mértékben befolyásolták, sőt sokszor alapvetően határozták meg. Ezek az elmúlt években kedvezőtlenül alakult tényezők a könyvtár fejlődésében károsan és gátlóan hatottak.

1950-ben, amikor az ostrom alatt megrongálódott akadémiai palota modernizálása, restaurálása és belső átépítése erős iramban indult meg, a könyvtár elhelyezési körülményei — az addig folyt átalakítási munkák ellenére is — igen kedvezőtlenek voltak. Ezért szükségessé vált az Akadémia épületének átalakítása keretében a könyvtár helyiségeinek további újjáépítése is. Az épület adottságait figyelembevevő és a könyvtári célokat is lehetőség szerint kielégítő terv elkészítése alapján indult meg az építkezés, melynek során elkészültek a különgyűjtemények ízléses és célszerű termei, a könyvtárosok munkahelyei és a 167 000 kötetet befogadó raktár.⁸

Az elmúlt öt év alatt azonban igen sok nehézséggel kellett a helyhiány és az ezt még súlyosbító építkezések következtében a könyvtár dolgozóinak megküzdenniük. Sok súlyos rendezési munka elvégzése — állományrészek összezsomagolása, ide-oda költöztetése, raktárrészlegek teljes átrakása — vált szükségessé egyrészt az átépítésre kerülő helyiségek kiürítése, másrészt a beérkezett új anyag elhelyezése érdekében. 1953-ban pl. csak 7591 polcméternyi könyv átrakásával lehetett a könyvtár működését biztosítani. Még ma is kettes, sőt hármas sorokban vagyunk kénytelenek raktározni az emelet magasságú, régi divatú fapalcokon anyagunk egy részét. A megfelelő dolgozóhelyiségek biztosítása még a mai napig sem sikerült mindenütt.

E bajok egy része kétségkívül átmeneti, de nagyobb távlatban fel kell vetni önálló akadémiai könyvtári palota építésének a gondolatát.

Sok évtizedes elhanyagolás és a vázolt raktározási nehézségek miatt régi könyveink, különösen az ősnymtatványok igen rossz állapotba kerültek, és a teljes tönkremenés veszélyének voltak kitéve. Ezt a folyamatot 1955-ben sikerült megállítani, 50 000 Ft felhasználásával 66 ősnymtatvány restaurálását, penészkezelését, tisztítását, kisebb javítását lehetett elvégezni. Ez a munka tanácsadók bevonásával, az ide vonatkozó tudományos irodalom felhasználásával, jó szakemberek közreműködésével ment végbe. Természetesen több éven át további összegeket kell biztosítani a restaurálások folytatására, s fel kell vetni az Akadémiai Könyvtár önálló restauráló műhelye és könyvhigiéniai laboratóriuma megszervezésének szükségességét is.

A könyvtár fejlődését és mai munkáját tanulmányozva, a további tennivalók egész sokasága bontakozik ki előttünk. Elegendő utalni arra, hogy az akadémiai kutatómunka támogatása további, még nagyobb erőfeszítéseket követel tőlünk. Erőteljesebben kell az Akadémia célkitűzéseivel lépést tartanunk; szükséges, hogy eddigi gyakorlatunk alapján az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletére és a Minisztertanács határozatára támaszkodva hálózati munkánkat kiszélesítsük, és létrehozzuk az akadémiai hálózat központi katalógusait. Gyarapítási munkánkat is egyre erőteljesebben a fenti szempontokhoz kell igazítani. Nemzetközi cserénket szélesedő külpolitikai kapcsolatainknak megfelelően kell továbbépítenünk olyan módon, hogy egyúttal biztos alapot nyújtson az akadémiai kutatás színvonalas támogatására. Különösen fontos különgyűjteményeink fejlesztése, köztük is elsősorban a Keleti Könyvtár és a mikrokönyvtár további megerősítése. Katalógus-

⁸ Ennek beállványozására csak 1956 folyamán kerülhet sor.

hálózatunk fejlesztése, anyagunk minél teljesebb feltárása lényeges tennivalóink közé tartozik. A már említett hálózati központi katalóguson kívül meg kell valósítanunk a Keleti Könyvtárban az országos orientalisztikai központi nyilvántartást. Szükséges az is, hogy kódexeink, kézirateink, ősnymtatványaink és mikrofilmjeink korszerű nyomtatott katalógusát kiadásra előkészítsük, és majd nyomtatásban megjelentessük. Lényeges, hogy olvasószolgálatunk — az eddigi úton járva — biztosítsa a könyvtár tudományos könyv- és periodika-anyagának még erőteljesebb kihasználását. Tájékoztató és bibliográfiai szolgálatunk munkáját — különösen az aktív figyelőszolgálat területén — fokoznunk kell.

Raktáraink és dolgozóhelyiségeink lényeges fejlesztése nélkül sem olvasószolgálatunk, sem egyéb könyvtári célkitűzéseink nem érvényesíthetik hatásukat; könyvvállományunk megóvására (könyvkötés, restaurálás, könyvhigiénia elméleti és gyakorlati problémái) különféle — s véleményünk szerint halaszthatatlan — javaslatokkal kell fordulnunk hatóságainkhoz. Feladataink nélkülözhetetlenné teszik mikro- és fotolaboratóriumunk további fejlesztését, optikai másológépekkel és mikrokard-fellevőgéppel való ellátását. Általában anyagi-személyzeti gondjaink megoldása nélkül nem tudunk eleget tenni célkitűzéseinknek és funkcióink színvonalas ellátásának.

Mint önálló tudományos intézet is csak abban az esetben leszünk képesek szándékainknak, akadémiai helyzetünknek, tudományos munkatársaink képességének megfelelő eredményeket felmutatni, ha a gyakorlati munkák a tudományos tervvel helyes egyensúlyba kerülhetnek.

Feladataink tehát bőven vannak. Hagyományaink és célkitűzéseink egyaránt arra ösztönöznek bennünket, hogy az akadémiai tudományos munka egyre biztosabb, egyre színvonalasabb könyvtári bázisává fejlődjünk a második öt éves terv folyamán.

Sz. NÉMETH MÁRIA

JENŐ BERLÁSZ — MÁRIA SZ. NÉMETH : LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES

(Abrégé historique à l'occasion du 130e anniversaire de sa fondation)

Les fondements de la Bibliothèque de l'Académie furent posés par le comte Joseph TELEKI, premier président de l'Académie, lorsqu'en 1826 il fit don à l'Académie de sa collection privée de 30 000 volumes. Ce noble geste était suivi par d'autres mécènes, de sorte que les donations devinrent aussitôt la source principale de l'agrandissement de la Bibliothèque. Mais ce facteur seul n'aurait pu suffire à la création d'une grande bibliothèque scientifique capable de satisfaire les exigences variables selon les époques. Il a fallu aussi pourvoir à l'acquisition régulière des livres et des périodiques récemment parus. L'acquisition des ouvrages hongrois a été garantie par la loi du dépôt légal, promulguée en 1836. Quant à l'acquisition des livres étrangers, elle était assurée par des achats et surtout par des relations d'échange établies à partir de 1831 entre l'Académie Hongroise et les Académies et Instituts scientifiques étrangers.

La Bibliothèque, installée dans des locaux provisoires, ouvrit d'abord ses portes aux membres de l'Académie seulement. En 1867, elle reçut, dans le palais de l'Académie, son emplacement actuel, et devint en même temps accessible au grand public. Le nombre des volumes qu'elle possédait alors était d'environ 60 000. Les magasins furent construits avec des rayonnages en bois richement décorés sur lesquels les livres furent disposés en ordre systématique. Aussi y eut-il deux catalogues : l'un systématique, l'autre alphabétique et topographique. Dès l'origine, la Bibliothèque renfermait — à côté des livres modernes — de riches collections de manuscrits, d'incunables et de hungarica anciens. Dans

la salle de lecture, 70 places sont réservées aux lecteurs. Les services des entrées, du cataloguement et de la référence étaient effectués, pendant plus de cinquante années, par trois bibliothécaires diplômés et deux à trois employés spécialisés. Le développement de la Bibliothèque suivait une courbe ascendante ininterrompue jusqu'à la première guerre mondiale. En 1914, son fonds s'élevait déjà à 220 000 volumes.

Dans l'histoire de la Bibliothèque, 1914 marque le début d'une période de crises. Les deux guerres mondiales interrompirent deux fois ses relations d'échange étrangères (300 partenaires environs!), relations qui avaient pourtant joué un rôle fondamental dans la vie de la Bibliothèque. Les guerres firent réduire le budget, rendant ainsi impossible l'augmentation du nombre du personnel, l'agrandissement des magasins, et empêchant les travaux de cataloguement; tout cela entraînait de graves troubles fonctionnels.

Pendant la deuxième guerre mondiale, le bâtiment de la Bibliothèque a subi de sérieuses détériorations. Après avoir achevé, en 1948, les travaux de reconstruction, on dut procéder immédiatement à la réorganisation générale de la Bibliothèque, possédant désormais environ 420 000 volumes. Cette réorganisation fut réalisée en 1949, à la suite de l'acceptation par le Parlement hongrois d'une loi spécifiant les buts, l'organisation et les ressources matérielles de l'Académie des Sciences et créant un réseau d'Instituts de recherche autour d'elle. La même loi contenait des dispositions concernant le fonctionnement et les cadres budgétaires de la Bibliothèque qui se trouvait alors aux prises avec de graves difficultés.

A partir de ce temps-là, la Bibliothèque de l'Académie devint de plus en plus la base bibliographique des travaux et recherches scientifiques organisés par l'Académie. Elle a graduellement comblé les lacunes du passé en organisant de nouveaux départements, notamment un service spécial d'information et de bibliographie, une microbibliothèque, ainsi qu'un laboratoire de microfilms. Elle s'est chargée de la direction technique des bibliothèques des Instituts scientifiques affiliés à l'Académie, et exerce, par conséquent, les fonctions d'une bibliothèque centrale. La Collection Orientale est, depuis quelque temps, une section indépendante de la Bibliothèque: avec ses 27 621 volumes et 15 291 manuscrits, elle est devenue le foyer des recherches orientalistiques en Hongrie. — Les riches collections de manuscrits et de livres anciens de la Bibliothèque sont systématiquement complétées; quant aux livres et périodiques modernes, la continuité de leur acquisition est assurée. Les relations d'échange internationales s'étendent sur un terrain de plus en plus vaste: actuellement la Bibliothèque est en relation d'échange avec 1230 Institutions scientifiques de 70 pays différents. Ses fonds comprennent 500 000 volumes imprimés, 13 612 volumes et 230 461 pièces manuscrits.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei. Bártfa már a XV. század végén a Felvidék gazdaságilag fejlettebb városai közé tartozott; a népesebb és nagyobb áruforgalmat lebonyolító Kassa és Pozsony után — a bányavárosokat figyelmen kívül hagyva — Bártfa fizette a legtöbb királyi adót¹. A város gazdasági erejét jelentős iparán kívül elsősorban a Lengyelország és Magyarország közti kereskedelemben játszott szerepe biztosította.

A nemzetközi összeköttetések és a gyorsan gazdagodó patricius réteg fokozódó művelődési igényei ösztönzően hatottak a város kulturális és művészi fejlődésére. A könyvkészítés és könyvkultúra helyi hagyományairól a bártfai számadáskönyvek elég részletes tájékoztatást nyújtanak. A XV. század első felében Bártfán dolgozó könyvmásolókról², 1457-ben helyben készült kötéstáblákról emlékeznek meg a hivatalos feljegyzések.³ A XIII. század végén alapított Sz. Egyed templom kezdetben meglehetősen szerény könyvtára nagyobb mértékben általában bártfai polgárok hagyatékából gyarapodott.⁴ A könyvtár állománya a XV. század végére annyira megnövekedett, hogy a városi tanács a korábban leláncolva tartott könyvek megőrzéséhez gazdagon díszített könyvszekrényt készíttetett.

A könyvtár kéziratok szerkönyveinek egy részét Bártfán másolták, díszítették és kötötték; a polgári hagyatékokból átvett könyveket azonban tulajdonosaik rendszereint külföldön vásárolták. A XV–XVI. században Bártfa Krakkóval állt a legszorosabb gazdasági és kulturális összeköttetésben. A bártfai lelkészek, presbiterek és a város vezetői közül többen a krakkói egyetem hallgatói voltak. A krakkói egyetemen végzett Eck Bálint, a kiváló német humanista, a bártfai iskola tanára, majd igazgatója. Eck működése a városi polgárság körében jelentős mértékben elősegítette az egyházi kötöttségek alól felszabadult szemléletmód, a világi gondolkodás, a humanizmus elterjedését. Az ő irányítása alatt nevelkedett Stöckel Lénárt, az iskola későbbi híres rektora, Felsőmagyarország reformátora.

A város fejlett gazdasági viszonyai, a könyvkultúra korai hagyományai s a reformáció gyors elterjedése ellenére Bártfán magyarországi viszonylatban is feltűnően későn indult meg a könyvnyomtatás. A nyomdászat iránti érdeklődés és a vállalkozó kedv a felvidéki ifjakból már előbb sem hiányzott. Száz évvel előbb, 1477-ben egy bártfai származású nyomdász, PETRUS DE BARTUA már Velencében dolgozott, a XVI. század

¹ MOLNÁR Erik: *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig.* Bp., 1949. 131. l.

² ÁBEL Jenő: *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története.* Bp., 1885. 2–3. l.

³ Uo. 8. l.

⁴ Uo. 40, 78–79. l.

közepén pedig az eperjesi Johann CREUTZIGER folytatott könyvnyomtató és kereskedő tevékenységet a sziléziai Neisseben⁵.

A helyi könyvnyomtatás megindulását valószínűleg az a körülmény késleltette, hogy Bártfán a lakosság könyvszükséglete elég kedvező feltételek között biztosítva volt. Az iskolamesterek és a külföldön tanuló ifjak könyvvásárlásait Krakkóban vagy a reformáció centrumában, Wittenbergben bonyolították le. A külföldi könyvbeszerzést megkönnyítette, hogy a város lakóinak többségét kitevő német nyelvű polgárság a német kiadványokat nyelvi nehézségek nélkül forgathatta.

A felvidéki városok magyar ajkú lakossága legszükségesebb könyveit Debrecenből és Kolozsvárról hozathatta. Azok a kassai és más városbeli felvidéki kereskedők, akik a krakkói posztót Nagyváradon és Debrecenben adták el kolozsvári és brassói kereskedőknek,⁶ minden bizonnyal beszerezték a Felvidék magyar nyelvű könyvszükségletét is.

A felvidéki városok fejlett bel- és külkereskedelme oly mértékben pótolta a helyi könyvbeszerzést, hogy könyvkereskedő is csak nehezen tartotta fenn magát ezekben a városokban. Az első bártfai könyvkereskedő, „Cristoff Dudlig, puchfirer vonn Bartfell” működéséről – többek között – GOLTZ Móric wittenbergi könyvkereskedőnek való tartozásával kapcsolatban értesülünk.⁷ Hasonlóképpen nehezen boldogult GÜTLER Gáspár eperjesi könyvkereskedő, aki könyveken kívül posztó árusításával is foglalkozott. Számítását így sem találhatta meg; 1575-ben már a boroszlói könyvkereskedők beadványán olvasható a neve.⁸

GUTGESELL Dávid, az első bártfai nyomda megalapítója is foglalkozott egy ideig könyvkereskedéssel. GUTGESELL a könyvnyomtatást Bécsben tanulta, s szülővárosában való letelepedése előtt külföldi városokban nyomdászkodott.⁹ 1570-ben Boroszlóban Crispin SCHARFFENBERG könyvnyomtatóval állt kapcsolatban, aki az ő megrendelésére adta ki STÖCKEL Lénárt *Apophthegmata illustrium virorum* című munkáját (RMK. III. 607). 1578-ban már Bártfa városának tekintélyes polgára, centumvir, akinek a városi tanács 40, majd a következő évben 50 forintot kölcsönzött, hogy felállítandó nyomdája számára, illetőleg a nyomdai felszerelés kiegészítéséhez betűtípusokat vásároljon. A városi tanács nemcsak anyagiakban támogatta GUTGESELL vállalkozását, hanem az uralkodónál is közbenjárt érdekében. Mikor RUDOLF császár 1579. február 8-i körrendelete a császári privilégiummal nem rendelkező nyomdák haladéktalan megszüntetését rendelte el, a tanács GUTGESELL érdemeinek, hithűségének felemlítése és a helyi nyomda szükségességének hangoztatása mellett, saját felügyeletét is biztosítékul ajánlotta fel a nyomda megmaradása érdekében. A városi közbenjárás után GUTGESELL nyomdája zavartalanul működött, sőt 1584-ben – magyarországi nyomdáink közül elsőként – a császári privilégiumot is megkapta.¹⁰

Még GUTGESELL életében (1597) állította fel Klösz Jakab a második bártfai nyomdát.¹¹ GUTGESELL halála után Klösz vezetése mellett egyesült a két üzem. Klösz

⁵ BENZING Josef: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts (Deutsches Sprachgebiet)*. Frankfurt a. M. [1952] 125. l.

⁶ KERÉKES György: *A kassai kereskedelmi társaság főljegyzései 1502. és 1503.* Magy. Gazd. tört. Szle. IX. évf. (1902) 106–108. l.

⁷ ÁBEL: *i. m.* 113–114. l.

⁸ KIRCHHOFF, Albrecht: *Hausirer und Buchbinder in Breslau im 16. Jahrhundert*. Arch. f. Gesch. des Deutschen Buchhandels. Leipzig, 1879. 37. l.

⁹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1931. 197–206. l. – FITZ József: *A vándor nyomdák*. Magyarságtud. II. évf. (1943) 13–35. l.

¹⁰ GULYÁS: *i. m.* 200. l.

¹¹ Uo. 230–236. l.

nyomdaalapítása előtti tevékenységéről úgyszólván semmi bizonyosat nem tudunk. Valószínűleg német családból származott; a magyar nyelvet azonban olyan mértékben elsajátította, hogy TILÉNUS György sziléziai lelkésznek a vasár- és ünnepnap i evangéliumi szöveghez írt summáit és tanulságait magyar nyelven saját fordításában adta közre (RMK. I. 459).

Dolgozatunk — a XVI. századi magyarországi könyvdisztítés részeként — a KLÖSZ-nyomdának is csak a XVI. században megjelent kiadványait tárgyalja. Az a néhány nyomtatvány, amely ebből az időszakból reánk maradt, a KLÖSZ család vezetése alatt 1664-ig működő nyomda termékeinek csak elenyésző hányada.

GUTGESELL ma ismert kb. félszáz kiadványában gondos metszésű betűtípusok váltogatják egymást. A gazdag betűtípus-állományhoz viszonyítva a nyomda fametszet-készlete szerény. Illusztráció egyetlen GUTGESELL-nyomtatványban sincs,¹² díszítésként csupán iniciálék és zárómetszetek ismétlődnek. A címlapot rendszerint keskeny keret veszi körül, amit négyféle klisével állított elő a nyomda¹³ (*I. tábla 2–3. és 5–6. kép*). Egy-egy kereten mindig azonos klisé ismétlődik. Ugyanezek a motívumok XVI. század végi külföldi és magyarországi nyomtatványokon is gyakoriak.¹⁴

Kliséről készült az iniciálék többsége is. A XVI. századi bártfai nyomtatványokat — néhány eltérő típusú iniciálén kívül — négy iniciálékészlet betűi díszítik. Mind a négy típusnál sávozott sematikus levelek veszik körül a betűtestet. A 26 × 26 mm méretű iniciálék (*I. tábla, 7–10. kép*) és a második készlet 17 × 17 mm nagyságú iniciáléinak (*I. tábla, 11–14. kép*) mindenben megegyező másait lipcei, frankfurti és helmstedti kiadványokban ismertük fel.¹⁵ A 17 × 17 mm nagyságú iniciálékból két változat volt használatban. A negyedik készlet (méret: 23 × 21 mm) betűi eredetibbnek tetsző, de valószínűleg ugyancsak kliséről készült iniciálék (*I. tábla, 15–18. kép*).

A zárómetszetek között sem igen akad helyi mestertől származó tetszetős darab: legtöbbjük kliséről készült, külföldön is gyakran használt könyvdísz (*II. tábla*).¹⁶ Sokszorosított dísz az a két arabeszkéből összeállított zárómetszet is, amely a vizsolyi nyomda készletében is megvolt.¹⁷ Ma már aligha dönthető el, hogy e metszetek közvetlenül Vizsolyból,¹⁸ vagy a többi klisével együtt külföldről kerültek-e a bártfai nyomda fametszet-állományába.

Bizonyára Bártfán készült az a fametszet, amellyel GUTGESELL egyik legszebb nyomtatványának, Stöckel Lénárt *Postilla*-kötetének (Bártfa, 1596. RMK. II. 260) címlapját díszítette. A fametszet babérkoszorúban Bártfa címerét ábrázolja (*I. tábla, 4. kép*). A mester közepes képzettsége leginkább a babérkoszorút tartó két férfiat bántó elrajzolásából tűnik ki. Ugyanez a fametszet díszíti első nyilvános városi könyvtárunk, a bártfai könyvtár exlibrisét is.

¹² A GUTGESELL-nyomdában megjelent kalendáriumok jelentéktelen kis fametszeteit figyelmen kívül hagytuk.

¹³ A címlapkeretek felsorolását a függelék I. fejezetében közöljük.

¹⁴ A magyar fametszetes könyvdisztítés kezdeteinek vizsgálata során ezeket a XVI. század eleje óta egész Európában elterjedt, betűszerűen alkalmazott „szedhető ornamenseket”, „körzetteket” (fleurons, vignettes de fonte, printers flowers, Röslein) általában csak keretdíszként való alkalmazásuk miatt említjük. Az egyes motívumok eredetét, elterjedtségét és a nyomtatott díszítményekre vonatkozó szakirodalmat SZENTKUTY Pál *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* (Bp., 1940. 94–110. l.) című tanulmányában elég részletesen ismerteti.

¹⁵ Az azonos iniciálékkal díszített külföldi nyomtatványokat a függelékben V/1. szám alatt ismertetjük.

¹⁶ Az azonos záródíszekkel ellátott külföldi kiadványokat a függelék III. fejezetében — az egyes zárómetszetek ismertetése után — közöljük.

¹⁷ Független III/2–3. sz.

¹⁸ GULYÁS: i. m. 231. l.

Lehetséges, hogy Bártfa város címerét is az a G. C. jegyű fametsző készítette, aki KLÖSZ JAKAB *Fortuna* című sorsvető könyvéhez¹⁹ számos illusztrációt metszett. A *Fortuna* a leggazdagabban díszített XVI. századi bártfai kiadvány; a mű ma ismert csonka példányában két lapnagyságú fametszet, 12 Szibilla-ábrázolás és 38 négyszög alakú fametszet maradt fenn. Az utóbbiak közül egyetlen egy sem ép, s így pontos méretük sem állapítható meg. A négyszög alakú metszetek a kockával való sorsvetésnél használt koncentrikus köröket ábrázolják;²⁰ a négyszög sarkait reneszánsz levéldísz tölti ki.

A mester néhány illusztráción a kézjegyét, illetőleg a metszetek készítésének idejét is feltüntette. A mű második levelét díszítő fametszet (150 × 116 mm) a felirat szerint a „*Szerenczenec avagy szerenczetlenségnec kereke*”-t ábrázolja (IV. tábla, 2. kép). A kerék tengelyében álló bekötött szemű, lobogó hajú, ruhátlan ifjú nő Fortunát jelképezi, a négy szimbolikus figura pedig — a keréken felkapaszkodó ifjú, a kerék legmagasabb pontján trónoló király, az egyensúlyát veszített, lezuhanó ifjú és a földön heverő fiatalember — a szerencse forgandóságát szemlélteti. A keréket felhőből kinyúló kéz forgatja. Az illusztráció jobb alsó sarkában pajzs zárja magába a fametsző horgonnyal egybekapcsolt G. C. betűkből álló mester-jegyét.

A másik szignált fametszet az erytreai Szibillát ábrázolja. Itt a Szibilla bal kezében tartott nyitott könyvben olvasható G. C. betűkből álló jegy, valamint az 1594-es évszám utal a fametszet mesterére és keletkezési idejére (III. tábla, 1. kép). A szignálatlan Szibilla-képeket és a címkép nagyméretű Fortuna-alakját is G. C. mester metszette (III. tábla, 3., 5. és IV. tábla, 1. kép); valamennyi illusztrációt azonos fametszői technika, kezdetleges arc- és kézábrázolás, a ruházat sematikus érzékeltetése jellemzi. Bizonyára G. C. mester készítette a sorsvetésnél használt négyszög alakú fametszeteket is.

A mester az illusztrációkat külföldi sorsvető könyvek fametszeteinek ismeretében metszette. A címképet díszítő Fortuna természetes, könnyed mozdulata, alakjának arányos felépítése sokkal fejlettebb művészi felkészültségről tanúskodik, mint amilyennel a lábfejet hibásan rajzoló G. C. mester rendelkezett. Hasonlóképpen az sem valószínű, hogy a Szibillák elég természetes beállítását, a XVI. századi női divatot tükröző öltöztét és változatos hajviseletét G. C. mester saját elképzelése alapján ábrázolta. A szerencsekeréken és a Fortuna-illusztráción Georg WICKRAM 1557-ben Strassburgban megjelent *Loosbuchjának* hatása érezhető.²¹

G. C. mester korának ismertebb magyarországi fametszői közé tartozott. Valószínűleg ő metszette azt a kisebb keretet, amely BOCATIUS *Hungaridos libri poematum* V. (Bártfa 1599. RMK. II. 287.) c. művét díszíti. A kézjegyével ellátott fametszetek tanúsága szerint nemcsak KLÖSZ JAKAB számára dolgozott, hanem a kolozsvári HELTAR-nyomdával is összeköttetésben állott. A *Salamon és Markalf* című népkönyv (Kolozsvár, é. n. RMK. I. 133) címképének S. G. C. kézjegye szerint már 1577-ben dolgozott a kolozsvári nyomdának. Ő készítette ÁDÁMI János *Az igaz, jámbor és tökéletes barátságról* című művének (Kolozsvár, 1599. RMK. I. 309) G. T. C. vagy G. C. monogrammal ellátott kezdetleges illusztrációját, valamint ENYEDI György *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* című munkájának (Kolozsvár [1598], RMK. II. 281) G. C. T. jegyű

¹⁹ A sorsvető könyvet felfedezője, MAJLÁTH Béla *A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. sz. magyar Fortuna* c. tanulmányában (Magy. Könyvszle 1887. 1–36. l.) részletesen ismerteti. A Fortunát az Országos Széchényi Könyvtár RMK. I. 361b szám alatt őrzi.

²⁰ E metszeteket MAJLÁTH behatóan tárgyalja. Magy. Könyvszle 1887. 40–41. l.

²¹ Magy. Könyvszle, 1887. 30–31. l.

tetszetősebb címképét.²² A kolozsvári nyomda felhasználta az ismertetett Szibilla-sorozat Sybilla Delphicát, Sybilla Libicát és Sybilla Hellesponticát ábrázoló illusztrációit is (RMK. I. 293. és RMK. I. 311).

A mester különböző változatokban használt kézjegyében az S. G. T. C. betűk fordulnak elő. Az S minden bizonnyal a „sculpsit”, a T betű pedig a „Transylvanus” szó rövidítése.

A bártfai könyvdíszítés emlékeinek számbavételekor foglalkoznunk kell még azzal a Szibilla-képekkel díszített, erősen csonka sorsvető-könyvvel, amelyet SZABÓ Károly (RMK. I. 350, Országos Széchényi Könyvtár) és GULYÁS Pál²³ kolozsvári nyomtatványként ismertetett, MAJLÁTH Béla pedig bártfai kiadásnak vélt.²⁴ A csonka műben megmaradt 11 illusztráció G. C. mester Szibilla-képeinek tükörkép-változata (III. tábla, 2., 4. és 6. kép). A Szibillák legtöbbje balkezes, amiből kétségtávolul következik, hogy az illusztrációk készítője mintakép után dolgozott.

Ennek a Szibilla-képekkel díszített és a Szibillák jövődölését tartalmazó töredéknek a meghatározását számos körülmény nehezíti meg. A *Fortuna* előszavából félreérthetetlenül kiderül, hogy e művet KLÖSZ „egy néhány esztendővel ez előtt” kiadta már; a ránk maradt csonka példány tehát a mű második, javított kiadásából való. E szerint a XVI. század végén három sorsvető könyv jelent meg hazánkban: a *Fortuna* ma már egy példányban sem ismert első kiadása, a *Fortuna* (RMK. I. 361b) és a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredék (RMK. I. 350). Az 1594-ben keltezett Szibilla-ábrázolásokból arra következtethetünk, hogy az első kiadást KLÖSZ Jakab 1594-ben hozta forgalomba. Minthogy KLÖSZ bártfai nyomdájáról 1597-től kezdve vannak adataink, csak feltevésekkel oldható meg az a kérdés, hogy az első kiadás hol jelent meg.

GULYÁS a három sorsvető könyv megjelenésére vonatkozólag a következő megállapításokra jutott: KLÖSZ a sorsvető könyv első kiadását Kolozsvárt, HELTAI művezetőjeként adhatta ki, ahol a kiadványt díszítő Szibilla-képek még 1597–1599-ben is használatban voltak.²⁵ A *Fortuna* Bártfán vagy Lőcsén jelenhetett meg; a kiadáshoz KLÖSZ Kolozsvárról magával vitte az 1594-ben metszett dúcokat. A harmadik kiadás, a Szibillák jövődöléseit tartalmazó mű, kolozsvári nyomtatvány, amelyhez HELTAIÉK a KLÖSZ-féle dúcok pótlásaként kénytelenek voltak az 1594-ben készült illusztrációk alapján új képeket készíttetni.

E megállapítások előtt — amelyeknek egyik fontos feltevése, KLÖSZ kolozsvári művezetői tevékenysége, ma még nem eléggé bizonyított, — MAJLÁTH Béla már rámutatott arra, hogy a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredék zárómetszeteit a kolozsvári nyomda nem használta, bártfai kiadványokban azonban két zárómetszet is gyakran előfordul.²⁶

A töredék — MAJLÁTH által nem említett — harmadik záródíszét BORNEMISZA alkalmazta hazánkban (RMK. I. 207 43b lev.). Ez a BORNEMISZA-nyomdából MANTSKOVIT birtokába kerülő metszet még torzulásaiban is pontosan egyezik a Szibilla-kiadás záródíszével. A könyvdíszetből levonható tanulságokat megerősíti a kis füzet betűtípusainak és a papiros vízjegyének vizsgálata. Sós Kristóf *Postillájának* 1598. évi bártfai kiadása (RMK. I. 299) ugyanezzel a betűtípussal készült. A papiros vízjegye ovális

²² GULYÁS: *i. m.* 235 l. — CZAKÓ Elemér további kolozsvári fametszeteket tulajdonít G. C. mesternek (*Az iparművészet könyve*. Szerk.: RÁTH György. Bp., 1902. I. köt. 479–481. l.).

²³ GULYÁS: *i. m.* 107–108. és 234–236. l.

²⁴ MAJLÁTH: *i. m.* 37–39. l.

²⁵ GULYÁS: *i. m.* 234–236. l.

²⁶ *I. m.* 38. l.

keretben patkóba vagy patkóra helyezett keresztet ábrázol. A bártfai és a vizsolyi nyomda gyakran használt e vízjegy-típus változataival jelzett papírost (pl. RMK. I. 236, RMK. I. 533, RMK. II. 450. Az Országos Széchényi Könyvtár példánya).

Fentiek alapján a Szibillák jövedőléseit tartalmazó füzetet bártfai nyomtatványnak véljük, a három sorsvető könyv megjelenési körülményeit pedig a következőképpen képzeljük: az első, ma már nem ismert kiadást KLÖSZ Jakab 1594-ben Vizsolyban vagy Bártfán nyomtatta. A XVII. század elején Bártfán használt vizsolyi fametszetek arról tanúskodnak, hogy KLÖSZ kapcsolatban állt a vizsolyi MANTSKOVIT-nyomdával.²⁷ GULYÁS szerint KLÖSZ a KÁROLI-Biblia kinyomtatása idejében MANTSKOVIT segédjeként Vizsolyban tartózkodott. A mű második kiadása, a *Fortuna* valószínűleg már KLÖSZ saját nyomdájában jelent meg, legkésőbb 1597-ben, mert ebben az évben a Szibilla-képek egy részét már a kolozsvári HELTAI-nyomda használta (RMK. I. 293). Az 1594-ben keltezett Szibilla-képek G. C. mester közvetítésével kerülhettek Kolozsvárra, aki — mint láttuk — több metszetet készített HELTAIÉKNAK. A harmadik kiadásnak tekintett Szibillás-könyv (RMK. I. 350) 1597 után vagy a XVII. század elején jelenhetett meg Bártfán. Minthogy az eredeti illusztrációk a HELTAI-nyomdába kerültek, KLÖSZ kénytelen volt a harmadik kiadáshoz az 1594-ben keltezett Szibilla-képek alapján új illusztrációkat metszteni.

A könyvdiszkek tanúságtétele szerint bártfai nyomtatványnak véljük SZTÁRAI Mihály *História az zsidó Ákhdáb királynak bálványozásáról* című munkájának második kiadását is. A nyomtatási hely és év feltüntetése nélkül megjelent kis füzetet SZABÓ Károly (RMK. I. 355) — valószínűleg az első kiadás után — debreceni nyomtatványként ismertette. A könyv két iniciáléja a bártfai nyomtatványokban gyakran használt 23 × 21 mm méretű iniciálé-készlet darabja.²⁸ Debreceni kiadványokban hasonló típusú iniciálé sincs.

Hasonlóképpen bártfai nyomtatvány TORKOS János *História az Absolonról* című művének hely és év feltüntetése nélkül megjelent XVI. századi kiadása. SZABÓ Károly a kis füzetet kolozsvári nyomtatványként tartotta nyilván (RMK. I. 352). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött példányt egy iniciálé (A 1a lev.) és egy zárómetszet díszíti. Az iniciálé bártfai fametszet;²⁹ méretben és típusban is eltér a kolozsvári nyomda ismert iniciáléitól. Az E 1b levelet díszítő záródísz kliséjét sem használta a HELTAI-nyomda; GUTGESELL Dávid azonban címlapkereteket és záródíszeket állított össze ezzel a klisével.³⁰

E három tévesen nyilvántartott könyvnek a bártfai nyomtatványokhoz való sorolása azt igazolja, hogy még a bártfai iniciálékhoz és záródíszekhez hasonló, hazai viszonylatban is igénytelen könyvdiszkek számbavétele is hasznos és szükséges feladat, mert a legegyszerűbb könyvdísz is nyomdászattörténeti dokumentum.

Összegezve a XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdiszeinek vizsgálatából levonható tanulságokat, a következő megállapításokra jutunk: a könyvdiszkek (iniciálék és zárómetszetek) többsége kliséről készült. A kliséket GUTGESELL — a korabeli magyarországi nyomdavezetőkhez hasonlóan — Jakob LUCIUS rostocki és helmstedti nyomdásztól szerezte be, aki II. Jakob LUCIUS néven ismert fiával együtt hivatásszerűen

²⁷ A vizsolyi *Biblia* puttófejjel díszített fejlécét, valamint egyik záródíszét ([8]b lev.) KLÖSZ Jakab 1608-ban használta (RMK. I. 410. 238. és 237. l.).

²⁸ Az A 1a levél M iniciáléja a következő bártfai műveket díszíti: RMK. I. 267. 3, RMK. I. 317. A 1a, RMK. II. 213. A 2a, RMK. II. 260. 22b. A C 3b levél H iniciáléját az alábbi bártfai művekben ismertük fel: RMK. I. 267. 4, RMK. II. 260. 4a lev.

²⁹ RMK. II. 237. a 2a, RMK. II. 260. 34a lev.

³⁰ Keretté összeállítva: RMK. II. 292., RMK. II. 155., RMK. II. 259., RMK. II. 289. stb. Záródíszként: RMK. I. 267., RMK. II. 171. stb.

foglalkozott könyvdíszek sokszorosításával.³¹ A klisék meglepően korai magyarországi alkalmazása — 1560-ban a kolozsvári HELTAI-nyomda használt hazánkban először könyvdísz-klisé³² — arról tanúskodik, hogy nyomdavezetőink jól ismerték az európai könyvdíszítésben elterjedt technikai eljárásokat és művészi stílusokat. A magyarországi gazdasági viszonyoknál rendszerint sokkal kedvezőbb körülmények között működő külföldi nyomdák könyvdíszítő gyakorlatából azonban csak azt vehették át, ami adott anyagi és egyéb lehetőségeik között megvalósítható volt. A LUCIUS-féle könyvdísz-klisék áráról nincsenek adataink. A klisék elterjedtségéből azonban arra következtethetünk, hogy a sokszorosított díszek nemcsak tetszetősebbek voltak, mint a kezdetleges felkészültségű fametszők díszei, hanem feltétlenül olcsóbbak is lehettek. Ezt bizonyítja a klisék bártfai alkalmazása is. GUTGESELL Dávid, aki hosszabb ideig nyomdászkodott német városokban, és könyvkereskedőként is jó összeköttetéseket tartott fenn, külföldön is készíttethetett volna fametszeteket, ha nem a LUCIUS-féle klisék alkalmazását véli leggyakoribbnak.

A könyvdísz-klisék különösen azokon a vidékeken jelentettek nagy segítséget a nyomdavezetőknek, és ott emelték a könyvek kiállításának színvonalát, ahol — mint nálunk is — a helyi fametszés meglehetősen kezdetleges volt. A megfelelően képzett fametszők hiánya XVI. századi könyvillusztrációinkon tükröződik leginkább. Különösen a népszerű kiadványokban gyakori az olyan illusztráció, amely a mű mondanivalóját szerény eszközökkel tolmácsolja. Az illusztrációs lehetőségek korlátai, nehézségei mutatkoznak abban is, hogy a fametszet érdeklődést keltő, propagatív hatását jól ismerő nyomdavezetőink — pl. özv. HELTAINÉ és ifj. HELTAI Gáspár — ugyanazt az illusztrációt több mű szemléltetéséhez is felhasználták. E speciális magyarországi viszonyok következtében jutott jelentős szerephez XVI. századi könyvdíszítésünkben a bártfai és kolozsvári illusztrációkból megismert G. C. mester, akit közepes képességei ellenére két nyomda is rendszeresen foglalkoztatott.

E Szibilla-képekkel díszített könyv tanulsága, hogy a könyvnyomtatás — mint Európa-szerte mindenütt — Bártfán is serkentőleg hatott a helyi fametszés fejlődésére. A töredék Szibilla-ábrázolásai a GUTGESELL- és KLÖSZ-kiadványok legtöbb könyvdíszével ellentétben már kétségtávol hazánkban készültek, hiszen mesterük az alakok beállításában, arctípusában, öltözetében, mozdulataiban híven követte G. C. mester korábbi fametszeteit. A későbbi, méretben is eltérő Szibilla-képek azonban az arckifejezés és a mozdulatok életszerűségében, a ruházat érzéletes ábrázolásában és a részletek gondosabb kidolgozásában felülmúlják mintaképeiket.

E Szibilla-képek nemcsak a magyarországi fametszés korai, kvalitásos emlékei, hanem a bártfai könyvdíszítés fejlődésében is jelentős előrehaladást képviselnek; azt tanúsítják, hogy a kezdetben kizárólag klisékkel díszített bártfai könyvek szemléletes és tetszetős kiállításán a század végén már nemcsak G. C. mester, hanem egy képzetesebb, tehetségesebb fametsző is dolgozott.

³¹ THIEME — BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig, 1929. XXIII. Bd. 438 — 439. l. — HUSUNG, Max Joseph: *Der Zeichner und Formschnneider Jakob Lucius Erstdrucker von Helmstedt*. Gutenberg-Jahrbuch, Leipzig, 1940. 335 — 355. l.

³² Max Joseph HUSUNG szerint LUCIUS 1588 táján kezdhette sokszorosítani fametszeteit (*Die neun Musen des Zeichners und Formschniders Jakob Lucius von 1579*. Gutenberg-Jahrbuch, Leipzig, 1941. 170. l.).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

II. TÁBLA

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

1

2

Sybilla Erythrea

3

4

Sybilla Hellespontica

5

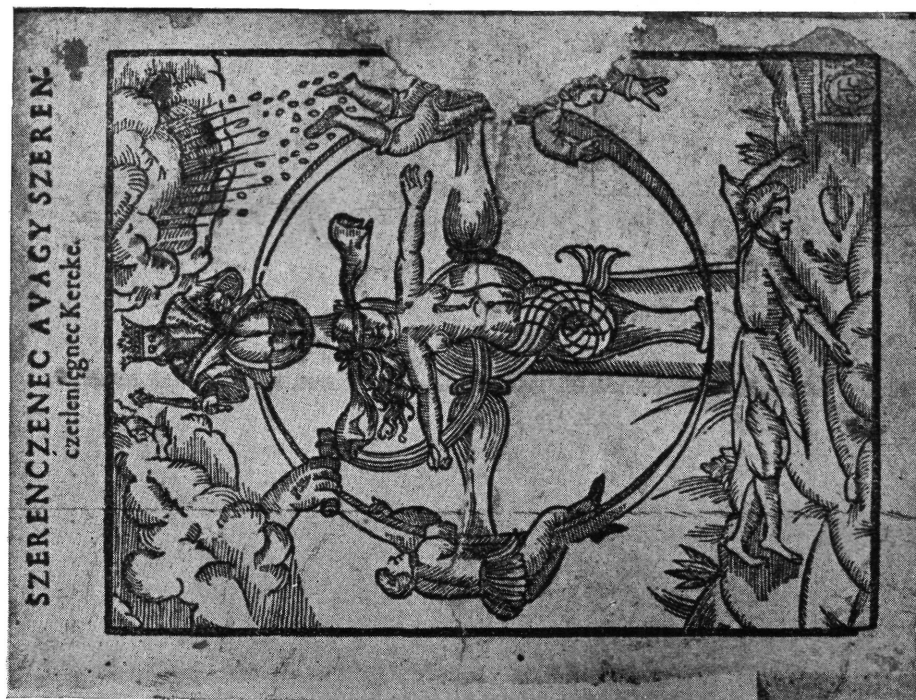
6

Sybilla Samica

1., 3. és 5. Szibillák képei a Fortuna (Bártfa, é. n.) c. műből, a 2., 4. és 6. Szibillák képei a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredékből (Bártfa é. n.).

1. A Fortuna (Bárta, é. n.) címképe.

2. Szerepcsékek a Fortunából (Bárta, é. n.)

A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei

I. Címlapkeret.

A bártfai nyomtatványok valamennyi keretdisze négy klisével készült. Egy-egy kereten mindig azonos klisé ismétlődik.

1. RMK. II. 275., RMK. II. 276., RMK. II. 278. (I. tábla 6. kép).
2. RMK. I. 150., RMK. I. 288., RMK. II. 155., RMK. II. 259., RMK. II. 289., RMK. II. 292. (I. tábla 3. kép).
3. RMK. I. 298., RMK. I. 318. összes lev. (I. tábla 5. kép).
4. RMK. II. 143., RMK. I. 267. (I. tábla 2. kép).

Fenti klisék fejlécként és záródíszként is számtalanszor ismétlődnek a bártfai nyomtatványokban.

II. Címer.

Bártfa címere (51 × 58 mm). A babérkoszorúba zárt címerpajzsot két zászlót tartó ruhátlan férfi fogja közre. A címerben keresztbe fektetett fokosok felett nyitott korona, az alatt az ANJOUk lilioma és négy vízszintes vágás látható. A pajzs mögött szemből ábrázolt címertartó angyal áll. RMK. II. 260. címlap (I. tábla 4. kép).

III. Záródísz.

1. Méret: 16 × 68 mm. Stilizált szőlőlevelek között női maszkot ábrázoló lécszerű dísz (II. tábla 1. kép). RMK. II. 256. címlap, RMK. II. 260.* 2a, RMK. II. 267. A 7a, RMK. II. 280. A 6a, RMK. II. 289. címlap verzó, RMK. II. 292. a 2a, RMK. II. 297. A 2a.

Sokszorosított könyvdísz. Ugyanez a metszet díszíti Melchior JUNIUS *Epistolae ex historicis* című művének 1595. évi kiadását (Montebelgard, impensis L. ZETZNERI, 1595.) (2a lev.).

2. Méret: 34 × 39 mm. Arabeszkékből összeállított záródísz (II. tábla 2. kép). RMK. II. 255a. címlap, RMK. II. 296. címlap.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Vizsolyban (RMK. I. 236. II. rész 48b lev.) és Neustadtban (STRIGEL, Victorinus: *Secunda pars locorum theologicorum*. Neapoli Nemetum, MDLXXXIII. Matthaeus HARNISCH. 384. l.).

3. Méret: 36 × 42 mm. Arabeszkékből összeállított záródísz (II. tábla 5. kép). RMK. II. 258. B 8a, RMK. II. 267. C 3a, RMK. II. 289. címlap verzó.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Vizsolyban (RMK. I. 236. címlap verzó) és Neustadtban (STRIGEL, Victorinus: *Loci theologici*. Neapoli Nemetum, MDLXXXII. Matthaeus HARNISCH. 439. l.).

4. Méret: 36 × 40 mm. Arabeszkékből összeállított szívalakú dísz (II. tábla 7. kép). RMK. II. 288. címlap, RMK. II. 297. címlap.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Kolozsvárt (RMK. I. 120. címlap) és Heidelbergben (PITHOPOEUS [HELM], Lambertus Ludolfus: *Oratio de astronomia*. Heidelbergae, 1589. Typis Abrahami SMESMANNI).

5. Méret: 42 × 57 mm. Stilizált levelekből összeállított, keret nélküli dísz (II. tábla 3. kép). RMK. I. 321. címlap, RMK. II. 255. A 4b, RMK. II. 259. G 3a, RMK. II. 288. C 4a, RMK. II. 292. c 4b, RMK. II. 296. C 5b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Ingolstadtban (GREGORIUS NAZIANZENSUS: *Selectarum epistolarum libri quatuor Graecolatini*. Ingolstadii, MDXCVIII. Ex typographia Adami SARTORII. 2. l.) és Lipcsében (*Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum, voluminis tertii pars altera*. Lipsiae, MDXCV. Ex officina typographica Abrahami LAMBERG. 117. l.).

6. Méret: 29 × 35 mm. Arabeszekből képzett záródísz (II. tábla 4. kép). RMK. II. 268. L 1b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Frankfurtban (EOBANUS, Helius: *Saluberrima bonae valetudinis tuendae praecepta*. Francofordiae, MDLXVIII. Apud haeredes Christiani EGENOLPHI. címlap).

7. Méret: 20 × 20 mm. Hat párosával szembeforduló, madárfejhez hasonló dísz (II. tábla 10. kép). RMK. II. 255. címlap. RMK. I. 317. B 2b.

Sokszorosított dísz. L. még Kolozsvárott (RMK. I. 219. M 2b lev.) és Lipcsében (BABST, Michael: *Artzney Kunst und Wunderbuch*. Gedruckt zu Leipzig, durch Zachariam BERNWALD, Im Jahr 1592).

8. Méret: 35 × 38 mm. Sávozott stilizált levelekből összeállított záródísz (II. tábla 9. kép). RMK. II. 254. A 6b, RMK. II. 289. 4b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Kölnben (MOLANUS, Ioannes: *De fide haereticis servanda tres, De fide rebellibus servanda* ... Coloniae, MDLXXXIII. Apud Godefridum KEMPENSEM) (3b lev.).

9. Méret: 28 × 31 mm. Sávozott levelekből képzett záródísz (II. tábla 8. kép). RMK. II. 257. címlap, RMK. II. 275. C 2a, RMK. II. 276. a 4b, RMK. II. 287. 336. l.

10. Méret: 35 × 30 mm. Volutákból képzett keretben maszk látható (II. tábla 11. kép). RMK. I. 299. 504. l., RMK. II. 287. (?) 8b.

Valószínűleg kliséről készült ez a dísz is. Ugyanez a motívum kidolgozásbeli és méretbeli eltérésekkel számos külföldi kiadványban is megvan (*Letzte Ungrische auch Canissische Schlacht und Zeitung welcher massen die Ungrischen freybeüter die Stadt Pest ... erstiegen*. Gedruckt zu Wien im Jahr MDCL. címlap és BOISSARDUS, Janus Jacobus: *Vitae et icones sultanorum Turcicorum*. Francf. ad Moen. A° MDXCVI. ZZ 2a).

11. Méret: 47 × 47 mm. Arabeszekből összeállított négyzet alakú záródísz (II. tábla 6. kép). RMK. II. 256. F 3b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Frankfurt am Mainban (BOISSARDUS, Janus Jacobus: *Vitae et icones sultanorum Turcicorum*. Francf. ad Moen. A° MDXCVI. 337. l.).

12. Méret: 20 × 16 mm. Makkot ábrázoló kis dísz (II. tábla 12. kép). RMK. II. 287. 296 l.

13. Méret: 30 × 70 mm. Szalagfonatokból képzett könyvdísz. RMK. I. 350. H 1b L. még a BORNEMISZA-nyomdában (RMK. I. 115. 253b lev.).

14. Méret: 36 × 40 mm. Arabeszekből összeállított sokszorosított könyvdísz. RMK. I. 350. I 2b.

Ugyanezt a díszet a vizsolyi MANTSKOVIT-nyomda kiadványában (RMK. I. 236. címlap verzo), a metszet tükörkép-változatát bártfai, kolozsvári nyomtatványokban ismertük fel (függelék III/4. sz. alatt).

15. Méret: 30 × 59 mm. Szalagfonatokból képzett záródísz; valószínűleg kliséről készült. RMK. I. 350. H 4a.

IV. Zárókeret.

1. Méret: 25 × 61 mm. A „BARTPHAE” megjelölést közbezáró keskeny keretet középen fent és lent egy-egy puttófé, két szélén maszk díszíti (I. tábla 1. kép). RMK. II. 287. utolsó lev.

2. Méret : 62×57 mm. Keret a függelék I/4. sz. alatt ismertetett címlapkeretek kliséiből, mely a kolofon adatait zárja magába. RMK. I. 162. E 12a.

3. Méret : 78×68 mm. A kolofon adatait közbezáró keret a függelék I/2. sz. alatt ismertetett címlapkeretek kliséiből. RMK. II. 143. Kk 2a.

V. Inicialék.

1. Az inicialék mérete : 26×26 mm. Az inicialék keretezetlenek, díszítésük sávozott levelekből áll (I. tábla 7–10. kép).

A inic. RMK. I. 288. * 2a ; B inic. RMK. I. 288. Z 6a ; C inic. RMK. II. 260. 359a ; D inic. RMK. II. 260. * 2a ; E inic. RMK. I. 288. C 7a ; G inic. RMK. II. 296. A 2a ; H inic. RMK. I. 288. N 6b ; I inic. RMK. I. 288. A 8b ; K inic. RMK. I. 288. D 5a ; L inic. RMK. I. 288. E 7b ; M inic. RMK. I. 288. A 1a ; N inic. RMK. II. 292. O 3b ; Q inic. RMK. II. 260. 385b ; R inic. RMK. II. 292. L 2b ; S inic. RMK. I. 288. Mm 8a ; T inic. RMK. II. 292. F 2b.

Ugyanezek az inicialék Jakob LUCIUS nyomtatványain kívül – többek között – frankfurti és lipcei kiadványokban is megvannak (BORCHOLTEN, Iohannes : *Commentaria in quatuor institutionum Iustiniani imperatoris libros*. Helmaestadii. Excudebat Iacobus LUCIUS, MDXCIX.) (2a lev. N inic ; FRISCHLINUS, Nicodemus : *P. Virgilij Maronis Bucolica et Georgica*. Francofurti ad Moenum, imprimebat Joannes SPIES, Anno MDXIC. A 2a A inic ; *Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumen tertium*. Recensente Nicolao REUSNERO, Lipsiae, ex officina typographica Abrahami LAMBERG, Anno MDXCV. 1 l. C inic, 152. l. D inic.).

2. Az inicialék mérete : 17×17 mm. A keretezetlen inicialékat sávozott sematikus levelek díszítik (I. tábla 11–14. kép).

C inic. RMK. II. 260. 412a ; D inic. RMK. II. 260. 510a ; E inic. RMK. II. 260. 292b ; H inic. RMK. II. 260. 229b ; I inic. RMK. II. 260. 235b ; M inic. RMK. II. 260. 345a ; N inic. RMK. II. 260. 482b ; O inic. RMK. II. 255a. B 1a ; P inic. RMK. II. 260. 372a ; Q inic. RMK. II. 260. 391a ; S inic. RMK. II. 260. 366b ; T inic. RMK. II. 255a. A 3b.

Ezeket az inicialékat az első inicialé-készlettel kapcsolatban említett helmstedti, frankfurti és lipcei nyomdászok teljesen azonos formában használták.

3. Az inicialék mérete : 17×17 mm. E készlet betűi a 2. számú inicialé-készlet betűinek kevésbé eltérő változatai.

A inic. RMK. I. 299. 175 ; B inic. RMK. I. 299. 229 ; C inic. RMK. I. 299. 260 ; D inic. RMK. I. 299. 32 ; E inic. RMK. I. 299.) (2a ; F inic. RMK. I. 299. 290 ; G inic. RMK. II. 292. E 3a ; H inic. RMK. I. 299.) (2b ; I inic. RMK. I. 299. 89 ; K inic. RMK. I. 299. 98 ; L inic. RMK. I. 299. 283 ; M inic. RMK. I. 299. (?) 2a ; N inic. RMK. I. 299. 119 és 143. l. ; O inic. RMK. I. 299. 320 ; P inic. RMK. I. 299. 241 ; Q inic. RMK. II. 275. C 2b ; R inic. RMK. II. 287. 3 ; S inic. RMK. I. 299. A 1a ; T inic. RMK. I. 299. 65 ; V inic. RMK. I. 299. 19.

4. Az inicialék mérete : 23×21 mm. Keretezetlen, stilizált levélkéekkel díszített, az előbbieknél eredetibbnek tetsző inicialék (I. tábla 15–18. kép).

A inic. két változat RMK. I. 267. 17 és RMK. II. 260. 34a ; B inic. RMK. I. 267. 75 ; C inic. RMK. I. 267. 50 ; D inic. RMK. I. 267. 19 ; E inic. RMK. I. 267. 46 ; F inic. RMK. I. 267. 62 ; G inic. RMK. I. 267. 51 ; H inic. RMK. I. 267. 4 ; I inic. RMK. I. 267. 1 ; K inic. RMK. I. 267. 7 ; L inic. RMK. I. 267. 216 ; M inic. RMK. I. 267. 3 ; N inic. RMK. I. 267. 217 ; O inic. RMK. I. 267. 59 ; P inic. RMK. I. 267. 144 ; Q inic. RMK. II. 260. 6b ; R inic. RMK. I. 267. 116 ; S inic. RMK. I. 267. 4 ; T inic. RMK. I. 267. 29 ; V inic. RMK. I. 267. 18 ; W inic. RMK. I. 267. 47.

5. Különböző stílusú iniciálék : *A* inic. (14 × 14 mm) fekete alapon fehér betűtest és virágdísz. RMK. I. 299. 208 l. ; *B* inic. (13 × 13 mm) keret nélküli, sematikus levelekkel díszített iniciálé. RMK. II. 268. A 3a.

VI. Illusztráció.

1. Fortuna. Méret : 145 × kb. 95 mm (sérült) RMK. I. 361b. címkép (IV. tábla 1. kép).

2. Szerencse-kerék. Méret : 150 × 116 mm. RMK. I. 361b. A 2a lev. Jobb alsó sarokban G. C. mesterjegy (IV. tábla 2. kép).

3–40. 38 erősen sérült fametszet a kockával való sorsvetésnél használt koncentrikus köröket ábrázolja. RMK. I. 361b.

41–52. 12 Szibilla-kép. Méretük 73 × 57 mm. A Szibilla Erythrea-képen 1594-es évszám és G. C. mesterjegy. RMK. I. 361b (III. tábla 1., 3., 5. kép).

53–63. 11 Szibilla-kép. Méretük 70 × 55 mm. A 41–52. sz. alatt felsorolt metszetek kvalitásosabb tükörkép-változatai. RMK. I. 350. (III. tábla 2., 4., 6. kép).

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Rabló kiadás-e a Kartigam kolozsvári, 1778-i kiadása? „Buda várának vissza-vételekor a keresztények fogságába esett egy Kartigam nevű török kis-aszszonynak ritka, és emlékezetes történeti, melyeket különös feljegyzésekből magyar nyelvbe foglalta Bodó-baári, és Nagy-lútsei Mészáros Ignácz. Posonyban, Landerer Mihály betűivel. 1772.“ — Ezzel a címmel jelent meg a XVIII. század végének „legkapósabb” magyar regénye, négyszázhusz lapon. A *Pallas Lexikon*, amely a legtöbb kiadását ismeri, első kiadását 1771-re teszi, ami nyilvánvaló tévedés. mert 1771-i kiadás — tudtommal — nem került elő, viszont a *Pallas* az 1772-i, ismert első kiadást nem említi. E *Lexikon* szerint a *Kartigam* „annak idején” hat kiadást ért el : első kiadása az 1771-i (helyesen 1772-i) pozsonyi ; a második és harmadik volna az 1780-i és 1795-i pozsonyi ; negyedik a sorban az 1778-i kolozsvári kiadás ; ötödik volna a kassai 1780-i, — ami valószínűleg szintén tévedés, mert FÜSKUTI LANDERER Mihálynak Pozsonyban és Kassán is volt nyomdája, s az 1780-i kiadáson Pozsony és Kassa a megjelenési hely ; — hatodik a budai 1813-i.

PETRIK három *Kartigam*-kiadást ismer : az 1772-it, az 1780-it, amely szerinte — helyesen — Pozsonyban és Kassán jelent meg, s a pozsonyi 1795-it melyet a *Pallas Lexikon* irodalmi szakembere nem ismer. SZINNYEI (*Magyar írók*) nem tud többet az említetteknél. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár cédulakatalógusa szerint van egy 1798-i pesti kiadás (TRATTNER-féle) is, amely azonban csak a katalóguscédulán szerepel, a valóságban nem került elő. Ez utóbbi kiadást az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa nem ismeri.

TOLDY Ferenc és HEINRICH Gusztáv, akik irodalomtörténeti szempontból foglalkoztak a regénnyel, csak négy kiadásról (1772, 1780, 1795, 1778) tudnak azokat nem vetették egybe, sőt HEINRICH Gusztáv megjegyzi, hogy a kolozsvári 1778-i kiadást nem látta ; nyilván nem találta meg a tudományos és közkönyvtárakban.

A *Kartigam*-kiadások kérdésének vizsgálatához úgy jutottam el, hogy a XVIII. század végén megjelent magyar nyomtatványok nyelvének tanulmányozása közben kicéduláztam a saját kis könyvtáramban meglevő 1778-i kolozsvári kiadást, amelyet KOLLMANN József Ferenc nyomtatott és adott ki. Ennek címlapjáról nem tűnik ki, hogy a *Kartigam* korábban is megjelent. Még nem néztem utána a könyv történetének,

amikor a nyelvi sajátosságok alapján eldöntöttem, hogy e kiadás nyelve számos erdélyi nyelvjárási elemet tartalmaz. Amikor azonban megismerkedtem a kiadások történetével és sorrendjével, szükségesnek láttam, hogy a kolozsvári 1778-i kiadást összevegyem az 1772-i pozsonyi kiadással. Azok az erdélyiességeknek látszó hangtani jelenségek, melyeket én a kolozsváriból kijegyeztem (partéke 58, 65, harsag 183, ragyag 201, tántzat 109), XVIII. századi erdélyi írók nyelvében is megvannak (pl. kandér, pistaly, álmadhat, majmat ANDRÁD Sámuel *Elmes anekdotáiban*; abrants BETHLENI HARI Péternél; abrantsotskák, párosadás, viaskadni BÁRKLAJ-BoERNál; támagasd, torkasság, ujjanon VERRI — KOVÁTSnál; ez utóbbi már a XIX. században, 1823-ban). Joggal gondolhattam tehát, hogy a csallóközi származású szerző művét a kolozsvári kiadásnál erdélyiesítették. Azonban az erdélyiességek látszó hangtani sajátosságok megvannak a pozsonyi (első) kiadásban is, sőt az Esztergom szó a pozsonyi kiadásban Esztergam, a kolozsváriban Esztergom, (mind a két kiadásban a 25. lapon). S a további nyomozások során kiderült, hogy ez az erdélyinek tartott hangtani sajátosság megvan KÁLDI-nál (barbély, hangas, harsagás, agy-kaponya), ZRÍNYMél (ártalam, hangas, katanát, mast, mastan, ragyagó), CZEGLÉDI Istvánnál (zálag, ravásra, álmad), GYÖNGYÖSMél (Biradalma, gyars, ragyagó, aranyas), az erdélyi származású, csíkszéki szentgyörgyi ILLYÉS Andrásnál (barbély, hályag, zálag), SZATH. NÉMETI Mihálynál (aranyas, pohárnakjává, zálag), stb. KOLLMANN József Ferenc nem erdélyiesítette a szöveget, úgy nyomatta le, ahogy az első kiadásban találta, azzal a különbséggel, hogy az első kiadás ő, ő, ő, ő, ő-je helyett a régiesebb ő, ű betűket használta, s egyes betűhibákat kiigazított, vagy más betűhibát ejtett. A két kiadás között a legnagyobb eltérés az, hogy az első (pozsonyi, 1772-i) kiadásban van sajtóhiba-jegyzék, a kolozsváriban nincsen. Egyébként a két kiadás formátumban, a betűk nagyságában, a sorbeosztásban, a lapvégződésekben annyira egyező, hogy a felületes szemlélő akár második lenyomatnak tartaná a kolozsvárit, ha nem venné észre az ő, ű betűk különböző alakjait s egynehány szórványosan látható betűeltérést.

Időrendben a második kiadás a kolozsvári, 1778-i, KOLLMANN-féle kiadás. Ezen nincs jelezve, hogy második kiadás.

A harmadik a „Pozsonyban és Kassán” megjelent 1780-i kiadás, melynek címlapján ez áll: „Második nyomtatás”. Kiadója LANDERER Mihály.

A negyedik a Pozsonyban, 1795-ben megjelent kiadás, melynek címlapján ez olvasható: „Harmadik nyomtatás”. Kiadója FÜSKUTI LANDERER Mihály.

Az ötödik az 1798-i pesti kiadás, melynek kiadója TRATTNER volt. (Nem láttam.)

A hatodik az 1813-i budai. (Nem láttam.)

A hetedik az 1880-i, amelyet HEINRICH Gusztáv rendezett sajtó alá az *Olcso Könyvtárban*, a kiadást a címlapon „Ötödik kiadás”-nak jelezvén.

Miért nem vette figyelembe LANDERER a kolozsvári 1778-as kiadást akkor, amikor az 1780-i kiadás címlapjára azt nyomatta, hogy „Második nyomtatás”, s az 1795-ire, hogy „Harmadik nyomtatás”? Engedélyezett, jogosított kiadás volt-e a kolozsvári? Bizonyosra vehetjük, hogy az volt. KOLLMANN jó kiadói vállalkozásnak látta ennek a keresett regénynek az új kiadását, és bizonyára a szerzővel folytatott megfelelő tárgyalások után adta ki azt az erdélyi olvasóközönség részére. MÉSZÁROS, amikor megállapított KOLLMANN-nal a kolozsvári kiadás ügyében, nem tartotta szükségesnek, hogy a címlapon megkövetelje a második kiadás feltüntetését, LANDERER pedig, amikor 1780-ban újra kiadta a regényt, bizonyára tudatosan nyomatta rá azt, hogy „Második nyomtatás”, szándékosan hallgatva el azt, hogy a *Kartigam* az ő korábbi, 1772-i kiadása óta más cégnél is megjelent magyar nyelven. Üzleti érdeke volt elhallgatni, hogy egy ilyen híres, kapós regény rajta kívül más kiadó „költségével”, azaz kiadásában is megjelent, s másnál is megvásárolható.

Ez a németből — MENANDER (álnév) műve után — magyarra átdolgozott, részben magyar tárgyú regény volt a legnagyobb magyar könyvsiker, a bestseller a XIX. század fordulóján.

Hat kiadást ért el negyvenegy év alatt. A kiadások jó papíroson, gondos kiállításban készültek. A későbbi kiadások (pl. 1780-i és 1795-i) közölték *Kartigam* rézmetszetű képét és a regényben levő dalok kótáját is. Egykorú kötésük — pl. az 1772-i és az 1780-i — egész bőr, gerincén aranyozással. A mai olvasó csodálkozva veszi tudomásul, hogy ennek a rafináltan kiagyalt, lélektani bukfencekkel telt, kalandos történetnek voltak lelkes, művelt olvasói, akik nem vágták a sarokba a könyvet, amikor Kartigam kisasszony férfi ruhában úgy él — hosszú időn keresztül — embertársai közt hajón, az algíriai basa házában, társaságokban, hogy senki sem gyanítja meg nő voltát,

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához. A magyar bibliográfia első századában kiemelkedő helyet foglal el HORÁNYI Elek műve, a *Memoria Hungarorum*¹ és ennek kiegészítése, a *Nova Memoria Hungarorum*.² CZVITTINGER után HORÁNYI volt az első, aki a magyar irodalomról az egész világ számára készített összefoglalást, és erre az összefoglalásra a korabeli tudományos élet felfigyelt, jelentőségét elismerte, sőt hosszú ideig egyedülálló forrásmunkának tekintette. — A CZVITTINGER-követők sorában HORÁNYI helyzete sajátos. Elődei módszeréhez vajmi keveset adva hozzá, majd egy negyedszázadon át folytatja kiterjedt gyűjtőmunkáját, melynek eredményeként e műfaj megtermi a legtöbbet, amit teremhetett, de — ebben a formájában — egyúttal be is fejezi pályafutását.

HORÁNYI biobibliográfiáinak részletes elemzésével még adós a kutatás, nem is beszélve a sokoldalú „budai magyar” irodalmi munkásságának teljes képéről, ami szintén megrajzolásra vár. A századforduló körül CSAPLÁR Benedek³ és PERÉNYI József⁴ foglalkoztak tanulmányaikban HORÁNYIVAL, de kutatásaik eredménye gyér és szegényes: a *Memoria* és a *Nova Memoria* keletkezésére, forrásaira, korabeli értékelésére vonatkozó irodalmat foglalták össze. Kutatásaik során állítólag jelentős mértékben támaszkodtak levéltári anyagra, de szemmel láthatólag felületesen siklottak el olyan kérdések felett, melyeket nem lehet egykönnyen megoldani.⁵ HORÁNYI bibliográfiáinak provenienciáját

¹ HORÁNYI [Elek] Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Viennae—Posonii, 1775—1777. Pars 1—3.

² HORÁNYI [Elek] Alexius: *Nova Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Pars 1. Pestini, 1792. XXIV, 788 [12] l.

³ CSAPLÁR Benedek: *A Horányi tervezte „Hazafiúi Magyar Társaság”*. Bp. 1899. 51 l.

⁴ PERÉNYI József: *Irodalomtörténetírásunk első munkásai*. Nagykanizsa, 1902. 20—35. l.

⁵ A budapesti kegyesrendi levéltárban több keltezetlen, HORÁNYIHOZ írt és tőle származó levél másolata található. A For. 0—2. fasc. 11. 22. lapján egy ismeretlenről származó, HORÁNYIHOZ írt keltezetlen levélmásolatban a következőket olvashatjuk: „... Operis Memoriae Hungarorum procuracionem ad vacationes differam; secus enim, quod magnam facesseret molestiam, te exorare deberem, ut illius compingendi quoque in te assumas curam; cum hic compactura libri excederet pretium.” Ki volt az vajon, aki *Memoria Hungarorum* címmel könyvet készült írni, és milyen vonatkozásban állt ez a munka HORÁNYI művével? HORÁNYI terveiben először *Hungaria Litteraria*-ról, majd *Litteraria Hungariae Historia*-ról beszél. Talán a most idézett ismeretlen tervből származik a *Memoria Hungarorum* cím.

sem tisztázták. Valószínű, hogy csak hivatkoznak a *Prodromus*,⁶ de tartalmát nem ismerték. Ezt a kiadványt egyébként ezidáig nekünk sem sikerült megtalálnunk. Nem állapították meg azt sem pontosan, hogy a *Prodromus* megírása előtt mikor kezdett hozzá HORÁNYI az anyaggyűjtéshez. Közleményeik arra a kérdésre sem adtak választ, hogy a nagy tetszéssel és elismeréssel fogadott *Memoria Hungarorum* megjelenése után miért telt el majdnem másfél évtized a *Nova Memoria* megjelenéséig, s ez utóbbi vajon miért maradt befejezetlen.

Szerintünk éppen ez a kérdés, tehát a *Nova Memoria* befejezetlensége HORÁNYI bibliográfiai munkásságának kritikus pontja, mert ebben a tényben mutatkoznak munkamódszerének és lehetőségeinek határai.

HORÁNYI már a *Memoria Hungarorum* második kötetétől kezdve beszél arról a tervéről, hogy munkájához *Supplementum*okat készít, ezekben akarja pótolni a hiányokat, javítani a becsúszott tévedéseket.⁷ Adataink vannak arra, hogy kortársai ezt az ígéretét számontartották.⁸ Hogyan, milyen tervek szerint készült ígéretét valóra váltani — erre a kérdésre adunk némi útbaigazítást az alábbiakban.

Vizsgálódásunk során a *Memoria Hungarorum* egykorú értékeléséből indultunk ki. A mű megjelenését általában nagy elismerés kísérte, az európai felvilágosodás jelentős lapjai foglalkoztak vele, szerzőjét tudományos társaságok tiszteletbeli tagjává választották. HORVÁT István számol be a mű szinte egyetlen elmarasztaló bírálatáról.⁹ Szerinte „a tudós Pray... egykor betsmérelte... Horányi Elekünk törekedéseit...” Ez a tény annál érdekesebb, mert HORÁNYI 1769-ben Velencéből éppen PRAYt kereste fel levelével.¹⁰ E levélből kiderül, hogy a közelmúltban Pozsonyban számolt be PRAYnak terveiről, PRAY keményebb munkára intette, és megígérte támogatását. Ennek az ígéretnek a valóraváltását kéri HORÁNYI levelében, mert úgy látja, hogy összegyűjtött anyaga a jezsuitákra vonatkozóan igen szegény. PRAY és vele együtt a jezsuiták támogatása azonban mégis elmaradt. A *Memoria* első kötetének bevezetésében HORÁNYI felsorolja

⁶ *Prodromus Hungariae Litteratae, opusculum mole tenue, vel potius Conspectus maioris operis, quod molitus est Alexius Horányi*. Venetiis, 1770. — A munkának ez a leírása SCHEDIUSTól származik, aki a *Scriptores Piarum Scholarum* 2. részének elején HORÁNYI életrajzát megírta, és műveit is felsorolta.

⁷ A *Memoria* 2. kötetének bevezetésében Godefredus KÉLER nevéhez a következő megjegyzést fűzi: „De hominis huius prestantissimis conatibus, plura leges in nostris Supplementis, quae propediem publicam subibunt lucem, in quibus aliqua perperam posita emendo, et omissa suppleo.” — A *Memoria* 3. kötetének bevezetése is beszél a *Supplementum*okról: „Huic accedit Historicorum qui exstant de Rebus Hungaricis Bibliotheca, quam in meis dabo Supplementis plenior. Reperies in illis errores, qui mihi irrepserunt invito, emendatos, nec minus hiatus expletos.”

⁸ PAINTNER Mihály 1784. júl. 12-én ROZNÁK Mártonhoz írt levelében olvassuk a következőket: „Data opportunitate fac, ut vitae tuae compendium obtineam: epochas eius saltem notabiliores mihi absque scrupulo describere poteris. Meditor ego, si Horányius e Scholis Piis in Bibliothecam Ung[arorum] promissa Supplementa intra annum non dederit, illa, quae collecta sat copiose habeo, in lucem emittere...” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/39.

⁹ *Hazai és Külföldi Tudósítások*. 1809. II. 202. 1.

¹⁰ „Revoca quaeso tibi in memoriam diem illum, quo Posonii aliquot horarum spatio tecum suavissime otio litterario vacaturus de litteraria Hungariae Historia disserui; ad quam contexamdam adcuratori ordine (licet multa congererem, et ultro in adversaria mea referam) tuam quoque opem flagitavi, ne dicam imploravi, eo quod me icinium animadverterem in iis recensendis, quae Societati Iesu Hungariae plurimum decoris possent conciliare. Talla dicenti tuum s[ub]sidium] offerebas, apertisque significabas verbis labori coepto acrius insistendum esse, quo de Patria civibusque meis laudabiliter mererer.” — Részlet HORÁNYI 1769. dec. 9-én, Velencéből PRAYhoz írott leveléből. Budapesti Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G. 16. Tom. III. 97. — A teljes szöveget közölte GÁLOS Rezső, Irodört. Közl. 1931. 90–92. 1.

azokat a szerzetesrendeket, amelyek munkájában támogatták. A jezsuitákról itt nem tesz említést.

Érdekes, hogy a jezsuiták kifejezetten negatív szerepéhez jutottunk el HORÁNYI munkásságára vonatkozóan más úton is. A bencésrend pannonhalmi könyvtárának kéziratárában, a Jesuitica szakban találtunk rá ROZNÁK Márton levelezésében HORÁNYI négy levelére és a jezsuita PAINTNER három olyan levelére, mely HORÁNYI bibliográfiai munkásságára vonatkozik. — A *Memoria Hungarorum* befejezése után HORÁNYI újabb kapcsolatok kiépítésére törekedett. Így kereste fel levelével ROZNÁK Mártont, akitől a magyarországi ágostonrendiek irodalmi munkásságáról kért adatokat. Az első levél 1778-ban kelt, számunkra azért érdekes, mert hírül adja, hogy a *Memoria Supplementum* még az évben, Szent Mihály ünnepe táján megjelenik, és szintén három kötetből áll majd.¹¹ Ha meggondoljuk, hogy a *Memoria* megjelenése 1777-tel zárult, és HORÁNYI 1778-ban már kész a *Supplementum*okkal, ebből az következik, hogy az anyaggyűjtést nagy energiával folyamatosan végezte, és gyorsan is dolgozott. Az is nyilvánvaló a most idézett levél anyagából, hogy művét a *Supplementum*okkal sem tartotta befejezettnek, hiszen ROZNÁKTól újabb anyagot kért.

Három évvel későbbi a következő levél.¹² HORÁNYI ebben arról tudósítja ROZNÁKOT, hogy a *Supplementum*okat nem adja ki. Helyettük a *Memoria* új kiadását tervezi. Megerősíti azt a hírt, amely már eljutott ROZNÁKHOZ is: rosszakarói erősen gátolják munkáját. Annyira megnőtt rosszakarói irigysége, hogy szívesen vennék azt is, ha már nem élne. Ellenségei a jezsuiták és néhány rendtársa, akik félnék a jezsuiták hatalmától. — A következő, 1783-ból származó levélben¹³ ismét arról olvasunk, hogy HORÁNYI terveit a kedvezőtlen körülmények alaposan megzavarták. Elpanaszolja, hogy PATACHICH Ádám kalocsai érsek engesztelhetetlen gyűlölettel van iránta azért, mert a *Memoria*-ban nem mond mindig jó véleményt a jezsuitákról. Pontosan beszámol egyébként ebben

¹¹ „Ad mea Supplementa quod adtinet (quae etiam ex tribus voluminibus constabunt) scies ea in lucem proditura circa festum S. Michaelis.” HORÁNYI ROZNÁKHOZ 1778. jún. 13-án írt leveléből. Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/105.

¹² Részlet HORÁNYI leveléből ROZNÁK Mártonhoz, kelt Pesten, 1781. máj. 30-án. „Ad Supplementa mea, quod adtinet, paucis, tene; scilicet nunquam proditura intelligas, sed novam editionem brevi tempore in lucem hominum eruditorum emittendam. Quod vero de magno impedimento conatibus meis iniectione scribis, id non vanae innititur coniecturae. Etenim a tempore vulgatorum operum tanto opere increvit malevolorum invidia, livor atque odium, ut non solum ingenii mei monumenta divis devoveant, sed etiam inter Divos potius, quam vivos videre me gestiant. Scire cupis, qui illi sint? nostin a Clemente XIV. petrificatos homines et multos adhuc eorum assecclas? hos igitur intelligas. Mirere porro ad hos quoque accedere aliquos, quibuscum vivo, Instituti mei homines, eorum potentiam atque auctoritatem extimescentes. Sed eam moror minime. Nam sub magno Josepho II. ea funestum ad occasum tendet. Utinam possem cum Monarcha nostro constitui, patefacerem involutam oris et frontis integumentis nequitiam...” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/106.

¹³ HORÁNYI levele ROZNÁK Mártonhoz, kelt 1783. jan. 4-én. (Részlet.) „... Diuturni silentii caussa est perturbata studiorum meorum ratio et iniqua fortunae conversio, quos ambos scopulos felicibus auspiciis praeterveetus vici ac superavi. Etenim ne infandum renovem dolorem: Archi-Episcopi minus aequum erga me animum paucis attingere placet. Hic odio in me implacabili, eo quod in mea Memoria non ubique de Iesuitis praeclarum iudicium tulerim ductus, opus meum atro carbone notare et teterrimis coloribus depingere cepit. Atque sua auctoritate et doctrinae opinione id effecit, ut complures, qui mihi praesidium et dulce decus erant, munificam subdlexerint manum, et illiberales atque inficetos sese exhibuerint. Mirum autem est illud, Adamum Patachichium, dum Varadini Episcopum moderaretur, Loyolitis infensum, Colociam translatum iisdem amicissimum evasisse ostenditque suo exemplo commutatione fortunae et loci commutari male ingenium. — De nova editione eaque splendidissima et XCVI tabulis aeneis Auctorum mortuorum prototypen referentibus ornanda in folio maiori quid dicam nisi illud cuiusdam poetae? Ah, quoties nostros licet observare libellos,

a levélben a *Memoria* tervezett új kiadásáról: a mű Bázelen, Rudolf IMHOF gondozásában látott volna napvilágot, kiváló minőségű papíron, nagyfolió alakban, 96 rézmetszettel. A rézmetszeteket Hollandiában akarta készíttetni, mindezt LUTSCHMANN leydeni könyvkereskedő költségén. Érdekes az a megjegyzése, hogy metszeteket csak halott írókról szándékozott készíttetni, nyilvánvalóan óvatosságból tervezte így, nem akart újabb ellenségeket szerezni magának. Mindez azonban szép szándék csak, mert a birodalom határain túli kiadásokra az uralkodó igen súlyos vámot vetett, és így a fényes munka megjelenésére semmi remény. Ennek ellenére hírt ad újabb vakmerő vállalkozásáról: még ez évben, tehát 1783-ban kiad két, hasonló formájú kötetet *Nova Memoria* címmel. Ez a munka 518, nagyobbbrészt új írókat tartalmaz majd, de régiek is lesznek benne. ROZNÁK is olvashat majd itt azokról, kikről adatokat küldött HORÁNYI-nak.

Az utolsó, 1786 elejéről kelt HORÁNYI-levele arról ad hírt, hogy a *Nova Memoria* első kötete rövidesen megjelenik, Bécsben már cenzurálták, és Pesten kerül sajtó alá.¹⁴ A korabeli sajtó ez évben szintén bejelenti a *Nova Memoria* kiadását.¹⁵

Az ismertetett négy levélből tehát egyrészt pontosan kiderül, hogy HORÁNYI mit tervezett, milyen szándékok szerint dolgozott, másrészt azt is világosan kimondja, hogy a megsértett jezsuiták gátolták, akadályozták munkáját, és olyan pártfogókat fordítottak el tőle, akiknek elvesztése érzékenyen érintette. — A jezsuiták sértődése több mozzanatból tevődhetett össze. PRAY már említett nyilatkozatát nyilvánvalóan az váltotta ki, hogy a DESERICZKY—CETTO—PRAY vitában¹⁶ HORÁNYI saját rendtársai mellett foglalt állást. A jezsuiták általános sértődöttségének PAINTNER Mihály ad hangot, közvetlenül a *Nova Memoria* megjelenése előtt, ugyancsak ROZNÁKhoz írt levelében.¹⁷ Beszámol arról, hogy készen áll 1475 írókat tartalmazó biográfiája. HORÁNYI csodálkozhatik azon, hogy ebben a művében 600-nál több, számára ismeretlen írókat sorol fel. Majd megtanulhatja belőle az olvasó, hogy érdemük szerint becsülje a jezsuitákat!

ex oculis toties depluit unda meis. Basileae apud Rudolphum Imhof procurari debuisset editio, aeneas tabulas in Hollandia parandas, et chartam nitidissimam sumtusque liberaliter suppeditante Lutschmannio Bibliopole Lugduno—Batavo. — At decedente Maria Theresia Imperatoris nostri iussu factum est, ut editiones extra suas ditiones procuratae, vel procurandae imposito gravi telonio retardarentur, atque hac ratione intra imperii sui ambitum absolventur. — Ingeminabis fortassis, ergo nullius editionis aliqua spes nobis adfulgebit? reddo tibi: exigua. Sed tamen mediam viam scopulos inter et Syrtis ingressus sum; nempe hoc anno proditunt duo eiusdem formae volumina huius inscriptionis: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi et illis continentur 518, maximam partem novi Scriptores, licet et antiqui reperiantur, et laudati suppleantur. Ibi et tu... quos mihi communicasti per litteras, opportuno loco insertos legeris... Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/107.

¹⁴ „Nova Memoria Hungarorum (quae est continuatio prioris) mox tomus primus prodibit: censuram Viennae subivit, Pestini prelo subicitur...” HORÁNYI ROZNÁKhoz 1786. febr. 14-én írt leveléből. Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/109.

¹⁵ A *Merkur von Ungarn* 1786. évf. 967. lapján olvassuk a következőket: „Den Freunden der vaterländischen Litteratur können wir die sehr angenehme Nachricht erteilen, dass sie von unserem berühmten Geschichtsschreiber Alexius Horányi nächstens zwey wichtige Werke zu erwarten haben: das eine ist die längst erwünschte Nova Memoria Hungarorum...”

¹⁶ Vö. a *Memoria* és a *Nova Memoria* DESERICZKY-ről és CETTORól írt fejezeteivel, valamint GÁLOS idézett közleményével.

¹⁷ PAINTNER Mihály leveléből ROZNÁK Mártonhoz, kelt 1792. jan. 2-án: „... Eo rem jam adduxi, ut biographiam 1475. scriptorum connotatam habeam, quois multa anonyma opera, indicesque varii accedunt. Sat vastum uti videas opus, et pro 3. etiam tomulis suffecturum... Mirabitur Horányius, sexcentis plures scriptores Hungaros, ignotos ipsi, in lucem hic protrahi: quantum pro eius Nova Memoria Spicilegium! — Et aequus Lector Jesuitas a laboribus suis noscere discet... Dolendum tamen esset, virorum horum meoriam cum ordine sepeliri.” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/49/II

(Érdekes, hogy PAINTNER készülő munkájáról úgy beszél, mint ami HORÁNYI *Nova Memoria*ja helyett lesz kiadós *Spicilegium*. Nem tudhatta tehát, hogy a *Nova Memoria* még annak az esztendőnek a végén megjelenik.) — Élesebb hangú PAINTNER 1800-ból kelt levele,¹⁸ ebben már a *Nova Memoria* nevetséges tévedéseiről beszél, de elárulja önmagát is: sérti hiúságát, hogy HORÁNYI a *Nova Memoria*ban csak rövid említést tesz személyéről.¹⁹

A most ismertetett adatok birtokában érthetőbb, hogy a *Nova Memoria* előszava miért elmélikedik olyan bőven az irigységről, erről a „végzetes bagoly”-ról, amit senki sem kerülhet el. Érthető az is, hogy a *Nova Memoria* végéhez miért illesztette hozzá néhány dicséret vers kíséretében a lipcei *Acta Eruditorum* nyilatkozatát, mely a *Memoria Hungarorum* íróját PLUTARCHOSHOZ méri. Meg is rója érte PAINTNER, aki gyanús szemmel nézi ezt a dicséretet, és így gúnyolódik levelében: hasonlítsd HOMÉROSHOZ, nevezd művét *Rapsodiának*, majd vitába száll veled, ha az R betűhöz ér! — Valószínű, hogy ezekre a bírálókra céloz HORÁNYI már a *Memoria* 2. kötetének előszavában is, ahol arról ír, hogy munkája bizonyára nem fog tetszeni azoknak az embereknek, akik a hiúhoz hasonlóak.²⁰

Összefoglalva az elmondottakat, HORÁNYI tehát először *Supplementumokat*, aztán új kiadást, majd egy kétkötetes *Nova Memoria*t tervezett 518 íróra méretezve. Szüntelen anyaggyűjtés közben kénytelen változtatni tervein. A feladat, amivel szembe kerül, óriási. Többször hangsúlyozza, hogy nem tud tökéleteset alkotni, mert az irodalom nagy és szétszórt, a történelmi események során sok minden elpusztult. Anyaggyűjtési módszere az irodalmi források feldolgozása és a kiterjedt, széleskörű levelezés, ami különösen sok és jelentős adathoz juttatja. Kapcsolatai igen sokirányúak, de az a tény, hogy munkájához a hazai szerzetesrendek támogatását is megnyeri, tevékenységének magasfokú szervezettséget kölcsönöz. Természetesen művei megjelentetéséhez is ez a rendi háttér adja a döntő segítséget. Amint ebben a háttérben az egyöntetűséget megzavarják, munkája máris akadozik, nehézségei vannak.

Anyaggyűjtésének módszere súlyos veszélyeket rejt magában: adatainak hitelességét illetően ellenőrizhetetlen forrásoknak kénytelen kiszolgáltatni magát, s a pontatlanságok, téves közlések egyre több bíráló hangot is kiváltanak. Munkáinak tartalma, az írókról megfogalmazott vélemények, dicséretes hosszúra vagy rövidre méretezettsége is rendi harcok és személyi ellentétek megnyilvánulási formája lesz.

Adataink hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy HORÁNYI bibliográfiai munkásságát mozgásában és így valóságában szemléljük. Talán világosabban áll előttünk, hogy milyen különbség van HORÁNYI tervei és a megvalósulás között. Mást akart, mint ami a *Memoria* lett,²¹ és a tervezett *Supplementumokhoz*, új kiadáshoz és az 518 íróra mére-

¹⁸ PAINTNER ROZNÁKHOZ 1800. márc. 3-án írt leveléből: „...Memoriam Horányii, bona quidem illius venia Rhapsodiam nunquam dixeris: hoc si inaudiret, in litera R. apertum tibi duellum indiceret, vir, uti gloriolae plus iusto cupidior ita facillime irritabilis. In Nova sua Memoria ad art[iculum] Bosovich, et Cunich quod mirere, honorificam et me refutando etiam, modestam tamen infert mei mentionem... In hoc opus Horányii, quem tamen exteri quidam heterodoxi critici, quibus saepius thus adolet, Plutarcho compararunt, multa ridicula connotavi, quo fors aliquando in instituenda totius Memoriae revisione usui esse alicui poterunt.” Pannonhalma, Jesuitica. 118. G. 26/50/VII.

¹⁹ Vö. *Nova Memoria* 552. és 744. l.

²⁰ „Alteram operis mei partem tuo conspectui, Lector Benevole sisto, qua multorum illustrium virorum imagines... exhibentur. Fateor, eas quandoque non omni ex parte hominibus praesertim iis, qui sibimet ipsis lynces videntur, arridere...” *Memoria Hungarorum*. Pars 2. Bevezetés.

²¹ Vö.: DALHAM: *De ratione recte cogitandi, loquendi ac intelligendi*. Venetiis, 1770. 1. köt. XL. lap jegyzetével.

tezett kétkötetes *Nova Memoriához* képest a csonka *Nova Memoria* is egészen mást adott. Ha pedig a *Nova Memoriát* sikerül befejeznie, hozzávetőleges számításaink szerint egy 5–6 kötetes mű kerekedik belőle,²² még több pontatlansággal, még több felesleges adattal és kitéréssel. Ebben az értelemben jelenti HORÁNYI munkássága a XVIII. századi magyar irodalomtörténeti-bibliográfiai műfajkeverék csúcspontját, de egyben utolsó állomását is.

DURZSA SÁNDOR

Egy elveszettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból. A WEINGAND és KÖFF pesti könyvkereskedő cég kereskedelmi működésének legrégibb nyomtatott emléke az az 1774-ben megjelent terjedelmes könyvjegyzék, amelyet PETRIK bibliográfiájában (3. köt. 835. l.) leír, de amelyről „a címen kívül mást nem tudunk s nem is sejtjük, hogy honnan vette” – mondja GÁRDONYI Albert *Régi pesti könyvkereskedők* (Bp., 1930. 20. l.) c. munkájában.

A debreceni Egyetemi Könyvtár állományában rátaláltam erre a kiadványra, amely valószínűleg azonos a PETRIKTŐL leírt példánnyal. Terjedelme ennek is 390 lap, de eredetileg 392 lapból állott, mert amint megállapítható, a legutolsó levele hiányzik. A borítókartonra ragasztott, de leszakadt utolsó levél belső megmaradt csikján megtalálhatjuk a *Nachtrag* utolsó betűiből az S-nek a folytatását, a T és U betűket, a V-től következő pár betű anyaga pedig bőven megférhetett a 392. lapon. PETRIK tehát csak azt közölte, amit ténylegesen látott, a csonkaság megemlítését elmulasztotta.

A 16 × 10 cm nagyságú jegyzék teljes címe: *Catalogus universalis librorum omnigenae facultatis, qui venales prostant Pestini in officina libraria Joan. Mich. Weingand et Georgii Koepf bibliopolarum, in platea Vaciensi, in domo Schoeteriana e regione cervi aurei.* — *Allgemeines Verzeichniss der Bücher, welche in Pest bey Johann Michael Weingand, und Johann Georg Köpf, Buchhändlern der Waiznergasse, im Schöterischen Hause, dem Goldenen Hirschen gegenüber zu haben sind.* 1774. (Nyomdajelzés nélkül.) A csonka 390 lapot megelőzi a címlap, az azt követő üres lap, a cég *Nachricht*-je a második levél két oldalán, a harmadik levél mindkét oldalát betöltő *Inhalt, der in diesem Catalogo befindlichen Classen*, tehát összesen három számozatlan levél.

A cég történetét elég bőven tárgyalja GÁRDONYI Albert idézett munkájában. (18–36. l.) Kisebb részleteket közöl már egy előbbi dolgozatában is. (*Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században.* Bp., 1917. 12–13., 40–43., 45–50. l.)

Maga a jegyzék nagy külföldi kapcsolatokról tanúskodik. A latin és német nyelvű könyvek ezrei kerültek be abba. Olaszország, Svájc, Németország, Hollandia, Dánia, Svédország, Ausztria, Csehország stb., legkisebb mértékben Magyarország nyomdai termékeinek választékát sorolja fel. Valószínű, hogy nemcsak raktáron levő könyveket tartalmazott (bár az előszó tekintélyes könyvkészletről tesz említést, mégpedig, ahogy olvashatjuk, dicsekvés nélkül), hanem olyan könyvjegyzéknek tekinthető, mint amilyeneket ma is kibocsátanak a külföldi szortiment-üzletek. Benne vannak a könyvpiacra kapható, forgalomban levő keresett művek, azzal a különbséggel, hogy míg a mai jegyzékek túlrégi könyveket nem hirdetnek, a XVIII. századi könyvkereskedő felveszi jegyzékébe a 100 évvel előbb megjelent könyveket is, mivel a tudományok lassúbb fejlődése az elavulás időhatárait még nem korlátozza olyan szűk körre, mint korunkban. Élénk

Az 1155 író életét és műveit feldolgozó *Memoria* az A – C közti részben 220 író, a *Nova Memoria* első kötete ugyanezen betűhatárok között 406 író, tehát a növekedés majdnem kétszeres.

fényt vet a társas cég jó külföldi kapcsolataira az az üzleti tartozásokat közlő *Summarischer Repartitions Extract aller Passivorum*, amelyet a társas viszony felbontásakor állítottak össze. Velencei, strassburgi, bécsi, göttingeni, pozsonyi, berlini stb. hitelező cégek szerepelnek a listán, egyik-másik igen tekintélyes összeggel.

A jegyzék anyaga nagyon vegyes. Nagy tudományos sorozatok mellett bőséggel találkozunk gyakorlati célokat szolgáló népszerűsítő művekkel. A szerzők betűrendjében találjuk meg azokat a nagyobb tárgycsoportokat, amelyeket az *Inhalt* felsorol. A szükségesség megjegyzéseket német nyelven teszi meg, mivel elsősorban az állandóbb könyvvásárló réteget jelentő német anyanyelvű hazai lakosok számára adták ki a bajor származású cégtulajdonosok. Mindenesetre dicsérendő teljesítmény a társasviszony első esztendejében ilyen terjedelmes és gazdag katalógus megjelentetése. Nagy kár, hogy a hirdetett könyvek mellől hiányzik az árjelzés. Az 1779-ben megjelent és ismert jegyzékük ezt a hiányt már pótolja. Viszont nagy haladást jelent, hogy — a LANDERER cég 1754-es könyvjegyzékével szemben — minden esetben közli a kiadás helyét és évét is.

Mint már említettem, a jegyzék anyagában minden képviselve van. Az egyházatyáktól a felvilágosodás divatos íróiig, a komoly tudományos kiadványoktól a népszerűsítő mezőgazdasági ipari művekig, a csiziótól a szakácskönyvig bőven találunk választékot. ABRAHAM a Sancta Clara 18, Franz NEUMAYR jezsuita író majdnem 50 művel szerepel. Tizenhétféle méhészeti, 11 féle szakácskönyvet sorol fel. A *Bullarium Magnum* nagy 20 kötetes folio-kiadása éppúgy megrendelhető, mint AUGUSTINUS 18 kötetes *Opera omnia*-ja. Tizenegy lapot töltenek meg az építészeti könyvek, 10 lapon sorolja fel a teatrális műveket. A *Lexica et Dictionaria varia, wie auch kleinere Wörterbücher* 9 lapot foglalnak el. A matematikus WOLFF 36 művel szerepel. Megtalálható a jegyzékben a *Vollständige Wappenbuch* (Nürnberg, 1734–1765. WEIGEL) vagy AQUINÓI TAMÁS műveinek 28 kötetes velencei (1745–1760) negyedréti kiadása. Érdekes a jegyzék csoportosítása. A *Geschichte und Romanen* gyűjtőcím alatt 16 lapnyi könyvanyagot ad. *Oekonomische Bücher, worunter zugleich die Polizey-, Cameral-, Finanz-, Handlungs- und Jagdwissenschaft, Fischerey, Rindvieh- und Pferdartzneykunst, Farbekunst etc., Bergwissenschaft etc. befindlich* cím alatt elég vegyes bazárt hirdet 18 lapon keresztül.

Kevés magyar könyvre akadunk. Ami van, az is inkább latin nyelvű. Ha magyar nyelvű könyvet hirdet, azt is ilyen formán: *Telemach in ungarischer Sprache*. 4. *Kaschau*, 770. vagy *Pazmani Sonn- und Feyertagspredigen. Ungarisch. Fol. Tyrnau*. 768.

A *Musikalische Bücher* csoportnál nem sorol fel címeket, hanem csak azokat a zenei kiadványcsoportokat közli, amelyeket szállítani tud. (267. l.) Érdekes utalásra találunk itt: „Von allen diesen angezeigten musikalischen Artikeln ist ein besonderer *musikalischer Catalogus mit beygesetzten billigen Preisen bey uns a parte zu haben*”. Tehát már előbb külön zeneműjegyzéket adott ki a cég, s erről bibliográfiánk mélyen hallgatnak. Csak saját kiadású jegyzék lehetett, mert nem valószínű, hogy valamelyik külföldi zeneműkiadótól kapta volna azt nagyobb példányszámban. Ennek ellene mond a „mit beygesetzten billigen Preisen” kitétel, amely csak magyar pénzemre vonatkozhatik. Egyébként is a magyar zenei irodalom korai propagálója a cég, mert ISOZ KÁLMÁN *Magyar kottagyűjtői szempontok* c. dolgozatában (Könyvtári Szemle, 1934. 2. sz., 2. l.) e társasceget említi meg mint az első pesti hangjegykiadót, amely már 1784-ben jelentkezett magyar zenei kiadvánnyal.

BERTÓK LAJOS

Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez A *Pécsi Közlöny* 1900. ápr. 26-i számában¹ SIPOS István kanonok és egyházjogász megemlékezést közölt a *Pécsi Auroráról*. Cikkébe vaskos tévedés is belecsúszott, mégpedig az, hogy szerinte ez az almanach „... még meg sem született, s már is meghalt.” Később még azt írja a *Pécsi Aurora* szerkesztőjéről, hogy BALOGH „... Résztvéltenség miatt az előkészítésnél tovább nem jutott.” Ettől a hibától eltekintve mégis hálával tartozhatunk SIPOSnak, mert rajta kívül más még újságcikknyi terjedelemben sem emlékezett meg erről a csak egyetlen egyszer megjelent évkönyvről. Imitt-amott található ugyan pár sornyi említés a *Pécsi Auroráról*, de azok legfeljebb rövid méltatásra szorítkoznak.

SIPOS cikkében megírja, hogy BALOGH élete végéig nagy gonddal őrizte az almanach számára beszerzett kéziratokat. Egyszer SIPOSnak is megmutatta őket. „Legnevesebb íróinktól voltak köztük dolgozatok. Megszerezni minden igyekezet mellett sem tudtam. Mindössze két levelet sikerült elkoldulnom, melyek Baloghra nézve kevésbé voltak értékesek. Engem ellenben nagyon is érdekelték, mert kath. irodalmunknak két nevesebb művelőjétől valók: Pájer Antal és Tárkányi Béla levelei” — írja SIPOS, és ezután közli a két egri kispap-költőnek BALOGH Károlyhoz intézett levelét.

Ránk nézve ezúttal PÁJER Antal levele, irodalmi vonatkozásain kívül, az almanach megjelenésével foglalkozó része miatt fontos. A levélből kiderül, hogy BALOGH 1841 szeptemberére tervezte az évkönyv megjelentetését.² PÁJER helyesli az időpontot, meg is okolja, miért. Egyrészt ősszel, a nyári multságok után jobban elkelnek az almanachok, másrészt a *Pécsi Aurora* szeptemberi megjelenése nem esik egybe más zsebkönyvek megjelenésével, üzleti nyelven szólva, nem igen kell konkurenciára számítani.

PÁJER levele írásakor már ismert nevű költő volt. 19 éves korától, 1836-tól kezdve költeményei rendszeresen jelentek meg a különböző hírlapokban, folyóiratokban és évkönyvekben.³ Egy költeménye éppen a levél írásának évében, 1841-ben kapott dicséretet a Kisfaludy-Társaság pályázatán. A levélben említett három évkönyv közül kettőben is szerepel PÁJER ugyanebben az évben, a *Nemzeti Almanachban* és az *Emlényben*. Megjelenésükre vonatkozó tájékozottsága egyebek között innen is eredhet. BALOGHnak küldött hét verséből egyébként három meg is jelent a *Pécsi Aurorában*, a *Sorsjáték* (62—63. l.) c. költeménye és *A hang hatalma* (98—99. l.) s *A halálra váltó* (188—189. l.) c. két románca.

PÁJER levele így szól:⁴

„Tekintetes Ur! Becses sorait kaptam, 's mi csekélységemtől telik, édesörömet küldöm a' »Pécsi aurorába«. E' derék, új vállalatnak igen örülök, azért vegye érte az én 's barátim hő üdvözlését. Mi elszigetelve éldegélünk komor lakunkban a világtól, 's itt minden multságunk, minden kedvtöltésünk, szóval minden világunk a' literatura' érdeke levén — ily meglepő tüneménynek lehetetlen nem örülnünk...

Felszólításomra M a k á r y ősz költőnk és Tárkányi Béla társam is minden biznnyal küldenek nem sokára versezeteket. Csak G a r a y-t és V a c h o t-tot is megnyerné még kegyed a' lyricusok közül; akkor versezetek nem fognak hiányzani. K u t h y r ó l felteszem, hogy dolgozik e célra, ha értesítve van.

Én most szám szerint hét darabot küldök, belbecse itélje meg Kegyed és aztán az olvasó közönség, mennyit nyom. Használja ezeket, ha lehet. Egy novellácskám van még készen, de most foglalatosságim nem engedik letisztáznom, hacsak később nem. Azonban még egy balladát bizonyosan fogok küldeni.

¹ 1—2. l.

² A cenzúrai kéziratot 1841. aug. 21-én nyújtotta be. L. Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 1227.

³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, 10. köt. 98. l.

⁴ SIPOS közlésének betű- és központozáshű másolata.

A' könyv' megjelenési ideje nekem nagyon tetszik, szeptemberben már a' nyári mulatságok' végével az őszi sáros napokra s z e l l e m i mulatságról gondoskodnak s ekkor csak kíváncsiságból is a „Pécsi aurorát” veszik. De különben is csak így nem fog a' többi zsebkönyvek megjelenésével össze ütközni; a »Nemzeti Almanach« most nem sokára, az »Emlény« pedig új évre jelenvén meg. A »Reményt« tudjuk, hogy mostanában hordták szét Kolozsvárról.

Nem mulaszthatom el kegyedet arra figyelmeztetni : hogy ha valamire különös szüksége lesz s csekélységemtől kitelhetik, kora értesítés után a legszívesebben betöltöm a hiányt, vagy hézagot. Például : ha egy kép mellé nem találhatni alkalmas textust, vagy cimdarábra volna szükség stb. stb. Kikérem azonban, hogy a tudósítás bérmentetlen levelen jöjjön ; a levél különben részint későn jár, részint elvesz. Aztán meg egyéb ok is van ...⁵

Ezek után magamat barátságába ajánltan, 's a' derék könyvárust, Veidinger⁶ urat, tisztelve maradok kegyednek Eger, 1841. Mart. 24-én igaz tisztelője Pajer Antal egri növ. pap.”

HERNÁDY FERENC

Toldy Ferenc címlap nélküli könyvének címlapja. A könyv címlapja olyan, mint az ember arca, általa kapjuk első benyomásunkat a könyvről. Hiánya megnehezíti a könyv tudományos használatát, jegyzékbecfolgatását, keresését.

TOLDY Ferencnek van egy könyve, amely ebben a hiányban szenved. Bizonyára ez az oka annak, hogy a mű nem szerepel SZINNYEI *Magyar írók élete és munkái* c. gyűjteményében, sem egyéb könyvészeti munkában. Ez az oka annak is, hogy a könyvtárakban csak az ívjelző TOLDY *Anal. Monvm. I.* hiányos adattal van számontartva.

A címlap nem az idők mostohasága folytán veszett el, hanem nem is jelent meg. Pedig a szerző elkészítette, sőt a cím szavainak elosztását, nagyságát is maga rajzolta meg. TOLDY-nak a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött jegyzetei szerint a cím 1854-ben ez lett volna : *Analecta Monumentorum Hungariae Historica ecclesiastica et profana maximam partem inedita*. (Az 1859. ápr. 7-i levél szerint *sacra et profana*.) Az 1862-ben készült végleges cím pedig a következő :

A N A L E C T A M O N V M E N T O R V M H V N G A R I A E
H I S T O R I C O R V M , L I T E R A R I O R V M M A X I M V M I N E D I T A

A szerzőt 1854-ben még szerényen csak így jelezte volna : Studio et opera D. Francisci Toldy Bibliothecae Univers. Pesthiensis Praefecti. Az 1862-es fogalmazványban már barokkosan felsorolja összes címeit :

COLLEGIT, RECENSUIT, EDIDIT F R A N C I S C V S T O L D Y,

PHIL. ET MED. DR., REG. SCIENT. VNIVERSITATIS HVNG. BIBLIOTHECAE
PRAEFECTVS ET LITERARVM HVNG. PROF. PVBL. ORD., ACADEMIAE SCIENT.
HVNG. MEMBRVM ORD., CAESAREAE SC. ACAD. QVAE VINDOBONAE EST,
SOCIETATVM REG. HVNG. NATVRAE SCRVTAT., PHYSICO-MED. DRENDENSIS,

⁵ PÁJER itt a szeminárium előjáróira gondol, mint az TÁRKÁNYI leveléből világosabban tűnik ki. A szeminárium vezetői talán nem jó szemmel nézték PÁJERék sűrű, esetleg szerelmi levelezését. Maradtak fenn olyan versüknek is kéziratai, amelyek nem éppen hivatásukhoz illő magatartást árulnak el.

⁶ VEIDINGER, helyesen WEIDINGER Alajos pécsi könyvkereskedő finanszírozta BALOGH vállalkozását, a *Pécsi Aurorát*.

PHILOS. MED. HERBIPOL., GEORG. HISTOR. CIBINIENSIS ETC. SODALIS,
INSTITVTI ELEG. ART. HVNG. PROPRAESES.

(Dredensis valószínűleg Dresdensis helyett. Herbipolis : Würzburg. A címlap csupa nagybetűvel készült volna, s az U helyett mindenütt V-vel.)

Tomvs Primvs-nak jelzi a kötetet, de második nem jelent meg.

Egyéb adatok : Pesthini Typis exscript et venundat Gustavus Emich, Acad. Hung. typographus. M.DCCC. LXII.

Kiadási évnek talán helyesebb 1860, mert 1859. jan. 3-án azt írja róla, hogy a hét elején az *Analecták* I. kötetét sajtó alá adta. 1860. ápr. végén megvolt a fele, a többi is ebben az évben elkészülhetett, s talán a bevezető részeket akarta pótolni 1862-ben.

A címlapon kívül ui. hiányzik a bevezetés, ajánlás, tartalomjegyzék. Az ajánlás kéziratban megvan. A bevezetéből is pár sor, de abbamarad éppen ott, ahol a kötetben közölt emlékeket akarta egyenként ismertetni.

Maga a mű értékes forráskiadvány. 19 íven, ill. 314 lapon 12, ill. 13 hazánkat érdeklő, túlnyomórészt kiadatlan történeti emléket közöl. Mindezeket szerencsés kézzel irodalmi és történelmi kutatásai közben fedezte fel vagy jutott nyomukra. Amihez közvetlenül hozzáfért, azt lemásolta, másoknak nyomát 1859. ápr. 7-i levele szerint Rómáig Párisig, Krakkóig követte, s másolataikat megszerezte.

Érdekes fényt vet az akkori kiadási viszonyokra, TOLDY életkörülményeire és egyben szerénységére TOLDYnak 1858. okt. 25-én BARTFAY Józsefhez, RUDICS József Báró titkárához írt levele :

„Kedves Barátom, A miről utolsó együttlétünkör szözlöttünk, írva is emlékeztetbe kívántam hozni. Láttad históriai Analectáim szerkesztett két kötetét. Ide csatolom tartalmukat, hogy ha lehetségét gondolnád még annak, a mi nekem oly buzgó ohajtásom, azt a maga helyén használhasd. Abból csak félig látható, mily beces kincsek azok, miket évek óta sok utána-járással, gonddal, fáradsággal, költséggel hazai történelmünk érdekében összeszerelgettem. Sok adat van azonban elszórva, mik nem csak a polg. és egyházi, hanem a kulturai történetet is gazdagítják, s egy és más kor tükrének kiegészítésére derekasan szolgálnak : köztük olyak is, melyekért vaj mennyit adott volna Horvát István, midőn Nagy Lajos és Mátyás védelmét írta! De kútfők kiadására mai nap mely kiadó vállalkozik? Az ilyenek vevő közönsége kicsiny, bár érdekek nem egy évre, hanem mindenkorra szól. Az akademia átvénné, de csak több év múlva, miután Monumentái számára már vagy 8 kötetnyit elfogadott, melyek ezt a prior tempore potior iure elv szerint természetesen megelőzik. Rámnézve pedig nem csak könyvtárnoki állásomnál fogva kívánatos, hogy mielőbb ily, a külföldre is kiható munkával léphessek elő, hanem azon súlyos évnél fogva is, melyet most élek le. Tudod, Irmát most adtam férjhez, Idát most fogom : képzelhetd mennyi teher rám nézve! Ha Maecenást kapnék, ki most egy kötet költségét viselné, s midőn ez készen lessz, a másodikát, úgy a kijött munka tiszta jövedelmével, mely első évben még is egy kis összeget tenne, nagyon könnyíthetnék magamon. A Te Báród nemcsak tehetős, hanem barátja is a tudománynak. Mutasd elő, de ne nevében, Ő Msgának a munka vázlatát ; s ha figyelmét kiérdemli s ha valóban úgy látod, hogy nem neheztesz amiért százféle gondom és munkám közt elmulasztottam beces ajándékát megköszönni, s ha hiszed hogy kérésimmal terhére nem vagyok, akkor bátorkodnám egyenesen hozzá folyamodni és kérni, hogy Analectáimat Ő Msgának ajánlhassam. Írj, édes barátom, őszintén, még azon esetben is, ha válaszd nem vigasztaló, hogy magamat legalább hiú reményekkel ne kecsegtessem. Négy esztendeje, hogy ide oda nézek, hol lehetne pártfogóra szert tenni? de azon idők, midőn a magas aristocratia az ily áldozatokban némi, és méltó, büszkeséget helyezettett, mintha elmúltak volna! A Te főnöködnél tán nem kopogtatok hiába.

Ha a Mélt. Bároné már haza érkezett, jelentsd kézsókomat. Téged öllelek szíves barátsággal. Isten Veled

Pest okt. 28. 58.

Őszinte barátod T. F.”

(Fogalmazványból)

A kedvező válasz után, 1859. április 7-én közvetlen RUDICSNAK írt, aki április 11-én elfogadta az ajánlást, s megígérte, hogy az első kötet költségét, 400 ezüst forintot, májusban elküldi. TOLDY június 3-án írt köszönő sorokat. Ebben közölte, hogy műve az Akadémia útján csak nagyon későn jelenhetett volna meg, mert az akadémiai *Monumenta* gyűjteménye már a 21. kötetig van szerkesztve, de csak 7 kötet jelent meg. Műve megjelenésének azért is örül, mert ezzel képes lesz külföldi összeköttetéseinek is nyomtatókat adni.

Mindkét kötet 19 ívre volt tervezve. Az első kötet eredeti tervéből elhagyott egy közleményt, hozzáadott négyet. A II. kötet tartalma a következő lett volna :

- I. *Gregorii de Gyöngyös Vitae fratrum heremitarum S. Pauli* 1526. (Ined.)
- II. *Nic. Istvánfi Elogium Nic. Oláhi* (Ineditum.)
- III. *Jo. Telegdi Rudimenta priscae hunnorum linguae.* (Ex MS.)
- IV. *Steph. Telekessi Pharos Hung.* 1676—90. (Ineditum.)

Talán ide csatolta volna az I. kötetből kiamaradt emléket : *Philippi Callimachi Vita Gregorii de Sanok.* (In Polonia mendose editum, nostris plane ignotum.) Termékeny kutatói munkájának bizonyossága, hogy az 1863. április 13-i följegyzés szerint a föntiekből a II. kötetre csak az első maradt volna — utolsónak —, s kilenc más adalékot helyezett volna elébe.

TOLDY *Analecta* II. kötetének tervezett tartalma a szerzőnek 1863. április 13-i följegyzése szerint :

1. *De origine regni Hunnorum.*
2. *Succincta narratio de regibus Hung. post recepta . . .* (I. a Breve Chron. ab A. 200—1496).
3. *Vita S. Elisabethae.*
4. *Ecloga de morte Andreae R. Sic.*
5. *Stemma Regum H. a Carolo Rob.*
6. *Relatio ad Ed. IV. de adventu trium militum Hung.*
7. *Ordnung zu Ofen wider die Türken 1401.*
8. *II. Ulászló házassága.*
9. *Justinii Oratio . . . 1510.*
10. *Gr. Gyöngyösi Vitae Paulin.*

Hogy a készséges pártfogó ellenére miért maradt el nemcsak a második kötet kiadása, hanem az első kötet befejezése is, azt a meglevő levelekből nem tudtam megállapítani.

HOLOVICS FLÓRIÁN

FIGYELŐ

A fűzés nélküli kötés. Fűzés nélküli ragasztókötésnek nevezzük a hajtogatott vagy egyes lapoknak alkalmas ragasztóanyag felhasználásával tömbökké vagy könyvtestekké történő egyesítését közismert fűzőeszközök, mint drót és cérna használata nélkül.¹ Külföldön már számos országban megvalósították nagyüzemi alkalmazását. A szakirodalom világszerte napirenden tartja a kérdést. Időszerű tehát, ha a hazai könyvtárosi közvéleményt tájékoztatjuk kialakulásáról, jelenlegi állásáról, fejlődési lehetőségeiről és jelentőségéről.

A fűzés nélküli ragasztókötés kialakulásának gyökerei a múlt század közepéig nyúlnak vissza. Angliában 1856-ban folytak az első kísérletek az ún. „kaucsuk-kötés” megvalósítására. A kötésre váró könyvek íveit hajtogatásuk után mind a négy oldalukon körülvágták. Az egyes lapokból álló könyvtestet ezután a gerincnél fekete kaucsukennyvvel bekenték. A kísérlet a ragasztóanyag elégtelensége miatt nem sikerült. A kötetek rövid használat után széteestek.²

Néhány évtizeddel később Németországban BAUMFALK Herman essen (Ostfriesland) könyvkötőmester kísérletezett a fűzésnélküli eljárással.³ „Találmányát” első ízben 1868-ban szabadalmaztatta. RHEIN szerint⁴ kidolgozott találmányát 1900-ban Leipzigben jelentette be.

BAUMFALK a könyvkötésnél a legtöbb időt igénybe vevő kézfűzést akarta eljárásával egyszerűsíteni. E célból a könyv hátát reszelővel megmunkálta, — „felborzolta”. A könyv hátába 5–6 helyen barázdákat fűrészelt, ezeket jól beenyvezte, majd a vágatokba fűzőzsinórt fűzött. Találmánya közel állt az angol kaucsuk-megoldáshoz. A ragasztóanyag rugalmasságát glicerinnel hozzáadásával kívánta biztosítani. Ezek az ún. „Zeitungsbande”-k alapjukban véve tehát kötötté összeállított (kollacionált) félívekből vagy egyes lapokból álltak. Ez a kötési módszer sok tekintetben bevált. Ma is alkalmazzák, különösen ritkán használt anyag olcsó kötéséhez.

SCHRÖDER német könyvkötőmester (Oppeln) 1908-ban jelentett be hasonló szabadalmat. A könyvtest egyes lapjait az általa szerkesztett különleges varrógéppel először

¹ HARTMANN, W.: *Das Klebebinden und der Buchbinder*. Papier und Druck. 1952. I. évf. 4. sz. (Buchbinderei u. Papierverarbeitung.) 53–55. l.

² RHEIN Adolf: *Das Buchbinderbuch*. Halle (Saale), 1954. VEB Wilhelm Knapp Verl. 401. l.

³ Működésére és a fűzésnélküli kötés kialakulására vonatkozólag részletesebb tájékoztatást ad: BOHSE, Hans—ECKARDT, Hans—WEYL, Paul: *Die industrielle Buchbinderei. Fertigungstechnik und Maschinenkunde*. Leipzig, 1955. Fachbuchverlag 279 l. — FRÖDE, Otto: *Die Handbuchbinderei. Arbeitsverfahren, Werkzeuge und Werkstoffe*. Leipzig, 1953. Fachbuchverlag 211 l. — SCHIRMANN, Adolf Hanns: *Das Heften der Bücher — die Heftarten des Buchbinders und die Heftungshilfsverfahren*. Der Druckspiegel, 1950. ápr. 153–157. l.

⁴ I. m. 92. l.

a ragasztásra váró résznél összevarrta, majd présbe helyezte, végül pedig ragasztotta. SCHRÖDER találmánya sem járt eredménnyel. Az enyv ragasztóereje gyengének bizonyult.

A századforduló utáni években az Amerikai Egyesült Államokban is folytak hasonló kísérletek. Az amerikai könyvkötőipart az a törekvés vezette, hogy a könyvkötési folyamatokat minél inkább automatizálja. Az amerikai gépekkel azonban szinte egy időben készültek el a német és a svájci nagy könyvkötőüzemek új gépei. A gép-tervezés és gyártás különösen akkor lendült fel, midőn a harmincas években a műanyagragasztók terén világszerte sikeres eredményeket értek el a vegyészek.⁵

Szinte egymással versengve alakultak ki a fűzés nélküli ragasztókötés különböző típusai: a szabad, egyes lapokból álló könyv, továbbá az ún. „negyedíves” eljárás, midőn egyetlen hajtásból álló íveket ragasztottak össze a gerincnél. Kialakult a teljes ívek módszere is. (A könyvet ugyanúgy kipréselik, mint a fűzéses eljárásnál, de a hajtogatott, kész íveket perforálják, e perforációkon keresztül hatol be a szintetikus enyv egészen a belső ívrészekig.)

A „felrakó” eljárás esetében a préselési folyamat alatt gépi közreműködéssel gyorsan száradó, termoplasztikus, szintetikus enyvet kentek az ívek hajtogatási vonalai mentén. Az ívek összeállásakor, préselés alkalmából hő hatására a szintetikus ragasztócsíkok meglágyultak, miáltal a szomszédos negyedívek összeragadtak. Ezt a hatást ki lehet váltani nagyfrekvenciájú árammal is.

A gépesítés során elektromos „rázó-asztalokat” is készítettek, melyek az egyes lapokat gondosan összerázták.

A különböző eljárások (LUWI-, BALANDIN-, MASSO-, LUMBECK-féle fűzés nélküli kötésmód stb.) versengése ma is tart.

Hazánkban a Franklin-nyomdában alkalmazták 1953-ban újításként a fűzés nélküli könyvkötést.⁶ Az újítás, amely már ismert külföldi eljárások hazai alkalmazása, az összehordott és kollacionált íveket, illetve könyvtömböt bepréseli és a gerincen 2–4 cm távolságban 2–3 mm mélyen az ívhajtásra merőlegesen befűrészel, majd a gerincet különleges enyvvvel bekeni. A fűrészelt és enyvezett résekbe bolyhos pamut-szálat vagy papírszíneget húznak, hogy a szál a résekbe jól befeküdjék. Az így felszerelt gerincet ezután ismét megkenik a különleges ragasztóval, és a hüvelyt felragasztják a könyvhátra.

Amerikában tértek át először fűzés nélküli könyvekkel a tömegtermelésre. Az amerikai módszerek a régebbiektől alapjukban abban különböztek, hogy először használták fel erre a célra a műgyantaenyveket.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a „konzervatív” (állati vagy növényi eredetű) enyvek nem felelnek meg fűzés nélküli könyvkötésre. A kísérletezők tisztában voltak azzal, hogy nem elégséges a papírfélék „borzolása” a könyv gerincénél. A sikeres ragasztáshoz lehetőleg hosszúrostú papírt kell alkalmazni. Olyan ragasztószert kellett tehát feltalálni, amely újszerű, rugalmas, nagy szakítószilárdságú; amely valóban alkalmas arra, hogy szorosan összekösse az egyes papírlapokat, amely a papíryanag legjobb tulajdonságait nem kúszóbbli ki, s a könyv minőségét nem rontja, hanem emeli.

Kísérleteztek gumienyvvvel – kaucsuk-gumitejjel – is (latexkészítmények), de a kötések élettartama nem bizonyult hosszúnak. A kaucsuktejjel ragasztott könyvek rövid idő után szétestek. A kezdeti ragasztóanyag tehát nem felelt meg.

⁵ Vö. BOHSE – ECKARDT – WEYL: i. m. 215. l.

⁶ *Fűzés nélküli könyvkötés. Kocsis Vilmos és Dékány András újítása. Franklin-nyomda.* (Hír az „Újítók Lapja” 1953. évi 13. sz.-ban, 28. l. Az újítást a III. Országos Újítókiallításán bemutatták.)

A szintetikus, műgyantaenyv elkészítésénél tekintetbe kellett a feltalálóknak venniük, hogy mind a hidegrugalmasság, mind a hőállóság korszerű követelményeinek meg kell felelnie. Kétségtelen, hogy a fűzés nélküli könyvkötésnél csak olyan műgyantaenyvet szabad felhasználni, amely nyáron még 50 C°-nál vagy ennél magasabb hőmérsékletnél sem puhul meg, télen pedig hidegen rugalmas marad, vagyis —20 C°-nál sem törik. A kísérletek során egyes műgyantaenyvek ugyan hőállóknak bizonyultak, de a könyv szétnyitásakor már gyenge fagynál szétrepedeztek, mint az üveg. Ez a jelenség megszűnt, ha a hidegből a könyvet meleg helyiségbe vitték, s ott átmelegítették.

Külön gondot okozott az új, szintetikus, műgyantaenyvek gyors besűrűsödése a kötési munkáknál, valamint a munkaeszközök tisztántartása, az új enyv tűzveszélyessége, az oldószerek gyors párolgása és végül maga az enyvezés során keletkezett pára, amely köhögési ingert okozott.

A sok nehézség ellenére is a műgyantaenyvek térhódítása egyre jelentékenyebbé vált, különösen Németországban, a harmincas évek közepe táján. Amerikában a második világháború vége felé a könyvkötőipar nehézségekkel küzdött az állati és növényi enyvanyagok beszerzése terén. Új és egyre újabb szintetikus ragasztóanyagokkal kísérleteztek, melyek során alkalmazták első ízben könyvkötési célokra a *polyvinylacetátot* (PVA). Ez a műanyag a kísérletek során megállta a helyét, megfelelt a várakozásnak. Nem „pótanyag”, hanem egészen újszerű ragasztóanyag. „Végre megtalálták a könyvkötéshez szükséges eszményi ragasztószert” — írja Rossi⁷. A polyvinylacetát mind diszperziós,⁸ mind szilárd halmazállapotban kiállta a próbát: forradalmasította a könyvkötészet eddig szokásos munkáit.

A polyvinylacetát ti. hőre lágyuló (termoplasztikus) ragasztó, amely éppen ezért kivételesen nagy hőképlékenységu (plaszticitású). Igen nagy a tapadóképesége. Víznyelő, illetve nedvességet felvevő képessége (hidroszkópikussága) viszont kicsiny. Nem „öregszik”, nincs meg benne az eddig ismert enyvek merevsége, kristályosodásra való hajlandósága.

A polyvinylacetát mellett számos más korszerű műanyagenyvet sorol fel a szakirodalom.⁹ Ilyen a „Buna-Igetex”, „Dartex 75”, „Planatol BB” és „ZZ” (ez utóbbi 40 C° hidegig és 100 C° melegig rugalmas marad, előállítására gyári titok, a gyár külön gépet, az ún. „Flexibu-Automat”-ot bocsátja a ragasztószert megvásárlók rendelkezésére). Ismert műanyagenyv még a „Dekalin CBB”, a „Collatex J 2127”, „J 2129”, „J 2284”, „J 2301 X”, a „Vinalit L”, az „Akril-gyanta” (Akronal, Plexigum). Ismertek továbbá a nitroenyvek, a klórkaucsuk, „Vinnepas”, „Movilith” (polyvinylacetát — PVA) alapú ragasztóanyagok, a különböző PVC (polyvinylklorid) paszták („Igelit”), valamint a polyamid és a szilikon-anyagok. Ezeket az új műanyagenyveket a gyárak nemcsak oldott állapotban, hanem enyvemulzió és ragasztóanyag-folia alakjában bocsátják a könyvkötőipar rendelkezésére.

Az új, megfelelő ragasztóanyagok egész sora most már minden bizonnyal lehetővé teszi a fűzés nélküli ragasztókötés további, még gyorsabb fejlődését. Az újszerű kötési mód tartóssága és minősége azonban nagymértékben függ a vonatkozó technológia szakszerű alkalmazásától is.

⁷ Rossi, C.: *Acetato di polivinile solido e in dispersione come collante in legatoria e cartotecnica*. Materie Plastiche, 1955. Sett. No. 9. 745–748. l.

⁸ NB. Diszperzió = szilárd anyagnak folyadékban való eloszlása; emulzio = = folyadék eloszlása folyadékban.

⁹ Vö. RHEIN: i. m. 379. l., továbbá HARTMANN, W. — HERTHA H.: — EYSHOLD J. W.: *Fachrechnen für Buchbinder*. Leipzig, 1953. Fachbuchverl. 177. l., valamint, FRÖDE: i. m. 51. l., végül HARTMANN, W.: *Perfol als Schutzüberzug für Drucke und Bücher*. Papier und Druck. 1955. Aug. 4. Nr. 8. 122–125. l.) (Ismeretést közöl erről a Der Bibliothekar is, 1955. Nr. 8. 492–493. l.)

A fűzés nélküli könyvkötés terén M. G. PATAK szerint¹⁰ az alábbi fontosabb eljárások a közismertebbek:

1. Az egyhajtásos ívrészeket a gerinc oldalán széthúzzák, szintetikus enyvvel bekenik és újból összeütik.

2. A szokásos módon hajtogatott ívekből álló könyvtesteket présbe teszik, a gerincoldalon megvágják, fellazítják a lapéleket, beenyvezik, majd szalagszerű szövetanyaggal bevonják.

3. Nyomás közben az ívek gerincrészt szalagszerűen műanyaggal bevonják, magasfeszültségű áram hatására ez a műanyag erősen ragasztóképesse válik, cérna, illetve drótfűzés helyett ily módon rögzítik egymáshoz az íveket.

4. A könyvtest megenyvezésénél nemcsak az ívhajlás élet enyvezik be, hanem az összehajtott ívek gerincoldalába vágott vajat mélyedését is. Mindegyik kivágás az előző ív kivágásával kapcsolódik. A könyvgerinc olyan, mintha csuklórögzítésű lenne.

5. A könyvtest különálló három vagy négy hajtásívből áll, melyek rögzítése úgy történik, hogy a gerincen különféle kivágást, lyukasztást stb. végeznek és vastagon beenyveznek.

Mindezeknél az eljárásoknál egyedüli ragasztóanyagként a szintetikus enyvréteg szerepel. Ennek kell pótolnia tartósan és megbízható módon a fűző és ragasztó anyagot.

A fűzés nélküli ragasztókötés terén szerzett szovjet tapasztalatokat az Ukrán Nyomdaipari Kutató Intézet Laboratóriumában végzett kutatások alapján tették közzé.¹¹

Kisterjedelmű művek esetében a gerincen műanyaghátlemezt alkalmaztak, mely a könyvtestet 2 mm mélységig mechanikusan összehúzta, ezért a megvágott könyvtestet fémkeretbe szorították. Ezt követte a gerinc beenyvezése, majd a borítószalag felragasztása, a gerincoldal felől 2 mm mélyen „bígélés” következett, majd a gerincnek a műanyagenyvvel való bevonása. Ennél az eljárásnál az enyv másodrendű szerepet játszik, és arra szolgál, hogy az egyes ívrészeket összetartsa, és a „borítóvásznat” megragassza. A könyv tartósságát a könyvtestnek a műanyag hátlemezzel történő összenyomása biztosítja.

A másik szovjet eljárás esetén a 3 és 4 hajtásos ívek összehordása után a könyvtest gerincoldali megvágása következik. A könyvtest gerincvastagságának megfelelően a könyv gerincébe ferde vágatokat kell bevágni 3 mm mélységben és 60°-os szögben, egymástól 25 mm távolságban. E ferde vágatok megnagyobbítják a ragasztandó felületet és lehetővé teszik a gerincvágatok beenyvezése után a bevágásokba behúzott fonal megragadását. A vágatok elsimítása után a gerincet újból enyvezni kell. Ezt követi a borítószalag felragasztása, majd a préselés és a könyvtest alsó, felső és előoldali vágása után a gömbölyítés, majd a beakasztás.

A szovjet kutatók a kísérletek során megállapították, hogy *szakítással* szemben a próbakönyvtartóssága ragasztókötés esetében 59,3 kg volt, vagyis a könyv méretét figyelembevéve 2,8 kg esett 1 hosszcentiméterre, viszont a cérnafűzésű könyvé csak 42,7 kg volt, vagyis 2 kg jutott 1 hosszcentiméterre.

A könyvtest *sokszoros kinyitással szembeni tartósságát* az Ukrán Nyomdaipari Kutató Intézet különleges gépekkel vizsgálta meg. A könyvtestek lapjait és íveit présbe erősítve 164°-ban ide-oda hajlítgatták. A vizsgálat azt bizonyította, hogy a fűzés nélküli könyvtestek minden esetben sokkal tartósabbak és ellenállóbbak, mint a cérnafűzésűek. Az ívrészek vagy egyes lapok többszöri hajlításánál a könyvtest tartóssága természetesen nemcsak a szintetikus enyv tulajdonságaitól, hanem a papírost

¹⁰ *O besvojnóm szkreplenije knizsnovo bloka.* Poligraficeszkoe Proizvodstvo. 1954. 5. sz. 15–17. l.

¹¹ *Uo.*

alkotó elemi rostok molekuláris és fizikai szerkezetétől is függ. A hajlító erő ui. főképpen a hajlítás vonalába eső rostokat érinti.

A fűzés nélküli ragasztókötések terén a gépesítési eljárásokat ma már megoldottnak lehet tekinteni.¹²

A gépek teljesítőképessége meglepő. Polyvinylacetát (PVA) alkalmazása esetén az EHLERMANN-féle gépen diszperziós polyvinylacetátos ragasztóenyvvel 2000 kötet óránként, szilárd polyvinylacetát oldatával, különleges automatagépeken 6000 kötet kötést értek el óránként. Tömeggycsökkentés esetén, általában a munkaerő 80%-át lehet megtakarítani korszerű gépesítéssel.¹³ A „Polygraph”-on 4 munkaerő 1200 kötetet, a „Flexibach-Termoplastik Binder „E” Modell”-en viszont 2100 kötetet kötött be egy óra alatt.

Ma már kétségtelen, hogy a könyvkötés fejlődése a tömegkönyvkiadás terén a fűzés nélküli ragasztókötés felé halad, bár *végleges módszerekről* ma még nem beszélhetünk. Alkalmazása igen nagy gazdasági előnyökkel jár, nagy példányszám esetén igen olcsó. A műanyag ragasztóenyvek egyre tökéletesebbé válása viszi egyre inkább előre a kérdést. Nem véletlenül állapítja meg WIESE, hogy a tömegkönyvkiadás terén a fűzés nélküli ragasztókötés „az idők folyamán uralkodó rangot fog elérni a könyvkötészetben”.¹⁴

A könyvkötés fejlődése azonban feltehetőleg nem áll meg a fűzés nélküli ragasztókötésnél sem. CLAY jegyzi meg egyik tanulmányában,¹⁵ hogy a legnagyobb jelentőségű munkaegyszerűsítő vívmány az lesz a könyvkötészet terén, ha az előzetesen összeállított könyvtestet egyetlen művelettel a tömbben a gerincnél először péppé, majd homogén masszává válósággal „összehegesztjük”.

TOMBOR TIBOR

A csehszlovák könyvtárosképzés jogi szabályozása. A könyvtárosképzés a könyvtárügy egyik sarkalatos pontja. A könyvtárakhoz fűzött célok megvalósulása javarészt magán a könyvtáron fordul meg. A legkitűnőbbben átgondolt könyvtári rendszer is összeroskad, ha a könyvtáros ennek a rendszernek gyakorlati keresztülvitelére nem készült fel. A fogyatékos könyvtári rendszer hibáit viszont jó könyvtáros enyhítheti. A gazdagon javadalmazott könyvtár a kontár könyvtáros képzettségének hiánya miatt működési zavarokkal küzdhet; az anyagi eszközökkel kevésbé ellátott könyvtár pedig aránytalanul nagyobb sikereket érhet el, ha személyzete képzettség és egyéb kellékek tekintetében magas színvonalra emelkedik.

A könyvtárosképzés kérdése ütközőpont is. Milyen eszméket hordozzon az új könyvtáros, milyen célokat kövessen, mire készüljön fel leginkább: olyan kérdések, amelyekben a múlt és a jövő találkozik és méri össze erőit. Ezen a ponton az ellentétek feszültségét, az eszmei erők harcát, a lendítő és fékező tényezők hatását a kortárs köz-

¹² Nevezetesebb géptípusok: a német „F 32 Kh Polygraph” és az „F 26 nK Polygraph” (Buchbindemaschinenwerk Polygraph); a „Forbes Parkhill” (Denver, USA, Colorado) a „Plana-Flexibu” automaták, a „Flexibach-Termoplastik-Binder, Modell „S”, Modell „E”, a „Lumbeck-Ehlmann”, „Ehlmann-Quick III”, az „Ehlmann-Rota” gépek stb.

¹³ SCHMEDEWIND, H.: *Neue Arbeitsmethoden zur wirtschaftlichen Massenherstellung von Bücher. Papier und Druck.* (Buchbinderei und Papierverarbeitung). 1953. 12. sz. 177–179. l., valamint BOHSE-ECKARDT-WEYL: *i. m.* 217–222. l.

¹⁴ WIESE, Fritz: *Der Bucheinband. Eine Arbeitskunde mit Werkzeugzeichnungen.* Dritte, erweiterte Auflage. Stuttgart, 1953. M. Hettler Verl. 408. l.

¹⁵ CLAY R.: *Problems in Bookbinding. Developments in Machinery and Methods.* The Jobbing Printer, 1953. máj. 5. sz. 18–20. l.

vetlenül is megfigyelheti. Az erők időleges kiegyenlítődésének pillanatnyi eredményeit pedig összefüggően, mintegy a kérdés keresztmetszetében, a vonatkozó jogszabályalkotás anyagán tanulmányozhatjuk. Valahányszor ugyanis az ellentétes erők mérkőzésében időleges nyugalom áll be, az eredményeket rendszerint jogszabályokban rögzítik.

Az így alkotott jogszabályokban a fejlődés egy-egy szakaszát szemlélhetjük, és azokból, valamint indoklásukból és kommentáraikból mint mozaikdarabokból összeállíthatjuk a fejlődés menetét. Ekként tárult fel előttünk a baráti államok könyvtárügyi jogszabályainak gyűjtése és rendezése során a csehszlovák könyvtárosképzés egész múltja és jelene. Ez a mozaikszerű kép érdekes, és a mi nézőpontunkból annyira tanulságos, hogy hasznosnak látszik, ha főbb vonásait vázlatos összefoglalásban bemutatjuk.

Csehszlovákiában a könyvtárosok szakképzése a köztársaság önálló állami létének kezdetéig nyúlik vissza. Az első ilyen irányú tanfolyamot 1918 decemberében, tehát az újszülött állam életének első heteiben tartották. Tárgyköre: bibliológia és könyvkiválogatás, a könyvtárak története, a könyvnyomtatás története, könyvkötés, osztályozás, katalogizálás, könyvtári ügyintézés, a könyvtárak berendezése és felszerelése, kölcsönzés, különleges könyvtárak. Az előadásokat bemutatásokkal egészítették ki. Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területén ez volt az első ilyen irányú szaktanfolyam. Ezt a tanfolyamot bővített tárgykörrel 1919 áprilisában és májusában újabb tanfolyam követte. A két tanfolyam az állandó könyvtárosiskola megszervezésének előfutára volt.

Az állami könyvtárosiskola jogi alapjait az 1919. évi községi könyvtári törvényben (430/19 Sb) találjuk meg. E törvény szerint a 10 000 lakost szolgáló könyvtár könyvtárosától középiskolai végzettséget és szabályszerű egyéves szaktanulmányok után kiállott könyvtárosi államvizsgát, — a 2–10 000 lakos kiszolgálására rendelt könyvtárban pedig polgári iskolai végzettséget és a megfelelő szaktanfolyam után tett államvizsgát kívántak meg. Az állami könyvtárosiskolát az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 64 538/1919. számú rendeletével szervezte meg. Az iskola 1920 szeptemberében nyílt meg, s népkönyvtári és tudományos könyvtárosokat képezett ki. Az államvizsgáról szóló bizonyítvány a népkönyvtárban képesítő, a tudományos könyvtárban pedig támogató jellegű kellék volt. A népkönyvtárosnak öt, a tudományos könyvtárosnak pedig további négy tárgyból kellett vizsgáznia. Valamennyi vizsgatárgy a könyvtári szakismeretek körébe vágott, és elsősorban a technikai képzés célját szolgálta. Az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 6546/1921. számú rendeletével a következő évben német népkönyvtárosi iskolát állítottak fel. Ennek tananyaga a népkönyvtárral szemben akkor támasztott követelményekhez még jobban alkalmazkodott. A két iskola szervezete és tananyaga a hasonló amerikai szakiskolákéra emlékeztetett. Az állami könyvtárosi iskolák 1925-ben ideiglenesen megszűntek.

1927-ben a prágai Károly Egyetem bölcsészettudományi karán szerveztek könyvtárosi tanfolyamot. Az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 78 857/1927. számú rendelete szerint a tanfolyamon tudományos és adminisztratív könyvtárak könyvtárosait képezik ki. A tanulmányi idő két évre terjed; tananyaga pedig elsősorban bibliológiai és történeti irányú. A Károly Egyetemen ez a tanfolyam egészen a német megszállásig működött. A könyvtárosképzés ügye ilyenképpen kettős vágányra került. Ez a kettősség az első köztársaság idején a szakkörökből elkeseredett vitákat váltott ki.

Az ideiglenesen szünetelő könyvtárosiskola 1928-ban újból megindult. Szervezete és tananyaga lényegesen módosult (az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 65 311/1928. és 93 878/1930. számú rendelete). Az oktatás elsősorban a könyvtártechnikai ismeretek elsajátítására irányult, de a tananyagban lélektani és községi közigazgatási ismereteket is találunk. Az iskolának ez a szervezete és tananyaga lényegében változatlanul megmaradt 1943-ig. Ekkor valósult meg a régen sürgetett és érelt iskolareform (V-0-3-325

1943. sz. r.). A reform lényege, hogy az addig egyéves tanulmányi időt két évre emelték, az oktatást pedig könyvtári gyakorlattal is bővítették. Az iskola átszervezése során a német szakiskolák rendszerét tartották szem előtt.

A felszabadulás után a könyvtárosi szakiskolát újból felállították. Az iskola- és művelődésügyi miniszter B-165 193/1945. számú rendelete értelmében az iskola új tananyaga a régi könyvtárosi iskola és az egyetemi könyvtárosi tanfolyam anyagát egyesítette; kötelezővé vált az orosz és angol nyelv tanulása, valamint a különféle könyvtárakban folytatandó gyakorlat; bevezettek néhány ideológiai vonatkozású új tárgyat is, amelyek az iskola jellegét a szovjet könyvtárosi iskolához vitték közelebb. Az utóbbi mozzanat a fejlődés nézőpontjából azért is jelentős, mert a képzés eddigi irányával szemben fordulatot jelent. Addig elsősorban szakembereket neveltek, de szélesebb látókört, politikai alapot a könyvtárosoknak nem nyújtottak. Ebben az irányban az első lépés az ideológiai tárgyak beiktatása.

Az új iskolában három tagozat működött: a kétéves tagozat, amely könyvtárosi fogalmazói és adminisztratív szolgálatra, az egyéves tagozat, amely a könyvtári segéd-szolgálatra képesített, és az a tagozat, amelyen a könyvtárosok a szükséghez képest különleges könyvtári szolgálatra készültek fel.

A szakiskola felállításával párhuzamosan a Károly Egyetem bölcsészettudományi karán a régi tantervek alapján 1945-ben újra megnyitották a könyvtárosi tanfolyamot. A szakképzés sokat kárhozottatott kettőssége tehát egyelőre megmaradt. Nem változott a helyzet az egyetemen sem: a bölcsészettudományi karon a könyvtártudományt csak mellékesen, mintegy a történeti tudományok segédtudományaként kezelték.

A 2-10 000 lakosú helységek könyvtárosait 1920 és 1946 között rövid tanfolyamokon képezték. E tanfolyamok szervezetét és tananyagát az iskola- és népművelésügyi miniszter 76 186/1923. és 706/01/1925. számú rendeleteivel állapította meg. Rövid elvi és történeti bevezetés után a könyvtárügyi joganyagot, a könyvtári ügyintézés és katalógizálás lényegét ismertették. Ezeknek a tanfolyamoknak tartamát a felszabadulás után 4 hétre emelték, tananyagát bővítették és átrendezték; kiváltképpen az irodalom ismeretetésének nyitottak tágabb teret. 1948-ban, a csehszlovák fordulat évében, a tanfolyam tananyagát gyökeresen átdolgozták. A könyvtári ügyintézés és katalógizálás anyagát jelentősen megszorították, a politikai nevelés tananyagát és óraszámát viszont bővítették, és tágitották a történeti és irodalmi anyag kereteit is.

A 2000 lélekszámon aluli helységek könyvtárosainak képzését az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter B-23 054/1946. sz. rendeletével szabályozta először. A képzésre három, egyenként hatórás tanfolyamot rendszeresített. Az első a könyvtártudomány vezető ismereteit közli, a másodikon irodalmi előadásokat tartanak, a harmadikon pedig általában a könyvtári ügyintézéssel foglalkoznak.

A könyvtárosképzés ügyében a gyökeres változást előkészítő következő lépés az volt, hogy 1949 őszén átvitték a könyvtárosképzést az újonnan létesített pedagógiai karra. A könyvtárügy azonban a kívánt önállóságot ezzel még nem kapta meg. A könyvtárügyet ekkor még az elmosódott körvonalú népművelésügy részeként fogták fel. Ilyen előzmények után ért meg a végleges döntés.

Az iskola-, tudomány- és művelődésügyi minisztérium 1955. október 14-én kelt rendeletével a bölcsészeti karon kétéves könyvtárosi tanfolyamot szerveztek. Egyidejűen megszűntek a könyvtárosi tanfolyamok. Meghatározták a könyvtárosképzés célját; ennek lényege, hogy a könyvtárosokat a marxizmus-leninizmus alapján hivatásukra politikailag előkészítsék, elméleti ismereteik gyakorlati alkalmazására képessé tegyék; megismertessék őket a tudományágak alapvető irodalmával és annak marxista bírálatával; a könyvtárosok előkészüljenek az olvasóval való foglalkozásra, az olvasónak a könyv segítségével a szocializmus felé vezetésére; a könyvgyűjtemények gazdaságos

és célszerű megszervezésére és az olvasók minél tökéletesebb kiszolgálására. A célnak megfelelően a politikai előkészítés a tárgyak körében különös nyomatékot kapott. Az ideológiai nevelés az egész egyetemi karra megállapított tananyagot tartalmazza. Az irodalomtörténeti előadások érdekes szempontja, hogy a könyvtárosok figyelmét a múlt és a jelen mellett a jövő felé irányítja, a felé az új irodalom felé, amellyel az olvasót majd az új könyvtáros ismerteti meg. A nyelvtanulás területén az orosz nyelv minél tökéletesebb aktív és lehetőleg több más nyelv passzív elsajátítása kötelező. A világirodalom áttekintése során a haladó irodalom kiemelkedő alkotásait ismertetik. Az irodalmi előadásokat a gyermek- és ifjúsági irodalom ismertetése egészíti ki. Az olvasóval való foglalkozás lélektani és neveléstani módszereket, a könyvtári propagandát, a tömegmunkát, az ajánlott irodalom jegyzékeinek szerkesztését, egyéni beszélgetéseket, különféle olvasói mozgalmak szervezését stb. öleli fel.

Ami a könyvtári munka technikáját és szervezését illeti, elméleti alapvetést és gyakorlati eljárásokat ismertetnek. A katalogizálás körében új szempont a formalizmus ellen hirdetett harc. A bibliográfia tanulmányozása a regisztráló bibliográfiából indul ki, majd a válogató és ajánló bibliográfia következik, és az egyes tudományágak alapvető irodalmának ismertetésével zárul. A könyvtárügy története és szervezése című tárgykörben a könyvtárügy hazai és külföldi fejlődését a gazdasági alappal összefüggésben mutatják be. Az írás-, könyv- és nyomdászattörténetben nem annyira az adatok aprólékos feltárásán, hanem a gazdasági-társadalmi alappal való szoros kapcsolaton, valamint a könyvnyomtatás elterjedésének társadalmi következményein van a hangsúly. Végül a könyvkiadásról szóló előadásokban a kapitalizmus és a szocializmus kiadói tevékenységének elütő jellegét állítják szembe, és kiemelik az utóbbi nevelő céljait. Az elméleti előadásokat kötelező könyvtári gyakorlatok egészítik ki. A gyakorlat különféle jellegű könyvtárakban tapasztalt instruktorok vezetésével folyik.

Az új csehszlovák könyvtárosképzésnek a jogszabályokból kiütköző lényegesebb új vonásai sokban emlékeztetnek azokra a vonásokra, amelyekkel a mi könyvtárosképzésünket jellemezhetjük. Ezek az új vonások adják a fejlődés jelen pillanatának keresztmetszetét.

PUSZTAI JÁNOSNÉ

Hírlapgyűjtés Franciaországban. Az *Annales* című, a párizsi Centre National de la Recherche Scientifique támogatásával megjelenő társadalom- és gazdaságtörténeti folyóirat 1955. évi 4. számában két cikk is foglalkozik a sajtótudomány kérdéseivel (Jacques KAYSER: *La presse et l'information: programme général de recherches* és Abel CHATELAIN: *Une orientation plus limitée: la géographie du journal*). A könyvtártudományt — amelyhez a hírlapok és folyóiratok tudományos vizsgálatát amúgyis sok szoros kapcsolat köti — az első cikknek néhány oldala különösen közelről érinti, mert a hírlapok gyűjtésével, a hírlaparchívumok sorsával foglalkozik. A magyar könyvtárosok nem felejtik el, hogy a mi 1884-ben alapított Országos Hírlapkönyvtárunk — amely majd nem kezdettől fogva mint az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaposztálya működik — eredetében francia mintát követett. Alapítója, id. SZINNYEI József, a Bibliothèque Nationale, illetve az általa abban az időben megvásárolt 1789–1794-es forradalmi hírlapgyűjtemény példájával agítált a magyar „hemerotéka” megvalósítása érdekében. Hírlapbibliográfiai munkásságára is az 1866-ban Eugène HATIN összeállításában megjelent francia hírlapbibliográfia serkentette.

Nos, az *Annales* cikke megállapítja, hogy a HATIN-féle nemzeti hírlapbibliográfia (amely világviszonylatban is az elsőik egyike volt) folytatás nélkül maradt. Nemcsak hasonló arányú gyűjtés nem készült, de e pillanatban sejtelmük sem lehet a francia

kutatóknak arról, hogy valamely, a Bibliothèque Nationale gyűjteményéből hiányzó hírlapból van-e valahol máshol példány. Gyakran még napilapokról sem lehet tudni, található-e belőlük teljes sorozat és hol. Különösen a harmadik köztársaság s főleg az azt megrendítő háború és német megszállás alatt megjelent újságok hiányoznak. A háború alatt megszűnt, majd a megszállás után rendelettel megszüntetett lapok archívumai (bennük a megjelent példányok gyűjteményével) nem kerültek nyilvános gyűjtemények kezelésébe. A cikk szerzője sürgős feladatként jelöli ki az 1870 óta megjelent lapok módszeres kataszterének elkészítését a lelőhelyek megjelölésével, valamint a hiányok pontos felderítését. Ilyenek napilapoknál is nagy számban fordulnak elő, és nemcsak arra vezethetők vissza, hogy egyes számok elkallódtak, — van olyan lap is, amelyből egyetlen megjelent példány sem került valamely nyilvános gyűjteménybe, — hanem a megmaradt példányok is használhatatlanná váltak, annyira megrongálódtak.

Az az érzésünk, hogy a szerző cikke túlságosan is a helyzet sötét oldalait domborítja ki, hiszen volt alkalmunk néhány évvel ezelőtt a Bibliothèque Nationale tervszerű munkáját, a hírlap- és folyóiratgyűjtemény gazdagságát, a Versaillesben épült új hírlapraktárak célszerűségét színről színre megismerni. A Bibliothèque Nationale hírlaposztályán folyó gyűjtőtevékenység és az azzal kapcsolatos tudományos és felvilágosító-szolgálat termékeny munkájára vet fényt az *Études de Presse* című párizsi sajtótudományi folyóiratnak legújabbban megjelent 14. száma, amely Philippe JONES-nek az 1860 — 1890 között megjelent francia satirikus lapokról szóló bibliográfiáját közli. Az érdekes és terjedelmes összeállítás ismertetésére lehetőleg még visszatérünk, valamint arra az alapos bibliográfiai összeállításra is, amelyet az 1939—1945. évek illegális sajtótermékeiről egy évvel előbb tett közzé a nagymúltú francia nemzeti könyvtár. Itt csak arra mutatunk rá, hogy JONES művéhez maga a könyvtár vezetője, Julien CAIN írt rövid előszót „*La Bibliothèque Nationale, centre de recherches sur la presse*” címmel. Julien CAIN kiemeli a könyvtár forrásgyűjtő és megőrző tevékenységét, amely éppen a modern sajtótudomány területén alapvető jelentőségű.

Tény az, hogy a hírlapok megőrzése, nyilvántartása, bibliográfiai feltárása világszerte súlyos gond. Ismét aktuálissá vált — és Magyarország határain túl is — SZINNYEI József háromnegyedszázad előtti agitációjának jelszava: „Mentsük meg hírlapjainkat.” Kétségtelen az is, hogy a sajtó egyre gazdagabb szempontú tanulmányozásának igénye világszerte terjed. A könyvtárak elé ezen a téren új feladatok és új kötelezettségek tornyosulnak.

DEZSÉNYI BÉLA

SZEMLE

Cohen, Marcel: L'Écriture. Éditions Sociales, Paris, 1953. (La Culture et les Hommes.) 130 l.

Marcel COHEN a francia tudomány egyik kiváló, haladó szellemű képviselője. Öt évtizedes munkássága során szűkebb szakterületén, a sémita nyelvészetén túl kutatásai kiterjeszkedtek a francia nyelv, az általános nyelvészet, a néprajz és a pedagógia területére. Az utóbbi években érdeklődése a beszéd és a gondolat látható megjelenítése: az írás kialakulásának és fejlődésének problémái felé is fordult. Már 1953-ban előkészületben levő, de még meg nem jelent nagyobb írástörténeti művének mintegy előfutára, kivonata *L'Écriture* c. könyve, melyet elsősorban a nagyközönségnek szánt. COHEN ugyanis kísérletet tesz arra, hogy az írástörténet egészét áttekintve és összefoglalva, azt a történelmi materializmus alapján, dialektikus módszerrel tegye vizsgálat tárgyává. A szerző marxista szemléletmódja révén — ha még csak nagy vonásokban is — megvilágosodnak az írás előzményeinek, a különböző írásrendszerek kialakulásának és további sorsának gazdasági alapjai, s fény derül az írás társadalmi funkciójára, a társadalom és az írás fejlődésének kölcsönös vonatkozásaira. A szerző nem esik a vulgarizáló általánosítások hibájába: nem mulasztja el, hogy esetről esetre rá ne mutasson arra, hogy egy-egy probléma még nyitott, s a kutatásnak még mily megoldandó feladatai vannak. Rendkívül érdekesek a nyelvész-szerzőnek azok a meglátásai, amelyekkel rámutat arra, hogy egyes nyelveknek fejlődésük közben előálló változásai milyen módosításokat vonnak maguk után írásuk rendszerében.

A már ismert írástörténeti tényeket is újszerűen s úgy csoportosítja, hogy azok hatásosan alátámasztják megállapításait, és bizonyítják tételeit. Figyelemre méltó továbbá az a körülmény, hogy COHEN, igen tanulságosan, vizsgálódásai körét kiterjeszti a korábbi írástörténeti művek megszokott keretein túl; külön fejezetet szentel pl. a helyesírás, a hangjegyírás kérdéseinek, a sokszorosítási eljárásoknak, és megemlékezik az új találmányokról (telefon, gramofon, film, rádió), mint oly tényezőkről is, melyek modern életünkben az írásnak vetélytársaivá váltak. Ahol egyes fejezetekben (pl. latin betűs írásunk középkor- és újkori történetével kapcsolatban) hiányérzetünk támad a nagyon is vázlatos tárgyalási mód miatt, ott ezek a hiányok joggal tudhatók be a szűk terjedelem okozta korlátoknak.

COHEN magyarázatai általában világosak, példái szemléltetőek. Csupán ott találkozunk vitatható állításokkal, homályos részekkel, ahol az írástörténet egyes részletkérdéseiről lévén szó, a szerző eredeti szaktudományától távolabb eső területen mozog.

Arra pl., hogy a görög és a latin írásrendszerben, mint ahogy azt a szerző véli (95. l.), a kapitális (nagybetűs) írást a kisbetűs folyóírás előzte volna meg, nincs semmi bizonyítékunk. Zavart okoz, hogy azonosnak veszi a kapitális és unciális írás fogalmát, noha utóbbi az előbbinek csak egyik késői válfaja. Nem világos a folyóírás, a könyvírás és a monumentális írás formáinak meghatározása és megkülönböztetése s így tovább. Kisebb-nagyobb pontatlanságok előfordulnak a nyelvészethez közelebb álló kérdések terén is. A cirillbetűs írás alkalmazásával kapcsolatban azt mondja COHEN, hogy a cirillika a XIX. század első felében szolgált a román nyelv írásul (78. l.), holott ez volt az írásuk a románoknak kezdettől fogva a XIX. század közepéig, mint ahogy ezt a

már a XVI. századtól fennmaradt román nyelvű feljegyzések is bizonyítják. A nemzeti nyelvek írásbeli rögzítésének kezdeti idejét a szerző általában az illető nép első nyelvemlékeinek századával jelzi. Viszont a magyarok, szerinte (79. l.), csak a XVIII. századtól kezdve írnak saját nyelvükön! („Pour les langues de famille finno-ougrienne ou ouralienne, le finnois ou finlandais s'est écrit au XVIe siècle, l'estonien au XVIIe siècle, le hongrois au XVIIIe siècle.”) Mellesleg megjegyezzük, hogy M. COHEN *Le Langage* (Paris, 1950) c. munkájában (66., 116. l.) sem helytállók, illetve félreérthetők a magyar nyelvre vonatkozó megállapításai.

Hogy egy széles látókörű, nagy külföldi tudós a magyar művelődést, a magyar nyelvet illetően tájékozatlan, ez nemcsak és nem is elsősorban az ő hibája. Jelenti azt, hogy korántsem tettünk még eleget a hazánkról külföldön elterjedt téves nézetek helyesbítésére, a magyar múlt és jelen idegen nyelveken való ismertetésére.

Marcel COHEN könyve az úttörő munka szinte elkerülhetetlen hiányosságai ellenére az írástörténet marxista irányú kutatásához jó kiinduló alapot szolgáltat, a kutatások további kiszélesítésére és elmélyítésére ösztönöz. Egyben arra figyelmeztet, hogy ha majd továbbjutottunk magyar viszonylatban is az írástörténet kutatásának ezen az útján, nemcsak az eredmények tudományos összegezése, hanem népszerű formában való ismertetése is kötelességünkké válik.

J. HAJDU HELGA

Biblioteki SzSzSzR. Opüt rabotü. Moszkva, 1955. 119 l.

A szovjet könyvtárak *A könyvtári munka tapasztalatai (Opüt rabotü)* címmel megjelenő cikkgyűjteményei a mi könyvtáraink — tervezett vagy már napvilágot látott — évkönyveinek felelnek meg leginkább. Minden jelentős szovjet könyvtár szerkeszt nem meghatározott időközökben megjelenő kiadványt, amelyben közlést tesz a könyvtár dolgozóinak írásait, melyek túlnyomórészt az illető könyvtár problémáival foglalkoznak, de sok esetben egyéb könyvtártudományi kérdéseket is tárgyalnak.¹

A Lenin Könyvtár cikkgyűjteménye a fentiekől főként abban különbözik, hogy elsősorban nem egy könyvtári problémával foglalkozik, hanem a Szovjetunió *közművelődési könyvtárainak* legfontosabb kérdéseiről szólnak közleményei. Ez a tény azonban nem a cikkek színvonalában mutatkozik meg. Azért tartjuk szükségesnek ezt előljáróban leszögezni, mert véleményünk szerint téves az a helyenként mutatkozó tendencia, hogy a „tömegkönyvtárak” számára az „egyszerűség” jelszavával csökkentett stílus és szerkezeti megoldásokkal készítsünk közleményeket. (Találhatunk erre példát néhány módszertani útmutatóban, de még *A Könyvtáros* vagy akár a *Bibliotekar* c. lapokban is.) *A könyvtári munka tapasztalatai* című cikkgyűjteményben minden közleményt a gondos kidolgozás jellemez, és a szerzők — a nem kimondottan leíró jellegű dolgozataikban — önálló gondolatokat, egyéni véleményeket vetnek fel.

A gyűjtemény előző, harmadik füzeté (megjelent 1954-ben 94 lapnyi terjedelemben) túlnyomórészt a párt mezőgazdasági határozatainak könyvtári feladataival foglalkozott. A jelen, negyedik füzet tartalma már többértű; a földrajzi irodalom, a könyv-

¹ Ilyenek: *Opüt rabotü ... biblioteki im. Szaltükova—Scsedrina*. Vüp. 8, Lenin-grad, 1954. 84 lev. *Opüt rabotü Goszudarsztvennoj biblioteki im. V. G. Korolenko*. Vüp. 1. Harkov, 1955, Izd-vo Kniznoj palatü USzSzR. 60 l. *Opüt rabotü naucsnoj biblioteki M(osztovszkogo) G(oszudarsztvennogo) U(niverszitetü) im. A. M. Gor'kogo*. Moszkva, 1955. 141 lev. *Ucsenüe zapiszki (Moszk. bibliotecs. in-t im. V. M. Molotova)*. Vüp. 1. Szpecial'nüe diszcipliniü. Moszkva, 1955, Goszkul'tproszvetizdat. 144 l. *Trudü Biblioteki Akademii Nauk SzSzSzR i Fundamental'noj biblioteki obszesztvennüh nauk Akademii Nauk SzSzSzR*. Tom 2. Moszkva—Leningrad, 1955, Iz-vo ANSzSzSzR. 243 l.

ankét szervezésének kérdései mellett a feldolgozás részletkérdéseiről is hosszú, tanulmányzámba menő cikket közöl a szerkesztőség. Ez utóbbi cikk kivételével azonban a füzet minden közleménye vagy közvetlenül, vagy közvetve összefügg a *közművelődési könyvtárak bibliográfiai gyakorlatának kérdéseivel*.

E. P. KORSUNOVA, a Lenin Könyvtár főbibliográfusa a területi, kerületi és köztársasági könyvtárak bibliográfusainak 1954-ben tartott előadását dolgozta át rövid útmutatóvá. Címe: *A területi, kerületi és köztársasági könyvtárak könyvészeti munkájának néhány szervezeti kérdése*. (44–61. l.)² A bibliográfiai osztályok felépítését, a reference munkát, az ajánló bibliográfiák készítésének módszereit, a helyismereti könyvészeti munka feladatait egyaránt módszeresen tárgyalja. Szól a bibliográfiai osztály kartotékjainak megszervezéséről és szerkesztéséről is. E kérdéssről részletesebben, főleg a kartotékok megfelelő szakrendjének kialakításáról a Tadzsik Szövetséges Köztársaság Állami Nyilvános Könyvtára bibliográfiai osztályának vezetője, Sz. G. LYSIC ír. (62–67. l.) A rövid cikk tömören és plasztikusan számol be a könyvtár munkájáról, melyet 1952-től 1954-ig végzett a *bibliográfiai kartotékok szerkesztése – és átdolgozása* – terén.

A fenti két cikk elsősorban a könyvtárosok bibliográfiai munkájához nyújt adalékokat és segítséget. V. V. KLEVENSZKAJA, a Lenin Könyvtár főbibliográfusa arról ír, hogyan gyarapítják az olvasók bibliográfiai műveltségét. Beszámol a Lenin Könyvtár második tanfolyamáról, melyet 1953 végétől 1955 tavaszáig rendeztek *földrajz szakos olvasók számára*. Érdemes a tanfolyam programját közölni: 1. Kurrens regisztráló bibliográfiák. 2. Ajánló bibliográfiák. 3. Retrospektív bibliográfiák: a) földrajzi bibliográfiák, b) a földrajzzal összefüggő általános természettudományi bibliográfiák, c) helyismereti bibliográfiák, d) általános bibliográfiákban levő földrajzi vonatkozások. 4. Földrajzi lexikonok. 5. Periodikák bibliográfiai és az időszaki kiadványok analitikus bibliográfiai. 6. A Lenin Könyvtár segédkönyvtárának központi katalógusa és a hivatali szakkatalógus. (Bemutatás és gyakorlat.) KLEVENSZKAJA beszámolójának nagy érdeme az, hogy nagy vonalakban, de áttekinthetően ismerteti a földrajzi irodalom szovjet könyvészetét, és függelékül részletes címleírást is közöl a *beszámolóban ismertetett bibliográfiákról és egyéb segédkönyvekről*. (147 tétel.)

A mezőgazdasági – különösen a gyapottermesztési – irodalom népszerűsítéséről szól V. G. KURBATOVÁNAK, az Üzbég Szövetséges Köztársaság Állami Nyilvános Könyvtára vezetőjének cikke. A magyar olvasó szempontjából nem elsősorban a cikk módszertani megállapításai érdekesek, hanem az a néhány informatív jellegű közlés, mely bepillantást ad a köztársaság könyvtári életébe.

A bibliográfia gyakorlati kérdései mellett megjelent a gyűjteményben Sz. Sz. LEVINÁNAK, a Lenin Könyvtár főbibliográfusának cikke az első orosz forradalom bolsevik bibliográfiájának történetéről. (100–119. l.) Sz. Sz. LEVINA kritika alá véve a kérdéssről előzőleg megjelent kevés számú írást, bemutatja, hogyan használta fel annak idején a párt különböző legális és illegális kiadványaiban a bibliográfiát, mint az agitáció egyik eszközét. A szerző cikkében a „bibliográfia” fogalmát a „könyvészet” értelmezésén túl a könyvkiadás- és részben az irodalomtörténet területére is kiterjeszti, így cikke bizonyos mértékig sajtótörténeti vonatkozásokat is tartalmaz.

Terjedelemben legnagyobb M. D. BOJKOVÁNAK a Novoszibirszki Területi Könyvtár feldolgozási osztálya vezetőjének cikke az aprónyomtatványszámba vehető kiadványok *csoportos feldolgozásáról*. (68–99. l.) Részletesen beszámol könyvtára tapasztalatairól, az egyes feldolgozási fázisokról elmondottakhoz közli az űrlapok és katalóguscédulák

² KORSUNOVÁNAK a kérdéssel kapcsolatban a következő részletesebb munkája jelent meg ugyancsak a Lenin Könyvtár kiadásában: *Szpravocno-bibliograficeszkaja rabota rajonnoj biblioteki*. Moszkva, 1954. 106 l.

mintáit is. Úgy látszik, a kérdés a szovjet közművelődési könyvtárak gyakorlatában igen jelentős *mind a feldolgozó munka ésszerűsítése, mind pedig az olvasók gyorsabb ki-
szolgálása szempontjából*. Ezt mutatja az is, hogy a szerkesztőség vitát indít a cikkről.

BÓDAY PÁL

Dritte Verlegerkonferenz des Amtes für Literatur und Verlagswesen der Deutschen Demokratischen Republik, 20–22. November 1953 in Leipzig. Referat – Kommissionsberichte – Aussprache. VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. Leipzig, 1954.

A német könyvkiadás régi nemzetközi tekintélye s az a német határokon túl is jól ismert kiadói tevékenység, amelyet a nagy német kiadók (COTTA, BROCKHAUS, RECLAM, GÖSCHEN stb.) folytattak a klasszikus polgári kultúra szolgálatában, felkelti az olvasó érdeklődését: milyen ma a könyvkiadók munkája a Német Demokratikus Köztársaságban, a Németország egységéért, a békéért és a szocializmus építéséért vívott küzdelmek légkörében? Ez a könyv, amely az 1953 novemberében, Leipzigben tartott háromnapos kiadói konferencia referátumát, a vita anyagának javarészét és az egyes szakbizottságok jelentéseit tartalmazza, jellemző képet ad az NDK kiadóinak mai, a tudományos és irodalmi fejlődés, továbbá a műveltségre szomjas tömegek igényeit kielégítő tevékenységéről.

Johannes BECHER nemes pátoszú bevezető előadása utal a német tudomány és irodalom nagy humanista értékeire, és azokkal a feladatokkal foglalkozik, amelyek Németország mai megosztottságában várnak az NDK kiadóira. Fritz APELT, az NDK-kiadók központi hivatalának vezetője, a könyvkiadás egész problematikáját feldolgozó referátumában elsősorban azt hangsúlyozza, hogy az irodalom és tudomány újjászületése, fejlődése elválaszthatatlan a kiadók jó munkájától. A kiadók feladata, hogy a megfelelő könyve megfelelő időben juttassák el mindenüvé, ahol ezt a tudomány érdekei, a nép államának műveltségterjesztő és nevelő feladatai szükségessé teszik. A referátum és a felszólalások sokoldalúan tárgyalják a kiadói tevékenység új felfogását és módszereit. A könyvkiadás a nép államában művelődéspolitikai tevékenység, nem üzleti vállalkozás; a könyvkiadót nem lehet egyszerű közvetítőnek tekinteni az író és a nyomda között, hanem a tudományos és szépirodalmi alkotómunka tevékeny részesének.

Ezzel kapcsolatban a konferencia vitáinak középpontjában álló kérdések közül főképp kettőt említünk. A kiadó kezdeményező-alkotó munkája leginkább a tervezés területén jelentkezik. Nem lehet megelégedni az érkező kéziratok elbírálásával, előkészítésével; a kiadók önállóan készítik el – a társadalmi szükségleteket megvizsgálva és az időszerű művelődési-nevelési célokat figyelembe véve – tématerveket. A német tudományos könyvkiadók most ilyen módon állapították meg, hogy elsősorban egy-egy tudományág eredményeit összefoglaló kézikönyvek, *Nachschlag*-művek és színesen, meggyőzően megírt politikai művek kiadására van szükség. (Hasonló problémák megoldására, azonos szükségletek kielégítésére törekszik manapság a mi könyvkiadásunk is.) A tématerv hitelesen mutatja egy kiadó munkájának elvi színvonalát, a kiadó lektorátusának tudományos, irodalmi, politikai felkészültségét. Az NDK kiadóinál, ahol a szakosítás távolról sem olyan mérvű, mint nálunk, különös jelentőségre tesz szert a tématerv mint a kiadó alkotó kezdeményezéseinek tükré.

Az olvasók igényeinek megismerése érdekében a kiadók szoros kapcsolatot tartanak a könyvesboltokkal és a könyvtárakkal. Sajnos, az utóbbiról semmi közelebbit nem közölnek a referátumok és a felszólalások, pedig a könyvtárak szerepe a kiadói tervek kialakításában olyan kérdés, amelyről szívesen olvastunk volna; hazánkban is több kísérlet történt már, hogy megtaláljuk a kiadók és a könyvtárak kapcsolatának helyes, gyümölcsöző formáit.

A kiadói tervezéssel kapcsolatos kérdések mellett a konferencia sokat foglalkozott szervezeti, munkaszervezési, könyvterjesztési kérdésekkel és a kiadói munka színvonalát emelő javaslatok megvitatásával. Ezek közül figyelemre méltó a konferencia döntése egy kiadvány-sorozat megindításáról, amely a könyvkiadás tudományos és egyéb problémáival foglalkozik. (A leipzig-i Verlag für Buch- und Bibliothekswesen azóta meg is indította ezt a sorozatot.)

A magyar olvasó jóleső érzéssel regisztrálja, hogy a konferencia résztvevői többször hivatkoznak a mai magyar könyvkiadás, elsősorban a tudományos irodalom kiadásának eredményeire. Amint Fritz APELT beszámolójából kiderül, az egyik német kiadó (Der Deutsche Verlag der Wissenschaften) egyidejűleg nyolc magyar tudományos mű kiadására készül. Igaz, hogy a képzett fordítók hiánya — amint a panaszok, bírálatok hangoztatják — nagymértékben akadályozza a tervek megvalósulását.

Értekes, tanulmányos dokumentum ez a könyv a Német Demokratikus Köztársaságban újjászülető könyvkiadás jelentős eredményeiről, a mai feladatok megoldását új módszerekkel biztosító munkájáról.

PÓK LAJOS

Hazánk felszabadulása (1944—1945). (Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény.) Bp., 1955. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 316 l.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent *Hazánk felszabadulása* című bibliográfia évfordulóra készült, és első pillantásra azt a gyanút keltheti, hogy a felszabadulás tizedik évfordulója alkalmából csupán az ünnepség egyik programpontja. A valóságban azonban hézagpótló, gazdag könyvészet ez, körültekintéssel szerkesztett, a legkülönbözőbb szempontokból jól használható gyűjtemény. Több évi vegyes értékű működés után a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bibliográfiai Osztálya ezzel a munkával bebizonyította, hogy színvonala és munkaképessége alkalmassá teszi szegényes bibliográfiai irodalmunk komoly gyarapítására.

A kötet anyaga nagyjában az 1944. szeptember 26 — 1945. április 4. közti eseményeket öleli fel. Vagyis azt az időszakot, amelynek kezdetén szovjet csapatok jelenlegi határainkat átlépték, és melynek végpontja az utolsó német és fasiszta katonai egység kiűzése hazánkból. A bevezetőből megtudjuk, hogy a Bibliográfiai Osztály az anyaggyűjtést 1944. március 19-ével kezdte, de e roppant mennyiségű adatot nem bírta el a kötet terjedelme. E hiányt őszintén sajnáljuk, mert hiszen az összegyűjtött egész anyag egy teljes történelmi korszakot ölelne fel. Kíváncsnak tartanók, ha külön kiadványban alkalom adódna ennek az anyagnak közzétételére is. Azt viszont helyeselnünk, hogy a kötet nem tartalmazza az ugyancsak összegyűjtött anyagot az ország újjáépítéséről a stabilizációig — mert ez már nem a fasiszta rémuralom és felszabadulás korszakához, hanem a demokratikus Magyarország építésének korához tartozik. Igen helyes lenne azonban az utóbbi könyv kiadása is. Ilyen körülményű adatgyűjtemény kiadásánál nem szabad belenyugodni a gátló anyagi nehézségekbe.

Így, ahogy a kötet előttünk fekszik, kétségtelen, hogy a szerkesztő és munkatársai sikerrel oldottak meg kényes technikai és politikai kérdéseket. Ezeket részben a kötet kiszabott terjedelme okozta, részben az a nehézség, mikortól számítsák a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveleteket. A kitűzött időpontok közt a kötet alapos áttekintést ad.

Az anyaggyűjtés 1955. július 1-ével zárult. Irodalmi téren összegyűjti az addig megjelent regényeket, elbeszéléseket, irodalmi riportokat, verseket. Ilyen nagy munkánál a hiányok természetesen elkerülhetetlenek: így egyszeri betekintésre, nem találjuk benne KOVÁI Lőrinc: *Fekete vetés* c. regényét. — Magában foglalja továbbá a tárgyalt időközben megjelent plakátokat, rölapokat, képanyagot is. Az eseménytörténet adatait nemcsak történelmi és publicisztikai összefoglaló művek felsorolásával

adja, hanem közvetlenül a sajtóból. A kötet itt is csak a magyar nyelvű anyagot veszi figyelembe, de élesen megvilágítja az ellenség eszeveszettségét, amikor nemcsak a demokratikus, hanem a fasiszta sajtó anyagát is feltünteti. A háborús hónapokban a hírlappéldányok gyűjtése nem történhetett sehol kellő gondnal. Ezért a fennmaradt anyag hézagos. A lehető legnagyobb anyag feldolgozása érdekében a Szabó Ervin Könyvtár munkájában más közgyűjtemények is részt vettek, s a maguk anyagát adták, dolgozták fel hozzá. A könyv használhatóságát emeli, hogy a budapesti és vidéki sajtó anyagának közlése két helyen található: időrendben valamennyi adat, és külön az egyes helységekre vonatkozó, a helységek betűrendjében. A történetirő — sőt akár a történeti regény- vagy elbeszélésirő — így a teljes áttekintés mellett az ország egyes vidékeihez, községeihez, városaihoz fűződő adatokat is mindjárt megtalálja. Készen kínálkozik az anyag a vidéki sajtó, a pedagógusok számára, alkalmi cikkhez, megemlékezésekhez.

Az 1944. szeptember 26. előtti anyag elmaradásáért némileg kárpótol a bevezető fejezet, amely a második világháborúban Magyarország szerepét feldolgozó műveket foglalja össze. — A kötet második része az ország felszabadításáért vívott hadműveleteket kíséri nyomon (történeti és szépirodalmi munkák, hírlapok, plakátok, röplapok anyagával). A harmadik rész a túlsó oldalt ábrázolja: a németek és fasiszták tevékenységét, közben az ellenállási mozgalom dokumentumait. Végül a negyedik részben már kezdettől fogva láthatjuk, az elvonuló háború nyomán hogyan kezdődik az ország reorganizációja, újjáépítése, az új államiság megteremtése. Végül a hadműveletek térképeit s az események kronológiáját kapjuk.

Sajnáljuk, hogy ez a bibliográfia is olyan gyöngé minőségű papíron jelent meg, mint például I. Tórra Zoltán: *Magyar történeti bibliográfiája*, továbbá azt, hogy mindössze ezres példányszámban adták ki. Mert a könyv méltán számíthat az irodalom és a történelem munkásainak és barátainak érdeklődésére is. Könnyen használhatóvá teszi a munkát, hogy a címfelvetel után többnyire rövid annotáció is következik, s így a bibliográfia adathalmazból — olvasmánnyá válik.

Külön kiemelendő a kötet szép illusztrálása: mellékletül nagyszámú plakát és röplap faksimiléjét adja; ez a külön kötetként is megálló gyűjtemény mindenki számára hozzáférhetően és szemléletesen hozza közel az izgalommal teljes, történelmi félesztendőt. — Dicsérettel kell megemlékeznünk a hírlapi anyag gyűjtését vezető KEMÉNY G. Gáborról, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársáról, az anyagot rendező SZÁSZNÉ GILLEMOT Katalinról s a munkát vezető szerkesztőről, TISZAY Andorról, aki az illusztrációkhoz nagy magángyűjteményét is rendelkezésre bocsátotta. G. L.

A Világirodalom Klasszikusai. 6. sz.: *A Békevilágmozgalom 1955. évi ünnepeltjei*. Szerkesztette és összeállította TISZAY Andor. Budapest, 1955. Franklin-nyomda. 112 lap. — 7. sz.: *Heine*. Összeállította FLÓRIÁN László. Budapest, 1956. Franklin-nyomda. 32 lap.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gazdag és sokrétű bibliográfiai tevékenységének egyik figyelemre méltó terméke az 1953-ban megindított népszerű irodalmi bibliográfiai sorozat: *A Világirodalom Klasszikusai*, melynek eddig megjelent hét füzete összesen 12 író és költőt mutat be az irodalomkedvelő közönségnek. E tetszetős kiállítású, gondosan szerkesztett füzetek a felszabadulás óta egyre nagyobb mértékben kibontakozó könyvészeti irodalmunkban új műfajt honosítanak meg: a népszerű bibliográfiai segédkönyvét, mely a figyelem felkeltésének, a tárgy népszerűsítésének jóval hatékonyabb eszköze, mint a pusztán ajánló bibliográfia. E kiadványokban a műfaji, nyelvi és egyéb szempontok szerint csoportosított könyvészeti összeállításokon kívül rövid bevezetők találhatók, melyek az író életére és műveire vonatkozó lényeges tudnivalókat foglalják össze, életrajzi adatok, tartalmi kivonatok, az író műveiből választott

vagy rá vonatkozó idézetek, hozzá intézett vagy róla szóló költemények, irodalmi működését, művei népszerűségét szemléltető adatok stb., — az író egyéniségének és életművének megannyi érdekes dokumentuma. Színesek, életszerűek ezek a kis füzetek, szívesen lapozgat bennük az olvasó és kedvet kap ahhoz, hogy az író alaposabb megismerésének kijelölt útján elinduljon.

A sorozat megjelenése óta füzetről füzetre fejlődik, kiállításában és szerkesztésében egyaránt tökéletesedik. 4. száma óta ízléses nyomtatott formában jelenik meg, az összeállításokat újabb ötletek teszik hasznosabbá és változatosabbá.

A sorozat első öt füzete után (*Csehov, Gorkij, Jókai, France és Szaltikov-Scsedrin*) a közelmúltban megjelent 6. és 7. szám a Béke-Világmozgalom 1955. évi irodalmi ünnepeltjeinek (ANDERSEN, CERVANTES, MICKIEWICZ, MONTESQUIEU, SCHILLER és WHITMAN), illetve HEINÉnek a fent ismertetett elvek szerint összeállított s egyéb adatokkal kiegészített bibliográfiáját tartalmazza. A Béke-Világmozgalom ünnepeltjeinek szentelt kiadvány bevezető tanulmányait HAJDU Henrik, HÉRA Zoltán, KÁRPÁTI Aurél, MURÁNYI-KOVÁCS Endre, ORTUTAY Gyula és VAJDA György Mihály írta. A magyar vonatkozásokat (az írók magyarországi hatása, népszerűsége, magyar fordítások stb.) külön tanulmányok foglalják össze. Ezeket TISZAY Andor, SÓS Endre és UNGVÁRI Jenő készítette. A HEINE-füzet bevezetése csak HEINE magyar fordításaira és magyarországi kiadásaira vonatkozó néhány adalékot tartalmaz, s mellette erősen érezhető az érdemi bevezető hiánya. A tanulmányok színesek, élvezetesek, bár némelyikük (MICKIEWICZ) inkább az alaposabb előismeretekkel rendelkező közönségnek szól. Az egyes összeállítások között mutatkozó hasonló egyenetlenségek azonban megbocsáthatók, hiszen olyan kiadványról van szó, mely az olvasni, művelődni vágyó tömegek széles rétegeinek igényeit van hivatva kielégíteni, s a szerkesztők általában megtalálták a lapos népszerűsítés és a túlzott igényesség vagy tudálékosság szélsősége közötti helyes középutat. Természetes, hogy a könyvészeti összeállításokban nem törekedhettek teljességre és a tudományos bibliográfiáktól megkövetelt aprólékos pontosságra, továbbá hogy a külföldi klasszikusok idegen nyelvű kiadásait és irodalmát mellőzték, s csak az életrajzi adatok időrendjében említik meg a fontosabbakat. A füzeteket azonban ennek ellenére az irodalomtörténész is haszonnal forgathatja, kivált ha elsősorban a magyar vonatkozások érdeklik: számos olyan figyelemre méltó adatra, kiadásra, tanulmányra bukkanhat, mely addig elkerülte a figyelmét. Jó szolgálatot tehetnek ezek az összeállítások még a tudományos tájékoztató szolgálatban is, melynek oly kevés magyar vonatkozású irodalmi bibliográfia áll rendelkezésére. Nagyon jól használhatók e tekintetben a magyar vonatkozásokat összefoglaló tanulmányok. TISZAY Andor *Schiller műveinek „pályafutása” Magyarországon* c. tanulmányában pl. nemcsak az író művei fordításainak és kiadásainak történetét ismerteti, hanem részletes összeállítást közöl drámaiban, illetve a belőlük készített operáknak magyarországi bemutatásáról is. A lényeges mozzanatokat tartalmazó „Életrajzi adatok” a rövid életrajzot helyettesítik, és a gyors tájékozódást teszik lehetővé. A SCHILLER-összeállítást a drámák tartalmi elemzése egészíti ki, más esetekben pedig (*Don Quijote*) másutt megjelent tartalmi ismertetésére találunk utalást. Nincs hiány a változatos „tarkító” elemekben sem: mottók, idézetek, autogramok töltik ki az üresen maradt helyeket, s megjelenik a sorozatból eddig hiányzó rajz- és képillusztráció is. A 6. füzetet PICASSO rajzai díszítik, a HEINE-füzetben pedig rézkarc- és kézirat-fénymásolatokat is láthatunk. Mindezek a hasznos összeállításokat színes, tetszetős keretbe foglalják.

KISS JÓZSEF

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat érkezett: 1956. V. 31. — Példányszám: 1.000 — Terjedelem: 8 (A/5) ív

Akadémiai Nyomda, V., Gerlóczy utca 2. — 39793/56 — Felelős vezető: Puskás Ferenc

TARTALOM

<i>Kovács Máté</i> : A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődés-politikai jelentősége. — The Aims, Basic Principles and Cultural Significance of the Hungarian Library Law	181
<i>Berlász Jenő</i> : Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata	202
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudománysz. Akadémia újjászervezése óta. — La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	217

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Soltész Zoltánné</i> : A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszai	230
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Rabló kiadás-e a Kartigam kolozsvári, 1778-i kiadása?.....	244
<i>Durzsai Sándor</i> : Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához	246
<i>Bertók Lajos</i> : Egy elveszettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból	251
<i>Hernády Ferenc</i> : Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez	253
<i>Holovics Flórián</i> : Toldy Ferenc címlap nélküli könyvének címlapja	254

FIGYELŐ

<i>Tombor Tibor</i> : A fűzés nélküli kötés	257
<i>Pusztai Jánosné</i> : A csehszlovák könyvtárosképzés jogi szabályozása	261
<i>Dezsényi Béla</i> : Hírlapgyűjtés Franciaországban	264

SZEMLE

Cohen, Marcel: L'Écriture. (Ism. <i>J. Hajdu Helga</i>)	266
Biblioteki SzSzSzR. Opüt rabotü. (Ism. <i>Bóday Pál</i>)	267
Dritte Verlegerkonferenz des Amtes für Literatur und Verlagswesen der Deutschen Demokratischen Republik. (Ism. <i>Pók Lajos</i>)	269
Hazánk felszabadulása (1944–1945). (Ism. <i>G. L.</i>)	270
A Világirodalom Klasszikusai. 6. sz. A Békevilágmozgalom 1955. évi ünnepeltjei. 7. sz. Heine. (Ism. <i>Kiss József</i>)	271

Ára : 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

LXXII. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1956. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: MALLER SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KUMOROVITZ BERNÁT tudományos kutató, STOLL BÉLA tudományos kutató, KOSTYÁL ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HANKISS ELEMÉR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MAROSI ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, SZÖLLŐSY TIBOR, a miskolci Megyei Könyvtár munkatársa, SZEKERES MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BARTA GÁBOR, a Magyar Szabványügyi Hivatal munkatársa, MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, BERKOVITS ILONA, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, LÉCES KÁROLY, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Intézetének tanársegéde, WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ÁRDÓ MÁRIA, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat munkatársa, DOMANÓVSZKY ÁKOS, a Budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, RÁZSÓ GYULA, a Hadtudományi Könyvtár munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 339–162/165

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

A nemzetközi kiadványcsere

A nemzetközi kiadványcsere a kulturális kapcsolatok hasznos, de még nem eléggé használt eszköze, az állománygyarapításon és a fölüspéldányanyag megfelelőbb elhelyezésén kívül a hazai és külföldi könyvtárközi együttműködésnek is elterjedt formája, végül a tudományos eredményeknek egyik külföldi megismertetője és propagálója.

Területe az egész világra kiterjed, alapja mindig valamilyen fajta meg-egyezés két különböző nemzetiségű cserés között, egymásnak ígért és adott csereanyagon keresztül. Rokon a személycserével, amit a tudományos együttműködés, s a gondolatok és eredmények szabad áramlása reményében részben pótol, részben helyettesít.¹ Célját ma sem lehetne jobban megfogalmazni, mint ahogy egy múlt századi jelentésben olvasható: azáltal, hogy a világ különböző népei „egymás törvényeit, erkölcsét, szokásait és szellemi gazdagságát megismerik, a kölcsönös jóakarat és szívesség tettein keresztül a béke és egymás elismerésének jó szellemét fejleszthetik ki”.²

A következőkben — elsősorban a könyvtárak szempontjából — a kiadványcsere fejlődése keretében bemutatjuk a saját, egyéb és hivatalos kiadványok cseréjén kívül a fölüspéldányokét is; majd a hazai csereközpont kialakulásának rajza után, s a csere gyakorlatának főbb kérdésein kívül, kitekintésként a kialakulóban levő új nemzetközi egyezmény körvonalait is ismertetjük.

I. A kiadványcsere fejlődése és fajtái

Családfája a kéziratokat cserélő középkori könyvtárakig nyomon követhető. Igazában csak a XVI. századtól kezdve beszélhetünk róla, amikor az egyetemi disputációkból kifejlődő disszertációk nyomán az azóta is tartó egyetemek közötti csere kialakult.³ A XVII. és XVIII. század tudósainak eszmecserélő levelezését idővel az egyes akadémiáktól közzétett eredmények megküldése, majd cseréje váltotta fel. Saját kiadványok kicserélése más intézmény saját kiadványaival azóta is a csere klasszikus formája.

Továbbfejlődésének a XIX. század nagymértékben kedvezett, s egyes intézmények együttműködése nyomán már az első évtizedekben a csere fokozatosan szervezettebbé, rendszeresebbé és központosítottabbá vált.

¹ DOWNES, R. B.: *International exchanges*. Science, 1947. Apr.

² VATTEMARE, Alexandre: *Report on the subject of international exchanges*. Washington, 1848. 23. l.

³ VÖ. KIPP, Laurence J.: *The international exchange of publications*. Wakefield, 1950.

A tudományos kiadványok cseréjének egyik első szervezete, az *Akademischer Tauschverein*, a marburgi egyetem kezdeményezésére, tizenhét egyetem részvételével 1817-ben alakult. Ezzel egyidőben hasonló együttműködésre törekedett Svédország és Dánia is.

A saját és egyéb kiadványok cseréje mellett az egyes államok által közzétett, úgynevezett hivatalos kiadványok egyre szélesedő cseréje is rohamosan terjedt. A személyek közti csere természetesen ezután is megmaradt. Az amúgyis kuszálódó képet az egyes intézmények fölőspéldányainak a cseréje még tovább tarkította. A század közepére kialakult már a cserefajták egész mezőnye: saját és egyéb kiadványok cseréjét saját és egyéb kiadványokkal, hivatalos kiadványok cseréjét hasonlókkal, fölőspéldányok átengedését fölőspéldányokért egyetemek és akadémiák, minisztériumok és magánosok, könyvtárak és egyéb intézmények bonyolították le. Mindez azóta sem változott lényegesen, csak éppen a csere útján mozgó anyag variálódott és sokszorozódott meg addig nem remélt mértékben.

1. Saját és egyéb kiadványok cseréje

Amilyen mértékben kedvez a XIX. század a csere továbbfejlődésének, úgy válik egyre nehezebbé az áttekintése is. Az egyes egyetemek, akadémiák és könyvtárak saját és egyéb kiadványokkal folytatott cseréje, mint az állománygyarapítás egyik eszköze és formája, világszerte közvetlenül s egyre szélesedő körben bonyolódott le. A főcél ma is, a múltban is olyan anyag gyűjtése, amely könyvtári forgalomban nem kapható, illetőleg aminek a csere útján történő megszerzése pénzügyileg előnyt jelent az intézmény számára.⁴

Nálunk legkorábban a Magyar Tudományos Akadémia cseretevékenysége fejlődött ki. Kezdetei a múlt század harmincas éveire nyúlnak vissza, s a töretlenségre jellemző, hogy ma is közel négyszáz az olyan kapcsolat, amelyet még a múlt században indítottak el. Az 1870-es években cseréseinek száma megközelíti a százat, s a kapott munkáké a négyszázat is meghaladja. Olykor csaknem többet kap cserében, mint vétel útján. Az 1880-as évek végére csaknem kétszáz cseréstől állománya közel nyolcszáz művel gyarapszik; a kilencvenes években a partnerek száma néha a kétszázat is meghaladja. Hullámozó évek után 1913-ban a cserések száma majdnem eléri a háromezszázat, az előző évben kapott műveké pedig ezerkétszáznál is több.⁵ A rendszeres csere eredményeképp egy sajátos és rendkívül értékes *Academica*-gyűjtemény fejlődött ki, melynek legnagyobb részét periodikus kiadványok teszik. A periodikák száma maig mintegy 5000, körülbelül 58 000 kötetben.

A budapesti Egyetemi Könyvtár már az 1880-as években sok külföldi egyetemi kiadványt kapott; 1900-ban több mint négyszáz, három év múlva pedig ezernél is több disszertációt.⁶

⁴ CALMETTE, Germain: *International exchanges of publications and international cooperation*. Unesco Bulletin for Libraries, 1956. Jan. WELCH, H. M.: *Publications Exchange*. Library Trends, 1955. Apr.

⁵ Vö. *Jelentések a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtáráról*. Magyar Könyvszle évfolyamai. HARASZTHY Gyula *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Magyar Tudomány. 1956. 1—3. sz. BERLÁSZ Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata*. Magyar Könyvszle. 1956. 3. sz. NÉMETH Mária: *Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta*. Uo.

⁶ Vö. *Jelentések a budapesti Egyetemi Könyvtáráról*. Magyar Könyvszle évfolyamai.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára jelentéseiben először 1896-ban fordul elő a csere: a Nyomtatványok Osztálya csere útján jutott az innsbrucki tartományi levéltárból a *Capitula concordiae inter Fridericum imperatorem necnon Mathiam regem Hungariae* című ősnymtatványnak „ritka szép érintetlen példányához”, melyért két tiroli vonatkozású középkori oklevelet adott.⁷ A következő évben újra egy telitalálat: csere útján kapja meg a *Cyryllus contra Haereticos* Corvin-kódexet s még tizenkét művet. Aztán éveken keresztül tizen aluli a cserék száma, kivéve 1898-at. 1911-ben egyszerre ötven, utána újabb visszaesés, amit majd később a háborús gyűjtemény egyre nagyobb számú cseréi szüntetnek meg.⁸

Az Erdélyi Múzeum Egylet az 1890-es években főleg hírlapokat és tudományos folyóiratokat kapott cserében. Mire a Fővárosi Könyvtárnak az 1910-es évek elején kialakuló cseretevékenysége még jobban kifejlődhetett volna, közbejött a háború, s az 1913-ban cserélt hatszázötvennégyes kötet-szám egy év múlva háromszáztizenhétre, majd még kevesebbre csökkent.⁹

A beszédes számok azt mutatják, hogy a századforduló táján, majd 1910 után újra, a cserések és a kapott művek száma könyvtárainkban ugrásszerűen megnőtt. Az első dátum bizonyára kapcsolatban van a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyeletének 1897-ben történt szervezésével, aminek a célja — többek között — a csere biztosítása is volt; a második pedig egybeesik az 1910-es brüsszeli levéltári és könyvtári kongresszus indítványával, amelyet éppen a magyar kiküldött terjesztett elő, mely szerint „a könyvtárak évenként tegyék közzé hivatalos kiadványaik jegyzékét, legalább is azokat, melyek a nagyközönség által is megszerezhetők”.¹⁰ Sajnos a fejlődés nem tartott soká, mert a háború miatt a cserekapcsolatok száma fokozatosan visszaesett, bár teljesen akkor sem szűnt meg.

2. Hivatalos kiadványok cseréje

A parlamenti és közigazgatási, úgynevezett hivatalos kiadványok cseréjét, a múlt század 30-as éveitől kezdve meglehetősen rendszertelenül és hiányosan az egyes külügyminisztériumok bonyolították le. Az 1840-es évek első központosító kísérlete Alexandre VATTEMARE párisi *Agence Centrale Universelle des Echanges Internationaux*-ja, amely valójában a főlépéldánycsere mellékterméke volt, tanulságos kudarccal végződött: bebizonyosodott, hogy a világ-csereközpont útja járhatatlan, s tapasztalatunk szerint az ma is.

A kudarcból a legtöbbet a nemzeti központok tanultak, köztük is az első, a Library of Congress cseréjét lebonyolító *Smithsonian Institution* (1848). A Smithsonian a pusztán adminisztratív teendőket ellátó cserehivatal mintaképe máig is. Feladata kizárólag a közvetítés; az új kapcsolatok kezdeményezése és kiépítése kezdettől a Library of Congress gondja volt.¹¹ A Smith-

⁷ A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára az 1896. évben. Uo. 1897. 28. 1.

⁸ Vö. *Jelentések a könyvtárról*. Magy. Könyvszle évfolyamai.

⁹ Mindkét könyvtárra vonatkozólag vö. a Magy. Könyvszle megfelelő évfolyamait.

¹⁰ ÁLDÁSY Antal: *A brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszus*. Magy. Könyvszle. 1911. 36. 1.

¹¹ STEVENS, Robert: *The role of the Library of Congress in the international exchange of official publications*. A brief history. Washington, 1953. *Smithsonian international exchange service*. Unesco Bulletin for Libraries. 1949. May.

sonian példája nyomán jött létre a columbiai (1868), a san-salvadori (1870) és a chilei (1874) csereközpont is, de a Brüsszeli Egyezmény cserehivatalát is az amerikai minta sugalmazta.

A csereközpontok létrehozását elsősorban a hivatalos kiadványok célra-vezetőbb továbbítása sürgette; hátra volt még a hivatalos kiadványok szervezetlen cseréjének nemzetközi rendezése, amely végül is a Brüsszeli Egyezményhez vezetett. Csakhogy az út elég kanyargós volt odáig.

1875-ben Párisban az International Congress of Geographical Sciences olyan központok létrehozását ajánlotta, amelyek a csere lebonyolításán kívül a cserélhető kiadványok bibliográfiáit is összeállították volna. Belgium, Franciaország, Oroszország, Portugália és Svájc azzal válaszoltak, hogy elkezdtek a csere gyakorlatának kikísérletezését. 1877-ben Brüsszelben előkészítő gyűlést tartottak, három év múlva ugyanott másodikat is a meglevő cserekapcsolatok formábaöntése és kiterjesztése céljából. Az egyezménytervezetet a résztvevő országok kormányai áttanulmányozták, és 1883-ban a harmadik brüsszeli összejevetelen módosították. Ez a tervezet újabb változtatással a későbbi 1886-os Brüsszeli Egyezmény alapszövege lett, s megfogalmazásában Ausztria, Belgium, Brazília, az Egyesült Államok, Francia- és Olaszország, Portugália, Románia, Svájc és Szerbia kiküldötteivel együtt a magyarországi is résztvett.

A *Brüsszeli Egyezmény*, melynek aláírására 1886. március 15-én került sor, a nemzetközi kulturális együttműködés egyik első, máig is érvényben levő alapokmánya.¹² Az addigi, meglehetősen rendszertelen és szervezetlen, sokszor egyéni kezdeményezést kívánta az államok hivatalos kötelességévé tenni. Az aláíró nyolc ország: Belgium, Brazília, az Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc és Szerbia (tehát kevesebben, mint amennyien az 1883-as harmadik brüsszeli megbeszélésen résztvettek) az egyezmény A) pontjában kötelezték magukat a hivatalos, parlamenti és közigazgatási okmányok, valamint az egyes kormányok költségén és rendeletére készült művek cseréjére, adminisztratív cserehivatalok felállítására, továbbá a cserélhető kiadványok jegyzékének kinyomtatására és évenkénti kiegészítésére. A szállítmányok továbbításán és az egységes nyomtatványok használatán kívül a postaköltségekkel is foglalkozott az egyezmény, amelynek különálló B) pontja a hivatalos lap, valamint a parlamenti évkönyvek és okmányok közvetlen cseréjéről intézkedett.¹³

A Brüsszeli Egyezmény azonban sohasem érte el igazi célját, és máig sem vált azzá, aminek tervezték: nemhogy a tudományos és irodalmi ki-

¹² Magyar szövege a *Könyvtáriügyi Jogszabályok Gyűjteménye* (Összeáll.: TAKÁCS JÓZSEF, Bp. 1951.) c. munkában olvasható.

¹³ Miért olvasható az egyezmény címében „a tudományos és irodalmi kiadványok” kifejezés, holott a Brüsszeli Egyezményt úgy tartjuk számon, mint a hivatalos kiadványok cseréjének alapokmányát? S miért vált az eredeti 10. pont külön B) részzé, ami az egyes országok hivatalos lapjainak, parlamenti évkönyveinek és dokumentumainak közvetlen cseréjét szabályozza? Mindkét kérdésre az amerikai delegátus magartása adja meg a választ, aki a „tudományos és irodalmi” kifejezést csalétekként kívánta belevetetni a szövegbe, mert attól tartott, hogy csupán a hivatalos kiadványok cseréjének lebonyolítására nem lennének hajlandók az egyes országok külön cserehivatalokat létrehozni. Másodszor azzal érvelt, hogy az Egyesült Államok nem írhatná alá az egyezményt, ha abban a hivatalos lapról is szó esik, nem lévén neki úgynevezett hivatalos lapja: ezért vették aztán külön B) pontba a hivatalos lapok közvetlen cseréjét, amit az amerikai delegátus akkor nem is írt alá, s a Szenátus is csak 1888-ban ratifikált, az A) ponttal együtt. Vö. STEVENS: i. m.

adványok, de még a hivatalos kiadványok cseréjének sem lett az egész világra kiterjedő, az összes államok által elfogadott egyezménye. Máig is csak huszonegy ország írta alá: Európából sem mind, Kínát és Iránt kivéve az ázsiaiak közül egy sem; az afrikaiakat egyedül Egyiptom képviseli, s a délamerikaiak közül is csak néhány a tagja.¹⁴ A Smithsonian Institution mintájára ajánlott csereközpont felállítását sem hajtotta végre minden aláíró ország, legalább is nem mindegyik a megfelelő módon, és a cserélendő anyag összegyűjtése is sok esetben hiányos volt.

Az egyezmény gyenge pontjait a gyakorlat mutatta meg igazán. Az aláírókra egyformán kötelező egyöntetűség és az összes hivatalos kiadványok kicserélése csak első látásra tűnt hasznosnak. Az egyenlőség látszólag a kisebb országoknak kedvezett; idővel a nagyobbak húzódozva adtak mindent a kisebbektől kapott összesért, ami végül sem volt sok. De a kis országok sem tudtak mit kezdeni a rájuk zúduló hivatalos kiadvány-áradattal. Nem segített ezen — jóval később — a Népszövetség keretében létrehozott Commission Internationale de Coopération Intellectuelle kompromisszuma sem, amely a hivatalos csereanyag mennyiségének korlátozására kívánt módot adni.¹⁵

De a legfőbb nehézséget a hivatalos kiadványok fogalmának minden országra nézve elfogadható, egyértelmű tisztázása jelentette és jelenti ma is. A Brüsszeli Egyezmény immár hetven éves meghatározását a hivatalos, parlamenti és közigazgatási okmányokról ahány ország, annyiféleképp értelmezte s magyarázza máig is; annak a mondatnak az alapján pedig, amely a kormányok rendeletére és költségén készült kiadványokról szól, a hivatalos kiadványok köre egyes esetekben olyan szélessé tágítható, hogy csaknem minden belefér. Mi történjék a félhivatalos szerv kiadványaival, vagy mennyiben tekinthető hivatalosnak valamilyen közkielcségén, de magánvállalkozóval kiadatott anyag? Hivatalos kiadványok az államosított nyomdák összes termékei? Hol a határ hivatalos és nem hivatalos között? Ezt a legnehezebb eldönteni, pedig enélkül a hivatalos kiadványok cseréje országokként másképp értelmezhető. Úgy gondoljuk, hogy célravezetőbb lenne a jövő nemzetközi egyezményében a tartalom és nem a kiadó szerinti osztályozást elfogadni.

Magyarország, bár szövegezésében résztvett, mégsem csatlakozott azonnal a Brüsszeli Egyezményhez. Nem talált meghallgatásra az 1890-es antwerpeni bibliográfiai kongresszusról beszámoló magyar kiküldött emlékeztetése sem, mely szerint a kongresszus kíváncsúnak tartotta a törvényhozási kiadványok hivatalos cseréjét.¹⁶ Mindenesetre érdekes, hogy az 1880-as években, s még azután is, sok olyan hivatalos kiadványnak számító anyag került ajándékként a budapesti Egyetemi Könyvtár s csereként az Országgyűlési Könyvtár birtokába, amelynek megküldése talán az 1883-as brüsszeli megbeszélésen tapasztalt magyarországi érdeklődés következménye volt.¹⁷

¹⁴ Vö. *Proposals for a new international exchange convention*. Unesco Bulletin for Libraries, 1955. Nov.—Dec.

¹⁵ MAGYARY Zoltán: *A Commission Internationale de Coopération Intellectuelle*. (A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927.) *Annuaire de la Société des Nations*. Genève 1920. Szerk. OTTLIK György.

¹⁶ CSONTOSI János: *Az antwerpeni bibliográfiai kongresszus*. Magy. Könyvszle. 1890. 330. l.

¹⁷ Vö. Az Egyetemi Könyvtár évi jelentéseit. — A másik adat szóbeli értesülés.

Az általánosságban mozgó Brüsszeli Egyezmény bizonytalanságán a kormányok kétoldalú, több biztosítékot adó, hajlékonyabb megállapodások rendszerével igyekeztek segíteni. Nálunk az államközi csere első nyoma a Belgiummal 1913-ban kezdeményezett egyezmény volt, amelyet a háború félbeszakított. Folytatása, a kétoldalú megállapodások egész sora, csak a 30-as években kezdődött újra, s máig is tart.

3. A fölöspéldánycsere

Anyaga nem annyira az új, mint inkább a régibb kiadványokból kerül ki. Célja az egyes országokban fellelhető fölöspéldányok megfelelőbb elhelyezése hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt. A cserének ez a fajtája is hosszú múltra tekint vissza. A párizsi Bibliothèque Nationale már 1694-ben cserélt fölöspéldányokat angol és német művekért. VATTEMARE igazi terve, másfél századdal később, a Library of Congress és több európai könyvtár közti fölöspéldánycsere kiépítése volt, csak hogy az amerikaiakat inkább a kurrens hivatalos kiadványok érdekelték. Később könyvtári és bibliográfiai kongresszusok egész sora ajánlotta a felesleges kettős példányok cseréjét, sőt az 1910-es brüsszeli egyenesen nemzetközi csereközpont létrehozását sürgette.¹⁸

Nálunk, bizonyára a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyeletének sürgetése nyomán, a Magyar Tudományos Akadémia már 1898-ban lajstromoztatta és az *Akadémiai Értesítő*ben hirdette eladó fölöspéldányanyagát, de nem sok eredménnyel. A felesleges iskolai értesítőket ingyen engedte át a Műgyetemi Könyvtárnak, amely vidéki könyvtárakkal e tekintetben csereviszonyban volt.¹⁹ A budapesti Egyetemi Könyvtár duplumainak egy részét 1904-ben ingyen a bécsi Theresiánumnak juttatta; két év múlva a Szent Imre Kollégiumon kívül az aucklandi Free Public Library is kapott belőle; ²⁰ fölöspéldányai jegyzékét 1908-ban a kolozsvári Egyetemi Könyvtárral is közölte, de előbb már kinyomtatására is gondolt.²¹

A Tanácsköztársaság központi duplumaraktár létesítéséről szóló rendelete is azt bizonyítja, hogy hazai fölöspéldánycserénk eleinte inkább a raktárak tehermentesítését, mint az egyes könyvtárak állománykiegészítését célozta. A 20-as években a sorrend megváltozott: sok elpusztult mű megszerzése ugyanis kizárólag csere útján volt lehetséges. A pápai református kollégium könyvtára 1923-ban, tekintettel a könyvbeszerzés terén mutatkozó anyagi nehézségekre, többes példányainak csere útján való értékesítésével gyarapította állományát.²² Az Országos Széchényi Könyvtár az 1923-i brüsszeli történeti kongresszuson háborús gyűjteményének néhány darabját pénzért értékesítette; ²³ fölöspéldánycseréje fellendüléséhez vezetett az a határozat is, melynek értelmében duplumait 1930-tól kezdve közönséges leltári tárgyakként csereügyletekre felhasználhatta.²⁴

¹⁸ ESZTEGÁR László: *Jelentés az 1900-iki párizsi bibliográfiai és könyvtárnoki kongresszusról*. Magy. Könyvszle. 1901. ÁLDÁSY: i. m. 37–38. l.

¹⁹ *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtári jelentése*. Magy. Könyvszle. 1899. 382. l.

²⁰ *Jelentés a könyvtárról*. Uo. 1906. 159–160. l. 1908. 252. l.

²¹ Uo. 1911. 68. l.

²² Uo. 1923. 282. l.

²³ *Jelentés a könyvtárról*. Magy. Könyvszle. 1923. Az Ó-magyar Mária siralom cseréje is ekkor vetődött fel először.

²⁴ Vö. Magy. Könyvszle. 1931. 79. l.

A két világháború között már nemcsak egyes könyvtárak, hanem nemzetközi szervezetek is foglalkoztak a fölőspéldánycsere kiszélesítésével, de ez a mozgolódás jobbra csak szándék maradt. A második világháború után aztán a VATTEMARE tervezte helyről, Párizsból indult el a nemzetközi fölőspéldánycsere széleskörű megszervezése. Bár az UNESCO központilag segítette a cserések egymásratalálását, és egy ideig a beküldött anyag gyűjtését és kimutatását is vállalta, központja nem fejlődött világkraktárrá, de nem is akart. 1955 januárjától decentralizálta a fölőspéldánycsere lebonyolítását, melyet azóta az egyes országok csereközpontjai nemzetközi szolgálatként látnak el.

4. A hazai csereközpont kialakulása

Az első világháborút követő gazdasági nehézségek csaknem teljesen megbénították nálunk a külföldi művek beszerzését. Több évtizedes gyakorlat után ekkor vált a kiadványcsere az állománygyarapítás mozgékony és valóban fontos eszközévé. Az 1921-ben alakult *Külföldi Könyveket és Folyóiratokat Elosztó Bizottság* volt az első lépés ezen a téren, ez azonban nem tudta megfelelően elvégezni azt a folyamatos és állandó tevékenységet igénylő munkát, amit a hazai intézmények külföldi kiadványszükségleteinek összegyűjtése, ajándék vagy csere útján való megszerzése és szétosztása jelentett.²⁵

Két évvel később ez is megoldódott. 1923-ban a nemzetközi könyvforgalom adminisztrációjának lebonyolítására és közgyűjteményeink külföldi könyvanyagának nyilvántartására megalakult az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ* (OKBK), amely különálló hivatalként kapcsolódott a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe. A tudományos és irodalmi kiadványok cseréjén kívül 1923. július 31-től rá várt a Brüsszeli Egyezményből adódó hivatalos kiadványok cseréje is: a Népszövetség felszólítására ugyanis akkor csatlakoztunk az egyezményhez, amelynek alapján mindig több külföldi küldeményt kaptunk, mint amennyi hazait adtunk viszonzásul.

Az OKBK a kiadványcserének nemcsak adminisztratív lebonyolítója és nyilvántartója volt, hanem kezdeményezője is, s ebben különbözött a külföldi központok többségétől.²⁶ Igyekezett a csere számára megfelelő anyagot megfelelő mennyiségben biztosítani, s ennek nyomán a cserelehetőség szemmel tartásával egyre több kiadványunkban, elsősorban periodikákban jelentek meg összefoglalások is valamelyik nyugateurópai nyelven. Az OKBK munkája következtében a nemzetközi kiadványcsere a hazai gyűjtemények állománygyarapításának egyik hasznos és állandó tényezőjévé vált. Már az első években jelentős külföldi kiadványmennyiséget sikerült megszereznie: 1923-ban harmincegy csere révén 434 évfolyam periodikát és 520 könyvet kapott, s 565 évfolyam periodikát és 617 könyvet adott viszonzásul; 1935-ben cserepartnereinek a száma kétszázhúszra emelkedett, s 1683 évfolyam magyar periodikáért 429 évfolyam külföldi érkezett.²⁷ A kiküldött hazai anyag nagyobb

²⁵ Uo. 1924. 122. l.

²⁶ PASTEINER Iván: *Az OKBK igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről*. Magy. Könyvszle. 1923. 255–266. l.

²⁷ Az OKBK jelentései a Magy. Könyvszle vonatkozó évfolyamaiban. BUDAY Júlia: *A könyvtárak együttműködése*. Könyvtári előadások. Bp., 1937.

mennyiségét a külföldi magyar intézetek, egyesületek és körök ellátása magyarázza, bizonyosságul annak, hogy a kiadványcsere nem csupán az állománygyarapítás eszköze, hanem fontos kulturális feladat, sőt kötelezettség is.

A második világháború az addig kialakult harminckilenc csereközpont munkáját alaposan szétzilálta, ha teljesen nem is bénította meg. Nálunk az OKBK jogutóda 1945-től az *Országos Könyvtári Központ* (OKK) lett. A saját és egyéb kiadványok külföldi és a főlőpéldányok belföldi cseréjén kívül hatáskörébe tartozott a könyvtárközi együttműködés összes többi lehetősége is hazai és külföldi viszonylatban egyaránt. A korábbi egyoldalú tájékozódás után élénk kapcsolatokat épített ki a Szovjetunió kivül a népi demokráciákkal is. Úgy gondoljuk, hogy nemzetközi kulturális kapcsolataink rajza mindaddig nem lehet teljes, amíg az OKBK és OKK ilyenirányú tevékenységét részleteiben is nem tisztáztuk.

Az OKK megszűntével 1952-ben az *Országos Széchényi Könyvtár*ra hárult a csereközpont feladatainak egész sora: a nemzeti könyvtár gyűjtőkörébe nem tartozó művek telepítésén s a csomagok külföldi és belföldi továbbításán kívül a hivatalos kiadványok cseréje is, bár mindez akkor és ezután még évekig, meglehetősen szűk körben bonyolódott le. 1955 januárjától az UNESCO-szervezte nemzetközi főlőpéldánycsere. Magyarországi lebonyolítása is az Országos Széchényi Könyvtár feladata lett. Újabban a kulturális egyezményekből adódó kiadványcsere, kivéve az akadémiai, szintén az Országos Széchényi Könyvtár gondja. A gyakorlat azt mutatja, hogy a kötelepéldánnyal is rendelkező csereközpont, mint amilyen az Országos Széchényi Könyvtár is, az ilyenféle cserefeladatokat a leggazdaságosabban tudja ellátni.

Az OKK kapcsolataihoz képest az Országos Széchényi Könyvtár csere-tevékenysége, főleg a múlt évtől kezdődően, nagy mértékben megnövekedett és kiszélesedett. Jelenleg negyvenöt ország közel háromszáz intézményével, köztük elsősorban a nemzeti könyvtárakkal cserél; a múlt évben 13 000 műért és 22 000-nél több periodika-számmért több mint 9000 művet és csaknem 34 000 periodika-számot kapott.

Az 1956. évi könyvtári törvény a hazai csereközponti feladatokat érintetlenül hagyta, de a csere országos lebonyolítását olyképpen decentralizálta, hogy a hálózati központok központilag végzik majd a gyűjtőkörükbe tartozó szakirodalom nemzetközi cseréjét. A legélénkebb kapcsolatokat a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* tartja fenn: 70 ország 1230 intézményével cserél, s a csere évi volumene kb. 13 000 kötet. A többi hálózati központ közül egyik-másik egyetemi könyvtárunk (a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Debrecen, Sopron és Szeged), de főleg az Országos Műszaki Könyvtár és az Országos Mezőgazdasági Könyvtár cseréje fejlődik rohamosan.

II. A kiadványcsere gyakorlata

A kiadványcsere területét, határait és tervét, akárcsak az állománygyarapításét, az intézmény gyűjtőköre szabja meg. Munkafolyamata hármas tagolódású: a kapcsolatteremtésre, az anyag kezelésére és továbbítására oszlik.

A csere magunk bemutatása, olykor leleplezése is mások előtt, s lebonyolítása különleges, sokoldalú és mozgékony, amolyan diplomata-könyv-

tárosi rátermettséget is kíván. A cserepartnerek, tapasztalatból tudjuk, fokozatosan kiismerik és osztályozzák is egymást: a „segítő”, „pontos”, „nehézkés”, „kicsinyes”, „elzárkózó”, „csak a maga hasznát néző” jelzők, s ezt a sort még folytathatnánk, kezdettől fogva nem az ügyintéző személyekre, hanem a cserélő intézményekre vonatkoznak. S mivel a csere legtöbbször külföldi könyvtárak szakemberei előtt mutat be bennünket, fontos, hogy aki végzi, tudja is, hogy munkáján keresztül könyvtárát, sőt országát tartják számon, osztályozzák, esetleg marasztalják el.

A csere lebonyolítása nem uniformizálható. Bár hasonló mozzanatok és mozdulatok időnként visszatérnek benne, s a gyakorlat sokszor indul el azonos úton, mégis mindig máshová ér. Minden egyes kapcsolat egyetlen a maga nemében és egyénileg is kezelendő.²⁸

Gyakran kínál új cserelehetőséget a véletlen is, de a kapcsolatteremtés, bár jó, ha ötletgazdag, mégse legyen ötletszerű. Bibliográfiailag is alá kell támasztani, szem előtt tartva a könyvtárgyarapítás céljait, mert enélkül a csere szétszóródó, esetleg öncélú marad: Külügyi képviselteink is sokat segíthetnének új lehetőségek felkutatásában. Persze nem a minél több kapcsolat teremtése a cél, hanem sokkal inkább a legmegfelelőbb cserepartnerek keresése és megtalálása, ami a kapcsolatok rendszeres revízióját is feltételezi.

A csere kialakulását általában levélváltás indítja el, de minden levelezésnél többet ér a személyes látogatáson alapuló kapcsolat. Persze a levelezés is válhatik személyes hangúvá, és kívánatos is, hogy azzá váljék: még a hivatalos külsejű listákhoz is jó néhány sort hozzáfűzni, ami oldja a száraz szöveget, és személyre szólóvá teszi a hivatalos hangot. A kívánt szöveg aláhúzásával készült sokszorosított levélminták éppen ezért csak részben megfelelőek: kétségtelen, hogy egyszerűsítik az adminisztrációt, gyorsítják a csere lebonyolítását, de könnyen színtelenné és túl gépiesé is tehetik; használatuk elsősorban az állandóan visszatérő munkafolyamatokkal kapcsolatban célra-vezető. Gyakorlatból tudjuk, hogy a nagy forgalmat lebonyolító csererészlegek munkáját igen megkönnyíti, ha irattári anyagukat maguk kezelik.

Ha a cserepartnerek között valamilyen megegyezés létrejött, a könyvek és főleg a periodikák cseréje szinte automatikusan bonyolítható le. Reklamáció és magyarázkodás azonban ilyenkor is bőven akad. Ha minden a legsimábbban történik is, ajánlatos időnként ezt is elismerni. Vannak alkalmak, mint amilyen az újév is, amikor kívánatos külön is életjelt adni magunkról.

A csere anyaga nem csupán vagy kizárólag nyomtatott könyvek és periodikák sora, hanem lehet minden gépelt, sokszorosított, fényképezett, mikrofilmezett vagy bármilyen módon reprodukált anyag, beleértve a térképeket, metszeteket, fényképeket, sőt a hanglemezeket is. Mindig célra-vezető, ha a kevésbé ismert nyelven írt munkák cserepéldányai egészen vagy legalábbis kivonathban olyan nyelven jelennek meg, amit világviszonylatban is többen értenek. Úgy gondoljuk, hogy a jövőben a mai gyakorlatnál szervezettebben kellene megvizsgálni a kevésbé elterjedt nyelveken kiadott nemzetközi fontosságú szövegek lefordításának kérdését és cseréjét is.

²⁸ Vö. *Handbook on the international exchange of publications*. Párizs, 1950. *Methodes and materials for the international exchange of publications*. Párizs, 1955, UNESCO. SCHMIDT—PHISELDECK, K.: *The international exchange of publications*. Párizs, 1955, UNESCO. WILLIAMS, E. Edwin: *Exchanges — national and international*. Libr. Trends. 1954. 4. szám.

A kurrens kiadványok cseréje csak akkor olcsóbb a beszerzésnél, ha kellő mennyiségű és minőségű csereanyag áll rendelkezésünkre, s ezt jegyzékeken a partner tudomására is hozzuk. Az a tapasztalat, hogy csak ott fejlődik megfelelően, ahol a csereanyag beszerzése költségvetésileg van biztosítva, akár saját kiadványok vagy kötelespéldányok, akár külön csererovat, esetleg mindhárom útján. A kizárólag saját kiadványokra épülő csere, kivéve az akadémiaiakat, bizonyos határon túl nehezen szélesíthető; a partnerek gyakran kérnek mást is, amit magunk is csak pénzért tudunk előteremteni. Ha a külföldi cserés hajlandó a mi kéréseinket is akár közvetlenül, akár egy általa megbízott könyvkereskedő útján teljesíteni, a csere országos viszonylatban is komoly deviza-megtakarításhoz vezethet, s már vezetett is sok esetben. Az ilyenfajta csere a könyvtárak korlátozott devizakeretét közvetve szélesíti, persze nemcsak tőlük függ, hogy milyen mértékben.

Mégis tévedés lenne, ha csupán a csere gazdasági jelentőségét emelnénk ki. A csere félúton van a vétel és az ajándék között. Értékelése nem alapulhat kizárólag a fontolgató és a kapcsolatot könnyen megrontó kereskedői számításokon.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy célja nem utolsósorban kulturális kapcsolatok és együttműködés teremtése, ami nem fejezhető ki csupán a csereanyag pénzbeli értékével; végső fokon sokkal több ez, mint a cserébe kapott művek lapjainak vagy köteteinek száma együttvéve. Az sem baj, ha a nagy könyvtárak többet adnak, mint kapnak.²⁹

Nagyobb baj az, ha csak olyan anyagot kapunk, amit a cserés kíván „eladni”, és nem olyat, amire szükségünk van. Konkrét kérések elejét vehetik ennek is, de csak akkor, ha a cserepartner olyan helyzetben van, hogy teljesíteni is tudja kívánságainkat.

A csere lebonyolítási módja kétféle: közvetlen vagy közvetett. Az elsőre példa az egyes intézmények önálló cseréje, a másodikra a csereközpontok tevékenysége, ami vagy teljesen központosított, s akkor a csere minden mozzanatát a központ végzi, vagy csak a továbbítást, s ebben az esetben a kapcsolatok kiépítése az egyes intézmények dolga; a fenti két lehetőség kombinációjára is van példa, a helyi szint nem is említve. Ahány ország, annyiféle csereközpont: mind a sajátos fejlődés, szükséglet és lehetőségek eredménye. Az angol Inter Allied Book Centreből (1942) a háború után British Book Centre, az American Book Centre (1945) később United States Book Exchange lett, amely alapítványok és a résztvevő könyvtárak anyagi támogatásával továbbra is magánvállalkozás maradt.³⁰ A Szovjetunióban a Tudományos Akadémia a csere központja, több népi demokráciában szintén, de ott sem kizárólagosan.³¹ Németországban az előbbi Notgemeinschaft der Deutschen

²⁹ „Nothing is lost by a nation, which, in the exchange of publications, gives more than it receives. It thus pours forth its thoughts and sentiments; its personality is enlarged, its influence is widened.” (BERGSON) *Unesco Bulletin for Libraries*. 1950. 904. l.

³⁰ WILLIAMS, E. Edwin—NOBLE, V. Ruth: *Conference on international cultural, educational and scientific exchanges*. Chicago. 1947. — VOLLANS, F. Robert: *Library Cooperation in Great-Britain: Report on a survey of the National Central Library and the Regional Library Bureau*. London, 1952.

³¹ LEBEDEV, D.—SAFRANOVSKIJ, K.: *A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának könyvtári hálózata*. Bibliotekar' 1950. 2. sz. 18—22. l. OKK Fordítás 122. sz. — LJUBARSKAJA, B.: *Könyvcsera a népi demokráciák országaival*. Bibliotekar' 1949. 8. sz. 41—43. l. OKK Fordítás 24. sz.

Wissenschaft-ból Deutsche Forschungsgemeinschaft lett, amely továbbra is a tudományos anyag cseréjét látja el.³² S a sort még folytathatnánk.³³

A tapasztalat azt mutatja, hogy a közvetlen csere, s ilyen a könyvtárak többségéé, hajlékonyabb és gyorsabb is, mint a közvetett; megfoghatóbb és személyesebb is, mint a központi. A nemzetek közelebbkerülését is közvetlenebbül fejleszti tovább az első. Hátránya, hogy mindez több munkát és költséget jelent, mint a központon át lebonyolódó.

Csereközpont sokféle akad a világon, de kevés köztük az igazán aktív, a szükségleteknek elébemenő intézmény: olyan, amelyiknek van is mit cserélnie, s joga is új kapcsolatok kezdeményezésére és kiépítésére. Telefonközpontszerű tájékoztatásai az új cserelehetőségekről, külföldi partnerek fel térképezése és összekapcsolása a hazaiakkal és viszont, a hazai intézmények cseretevékenységének figyelemmel kísérése és egyeztetése anélkül, hogy a már meglevő és jól működő kapcsolatok ezt megsínylenék, a csere feladatainak egészségesebb elosztása, a hazai cserélő intézmények egymáshoz való közelebbhozatala és a külföldről kapott kiadványok telepítése: megannyi lehetőség, amivel egy csereközpont élhet, sőt amivel élnie is kell a gyakorlatban. Az új magyar könyvtári törvény módot is ad arra, hogy a cserét folytató intézmények és a hazai csereközpont éljenek is az ilyenféle lehetőségekkel.

Az a tapasztalat, hogy a főlőspéldánycsere lebonyolítása központilag végezhető el a legcélravezetőbben. Nálunk a hazai anyag feldolgozása és itthoni szétosztása megelőzte a külföldi intézmények számára való felajánlást. A Könyvelosztó többéves előmunkája volt a feltétele annak, hogy az utóbbiba máris eredményesen bekapcsolódhattunk. A külföldi listák hazai kijelöltetése és továbbítása teszi teljessé az úgynevezett UNESCO-főlőspéldánycsere körforgását, aminek következtében sok értékes és különben beszerezhetetlen kiadványhoz jutnak könyvtáraink. Jellemző, hogy nem mindig attól kapnak, akinek már adtak és fordítva, azonban mindez kiegyenlítődik a végén.

A főlőspéldányanyagot többféleképpen lehet hozzáférhetővé tenni. A legegyszerűbb és gyorsabb módja a nyitott polc-rendszer: minden intézmény azt viszi, amit akar. A betűrendes vagy szakosított listák körözése, esetleg közzététele, mint ahogy az *Unesco Bulletin for Libraries*-ben is történik, már fejlettebb módszer: a felajánló egyszerre többfelé körözteti az anyagot, viszont az igénylő gyakran csalódik, mert megesik, hogy amit kér, azt más előbb megkapta. Történhetik a főlőspéldányok felajánlása katalógus-cédulákon is, melyeket a számbajövő könyvtárak bizonyos sorrendben küldenek tovább egymásnak, miután megtartották az őket érdeklő cédulákat. A sorrendben következő könyvtár így már csak a valóságban is rendelkezésére álló anyagot kérheti, s az odaítélés sem a felajánló gondja. Az UNESCO-főlőspéldánycsere a lista-körözéses rendszert vezette be; mi egy lépéssel tovább mentünk, ugyanis szakosított listákat forgatunk meg a különböző országok nemzeti csereközpontjai vagy szakintézetei segítségével.

A csere nyilvántartása általában intézményenként változó, s az évenként kíváncsatos statisztikai adatszolgáltatás sem egységes szempontú. Az utóbbin okvetlen változtatni kellene: az egységes statisztikai nyelv kialakítása a

³² KUNZE, Horst: *Die Zusammenarbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken in Deutschland*. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1954. 1–2. füzet.

³³ VÖ. *Danish Exchange Institute*. Unesco Bulletin for Libraries, 1947. Sept. GREN, Erik: *Exchange activities of the University Library of Uppsala*. Uo. 1953. Apr.

könyvtáraknak is sürgős feladata. Teljesen kielégítő a nyilvántartás, ha feleletet tud adni arra, hogy milyen országok mely intézményeitől mit és mennyit kapunk, illetőleg mit és mennyit adunk nekik cserében. Elengedhetetlen, hogy a csereközpont ezenkívül arra is válaszolni tudjon, hogy melyik kiadványt melyik hazai intézménynek juttatta. Mindez belefér egyetlen nyilvántartásba, az ún. csere-regiszterbe, amely választólapokon az országok és cserések nevét, címét, a csere kezdetét, különböző színű cédulákon a csereanyag (könyv és periodika) felsorolását, rajtuk a telepítés idejét és az intézmény nevét betűsorban tartalmazza. A kiküldött és beérkező periodikaanyag kardexes nyilvántartásában a más intézménynek rendszeresen juttatott anyag is szerepel. A külföldről bekért dezideráták is országonként és intézményenként betűsorban várják a kérés kielégítését. A csereközpont a hazai telepített anyagot intézményenkénti csoportosításban külön is kimutathatja.

A nemzetközi csereanyag kiküldése általában vámmentes. A szállítási költségek elengedése több évtizedes kívánság, de eddig csak kedvezményeket sikerült elérni: kivétel az uppsalai egyetem, amely 1885 óta nem fizet postadíjat, ha cserél. A közvetlen postázás jogát különben valamennyi cserélő intézmény számára biztosítani kellene. Egyes központok szívesebben küldik az anyagot ládában, mert úgy olcsóbb, de lassúbb is: különben a lassúság az egyik legfőbb kifogás a csere munkájával szemben. A postacsomag mozgékonyabb, gyorsabb, de költségesebb is. Az lenne a legcélravezetőbb, ha a sürgősen kért vagy annak vélt anyagot azonnal továbbítanánk. Az előre címzett borítékok és ragasztható címkék, különböző méretre szabott hullám- és csomagolópapír használata gyorsítja a továbbítás munkáját: ilyen kérdésekben is sokat tanulhat a csere a kereskedelem gyakorlatából.

III. Új nemzetközi egyezmény felé

A kiadványcsere elvi fontossága és máig is viszonylag szűk területen mozgó gyakorlata között nem nehéz észrevenni az ellentmondást. Inkább mentegetőzhetünk, mint magyarázkodhatunk emiatt hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Bár a kiadványcsere irodalma az utóbbi években egyre nagyobb, az egymás után kialakuló, s ma már egész nemzetközi hálózattá terebélyesedő hazai csereközpontok egyik legfőbb igénye a kiadványcsere elvi és gyakorlati kérdéseinek központi irányítása és egyeztetése. Ettől a munkától, bár máig is csak félhivatalosan végzi, az UNESCO sohasem húzódozott, sőt a fölőspéldánycsere központosított lebonyolítását is évekig vállalta. A központi irányítószerv feladatát, széleskörű gyakorlata alapján, legmegfelelőbben az UNESCO láthatná el a jövőben is: alapokmánya, amely megfelelő nemzetközi együttműködéssel lehetővé kívánja tenni, hogy bármely nép hozzájuthasson a többi nép által kibocsátott kiadványokhoz, erre egyenesen kötelezi.

A bibliográfiai munka megjavítását célzó törekvéseivel az UNESCO a csereanyag egyik legfőbb forrását tette és teszi használhatóvá.³⁴ Különböző kiadványai ugyanezt a célt szolgálják. A *Bulletin for Libraries* című folyóirat megjelenése óta (1947) közöl cserelehetőségeket; a *Handbook on the inter-*

³⁴ EVANS, L. H.: *UNESCO work and method illustrated by the library programs*. Libr. Quart. 1954. Apr.

national exchange of publications (Párizs, 1950) pedig ugyanezeknek központi összefoglalása: első kiadása még csak huszonhat ország cseretevékenységét és szolgáltatásait foglalta össze, az idei második kiadás már több mint száz országról számol be, s bizonyára a kiadványcsere legfőbb kézikönyve lesz.

A csere elvi kérdéseinek tisztázását évek óta szintén az UNESCO irányítja. Az 1948-ban Párizsban tartott szakbizottsági ülés főleg a csere ki szélesítését sürgette, s a Brüsszeli Egyezmény revíziója helyett inkább kétoldali egyezmények megkötését és nemzeti csereközpontok vagy hivatalok szervezését ajánlotta; ezenkívül lépéseket tett a cserével kapcsolatos postai költségek eltörlésére vagy legalábbis csökkentésére.³⁵ Az 1956 elején ugyancsak Párizsban tartott második szakbizottsági ülés egyenesen az UNESCO-t kérte fel az elavult Brüsszeli Egyezmény helyett egy új nemzetközi csere egyezmény megszerkesztésére, amely ne csak a hivatalos, hanem az összes többi kiadvány cseréjével is foglalkozzék, tág lehetőséget hagyva a kétoldali egyezmények megkötésére, illetőleg folytatására. Ez a tervezett új egyezmény azonban kedvező esetben sem kerülhet két évnél hamarabb az UNESCO közgyűlése elé, ahol elfogadásáról a tagállamok döntenek.³⁶

Mi addig a teendőnk? Tapasztalatból tudjuk, hogy eredményes nemzetközi együttműködés nem képzelhető idejében kiépített hazai alapok nélkül, mert az országon belüli szervezettség az egyik feltétele annak, hogy jól működő külföldi kapcsolataink legyenek. Új könyvtári törvényünk megadja a lehetőséget, hogy nemzetközi kapcsolataink, köztük a kiadványcsere, szervezett hazai alapokra épüljön: gyakorlatunk és eredményeink fogják megmutatni, hogyan élünk ezzel.

MALLER SÁNDOR

SÁNDOR MALLER: THE INTERNATIONAL EXCHANGE OF PUBLICATIONS

Though the importance of the exchange of publications has considerably grown during the last decades, still it has not become such an instrument of inter-library co-operation as it could have been without the interruption of the two World Wars.

In the first part of the paper, after a short review of the development of international exchange, the reader gets a detailed description of exchanges in the different Hungarian libraries. The Library of the Academy of Sciences was the first in building up vigorous exchange relations from the thirties of the last century, and has had many relations with other academies ever since. The Budapest University Library and the National Széchényi Library started their exchange work after 1880. The Budapest Municipal Library had a good beginning in 1910. The first bi-lateral exchange agreement between Belgium and Hungary was just under construction when the war broke out, and it almost completely disrupted the exchange relations.

Hungary joined the Brussels Conventions (1886) only in 1923, though her representatives had been present on its preliminary conference in 1883. An Exchange Centre was created in 1923 and it has been working ever since, though World War II crippled many of its good relations. Since 1952 it has been the National Széchényi Library's duty to organize the work of exchanges, to pass the book parcels to foreign partners and theirs to the addressees in this country, to distribute the different publications among the country's libraries according to their field of collection and give information concerning exchange possibilities for libraries; the exchange of the official publications is now also taking place through the Centre, and since January, 1955 the international exchange of duplicates, formerly sponsored by the UNESCO, and from 1956, the exchanges based

³⁵ *International Exchange of Publications*. Unesco Bulletin for Libraries. 1948. Sept.

³⁶ *Expert meeting on exchange of publications*. Uo. 1956. Apr.

on the inter-governmental cultural agreements are also managed there. The new Library Law (1956) makes the healthy decentralization of exchange possible: the different network centres and the individual libraries belonging to them will be able to manage their exchange work quite independently; if information or advice are needed, the Exchange Centre may be called upon in the future too and it organizes their work, whenever necessary. The Hungarian Exchange Centre has a considerable budget for its wide-ranging work and also gets deposit copies for exchanges. Our experience justifies that the combination of a special budget and access to the deposit copies has been working commendably well.

The second part of the paper contains some remarks and advice concerning the practice of exchange.

The third part is a looking-out towards a new international agreement which should take into account the ever growing importance of the exchange of official and non-official publications to strengthen the foundations of international understanding and „to open a channel of communication between the people of the various nations of the world, which shall bring them together upon the neutral ground of letters, and by making them better acquainted with each other's laws, manners and customs and intellectual wealth, by acts of mutual kindness and courtesy, to cultivate the spirit of peace and of reciprocal respect and good feeling.” (Alexandre VATTEMARE: *Report on the Subject of International Exchanges*. Washington, 1848.).

Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis

1. DENIS veröffentlicht in seinem grundlegenden Werk¹: *Wiens Buchdruckergeschichte*, den Spuren PÉTERFY² folgend, einen Druck WINTERBURGERS: *Constitutiones Synodales Ecclesiae Cathedralis Strigoniensis*, welcher auf Kosten des Ofner Buchhändlers Theobald FRGER in Wien im Jahre 1494 erschienen war. Ein Exemplar davon ist ihm selbst aber nie zu Gesicht gekommen.

Wegen des Inhalts, sowie wegen des Herausgebers, die beide mit Ungarn in Zusammenhang stehen, kam dieser Wiegendruck in die sogenannte *Altungarische Bibliothek* (d. h. Bibliographie altungarischer Drucke).³ Ausserdem gelangte er aus DENIS' *Supplementum*,⁴ in die grossen, zusammenfassenden Inkunabelbibliographien von PANZER⁵ und HAIN.⁶ Auch COPINGER⁷ soll darüber, laut Mitteilung BURGERS,⁸ Beiträge zu HAIN geliefert haben. Davon ist aber bei COPINGER nichts zu finden. Die Beschreibung des Werkes fand natürlich auch Platz in der vorzüglichen Bibliographie über die österreichischen Frühdrucke von LANGER—DOLCH.⁹ Da diesen jedoch niemals ein Exemplar des Werkes zu Gesicht gekommen war, konnten sie nur die bisherigen literarischen Hinweise wiederholen. Das gleiche hat auch BALLAGI¹⁰ getan.

¹ DENIS, Michael: *Wiens Buchdruckergeschichte bis MDLX*. Wien, 1782. S. 7.

² PÉTERFY, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae*. Posonii, 1741. Bd. I. S. 216—233. — Die zweite Auflage des ersten Bandes von PÉTERFY's Werk erschien in Wien im Jahre 1742. Darin ist die Ursache der Abweichungen zu suchen, die sich in der Bibliographie bei den angeführten Seitenangaben zeigen. Wir werden im weiteren ausschliesslich die Seitenangaben der ersten, in Pressburg erschienenen Ausgabe anführen.

³ SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár*. Budapest, 1896. Bd. III. Nr. 28.

⁴ DENIS, Michael: *Supplementum annalium Michaelis Maïttaire*. Wien, 1789. Nr. 3047.

⁵ PANZER, Wolfgang: *Annales typographici* . . . Norinbergae, 1793—4. Bd. III. S. 524. Nr. 10.

⁶ HAIN, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum* . . . Stuttgartiae et Lutetiae Parisiorum. 1827. Vol. II. Nr. 5668.

⁷ COPINGER, W. A.: *Supplementum to Hain's Repertorium Bibliographicum*. London, 1895—1902. Bd. I—III.

⁸ BURGER, Conrad: *The printers and publishers of the XV. Century*. London, 1902. S. 641.

⁹ LANGER, Eduard: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Bd. I. Heft. 1. Bearbeitet von Walter DOLCH. Wien, 1913. Nr. 11.

¹⁰ BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. [Buda und Pest in der Weltliteratur.] Budapest, 1925. Nr. 44.

Unlängst erwähnt Josip BADALIĆ in seinem Inkunabel-Census Kroatiens¹¹ ein Exemplar der Wiener Inkunabel, das in der erzbischöflichen Bibliothek von Agram (unter der Signatur R 1042 adl. 1.) vorzufinden ist. Durch das Entgegenkommen der Agramer Universitätsbibliothek, steht uns heute bereits ein davon angefertigter Mikrofilm zur Verfügung. Von den auf Originalmass vergrösserten Kopien liegt nun das Buch in seiner Originalform vor uns, das nahezu zwei Jahrhunderte hindurch ohne Unterlage von der internationalen Inkunabelliteratur in Evidenz gehalten war.

Der Druck, in Oktavgrösse gehalten, bestand ursprünglich aus zwei einhalb mit kleinen Buchstaben bezeichneten Quaternionen (a^8 , b^8 und c^4). Von den zwanzig Blättern fehlen aber heute drei (a_3 , b_1 und b_3) völlig, während der erste Bogen und der Anfang des zweiten — wie anzunehmen ist durch Nässe — teilweise zugrunde gegangen sind. Das Ausmass der vernichteten Teile erreicht bei den ersten Seiten die Hälfte eines jeden Blattes. Dieser Mangel verringert sich aber stufenweise von Blatt zu Blatt und hört gegen Ende des zweiten Bogens vollkommen auf.

Wenn wir dieses Exemplar mit den von DENIS zitierten PÉTERFYSchen Textangaben¹² vergleichen, können wir feststellen, dass PÉTERFY eine heute nicht mehr bekannte handschriftliche Kopie benutzt hat, welche von einem beschädigten Exemplar des Druckes angefertigt worden war. Die Übereinstimmung der bei ihm vorgefundenen Mängel und die Mängel des jetzt zum Vorschein gekommenen Agramer Exemplars machen es unzweifelhaft, dass die durch PÉTERFY herausgegebene Abschrift von diesem Exemplar angefertigt worden war.

Das Buch befindet sich in einem sehr schlechten Zustand. Von unserer fotografischen Kopie stellt sich heraus, dass die beschädigten Teile weiter zergehen. So haftet der Rectoseite der a_3 und b_3 Blätter ein kleines Papierstückchen an, welches ursprünglich zu dem vorhergehenden Blatt gehörte. Seit der Anfertigung der Abschrift, welche von PÉTERFY benutzt worden war, ist ein Textraum zugrunde gegangen, der 170 Buchstaben Platz bietet. Das entspricht insgesamt etwa sechs Zeilen Text.

Bei der Anfertigung der handschriftlichen Kopie hatten schon zwei Blätter gefehlt (a_3 und b_3), aber Bl. b_1 war noch vorhanden. Letzteres ging dadurch verloren, dass Bl. b_1 und b_3 zur gleichen Lage gehörten, und das eine nach Verlust des anderen, sich vom Einband löslöste und herausfiel.

Als PÉTERFY die handschriftliche Kopie benutzte, war sie bereits lückenhaft, so dass der in dem Druckwerk auch heute noch vorhandene Text des Blattes b_6 bei ihm fast vollkommen fehlt.¹³ Aber bereits in den diesen Textteilen vorangehenden Blättern (beginnend mit b_1) hat PÉTERFY immer mehr solche Teile punktiert, welche in dem Druckwerk auch heute noch vorhanden sind. Die Mängel zeigen sich immer wieder an den gleichen Stellen, so dass man daraus folgern darf, dass ein Teil des Manuskriptes (z. B. die Ecken einiger Blätter) beschädigt waren. Bei der Anfertigung der Abschrift war das Druckwerk, abgesehen von jenem später herausgefallenen Blatt, beinahe genau

¹¹ BADALIĆ, Josip: *Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur*. Zagreb. 1952. Nr. 372.

¹² PÉTERFY a. a. O. Bd. I. S. 216: „Manuscriptum, quod nacti sumus, ad rigorem fidei publicae, e libro typis excuso, tractatum est, paginis sane multis injuria loci desertis, seque hinc, atque inde in contextu fallentibus.“

¹³ PÉTERFY a. a. O. Bd. I. S. 228: „Hiatus quatuor fere paginarum.“

so lückenhaft wie heute. Auf den frühzeitigen Mangel des Blattes b_8 weist die auf der Versoseite des Blattes b_7 befindliche und wahrscheinlich aus dem 18. Jahrhundert stammende Fussnote: „hic deest“. Der Hersteller der handschriftlichen Kopie, oder PÉTERFY selbst, waren nicht bemüht, nach heutigen Begriffen genau abzuschreiben. Kürzungen hat er von sich aus vervollständigt, die grossen bzw. kleinen Buchstaben hat er nicht konsequent übertragen, ab und zu hat er ein Wort ausgelassen. In anderen Fällen hat er sie vertauscht und die zu sehr brüchigen Stellen ausgelassen. Auch die Interpunktionen sind inkonsequent durchgeführt usw.

Der Druck selbst, einspaltig, ohne Seitenüberschrift und ohne Custos, fängt auf der Rectoseite des 2. Blattes an und endet in der Mitte der Rectoseite des letzten. Die Versoseite des ersten und letzten Blattes ist leer. Das stark beschädigte Bl. a_2 wird in voller Höhe des Satzspiegels auf der linken Seite durch einen grossen (ungefähr 150 mm hohen) holzgeschnittenen „I“ Buchstaben¹⁴ geziert, der unten in Form eines Violinschlüssels endet. Mit diesem riesigen Urkundenbuchstaben beginnt der eigentliche Titel. Dieser selbst umfasst drei Zeilen und ist aus der zweiten Type¹⁵ des WINTERBURGER gesetzt: [I] Neipiunt [Constitutio-] || nes noue [alme Eccle-] || sie Strig [oniensis.]

Der eigentliche Text, welcher mit der Type „I“¹⁶ des Buchdruckers angefertigt wurde, beginnt mit einem vier Zeilen hohen (ungefähr 18 mm) „S“-Lombard¹⁷: [S₄] icut d[octo]r summus et egregius beatus Augustinus testa-] || tur: in lib[ro] de fide christianaque catholica ecclesia per orbem di-] || fufa: trib[us] modis existere comprobatur. Nunquid namque¹⁸ ...

In diesem uns erhalten gebliebenen Textteil, welcher durchschnittlich 37 Zeilen pro Seite ausmacht, finden wir 28 Stück 7 mm Lombarde¹⁹ und sechs Stück 4 mm Lombarde.²⁰

Die am Ende des Werkes angeführten einzelnen Titel der Anordnungsbestimmungen für Feste, bestehen aus der dritten Buchstabengarnitur WINTERBURGERS.²¹

Das fünfzeilige Kolofon weicht zwar unwesentlich, aber doch ein wenig von DENIS' Angabe ab, die er von PÉTERFY²² übernommen hatte:

¶ Finiunt feliciter cōstitutōes sinodales. Eccleie kathedra-
lis Strigoniē diocesis Vienne impreffe per Johā-
nem Winterburg cura et impensis Theobaldi Feger
librarij et piuis Budensis. Anno salutis 1494 die
quartadecima mensis Aprilis

¹⁴ Möglicherweise identisch mit dem in HAEBLERS *Typenrepertorium* (Halle a. S. 1905. Bd. I. S. 112.) unter g) erwähnten Holzbuchstaben, obzwar dort eine Höhe von 90 mm angegeben ist.

¹⁵ HAEBLER a. a. O. Bd. I. S. 111.

¹⁶ HAEBLER a. a. O. Bd. I. S. 111.

¹⁷ HAEBLER a. a. O. Bd. I. S. 112. „f“.

¹⁸ Die fehlenden Textteile haben wir aus einer weiter unten angegebenen anderen gedruckten Ausgabe ergänzt.

¹⁹ HAEBLER a. a. O. Bd. I. S. 112. „b“. Unter den vorkommenden 12 Buchstaben figurieren P und Q 6-mal, V 3-mal, C. D. E und T 2-mal, während die Buchstaben A, I, N, O und S je einmal vorkommen.

²⁰ HAEBLER a. a. O. Bd. I. S. 112. „c“. Von dieser Lombardserie kommt I 3-mal, F 2-mal und H einmal vor.

²¹ HAEBLER a. a. O. Bd. I. S. 111.

²² PÉTERFY a. a. O. Bd. I. S. 233.

Über die Geschichte des in der Agramer erzbischöflichen Bibliothek aufbewahrten Exemplars, können wir auf Grund des uns zugegangenen Lichtbildes nur aus den ganz am Anfang des Werkes vorhandenen Eintragungen Schlussfolgerungen ziehen. Das erste leere Blatt ist ausserordentlich stark beschädigt und so können nur einzelne Worte eines lateinischen Verses, der handschriftlich dort eingeschrieben war und welcher mit der Jahreszahl 1541 bezeichnet ist, entziffert werden.

Danach und an der Rectoseite des zweiten Blattes unten, wo der gedruckte Text beginnt, stehen zwei mit ungarischen Worten gespickte, in lateinischer Sprache abgefasste Rezepte.²³ Daraus erweist sich, dass in dem Buche zu jener Zeit, gegen Mitte des XVI. Jahrhunderts, ein Mann geblättert hatte, der der ungarischen Sprache mächtig gewesen sein muss.

2. DENIS teilt bei der Bekanntgabe des obigen Druckwerks auch eine andere Ausgabe der *Constitutiones Synodales* mit, welche ohne Angabe von Ort und Jahr erschienen war und von der damaligen Wiener Kaiserlichen Bibliothek aufbewahrt wurde. Gleich jener gelangte auf Grund von Mitteilungen DENIS' auch diese Ausgabe in die internationalen Inkunabelbibliographien, in erster Reihe in die von HAIN (Nr. 5667.). Im dritten Teil der *Altungarischen Bibliothek* (*Régi Magyar Könyvtár*. III. 60), finden wir die Beschreibung dieser Ausgabe. Die wortgetreue Kopie jener Ausgabe hat Josef DANKÓ mit einer ausführlichen historischen Einleitung und Textkritik im Druck veröffentlicht.²⁴

Ausser dem durch DENIS erwähnten und heute in der Wiener Nationalbibliothek aufbewahrten Exemplar, berichtet die *Altungarische Bibliothek* noch von einem zweiten Exemplar, welches sich in der Universitätsbibliothek von Krakau befindet. WISLOCKI²⁵ teilt mit, dass das Exemplar als Kolligat zwischen zwei anderen Wiegendrucken, Eigentum des Krakauer Pfarrers Laurentii Balthasar BEHEM war, dessen Exlibris-Stempel, versehen mit der Jahreszahl 1484, in dem Bande vorzufinden ist. Heute sind wir in der glücklichen Lage, dass die Inkunabelsammlung der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest ein drittes Exemplar besitzt,²⁶ welches aus der Sammlung Julius TODORESZKU²⁷ dorthin gelangte. Dieses Exemplar gehörte um 1510 herum dem Büchersammler Pfarrer Laurentius HYLDEBRANDUS DE WOGENDROSSEL. Ein Teil seiner Bibliothek verblieb, laut HRADSKY²⁸, in dem katholischen Pfarramt von Neudorff (Spišska Nova Ves, Slowakei).

²³ Wenn wir die Abkürzungen ergänzen, lauten die zwei Rezepte folgendermassen: „Contra dolorem dentium medicina probata serpillum kakweffy (kakukfű; zu deutsch „Thymian“) coquatur in aceto sub crusta panis et exterius calide quantum sustinere potest ligetur ex illa parte unde dolet et sanabitur.“ „Contra idem piszfának belse heiat (füzfának belső héját; zu deutsch: die innere Schale des Weidenbaumes) coquatur in aceto sub crusta panis et brodium quantum sustinere potest calide accipies ad os ex illa parte unde dolet.“

²⁴ DANKÓ, Josephus: *Constitutiones synodales almae ecclesiae Strigoniensis*. Strigonia, 1865.

²⁵ WISLOCKI, Wladislaus: *Incunabula Typographica Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*. Cracoviae, 1900. S. 131.

²⁶ Unter der Signatur: Inc. 972.

²⁷ AKANTISZ VIKTOR: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára*. [Die altungarische Bibliothek des Dr. Julius Todoreszku und seiner Gattin Aranka Horváth.] Budapest, 1922. S. 55.

²⁸ HRADSKY József: *A XXIV. királyi plébános testvérelete és a reformáció a Szepességen*. [Die Verbrüderung der 24 königlichen Pfarrer und die Reformation in der Zips.] Miskolc, 1895. S. 112–115.

Diese andere Ausgabe der *Constitutiones* hat Quartformat und besteht aus einem Quinternio und einem Quaternio. Als Erscheinungsort gibt die *Altungarische Bibliothek* in Klammern Wien an, offenbar deswegen, weil DENIS es in *Wiens Buchdruckergeschichte* zuerst bekannt gemacht hat, obzwar ausdrücklich mit dem Hinweis, dass sein Erscheinungsort ihm unbekannt sei. Diese Vermutung hat auch BALLAGI übernommen. Demgegenüber hat bereits DANKÓ festgestellt²⁹, dass diese Ausgabe nicht mit den Typen WINTERBURGERS angefertigt ist. Interessanterweise wies er auf die Möglichkeit hin, dass sie vielleicht ein Produkt der HESS'schen Druckerei in Ofen gewesen sein könnte, die nur kurze Zeit existiert hatte. Am wahrscheinlichsten hielt er es, dass sie Venediger Herkunft war, weil bis 1526 die Ofner Buchhändler rege Beziehungen zu den Buchdruckern dieser Stadt unterhalten hatten.

Und tatsächlich ist unter Zugrundelegung des Typenmaterials feststellbar, dass das Buch in der Venediger Druckerei des NICOLAUS DE FRANCFORDIA angefertigt wurde.³⁰ Genannter Buchdrucker hat beide in dem Buch vorkommenden Typen um 1482 zusammen benutzt;³¹ wir können uns also kaum irren, wenn wir das Erscheinen dieser Ausgabe auf diesen Zeitpunkt festlegen.

Die Richtigkeit der angenommenen Jahreszahl wird auch durch das Druckwerk selbst bestärkt. Wenn wir es mit der WINTERBURGER Ausgabe vergleichen, können wir feststellen, dass ihr Text im grossen und ganzen miteinander übereinstimmt, doch finden wir zwei augenfällige Unterschiede. Einerseits schreibt die Wiener Ausgabe öfters ausdrücklich über eine Neuausgabe,³² andererseits figuriert am Anfang und am Ende der gleichen Ausgabe³³ HIPPOLYTUS ESTENSIS de Aragonia, während bei dem Venediger an diesen Stellen DIONYSIUS archiepiscopus angegeben ist. In Anbetracht dessen, dass DIONYSIUS DE ZEECH (Dénes SZÉCSI) zwischen 1440–1464 und HIPPOLYTUS DE ESTE erst zwischen 1485–1498 Erzbischof von Gran war, ging die Venediger Ausgabe der Wiener offensichtlich voran.

Die Synode, deren Beschlüsse das Venediger Druckwerk mitteilt, legt DENIS gestützt auf PÉTERFY³⁴ auf das Jahr 1449 fest³⁵ und betrachtet das Wiener Druckwerk als die neuere Ausgabe.³⁶

²⁹ DANKÓ a. a. O. S. XVII.

³⁰ Das Werk wurde mit der 2. Type des Buchdruckers angefertigt, während er zu den Titeln Typ „I“ benutzt hat. Vergl. HAEBLER a. a. O. Bd. II. S. 143 und *Veröffentlichung der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts*. Tafel 1713.

³¹ Vergl. *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*. London, 1924. Bd. V. S. 334.

³² Am Anfang der 2. und 19. Reihe der Rectoscite von Blatt a₂ steht: „Constitutiones novae“ bzw. „novo . . . scriptis“.

³³ In der 12. Reihe der Rectoscite von Blatt a₂ und in der 13. Reihe der Versoseite von Blatt c₂.

³⁴ PÉTERFY a. a. O. Bd. I. S. 189–191.

³⁵ Das gleiche finden wir in der *Altungarischen Bibliothek* (Régi Magyar Könyvtár) Bd. III. Nr. 60. und auch bei BALLAGI a. a. O. unter Nr. 44.

³⁶ Der *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno 1876* erwähnt auf Blatt 303, dass das in der Kremnitzer Pfarrbibliothek befindliche Kodexkolligat No. XXII. (Signatur No. XVI.) unter anderem auch einen Teil enthält, der mit dem Incipit: *Constitutiones synodi Strigoniensis 1450. sub archiepiscopo Dionisio de Szécs habitae* beginnt. Dieser Kremnitzer Kodex wurde auch im Jahrgang 1876 der Zeitschrift *Magyar Könyvszemle* (auf Seite 238) veröffentlicht. Darin wurde erwähnt, dass jener Text gegenüber dem Venediger Druck mehrfache Varianten und Appendixe aufweist.

3. In einem Kodex der Budapester Universitätsbibliothek³⁷ finden wir eine *Constitutiones Strigonienses*, welche einen, in der Zeit des Erzbischofs DEMETRIUS (1381—1386) entstandenen Text enthält. PÉTERFY³⁸ macht uns mit einer Synode bekannt, welche im Jahre 1382 abgehalten wurde. Darüber schreibt er folgendes: „concilium anni hujus occasio fuit, ut jura Archiepiscopi Strigoniensis novum robur, vitamque acciperent“.

Wenn wir die drei Texte vergleichen, die die Namen von DEMETRIUS, DIONYSIUS und HIPPOLYTUS tragen, können wir feststellen, dass die — wie man annehmen darf — Originalbeschlüsse des Jahres 1382, beinahe in vollem Umfang in den Text der beiden späteren, im Druck erschienenen Synodenbeschlüsse hineingelangt sind. Die beiden letzteren wiederum enthalten ausserdem noch wesentliche Ergänzungen,³⁹ bzw. auch ganz neue Absätze⁴⁰ gegenüber dem im Kodex erhalten gebliebenen Text.⁴¹ So darf man folgern, dass die Entschlüsse der Synode vom Jahre 1382 sowohl zu Zeiten des Erzbischofs DIONYSIUS, wie auch des HIPPOLYTUS sanktioniert, resp. ergänzt worden sind und diese gelangten dann in Venedig bzw. in Wien zum Druck.⁴²

³⁷ Der Kodex (Cod. Lat. XV. Saec. 73.) gelangte von der Zips in das ehemalige Tyrnauer Jesuitenkollegium und von dort in die Ofner Universitätsbibliothek. Einen bedeutenden Teil davon hat Johannes Gerhardi de ARANYAS in Leutschau in den Jahren 1462—1473 abgeschrieben, versehen mit der berühmten ungarischen Eintragung: „hamar jambor ember“ („geschwind, frommer Mann“). Ausführliche Einzelheiten wurden von Johann CSONTOSI im Jahrgang 1879 der Zeitschrift *Magyar Könyvszemle* (S. 69—83), sowie im Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriften der Budapester Universitätsbibliothek (Budapest, 1881. S. 57—61) veröffentlicht.

³⁸ PÉTERFY a. a. O. Bd. I. S. 180—182.

³⁹ So z. B. „Additio ad Constitutiones de concubinariis“.

⁴⁰ „De interdicto tempore“, „Contra abbates sancti Benedicti“ usw.

⁴¹ Die Sammlung der Synodenbeschlüsse vom Jahre 1494 der Neutraer Diözese (PÉTERFY a. a. O. Bd. I. 266—295) hat sozusagen vollständig und fast unverändert den Text der Ausgabe des DIONYSIUS übernommen und diesen hat man im Jahre 1560 in Wien gedruckt (*Altungarische Bibliothek*. Bd. III. Nr. 476.). Schon erheblich stärker verändert, aber im wesentlichen doch noch immer in gleicher Struktur, können wir in den Beschlüssen der Synode von 1515 der Westpremier Diözese den Graner Text erkennen (PÉTERFY a. a. O. Bd. I. S. 236—257). Dagegen erinnern die zur Zeit von Nikolaus ORÁH im Jahre 1560 abgehaltenen und in Wien im gleichen Jahre herausgegebenen Beschlüsse (*Altungarische Bibliothek*. Bd. III. Nr. 473.) der Synode (PÉTERFY a. a. O. Bd. II. S. 39—139) nur noch in der Struktur an gleichartige Abfassungen der vorhergehenden Jahrhunderte. Der Text weicht jedoch vollkommen ab.

⁴² Alle diese Sammlungen veröffentlicht Ignatz BATTHYÁNY im Bd. III. seines Werkes: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae* . . . (Claudiopoli, 1827). Auf Seite 260—279 gibt er die Beschlüsse von 1382 bekannt, aus dem gleichen Kodex wie wir, vergleicht sie aber mit einem anderen, uns unbekannten handschriftlichen Text („codex palatinalis“). Unseres Wissens verfügt die Wiener Nationalbibliothek, die ehemalige Bibliotheca Palatinalis Vindobonensis, nur über einen einzigen Kodex ähnlichen Inhalts: Cod. Lat. Vind. 3455. Der fünfte Teil dieses Kodex wird als *Capitula de synodalibus decretis archiepiscopi Laurentii Strigoniensis metropolitani et decem suffraganeorum suorum. 1105—1113. in den Tabulae codicum manuscriptorum in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum* (Viennae, 1868. Bd. II. S. 293) gebracht. — Den Zeitpunkt der von Erzbischof DIONYSIUS abgehaltenen Synode legt BATTHYÁNY auf das Jahr 1450 und gibt den Text auf Grund des öfters schon erwähnten und zum ersten Mal durch DENIS bekanntgegebenen Wiener Exemplars (S. 461—491), welchen er auch aus der Abschrift SCHIER's gekannt hat. Er beschreibt auch den Text des HIPPOLYTUS (S. 546—566) auf Grund des Werkes von PÉTERFY, ergänzt ihn aber mit dem Text der früheren Ausgabe. Seiner Ansicht nach fand die Synode i. J. 1489 statt.

4. Zusammenfassend können wir folgende Ergebnisse aufweisen :

a) Es ist uns gelungen, einen frühen WINTERBURGER-Druck zum ersten Male mit bibliographischer Genauigkeit zu beschreiben, von dem die Fachliteratur nur indirekt seit 200 Jahre weiss.

b) Wir haben einer anderen Ausgabe der *Constitutiones* Druckort und Druckzeit festgestellt, welche bisher falsch, bzw. ungenau angegeben waren.

c) Bezüglich Ursprung des Textes konnten wir gegenüber den bisher bekannten, auf nahezu ein Jahrhundert früher liegende Daten hinweisen.

GEDEON BORSA

BORSA GEDEON : CONSTITUTIONES NOVAE ALMAE ECCLESIAE
STRIGONIENSIS

A cikk ismerteti a *Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis* c. munkát (RMK. III. 28.), melyet Bécsben 1494-ben WINTERBURGER nyomtatott. A műnek eddig egyetlen példánya sem volt ismeretes, csupán egy több mint kétszáz év előtti szövegkiadás alapján tudott róla a szakirodalom. Most kiderült, hogy a zágrábi Érseki Könyvtárban megvan ez a munka.

Közli továbbá a *Constitutiones* egy másik kiadásának (RMK. III. 60.) helyes megjelenési adatait : az eddigi bibliográfiai leírásokkal szemben ez a kiadás Velencében NICOLAUS DE FRANCFORDIA műhelyében készült 1482 körül.

Végül a fenti nyomtatványok szövegét a cikk írója egy közös XIV. századi zsinati határozatra vezeti vissza, melyet a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik kódexe őrzött meg.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ottrekedt Corvinák ügyében. A *Mátyás király budai könyvtára (Bibliotheca Corviniana)* c. mű III. fejezetében (*A könyvtár állapota Mátyás király halála után a mohácsi vészig*) FÖGEL József azt írja, hogy „Mátyás utóda II. Ulászló elküldte Farmoser Sándor német ügyvivőjét Flórencbe, hogy Mátyás könyvtartozását tisztázza. A Medici-cég egy díszes bibliáért 1400, a Capponi pedig egy fényes kiállítású breviáriumért 500 aranyat követelt. A signoria azt is tudatta a magyar királlyal, hogy még 150 darab befejezetlen kézirat is rendelkezésre áll”.¹ Ezt az adatát FÖGEL Niccolò ANZIANINAK MÁTYÁS király két bibliájáról írt értekezéséből vette,² ki tanulmánya II. függelékében Firenzének 1498. május 31-i, II. ULÁSZLÓ magyar király 1498. február 13-án kelt érdeklődő levelére küldött válaszát közli.³

ANZIANIVAL egyidőben, vagy talán már korábban, két — 1849-ben Olaszországba emigrált — honfitársunk: MIRCSE János és SIMONYI Ernő is megtalálta czekek az adatokat. SIMONYI magyar vonatkozású olaszországi anyaggyűjtését két kötetesnek tervezett *Flórenci okmánytárában*⁴ állította össze. Kézirati műve nem jelent meg nyomtatásban, hanem 1882-ben bekövetkezett halála után a Magyar Tudományos Akadémia birtokába került. E kézirat I. kötetének XIII. számú darabja teljes szövegében adja II. ULÁSZLÓ 1498. február 13-i, Firenzéhez intézett levelét; a Köztársaság válaszát nem közli, talán azért, mert ez elkerülte a figyelmét. MIRCSE mind a két levelet ismeri. A rájuk sajátkezűleg írt bejegyzése szerint⁵ másolataikat a Flórenci állam levéltárának az igazgatójától kapta. Halála után (1883) az ő másolatait is a Magyar Tudományos Akadémia szerezte meg,⁶ és Kézirattárában, a SIMONYI-félével együtt, ma is őrzi.

Mivel Corvináink múltja szempontjából — de más művelődéstörténeti szempontokból is — mind a két levelet rendkívül érdekes és értékes történeti forrásnak tekintjük, úgy véltük, hogy ez alkalommal nem elégedhetünk meg csupán szövegüknek az újralfelfedezésével, hanem újból hozzáférhetővé kell tennünk őket a kutatás számára, mégpedig nemcsak az eddig még kiadatlan II. ULÁSZLÓ-félét, hanem a firenzei válaszlevelet is, mert ANZIANINAK éppen 50 éves kis értekezése ma már nehezebben szerezhető meg, mint maguknak a leveleknek a levéltári másolata.

¹ Írta: FRAKNÓI V. — FÖGEL J. — GULYÁS P. — HOFFMANN E.; szerk.: BERZEVICZY A. — KOLLÁNYI F. — GEREVICH T. Budapest 1927. 23. l., 70. jegyz.

² ANZIANI, Niccolò: *Intorno a due bellissime Bibbie Corviniane; notizie, documenti e congetture*. Firenze, 1906.

³ Uo. 23 — 24. l. ANZIANI Firenze levélét (tévesen) május 1-re datálta. (Ez — a 14. l. tanúsága szerint — sajtóhiba is lehet.)

⁴ M. Tud. Akadémia Kézirattára. Firenze.

⁵ 1. „Fellelte és megszerzette Mircse”. 2. „Ajándékba kapta Mircse a Flórenci állam levéltár igazgatójától”.

⁶ M. Tud. Akadémia Kézirattára. Firenze.

I.

1498. február 13. Buda. II. ULÁSZLÓ magyar király levele Firenzéhez.

Wladislaus Dei gratia Hungarie et Bohemie rex etc(etera). Magnificis Dominis Prioribus ac Vexillifero Florentine Reipublice salutem.

Alexander Farmoser alemannus iam usque a f(elicis) me(morie) Mathie Regis Hungarie, predecessoris nostri temporibus in hac nostra Curia versatus est. Is, cum nobis retulerit supra centum et quinquaginta librorum volumina Florentie esse, rari operis et egregij, quos suo aere exscribenda, ornandaque prefatus Rex Bibliothecae, quam incoaverat, absolvende gratia mandaverat, nullaue alia de causa a vobis detineri, nisi quia vestre Reipublice nonnihil pecuniarum adhuc debetur. Idecirco ad Vestras Magnificentias scribendum esse duximus, ut pro vetusta Hungarie Regum cum vestra natione Benevolentia, nostroque intuitu eedem operam dent, ut volumina ipsa, si qua forsitan distracta fuerint, in unum cogantur et quod ad solutionem residuum fuerit, ipsi Alexandro, qui has reddet et de hac eadem re aget, declarent, diligenterque aperiant. Nos vero curabimus per nostros quod reliquum fuerit, his quibus necesse erit, satisfacere, quoniam⁷ ad nostrum Regium officium pertinere in primis ducimus,⁸ ea minime esse negligenda, cum in ijs⁹ exscribendis exornandisque multum pecuniarum hactenus¹⁰ absumptum sit, et idem nos etiam Bibliothecae perficiende desiderium detineat. Deinde nostra mutua benevolentia freti, Magnificentias Vestras amice nobiscum rem hanc transacturas arbitramur. Turpe preterea putamus tantarum rerum Thesaurum quasi imperfectum sine aliquo usu tamdiu delitescere. Ergo rem gratissimam nobis vestre Magnificentie facient, si nostro huic desiderio, quod cum honestate¹¹ coniunctum est, satisfacient. Datum Bude, die Xij Februarij MCCCCLXXXVij.

Commissio propria

Domini Regis.

Kívül: Magnificis Dominis Prioribus et Vexillifero Libertatis Florentine, amicis Nobis carissimis.

Papíron, pecsét nyomával. — Archivio Centrale di Stato di Firenze. Atti Pubblici Vol. VIII. Documento No. 13. — Másolatai: 1. Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-tára: Firenze (MIRCSE-féle másolat) és 2. uo. SIMONYI Ernő: Flórenci okmánytár. I. 38. 1., XIII. sz.

II.

1498. május 31. Firenze válasza II. ULÁSZLÓ magyar király 1498. február 13-i levelére.

Wladislao Regi Ungarie et Boemie.

Gloriosissime Rex. Legimus literas, et audivimus libenter omnia que nomine M(aiestatis) V(estre), qui eas nobis reddiderat, Alexander Farmoser, alemannus, etiam significavit. Laudavimus primo regium istud desiderium de perficienda Bibliotheca;

⁷ SIMONYINÁL: quondam; MIRCSE olvasása: quoniam — a helyes.

⁸ SIMONYINÁL: discimus; MIRCSE olvasása: ducimus — a helyes.

⁹ SIMONYINÁL: hiis; MIRCSE olvasása: ijs — a helyes.

¹⁰ SIMONYINÁL: debemus; MIRCSE olvasása: hactenus — a helyes.

¹¹ SIMONYINÁL: honestatem (sic); MIRCSENél: honestate.

mox nihil magis curavimus quam, ut primum posset, in his aliisque rebus omnibus rem gratam faceremus Maiestati Vestre. Sic enim merentur tot animi virtutes, totque eius et omnium Ungarie regum merita in nos, Rempublicam et omnen gentem nostram. Vocavimus ob id Medices, mercatores nostros; nihil¹² enim pro ea re debebatur Reipublice: sed his, quibus quo¹³ tempore concessit nature felix memoria Matthie Corvini, predecesoris Maiestatis Vestre, regie illius Bibliothecae cura sumptus demandata erat, una cum Taddeo Ugaletto Parmensi, quem scribendis et investigandis libris Rex idem profecerat. Cognovimus ex his servari adhuc apud se integrum eorum librorum numerum et eandem bonitatem; habereque etiam ingens quoddam Biblie volumen, quod idem Rex, magno sumptu, fieri sibi mandarat; hisque eo nomine debentur adhuc aurei M. et CCCC, ut cuncta etiam cognovit Alexander Formoser (sic). Intelleximus Capponios itidem, alios cives nostros, ex his libris, quos idem Rex scribi et ornari sibi voluerat, in civitate nostra habere Breviarium quoddam, opus et opulentum et regium, quibus etiam, eo nomine, debentur etiam aurei quingenti. Hique sunt, quos invenimus hactenus Matthie regis libros apud cives nostros; in quibus investigandis eo studio et diligentia usi sumus, quam res ipsa et virtus multa Maiestatis Vestre et ingentia amoris indicia¹⁴ in nos exigebant. Commendamus ob id confidentius, etsi minus forte necessarium est, Maiestati Vestre fortunas civium nostrorum, qui in regno Ungarie negotiantur, quando nos etiam in colenda ornandaque et amplificanda dignitate Maiestatis Vestre, pro viribus sumus, et erimus in dies ardentiores. Ex Palatio nostro, die ultima Mai MCCCCLXXXVij.

Archivio Centrale di Stato di Firenze, Signori, Carteggio, Missive, Registri, I. Cancelleria, n. 51., c. 48¹ (dal 1497 al 1500). — Másolata: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára: Firenze (MIRCSE-féle másolat). — Kiadása: ANZIANinak a 2. jegyzetben idézett értekezése 23–24. lapján.

KUMOROVITZ L. BERNÁT

A Kelecsényi-énekeskönyv. Elnevezését ajándékozájáról, „Kelecsényi József Nyitra Családi földbirtokos”-ról nyerte, aki az előzőeklevélen olvasható bejegyzés szerint 1872-ben adományozta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának. Jeltete: Régi és Újabb Írók 4r. 60. 90 levelet tartalmaz, melyet csak újabban számoztak meg. Újabb, könyvtári eredetű a versek számozása is 1–118-ig. Ez azonban nem pontos. A 9., 12., 15., 17. és 52. sz. versek után a könyvtáros egy-egy vers megszámozását elmulasztotta, és egy kéthasábosan írt versnek két számot adott (36–7). Ismertetésemben megtartom a hibás sorszámozást, hogy az eredetivel összevethető legyen. Három verset kétszer írtak a kötetbe, úgyhogy végeredményben 119 énekszöveggel számolhatunk. Ezek közül egy latin, négy meg szlovák nyelvű; a 114 magyar szöveg túlnyomó többsége szerelmi ének.

Az énekeskönyvben 15 kéz írása különböztethető meg. Az egyes másolók által leírt énekesoportok ilyen vagy olyan szempontból legtöbbször elkülönülnek egymástól, sőt az 1. kéz, amelyik a legtöbbet dolgozott, hat más-más jellegű verscsoportot írt a kötetbe. Alább azokat az elkülöníthető részeket ismertetem több-kevesebb részletességgel, amelyek a kézirat meghatározása szempontjából érdekel bennünket.

1–12a. sz. E verscsoportot — a 16–20. sz. versekkel együtt — egy XVII. század második feléből származó kéziratról másolták le, minden valószínűség szerint a XVIII. század derekán. Ha meggondoljuk, hogy csak négy szerelmi énekeskönyv maradt ránk a XVII. századból, (leszámítva a csak egy-két szöveget tartalmazókat), örülnünk kell a

¹² A *nihil*-től az *erat*-ig terjedő rész (28 szó) MIRCSE szövegében zárójelben van.

¹³ MIRCSE szövegében a *pro* helyett *quo* áll. Ez utóbbi a helyesebb.

¹⁴ ANZIANINál (i. m. 24. l.) iudicia; MIRCSENél (helyesen): indicia.

század szerelmi énekköltészetéről ily közvetve hírt adó kéziratnak is. Jelentőségükhöz képest felsorolom az ebben a részben található énekek kezdősorait, röviden utalva, ha vannak, változataikra is.

1. *Külső kóronara nincs semmi szükségem* ... 109 kétsoros versszakban a *Rósa* és a *Viola* vitatkozását tartalmazza. Mindaddig egyedülálló emléke a régi magyar költészetben annak a középkori virágvetélkedés-műfajnak, melynek a magyar népköltészetben való meglétét ECKHARDT Sándor mutatta ki *Az utolsó virágének* c. cikkében. (Minerva 1930.)

2. *Vallyon élszé kedves édes rosam* ... Eléggé eltérő, másképpen kezdődő változatai: *Bathó Mihály-ék.* (Kiadva a kolozsvári *Utunk* 1955. januári számában.) *Thoroczkai-ék.* 26. l., *Világi énekek és versek* 10–11. l. és a *Kelecsényi-ék.* 7. sz. éneke.

3. *Piros hajnalokban szollo galambocskám* ... Változata a *Komáromi-ék.*-ben. (EPHK 1899 : 334.)

4. *Mind az türben kerület áma [!] madár* ... Változata a *Vásárhelyi-daloskönyv*-ben. (RMKtár 15. 86. l.)

5. *Bujdosni indulnék ha társot találnék* ...

6. *Hol vattok Pegasus Parnassus Leany* ... Sok változata van. *Mátray-kódex* (THALY Vít. én. II. 203. l.); *Bocskor-kódex* (ErdM 1898 : 452. l.); *Világi énekek és versek* 48. l. stb.

7. *Vallyon élsz é kedves ékes [!] rósám* ... Ld. 2. sz.

8. *Te szívek almito elmiket formáló* ... Címe: *Czobor Matkas Éneke*. Változatát az *ITK* 1904 : 283–4. lapjain közölték, mint RADVÁNSZKY János ifjúkori szerzeményét.

9. *Istenem sok jókkal, mint mezőt viragal édes szívem algyon meg* ... Változata a *Vásárhelyi daloskönyv*ben. (RMKtár 15.197. l.)

9a. *Egissigél szívem szívemtől már elvált* ... Első két versszaka a *Vízkeleti-kódex*-ben. (ITK 1932 : 178.)

10. *Szólaly meg már egyszer hozzam én édes solymocskam* ...

11. *Paradűsom kertin Diannanak berkin zengő kis fülemilim* ...

12. *Harom féle dolog tartosztat világban engem nagy reménségben* ... Változatai: *Szakolczai-ék.* 121. l., *Erdélyi-ék.* (MTA).

12a. *Bizodalomom csak Istenben remínségem nincs emberben* ...

Hogy ezek a versek XVII. századiak, már abból is látszik, ha szemügyre vesszük változataikat. Ezek főleg XVII. századi forrásokban találhatók, mégpedig 4 esetben egyetlen másik XVII. századi forrásban (3., 4., 8. és 9. sz.). A máshonnan nem ismert énekek stílusa is teljesen megegyezik a XVII. századi énekekével, egyes részleteik közvetlen azonosságot mutatnak más XVII. századi versekkel. Ezek felsorolása hosszadalmas lenne, meggyőzőbb, ha a másolási hibák sajátságait nézzük meg. Azt tapasztaljuk, hogy a másoló gépiesen követte az előtte levő szöveget, sokszor egészen értelmetlenül szinte utánarajzolta a betűk alakját. A félreolvasások nagyrésze a XVIII. századi másolóknak szokatlan régebbi helyesírási sajátságok és betűformák miatt keletkezett. Így a 2. ének 3. versszakának 1. sorában *kinyo* olvasható ehelyett: *kinzo*; 7. ének 5. vsz. 1. sor: *vigyemet*, ehelyett: *wgyemet*; 12. ének 3. vsz. 2. sor: *eről szanlon*, ehelyett: *eről szamfon* (= Sámson). Ezek a példák még szaporíthatók.

13–15a. sz. Négy vers és egy levélmásolat található ebben a részben, melynek elkülönülését az előbbi csoporttól az is mutatja, hogy a 13. éneket a másoló, szokásától eltérően, új lapon kezdte, pedig bőven lett volna hely az előző lapon is. A négy vers keletkezési idejét stílusuk és variánsaik lejegyzésének időpontja alapján a XVIII. század első felére kell tennünk. A 13. ének valószínűleg TELEKI Miklós felvidéki verselgető nemesúr szerzeménye (teljesebb, 15 versszakos változatát közli a *Figyelő*, 1883.358. l.), a 15a. sz. ének szerzője VIZKELETI József, akinek verse az AMADE-család két költő-tagja, Antal

és László előtt ismert és kedvelt volt. A levél szövegét, hely- és családneveit meglehetősen eltorzította a másoló. Annyi kivehető, hogy az ismeretlen levélíró arra kéri ismeretlen címzettét, látogassa meg minél előbb, beszámol többek között a gabonaárakról és egy DERÉNY (!) Ádám feleségének szülés miatti haláláról. Ez valószínűleg BERÉNYI Ádám, bodoki (Nyitra-m.) földbirtokos. (NAGY Iván II. 21.) A szöveg mellett a margón az 1723-as évszám olvasható.

16–20. sz. Erre az öt versszövegre ugyanaz jellemző, mint az első versesoportról mondottak. Kezdősorai és változataik:

16. *Meg jelentem panaszomat ...* Sok változata van, pl. *Szentsei-dk.* (BUDA-kiad. 108. l.), *Bocskor-kódex* (Erd. M. 1898 : 514.) stb.

17. *Az ki nem probalta meg sem gondolhattya mi legyen tilkon szeretni ...*

17a. *Ha jól gondolkoznal magadban szallanal ...*

18. *Légy jó egészben viragzó violam ...* Változata a *Komáromi énekeskönyvben.* (EPHK 1899 : 337.)

19. *Olyan vagyok kívánt hívem szerelmed langjatul ...*

20. *Menyél édes fecském induly hamarsagal ...*

21–23. sz. E három ének közül kettő AMADE Antal szerzeménye. Ennek verseit egyetlen kéziratos énekeskönyvben sem találtam, kiadjuk, GÁLOS Rezső, a családi levéltárban megtalált kéziratok alapján tette közzé szövegüket a *Régi Magyar Könyvtár* 40. kötetében. Az énekeskönyv 21. éneke a kiadvány 37. és 33. lapján olvasható két vers összevonása, a 23. ének a 36–7. lapon közölt AMADE Antal-vers.

24–34. sz. Egy kivételével más forrásból ismeretlen, a XVIII. század első felében keletkezett énekek csoportja. A 34. sz. éneket a másoló a lap közepén abbahagyta, a következő lapon új versesoportba kezdett.

35–51. sz. E versek legtöbbje máshonnan is ismert, itt fordul elő a legtöbb AMADE László-vers. (36–7., 40., 41–8. sz.)

52, 52a, 53. sz. A 2. kéz által beírt 3 ének közös jellemzője, hogy a *Kelecsényi-énekeskönyv*ön kívül csak a *Világi énekek és versek* c. kéziratban fordulnak elő.

68–71. sz. (8. kéz.) A 68. ének versfői: JVLIANA BOSANY. A BOSSÁNYI-család a XVIII. században Nyitra-megyében élt, a fentebb említett BERÉNYI Ádám egyik felesége BOSSÁNYI Julianna. A 69. és 70. énekek versfői: SIMONJ. A négy éneknek közös a stílusa, valószínű, hogy valamennyinek a szerzője SIMONI, akiről közelebbit nem tudtam megállapítani.

72–76. sz. (9. kéz.) A 73. sz. ének szerzője AMADE László. A többi ének stílusa erős AMADE-hatást mutat, versfőik is hasonlóan. 72.: SAVNEL, 74.: SAMEVL, 75.: SMAVE, 76.: SMAV. Egy szerző művei ezek; a versfők talán a Sámuel nevet rejtik.

Mellőzve a többi rész ismertetését, amely már úgysen adna újabb szempontokat, rátérhetünk a fentiek alapján az összeírás helyének és idejének meghatározására. Az énekeskönyvben levő néhány név (BERÉNYI Ádám, BOSSÁNYI Julianna) Nyitra-megyei nemesekkel azonosítható, az ajándékozó, KELECSÉNYI József, szintén Nyitra-megyei földbirtokos volt. Ugyancsak nyugatfelvidéki eredet mellett szólnak a kötet szlovák énekei és AMADE-versei. Nem annyira AMADE László 12 éneke, mert ezek országszerte ismertekké váltak, gyakran lemásolták, hanem a költő apjának, Antalnak két éneke (21. és 23. sz.). AMADE Antal költeményei egyetlen más kéziratos énekeskönyvben sem szerepelnek. Nyilván nem voltak népszerűek, csak szűkebb körben, az AMADE-család közvetlen környezetében ismerték azokat. Az összeírás ideje bizonytalanabb. A 16. lapon olvasható levél credetije feltehetően 1723-ban íródott, de mivel másolatába szép számmal csúsztak félreértések, néhány évtizeddel később írhatták a kötetbe. Az egész kötet összeírása azonban csak néhány évvel nyúlhatott át a század második felére. A kötet vége

felé van ugyanis egy alkalmi vers, mely úgy látszik, BARKÓCZY Ferenc esztergomi érsek haláláról szól, aki 1765-ben halt meg.

Bármikor történt is a leírás, a versanyag félreérthetetlenül a század első felében, AMADE működésének területén és nagyrészt az ő stílusában keletkezett, kivéve természetesen azt a XVII. századi részt, melynek jelentőségéről fentebb szóltam. Rokon ebben a már többször említett *Világi énekek és versek* című kézíráttal, melyet a *Magyar Könyvszemle* előző évfolyamában ismertettem. Ennek 26 éneke van meg a *Kelecsényi-énekeskönyvben* is, öt darab csak ebben a két énekeskönyvben szerepel. Különösen szembe-szökő a 2. kéz által másolt három ének csoportja.

AMADE méltatójának mindenekelőtt ezt a két kézíratos kötetet kell kézbevennie, ha képet akar kapni arról az elég széles körű költői gyakorlatról, amelyet környezetében folytattak. A magyar verselés történetének az a jelentős fordulata, mely az olasz és német gáláns költészet ritmikai formáinak és strófaszerkezeteinek meghonosításával a változatosság és gazdagodás egészen új lehetőségeit teremtette meg, nemcsak AMADE Lászlónak egyéni sajátja, hanem egy egész irányzaté.

STOLL BÉLA

Festetics György könyvtárosi instrukciója. A FESTETICS-család levéltára sok érdekes könyvtári és művelődéstörténeti adatot tartalmaz. Ott található az alábbiakban közölt *Instructio* is.¹

FESTETICS György gróf (1755–1819), kora haladó gondolkodású főura, katonai pályájának kényszerű megszakadása után,² kiterjedt kulturális tevékenységet fejtett ki.³ Az ő idejében, a felvilágosodás hatására a könyvtáralapítások megszáporodnak,⁴ kezdik jobban megbecsülni a könyvet mint a felvilágosodás egyik jelentős eszközét, és élénkül az érdeklődés a nemzeti nyelv és irodalom iránt.⁵ Az osztrák abszolutizmussal szemben visszavonulásra kényszerült vezetőréteg egy része a nemzeti művelődés terén találta meg tevékenysége színterét. Az alábbi könyvtári utasításban, melynek két azonos szövegű példányát őrizi a levéltár (de csak az egyik aláírt), jellemző bizonyítékát találjuk a XIX. század eleji felvilágosult főúr sokoldalú könyvtári tájékozottságának és ezirányú élénk érdeklődésének. Nem érdektelen az sem, hogy utasítását a bibliothecariusnak magyar nyelven adja meg.

Már 1792. július 6-án, az *Oeconomica Directio* felállítása után tartott első ülésen, FESTETICS György elrendelte a *Protocollum* magyar nyelvű vezetését, majd NAGYVÁTHY tanácsára a különféle utasítások elkészítését.⁶ Ismeretes, hogy NAGYVÁTHY a gazdaságokra vonatkozó *Instructióját*⁷ már 1795-re elkészítette.⁸ Nem tudjuk azonban, hogy 1808 előtt nem készült-e az alábbihoz hasonló rendszeres szabályzat a könyvtáros részére, — ezt a további kutatások fogják tisztázni — de tudunk arról, hogy már korábban is voltak alkalmi utasítások. Ilyen volt például a *Directio* 1793. évi 730. határozata, mely

¹ FESTETICS-család keszthelyi levéltára. 1/702. 1808. 1302. cs.

² SZABÓ Dezső: *A herceg Festetics-család története*. Bp. 1928. 223–262. l.

³ SZABÓ Dezső i. m. 262–294. l. és KLEMPA, Karl: *Die kulturpolitischen Bestrebungen des Grafen Georg Festetics*. Győr 1939.

⁴ LUKINICH Imre: *A magyar bibliográfiavírás első kísérletei*. Magy. Könyvszle. 1925. 10. l.

⁵ 1791: 16. és 1792: 7. tc.

⁶ *Directoratusi jegyzőkönyv 1792*. FESTETICS-család keszthelyi levéltára. 604. cs.

⁷ *Közönséges Instructio a Mlgos Tolnai Gróf Festetics György Királyi Kamarás. Uradalmában gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén kerestől*. 1795. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Quart. Hung. 1360.

⁸ Vörös Károly: *Nagyváthy János élete és munkássága*. 80. l. Kézirat.

szerint: *Rendeltetik, hogy Balassa Antal kancellista a Bibliothecára minden vigyázással legyen, azt minden héten ki Szellőztesse és gyakrabban poroztassa, Semmi féle könyvet parantsolat nélkül ki ne adjon és Senki Idegent a Bibliothecában bé eresztetni ne bátorkodjon.*⁹

A könyvtár állománya számban és értékben jelentősen növekedett, erről tanúskodik többek közt az, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc kéziratgyűjteményének legnagyobb része FESTETICS Györgytől származott.¹⁰ Ennek ellentmondani látszik az az 1807. december 13-i jegyzőkönyv, mely szerint a könyvtár állománya mindössze 6286 darabra rugott.¹¹

Az *Instructio* kibocsátását nyilván a fejlődő könyvtár korszerű gondozásának megalapozása indokolta.

Az *Instructio* bizonyos fokig már fennálló, kialakult gyakorlatot rögzíthetett. Az sem kétséges, hogy a „Bibliothecariusnak” egyéb feladatai is voltak a könyvtár kezelésén kívül. Ebben az időben az *Archivum* és a *Bibliotheca* még nem különült el élesen. A könyvtárt a levéltáros, vagy a secretarius (mint például BENYOVSZKY Péter, ki a már említett jegyzőkönyv szerint GRUBER Károly secretariustól vette át), vagy pedig leggyakrabban a grófi nevelők hosszú sora (PÉTERI TAKÁCS Józseftől PÁRKÁNYI József) kezelte.

Az *Instructio* végrehajtásának több bizonyítékát találhatjuk ma is az Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtárában. A könyvkötéseken kívül említésre méltó, hogy még az 1845-ben kezdett kölcsönzési naplóba (korábbi meglétéről nem tudunk) is bejegyzik eleinte: „*Reversalis mellett.*” Most is megvan a tizenkilenc, kötésén feltűnő számmal jelzett, „matériák” szerinti *Elenchus*. Megtalálhatók a „római numerusok” nyomai az „almáriumok”-on és a könyveken. Sajnos az *Instructio* első pontjában mellékletként jelzett *diariumok*-nak eddig még nem akadunk nyomára.

Az *Elenchusok* nyomtatott fejléce a következő rovatokat tartalmazza: „*Nrus. Currens. — Ordo Scrinii. — Opus impressum, Ms. aut adnexum. — Titulus integer, et editio. — Formatum. — Exemplaria quot, completa, incompleta, aut nondum consummata. — Enumeratio partium, tomorum, et voluminum. — Frusta, Compacta. — Compactura. — Reflexiones.*”

Ez a nyomtatvány korabeli. Abból viszont, hogy a 40×26 cm nagyságú, fekete bőrkötésbe kötött naplók gerincnyomásának szövege (sok helyen olvashatatlan) nem mindig egyezik meg a belső címmel, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy főlésszámú nyomtatvány lévén, a régi íveket, talán hibás írás vagy új rendezés következtében kiszakították és újakat kötöttek a táblákba, amit a 19. kötet állapota is igazolni látszik. Újrakezdték vezetni az *Elenchusokat*, és ezért feltételezhető némi eltérés az *Instructio* idejében volt szakrendtől, legalábbis a sorrendben, de talán a szakok neveiben is. Valószínű, hogy ezeket a szakrendi naplókat 1812 után kezdték vezetni, és a századforduló táján hagyták abba.

Az *Elenchusok* nyomtatott fejrésze feletti üres helyre beírt szakok a következők:

1. *Libri Philologici.* 2. *Miscellanea Hungarica.* 3. *Theologici.* 4. *Libri Juridici Universales.* 5. *Juridici Hungarici.* 6. *Libri Medici.* 7. *Libri Philosophici.* 8. *Libri Paedagogici.* 9. *Libri Militares.* 10. *Libri Historiae Naturalis.* 11. *Oeconomici.* 12. *Mathematici.* 13. *Historici et Geographici Universales.* 14. *Historici et Geographici Hungarici.* 15. *Miscellanea Universalia.* 16. *Genealogia et Heraldica.* 17. *Aestetici Universales.* 18. *Libri Historiae Litterariae.* [Ugyanebben még:] *Tabulae Geographicae.*

⁹ *Directoratusi jegyzőkönyv 1793.* FESTETICS-család keszthelyi levéltára. 605. cs.

¹⁰ KOLLÁNYI Ferenc: *A Széchényi-országos-könyvtár megalapítása.* Magy. Könyvszle. 1902. 225. l.

¹¹ FESTETICS-család keszthelyi levéltára 1/1223. 1807. 1302. cs.

19. *Repertorium Librorum Miscellaneo Universalium*. [Ennek a kötetnek íveit kitépték, csak a táblája van meg.]

Az *Instructiót* az alábbiakban szó szerint közöljük.

„Instructio

Melly a Bibliothecariusnak a Könyv-Tár rendbe szedésében, és jövődöbéli könyvek Manipulációjában Út mutatásul ki-adattatik.

1° A Bibliothecarius a Könyv Tárban, az ide mellékelt Tabellák szerint két Diariumokat fog vezetni, melynek egyikében nem csak a könyvek és manuscriptumok, hanem ezen felül mindenféle Mappák, Delineatiók, Képek, és musikaliák és egyebek akár mi névvel nevezendők, amellyek tudni illik Conservatio végett a Könyv Tárban bé adatnak, rendessen naponként irattassanak bé, másik Diáriumban pedig, azon Könyvek, Manuscriptumok és egyebek, a melyek vagy az én különös, vagy Plenipotentarius és Inspector Urak[na]k Commissiói, vagy pedig Directionalis determinatio mellett, mindazon által Reversalisra a Könyv Tárból ki-adattattak, igazán és hasonlóképpen minden nap fel jegyeztessenek. Ugyan azért is

2° Semminémű szín alatt, Commissio nélkül, a-vagy a Directionak különös Determinatióján kívül, annyival inkább az ellen a Bibliothecariusnak vagy Könyvet, vagy akár mit egyebet ki adni szabad ne lészen. Mivel pedig gyakorta meg történik, hogy kivált a Georgiconi professoroknak a Könyv szükséges lévén, sem én ide haza nem vagyok, és magam Commissiót nem adhatok, sem pedig a Professor Urak a Directionak Determinatióját, mivel egy héten csak egyszer tartatik Sessio, el nem várhatták, az illyes esetekben Professor Urak Plenipotentarius és Inspector Urak által alá irandó Commissiót tartoznak váltani, és a Bibliothecarius egyedül ezeknek, nem másnak Commissiójára adhattya ki a kívántt könyveket az illető Professorok[na]k. Ezen felül pedig Szükségessé képpen meg kívántatik, hogy akár a magam tulajdon Commissiója, akár a Directionalis Determination, akár pedig a Plenipotentarius és Inspector Urak által együtt adandó, és a Könyv-Tárban conservalandó, Commissiókon kívül a Bibliothecarius attól, a kinek valamit a Commissióknak vagy determinatióknak következtében ki-ád, mindenkor irott Reversalist, amelyben a Datum is ki legyen téve, vegyen, hogy azzal is minden esetben a ki-adást meg bizonyithassa.

3° A mi a Könyveknek és Manuscriptumoknak Lajstromba vagy Elenchusba való szedését illeti: hogy különösen mind a Könyveknek, mind pedig a Manuscriptumoknak az egész száma tudva legyen, szükséges két köz számot, az első számtól folyvást vezetni, úgy hogy az egyik Ordinarius Numerus a Könyveknek, a másik pedig a Manuscriptumoknak mennyiségét jelentse. — A Könyveknek Ellenchussait továbbá, az alább meg írt mód szerint kell materiákra avagy Tárgyakra fel osztani, s úgy tisztán által iratni, minden Materiát különös Betűvel, avvagy Római Számokkal, és minden Könyvet az Ordinarius Numeruson kívül különös Lajstrombéli Számmal meg jegyezván úgy, hogy az elenchusoknak felosztására alább a következő pontban meg határozott Materiáknak adandó Betűk, avvagy Római Számok, mind az illető Lajstromokban mind egyik Tárgyra nézve, rendesen bé irattassanak, mind pedig az Almáriomokra, a melyekben ez, vagy am az tárgybeli Könyvek tartatni fognak fel ragasztassanak, mely azon okból is szükséges, hogy a midőn valamely Könyv kerestetik, látván az Elenchusban annak betűjét, vagy Római számát, az Almáriumra-is, amelyben az tartatik könyebben reá lehessen akadni.

- 4° Minthogy pedig a Könyv-Tárban a Könyveknek számban való Tartása azt kívánja, hogy nem csak a fentt irtt Diarium és Elenchusok, hanem ezen felül egy Generale Inventarium is legyen a Könyv Tárban, mely szerint a kívántató Inventatiók annak idejében meg tétethessenek, szükséges leszen, hogy az egész Könyv Tárnak, az Elenchuson kívül, még egy közönséges Inventarium készítsen, melyben mind a Könyvek, Manuscriptumok, mind Mappák, delineatiók, Képek, Musicaliák, nevezetesebb a Bibliothecába' conservatio végett, bé adott szerek, egy szóval mind azok, mellyek abban tartatni szoktak fel jegyeztessenek, hogy azokat akár adandó Resignatio alkalmatosságával, akár pedig a ne talán általam rendelendő Inventatio idején mindenkoron az Inventarium szerint, számban venni, és nehézség nélkül újra inventálni lehessen.
- 5° A Tárgyaknak felosztása a Könyv-Tárban tizenkilentz Materiákra defigáltatik, melly tizenkilentz Materiákból itten in Extractu 16 út mutatásul ki-adatik, hogy a szerint a könyvek Elenchusokra felosztassanak.
- 6° Ezen 16 Tárgyakon kívül, még három fel-osztások lesznek úgymint :
- a) A Magyar Országai Historiát, Geographiát, és Diplomatiát. —
 - b) A Magyar Országai Törvént, Törvényes dolgokat Politikát, és Statisticat, és
 - c) A Magyar Országai Litteraturának elegyes részét tárgyazó Könyvek ; és így ezen utolsó három rendbéli Tárgyakra fel osztandó Könyvek, tsupán tsak a Magyar Bibliotheca nevezete alatt fognak manipuláltatni, ezekhez értvén nem tsak azon könyveket, amellyek Magyar Országról és ahoz tartozandó részekről, avagy Magyar s Erdély Országai dolgokról, Német, Magyar, Deák és más nyelveken irattattak, hanem minden magyar nyelven akár mi némű dolgokról irtt könyveket is, és Manuscriptumokat. Ezekhez képpest tehát :
- 7° Mindenestül 19 particularis Elenchusokat kell készíteni, a mellyekben az Ordinarius Numeruson, és Lajstrombéli Számon és Betün vagy Római Számon kívül, minden Könyvnek a Materiáját is röviden, de értelmessen szükséges által írni, úgy hogy azokból minden Könyvre nézve, világosan ki lehessen látni a Szerzőt, a Dolgot amiről ír, a Nyomtatásnak helyét, s esztendejét, a Könyvnek Formátumát, és részait, és ezen 19. particularis Elenchusok fognak szolgálni, az egész Könyv Tárnak Fudualis Conscriptiojául, a Lajstrombéli Számokból pedig ki fog tétteni, hogy mind egyik Elenchusban hány Könyv vagyon bé írva, azért is meg-kívántatik, hogy az első pontban említett Diariumból, a mellyben tudni illik a Könyvtárban gondviseles végett, időről időre bé adandó Könyvek naponként fel-jegyeztetnek, minden Könyvek manuscriptumok és egyéb Scientificumok, az illető Elenchusokban rendessen által irassanak. —
- 8° A Mappák, Modellák, Képek, Musicaliák, és egyéb Tudományos állapotok, ha azok nyomtatásban vagynak a könyvek közé, ha pedig kézzel irattattak a Manuscriptumok között az ordinárius szám szerint folyvást számláltassanak.
- 9° A Jénai Literatura ujságot, a Salzburgi Medica Chyrurgica Ujságot, és egyébbb tudósabb ujságokat, a mellyeket én esztendőnként járatni szoktam, de egyébbb képen a többi ujságokat is a Bibliothecarius szorgolni, és gondviseles végett össze s rendbe szedni tartozik. —
- 10° Mivel a Könyv-Tárnak többszöri által-változtatása által némelly héjjánosságok-is vagynak a Könyvekben, és mivel a Könyvek bé szerzésének prenumeratiók által folytatása is némelly kor félen maradt, s így talám számossabb Könyvek hibáznak, rész szerént pedig mancumok, szükséges hogy az illyes héjjánosságok, a Bibliothecarius által feljegyeztessenek, és azon jegyzés a Directionnak bé adasson, egyszersmind pedig a hozatandó Könyvek Consignatiojában is fel

jegyeztessenek, hogy a héjjános Könyveknek ki pótolása irántt, szükséges rendelés tétethessen. —

- 11° Minthogy a Georgikonbéli Professoroknál leg több Könyv szokott kint heverni, hogy tehát az illyes Könyvek sok időkiig a Professoroknál ne rongáltassanak, az esztendei Praelectióknak végével, t. i. September Hónapnak elején, minden azon Könyveket, melyeket Esztendő által a Könyvtárból fentt irtt mód szerint ki vettek, vissza kell szedni, nem külömben másoknál is leg fellyebb három hónapnál tovább semmi féle könyv ne hagyattasson, hanem el telvén a három hónapok, hogy a dolog feledékenységbé ne mennyen, a vissza adás sürgettessen és eszközöltessen.
- 12° Valamint semmiféle idegent az én hirem és engedelmem nélkül a Könyv Tárbán bé-vezetni, vagy bé botsajtani szabad nem lészen : úgy égő gyertyával a Könyv Tárbán való bé menetel a tűz veszedelme miatt hasonló képpen tiltatik.
- 13° A Bibliothecának tisztogatására nézve szükséges hogy a Nap bé ne süssön, a portúl leg alább minden hónapban egyszer, vagy amint legjobbnak s alkalmatossabbnak fog láttatni ki tisztogattasson, a szellő járja, de a Könyvek a Nedvességtúl mentek legyenek, erre való nézve a többszöri Szellőztetés, azon részről a honnét a Nap bé süt, az ablakoknak bé tsinálása a Könyveknek a Portúl való tisztogatása, és a nedves Levegőnek el-távoztatása erántt való szorgalom különösen ajánlatik. Ugyan azért is a' Könyveknek ki-porozására és a Könyv-Tárnak ki-tisztogatására addig is mig egy különös ember, mind ezen végre, mind pedig az Archivumnak és Directionalis Cancelláriának s egyebeknek tisztogatására rendeltetni fog, az Udvari Tisztartótúl, és Ménes Mestertúl kelletik embert kérni ; a könyvek ki-tisztogatása és ki-porozása mindazonáltal mindenkor a Bibliothecarius jelen-létében történjen.
- 14° A Könyveknek bé-köttetése 3 Classisra osztatik fel, az első Classis a leg közönségesebb bé-köttés, melynek formája fog defigáltatni, a másik Classisba jönnek a diszesebb bé kötések, az ugy nevezett *Franczia Compacturák*. Ezek szerint tehát a mennyire a Keszthelyi Könyvkötő jó, s alkalmas munkát tehet, ezután is esztendőnként 400 ftig való bé kötések lehet tétetni. A bé kötésnek 3^{dik} Classisában pedig jönnek azon könyvek, a melyek a különös editiók kedvéért, leg szebb, s leg diszesebb bé kötetést érdemlenek, melyek erántt mindenkor szükség elébb a Directionál írásbéli jelentést tenni, hogy onnét a rendelés ki-adathasson.
- 15° A Bibliothecarius minden hónapnak a végénél a Könyv-Tárrúl a Directióhoz írásbéli Tudósítást tartozik tenni, amellyben a Bibliothecában a Könyvek körül elő fordúlandó környül állásokat, s egyéb maga reflexióit világossan elő adja, és abban mindenkor különösen meg jegyzi, hogy a multt hónapban, a'mellyre a Tudósítás szolgálni fog, hány könyvvel szaporodott a Könyvtár, és kinek mit? s hány könyvet adott ki a Könyv-Tárból erga reversales, Commissiones? a ki-adott könyvekből pedig kitúl mit, és hány darabot vett vissza? és hány és milyen könyveket köttetett bé? s mitsoda Compacturában?

Ezen fentt elő adott 15. pontokban foglalt rendszabásokat tehát a Bibliothecarius időről időre és pontról pontra meg-tartani, s a Könyv-Tárnak Manipulációját serényen folytatni köteles lészen.

Költt Keszthelyen Juliusnak 20^{kán} 1808^{dik} esztendőben.

Groff Festetits György"

KOSTYÁL ISTVÁN

Don Quijote. Nem sokkal azután, hogy a *Don Quijote* első része megjelent, egy ismeretlen, álnév mögött meghúzódó szerző folytatást írt a regényhez valószínűleg azzal a szándékkal, hogy nevetségessé tegye CERVANTES, és csökkentse művének sikerét.¹ Regényének hamarosan elkészült második részében CERVANTES szellemesen és fölényesen kivédte ugyan e durva támadást, de hősenek, Don Quijoténak mégis életébe került az incidens: az író parancsára távoznia kellett az élők sorából, hogy soha többé senki ne élhessen vissza nevével és dicsőségével. CERVANTES még ezzel sem elégedett meg: a teljes biztonság kedvéért a könyv utolsó lapjainak egyikén még egy halotti bizonyítványt is kiállíttatott a falu jegyzőjével, nehogy valaki „... hamis úton megint feltámassza Don Quijotét s a végtelenségig folytassa hőstetteinek történetét... Mert Don Quijote csupán az én számomra jött a világra, és én az ő számára.”² Egy szép tanulmányában Thomas MANN szemrehányást tesz az írónak Don Quijote korai haláláért, és mosolygós nehezteléssel féltékenységből eredő irodalomtörténeti gyilkosságot emleget.³

De hiábavalónak bizonyult CERVANTES minden óvatossága. Don Quijote története nem zárult le azzal, hogy ő letette a tollát. Sőt, mintha minden addiginál nagyobb kalandok vártak volna rá az eljövendő évtizedek, évszázadok folyamán. Osztoznia kellett nagy művek nagy hőseinek sorsában, abban, hogy az egymást követő korok újra és újra föltámasztják, más és más alakban újateremtik, saját képükre formálják őket. A spanyol puszták szélmalmai ellen vívott küzdelme óta sok sivár kor, sok reménytelen nemzedék érezte már maga mellett a manchai hőst, távoli vágyakért, tűnő reményekért folytatott kétségbeesett, nevetségbe fulló küzködéseiben. Don Quijotének ezt az utóéletét már-már fontosabbnak, igazabbnak érezzük, mint a regényben leírt kalandokat, és szeretnénk nyomon követni a hőst attól a pillanattól fogva, hogy először lépett ki a könyvek gyűródő lapjairól, hogy ezután az olvasó, az olvasók, korok, társadalmak tudatában, vágyaiban, emlékezetében éljen tovább. Ma talán már CERVANTES sem tiltakozna ez ellen a kísérlet ellen. Tudná, látná ő is, hogy mint egyetlen más mű sem, így a *Don Quijote* sem mutatta meg egy embernek, egy bizonyos kornak, egy társadalomnak sem a maga teljes valóját, minden gazdagságát. Talán még saját írójának, megteremtőjének sem. Róla is csak úgy kaphat az ember teljes, gazdag tónusú képet, ha sikerül a feledésből kibontania, és — akárcsak a színes nyomáznál — egymásrahelyeznie azokat az önmagukban egyszínű, homályos körvonalú képeket, melyek a különböző korok, emberek lelkében rajzolódtak ki róla.

De vajon föl lehet-e eleveníteni ezeket a képeket, vajon nyomon lehet-e követni egy irodalmi mű, egy irodalmi hős metamorfózisainak hosszú sorozatát? Bizonyára nem mindegyikét, és talán egyikét sem minden részletében. A kutatónak az összes lehető eszközt meg kell hát ragadnia akkor, mikor az emlékezet felszínére akarja hozni egy mű múltba, feledésbe merült élettörténetét. Kritikák, széljegyzetek, előszavak, fordítások, átdolgozások és az írott dokumentumok minden egyéb fajtája mellé így kerülnek új anyagként és eszközként a képzőművészeti emlékek, s ezek között elsősorban az illusztrációk. E rövid cikk, — melyben a *Don Quijote* utóéletét kísérreljük meg fölvezetni, — alkalmas lesz talán arra is, hogy némi fogalmat alkossunk magunknak arról, miként segítheti az illusztrációk vizsgálata egy irodalmi mű koronként változó mondanivalójának rekonstruálására irányuló munkánkat.

¹ Ez az úgynevezett *ellen-Don Quijote* 1614. július 4-én jelent meg. Máiig is kiderítetlen, hogy kit rejt a címlapon feltüntetett álnév: Alonso FERNÁNDEZ de Avellaneda.

² *Don Quijote*. II. rész 74. fejezet.

³ Thomas MANN: *Meerfahrt mit Don Quijote*. 1934. (Leiden und Grösse der Meister.)

Saját kora a lovagregények paródiájának tartotta Don Quijote történetét, és elsősorban a fantasztikus, groteszk jelenetek komikumát élvezte benne. CERVANTES legfeljebb a művelt irodalmi köröktől várhatta volna regényének teljesebb megértését, belső értékeinek méltatását, de író barátai és versenytársai egyaránt ellenszenvvel, durván ellenséges kritikával vagy agyonhallgatással fogadták munkáját. E méltánytalanságért bizonyára az sem kárpótolta teljesen az ekkor már öregedő, leverő nyomorban élő író, hogy regénye az olvasóközönség széles rétegeinél nagy sikert aratott. Pedig a siker szokatlanul nagy volt. Már az első évben hat kiadásra volt szükség, s hamarosan egymást követték a fordítások;⁴ egy-két évtized alatt európaszerte népszerűvé, olvasottá vált.

A fordítások mellett hamarosan egyre nagyobb számban jelentek meg az átdolgozások: a regény egyes jeleneteiből, fejezeteiből novellákat, szindarabokat, operákat, elbeszélő költeményeket írtak.⁵ A XVII. és XVIII. század főúri udvarainak és irodalmi szalonjainak közönségét például elsősorban a gáláns jelenetek és pásztortörténetek érdekelték, úgyhogy ennek az ízlésnek megfelelően az ekkor készülő átírásokban Don Quijote mint szellemes, elegáns, a széptevés bonyolult kódexét kitűnően ismerő spanyol hidalgó jelenik meg, kit kedvesen mulatságossá enyhített kalandjai csak még vonzóbbá tesznek a hölgyolvasók szemében.

A felvilágosodás százada mindenben, és így a népszerű *Don Quijote*-ban is elveket, gondolatokat, filozófiai és erkölcsi mondanivalót keres. Nem szórakoztató, mulatságos kalandok pusztá sorának, hanem egy elv, egy gondolat jelképes kifejezésének tartják már, s az Értelemnek, a Józan Észnek a zavaros, misztikus hiedelmeken aratott győzelmét ünneplik benne. A korabeli illusztrációk is erről az új, filozófikus *Don Quijote*-felfogásról tanuskodnak. Az itt bemutatott képen például Don Quijote halála látható, amint a felhőkben lebegő Bölcsesség Istennője éppen elújí mellőle a Bolondságot.⁶ (1. kép) — Ugyan-ebben a korban még más Don Quijote képek is kialakulnak. Megjelenik egy szentimentális érzékenyült Don Quijote, és ekkortájt válik a híres spanyol lovag — a kor polgári ízlésének megfelelően — erkölcsjavító drámák, erényes vígjátékok hősége is.⁷

A nagy fordulatot a romantika hozza *Don Quijote* utóéletében. A romantikus nemzedékek is jelképesnek érzik a regényt, csakhogy ők már nem elvont gondolatok, teóriák, hanem egy emberi sors vagy általában: az emberi sors szimbolumát fedezik föl benne. Saját magukra ismernek *Don Quijote*-ban, aki így a romantikus fantázia tettvágy, az eszményekért való küzdés jelképévé, hőssé, lángésszé magasztosul. Hőssé,

⁴ Az első fordítások megjelenése: angol 1612–1620; francia 1614–1618; olasz 1622–1625; német 1683. A regény népszerűségére vonatkozó néhány adat: 1937-ben összesen 1369 kiadást tartottak nyilván, ebből 431 spanyol, 285 francia, 241 angol, 117 német stb.

⁵ Néhány a fontosabbak közül:

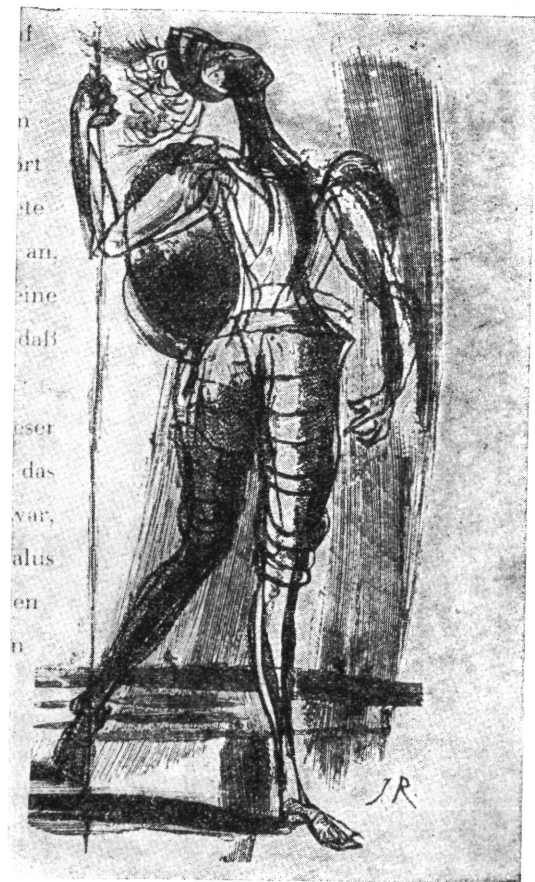
FLETCHER and SHAKESPEARE: *The History of Cardenio*. 1610 és 1620 között. Megjelent Londonban, 1653-ban. PICHOU: *Les folies de Cardenio*. Tragicomédie. 1628. SOREL: *Le Berger extravagant*. Paris 1628. SUBLIGNY: *La fausse Clélie*. Histoire française, galante et comique. Amsterdam 1671. D'URFÉY and PURCELL: *The comical History of Don Quixote*. Opera. XVII. század. DANCOURT: *Sancho Pança gouverneur*. Comédie en vers. Paris 1711. FAVART: *Don Quichotte chez la duchesse*. Ballet comique. Paris 1743. MELI: *Don Chisciotte e Sancier Panza*. 1786. (Elbeszélő költemény.)

⁶ Charles-Antoine COYPEL (1694–1752) metszete a XVIII. század elejéről. Hasonló felfogású művek nagy számban találhatók a XVIII. századi kiadásokban. Például a következőkben: *Les principales aventures de l'admirable Don Quichotte*... La Haye, P. de Hondt, 1746. E kiadásban 31 metszett tábla van COYPEL, PICART LE ROMAIN, BOUCHER, LE BAS, TRÉMOLIÈRES és mások tervei alapján.

⁷ Például: *Don Quichotte à Paris*. Paris 1804. (Roman de mœurs.)

1. A barokk kor allegórikus Don Quijotéja.
(COYPEL metszete)

2. A dekadencia fáradt, réveteg Don Quijotéja.
(REINER Imre fametszete)

kinek szükségszerűen el kell buknia egy gonosz, kicsinyes nyárspolgári világban. Az ő szemükben már nem komikus, hanem megrázóan tragikus Don Quijote sorsa.

„Nincs szomorúbb könyv, én nem ismerék,
S legszomorúbb, hogy mosolyogni kész;”

— írja róla BYRON.

A romantikusok komor Don Quijote-képe később még sötétebb tónusokat kap. A századvégi, kifáradó polgári nemzedékek már általában az emberi sors tragikumának, minden emberi törekvés reménytelenségének szimbolumát látják benne. TURGENYEV nyomán Hamletet állítják vele szembe, s úgy érzik, hogy e két hős kiegészíti egymást, hogy kettőjük sorsában feloldhatatlanul lezárult az emberi lét tragikus köre. Lám, Don Quijote mindent mert, mindent megpróbált, és mégis el kellett buknia. Hamlet pedig hiába tudja jóelőre, hogy minden szándék eredménye kétséges, és minden tett eleve reménytelen: a kételkedés, a tettől való menekülés is végül csak a bukáshoz vezet. A tragi-

3. A céltudatos, bátor, idealizált Don Quijote. (KUKRÜNIKSZÜ akvarellje)

kumnak e két végétét érdekes módon egyesíti az itt bemutatott kép,⁸ (2. kép) melyen Don Quijote már nem a romantikusok kétségbeesett, de mégis titánként harcoló hőse, nem Doré illusztrációinak bátor és harcias lovagja : Don Quijote páncéljában és fegyverzetében itt már egy érzékeny, tétova, tette képtelen Hamlet áll. A spanyol lovagra legfeljebb az alak néhány enyhén groteszk vonása emlékeztet, de itt már ezek sem az erőteljes cervantesi öngúnyra, vidám életkedvre utalnak, hanem csak azt jelzik, hogy a fáradt, kiábrándult modern ember már Hamlet tragédiáját, önmaga tragédiáját is csak a kételkedés finom iróniájával tudja nézni. Magányra és céltalan tétlenségre kárhozottatott nemzedék, mely a polgári fejlődés mellett és ellen egyaránt képtelen volt kiállni, harcolni, és így az ember saját, magányos sorsának önmagában megoldhatatlan problematikájába bonyolódott, kényszerült bele.

Boldogabb és szerencsésebb a két háború közt élő haladószelemű értelmiség, mert előtte a társadalmi tett lehetősége már megnyílt. Hitet, célt, közösséget találtak, s így számukra Don Quijote sem tragikus szimbólum többé. Igaz, hogy Don Quijoténak, a hősnek, az egyénnek el kell buknia, de az egyén bukásánál fontosabb a közösség ügyének a győzelme. Az önzetlen társadalmi tevékenység és a szakadatlan forradalmi harc szükségességének tudatában vállalja ez a nemzedék az esetleges kudarc és nevetségessé válás veszélyét, s vállalja — RADNÓTI Miklós szavaival — a Don Quijotéval való közösséget :

„Hőbortos volt, akár mindannyian,
kik többre s jobbra vágyunk itt e földön.”⁹

És ezzel már saját korunkhoz érkeztünk el. Feladatunk itt nehezebbé válik. Az eddigiekben minden korszakból csak egy Don Quijote-képet emeltünk ki, mindig azt, mely az adott időszakra a legjellemzőbbnek látszott. A jelenről szólva módszert kell váltanunk, mert sorsuk, helyzetük, reményeik vagy reménytelenségük szerint más és más Don Quijote-kép él a különböző emberekben, társadalmi rétegekben, csoportokban, s ma még a képek mindegyike egyformán fontos a kort fölmérni akaró számára. Hogy az utánunk jövők melyiket látják majd legjellemzőbbnek e korszakra, aligha lehetne ma eldönteni. Meg kell elégednünk a legfontosabbak egyszerű felsorolásával.

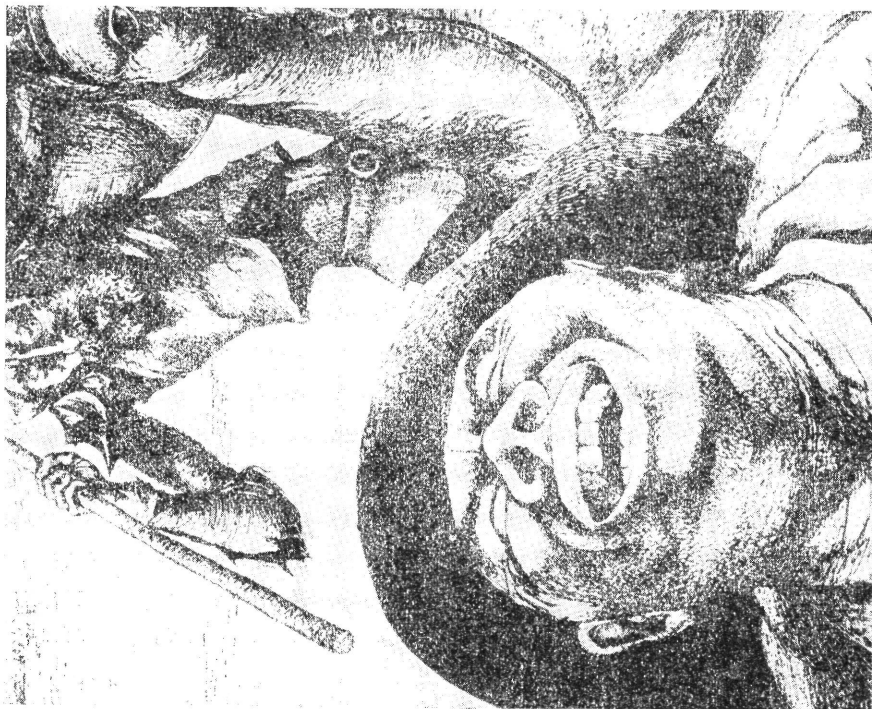
A nagy gazdasági és társadalmi átalakulásért dolgozó ország művésze a hivatalos ideológiának és esztétikának megfelelően a küzdeniakarást, a bátorságot, a hősiséget hangsúlyozza Don Quijote jellemvonásaiban. A regény 1954-ben megjelent, moszkvai kiadásának illusztrációin¹⁰ egyetlen komikus vagy groteszk vonás sem torzíttja el Don Quijote komolynak és fenségesnek rajzolt alakját. Humor is csak alig-alig rezdül e képeken. (3. kép)

Azok ellenben, akik nem találták, vagy nem találhatták meg a társadalmi küzdelmekben saját sorsuk megoldását, nem látják ilyen pozitív hősnek Don Quijotét. Bennük tovább él a dekadencia nemzedékének fáradt, reménytelen, erőtlén Don Quijote-képe. Vagy egy minden eddiginél borzalmasabb látomás alakul ki bennük egy olyan hősről, talán már nem is hősről, csak emberről, aki reménytelenül, megfélemlítve harcol egy durva, közömbös, félelmet keltő világgal szemben. Mintha a romantikusok Don Quijote-elképzelése éledne itt újra föl, csak hogy egy lényeges változással : a romantikus nemzedék legalább Don Quijotében, legalább önmagában hitt, és tragikusnak, fenségesen

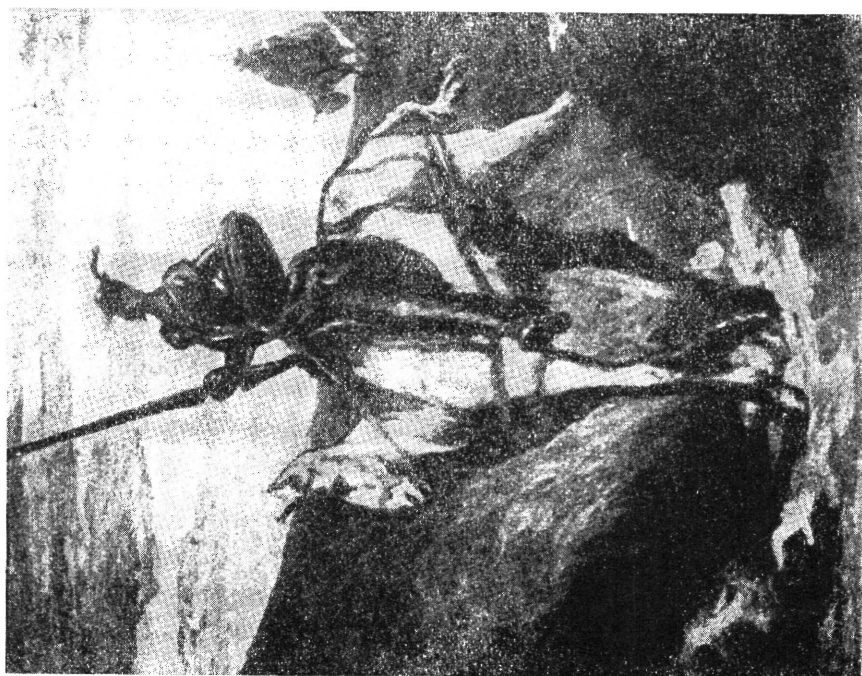
⁸ REINER Imre fametszete. (CERVANTES : *Szenen aus Don Quijote*. Übers. von L. TIECK. Mit Holzstichen von Imre REINER. Basel 1941.)

⁹ RADNÓTI Miklósnak a *Don Quijote* ifjúsági átdolgozásához írt záróverséből.

¹⁰ CERVANTES : *Don Kihot*. Perev. N. LJUBIMOV. Ill. KUKRNIKSZŰ. Moszkva 1953 — 54.

5. A XX. században: Sancho Panza
(Lina de FREITAS fametszete)

4. A XIX. században: Don Quijote
(DAUMIER festménye)

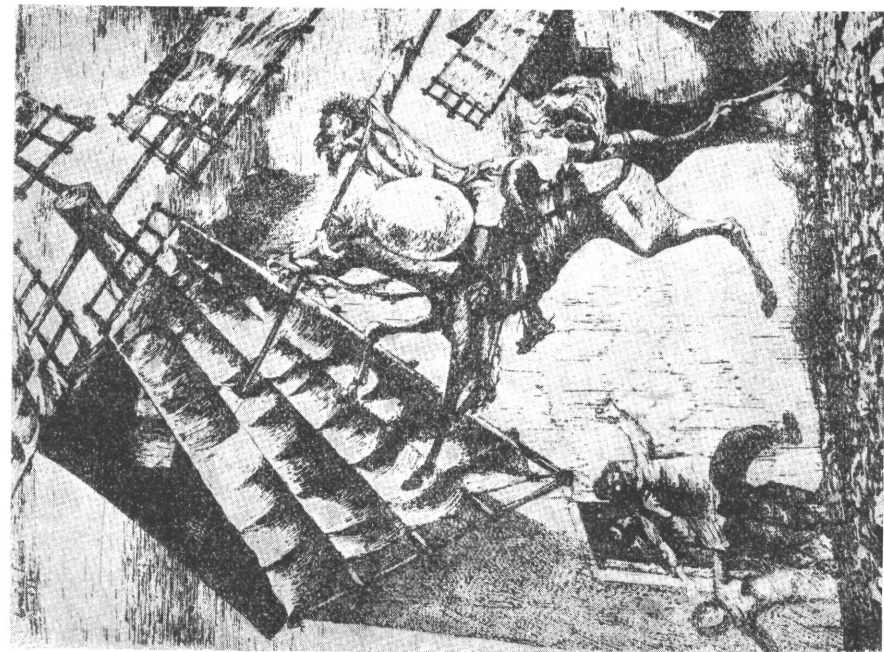
nagynak érezte a reménytelen küzdelemben elbukó hőst. Ez a mai Don Quijote azonban már nem hisz a tragikus hős fenséges pátozában. Megváltoztak az erőviszonyok a küzdő egyén és a tömeg közt: Don Quijote és Sancho Panza helyet cserélt. Lám DAUMIER gyönyörű festményét még Don Quijote fenséges-szomorú alakja tölti be (4. kép), míg Lima de FREITASnak, a neves portugál festőnek most, 1954-ben készült képén Don Quijote már a háttérbe szorult, ahonnan riadt tehetetlenséggel mered egy röhögő, durva, legyőzhetetlenül nagy Sancho Panzára. (5. kép) Az egyén és a világ küzdelméből tehát a célt és közösséget nem találó mai ember már nem a tragikus elbukás pátozának felemelő érzését éli át, hanem a megfélemlítettségnek, az iszonyatnak, a rémületnek a kinját. DORÉ és FREITAS szélmalom-harc illusztrációját összehasonlítva jól lemérhető ez a különbség, ez a változás. DORÉ képén a spanyol lovag hősi, nagyszerű lendületben bukik el, (6. kép) — míg FREITAS képe már csak iszonyatot, rémületet, megtorpanást fejez ki. (7. kép)

A kiutat keresők nevében Salvador de MADARIAGÁT idézzük. Egy 1948-ban írt tanulmányában,¹¹ MADARIAGA a TURGENYEV óta oly sokat emlegetett Don Quijote — Hamlet párhuzamot eleveníti föl, csak hogy az ő számára már nem olyan egyszerű a megoldás mint annak idején TURGENYEVnek volt, aki Hamletben az önző, csak magával törődő individualista embertípust látta és ítélte el, míg Don Quijotében az altruista, eszmékért embertársaiért mindig küzdeni kész hőst ünnepelte és állítja követendő, követhető példaként. MADARIAGA már nem hisz abban, hogy elsősorban vagy kizárólag jó-rossz emberi tulajdonságokon múlik az ember, a társadalom boldogulása, boldogsága. A bajok okát és megoldását a társadalmi rendszerekben, a társadalom fölépítésében, a társadalom és az egyén viszonyában keresi.

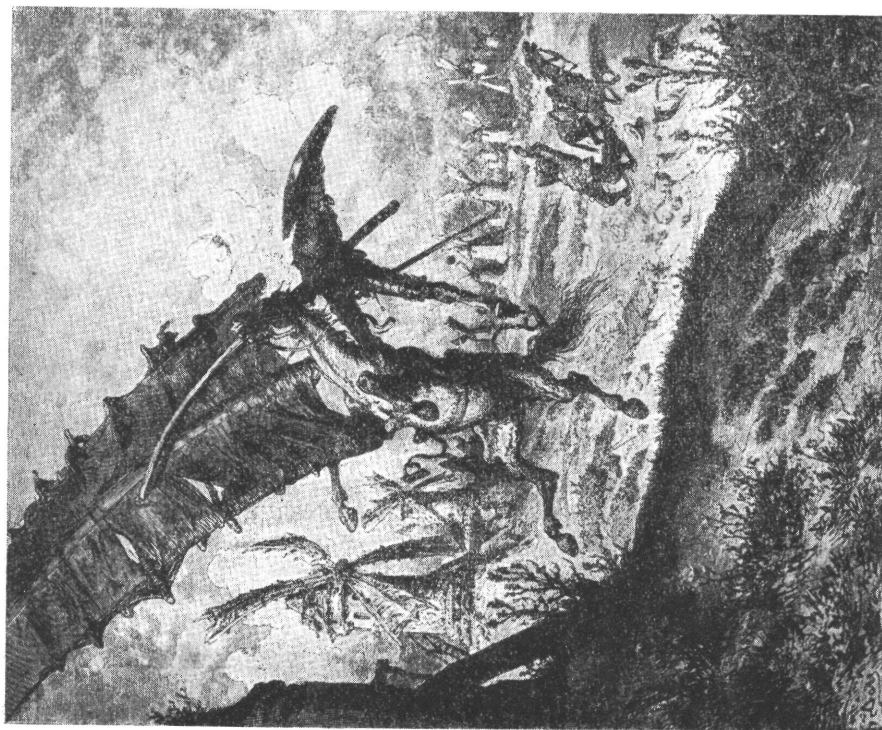
Don Quijote és Hamlet helyzetében ő is két ellentétes, végletes emberi helyzetet, sorsot lát. Hamlet esetében — írja — a társadalomnak az egyénre súlyosodó nyomása túl nagy. Az élni, szabadon élni akaró embert, Hamletet, a társadalom zsarnoki erővel kényszeríti céljainak szolgálatába. Hiába vergődik az ember, hiába akarja kivonni magát a jogtalannak, helytelennek hitt és túlzott társadalmi kötelezettségek alól: a társadalom kényszerítő hatalma nagyobb, mint az ő ereje. Hamlet akarva nem akarva kénytelen végül is engedni a bosszúállást követelő társadalmi hagyománynak, parancsoknak, és ezzel egyúttal kénytelen föláldozni saját szabadságát, elveit, eszméit, életét. — Az egyén és a társadalom közti erőviszonyok végzetes eltolódásának áldozata Don Quijote is, csak hogy az ő esetében nem túlerős, nem túl nyomasztó, hanem ellenkezőleg: túl gyenge, túl ritka a társadalmi atmoszféra. Az életre, tetterre vágyó egyén itt társadalmilag szinte légüres térben él. Don Quijote tenni, szolgálni, segíteni, a társadalomért élni-halni szeretne, de hiába: nincs ki ellen küzdenie, nincs miért és nincs kiért küzdenie. A társadalom ellenségei helyett csak szélmalomokkal akaszzkodhatik össze, és közösség, társadalom helyett csak az egy Sancho Panza figyel arra, amit életről, kötelességről, szabadságról beszél. Nevetséggé válik minden becstelen és hősi tennivágyása egy olyan társadalomban, melyben egy szűk uralkodócsoport kisajátította magának a társadalom irányítását, s megfosztott embert és társadalmat attól a jogtól és lehetőségtől, hogy beleszólhasson saját életének, saját sorsának irányításába, intézésébe. Az ilyen társadalomban Don Quijote és minden tenni, küzdeni vágyó ember fullasztó, légüres térben kínlódik.

Mindkét esetben tragédiához, tragikomédiához vezet az ember sorsa. Hamletet a szörnyű társadalmi nyomás befelé fordítja, önmagábakényszeríti, megbénítja, életét az emberi létet értelmetlenné teszi. Don Quijote pedig a tett, a hasznos társadalmi tett lehetetlensége miatt válik nevetséggé és reménytelenné és örültté. A jelen korszakban

¹¹ Salvador de MADARIAGA: *On Hamlet*. London 1948.

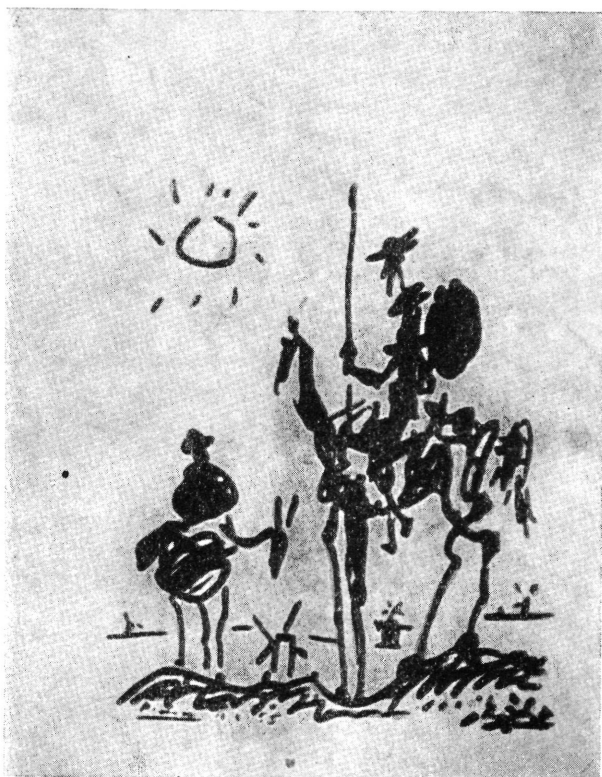
7. XX. század: Tanácstalanság és tehetetlen rémület.
(Lima de FREITAS fametszete)

6. XIX. század: Heroizmus és tragikus pátoasz.
(Doré metszete)

általánosnak és tipikusnak érzi a cikk írója e két emberi sorsot, de konklúziójában mégis bizakodó. Hisz abban, hogy ember és társadalom, jog és kötelesség, szabadság és társadalmi kötelezettségvállalás közt megtalálható a helyes arány, megteremthető az egyensúly.

Hisszük, hogy valóban efelé haladunk. De hány harcot kell még megvívnia Don Quijoténak a világgal, Hamletnek önmagával, hogy célhoz érjünk. Akkor majd, dolguk

8. PICASSO rajza

végeztével, visszatérhetnek mindkettőn oda, ahonnan elindultak: Don Quijote lehet újra az egyszerű, hóbortos spanyol lovas, aki mulatságos kalandjaival sok örömet és vidámságot szerez olvasóinak; és Hamlet lehet újra egyszerűen egy izgalmas és fordulatos dráma hőse, kinek egyetlen s legfőbb gondja az, hogy szép gondolataival, szellemes szójátékaival ámulatba ejtse a nézőket, és ügyes taktikával, örültség színlelésével horogra kerítse a gonosz királyt. — De mindez még nagyon messze van. Ma még nem lehet elfelejteni, hogy nemrég még milyen fojtogató volt Hamlet körül a levegő, hiszen alig 15 éve annak, hogy gondolataiból, szavaiból az államhatalomra és a társadalmi állapotokra vonatkozó minden célzást és kritikát törölt a hitleri cenzura, — és nehéz észre nem venni, hogy PICASSO pusztába tévedt szegény Don Quijotéja körül milyen reménytelenül üres még a világ. (8. kép)

HANKISS ELEMÉR

Forradalmi ponyva 1942-ből. Ha ritkaságokról, unikumokról esik szó, nemigen gondolunk az 1930–1940-es évek könyvtermelésére. A magyar könyvészet szempontjából ezt az időszakot szürkének, egysíkúnak véljük.

Az ilyen sommás ítélet azonban csak a „hivatalos”, a fasiszta vagy félfasiszta könyvkiadást veszi figyelembe. Pedig ebben az időben jelent meg Boros Vince *Dialektikus és történelmi materializmusa*, JESZENSZKY [MOLNÁR] Erik *Dialektikája* is, hogy csak a legismertebbekre hivatkozzunk. Ezeknek és a hozzájuk hasonló kiadványoknak kultúrpolitikai és könyvészeti értékelésével adós még a könyvtártudomány.

E korszak feldolgozásához szolgáljon adalékul egy 1942-ben megjelent 10 filléres, irodalomtörténeti jelentőségű ponyva ismertetése.

A kiadvány: ILLYÉS Gyula–JÓZSEF Attila: *A nép nevében*. Pestszentlőrinc¹ [1942] Mátyás Könyvkiadó és Lapterjesztő Vállalat. Felelős kiadó MÁTYÁS Ferenc, 32 l. 16,5 cm.

A kétszínnyomású címlapon vörös háromszögből kiemelkedő fáklyát tartó férfialak. Az égő fáklya nagy körben megvilágítja a mély kékbe vesző sötétséget. A vörös fényből kimagasló alak zsuppfedelű falusi házikók fölé emelkedik. A ríktó színek ellenére a rajz finom és rendkívül kifejező (1. kép).

A nyomtatvány több szempontból is érdemes a vizsgálatra.

1. Tartalmát tekintve: népies kezdeményezésre forradalmi versek legális kiadása az erősödő fasizmus idején.

2. A ponyva jellegét azért is szükséges hangsúlyozni, mert ez esetben haladó politikai tartalom kifejezője. E szempont felvetése könyvtárosoknak, akik a könyvvvel mint társadalmi jelenséggel foglalkoznak, szemléletesen bizonyítja tanulmányaik tárgyának viszonylagos önállóságát: a forma bizonyos körülmények és meghatározott vonatkozások között jelentős tartalmi elemeket képvisel.

3. Könyvészetileg figyelemreméltó a kiadvány raritása és az Országos Széchényi Könyvtár példányának unicum volta. (Ceruza jelekkel, paragrafusok idézésével bejegyzett ügyészégi példány.)

Az 1942. március végén (az időmeghatározásra még visszatérünk) megjelenő kiadvány célját KOVALOVSKY Miklós az előszóban a következő módon jelöli meg: „Hangjuk sajnos éppen azokhoz ért el legkevésbé, akikhez szoltak, a nép fiaihoz. Pedig megvan bennük az olvasás, a művelődés vágya... De miből teljék nekik könyvre? És ki gondol rájuk? Legfeljebb a filléres ponyva-regények kiadói. Mi is tíz-filléres könyvet adunk kezükbe, de költők remekeivel, amelyek a népről és a népnek szólnak. Azt akarjuk, hogy petróleumlámpás falusi szobák félhomályában, az istálló mécs lángja mellett az ő szellemük világítsa...”

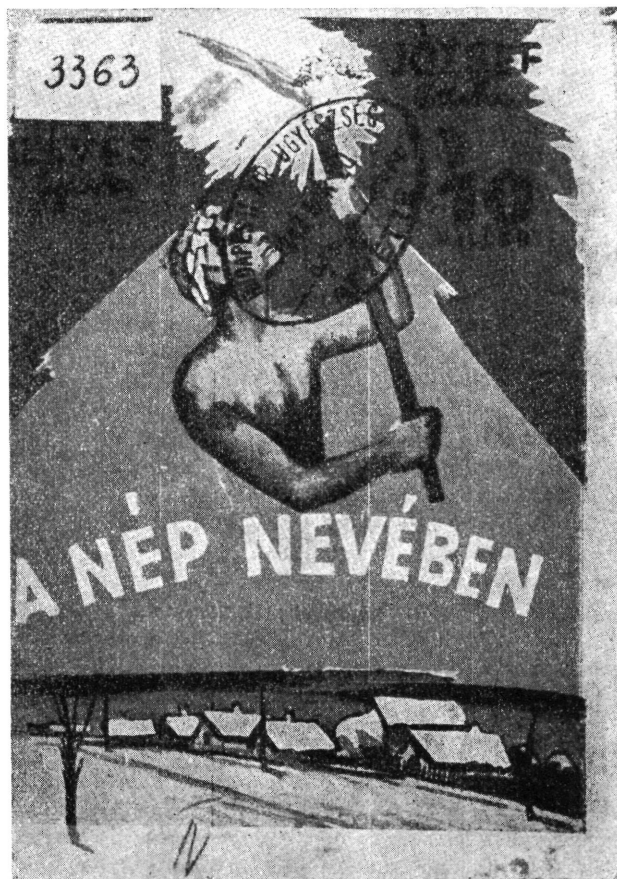
A költemények válogatása a kitzúzott célt mindenben alátámasztja, sőt tovább is megy: a testet-lelket ölő nyomor bemutatásán túl JÓZSEF Attila versei harcra mozgósítanak.

ILLYÉS Gyula nyolc verset adott át közlésre: *A ház végén ülök*, *Elégia*, *Béres-temető*, *Szegénység*, *örökös éhség*, *Cigánytemető*, *Nem menekülhetsz*, *Nocsak* és *A gépekre* címűeket. JÓZSEF Attila tizenhat verssel szerepel a kötetben: *A legutolsó harcos*, *Kész a leltár*, *Aki szegény, az a legszegényebb*, *Hordunk vinnnyogó kosarat*, *Megfáradt ember*, *Őt szegény szól*, *Mondd, mit érlel...*, *Vigasz*, *Mama*, *Ha ki erős ember*, *Szegény ember balladája*, *Magyarok*, *Jövőndő férfiak*, *Bellehemi királyok*, *Éhség*, *Anyám*.¹

¹ A JÓZSEF Attila válogatás alapja az akkoriban közkezen forgó CSERÉPFALVI-kiadás volt, mint ezt KOVALOVSKY Miklós volt szíves tudomásunkra hozni. (A verseket mind a két költőnél a közlés rendjében soroljuk fel.)

Az összeállítással külön is foglalkoznunk kell, mert ez, az előszó alapján népies kezdeményezésnek tulajdonítható.

KOVALOVSKY Miklós háromlapos bevezetésében a *Márciusi Frontot* jelöli meg a kiadvány szellemi atyjaként. Ebben a néhány lapban szinte sűrített kivonatát kapjuk a népies irányzat csaknem összes erőnyeinek és gyengeségeinek. Mindössze néhány vonását szeretnénk kiemelni.

1. kép

Elvi zavarra mutat ERDÉLYI József, JANKOVICH Ferenc, SÉRTŐ Kálmán, ILLYÉS Gyula, SINKA István és MÁTYÁS Ferenc egy sorba állítása. A népies költők jobb- és baloldalának, valamint centrumának ilyen felsorakoztatása azonban jelenthette a népfront kialakításának igényét is. Az a tény, hogy a *kommunista* JÓZSEF Attila és a *baloldali* ILLYÉS Gyula verseivel indították el a vállalkozást, ezt a feltevést támogatni látszik. (Jóllehet a kezdeményezés csak kísérlet maradt, KOVALOVSKY Miklós felvilágosításai szerint a sorozatnak nem volt folytatása.)

A „lelkiismereti forradalom”, amely a népiesek különböző szárnyainak egyesítésére lett volna hivatott, csődöt mondott. Az új útkeresésnek, a munkásokkal való

szövetkezés gondolatának mintegy jelképe lett ez a kiadvány, annál is inkább, mert az 1942-es, a magyar függetlenségi népfront zászlóbontó, nagy márciusi tüntetése után jelent meg. És nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy mindez Sztálingrád előtt, a németek sorozatos győzelmeinek idején történt.

Jelkép ez a nyomtatvány formájában is. Megkeresi, és ebben a köntösben meg is találja a csak a ponyva-lehetőségeknek és igényeknek kiszolgáltatót népet.²

A vállalkozás nem volt veszélytelen. *Ükapám, a rablólovag, Izgalmak hajására, Hidegre tesszünk, Kockás Pierre* társaságában szerényen meghúzódvá juthatott csak ki a nyomdából.

Kiadása üzlet sem volt. 9000 példányban jelent meg, s ez ponyvából nem magas szám. 1942 első évnegyedében a FARAGÓ-nyomdából kikerülő harminc ponyva közül kilencnek az eladási ára tíz fillér volt. Ebből hat 16 000-es példányszámban jelent meg, egy ismételt kiadás volt (tehát a kész szedést mindössze újból le kellett nyomni), és csak kettőnek előállításra került annyiba, mint *A nép nevében*-é.³

Jóllehet a nyomdai kimutatásban szinte észrevétlenül búvik meg, az ügyészség figyelmét a ponyva sem tudja kikerülni.

Az 1914: 14. tc. (sajtótörvény) szerint a nyomtatványokat krudában a helyileg illetékes rendőrhatalósághoz kell beterjeszteni. A kapitányság nyomtatási engedélye birtokában a cenzurázott kruda az elkészült kiadvány két példányával együtt a királyi ügyészségnek felülvizsgálatra bemutatandó, amely a terjesztést engedélyezi vagy letiltja. Ha az ügyészség pecsétjével ellátott nyomtatvány egyik példánya huszonnégy órán belül a nyomdába visszaérkezett: a terjesztést engedélyezték, de ha nem kapták vissza: letiltottnak minősült.

Az Országos Széchényi Könyvtár új példányán 1942. március 20-i keltezésű az ügyészség engedélyező pecsétje. A harmadik lapon a kispesti rendőrkapitányság nyomtatási engedélye található, vagyis a hatóságok a kolportázs elé nem gördítettek akadályt. Meglepőek azonban a kiadvány lapjain található cenzurái széljegyzetek.

A HORTHY-korszak politikai közérkölcését sértő kitételek mellé piros vonalakat húzott a cenzor, kékkel jelölte meg a törvénybe is szorítható, „izgató” részeket.

ILLYÉS Gyula versei közül kettő szűrt szemet a cenzornak. A *Nem menekülhetsz* címűt csaknem teljesen összefirkálták pirossal, kékkel egyaránt, de paragrafusjelzet nélkül. A *Nocsak*-ból két sort inkrimináltak, de csak pirossal: „Strázsa ha kell, fejfához kell már a magyarnak.”

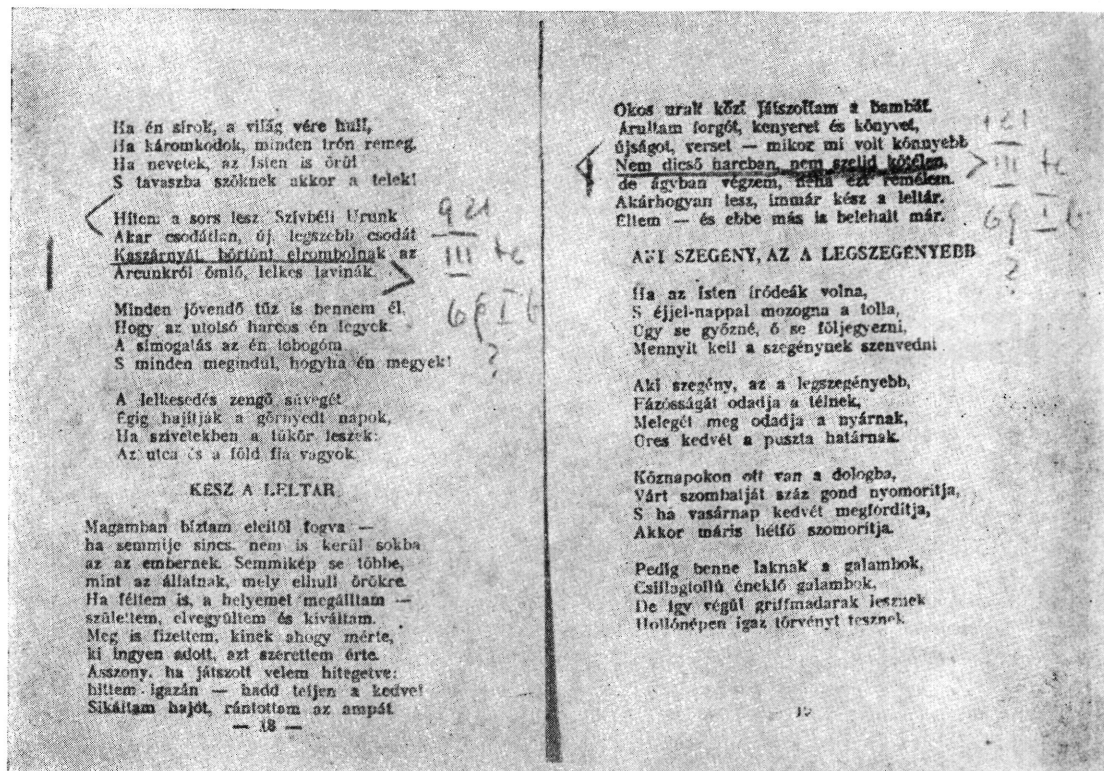
JÓZSEF Attilának minden második költeményét szegélyezi a cenzori ceruza. A nyolc érintetlen között van azonban a *Mondd, mit érlel*... is, amelynek kimaradása csak a cenzor korlátoztságát bizonyítja. Egyéb bejegyzéseiben viszont kárpótolni látszik ezt a „feledékenységet”. A *legutolsó harcos* és a *Kész a leltár* széljegyzete alapján öt évi fogháztól öt évi fegyházig terjedhető büntetéssel sújtható az akkor már öt éve halott költő. (2. kép) A kékceruzás széljegyzet az 1921. III. tc. 6. §-ára utal. (1921. III. t. c. „Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelme.”) A 6. § szövege: „Aki a katonaság intézménye, a magyar fegyveres erő, a m. kir. csendőrség, vagy a m. kir. államrendőrség ellen gyűlöletre, vagy ezeknek szolgálati fegyelme ellen izgat, vagy alakilag és tartalmilag egyaránt törvényes rendelkezésük ellen engedetlenségre hív fel, vét-

² A példányok legnagyobb része falura került, s ronggyá olvasva el is kallódott. Ez részben magyarázat arra, miért maradt Pesten az irodalomkutatás számára is ismeretlen, olyannyira, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum, amely hivatott őrzője az irodalmi dokumentumoknak, sem tudott létezéséről.

³ A példányszámokra vonatkozó adatokat az Országos Széchényi Könyvtár irattárában őrzött nyomdai kimutatásokból merítettem. „Nyomdai kimutatás a köteles példányokról” 39 400/1942. I. negyedév. 91. sz. tétel. FARAGÓ Imre nyomdája Kispeszt.

séget követ el, és *öt évig terjedhető fogházzal* büntetendő. A büntetés *öt évig terjedhető börtön*, ha a cselekményt azzal a céllal követték el, hogy a szolgálati fegyelem megbontassék; ha pedig ennek következtében a szolgálati fegyelembe ütköző büntettet követték el, a büntetés *öt évig terjedhető fegyház.*" (Az én kiemelésem. M. É.)

A pecsét tanúsága szerint mindez a március 15-i tüntetés *után* történt. Csak ügyészi fantázián múlt, hogy vádirat esetén a három változat közül melyiket válassza.

2. kép

Kövessük tovább az ügyészi ceruzát. A *Vigas* című vers szinte kéklük a vastag vonalaktól:

„... Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők, meg almafák?
Hihetsz-e? Szagos kis dorong
édes szivarja s mig mi morgunk,

ó langyos vízben ül és borong,
 hogy oh, mi mennyire nyomorgunk!
 Ha pincéjébe szemet hordunk,
 egy pakli „balkán”-t is kibont!
 Szívére veszi terhünk, gondunk,

vállára venni nem bolond . . .” (Ügyészégi aláhúzások)

Az itt megjelölt részek a Büntető Törvénykönyv szabályaiba ütköznek. A B. T. K. 1878: V. 172. §-a szerint két évig terjedhető államfogházzal és 1000 Ft-ig terjedhető pénzbüntetéssel sújtható az, aki valamely osztályt más osztály ellen gyűlöletre izgat.

Úgy véljük, ezekhez az idézetekhez és törvényekhez további kommentár nem is szükséges. Elég, ha mérleget készítünk: minimális összbüntetés öt év fogház, két év államfogház. Összesen hét év. A bátor tettét, a ponyvakiadást csak így tudjuk kellőképp értékelni: a felelős kiadó neve és címe nem üres szóvirág volt csupán.

Amennyiben az ügyészégi feljegyzés alapján vádirat készül, a nyomdának mint másodfokú felelősnek értesülnie kell róla. De érinti a kötet összeállítóját is. Sem KOVALOVSKY Miklós, sem FARAGÓ Imre vádiratról nem tud.

Ha törvényes következménye nem is volt az ügynök, *A nép nevében* igen jellemző kordokumentum, amely bepillantást enged az uralkodó osztály gondolkozásmódjába is.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományában található egy másik példánya is, amely az 1942. évi növedéknapló 8201 sz. bejegyzése szerint kötelespéldányként került könyvtárunkba. Az elemzett példány az ügyészégtől származik. Az ügyészség régi könyvanyagát 1949-ben átadták az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Azonban nem található a kötet sem a Szabó Ervin, sem az Országgyűlési Könyvtár állományában, de nincs meg az Akadémiai és a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában sem. Így a kiadványt ritka irodalomtörténeti kuriózumnak tekinthetjük. Az Országos Széchényi Könyvtár ügyészégi példánya rendkívül értékes könyvtörténeti emlék, a magyar függetlenségi mozgalom harcainak értékes nyomtatott dokumentuma.

MAROSI ÉVA

FIGYELŐ

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre. A magyar könyvtárosok általános kívánsága volt, hogy meg kell őrizni és a mai, megújult magyar könyvtárügy számára is hasznosítani kell a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évtizedes hagyományait, meg kell találni a lehetőséget arra, hogy az egyesületi élet a mai formák között is fellendüljön.

A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat keretében működő Könyv-, Könyvtár- és Sajtótörténeti Munkabizottság a múlt év őszén kezdte meg az új magyar könyvtáros egyesület szervezését, melyet a magyar könyvtáros múlt egyik legkiemelkedőbb alakjáról, Szabó Ervinről neveztek el. Az egyesület működési szabályzatának kidolgozása és jóváhagyása után július 6-án egy könyvtáros klubest keretében VARJAS Béla, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, a Munkabizottság elnöke bejelentette a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Körének megalakulását, és ismertette a Kör működési szabályzatát. A szabályzatot, mivel az valamennyi magyar könyvtáros érdeklődésére számot tarthat, teljes egészében közöljük.

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Körének működési szabályzata.

1. §.

A Szabó Ervin Kör a Könyvtárosok Egyesülete hagyományainak ápolására mint a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi és Nyelvi szakosztályának szerve az egyesületi élet keretén belül társadalmi úton fogja össze a magyar könyvtárosokat. A Kör tagjainak tevékenységére a TIT alapszabályai érvényesek.

2. §.

A Kör célja :

a) tudományos viták, ankétok, könyv-, könyvtár- és sajtótörténeti ismeretterjesztő előadások, konferenciák és klubestek rendezése ; a továbbképzés előmozdítása ; általában a könyvtárosok társadalmi élete magasabbfokú szerveztségének biztosítása ;

b) a magyar könyvtárosok, a könyvtárak és a könyvtárügy társadalmi jellegű nemzetközi kapcsolatainak kiépítése és ápolása, a nemzetközi könyvtáros egyesületekben való részvétel és a magyar könyvtárak külföldi propagandája ;

c) a könyvtárak és könyvtárügy nemzetközi tapasztalatainak ismertetése ;

d) a szocializmus építésének könyvtári eszközökkel való segítése.

3. §.

A Kör tagjai :

- a) a TIT könyvtárosi foglalkozású tagjai ;
- b) azok a könyvtári dolgozók, akik a TIT-nek egyébként nem tagjai, de a Kör tagjai sorába való felvételüket kérik, és jelentkezésüket a választmány elfogadja.

4. §.

A tagok jogai :

- a) résztvehetnek a Kör valamennyi rendezvényén ;
- b) részvételi és szavazati joggal bírnak a Kör vezetőségének megválasztásában ; választók és tisztségre választhatók ;
- c) részvételi és szavazati joggal rendelkeznek a Kör gyűlésein ;
- d) élhetnek a Kör tagjai részére biztosított valamennyi kulturális és egyéb kedvezménnyel.

5. §.

A tagok kötelességei :

- a) a TIT tagjai az előírt társulati tagsági díjat, a Kör más tagjai pedig évenként 20, – Ft-os tagsági díjat fizetnek ;
- b) támogatják a Társulat, illetve a Kör célkitűzéseit és erejükhöz mérten tevékeny részt vesznek azok megvalósításában.

6. §.

A tagság megszűnésére vonatkozóan a TIT alapszabályának 6. §-ában foglaltak az irányadók.

7. §.

A Kör vezetősége :

- a) A Kör tagjainak gyűlése 25 tagú választmányt választ, amely a Társulat keretei között mint a Társulat Budapesti Szervezete Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztályának könyvtári munkabizottsága működik.
- b) A Kör választmánya saját soraiból vezetőséget : elnököt, elnökhelyetteseket és titkárt választ a Kör ügyeinek operatív intézésére. A Kör elnöke tagja a TIT Budapesti Szervezete Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztálya elnökségének.

8. §.

A vezetőség feladatai, a Kör ügyeinek folyamatos intézése, a Kör gyűléseinek összehívása, a tervek és beszámolók előkészítése, a Kör társadalmi és ismeretterjesztő munkájának irányítása, a viták, ankétok, konferenciák, kongresszusok, tapasztalatcserék, előadások, klubestek szervezése és lebonyolítása, a nemzetközi kapcsolatok fenntartása, általában a Kör aktív működésének biztosítása.

9. §.

A Kört a külföldi kapcsolatokban a vezetőség képviseli. A Kör elnöke a Társulat országos vezetősége előtt általában is felelős a Kör működéséért. Az elnökhelyettesek az elnök közvetlen munkatársai.

A titkár a Kör adminisztrációs tevékenységének felelős vezetője, gondoskodik a közgyűlésnek, a rendezvényeknek megfelelő előkészítéséről, és nyilvántartást vezet a tagokról, elkészíti az évi terveket és beszámolókat, és a Kör gazdasági ügyeiről tájékoztatja az elnökséget.

A Kör vagyont és értékeket nem kezel. Kiadásainak fedezéséről a TIT költségvetésében történik gondoskodás.

10. §.

A Kör mint a magyar könyvtárosok egyesülése részt vesz a Könyvtáros Egye-
sületek Nemzetközi Szövetségének munkájában.

11. §.

A Kör gyűlést és vezetőségi ülést a szükség szerint, de az előbbit legalább évente egyszer, az utóbbit pedig legalább évente négyszer kell megtartani.

12. §.

A Társulat Budapesti Szervezete Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztályának titkársága a Kossuth-klub helyiségeit a Kör számára havi egy alkalommal biztosítja.

13. §.

Azokon a megyei székhelyeken, ahol a könyvtárosok érdeklődése kívánatosá teszi, a TIT megyei szervezeteinek irodalmi és nyelvi szakosztálya keretében megalakíthatók a Kör helyi csoportjai is. Működésük a jelen szabályzat alapján a helyi szervezet vezetőségének irányítása alatt történik.

A könyvtári jog a könyvtári munka szolgálatában. A könyv és a könyvtár fejlődését alapvetően mindenkor és mindenhol a társadalom szükségletei határozzák meg. Ezeket a szükségleteket, hatékonyabb kielégítésük érdekében jogi formába lehet önteni, s a fejlettebb jogrendszerek élnek is ezzel a lehetőséggel.

A jog bármennyire is differenciálódik, sohasem veszíti el azt a hivatását, hogy normákba öntse és szankciókkal biztosítsa a társadalmi érdekek érvényesítését. Ezért a könyvtári jog tudományának indokoltságát s a vonatkozó jogszabályokat csak a társadalom igényei és hatásuk szempontjából vizsgálhatjuk, s nem indulhatunk ki magából a könyvtárból, mert az mechanikus, öncélú szemlélethez vezetne.

A könyvtártudomány definíciójaként elfogadjuk azt, hogy „a könyv társadalmi funkciójának vizsgálatával, e funkció betöltésére vonatkozó ismeretek rendszerezésével, törvényszerűségeinek megállapításával és azoknak a gyakorlatra támaszkodó elvi-elméleti továbbfejlesztésével foglalkozik”.¹ Így a könyvtári jog elemzésében, történetében, hatásában és megnyilatkozási formáiban, hivatásának megjelölésében és magában a jogszabályalkotásban kutatnunk, illetőleg alkalmaznunk kell a társadalmi igények

¹ VARJAS Béla: *A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere*. Magy. Könyvszle 1955. 14. 1.

megnyilvánulását, s az így megállapítható törvényszerű jelenségeket fel kell használnunk, és megfelelő rendszerezésben a jogszabályalkotás útján a társadalom szolgálatába kell állítanunk.

A jogszabályalkotás legjellemzőbb eleme a szervezési funkció: a könyvtárak és a könyvtári szolgáltatások társadalmi hatékonyságának céltudatos és tervszerű biztosítása. Így a könyvtári jog a könyvtárszervezés tudományává válik.

A jog a PREDEEK-féle beosztásban² a könyvtári segédtudományok között kapott helyet számos más szaktudomány között. A jog egészén kívül azonban más szerep vár magára a könyvtári jogra, amely minden könyvtári funkcióval szoros kapcsolatba kerül, amint annak szervezetté tételéről és eredményességének szankciókkal való biztosításáról van szó.

A könyvtári jog jelentőségét emeli annak aktív, segítő lehetősége és szerepe. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a társadalom igényeit a jogi szabályozás útján gyorsabban és fokozottabban lehet kielégíteni, s a kulturális szolgáltatások szabályozottsága és tervszerűsége előrelendíti az általános társadalmi fejlődést.

A polgári jogtudománynak az államhatalmi tevékenységek elválasztására vonatkozó s különösen MONTESQUIEU óta közismert elmélete a törvényhozás, bíraskodás és közigazgatás hármasságára alapján bizonyos fokig kívülrekeszti a köznevelési kulturális szolgáltatásokra irányuló tevékenységét. Ezért a közigazgatási tevékenységet tágabban kell értelmezni, és helyet kell biztosítani a tudományos intézmények, közöttük a könyvtárak funkcióinak is. De túlmenve a közigazgatás szorosan értelmezett tevékenységén, fokozottan kell értékelnünk a kulturális-nevelő tevékenységet. Bár a könyvtáraknak általában nincsenek államigazgatási jogosítványaik, tehát nem hatóságok, tekintélyük és megbecsülésük minden kultúrállamban egyre nő. A közfeladatok köre tágul, s ennek következtében a jogi rendezés is nagyobb területeket fog át.

A könyvtári jog elemzése keretében vizsgálatunk három csoportba foglalható össze: 1. a jog viszonya a könyvtártudományhoz, mint elméleti kérdés, 2. a könyvtári jog története és 3. a könyvtári jog mint a könyvtári munka gyakorlati segítője. Az első két kérdés tanulmányunk célkitűzésétől távolabb esik, s ezért rövid tárgyalásuk után bővebben a harmadik kérdéssel fogunk foglalkozni.

A könyvtári jog a könyvtártudomány szervezési tudománya. A modern könyvtárszervezés finom elemzést, megalapozást, pontos méréseket, a törvényszerűségek megállapításait, rendszerezést, tervszerű célkitűzést, a hatóságok és hatások felmérését mint a normalizálás előfeltételeit hasznosítja, és a szabályozás eredményességét a társadalom szervezett erejével biztosítja.

A könyvtári jog története leíró tudomány. Összefoglalás valamely térben és időben kialakult jogrendszer speciális területéről.

Mind a könyvtárszervezés, mind a könyvtári jog története viszonylag rövid multra tekinthet vissza, mint ahogyan maga a könyvtártudomány is fiatal tudományág. Fejlődésük azonban felfelé ívelő, s a könyvtárak dolgozóira művelésük érdekében nagy kötelezettségeket ró. A vizsgálatokból eredő tapasztalatok leszűrése már ahhoz a kérdéshez vezet: hogyan válhat a könyvtári jog a könyvtári munka segítőjévé?

A könyvtári jogot tágabb és szűkebb értelemben használhatjuk, mint ahogyan tágabb és szűkebb értelemben érdekelték maguk a könyvtárak a társadalom termelési viszonyaiban és kulturális igényeinek közvetlen kielégítésében. A könyvtári munkát feltétlenül érinti a papírgyártásnak, a nyomtatásnak, a könyvkiadásnak, a könyv-

² PREDEEK, Albert: *Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitäts-lehrfach*. Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg Leyh. Leipzig, 1950.

kereskedelemnek, a sajtórendészetnek, a szerzői jognak és a könyvtárosképzésnek jogi szabályozása is, de közvetlenül és közelebbről a könyvtári szervezet kialakításának, a könyvtárigazgatásnak, ezen belül a személyzeti és gazdasági kérdések rendezésének, a könyvtárak gyarapodásának, a könyvtári feldolgozó munkának, az olvasószolgálatnak, a módszertani és könyvtártudományi munkának, a könyvtári dokumentációnak, a könyvtárak közötti érintkezésnek és a könyvtári állomány védelmének jogi rendezése.

Rendkívül változatos és érdekes a könyvtári jog tételes rendelkezéseinek összehasonlító nemzetközi vizsgálata. A fentiekben felvetett kérdésekre vonatkozóan virtuálisán szinte teljes kódexet állíthatnánk össze. Egy-egy állam jogrendszerén belül azonban jelentős eltérések tapasztalhatók. Látunk olyan államokat, ahol átfogó könyvtári törvény van, máshol pedig szétszórt rendelkezéseket találunk csak a könyvtári munka egyes részterületein. Ugyanakkor néhol a „könyvtári törvény” csak szervezeti kérdéseket tárgyal, vagy a könyvtári munkának csak egyes vonatkozásait szabályozza, máshol pedig a törvénytől alacsonyabb rendű jogszabály teljes részletességgel szabályozza a könyvtári munka egyes feladatainak elvégzését.

Így pl. átfogó jellegű és törvényerejű jogszabályokat hoztak Dániában, Olaszországban, Lengyelországban, ezek azonban tartalmukban, tárgyukban és rendezési formáikban is eltérnek egymástól. Ezzel szemben nincs pl. könyvtári törvény a Német Demokratikus Köztársaságban, de a könyvtárakat érintő jogszabályok száma mégis jelentős, ezeket a jogszabályokat a könyvtárosok szemmel kísérik, és gondoskodnak arról, hogy szaklapjukban rendszeresen ismertessék. Összefoglaló műben ismertették Lengyelországban is a könyvtárügyi jogszabályokat.

Változatos a könyvtári jogi szabályozás világszerte a második világháború befejezése óta. Franciaországban pl. szervezeti változások történtek, de nem változott meg a Bibliothèque Nationale szervezeti szabályzata. Olaszországban nem történt lényeges módosítás a régi *Codice*-n. Izraelben 1953-ban törvényt hoztak a kötelespéldány-szolgáltatásról. Japánban törvényt hoztak az új nemzeti könyvtár megalakításáról, és központi szervezetben foglalták össze a hatósági könyvtárakat. Egységesítették a szerzeményezés elveit, könyvtárosképző tanfolyamokat indítottak, és központi címjegyzéket állítottak fel. New Zealand-ban a nemzeti könyvtári szolgáltatásokat kiterjesztették, és a könyvforgalmat szabályozták. A National Library Service könyvtárosképzési feladatokkal is foglalkozik, azonkívül bibliográfiai központ és központi címjegyzék is. A népi demokráciák könyvtári jogának szabályozása is igen változatos képet mutat. A könyvtári munka megjavítását célzó jogszabályokat Lengyelországban, Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban egyaránt találunk. A különböző könyvtár típusok kialakítását Bulgáriában, a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában jogszabályi rendezéssel biztosították. Ugyancsak több népi demokrácia szabályozta a könyvtári szervezetet és a könyvtárak működésének felügyeletét, a könyvtárak igazgatását segítő tudományos tanácsok felállítását, valamint az átfogó könyvtárügyi tanácsok létesítését, a könyvtári statisztikát, a könyvtári belső munkát, a könyvállomány védelmét és a könyvtári propagandamunkát. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a népi demokráciák a bibliográfiai munkának és e munka koordinálásának, a könyvtárak közötti érintkezésnek és különösen a nemzetközi cserének. A népi demokráciák nemzeti könyvtárai szorosan értelmezett könyvtári munkájukon kívül általában fokozott szerepet kaptak a könyvtártudományi munka irányításában és a könyvtárak módszertani és bibliográfiai munkájának segítésében.

A nemzetközi viszonylatban végzett összehasonlító tanulmányok – mint mondtuk, – arra mutatnak, hogy a könyvtári jog erős mozgásban van, s rendkívül nagy nehézséget jelent minden közös nevező megtalálása. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy mi az oka ennek a jelenségnek?

A könyvtártudomány fiatal tudományág. A társadalom fejlődésében mutatkozó törvényszerűségek kutatása és felismerése izgalmas kutatóterület, ahol a végzett munka eredményeinek leszűrése és jogi formába öntése ma még nagyon egyenlőtlenül történik. Ez az oka annak, hogy a könyvtári jog elméleti területén ma sokkal inkább a problematika felvetésének szükségénél és javaslatok megtételénél tartunk, de nem következtetett még be, legalábbis nemzetközi viszonylatban nem, olyan tipikusnak nevezhető kódextervek reális elképzelése, amely egységes mintának lenne tekinthető a nemzeti sajátosságoknak megfelelő kodifikáláshoz.

Általánosságban jelenleg még csak a következők állapíthatók meg: A szocialista típusú államok könyvtári jogának arculata a könyvtárszervezés kialakítása, valamint a könyvtári munka szervezettsége, koordinálása felé irányul, a polgári berendezkedésű államokban pedig sokkal nagyobb helyet foglalnak el azok a szabályozások, amelyek a könyvtáraknak a társadalmi szervezetekkel való kapcsolatát, az egyes könyvtárak igazgatását, szubvencionálását stb. határozzák meg. A két, egymástól eltérő tendencia nyilvánvaló oka abban rejlik, hogy a szocialista típusú államokban a könyvtári munka szorosabban értelmezett közfeladatnak tekinthető, míg a polgári berendezkedésű államokban lassabb léptekkel lehet csak a könyvtáraknak a közösséggel szemben való kötelezettségét megállapítani. Mindkét tendenciát végső fokon az határozza meg, s ez lényegében az összekötő kapcsolat, hogy a társadalom korunkban már határozott igényekkel fordul a tudomány és művelődés letéteményesei és feltárái: a könyvtárak felé.

A szellemi kincsestár gyűjtésének társadalmi szükséglete a gyakorlatban a köteles-példányszolgáltatás tekintetében nyilvánkozik meg. Ez az a terület, ahol a közös nevezőt már ma is világszerte megtalálhatjuk.

Viszont éppen annak felismeréséből, hogy a könyvtári jogban egyenlőtlenségek vannak, s hogy a jognak ez a területe még meglehetősen kidolgozatlan, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a végső fokon közös cél: a kultúra terjesztése érdekében nemzetközi viszonylatban is minden nemzet kulturális munkásainak feladata saját vonatkozó anyaguk feltárása, s a problematika felvetése után a szabályozás legcélszerűbb módozatainak kidolgozása, ezen belül pedig az átvett tapasztalatok felhasználása.

A magyar könyvtári jog — különösen az utóbbi időben — hasznos segítője volt a könyvtári munkának. A minisztertanács 1952. évi határozata fokozott lendületet adott a fejlődésnek, és megindította a könyvtári hálózatok kialakulásának folyamatát. A közművelődési könyvtárak létesítése terén előírt kötelezettségek nagy mértékben járultak hozzá országszerte az új közművelődési könyvtárak létesítéséhez, a módszertani irányítás emelte a könyvtári munka színvonalát. A bibliográfiai munka koordinálása révén lehetővé vált a bibliográfiák tartalmi és formai színvonalának emelése és a feleslegesen végzett munka kiküszöbölése. A különböző könyvtártípusok működési szabályzatai az egységesen jobb szintű könyvtári munkát és olvasószolgálatot tették lehetővé. A könyvtárosok magasabb elméleti képzettségének előírásáról szóló jogszabály a könyvtári szolgáltatások színvonalát emelte. Az állomány védelmére vonatkozó és a leltározások előírását tartalmazó rendelkezések a kultúrjavak gondosabb kezelését eredményezik. A könyvkereskedelem szabályozása és a Könyvtárellátó megszervezése az állománygyarapodás szervezettségét biztosítja, és az általa központilag kiadott címléírások a feldolgozó munkát könnyítik meg. A könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet és annak végrehajtási utasítása (1018/1956. (III. 9.) Mt. sz. határozat) a közkönyvtárak gyűjtőkörének és feladatainak meghatározásával, a könyvtári hálózatok kijelölésével, a dokumentáció célkitűzéseinek és szervezeti hovatartozásának szabályozásával s néhány más alapvető kérdés megoldásával a további fejlődés szervezettségét biztosítja.

A társadalom szükségletei rendszerint megelőzik a jogi szabályzást. Ez az oka

annak, hogy minden társadalomban előljárnak az igények, és azt követik az igények kielégítésére vonatkozó jogszabályok. Minél gondosabb, minél előrelátóbb és tudományosabb azonban az igények kutatása, annál közelebbi a jogszabályi segítség. A tervezett és megfontolt fejlesztés meggyorsítja a jogszabályalkotás ütemét is, és lehetővé teszi, hogy az állami hatalom már a fejlődés és kibontakozás során is teljes erejével, jogi szabályozással támogassa a kulturális célkitűzések megvalósítását.

Ha tekintetünket a könyvtári jog nemzetközi szabályozására vetjük, már ez idő szerint is megjelölhetünk néhány olyan területet, amelynek rendezése, részben az átvett példák és tapasztalatok nyomán, a nemzetek közötti kulturális együttműködést hatékonyan vinné előre.

Általában minden államban maguknak a könyvtárosoknak és a könyvtárak felügyeletével foglalkozó állami szerveknek kellene szorgalmazniuk, hogy olyan törvényerejű jogszabályt alkossanak, amely a könyvtári szervezet, a könyvtári munka és a könyvtári szolgáltatások, valamint a könyvtárak közötti együttműködés alapvető kérdéseit összefoglalja. Részleteiben — ezen belül — országonként és a nemzeti sajátosságoknak megfelelően ki kell jelölni azokat a szerveket, amelyek az egyes könyvtár-típusok központi irányítására hivatottak, s szabályozni kell az egész könyvtári szervezet együttműködését és a legfelsőbb vezetést. A könyvvállományok védelme érdekében hathatós jogszabályi intézkedéseket kell tenni. Meg kell szervezni a könyvek, folyóiratok, kéziratok, mikrofilmek, hanglemezek, térképek, zeneművek központi nyilvánítását, a bibliográfiai tevékenység koordinálását. Jogszabállyal kell biztosítani a könyvtárak állományának olyan módon való hozzáférhetőségét, hogy emellett az állomány ne legyen veszélyeztetve. Magas fokra kell emelni a könyvtárosképzést, és lehetővé tenni a szervezett továbbképzést. Szélesíteni kell a könyvtárak közötti érintkezést, a könyvkölcsönzést és könyvcsere és így tovább.

Nemzetközi viszonylatban — elsősorban a könyvtárosok összefogásával és együttműködésével — már ez idő szerint is szabályozni kellene a következő kérdéseket: A külföldi kölcsönzés és csere. A könyvtárstatisztika egységes szempontjainak meghatározása. A szerzői jog merev szabályainak feloldása a kultúrértékek széles körben való terjesztése érdekében. A könyvtárak külfölddel szembeni képviselőjének kijelölése az egyes államokon belül. A nemzeti könyvtárak működési körének lehető egyszintrehozatala, a nemzetközi érintkezés megkönnyítése érdekében.

Ez a rövid tanulmány korántsem tart számot a teljességre. Célja nem is több, mint felhívni a figyelmet a jogi szabályozásban rejlő előnyökre és lehetőségekre.

TAKÁCS JÓZSEF

A földrajzi katalógus a könyvtár katalógusrendszerében. Kevés könyvtári kérdésnek van olyan nagy irodalma, mint a katalógizálásnak. A szakirodalomban lépten-nyomon találkozunk a címfelvétel, osztályozás, tárgyszóalkotás, központi katalógizálás, szabványosítás, cédulasokszorosítás és sok más hasonló kérdés megvitatásával. Régibb és újabb könyvtártanok jelentős fejezeteket szentelnek a katalógusproblémáknak, sőt kitűnő kézikönyvek is vannak, amelyeknek speciálisan ez a tárgyük.¹ Világos,

¹ LÖFFLER, Karl: *Einführung in die Katalogkunde*. Leipzig 1935. SHARP, Henry A.: *Cataloguing*. London 1948. VORSTIUS, Joris: *Die Sachkatalogisierung in den wissenschaftlichen Allgemeinbibliotheken Deutschlands*. Leipzig 1948. MAN, Margaret: *Introduction to the cataloguing and the classification of books*. 2. ed. Chicago 1943. AMBARCUMJAN: *Könyvtári osztályozás*. 1–2. k. (Az Orsz. Dokumentációs Központ magyar nyelvű kiadásában. 1950.) ROLOFF, Heinrich: *Lehrbuch der Sachkatalogisierung*. 2. verarb. u. verm. Aufl. Leipzig 1954.

tömör meghatározások szólnak a könyvtári katalógus három alaptípusáról (betűrendes, szak, ill. tárgyi és helyrajzi), ezeknek egymáshoz való viszonyáról, megemlítve más, különleges katalógusokat is.

Már az első magyar könyvtártan szerzője, KUDORA Károly így ír 1893-ban: „Minden jól rendezett könyvtárnak... három címtárral kell bírnia, úm.: 1. Betűsoros névecímtár. 2. Szakcímtár. 3. Helyrajzi címtár... Ezzel nem azt akarom mondani, mintha e háromféle címtárral a címtárak sorozata ki lenne merítve. Ellenkezőleg egész sorozata létezik még, melyek a könyvtárak helyesebb és célszerűbb kihasználását előmozdítják.”² FERENCZI Zoltán hasonló tagolásban tárgyalja a könyvtári katalógusokat,³ KÁPLÁNY Géza már – igen helyesen – a helyrajzi katalógust a könyvtár adminisztratív eszközei közé utasítja a két tulajdonképpeni katalógussal, a betűrendessel és szakkatalógussal szemben.⁴ SEBESTYÉN Géza pedig egyetemi tankönyvében gondos analízisét adja a különböző katalógusfajták sokszoros rétegzettségének, alapvető jellemvonásainak.⁵

Ezen az alapon ma már minden könyvtáros és gyakorlottabb könyvtárlátogató tisztában lehet azzal, mi a feladata a betűrendes katalógusnak, mi a szakkatalógusé, hogy melyikből milyen esetben lehet tájékozódást szerezni, hogy a két katalógustípus szervesen kiegészíti egymást. Meglepő azonban, hogy nemcsak a hazai, de a külföldi szakirodalomban is milyen mellékes szerepe jut annak a kérdésnek, hogy a két alaptípuson túlmenően a különböző katalógusfajták milyen kapcsolatban vannak egymással; hogy nem lehet véletlennek, pillanatnyi szükségletnek, egyéni könyvtárosi véleménynek az eredménye egy-egy tárgyi katalógustípus alkalmazása, léte vagy nemléte, hanem a könyvtár tárgyi katalógusait is egymáshoz szervesen kapcsolódó, egymást pontosan kiegészítő katalógusok rendszeréből kell kialakítani, természetesen mindig figyelembe véve a helyi szükségletet.⁶

A szakirodalom ilyen hiányosságát, a könyvtárak elvszerűtlen állásfoglalását csak részben magyarázza meg az a régebbi – főleg régi német – könyvtári felfogás és gyakorlat, amely a katalógust kizárólag a könyvtáros segédeszközének tekintette, és az olvasó elől elzárta,⁷ s amely a főlvilágosító szolgálatot nem tekintette könyvtárosi feladatnak. A főokot abban kereshetjük, hogy a különböző típusú tárgyi katalógusokat nem összefüggésükben vizsgálták, hanem külön-külön mint önálló katalógusfajtaikat. Erre vezethető vissza az a több évtizedes és meglehetősen meddő vita is, amely a szak- (szisztematikus)

² KUDORA Károly: *Könyvtártan*. Budapest 1893. 145–146. l.

³ FERENCZI Zoltán: *A könyvtártan alapvonalai*. Budapest 1903. 147. l.

⁴ KÁPLÁNY Géza: *Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése*. Budapest 1943.

76. l.

⁵ SEBESTYÉN Géza: *Könyvtártan*. 3. rész. Könyvtári feldolgozás. Budapest 1955. 19–48. l.

⁶ A legnagyobb terjedelmű könyvtártan, MILKAU *Bibliotheksverwaltungja* nem szól erről. Csak az utóbbi néhány év irodalmában történnek utalások a katalógusok összefüggésére: SHARP: *i. m.* 21. l. KLJONOV: *A könyvtáros vezérkönyve*. Ford. és átdolg. SEBESTYÉN Géza. (Budapest 1949.) 64–65. l. AMBACUMJAN: *i. m.* 4. l. UA.: *A katalógusok szerepe és jelentősége a szovjet könyvtárakban* („a katalógusokat ne úgy tekintsük, mint egymástól elszigetelt és öletszerűen összeállított könyvtári segédeszközök összességét, hanem mint egy szigorúan összekapcsolt, belső kapcsolattal bíró rendszert.” Könyvtárügyi Szle 1951. 3–4. sz. 26. l.) A magyar irodalomban legutóbb VEREDY Gyula mutatott rá arra, hogy „nincs külön betűrendes, sorozati, szerzői, földrajzi, szak- stb. katalógus-probléma, hanem minden nyilvántartásnak az a célja, hogy az olvasót tájékoztassa, a kutató munkáját könnyítse meg”. Ez pedig „jó katalógushálózat segítségével” érhető el. (*Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink*. Magy. Könyvszle 1955. 263–264. l.)

⁷ Az ún. „Signierdienst” a német könyvtárakban. – A század elején még az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermi szabályzata is külön engedélyhez kötötte a katalógus használatát, egyébként az olvasó a kívánt könyvnek csak címét adta meg.

és a tárgyszókatálógus hívei közt meg-megújuló hevességgel folyt. A tárgyi katalógusnak ezt a két főtípusát mindig a „vagy-vagy”, nem pedig az „is-is” nézőpontjából vizsgálták, esetleg futólag megemlítve mint jelentéktelen kiegészítőket a földrajzi, címszó, időrendi és más katalógusokat a többi speciális különkatalógus mellett.⁸

A vitatkozók az érvek és főleg az ellenérvek olyan tömegét hozták föl egymás ellenében, hogy ezek alapján szinte már hajlandók lehetnénk azt hinni, hogy a tárgyi katalógus elvben hiányos és kivihetetlen valami. Pedig ez a kétféle tárgyi katalógus, a szakkatalógus és a tárgyszókatálógus nem egymást kizáró ellentétek, hanem egymás kiegészítői. Sőt talán azt is mondhatjuk, hogy a kétféle katalógus elfajulásainak és a bennük helyenként alkalmazott idegen elvek alkalmazásának — (a szakkatalógus végtelenségig kifinomított tagolása, benne helyenként a betűrend alkalmazása egyrészt, az ún. szisztematikus tárgyszókatálógus másrészt)⁹ — ez az egymást kizáró szemlélet és gyakorlat volt az oka. Ha a kétféle katalógust nem egymás helyett alkalmazták, a két típus hívei nem egymás ellenében dolgoztak volna, hanem a katalógusokat egymás kiegészítőjeként tekintették volna, valószínűleg mind a kétfajta katalógus egészségesebb irányban fejlődik: *aránylag nagyobb csoportokkal dolgozó szakkatalógus azok számára, akik nagyobb tárgykörök irodalmát keresik, és mellette egy, a legszűkebb fogalmakra fölépített tárgyszókatálógus a részletkérdések keresőinek.* Mindkét típus áttekinthetőbb és kezelhetőbb lenne, és sok meddő vitát meg lehetett volna takarítani.

Vann azután olyan szempont is, amely egyik katalógustípusba sem illeszthető bele megfelelően, olyan kérdések az olvasók részéről, amelyekre sem a szakkatalógus, sem a tárgyszókatálógus nem tud igazán pontos feleletet adni. Ez a földrajzi hely szempontja, ami annyi gondot okozott mindig a katalogizálásnak. A szakkatalógusnak lényegétől idegen az a probléma, hogy az irodalmat a „hol” kérdése szerint hozza össze. A földrajzi szakcsoporton vagy csoportokon kívül az egyes földrajzi helyekre vonatkozó egyéb irodalmat nem tudja föltárni, hiszen az egész rendszer a tárgyi csoportok, nem pedig a helyek rendszerére van fölépítve. A hely szempontja csak alosztályozási, másodlagos vagy még többedik szempont lehet az egyes osztályokon belül. Az a megoldás, amit ROLOFF ajánl,¹⁰ hogy ti. az egyes helyekre vonatkozó, de tárgyuik szerint a szakkatalógusban szétszórt anyagot a szakkatalógus tárgyszóindexe hozza össze, kivihetetlen. Gondoljunk csak arra, hogy például Magyarországra vagy a Szovjetunióra, de sok más államra vagy városra vonatkozólag hány száz szakcsoportban lehet anyagot találni. Ha az olvasó a tárgyszóindex egy-egy ilyen helyén az utalások százait találja, nemigen lehet elképzelni, hogy ezt a rengeteg helyet mind visszakeresse a szakkatalógusban. De meg sem találná, mert a szakrendszer ránézve érthetetlen, bonyolult jelzet- és alosztástömkelegében sohasem bukkanna rájuk. Az olvasó csak azokat a csoportokat találja meg, amelyekben annyi anyag gyűlt össze, hogy a földrajzilag összetartozó könyvek céduláit már külön

⁸ LÖFFLER még kivihetetlen luxusnak mondja (*i. m.* 126. l.) azt, hogy könyvtárakban szakkatalógus és tárgyszókatálógus is legyen. VORSTIUS ellenben már kimondja, hogy mindkét katalógusnak megvan egymás mellett a létjogosultsága, „egymástól függetlenül”. Szerinte lehetőleg minden könyvtárnak legyen meg mind a két katalógusa, az egyik a tudományos kutatók, a másik a nagyközönség számára. Nem látja tehát még világosan, hogy a két katalógusnak nem egymástól függetlenül, hanem éppen szoros összefüggésben kell fönnállnia, s nem okvetlenül két különböző típusú kutató, hanem bárki részéről jövő, adott, kétféle kérdés megválaszolására. (*I. m.* 55. l.) — Hogy kis létszámú szakosító csoport tud egyidejűleg decimális szakkatalógust és tárgyszókatálógust készíteni, azt megmutatta a budapesti Egyetemi Könyvtár.

⁹ Nem is említve a „betűrendes-szisztematikus” katalógus nevű torzszülöttet, amelyet SHARP mutat be (*i. m.* 27–28. l.), ahol a fő szakcsoportok betűrendben követik egymást és az egyes csoportok továbbtagolása megint betűrendben történik.

¹⁰ *I. m.* 71. l.

osztólap választja el a többitől. Ilyen pedig aránylag kevés helyen lehetséges. Nem is említve azt a nehézséget, hogy a szakozónak vagy a szakkatalógus beosztójának minden egyes földrajzi alosztással ellátott cédula elhelyezése előtt ellenőriznie kellene, hogy van-e már mutatólap erről a tárgyszóindexben, és ha nincs, ilyent készíteni s beosztani.

Nem sokkal jobban áll a helyzet a tárgyszókatalógus esetében sem, ahogyan azt LÖFFLER beismeri: ¹¹ „Minden szakkatalogizálás fő nehézsége ti. az a kérdés, hogyan kell számbavenni a fogalmak földrajzi oldalát, bizonyos nehézség marad a tárgyszókatalógus számára is. Ezen a szírtén szenved hajótörést az összetartozók együttartása tekintetében a szisztematikus katalógus is, amelynek egyébként éppen az a nagy előnye a tárgyszókatalógussal szemben, hogy a belső összefüggéseket elvileg nemcsak követheti, hanem követnie is kell. Alig lehet komolyan vitatni, hogy a tárgyszókatalógus alapelve szerint egy könyvet, amely az olasz festészetről szól, tartalmilag éppen az különböztet meg egy másiktól, amely általában a festészetről szól, hogy *olasz*, tehát a fent kifejezett alapelv szerint az *olasz festészet* alá tartozik. De hogy milyen végtelenül sok könyvet kellene akkor a népnevek jelzője alá besorolni, talán akkor lesz világos, ha átgondoljuk, hogy majdnem minden második könyv, amely Németországban bármilyen tárgyról megjelenik, hallgatólagosan ezt a tárgyat éppen német viszonylatban tárgyalja. Tehát sok ezer, sőt tízezer vagy százezer cédula lesz a »német« szó alatt valamilyen következő osztályozószóval. Ez gyakorlatilag szinte elviselhetetlen lenne.” Pedig szerinte a tárgyszókatalógus két alapelvének megfelelően — hogy ti. minden munka csak egy helyen szerepelhet a katalógusban és minden a legszűkebb fogalom alatt, — helytelen lenne „olasz festészet” helyett a „festészet, Olaszország” tárgyszó megadása. Mégis, — mondja — mivel az elvszerű megoldás esetén a földrajzi nevek és népnevek valósággal szétrobbantanák a tárgyszókatalógust óriási, közbeékelődő tömegünkkel, a tárgyszóelvvel ellentétes megoldást kell elfogadni: „festészet, Olaszország”.

ROLOFF szintén elismeri, hogy „a tárgyszóalkotás egyik legnehezebb kérdése a helyfogalom és tárgyi fogalom összetalálkozása... Az a követelmény, hogy a tárgyszó konkrét legyen, itt egyedül nem mindig vezet tiszta döntésekre, így itt valóban komplikált szabályozások szükségesei”. Közölt szabályzata valóban elég komplikált: népnév főnévi alakban csak akkor lehet tárgyszó, ha kihalt népről van szó (gótok), jelzős alakban csak akkor szerepelhet, ha az ország és nép nyelve azonos (pl. *francia történelem* és nem *Franciaország, történelem* vagy *történelem, Franciaország*), ami viszont egy helyre vonatkozik, lehetőleg ne a tárgy, hanem a hely neve alá kerüljön: pl. az Észak Amerikában talált dinoszaurusz-maradványok nem *dinoszaurusz, Északamerika*, hanem *Északamerika dinoszaurusz*, [!] az utóbbi helyen: „*l. Északamerika is*” utalás legyen; de viszont az orvosi hivatás Németországban: *orvosi hivatás* alatt, Németországnál csak utalás. GOETHE Lauchstädtben GOETHE alatt, de a stuttgarti HÖLDERLIN-kéziratok *Stuttgart* tárgyszó alatt, HÖLDERLIN-re utalással.¹²

Mindennek a sok nehézségnek és ferde, erőltetett megoldásnak az a kulcsa, hogy olyan kérdéseket törekszenek beleerőszakolni egy katalógustípusba, amelyeknek ott nincsen helye. Minden tárgyi katalógus, akár szakkatalógus, akár tárgyszókatalógus, arra a kérdésre felel meg: „*mi?*” nem pedig arra: „*hol?*” Az utóbbi kérdésre *egy másik tárgyi katalógusnak* kell válaszolnia, ez pedig a *földrajzi katalógus*.¹³

¹¹ I. m. 119–120. l.

¹² I. m. 95, 111–112. l.

¹³ A magyar könyvtartani irodalomban SEBESTYÉN Géza említett munkája az egyetlen, amely a földrajzi katalógus lényegét és különböző fajtáit ismerteti. SEBESTYÉN kétféle földrajzi katalógusról ír itt. Az egyik az, amelyik a nyomtatványokat megjelenésük helye szerint csoportosítja (ilyen PROCTOR és a British Museum ősnymtatványkatalógusa), a másik az, amelyről itt most szólunk, ti. az, amely az egyes földrajzi

A földrajzi katalógus tekintetében a gyakorlati szükséglet jóval előtte járt az elméletnek, mert míg az irodalomban igen gyéren találkozunk vele,¹⁴ ténylegesen több magyar nagy könyvtár is állított fel ilyen a közönség használatára, de csak kevés helyen úgy, hogy a többi tárgyi katalógussal szorosabb kapcsolata lett volna.

A földrajzi katalógus legegyszerűbb formáját az Országos Széchényi Könyvtár vezette be. Nem külön katalógus ez, hanem abból áll, hogy minden olyan katalóguscédulából, amelyen a könyv címében földrajzi név fordul elő, annyival több levonatot készítenek, ahány földrajzi név van rajta, és az illető szó aláhúzásával beosztják ezeket a cédulákat a szerzői katalógus betűrendjébe. (A betűrendes, szerzői katalógus tehát ezáltal átmeneti formává vált a szótárkatalógus felé.) A földrajzi név olyan nyelvi alakban kerül beosztásra, ahogyan a címben előfordul (*Magyarország, magyarországi*), a különböző nyelvű alakokról utalás készül (tehát *Pozsony, Pressburg, Bratislava* a Po, Pr, Br helyeken beosztva, ugyanitt utalás: „*I. még...*”). Csak régies alakok és körülírt nevek átírása történik meg szögletes zárójelben: „*Colosvar [Kolozsvar]*,” „*Ezer tó országa [Finnország]*”. Ennek a megoldásnak kétségtelen előnye, hogy elvben úgyszólván semmi többletmunkába nem kerül, a földrajzi helyekre vonatkozó irodalom nyilvántartása így csak többletcédula, aláhúzás és beosztás kérdése. Hátrányai viszont a következők: 1. Teljesen esetleges, hogy valamely munka, amely bizonyos országról vagy helyről szól, kap-e földrajzi nyilvántartást, vagy sem. Mert ha a földrajzi név mint ilyen nem fordul elő a címben, általában nem kerül nyilvántartásra. Pl. Albánia mezőgazdasága megtalálható Albánia alatt, de már az albán ipar vagy albán néprajz nem, mert ez népnévként van a címben és nem földrajzi névként. 2. A földrajzi nevek nincsenek egy helyen egyesítve, hanem annyi helyről kell összekeresni ahány nyelven fordulnak elő a címekben. 3. A földrajzi helyeket egyenként meg lehet ugyan találni, de területi egységben nem. Ha tehát valaki nagyobb terület földrajzi anyagára (megye, országrész, ország) kíváncsi, azt éppen úgy nem találhatja meg, mint egy tárgyszó-katalógusban, s itt még utalólapokat se képzelhetünk el. 4. Egyes földrajzi címszavak, főleg az egyes országok nevei alatt olyan mérhetetlenül földuzzad az anyag, hogy a katalógus ezekre nézve teljesen hasznavehetlenné válik. Ez a módszer ugyanis a földrajzi néven belül további tagolásra nem ad módot, a cédulák pusztán a szerző betűrendjében sorakoznak egymás után. (Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár betűrendes katalógusában 6 fiókot tesznek ki a *Budapest* és ugyanennyit a *Magyarország* címszavak.)

Más megoldáshoz folyamodott a budapesti Egyetemi Könyvtár. Itt 1927-től 1949-ig külön földrajzi katalógus készült. Ez a katalógus nem ragaszkodott a könyveim

helyekről szóló könyvanyagot gyűjti össze. Félreértések elkerülése céljából jobb lenne, ha ezt a kétféle katalógust más és más névvel jelölnénk (megjelenési hely katalógusa, esetleg nyomdászati katalógus és földrajzi katalógus.) Ugyanúgy, ahogy más az időrendi katalógus, amely a könyveket megjelenési idejük sorrendjében adja és más a történelmi katalógus, a történelem egyes korszakaira vonatkozó anyag összegyűjtésére. Természetesen van még minden szakrendszernek is külön földrajzi katalógus-részlete, a földrajzi szak, ahol a kifejezetten földrajzi munkák találhatók meg, s így lehet egy tisztán földrajzi jellegű gyűjteménynek saját, pusztán földrajzi anyagáról olyan szakkatalógusa, amely csak földrajzi anyagot tartalmaz. L. VAGÁCS András nagy gondtal kidolgozott földrajzi szakrendszerét: *Földrajzi szakrendszer könyvtári és dokumentációs célokra.* (Földr. Ért. 1955. 349–383. I. Kny. is.)

¹⁴ Az utóbbi időben két cikk jelent meg a földrajzi katalógusról a szovjet irodalomban. Az egyik VLASZOV: *Földrajzi katalógusok a tudományos könyvtárakban.* (Szov. Bibliogr. 1955. 38. számból lefordítva közli a Könyvt. Tájékozt. 1955. 9. sz.) Ismerteti 17 moszkvai könyvtár különböző fajta földrajzi katalógusait, és hangsúlyozza ennek a katalógusnak fontosságát egyes szakkönyvtárakban. A másik cikk GOLOUHOVA: *Az Össz-szövetségi Könyvkamara földrajzi katalógusa.* (Szov. Bibliogr. 1955. 35. sz.-ból a Könyvt. Tájékozt. 1955. 9. sz.) Minden könyvtárnak ajánlja a földrajzi katalógust.

esetlegességeihez, hanem minden olyan könyv címét tartalmazta, amely valamilyen földrajzi helyre vonatkozik, s a helynevet egységes, a magyarban használt alakban tüntette föl. Ezt a nevet rágéptették a cédula felső sorára. A földrajzi nevek a név betűrendjében követték egymást, tehát: *Bártfa, Borsod megye, Budafok, Budapest, Bulgária* stb. A helyneveken belül tárgyi csoportosítást alkalmaztak. 22 ilyen csoportnév volt megállapítva (pl. közgazdaság és statisztika; orvostudomány; természettudomány és technika; filozófia és pedagógia; irodalom és nyelvészet; földrajz és néprajz stb.), a tárgyi csoport neve is rákerült a cédulára a földrajzi név mellé. Az Egyetemi Könyvtár megoldásának az előzővel szemben előnyei, hogy 1. teljesebb anyagot ölel föl, 2. az egy helyre vonatkozó anyagot együtt tartalmazza, és nem kell a betűrend különböző helyeiről összekeresgélmi a különböző nyelvű alakok közt, 3. tárgyilag tagolt, tehát gyorsabb tájékozódást ad. Hátrányai azonban, hogy 1. ez sem ad területi csoportosítást, 2. nem számolt az anyag későbbi nagyméretű gyarapodásával. A 22 csoport elegendő volt addig, amíg a katalógusban még csak kevés anyag volt, de mihelyt a cédulák száma erősen gyarapodni kezdett, sok, igen lényeges helyen ugyanoda jutott, mint az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa. (Pl. egyetlen, tagolatlan csoportban a magyar történelem és néprajz vagy művészet és régészet.) Az ilyen csoportok továbbtagolása csak maguknak a könyveknek újra kézbevétele és átnézésével történhetett volna meg, mert hiszen semmiféle megbízható osztályozás nem képzelhető el pusztán a címek alapján. S ezt az újrászakozó műveletet mindannyiszor újra és újra el kellett volna végezni, ahányszor valamelyik helyen az anyag a használhatóság határán túl megszorodik. Az Egyetemi Könyvtár tehát 1949-ben lemondott a katalógus további vezetéséről, s e helyett a földrajzi nevek ezentúl az új tárgyszó-katalógusban kapnak helyet.

A régebbi földrajzi katalógusok közül a Szabó Ervin Könyvtár választotta a legszerencsésebb megoldást. Mint decimális szakkatalógussal rendelkező könyvtár először lépett arra a helyes útra, amely a földrajzi katalógust a szakkatalógussal közös rendszerbe vonja össze. Minden olyan munka, amelynek szakjelzeteiben földrajzi alosztások fordulnak elő, a földrajzi alosztások számának megfelelően több levonatot kapott, és ezek a cédulák adták a földrajzi katalógus anyagát. A földrajzi neveket ugyanúgy betűrendben sorakoztatták egymás után, mint ahogyan az Egyetemi Könyvtár rendszerében láttuk, de egy néven belül decimális sorrendben következett az anyag. A cédulák továbbtagolása tehát bármikor megtörténhetett újrászakozás nélkül, nagyobb cédulamennyiségek is mindig gyorsan áttekinthetők voltak, és ami a legfőbb, a földrajzi katalógus pusztán sokszorosítás és beosztás kérdésévé vált, külön munkát nem okozott. Egyetlen hátránya az volt, hogy nem alkalmazta a területi egységek elvét.

A Szabó Ervin Könyvtár földrajzi katalógusától már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy az adott körülmények közt a legjobb megoldást meg lehessen találni. Az a megoldás ez, amelynek lehetőségére az egyetemes tizedes osztályozás 1927–28-i kiadása fölhívja a figyelmet:¹⁵ önálló földrajzi katalógus készíthető úgy, hogy a szakkatalógus minden olyan jelzetét, amelyben földrajzi alosztás fordul elő, úgy alakítunk át, hogy a földrajzi alosztást előrehozzuk a fő táblázati szám elé. Ezeket a cédulákat elsősorban a földrajzi szakjelzetek pontos decimális sorrendjében osztjuk szét és állítjuk fel, azonos földrajzi jelzetek esetén a cédulák további besorolása ugyanúgy történik, mint a decimális szakkatalógusban, először a fő táblázati számok, azután az alosztások (most már természetesen az előre hozott földrajzi alosztás kivételével) sorrendjében.

Ha mármost összegezzük ennek a megoldásnak előnyeit, a következő pontokba foglalhatjuk: 1. Külön szakozói munkaerő lefoglalása nélkül a könyvtár egy jól használható újabb katalógussal gyarapszik. 2. A szakkatalógus és a földrajzi katalógus azonos

¹⁵ *Classification décimale universelle*. 1927–1928. I. k. 12. I.

rendszere könnyebbség az olvasó számára. 3. A földrajzi helyek területi csoportokon belül sorakoznak egymás után. Tehát a kutató együtt találja egy-egy ország, országrész vagy megye anyagát, de ugyanakkor az egységen belül a legkisebb helyet is megkapja. (A községek neve névalosztásként csatlakozik a megyei számokhoz, városoknak gyakran külön földrajzi jelzetük van). 4. Az anyag bármilyen méretű gyarapodás esetén is rendezetten áll, és osztólapok segítségével bármikor továbbtagolható, hogy az olvasó könnyen áttekinthesse. 5. Az egész földrajzi anyagot magában foglalja, nemcsak azt, amelynek nevét a cím megadja. 6. Független a nevek sokféle nyelvi alakjától, változásaitól. 7. Egy helyre vonatkozólag együtt adja az anyagot, és nem kell számtalan utalás segítségével összekeresesgélgni.

Az eddig felsoroltakon túlmenően még két nagy előnye van ennek a katalógus-típusnak : olyan előnyök, amelyek átvezetnek a tárgyi katalógusok egységes, egymást kiegészítő rendszerének kérdésébe. Az egyik az, hogy segít a decimális szakkatalógusnak és minden más szisztematikus katalógusnak azon a nehézségén, hogy a tárgy szerinti osztályozás folytán menthetetlenül százfelé szórják szét a földrajzilag összetartozó anyagot. Így például ki tudná összeszedni az olasz művészetre, a magyar közgazdaságra vagy a római jogra vonatkozó címeket egy decimális katalógusban anélkül, hogy át ne böngészne ehhez az összes 7/76,illetőleg 33 és 38, vagy a 34 jelzeteket tartalmazó fiókokat. A decimális rendszerű földrajzi katalógus ezeket a szétszórt kapcsolatokat állítja helyre. Összehozza az anyagot, de mégis megtartja az új csoportokon belül az eredeti tárgyi tagolás sorrendjét is. A földrajzi alosztások viszonyított alakjainak előrevetésével pedig az országok közti kapcsolatokról szóló anyagot is össze tudja hozni (pl. (439 : 44) 008 magyar—francia kulturális kapcsolatok).

Lássunk néhány példát a fenti három tárgycsoportból :

szakkatalógusban		földrajzi katalógusban
7(45)	olasz művészet ált.	(42)757 Anglia. Arcképfestészet
7(47)	szovjet művészet ált.	(43)72 Németország. Építészet
7.034.1(44)	francia reneszánsz műv.	(44)7.034.1 Franciaország. Reneszánsz
7.034.1(45)	olasz reneszánsz műv.	(44)728.82 „ Kastélyok
72(43)	német építészet	(45)7 Olaszország. Művészet
726(45)	olasz egyházi építészet	(45)7.034.1 „ Reneszánsz
728.82(44)	francia kastélyok	(45)726 „ Egyh. műv.
73.023.2(45)	olasz bronzszobrok	(45)73.023.2 „ Bronzszobrok
757(42)	angol arcképfestészet	(45)758.1.034.1 „ Ren. tájképek
758.1.034.1(45)	olasz reneszánsz tájképek	(47)7 Szovjetunió. Művészet.
332.4(438)	Lengyel pénzrendszer	(438)332.4 Lengyelország. Pénzrendszer
332.5(439)	Magyar papírpénz	(438)338 „ Gazdaságföldr.
338(438)	Lengyel gazdaságföldrajz	(438)338.42 „ Háziipar
338.4(439)	Magyar ipar	(438)338.455 „ Tömegtermelés
338.42(438)	Lengyel háziipar	(438)338.532 „ Árszabályozás
338.45(439)	Magyar gyáripar	(439)332.5 Magyarország. Papírpénz
338.455(438)	Tömegtermelés Lengyelorsz.	(439)338.4 „ Ipar
338.5(439)	Árak Magyarországon	(439)338.45 „ Gyáripar
338.532(438)	Árszabályozás Lengyelorsz.	(439)338.5 „ Árak
338.98(439)	Termelés állami irányítása	(439)338.98 „ Termelés állami irányítása
34(37)	Római jog általában	(37)34 Ókori Róma. Jog általában
343(439)	Magyar büntetőjog	(37)343.13 „ „ Bűnügyi vizsg.

szakkatalógusban

földrajzi katalógusban

343.13(37)	Bűnügyi vizsg. a római jogb.	(37)347	Ókori Róma. Polgári jog
343.2(439)	Magyar anyagi büntetőjog	(37)347.2	„ „ Dologi jog
347(37)	Római polgári jog	(37)347.62	„ „ Házassági jog
347.19(439)	Jogi személyek a m. jogb.	(439)343	Magyarország Büntetőjog
347.2(37)	Római dologi jog	(439)343.2	„ „ Anyagi bj.
347.6(439)	Magyar családijog	(439)343.19	„ „ Jogi személyek
347.62(37)	Római házassági jog	(439)347.6	„ „ Családi jog
347.65(439)	Öröklés a m. jogban.	(439)347.65	„ „ Öröklési jog

A másik előnye ennek a földrajzi katalógusnak, hogy tehermentesíti a másik két tárgyi katalógust. Megszabadítja a szakkatalógus tárgyszóindexét a földrajzi nevek nyilvántartásának nehézségeitől, és főleg a tárgyszó-katalógust mentesíti a földrajzi szempont okozta problémáktól, amelyekről az előzőekben olvashattunk. A tárgyszó-katalógus bonyolult szabályozások nélkül megmaradhat annak, ami a lényege: a tárgyi csoportok nyilvántartása. Meg kell még jegyezni azt is, hogy ugyanilyen rendszerű földrajzi katalógus illeszthető bármely más rendszerű olyan szakkatalógus mellé is, amely főtáblázati számok és alosztások kettősségére épül fel, léte tehát nincs a decimális rendszerhez kötve.

A földrajzi katalógusnak ezt a formáját használja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1950 óta és a Debreceni Egyetemi Könyvtár ugyancsak 1950-től kezdve, bár az utóbbi némileg korlátozottabb mértékben, amennyiben csak a hangsúlyozottan földrajzi jellegű anyagot helyezi el itt, teljességre csak a debreceni és Hajdú megyei anyag esetében törekszik.¹⁶ A Szabó Ervin Könyvtár is újabban ilyen módon dolgozta át földrajzi katalógusát.

A megfelelően kidolgozott földrajzi katalógus tehát nem segédkatalógus, hanem a könyvtár tárgyi-katalógus-rendszerének, tárgyi-katalógus-hálózatának szerves darabja. Nemcsak a szisztematikus szakkatalógus és a tárgyszó-katalógus egészítik ki egymást, hanem hozzájuk tartozik harmadikként a földrajzi katalógus is. Természetes, hogy a földrajzi katalógus nem tartalmazza a könyvtár egész anyagát, csak a földrajzi, helyi vonatkozásút, de a másik két tárgyi katalógusnak sem kell okvetlenül egyedül teljességre törekednie. Csak egy könyvtári katalógusnak, a szolgálati betűrendes, szerzői katalógusnak kell a teljes nyomtatványállományt tartalmaznia. A tárgyi katalógusok közül a legnagyobb állományról a szakkatalógus számol be. De nagyon kérdéses, hogy vajon ebben a katalógusban kell-e egyesíteni a modern, élő anyag címeit és a régi, csak tudománytörténeti forrásként szolgáló vagy a muzeális anyagét. Nézetünk szerint az olvasót csak zavarja, ha valamilyen tudományos kérdésre vonatkozó anyagot keres, és az újabb irodalom mellett, amire kíváncsi, őnyomtatványok, XVI–XVII. századi disszertációk, libelli graduales, kétszázéves tankönyvek tömegével találkozók. Olyan könyvtárak, amelyek a régi könyvanyagot külön kezelik, helyesebben járnak el, ha az ilyen régi anyag katalóguscéduláit a decimális katalógusban nem helyezik el, hanem egy sokkal egyszerűbb, a tudománytörténeti kutató számára is alkalmasabb csoportkatalógusban tartják nyilván. Ez nagymértékben tehermentesíti és áttekinthetőbbé teszi a decimális katalógust. Hogy a régi könyvek határát hol húzzák meg, az az illető könyvtár funkciójától, állományától függ. Könnyen el lehet képzelni, hogy egy technikai vagy orvostudományi könyvtár

¹⁶ VARGA László: *Könyvtárunk szakozási rendszere a szakkatalógus tükrében.* (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. 189–225. l.)

napjainkhoz sokkal közelebb vonja meg a történetivé vált korszak határát, mint egy irodalomtudományi vagy általános tudományos könyvtár.

Mindenképpen jóval kevesebb anyagot tartalmaz a szakkatalógusnál a tárgyszó-katalógus, mert ez a szépirodalmat nem közli, ugyancsak nincs értelme tárgyszó-katalógusban ilyen csoportoknak: gyűjteményes munkák, szerzők összes művei stb.

Szakkatalógus, tárgyszó-katalógus és földrajzi katalógus: ezzel a hárommal még korántsines lezárva a tárgyi katalógusok hálózatának lehetséges köre. A szépirodalom nyilvántartására nagyon jó szolgálatot tesz az az eljárás, ha az ilyen munkákat a cím első szava alatt is megtalálhatóvá tesszük (címszó-katalógus). Az Országos Széchényi Könyvtár a betűrendes katalógusba osztja be ezeket a cédulákat, de ez tulajdonképpen szintén egyike lenne a tárgyi katalógusoknak egy bizonyos területen. Történelmi könyvtárban nagyon hasznos lehet a *történelmi katalógus*, amely korszakok szerint gyűjti össze a könyvek címeit. Ebben az esetben azonban nem az a helyes eljárás, amelyet a decimális említett kiadása ajánl, hogy ti. ugyanúgy, ahogyan a földrajzi katalógus a földrajzi alosztás előrevetésével készül, a történelmi katalógust az időalosztás előrehelyezésével alakítsuk ki.¹⁷ Ugyanis nem nagyon gyakran akad olyan kutató, aki pl. a XI. vagy akár a XIX. századra vonatkozó anyagot általában keresné, tekintet nélkül, hogy melyik országról van szó; a történetkutatók túlnyomóan nagy része egy ország bizonyos korszakára vonatkozólag keres irodalmat. Nagy segítségére lehet tehát olyan katalógus, amely erre vonatkozólag ad fölvilágosítást. Gondoljunk például arra, hogy a szakkatalógusnak milyen mérhetetlenül sok helyét kell átkutatnia annak, aki a XVII. századi magyar mezőgazdaságtörténetet keres benne (agrárpolitika, nagybirtok, jobbágyság, parasztság mint társadalmi osztály, mezőgazdasági technika, állattenyésztés, pásztorkodás stb.), vagy általában egy kor művelődéstörténetét, amely nem más, mint az élet mindenestől a múltban, tehát elvben szinte minden szakban fordulhat elő erre vonatkozó anyag. A leghelyesebb eljárás az lenne, ha az előrevetett földrajzi alosztás után állna közvetlenül az előrehozott időalosztás, és azután következne a főtáblázati és alosztás-jelzetek. Így egy történelmi könyvtárnak nem kell külön földrajzi és történelmi katalógus, hanem a kettő egyesítéséből keletkező *földrajzi-történelmi katalógus*.

Természetesen minden könyvtár a maga szükségleteinek és lehetőségeinek mértékében fogja megállapítani, hogy az ő számára a tárgyi katalógusoknak milyen rendszere szükséges. Lehet, hogy megelégszik egyetlen ilyennel vagy csak a szakkatalógussal és a tárgyszó-katalógussal. (Mi szüksége volna egy matematikai könyvtárnak földrajzi vagy szépirodalmi-címszó-katalógusra?) De az is lehet, hogy a felsoroltakon túlmenőleg is még számos katalógus fogja teljessé tenni az olvasók számára vagy szolgálati célból készült katalógusainak hálózatát. A lényeges csak az, hogy a katalógusokat sohase önmagukban, egymástól elszigetelten állítsuk föl, hanem a *tárgyi katalógusok is egymáshoz szorosan kapcsolódó szerves rendszerben épüljenek ki*.

CSAPODI CSABA

A megyei könyvtárak cikk-katalógusairól. Figyelembevée a magyar könyvtárugy jelenlegi helyzetét, már több megyei könyvtárunk alkalmas lenne tudományos és kutató feladatok ellátására. Pillanatnyilag még az anyagi kötöttségek (szűk beszerzési keret), a kis személyzet és sok esetben a raktározási problémák megnehezítik a feladat megvalósítását. A megyei könyvtárak munkatársainak szakmai felkészültsége egyre erősödik, a többéves gyakorlat, a szakmai továbbképzés egyre közelebb hozza a megyei könyvtárak dolgozóit a tudományos könyvtárakéhoz.

¹⁷ Ezt a megoldást alkalmazza a Debreceni Egyetemi Könyvtár. L. VARGA: i. m.

A tudományos tevékenység megindításáról — egyelőre bármily kis keretek között is — egy megyei könyvtárnak sem szabad lemondania, mert ezt megköveteli tőlük a nemzeti kultúra. „A tájismereti anyag gyűjtésének és feltárásának hivatott intézményei a megyei könyvtárak... *Ez a munka egyben a megyei könyvtárak tudományos igényű munkájának kezdete is.*”¹ A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája (1955. május 26–27) a tudományos könyvtárak legfontosabb teendői között jelölte meg a folyóiratok tartalmi feltárását. Véleményem szerint ez a munka nem csupán a nagy tudományos könyvtárak feladata, hanem elsőrendű kötelessége a megyei könyvtáraknak is.

A cikk-katalógusok kérdése a tájismereti anyag feldolgozása során kerül előtérbe. A tájismereti gyűjtemény katalógusában feltétlenül szerepelniök kell a különböző periodikákban megjelent cikkek, értekezések, tanulmányok címleírásainak is. Ez igen nagy segítséget jelent mind a könyvtár, mind a kutatók számára. A megyei könyvtárak táj-katalógusának alapja elsősorban a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a. A repertórium-ból minden közleményt szükséges felvenni katalógusunkba, melynek helyi vonatkozása jelentős, függetlenül attól, hogy jár-e a folyóirat a megyei könyvtárba, vagy nem. Ez esetben vagy eltérő színű cédulákon készítjük a címleírásokat, vagy külön jelzéssel hívjuk fel az olvasók figyelmét. Az országos és a helyi lapokban megjelent — a *Magyar Folyóiratok Repertórium*ában nem szereplő — cikkek kiválasztása a tájismereti anyag-gal foglalkozó könyvtáros döntésére van bízva. Itt az anyag válogatásához fontos a helytörténeti ismeret és a politikai és szakmai felkészültség.

Helyesnek látnám, ha a tájanyag katalógusa az alábbiakat tükrözné:

1. A megyei pártbizottság határozatai, jelentős közéleti vezetők által a megyében tartott beszédek.
2. Megyei szempontból jelentős beruházások, új ipari és egyéb létesítmények, tervteljesítések.
3. A helyi periodikákban megjelent irodalmi kritikák, könyvismertetések helyi szerzőkről.
4. A terület jelentősebb kulturális létesítményeiről írt közlemények. (Színház, mozi, kultúrház, múzeum, sport.)
5. A megyei könyvtárról írt hírek, újságcikkek.
6. Kiemelkedő kulturális események. (Pl. színházi ősbemutató, helyi szerzők színdarabjai.)
7. Műemlékekkel kapcsolatos hírek. (Pl. restaurálás, jelentősebb régészeti leletek, ásatások.)

A tájismereti anyagra vonatkozó cikkek katalógusa egybeolvad a tájjellegű könyvek vagy egyéb kiadványok címleírásaival; helyes, ha a könyvek katalóguskartonjaitól elütő színű kartonon készítjük a címfelvételt.

A cikk-katalógusnak a megyei könyvtárakban teljesen külön katalógust kell képeznie, melynek célja a könyvtárba járó periodikák tartalmi feltárása. Amíg a tájismereti katalógus elsősorban a kutatók igényeit elégíti ki, addig a cikk-katalógus a bel- és külpolitikai események, a szocialista termelés, a műszaki és technikai újítások, az irodalom és a történelem legújabb problémáiról — általában az új tudományos eredményekről — tájékoztatja az olvasókat.

A megyei könyvtárak cikk-katalógusának alapja ugyancsak a *Repertórium*, melyet helyesnek tartok kiegészíteni a *Könyvtáros* c. folyóiratban közölt *Könyvismertetések és irodalmi cikkek jegyzéké*-vel. A *Könyvtáros*-ból természetesen csak azokat a címeket emeljük ki, melyeket a *Repertórium* nem közöl, így a napilapok irodalmi híryanagát és

¹ RÁCZ Aranka: *A megyei könyvtárak tájismereti anyaga*. Magy. Könyvszle. 1955. 3. sz.

esetleg a könyvismertetéseket. A cikk-katalógusba címleírások csak olyan periodikák-ról készülnek, melyek rendszeresen járnak a könyvtárnak. A cikk-katalógus természetesen válogatott anyagot tartalmaz, és csak a jelentősebb közérdekű és időszzerű kérdésekről tájékoztatja az olvasókat, figyelemmel a könyvtár adottságaira (pl. műszaki irodalom vagy mezőgazdaság).

A cikk-katalógusunk számára az alábbi tudományágakból válogathatjuk az anyagot :

- 1 Filozófia
- 3 Társadalomtudományok
- 3K Marxizmus--leninizmus
- 3KP Kommunista párt
- 31 Statisztika
- 32 Politika
- 33 Politikai gazdaságtan
- 39 Néprajz
- 621 Gépgyártás
- 7 Művészetek
- 8 Irodalom
- 92 Életrajzok
- 93/99 Történelem

(Természetesen a fenti szakok bővíülhetnek vagy szűkülhetnek a könyvtár profiljának megfelelően.)

A cikk-katalógus kétféle : betűrendes és szakkatalógus. A betűrendes katalógusban a címrendsző szerint csoportosítjuk az anyagot, és a kartonokat is ennek alapján rendezzük. A szerző nevét mint rendszőt csak ismertnevű szerzők esetében használjuk, mivel az olvasók a legritkább esetben keresnek szerző szerint folyóiratecikkeket. A szakkatalógus címleírásait az ETO magyar kiadása alapján helyezzük el a katalógusban, és a szakozásnál az Országos Széchényi Könyvtár által használt szakozást követjük.

Felmerülhet a kérdés, hogy a 62-es szakból kiemeljük a 621 általános géptant vagy a 621.3 elektrotechnikát, továbbá hogy a bányászat vagy a mezőgazdasági szakból mit dolgozzanak fel a megyei könyvtárak. Ez minden esetben függ a könyvtár adottságaitól, a terület mezőgazdasági vagy ipari jellegétől és főleg attól, hogy milyen tudományág iránt érdeklődnek legjobban az olvasóterem látogatói. (Így pl. a miskolci Megyei Könyvtár feldolgozza az elektrotechnikai és rádiótechnikai cikkeket is).

A miskolci Megyei Könyvtár a cikk-katalógus-kartonokat stencyl sokszorosítás útján készíti. A címleírásokat akár a *Repertóriumból*, akár más forrásból rögtön stencylre írjuk. Egyidejűleg ceruzával feltüntetjük, hogy cikk-katalógusaink számára hány darab kartont kell sokszorosítani. A sokszorosítás elkészülte után a rendszavak kiemelése és a szakjelezetek kijelölése piros aláhúzással történik.

Ha a megyei könyvtár hálózatához tartozó járási könyvtárak járatják a jelentősebb irodalmi lapokat, akkor a sokszorosításnál levonatokat készíttünk részükre is, mivel a járási könyvtárakban, különösen ott, ahol középiskola van, legkeresettebbek az irodalmi és irodalomtörténeti vonatkozású folyóirat- és hírlapcikkek. Több ízben foglalkoztak már könyvtárosaink a nyomtatott cikk-katalógus-kartonok kérdésével. Legutóbb a *Könyv* 1955. októberi számában a *Szerkesztői üzenetek* között PARÁNYI Györgyné könyvtáros javaslatára válaszol a szerkesztőség, aki az *Irodalmi Tájékoztató* o. melléklet-kartonokra való kinyomatását kérte. Ez kétségtelenül nehézségekbe ütközik, főleg az annotációk miatt. Bár számos külföldi műszaki folyóirat perforált kartonokra nyomtatott cikk-katalógus-karton mellékletet ad olvasóinak.

Indokoltnak tartom, hogy a Könyvtárellátó már a közeljövőben készítsen nyomdai úton előállított szabvány katalóguskartonokat a könyvtárak cikk-katalógusai számára. Kísérletképpen egyelőre elegendőnek tartanám itt is a 8-as szak feldolgozását. Az állami könyvtárhálózatba tartozó intézmények egészen bizonyosan örömmel üdvözlőnék ezt, és számos könyvtár beszerezné a nyomtatott katalógus-kartonokat.

SZÓLÓSSY TIBOR

A szerzők nevének egységes feltüntetése folyóiratcikkek címében. A könyvtári címfelvételeknek a világ minden táján régi problémája az utónevek megállapítása és feloldása. A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a címfelvételezésének tízéves tapasztalatai egyre jobban sürgetik annak szükségét, hogy az utónevek kérdésében rendet teremtsünk. Hiszen a tudomány egyre gyorsabb ütemű fejlődése és a tudományágaknak egyre szélesebb tagozódása mindinkább indokolják a cikk-bibliográfiák és cikk-katalógusok készítését és fejlesztését. Annál is inkább, mivel a legfrissebb tudományos eredményeket rendszerint először a folyóiratok közlik. Márpedig a szerzők azonosítása az utónevek terén jelenleg uralkodó rendezetlenség következtében sokszor majdnem lehetetlen. De a nemzetközi együttműködés előrehaladása is azt kívánja, hogy minden ország kiadványai egységesen magukéva tegyék ezt a problémát.

A *Journal of Cataloging & Classification* 1956. január 1-i száma (Vol. XII.) beszámol S. R. RANGANATHANNak egy a könyvek címlapjának szabványosítására vonatkozó s a címfelvételezést megkönnyítő határozattervezetéről. Ezt az 1955 szeptemberében megtartott brüsszeli nemzetközi könyvtárosi konferencia magáévé tette. A határozat értelmében a könyvek címlapjának verso-jára kerülnek majd: a vezetéknev, az utónév vagy nevek, az ázsiai és afrikai szerzők esetében az egyéb melléknevek, a születési évszám, elhalt írónál pedig a születési évszám után a halálozásé, valamint mindazon különféle nevek, amelyek alatt az illető író már publikált. A szabvány azt is előírja, hogy a vezetéknevet, tehát ami a katalógusban rendsző lesz, más betűtípussal szedjék, és az emelkedjék ki a legjobban. Minthogy pedig a címlap művészi munka, s a művész szabadságát a szabványnak nem szabad befolyásolnia, az első lapra a szabvány nem vonatkozik.

RANGANATHAN javaslata bizonyára megkönnyíti majd a könyvek címfelvevőinek munkáját. Nem terjeszkedik ki azonban a folyóiratcikkek címfelvevőinek előbb említett régi problémájára. De folyóiratokban különben sem lehetne ilyen sok adatból álló információt alkalmazni. Holott az utónevek meghatározásának és feloldásának kérdése a folyóiratoknál még inkább gondot okoz, hiszen a cikkek szerzőinek nevével még nagyobb az anarchia, mint a könyvekénél, ahol az a ritkábbik eset, ha utónevet nem tüntetnek fel. Vannak nyelvterületek, ahol kiteszik az utóneveket; másutt csak kezdőbetűjét vagy betűit. De vannak olyan folyóiratok is, amelyek egyáltalán nem törődnek az utónevekkel, s ez — gyakran előforduló vezetéknevek esetén (mint pl. GROSS, KLEIN, BLACK, SMITH, BIANCHI, ROSSI, KISS, NAGY stb.) — úgyszólván lehetetlenné teszi az azonosítást. Némely országban az utónév a vezetéknev elé kerül; másutt mögéje. Egyes folyóiratok a vezetéknevet csupa verzállal szedik, ismét mások a teljes nevet vagy pedig csak a két (esetleg több) név kezdőbetűit nyomják nagy betűvel.

Ki igazodhatik el mármint ezeken az útvesztőkön? Ki ismerheti a világ minden nyelvét és azok utóneveit? Hogyan tájékozódhatik egy európai az ázsiai vagy afrikai nevek között és fordítva? RANGANATHANNak a *Guide to the Treatment of Asian Names in Cataloging and Bibliography* c. műve értékes segítség lesz e tekintetben a világ minden címfelvevője számára. Megoldatlan marad azonban a RANGANATHAN-féle cikkben is említett nehézség a spanyol vagy a magyar, valamint számos más nyelvterületen. Sokszor

a magyar katalogizáló számára is nagyon nehéz, a külföldiek számára pedig megoldhatatlan feladatot jelentenek azok a magyar vezetéknevek, amelyek tulajdonképpen utónevek. Példa erre a *Magyar Textiltechnika* 1956. évi 5. számában megjelent egyik cikk (162–163. l.) két szerzője DEZSŐ István–JÓZAN Dezső. (Az első névnél Dezső: vezetéknev, a másodiknál ugyanaz: utónév.) Vajon egy külföldi címfeltevő hogyan tud ezen eligazodni? – Vagy vegyük például ÖRÖSI PÁL Zoltán nevét. ÖRÖSI PÁL: kettős név, Zoltán utónév. Viszont SZILÁGYI György Jánosnál kettős keresztnévvel van dolgunk. De tovább mehetünk: a *Matematika Tanítása* 1956. 3. kötetében (5. sz.) pl. ezzel a névvel találkozunk: PÁL László György. Ezek közül Pál a vezetéknev, a másik kettő: utónév. A következő két példa még a magyar címfeltevőt is próbára teszi, külföldi pedig hiába kutatja végig hozzá bármilyen jó magyar szótár vagy akár naptár utónév-összeállítását. TERSÁNSZKY Józsi Jenő esetében a második név becézett utónév, viszont TÓTH ZSIGA István nevének a második név már nem becézett utónév, hanem vezetéknev.

Hasonlóan gondot okoz a címfeltevőknek az azonosításnál az idegen nyelvű magyar folyóiratokban szereplő utónevek különböző nyelveken való írása. Pl. HORVÁTH István neve a következő variációkban fordul elő: – néha ugyanabban a folyóirat-számban is! – HORVÁTH I[stván], HORVÁTH S[tefan vagy Steven], HORVÁTH St[efan vagy Steven], HORVÁTH E[tienne]. Viszont HORVÁTH E. jelenthet még Emerich-et, Ernst-et, Edmund-et, Enid-et stb., vagy magyar néven Elemér-t, Ernő-t, Edömér-t, Erzsébet-et, Elvirá-t, Enikő-t stb. Amellett HORVÁTH Edmund így is előfordul: HORVÁTH Ö[dön]; HORVÁTH I. pedig jelenthet Imré-t, Ignác-ot, Izidor-t, Irén-t, Ilmá-t stb. HORVÁTH S. jelölhet Sebestyén-t, Sándor-t, Sámuel-t, Simon-t stb. És ezt a sort még számtalan példával folytathatnánk.

Ugyanígy helytelen az ilyen névmegadás: KELENHEGYI M[árton]–UZVÖLGYI F[erenc]–GURDON J. (*Magyar Sebészet* 1956. 9. köt. 3. sz. 198–200. l.) Az orosz nyelvű kivonat ui. GURDON E.-t tüntet fel. Ez jelenthet Evgenij-t, vagyis Jenőt. A cikk viszont németül jelent meg. Jenő pedig németül Eugen, és semmilyen E-vel kezdődő orosz utónév nem felel meg J-vel kezdődő német utónévnek. Ha feltételezzük, hogy Jenőnek hívják az illető szerzőt, miért adják meg magyarul az utónév kezdőbetűjét, s miért nem németül? Kiegészítheti-e nyugodt lelkiismerettel a címfeltevő a fentiek alapján azt a nevet Jenő-nek? Hogyha minden magyar szerzőnél következetesen magyarul írnák ki az utónevet, mégpedig teljes névvel, akkor ilyen problémák fel sem merülhetnének.

Gyakran előforduló külföldi, pl. orosz vezetéknevek esetében is nemegyszer megtörténik, hogy utónév nélkül, vagy pedig háromféle utónévjelzéssel is találkozunk ugyanannak a szerzőnek a nevének. Pl. NIKITIN Vaszilij Petrovics előfordul egyszerűen így: NYIKITYIN (*Műszaki Élet*, 1956. 10. évf. 3. sz. 6. l.), majd: NYIKITYIN V. (*Akad. Ért.* 1954. 61. köt. 505. sz. 217–220. l.) és NYIKITYIN V. P. (uo. 1955. 60. köt. 502. sz. 319–324. l.), sőt volt olyan folyóirat is, amely mindkét utónevét teljesen kiírta.

Éppígy problémát okoz a címfeltevőknek, ha egyazon magyarországi folyóiratban külföldi szerzők utónevét hol a vezetéknev elé teszik, hol pedig mögéje. Ilyen esetekben egy nem közismert utónév megakadályozhatja a helyes címfelvételt. Vagy ha magyar nyelvű folyóiratban olyan külföldi szerzőtől közölnek cikket, akinek az utóneve szokatlan (pl. a *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle* 1956. 10. évf. 3. számában, 125–127. l. KERCIKU S. Kadri-tól jelent meg cikk), a címfeltevő a legnagyobb tájékozatlanságban marad.

Hasonlóképpem megoldatlan az asszonynevek kérdése. Magyarországon a gyakorlat az, hogy a házasságban élő nők férjük nevét viselik, a férj utóneve mellé tett -né raggal. De írhatják nevüket úgy is, hogy csak férjük vezetéknevét (természetesen -né raggal ellátva) vagy csak annak kezdőbetűjét teszik ki a leánynevük elé. Sokan mind-

kettőjük nevét használják, ismét a -né szócskát alkalmazva a férj utóneve után, mint szerzői nevet. Pl. FODOR Józsefné, FODORNÉ CSÁNYI Piroška, F. CSÁNYI Piroška vagy FODOR Józsefné CSÁNYI Piroška. Kérdés mármost, hogy a magyarországi idegen nyelvű folyóiratokban — és azok különlenyomataiban — hogyan lehetne ezt a címfelvételi problémát megnyugtatóan és egységesen megoldani? Ujabban egyes magyar folyóiratok ilyen formában is közlik az asszonyneveket: J. FODOR (vö. *Acta Geologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1956. 4. tom. 2. fasc. 131 — 142. l.) Ebből azonban egyetlen magyar címfelvevő sem derítheti ki, hogy ez azonos FODOR Józsefné CSÁNYI Piroškával, holott ez volna a helyes címfelvétel, — s ennek következtében fel sem tudja oldani. Ily módon aztán a magyar nyelvű folyóiratokban megjelent s a magyar névírás szabályai szerint készült eddigi katalóguscédulák mellé természetesen J. FODOR nem juthat oda. Ha pedig P. FODOR—CSÁNYI néven szerepel valamelyik idegen nyelvű folyóiratunkban, akkor esetleg kettősnévként tekintik majd, s így megint csak nem kerülnek egymás mellé az azonos szerzők katalóguscédulái, illetve a bibliográfiák adatai. És hány ilyen példát tudnánk felsorolni!

Hogy milyen következményei lehetnek annak, ha valamelyik női szerzőnek a folyóiratokban különbözőképpen adják meg a nevét, arra csak egy példát idézünk. KRÁMER Mihályné ilyen neveken található még: M. KRÁMER és Magdalene KRÁMER. Ha történetesen a címfelvevőnek nem sikerül kiegészítenie (KRÁMER Mihályné FALUS Magdolna a teljes neve!) és azonosítania a háromféle nevet, úgy a katalóguscédulák nem kerülnek össze, talán még egy katalógusfiókba sem. Ui. KRÁMER M., illetve KRÁMER Magdalene és KRÁMER Mihályné között legalább 50 féle M-mel kezdődő tulajdonnév képzelhető el. (Magdolna, Malakiás, Manuel, Marcell, Margit stb. és a különböző nyelvű változataik.) De ugyanez állhat férfinevek azonosítására is, ha az utónév kezdőbetűjét nem sikerül feloldani. És ugyancsak alaposan igénybeveszik a címfelvevőnek a találatkonyságát, főként pedig idejét az ilyenfajta névjelölések: Á. Cs. Sós (= CSEMICZKYNÉ Sós Ágnes, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1954. 4. tom. 1—4. fasc. 267—274. l.), vagy K. B. MIKES (= BÁLINTNÉ MIKES Katalin, *uo.* 275—280. l.) stb.

Másik ilyen megoldatlan, de úgy véljük nem megoldhatatlan kérdés a nem latinbetűs nevek kérdése. Ezeket a neveket a különböző, latinbetűt használó nyelvek mind a maguk fonetikájával írják át. Ennek következtében ugyanegy szerzőnek a neve — aszerint, hogy milyen nyelven jelent meg könyve, illetőleg cikke —, más-más helyre kerülhet az ábécé-sorrendben. Pl. Az *Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae*-ben (1956. 6. tom. 1—2. fasc. 27. l.) német nyelven jelent meg egy cikk: szerzőjének nevét így írták: Tschin Schan-pao. Az angol nyelvű kivonatnál így szerepel: TSHIN Shan Pao. Ha legközelebb oroszul közölnének tőle cikkeket, így írnák Чин Шан Пао, amit viszont magyarra Csín San-paonak kellene átírni. Esetleges francia kivonatát pedig TCHIN Chan Pao névvel látnák el.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a világ minden táján dolgozó kartársaink még sok hasonló problémáról tudnának beszámolni. Minthogy azonban a mi munkaterületünkön ezek a kérdések okozzák a legtöbb fejtörést, nagyon hasznosnak tartanánk, ha a kiadók, illetve a szerkesztők intézményesen kötelezhetnék a szerzőket arra, hogy teljes nevüket adják meg a folyóiratok számára, s jelöljék meg sajátmaguk a vezetéknevüket. Utónevüket pedig — az azonosítás már vázolt problémáinak elkerülése végett — mindig saját anyanyelvükön használják. A folyóiratok a megadott adatok alapján, a megfelelő helyen s az előbb leírt módon írják ki a teljes nevet. A vezetéknevet, tehát azt, ami a katalógusban rendszó lesz, minden esetben nyomják verzállal, hiszen nagybetűje minden nyomdának van. Más kiemelés esetleg bizonyos betűtípusok hiánya miatt nem volna lehetséges. A nem latinbetűs nevek átírása pedig — az eredeti írású név

mellett — történjék egy nemzetközi fonetikus átírás szerint. Hasznos lenne azonkívül az asszonynevek kiírására valamilyen nemzetközileg egybehangolt megoldást találni.

Az ismertetett problémákkal már régóta küszködünk. A vázolt megoldások a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a szerkesztésében végzett tízéves munkánk folyamán nagyjából már megérlelődtek. RANGANATHANNak a könyvekre vonatkozó javaslata indított arra, hogy e problémák megoldásának sürgősségére cikkünkben rámutassunk, és rendezésükre gondolatainkat a nyilvánosság elé bocsássuk.

SZEKERES MARGIT

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai. Az ISO/TC 46 — a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottsága — a következő nemzetközi szabvány-ajánlásokat dolgozta ki:

ISO Recommendation 4 Code International pour l'Abréviation des Titres de Périodiques, 1954. Az ajánlás tartalmazza a folyóiratcím-rövidítés legfontosabb szabályait, pl. a cím egyes szavaiból csak annyi szótagot kell leírni, amennyi a szavak felismeréséhez szükséges, — a szavak sorrendjét megváltoztatni nem szabad, — a névelők, kötőszók stb. általában elmaradhatnak, — az egy szóból álló címet nem rövidítjük stb. — Nálunk az *MNOSZ 3404–51 Folyóiratcím-rövidítések* tárgyú szabvány lényegében azonos módon rendezte a címrövidítések kérdését.

ISO R 8 Présentation des Périodiques, 1955. Az ajánlást az ISO Tanácsa még 1954-ben jóváhagyta, miután azt a tagok többsége, köztük Magyarország is, elfogadta. Az ajánlás — bár ez címében és szövegében nem jut kifejezésre — a tudományos és tudományos jellegű ismeretterjesztő folyóiratokra vonatkozik, és olyan előírásokat tartalmaz, amelyek a folyóiratok cikkeinek könyvtári és dokumentációs feldolgozását és nyilvántartását elősegítik. Az ajánlás elsősorban a szerkesztők és kiadók számára készült, az ő munkájukat is megkönnyíti azért, hogy rendszerbe foglalja azokat a szabályokat, amelyek a folyóiratok számozását, a címadatokat, a címszegélyt, a lap-számozást stb. írják elő. Ilyen előírás pl. hogy a folyóirat minden lapján fel kell tüntetni a cikk szerzőjének nevét, a cikk címét és a folyóirat megjelenésének időpontját. A folyóirat egyes lapjainak fényképezésekor ugyanis ily módon a cikkel együtt az összes szükséges adatok a fényképen is megtalálhatók lesznek. — Az *MNOSZ 3405–51 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése* tárgyú szabvány lényegében megfelel az *ISO R 8* előírásainak.

ISO R 9 Système International pour la Translittération des Caractères Cyrilliques, 1955. Az ajánlás a cirill-betűs szövegek latin betűkkel való átírásának módját szabályozza. Alapelve a betű szerinti átírást választja, amely független az egyes betűknek a különböző nyelvekben ismert eltérő hangzásától. Az átírási táblázat több a magyarban nem használatos mellékjeles betűt is tartalmaz:

ж = ž, ч = c, ш = šč, э = ě, ъ = š.

Ezeknek átírása a nálunk használatos írógépeken nem is lehetséges. Az *ISO R 9* szerinti átírás nem teljesen azonos az *MNOSZ 3394–51 Cirillbetűs címek átírása könyvtári és dokumentációs célokra* tárgyú szabvány előírásaival, amely szintén a betű szerinti átírást vette alapul, de figyelemmel volt a magyar nyelv sajátosságaira és az írógéppel való átírás követelményeire. Az *ISO R 9* szerinti átírás alkalmazása indokolt minden olyan kiadványban, amely nemzetközi érdeklődésre tart igényt.

BARTA GÁBOR

SZEMLE

Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris VORSTIUS, zum 60. Geburtstag dargebracht. (Hrsg. v. Heinrich ROLOFF.) Leipzig, 1954. Harrassowitz. VII, 440 l.

A német könyvtártudománynak és könyvtárosképzésnek kimagasló alakja Joris VORSTIUS. Kitűnő könyvtárosi képességei és erényei — érzék a nagy összefüggések és elméleti alapok iránt, gondos, körültekintő munka, rendkívüli alaposág, nem mindennapi munkabírás — a kezdő könyvtárosnak már néhány év alatt olyan jó nevet szereztek, hogy őt kérték fel az akkori idők egyik legjelentékenyebb nemzetközi bibliográfiai kiadványához, az 1925-ben M. GODET szerkesztésében megjelent *Index bibliographicus*-hoz a német anyag összeállítására. Ettől kezdve töretlen lendülettel és munkakedvvel folytatta könyvtártudományi munkásságát, főleg három területen: mint a könyvtártudományi bibliográfia világhírre emelkedett művelője,¹ mint a bibliográfia- és katalógus-elmélet és a könyvtártörténet fontos kérdéseinek feldolgozója önálló monográfiákban,² számos nagylekzetű és 100-at meghaladó kisebb cikkben,³ s végül a berlini egyetemen a könyvtártudománynak és bibliográfiának immár több mint egy negyedszázadon át előadó tanáraként, ahol a német könyvtáraknak számos kitűnő munkatársat nevelt.

Nem csoda, hogy az az emlékkönyv, amelyet 60. születésnapja megünneplésére tisztelői és tanítványai, a német könyvtárosok nesztorával, Georg LEYH-jel élükön, a kitűnő katalógus elméleti író, Heinrich ROLOFF szerkesztésében kiadtak, magas igényeket támasztott társszerzőivel szemben. Ennek következtében a harmincegynehány tanulmány — amelynek szerzői közt németeken kívül osztrákokat és néhány más nemzetiségű közép- és délkelet-európai könyvtárost is találunk, magyart, sajnos nem — összességében rendkívül tartalmas, sokoldalú, bár elsősorban VORSTIUS érdeklődési irányai-
ban mozgó, igen színvonalas kiadvány hármas tagolásban (I.: *bibliográfia és tudománytörténet*, II.: *könyvtári igazgatás és könyvtári gyakorlat*, III.: *könyv- és könyvtártörténet*).

Sajnos, terünk nem engedi, hogy a könyv minden közleményét egyenként és behatóbban ismertessük, s így — anélkül, hogy ezzel bármiféle értékkülönbséget akarnánk kifejezni — csak azokat emeljük ki, amelyek tárgyuk miatt a magyar könyvtárosok szempontjából különleges érdeklődésre számíthatnak.

¹ Főleg az *Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesens* c. 1928-tól 1941-ig és az *Internationaler Jahresbericht der Bibliographie* c. 1930-tól 1940-ig évente megjelent szelektív kiadványaival és az *Index bibliographicus*-nak 1931-ben most már az ő és GODET társszerkesztésében megjelent 2. kiadásával.

² Ezek közül legfontosabbak: *Übungsbeispiele zu den preussischen Katalogisierungsvorschriften*. 1–2. T. Stettin, 1927., 1929. — *Der gegenwärtige Stand der primären Nationalbibliographie in den Kulturländern*. Leipzig, 1930. — *Die Katalogprobleme im Spiegel der ausländischen Fachliteratur seit 1930*. Leipzig, 1933. — *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. Leipzig, 1935. — *Neuere Bibliotheksgeschichte des Auslandes*. Leipzig, 1940. — *Die Sachkatalogisierung in den wissenschaftlichen Allgemeinbibliotheken Deutschlands*. Leipzig, 1948. — *Ergebnisse und Fortschritte der Bibliographie in Deutschland seit dem ersten Weltkrieg*. Leipzig, 1948.

³ Főleg a nagytekintélyű *Zentralblatt für Bibliothekswesen* hasábjain, amelyek 1936 óta állandó munkatársa, 1947 óta pedig szerkesztője.

T. BOROV *Bulgária primér nemzeti bibliográfiája* c. terjedelmes tanulmányából megtudjuk többek közt, hogy a bolgár könyv- és periodikaanyagról a legújabb időig van már teljes retrospektív bibliográfia; hogy 1949 óta egy gyorsan és jól referáló havi folyóirat, a *Bölgarszki Knigopisz* tájékoztat az új megjelenésekről, és hogy ezt már nem a szófiai nemzeti könyvtár, hanem 1953 óta az állami könyvkamara szerepét betöltő Bulgár Bibliográfiai Intézet szerkeszti. — O. FEYL (*A Szovjetunió Könyvkamarája bibliográfiáinak szakbeosztása*) összehasonlítva a nyugat- és keletnémet nemzeti bibliográfiák szakbeosztását a Könyvkamaráéval arra a következtetésre jut, hogy az előbbiek még az idealizmus világnézetét tükrözik, és hogy a Német Demokratikus Köztársaság minden társadalomtudományi bibliográfiájának a szovjet szakbeosztási példa alapjára kell helyezkednie. — W. FUCHS *A tudományok rendszerezéséhez és úgynevezett egységéhez* címen hatalmas tudományos apparátussal száll vitába SPRANGER *A tudományok egysége, egy probléma* c. tanulmányával. — G. REICHARDT (*Az annotáció jelentősége a bibliográfia és katalógus szempontjából*) az egész bel- és külföldi anyag szuverén ismeretében arra figyelmeztet, hogy a német könyvtárak elmaradtak a bibliográfiák és katalógusok annotálása terén, és „a muzeális könyvtár passzivitásában és anonimitásában” leledzenek, szemben a nyugati és keleti könyvtárak erőteljes olvasószolgálati szellemével. Ennek egyik jelentős okát abban látja, hogy a könyvtárosok között elsősorban többségben vannak a filológusok. — H. ALKER (*A tárgyi katalógizálás története a bécsi Egyetemi Könyvtárban, 1774–1954*) arra a következtetésre jut, hogy „az évtizedek óta a legjobban bevált „mechanikus felállítás (numerus currens) — Schlagwortkatalogus” kapcsolattól többé egy osztrák könyvtár sem fog eltérni”. — W. BAUHUIS sajnálatosan rövidre szabott, nagy tárgyi tudásról tanuskodó cikkében (*Egyszerűsítések a könyvi könyvtári menetében*) különösen a külföldi könyvtárak gyakorlati újításairól számol be. — C. FLEISCHACK (*Deutsche Bücherei és központi katalógizálás*) tanulmányából megtudjuk, hogy a lipcei nagy könyvtár kitűnő nyomtatott címkartonjainak 1953-ban már ismét annyi rendelője volt, mint 1937-ben, a címkartonnyomtatás megindulásának évében. — W. GÖBER (*Egy egyetem könyvtárügye, mint egység*) a berlini Humboldt Egyetemnek még mindenestre eléggé korlátozott körű hálózati szerepét ismerteti. — H. GRUNWALD (*A szakkönyvtáros*) a természettudományi és technikai szakkönyvtáros különleges feladataival és kiképzésével foglalkozik. — F. HORÁK a valójában csak most kifejlődésben levő cseh-szlovák tudományos akadémiai könyvtár feladatait vázolja fel. — H. KUNZE *Megjegyzések a tudományos könyvtárak és a dokumentáció témájához* c. cikkében megállapítja, hogy annak idején a német nagykönyvtárak nem vállalták a természettudományos-technikai dokumentációt, azt tehát maga a német ipar szervezte meg. Ha most ezt az idők sürgetése ellenére a szellemtörténet területén sem valósítják meg, annak végzetes következményei lehetnek a könyvtárakra, mert azt bizonyítanák be, hogy a könyvtárak nem élő intézmények és nem szolgálják az életet. — H. MÖCK (*Szisztema és Schlagwort*) a tárgyi katalógus leghelyesebb megoldásának a szisztematikus katalógust tartja, bő Schlagwortmutató-kiegészítéssel. De azért — mint a lipcei Egyetemi Könyvtár igazgatója — a „Schlagwort”-elvet és -gyakorlatot az alapot képező szisztematikus katalóguson belül is alkalmazza ott, ahol az célszerűbbnek és gyakorlatibbnak látszik. — H. ROLOFF (*A központi katalógus elméletéhez*) nagy apparátussal és minden fontos részlet alapos fejtegetésével adja meg az elméleti alapvetést elhhez az oly gyakran vitatott és ma sokhelyütt időszerű kérdéshez. — E. RÜCKERT⁴ *A tájékoztatás, a Deutsche Bücherei főfeladatainak egyike* c. tanulmánya érdekesen és jól dokumentálva ismerteti a csaknem

⁴ A nemrég elhunyt UHLENDAHL főigazgató előrelátását és korérzékét dicséri, hogy a nemzeti könyvtárnak tekinthető Deutsche Bücherei-nél a 20-as évek óta állandóan voltak mérnök-könyvtárosok; ezek közül került ki a fenti cikk írója, a tájékoztatás jelenlegi kitűnő vezetője.

teljesen épen maradt, leghatékonyabb nagy német könyvtár tájékoztatási osztályának munkáját. (Ez az osztály nem azonos a bibliográfiai osztállyal, amely a nemzeti és ki-egészítő bibliográfiákat dolgozza fel, ill. adja ki.) Érdekes, hogy az 1950/52. évek írásbeli (30 731) és telefonon történt (6765) felvilágosításai összesen még csak az 1929/31-i állapopot érik el, amiben alighanem nagy része van annak, hogy a német természettudományi-technikai dokumentáció jól működik, és a könyvtárakat erősen tehermentesíti.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a mind elvi és gyakorlati, mind történeti cikkeiben igen gazdag és változatos kiadvány — amelyet egy VORSTIUS-bibliográfia tesz teljessé — méltóképpen képviseli a német könyvtártudományt, és azokhoz a standard-művekhez fog tartozni, amelyeket kutatók és gyakorlati könyvtárosok gyakran fognak még problémáik megoldásához kezükbe venni.

MORAVEK ENDRE

Drobná, Zoroslava : Janíček Zmílelý z Písku a Jenský kodex. (Janíček Zmílelý z Písku és a Jénai-kódex). Különlenyomat az *Umění* III. évfolyamából. 1955. 181—204. l. 18 kép. 4°.

A csehszlovák Akadémia művészettörténeti folyóiratának e különlenyomata bennünket, magyarokat közelebből érdeklő művészettörténeti kérdést tárgyal: egy kiváló cseh miniátor, Janíček ZMÍLELÝ z Písku munkásságával foglalkozva. Janíček ZMÍLELÝ a XVI. századi cseh miniaturaművészet kimagasló egyénisége volt, akinek munkásságával még a múlt század végén, 1896-ban megjelent összefoglaló művében K. CHYTIL foglalkozott. (CHYTIL, K.: *Vývoj miniaturního malířství českého za doby krále rodu Jagellonského*. Praha, 1896. 324—329 l.) De jelentőségének és művészetének vizsgálata ezentúl, alaposabban mindezekig nem foglalkoztatta a cseh műtörténészeket. Mintegy fél évszázaddal K. CHYTIL közlései után e sorok írója részletesen foglalkozott Janíček ZMÍLELÝ z Písku művészetével, egy Esztergomban őrzött pompás díszítésű *Graduál*éval kapcsolatosan. A rendkívül gazdagon díszített kódex II. ULÁSZLÓ számára készült, s díszítéseiben Janíček ZMÍLELÝ z Písku kezemunkáját ismertük fel. Egyúttal foglalkoztunk Janíček ZMÍLELÝnek egy másik, addig ismeretlen művével is, a zittai *Graduál*éval, amely a tudományos irodalomban mint német munka szerepelt. (*Az Esztergomi Ulászló-Graduálé*. Magy. Könyvszle. 1941. 342—353. l. Klny. is. — *Dictionnaires des Miniaturistes*. 2. kiad. Szerk. P. D'ANCONA—E. AESCHLIMANN. Milano, 1949. 217—218. l. — A kódex részletes leírását lásd ugyancsak tőlem: *A főszekegyházi könyvtár*. Magyarország Műemléki Topográfiája. I. köt. Esztergom. Szerk: GEREVICH Tibor. Bp. 1948. 356—369. l.). A kódex miniaturáinak két SCHONGAUER metszettel való kapcsolatát felismerte VAYER LAJOS (*Bemerkungen zu einer Schongauer Zeichnung*. Acta Historiae Artium. 1953. Tom. I. Fasc. 1—2. 130. l.).

Újabbban a cseh művészettörténészek is felfigyeltek e kiváló miniátor munkásságára, Zoroslava DROBNÁ tanulmánya foglalkozik alaposabban a kiváló művésszel, s érdekes és fontos új megállapításokkal gazdagítja művészetének megismerését. A tanulmány szerzője teljes egészében elfogadta ama megállapításainkat, hogy a cseh irodalomban mindezekig ismeretlen esztergomi *Graduálé* és a zittai *Graduálé* miniaturáit Janíček ZMÍLELÝ z Písku festette. Ama feltevésünkkel azonban, hogy II. ULÁSZLÓnak 1509 szeptemberében Prágában MURONYI WEÉR Andrásnak adományozott címereslevelét is Janíček ZMÍLELÝ festette volna, a cseh műtörténész nem ért egyet. Ennek ellenére e feltevésünket továbbra is fenntartjuk.

Zoroslava DROBNÁ Janíček ZMÍLELÝ művészetének részletesebb tanulmányozásával, az esztergomi és a zittai *Graduálé* ismeretében is, a művésznek egy újabb művét fedezte fel, egy olyan művet, aminek különleges érdekessége az, hogy nem megrendelésre készült egyházi szertartás-kódexet díszít és illusztrál, hanem a híres huszita kódexet,

az ún. *Jénai-kódexet*. A *Jénai-kódex* 1526-ban még Prágában volt, majd később a jénai könyvtár tulajdonába került. A kódexet már a XVIII. század elején említik a német irodalomban, a cseh irodalomban pedig a XVIII. század végén szerepel első ízben. Érdeklődött a rendkívül érdekes kódex iránt GOETHE is, aki egyes miniaturák rajzmásolatait el is küldte egy cseh barátjának, Kaspar v. STERNBERGnek. (E rajzok ma is a prágai Csehszlovák Nemzeti Múzeum tulajdonába vannak.) A *Jénai-kódex* 1951-ben Wilhelm PIECK ajándékaaként visszakerült Prágába, hol a Csehszlovák Nemzeti Múzeumban őrzik. A *Jénai-kódex* keletkezési idejét a szövegben előforduló dátumok alapján régebben 1480 köré, majd később 1490–1505 közé helyezték. A szövegben két ízben szereplő BOHUSLAV z ČECHTIC-ről pedig úgy vélték, hogy ő a kódex írója és egyben festője is. DROBNÁ meggyőző stílusvizsgálattal, a *Jénai-kódex* miniaturáinak a zittai *Graduáléval* és Janíček ZMILELÝ más munkáival való egybevetése alapján arra az eredményre jutott, hogy a *Jénai-kódex* 28 illusztrációját Janíček ZMILELÝ festette, s a kódex így a XVI. század első évtizedében, 1500–1510 között készült.

Janíček ZMILELÝ eddig ismert munkái mind egyházi szertartáskönyvek, óriás méretű díszes *Graduálék* voltak. De e vallásos jellegű kódexek díszítéseiben jelentkezett a művésznak egy olyan ritka jellegzetessége, amire annakidején felhívtuk a figyelmet. A konzervatívabb jellegű, vallásos tárgyú miniaturák mellett, a szövegtől függetlenül tobzódó jókedvvel, csillogó humorral festett a lapszélekre népi jeleneteket és ábrázolásokat. Így az esztergomi *Graduáléban* egy falusi búcsú verekedőinek jelenetét s mulatózó tekejátékosokat, a zittai *Graduáléban* ugyancsak táncoló parasztokat, dudásokat stb. — A vallásos tárgyú miniaturák mellett kedvtelve, szellemesen alkalmazta a reális népi elemek éles ellentétét. A *Jénai-kódex* díszítéseinek felfogása más. Itt a huszita történeti események s szertartások ábrázolása mellett nem jókedvvel teli, humoros népi jeleneteket festett, hanem éles gúnnyal a pápa és a főpapok bűneit mutatja, azokat ostorozza. Különleges ikonográfiai érdekessége a *Jénai-kódexnek*, hogy Janíček ZMILELÝ a miniaturákon a vak ZISKA Jánost nemcsak mint a kelyheszászló alatt vonuló husziták harcos vezérét festette meg. A mennyországban, az atyaisten jobbán, a szentek társaságában is ott találjuk ZISKÁT, mint PÉTER apostol utódját, kezében tartva a mennyország kapujának kulcsát.

Zoroslava DROBNÁ értékes tanulmányának ismertetésekor le kell rögzítenünk, mennyire érdekes és fontos az a tény, hogy a XVI. század első évtizedében az egyházi szerkönyvek egy miniatúra, — akinek az urak s gazdag kereskedő megrendelői mellett királyi II. ULÁSZLÓ is megbízója volt — nem buzgó katolikus, hanem huszita. A miniatúra ezt nem is leplezte, ellenkezőleg, öntudattal írta neve mellé szülővárosa Pisek nevét, amely a huszita mozgalom egyik középpontja, az öt híres huszita város egyike volt. A XVI. századi feudális társadalom viszonyainak feltárásában, amint a kódexfestészet történetében sem kis horderejű az a tény, hogy az egyházi szertartáskönyvek festője huszita forradalmi gondolkodású volt. Mint említettük, ezt kifejezésre juttatta művészetében is, nemcsak azáltal, hogy egy huszita kódex forradalmi felfogású miniaturáit festette. De kifejezésre juttatta a *Graduálékban* is, amidőn vallásos témájú miniaturák mellett a lapszéleken népi jellegű motívumokat, népe fiait ábrázolta: festett angyalokat, de muzsikusokat, dudásokat, pásztorlegényeket is.

A *Jénai-kódex* miniatúra művészetének megismerése és huszita volta nemcsak a XVI. század társadalmának megismeréséhez és a kódexfestészet történetéhez szolgál értékes adalékkal. Érdekes dokumentumot jelent a magyar és a cseh huszita kapcsolatok megismeréséhez is. A *Jénai-kódex* már nem ismeretlen a magyar irodalomban. A közelmúltban KARDOS Tibor *A magyarországi humanizmus kora* című művében a *Jénai-kódex* két miniatúrájának képét közölte. A miniaturákkal kapcsolatosan idéznünk kell KARDOS Tibornak azt a megállapítását, hogy e „gúnyképek megalkotói a hagyományos

huszita propaganda irodalmi jelszavait illusztrálják ugyancsak hagyományos huszita ikonográfia szerint" (405. l.). KARDOS Tibor azonban e műve megírásakor még nem ismerhette az újabb művészettörténeti eredményeket, a *Jénai-kódex* miniaturáinak Janíček ZMILELÝvel való összefüggéseit, — így tehát a korábbi feltevések alapján a közölt képek magyarázatában azt írta, hogy a miniaturák túlnyomó részét 1478-ban egy nagy művészi érzékkel rendelkező kelyhes pap készítette (405. l.).

Janíček ZMILELÝ z Piskunak, az esztergomi *Ulászló-Graduále* és a *Jénai-kódex* miniátorának közelebbi megismerése nyomán esetleg messzebbmenő következtetések is levonhatók majd a II. ULÁSZLÓ-kori magyar—huszita kapcsolatok vizsgálatakor.

BERKOVITS ILONA

Wäschner, Hermann: Das deutsche illustrierte Flugblatt. Bd. 1. Von den Anfängen bis zu den Befreiungskriegen. Dresden, 1955. Verlag der Kunst, 33 l. 56 t.

WÄSCHER könyve az illusztrált német és német vonatkozású rölapokkal foglalkozik. Nem ezek történetét, hanem csak a hallei Staatliche Galerie grafikai gyűjteményének mintegy ezer rölapja közül a legszebbeket akarja velünk megismertetni. Célja, hogy azok, akik mindeddig a rölapokról semmit vagy keveset tudtak, ezen a válogatáson keresztül ismerjék meg a német illusztrált rölapok néhány szép és tipikus darabját.

Rövid bevezetés után, melyben a rölapok jelentőségét méltatja, közli a kiválogatott lapok reprodukcióit. Ezeket jegyzetekkel látja el, de korántsem tudományos alapossággal. Röviden közli a metsző, illetve rajzoló nevét, korát, működési helyét; a szöveg írójának ugyanezen adatait, majd — amennyiben az eddigi feldolgozásokból ismeretes — a rölap impressumát.

Válogatási elve: „Elsősorban azokat a lapokat válogattuk ki, melyek az első politikai rölap megjelenésétől maig terjedő 450 év társadalmi és politikai helyzetét tükrözik.” Ebben az első kötetben csak a napoleoni háborúig megjelent ilyen jellegű rölapokat közli. A politikai vonatkozású rölapokon kívül még erkölcsi vagy egyéb nevelő célzatúak is helyet kapnak a reprodukciók között. (*Der Zuchtwagen, Ein Tisch-zucht, Pestblatt* stb.)

A metszeteket SOLIS, STIMMER, MERIAN és más neves művészek mellett ismeretlenek sora készítette. Azonban ezek alkotásai is mindig a kor színvonalán állanak. — Nem közömbös WÄSCHER számára a szöveg írója sem. Igyekszik mindig ismertnevi szövegírókat vagy költőket szerepeltetni. Ennek köszönhető, hogy Hans SACHS és Sebastian BRANT neve többször előfordul a válogatásban.

Programját a könyv beváltotta. Megismertük belőle a német illusztrált rölapok gazdag tárházát. Ezért hasznos segédkönyv azok számára, akik tanulmányozni akarják a történelem legaktuálisabb dokumentumait. Érdeklődéssel várjuk a második kötet megjelenését.

LÉCES KÁROLY

K. Zarodov: Leninszkaja gazeta Proletarij. Moszkva 1955. Goszpolitizdat. 165 l.

Ma még nem áll rendelkezésünkre olyan tudományos, összefoglaló munka, mely minden részletében feltárná a szovjet szocialista sajtó fejlődésének útját a Harci Szövetség 1894-ben kiadott, kézírással sokszorosított rölapjaitól a jelenlegi *Pravda*ig, és érdeméhez mért megvilágításba helyezné a párt sajtójának a szocialista forradalom megvívásában betöltött szerepét. Éppen ezért fontosak számunkra azok a részlettanulmányok,

melyek megismertetnek a szocialista sajtó fejlődésének egy-egy állomásával. E tanulmányok közül ZVÁVICSnak magyar nyelven is megjelent könyve inkább a szovjet sajtó jelenlegi állapotával foglalkozik (ZVÁVICS: *Szovjetsajtó és könyvkiadás*. Bp. 1948, Új Magyar Könyvkiadó), de annak múltjáról, az új típusú sajtó alapjának tekintett *Izskráról*, valamint a későbbi *Pravdáról* is ma már több cikk és tanulmány tájékoztat. Azonban a *Vpered* (KOSZTIN: *Bol'sevisztszkaja gazeta Vpered*. Moszkva 1952, Goszpolitizdat) és a *Novaja Zsizin'* (KARELINA: *Bol'sevisztszkaja gazeta Novaja Zsizin'*. Moszkva 1955, Goszpolitizdat) életrajzának részletes feldolgozása kivételével kevés fény derült eddig azoknak a kisebb, rövidéletű bolsevik újságoknak a sorsára, melyek a forradalom előkészítő periódusában szolgálták a párt ügyét.

Ebből a szempontból érdemel figyelmet K. ZARODOV könyve, mely a *Proletarij* munkáját és jelentőségét ismerteti. A *Proletarij* az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt III-ik, londoni kongresszusának határozatából született, mint a bolsevik *Vpered* utóda, a régi lenini *Izskra* irányvonalának folytatója. Mint ilyen, a párttörténet egyik fontos fejezetének tükré, ezért ZARODOV — igen helyesen — a párt politikai és szervezeti fejlődésének történetével párhuzamosan tárja fel az újság életrajzát.

A *Proletarij* első száma 1905. május 27-kén első oldalán LENIN: *Közlemény az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt III. kongresszusáról* című cikkével és a kongresszus főbb határozataival jelent meg, mintegy kifejezve ezzel egész további irányvonalát, célkitűzését. ZARODOV könyve is, akárcsak az általa ismertetett újság, a kongresszus korának politikai és történelmi helyzetéből indul ki (*I. A lenini Proletarij létrejötte* című fejezet), és két főfejezetben (*II. A Proletarij — a bolsevikok hatalmas fegyvere a marxista taktikáért vívott harcban; III. A Proletarij az új típusú párt politikai és szervezeti megerősítéséért vívott harcban*) a taktikai és szervezeti problémák szempontjából csoportosítja anyagát. Legfőbb célja, feltárni: hogyan segítette elő az újság cikkeivel a párt-politika e szakasza feladatainak megoldását.

Mint az idézett cikkekből kitűnik, a *Proletarij* cikkanyaga két csoportra oszlik: 1. Tudósítások az 1905-ös forradalmat megelőző eseményekről (pl. az első híradás a szept. 19-én Moszkvában kitört nyomdászsztrájkáról, mely októberre általános politikai harcba csapott át), és az ezekhez fűzött kommentárok, melyek az események általános értékelését fejtették ki. 2. A párt elvi, elméleti kérdéseinek propagálása, többnyire LENIN tollából.

Itt kell kitérnünk LENIN tevékenységére és jelentőségére a *Proletarij* szerkesztésében. Visszapillantva LENIN írói munkájára, A. V. LUNACSZKIJ a Szovjetunióban az 1931. márciusi marxizmus-tanfolyamon tartott előadásában (*V. I. Lenin, kak redaktor*) mutat rá arra, hogy a szerkesztőség másik három tagja a *Proletarij* tartalmának csak egyharmadát állította össze, a kétharmad rész LENIN munkájának eredménye volt. Az újság nem egészen héthónapos fennállása alatt tollából több, mint ötven cikk és tanulmány született, valamennyi gondos írói munka eredményeként, melyet N. K. KRUPSZKAJA *Lenin — redaktor i organizator partijnój pecsati* című könyvében vázolt.

De nem kisebb jelentőségű LENIN szerkesztői tevékenysége sem, mely világosan mutatja a sajtóval kapcsolatos elveinek, nézeteinek gyakorlati megvalósulását. M. Sz. OR'MINSZKIJ, a szerkesztőbizottság egyik tagja említi visszaemlékezéseiben, hogy az újság teljes anyagát maga LENIN legalább kétszer átnézte: egyszer kéziratban, majd közvetlenül megjelenés előtt. Nagy gondot fordított a világos fogalmazásra, a nyelv tisztaságára, a stílus szépségére, kerülte az idegen szavak felesleges használatát.

Ez az irodalmi igényesség azonban nem jelentette azt, hogy az újságot pusztán írók, újságírók műveivel kívánta volna megtölteni. LENIN a bolsevik újság egyik legfőbb feladatának a néppel való kapcsolat szorosabbátételét tekintette; a *Proletarij* nemcsak

a néphez kívánt szólni, hanem magának a népnek hangja is helyet kapott benne. A redakció rendszeresen levelezett az egyes pártbizottságokkal és csoportokkal. Több, mint 100 városból érkezett csaknem 400 cikk, feljegyzés és információ a Központi Bizottsághoz, — köztük Pétervárról 33, Moszkvából 31, Odesszából 26 stb. — és legtöbbször a *Proletarij* közölte is. A levelezés legnagyobb részét KRUPSZKAJA asszony intézte; a válaszok láthatatlan tintával írva, Franciaországon, Anglián, Németországon keresztül, több címzett kezén át jutottak vissza rendeltetési helyükre, Oroszországba. A cári kormány üldözése következtében ugyanilyen nehéz kerülőúton folyt a *Proletarij* terjesztése is, amit a Központi Bizottság elsősorban nem technikai, hanem politikai kérdésnek tekintett. A helyi pártszervezetek és a Genfben működő Központi Bizottság kapcsolatának legerősebb biztosítója a központi lap volt. A *Proletarij* terjesztését és kapcsolatait ábrázoló térkép (31. l.) világosan mutatja, hogy az újság ezt az elsődleges feladatát teljesítette.

A *Proletarij* — miután hivatását: a III. pártkongresszus határozatainak propagálását és megvalósításuk elősegítését, betöltötte — 1905 novemberében megszűnt, átadva helyét az első legális bolsevik újságnak, a *Novaja Zsizm'*-nek. A bolsevik sajtó további fejlődésére a szerző a könyv *Befejezésében* vet rövid pillantást; itt tér ki továbbá arra az iránymutatásra, melyet a bolsevik sajtó nyújt más országok kommunista sajtóorgánumai számára.

ZARODOV könyvében legfőbb célkitűzését helyesen valósította meg, megvilágítva a *Proletarij* történetének és a kor politikai harcainak szoros összefüggését. Csakis ennek az összefüggésnek a hangsúlyozása teszi lehetővé az aránylag rövidéletű újság létrejötté, jelentősége és megszűnése okának megértését. Nem lett volna felesleges, ha a könyvben elszórtan említett cikkekről függelékben összesített táblázatot közöl, mivel az itt megjelent művek legtöbbje történelmi jelentőségű, nemcsak a kor ábrázolása, hanem a párt későbbi politikájára vonatkozó iránymutatás szempontjából is. Mind a sajtótörténész, mind a történész munkáját megkönnyítené, ha összefoglaló képet kapna azokról az írásokról, melyeknek első megjelenési helye a *Proletarij* volt.

Hiánynak kell még azt, hogy az újság politikai jelentőségének helyes kidomborítása mellett a sajtótörténeti szempontból még fontos adatok aránylag kevés helyet kapnak ZARODOV könyvében. Gondolunk itt elsősorban a *Proletarij* formai jellemzésére, egyes rovatainak meghatározására, a kiadással kapcsolatos adatokra és technikai problémákra. Ezekre a kérdésekre ZARODOV csak a *Bevezető*-ben szentel néhány sort: „A *Proletarij* hetenként jelent meg Genfben 1905. május 27 (14)-től november 25 (12)-ig. Összesen 26 számot adtak ki. A *Proletarij* főszerkesztője V. I. Lenin volt. A szerkesztőbizottság tagjai: V. V. Vorovszkij, A. V. Lunacsarszkij és M. Sz. Ol'minszkij” (5. l.). Feljegyzi még a szerző néhány munkatárs és levelező nevét, azt azonban már nem említi, hogy a hetilap utolsó két száma VOROVSZKIJ szerkesztésében jelent meg, mivel LENIN ekkor már útban volt Oroszország felé. Ugyancsak keveset foglalkozik LENINnek a *Proletarij*-jal kapcsolatos levelezésével, melynek néhány adata jellemzően világítana meg a szerkesztőség tevékenységének irányvonalát. LENIN BOGDANOVHOZ, GUSZEVHEZ, GORKIJHOZ írt leveleiben nem egy értékes utalást találhatunk a *Proletarij* szerkesztésének gyakorlati kérdéseire.

ZARODOV könyvének igazi értékét akkor mérhetjük le, ha a bolsevik sajtó történetének egésze szempontjából vizsgáljuk, melynek elvi irányvonalát, szervezési kérdéseit és feladatát tükrözi az alig hét hónapig fennálló *Proletarij* is. A szocialista szovjet sajtó még megírásra váró félévszázados fejlődésének egyik nagyfontosságú fejezetéhez, az 1905-ös év bolsevik sajtójának történetéhez ZARODOV ismertetett műve értékes anyagot és szempontokat szolgáltat.

WENDELIN LIDIA

Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Függelék: Néhány száz névtelen munka jegyzéke. Bp. 1956, Akadémiai Kiadó, 706 l.

Régóta vártuk GULYÁS Pál álnévlexikonának a megjelenését, — évtizedek óta sóhajtoztunk, ill. szitkozódtunk már amiatt, hogy ennek a rendkívül fontos munkának — amely minden magyar irodalomtörténésznek és minden magyar könyvtárosnak annyira kell, mint a falat kenyér — a megjelenését nem képesek biztosítani az illetékesek. Nagyon jól választott az Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága, amikor mindjárt megalakulása után első teendői között ennek a munkának a kiadását vette programba, és haladéktalanul hozzá is látott e hasznos és hálás feladat megoldásához.

Elmondhatnánk ezt akkor is, ha a munka nem volna olyan nagyszabású, olyan széles bázisra fektetett és olyan jó, amilyen. GULYÁS azonban kitűnő teljesítményt nyújtott.

A lexikon mintegy 20 000 adatot tartalmaz. Bibliográfusoknak nem kell magyarázni, hogy emögött a szám mögött mekkora munka rejlik, hiszen nemcsak összeszedni kellett ezt a hatalmas adattömeget, — ami önmagában is imponáló munka lenne, — hanem az adatok tekintélyes részénél körülményes detektív-munkával kellett megoldani az álnév rejtvenyét. GULYÁS 40 évi kutató munkájának méreteiről, sokrétűségéről fogalmat ad a felhasznált források széles köre, — a kiindulópontul választott SZINNYEI, a szokásos bibliográfiai forrásművek, nagyszámú folyóirat és hírlap (ezeknek a feldolgozása az 1890–1920-as évekre vonatkozólag a legintenzívebb) és az írók saját közlései mellett a váratlan források meglepő tarkasága sorakozik itt a *Színházi Életről* a British Museum katalógusáig és a budapesti ügyészség irattárától az *Égető Testvérek* nyomdájának kötelempéldánykimutatásáig.

A közölt álnevek oroszánrészt hírlapi cikkek alatt találta a szerző. Ez az oka annak, hogy teljes anyaga elsősorban a történet- és az irodalomtörténetírás számára a legérdekesebb. A könyvtáros szükségletei szűkebbkörűek, GULYÁS adatainak csak egy kisebb hányadára szorítkoznak. A hírlapok feldolgozásából következik, hogy a közölt álnevek zöme az utolsó 100–120 évből való, — ennél régebbi adat minden százra csak egy-kettő esik. A könyvek és a folyóirat- és hírlapi cikkek mellett GULYÁS gyűjtése kiterjed a dalszövegek, fordítások szerzőségére, szerkesztői teljesítményekre stb. is, — szóval a feladat műfaji határainak kiszélesítésében a maximumig megy el. Ilyen széleskörű gyűjtés eredményeit feltáró álnévlexikon alig akad még egy a világirodalomban. Itt is azzal a közismert ténnyel találkozunk, hogy a kis népek nemzeti bibliográfiái általában mélyrehatóbbak, szélesebb kört felölelők, mint a nagy nemzetekéi.

De nemcsak a feldolgozott irodalom műfaji határait vonja meg nagyon tágra a szerző, hanem az álnév fogalmáét is. A bevezetésben adott definíciója szerint: „Álnév minden olyan név, mely egészében vagy részeiben eltér az írók törvényes nevétől, továbbá minden olyan szó, kifejezés, egyes betű, betűcsoport vagy jelvény, melyet az írók polgári vezeték- és utónevük helyett írásaik jelzésére felhasználnak”. Vagyis bevonja gyűjtése körébe az állandóan használt írói neveket, a szerzetesi neveket (az utóbbiakat azonban csak szórványosan), a mono- és polygrammokat, sőt a szerző megjelölésére használt számjegyeket és egyéb jeleket és jegyeket is, amelyek nem tartoznak a szorosan vett álnév fogalma alá. A gyűjtés körének ez a kiszélesítése természetesen szintén emeli a munka használhatóságát és értékét. A címleíró könyvtárosnak azonban, amikor GULYÁST használja, nem szabad megfélekeznie arról, hogy a mi álnévfogalmunk szűkebb mint GULYÁSÉ; mindenekelőtt nem öleli fel az állandóan használt és az eredeti nevet teljesen elfedő írói neveket. Mi persze nem fogjuk SINAPIUST SENFFTnek, BAKTAY Ervint GORTES-MANNnak vagy JÁSZAI Marit KRIPPEN Mária-nak katalogizálni.

Az elmondottakból már az is következik, hogy GULYÁS elérte a teljességnek azt a fokát, ami hasonló műnél egyáltalában elérhető. Abszolút teljes bibliográfiát, azt

hiszem, még senki sem látott. Emellett az álnév-gyűjtemények teljességének a szokásos bibliográfiai nehézségeken túlmenően még egy igen súlyos további akadály is van: hiába szerepel egy álnév a szerző gyűjtésében, ha nem sikerült azt feloldania, éppúgy hiányozni fog művéből, mintha nem is akadt volna rá. Az álnév-bibliográfia teljességének méltányos kritériuma valahogy így fogalmazható meg: tartalmazza-e — kedvező hiány-százalékkal — mindazokat az álneveket, amelyeknek feloldása az ilyen bibliográfiai gyűjtőmunka keretei között megoldható.

A munka felépítése a következő. Egy aránylag rövid előszóban GULYÁS először az álnevek „morfológiáját” adja magyar példák alapján, — a kuriózumok kedvelője sok érdekeset és szórakoztatót találhat ebben az összeállításban. Utána röviden beszél módszereiről és forrásairól, — a bibliográfusok bizonyára csalódottan érnek végére GULYÁS idevágó mondanivalóinak, még mielőtt belemelegedtek volna: a GULYÁS által elvégzett nyomozómunkának a szakember számára nagy a varázsa, és szívesen hallana róla többet, részletesebbet.

Az előszó után következik a mű törzse: az álnevek jegyzéke betűrendben. Az egyes adatok az álnév és feloldása, valamint a forrás megjelölése mellett megadják azt is, hogy hol és mikor használta a szerző az illető álnevet: ha önállóan megjelent művön használta, ennek címét, megjelenési helyét és évét, ha folyóirati vagy hírlapi cikkekben, a folyóiratok és hírlapok címét az időpont vagy időtartam feltüntetésével együtt. Ez a minuciozítás, amit kevés más álnévgyűjtemény ér el, nagyon emeli a munka használhatóságát. Kétségtelen persze, hogy az anyag természete meg is követelte ezt a módszert. GULYÁS hatalmas adattömegében nagyon sok az ismétlődő álnév; az ANONYMUS álnévnek például 19 viselőjét ismeri GULYÁS, a KRÓNIKÁS-nak 27 viselőjét, és ezek között elég gyakoriak a kortársak. Ezeket egyszerű időmegjelöléssel pontosan meghatározni és egymástól megkülönböztetni nem lehetett volna. — A görögbetűs álneveket, valamint az álnév helyett használt számjegyeket és egyéb jeleket (háromszög, egyenlőségjel, paragrafusjel stb.) a betűrendes jegyzék után külön jegyzékekben sorolja fel a szerző.

Az álnevek jegyzékét követi a névmutató: az álnevet használó szerzők nevének betűrendes jegyzéke, minden név mellett az illető álneveinek felsorolásával. A kötet végén GULYÁS ráadást ad gazdag bibliográfiai kutatómunkájának terméséből: egy függelék, amely néhány száz névtelen mű és fordítás jegyzékét tartalmazza az író, ill. fordító neveinek feloldásával. Ha a ráadást nem is illik kritizálni, mégsem hallgathatjuk el, hogy ez a függelék csalódást okoz: a Magyarországon megjelent anonim műveknek csak kis töredékét tartalmazza.

Végül van egy kritikai megjegyzésünk is: az álnév-jegyzék betűrendezése nem eléggé átgondolt, gyakran következtelen, ami főleg a kevésbé rutinos használó számára meg fogja nehezíteni a lexikon használatát.

GULYÁS a betűrendezésnél két egymással ellentétes elvet követ: a névszerű, a névhez hasonló és a teljes, értelmes szavakból álló többtagú álneveket az általános gyakorlatnak megfelelően szavanként, a szóhatárok figyelembevételével betűrendezi, vagyis nem olvassa egybe az önálló szavakat, — viszont a rövidítésekből, egyes betűkből és betűcsoportokból álló jegyeket, valamint azokat, amelyeknek első tagja egy rövidítés, betű vagy értelem nélküli betűcsoport, a szóhatárokra való tekintet nélkül, elejétől végéig egybeolvassa betűrendezi. Példák: a W-R Ö-N polygrammot WRÖN-ként sorolja be, az A. v. B. kryptonymot AVB-ként, a Sz...i LAJOS kryptonymot SZILAJOS-ként, a W. FARKAS JÓZSEF álnevet WFARKASJÓZSEF-ként.

Bár kétségtelen, hogy első pillantásra természetesebbnek tűnnék, ha vagy az összes, vagy legalább az — akár csak látszólag is — eredeti névből képzett mono- és polygrammokat (a fenti példák mind ilyenek) ugyancsak a szóhatárok figyelembevételével betűrendezné, — magát a GULYÁS által alkalmazott második elvet mégsem tartjuk

kifogásolható, mert mechanikusabbá teszi a betűrendezést, és ha a kétféle betűrendezési elv alkalmazásának határterületén zavarokat okoz is, feltétlenül megvan az az előnye, hogy fölöslegessé teszi a más rendszerek mellett elkerülhetetlen bonyolultabb betűrendezési szabályok kidolgozását, s így a kereső szempontjából komoly előnyei vannak. De azt már semmi esetre sem helyeselhetjük, hogy GULYÁS az előszóban semmi tájékoztatást sem ad a betűrendezés általa követett módjáról, hiszen a két ellentétes elv alkalmazása egymás mellett egyáltalában nem magátólértetődő, és a gyakorlatlan számára föltétlenül magyarázatra szorul. Még kevésbé helyeselhetjük, hogy a fent jelzett kettős rendezési elv alkalmazásában nem következetes.

Emellett az említett második rendezési elvnek szerintünk föltétlenül szükséges korrektúrája lett volna az akár valóban, akár csak látszólag személynévből képzett polygrammoknál a valódi vagy fiktív családnevet jelző betű vagy betűk kiutalása, — pl.: BERZEVICZY Albertnek a *Pester Lloyd*-ban használt A. v. B. polygrammjára utalás B., A. v. alatt. Ha másért nem is, legalább azért, mert GULYÁS könyvének külföldi terjesztése tervbe van véve, a külföldi használókra tehát tekintettel kellett volna lennie.

Láttuk, hogy az S. PÁLMAI BÉLA, H. ANDRÁS KÁROLY stb. árneveket egybeolvasva az *S* ill. *H* betűhöz sorolja be. Megfelelő magyarázat és utasítás után ez — mint mondtuk — elfogadható lenne, persze föltétlenül utalóval a vezetéknev-szerű PÁLMAI, ill. ANDRÁS szavakról, mindenképpen helytelen azonban, hogy ez az utaló hol megvan, hol nincs meg. Az idegennyelvű műveken szereplő valódi név benyomását tevő árneveket hol az első, hol a második tagjuk alatt betűrendezi, pl.: ADOLF AUGUST, ABBÉ DE CHA-MEAUX, ANGE PITOU, JEAN PREUX, — de: ASTOR, Anthony; AUBORN, Stefan; HÁ-MORSKY, Ondrej. Az első megoldásra nehéz igazolást találni, — arra viszont egyenesen lehetetlen, hogy ilyenkor a vezetéknev benyomását tevő névről igen gyakran még utalót sem készít.

Az *az* és *egy* névelőkkel kezdődő appellatívumokat az általában követett gyakorlatának megfelelően a szóhatárok figyelembevételével betűrendezi, viszont az *a* névelővel kezdődőket egybeolvassa, — ez az utóbbi megoldás legalább három szempontból minősül következtelenségnek.

A kötet kiállításáért, tipográfiájáért a kiadót dicséret illeti, a korrekturáért viszont kritika: az ilyen természetű kézikönyvben, amelynek szövege úgyszólván egészen nevekből és számokból áll, nem szabad ilyen sok sajtóhibának lennie.

DOMANOVSKY ÁKOS

A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája. (A XVIII. századtól az 1954. év végéig.) — Bibliographie der ungarischen kunstgeschichtlichen Literatur. Szerk. BIRÓ Béla. Budapest 1955. 611 l.

A magyar szakbibliográfiák sora az elmúlt év folyamán újabb jelentős művel gazdagodott. BIRÓ Béla és munkatársai elkészítették *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiáját*. A hatalmas kötet több, mint 27 000 adatával minden korábbi hasonló vállalkozást fölülmúl az anyag gazdagságában. Mindezideig el nem ért teljességgel körképet ad művészettörténeti irodalmunk majd két és fél évszázados terméséről. A munkát elsősorban a művészettörténész szakemberek várták, de a tájékoztató könyvtárosok és bibliográfusok körében sem volt kisebb az érdeklődés.

A következőkben néhány megjegyzést fűzünk a műhöz. Észrevételeinket elsősorban a bibliográfus szempontjai alapján tesszük.

1. *A gyűjtés köréről.* Az *Előszó* közlése szerint az anyaggyűjtés „nem öleli fel az egyetemes művészettörténetet, hanem címének megfelelően csak a magyar művészet-

történet irodalmát dolgozza fel, ide értve azokat a külföldi vonatkozásokat is, amelyek kapcsolatban vannak a művészet történetével."

A bibliográfia gyűjtőterületének ez a kijelölése nem egyértelmű, nem pontos. Nyilvánvaló, hogy az összeállítás nem a művészettörténet irodalmának egyetemes bibliográfiája. Viszont mit értsünk azon, hogy „nem öleli fel az egyetemes művészet-történetet”? Talán azt, hogy nem regisztrálja pl. a spanyol vagy a kínai művészetre vonatkozó magyar anyagot? Ez nincs így, mert feltárja ezeket a területeket is.

Mit jelent az, hogy „csak a magyar művészettörténet irodalmát dolgozza fel”? Talán azt, hogy csak a magyar művészettörténészek magyar nyelvű cikkeit tartja számon? Nem, mert közli pl. MÜTHER, REINACH, ZSDÁNOV stb. magyarra fordított műveit is.

Mit jelent az, hogy feltárja „azokat a külföldi vonatkozásokat is, amelyek kapcsolatban vannak a művészet történetével”?

Azt gondolnók, hogy a BANNER—JAKABFFY-féle *A Dunamedence régészeti bibliográfiájához* hasonlóan külföldi szerzők idegen nyelvű, magyar vonatkozású művészet-történeti cikkeit, tanulmányait is feltárják. Erről sajnos nincsen szó.

A gyűjtési kör pontosabb és egyértelműbb meghatározását adja a szerkesztő egy másik közleményében. (*A felszabadulás utáni tíz év művészettörténeti irodalma*. Művészet-tört. Értesítő. 1955. 1. sz. 99. l.) Itt azt olvassuk, hogy a bibliográfia „tárgyköre csak a magyar és a vele kapcsolatba hozható külföldi művészetre terjed, tehát nem tartalmazza az idegen szerzőknek, idegen művészeti tárgyú közleményeit”.

Ezt az elvet, mint láttuk, (REINACH, MÜTHER stb.) nem valósították meg következetesen. (MÜTHER esetében a felvételt az indokolja, hogy a könyv függeléke LYKA Károly tanulmánya a magyar képzésről. Itt viszont a címléírás analitikus formájával kellett volna indokolni a besorolást.)

Felmerül ezzel kapcsolatosan a kérdés, hogy vajon a magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiájából kirekeszthetők-e „az idegen szerzők idegen művészeti tárgyú közleményei”?

Az ilyen jellegű anyag nem látszik túlságosan terjedelmesnek. Feldolgozása különösebb fáradságot nem jelentett volna. Elvi szempontból is helyesebbnek tartanók regisztrálásukat, hiszen hogy mit fordítanak magyarra az egyetemes művészettörténeti irodalomból, az is fontos adalék lehet a magyar művészettörténeti gondolkodás fejlődésének történetében.

A gyűjtőkör elvi kijelölésének labilitása a továbbiakban bizonyos formai megkötésekkel némiképpen szilárdulni látszik. A feldolgozás során ugyanis csak az önállóan, valamint folyóiratokban, évkönyvekben és egyéb időszak kiadványokban megjelent anyagot tárják fel, a napilapok cikkanyagáról eleve lemondanak. „Mindazonáltal — írja az *Előszó* — a lehető teljességre való törekvés érdekében feldolgoztuk a vezető budapesti napilapokat, különös tekintettel az 1919. évi proletárdiktatúra idején megjelent újságokra és a vezető napilapok ünnepi különszámaira.”

A gyűjtési kör formai szempontjai is meglazulnak tehát: mégis betör, legalább részben, a hírlapi anyag.

A tudományos bibliográfia anyaggazdagsága sohasem baj, inkább erény. De fontos lenne tudni, hogy mi az itt beáramló anyag, honnan kapjuk. Meg kellett volna jelölni, mik a feldolgozott „vezető budapesti napilapok”, továbbá mit tártak fel a gyűjtő munkatársak a proletárdiktatúra sajtójából. S ezzel egy újabb problémához jutottunk el.

Az *Előszó*ban a következőket olvassuk: „A feldolgozott folyóiratok stb. száma mintegy 300, címeik rövidítését külön rövidítési jegyzékben adjuk.” Ha most megnézzük ezt a jegyzéket, itt mindössze 155 tételt találunk. A kutató, a bibliográfus számára pedig fontos lenne tudni, hogy mi az a terület, amit már feltártak, ahol nem kell tovább búvárkodnia, újabb adatok reményében. Hiánynak tartjuk tehát, hogy nem

közölték a feldolgozott folyóiratok stb. teljes jegyzékét, az évkörök feltüntetésével. A nem teljes rövidítési jegyzék ezt a fontos feladatot nem töltheti be.

Már az említett rövidítési jegyzék tanulmányozása során is felmerül a kérdés, vajon a feldolgozott anyag a legfontosabb és legdúsabban fizető forrása-e a magyar művészettörténeti irodalomnak? Nagyjában, egészében igen. De úgy véljük, hogy a *Rádió Élet* és a *Tolnai Világlapja* bizvást elmaradhatott volna, s helyette nagyobb örömmel és haszonnal vennénk pl. *A Hét*, az Osvát-féle *Figyelő*, a *Szerda* és az *Élet* teljes anyagát.

Meggondolandó az is, hogy ha már a hírlapanyag egy része bekerült a gyűjtésbe, nem lett volna-e helyes a már eddig, más bibliográfiákban feltárt gazdag anyagot átvenni. Ebben a vonatkozásban a következő lehetőségeket említjük: SZINNYEI *Reper-toriumának* megfelelő kötetait (1731–1880), HELLEBRANT *Reper-toriuma* (1885–1918), az I. TÓTH Zoltán szerkesztésében megjelent *Magyar Történeti Bibliográfia*, SZENDREY–SZENTIVÁNYI: *Magyar képzőművészek lexikonának* nagyon hasznos bibliográfiái.

Helyhiány, papírgondok és kiadási problémák miatt rekesztették ki az összeállításból a hírlapanyagot. A teljesség igénye szempontjából mégis hibának tartjuk ezt, annál is inkább, mert ha e csonkaság vállalására „objektív nehézségek” kényszerítettek is, a munka megfelelő helyén e fontos bibliográfiai segédeszközökre fel kellett volna hívni a kutatók figyelmét.

2. *Címleírások.* A feltárt anyag megrögzítésével, a címleírással kapcsolatosan minden bibliográfia alapkövetelménye az egységesség és a következetesség. Ennek a célnak szolgálatában készült el a *Könyvtári címleírási szabályok* (MNOSZ 3424) című szabvány. Előírásaitól indokolt esetben el lehet térni, pl. ha elegendőnek látszik a rövidített címfelvétel alkalmazása. A leírás, természetesen, ebben az esetben is tartalmazza a könyv felismeréséhez vagy a cikk megtalálásához elengedhetetlenül szükséges adatokat.

Ha most ezekhez a követelményekhez mérjük *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiáját*, akkor sok a hiányossága. A címleírások nem egységesek és nem következetesek. Szinte az érzésünk, hogy az anyaggyűjtő művészettörténész munkatársak valamennyien egyéni elképzeléseik szerint rögzítették az adatokat.

Különösen szembeötlők a hiányok az önállóan megjelent munkák esetében, ahol, nem említve az adatok szabványszerű sorrendjét, sok helyen elhagyták a lapszámot. Pl. RAPAICS Raymund: *A magyarság virágai.* A virágkultusz története. Bp., 1932. (l. 124. l.). Ebből a „felvételtől” a kutató nem tudja meg, hogy a mű kis füzet-e vagy pedig egy alapvető terjedelmes monográfia. Az efféle példákat még szaporíthatnók.

A tudományos szakbibliográfiáktól nemcsak a könyv- és folyóiratanyag regisztrálását várjuk, hanem analitikus feltárásukat is. A gyűjteményes munkák esetében a bennük foglalt cikkeket felsorolását, egyszerűs műveknél pedig, ha a cím nem vall a tartalomról, néhány szavas annotációt.

E bibliográfia a gyűjteményes munkáknál analízál. Eljárási módja azonban nem szerencsés és nem következetes. Vegyük például a *Lyka Károly Emlékkönyvet* (Bp., 1944). *A Művészettörténészek. Művészeti írók* szakban meg is találjuk, de nem könnyen. Nem LYKA vagy a könyvet összeállító PETROVICS Elek neve alatt, hanem az N. N. betűjegyek nem megokoltan dús sorozatában (113. l.). Helyes lett volna már itt, a könyv főhelyén, tartalomjegyzékszerűen feltárni az anyagot, az egyes tanulmányokat pedig a megfelelő szakba is beosztani. Csak az utóbbi szempontot valósították meg. Ily módon a gyűjteményes kötetek a beosztás főhelyén elsikkadnak.

Hasonló a helyzet pl. a *Petrovics Elek Emlékkönyve*vel is. Ezt egy szakban (*Művészettörténészek* stb.) két helyen is megtaláljuk, egyszer az N. N. sorozatban, egyszer a *Petrovics Elek Emlékkönyvénél* (114. l.) minden impresszum adat megjelölése nélkül. Ebben az esetben is helyes lett volna már a főhelyen feltárni a kötet tanulmányanyagát.

Ily módon legalább itt szerepelne SOMOGYI József: *A tell-halafi ásatások jelentősége* és ZICHY István: *A Képeskrónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból* című tanulmánya, amely nem került be más szakba.

Vannak olyan gyűjteményes kötetek is, amelyeknél nem hajtották végre az analízist. Ebben a vonatkozásban LYKA Károly *Magyar mesterek*, RÉVAI József *Kulturális forradalmunk kérdései* és ZSDÁNOV *A művészet és filozófia kérdéseiről* című munkáját említjük meg. (Az a tény, hogy a gyűjteményben szereplő írás esetleg folyóiratban is megjelent, és ezt az adatot közlik, még nem teszi feleslegessé a gyűjtemények analizálását.)

A tudományos bibliográfia másik analizáló feladata akkor jelentkezik, mikor a mű, a tanulmány címéből nem következtethetünk annak tartalmára is. Különösen fontos ez a munka akkor, ha a teljes gyűjtés anyagát, mint a mi esetünkben, szakrendbe sorolva közlik. Erre vonatkozóan csak két példát említünk.

A *Művészetről általában* című szakban (35. l.) találjuk a következő cikket: THALY Kálmán: *Könyvtári és képzőművészeti adalékok*. Századok 1886. 912–913. l. A szerző itt egy XVII. századi adatot közöl KÉPIRÓ KÉRI Györgyről, aki „funebrális zászlót” készít gróf BATTHYÁNYI Ádám részére. A címből ez nem derül ki, tehát a cikket analizálni kellett volna. Ha ez megtörténik, akkor nyilvánvaló, hogy a THALY adalékot nem a *Művészetről általában* című szakba sorolják.

A *Művészetek története* című szak G. R. T. S.: *Egynéhány megholt magyar képről* című cikkét közli (57. l.). Ha beleolvassunk a *Tudományos Gyűjtemény* 1828-as évfolyamába, kiderül, hogy többek között BOGDÁN Jakabról, MÁNYOKI Ádámról van szó, s majd egy ívnyi terjedelmű részlet foglalkozik KUPÉCZKY Jánossal. Természetes, hogy analitikus felvétel esetén a cikket valamennyi művészhez be kellett volna sorolni. Ez sajnos elmaradt, úgyhogy pl. a KUPÉCZKYre vonatkozó anyagból hiányzik ez a korai figyelemre méltó cikk. (Szerzője egyébként gr. TELEKI Sámuel l. SZENDREY–SZENT-IVÁNYI *Képzőműv. Lex.* 223. l. bibliográfia).

A teljesértékű analitikus feltárás elmulasztásának káros következményei különösen az anyag elrendezése során mutatkoznak meg.

3. *Az anyag elrendezése.* A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája szakrendben sorakoztatja fel anyagát. Egy szakbibliográfia elvi strukturája végső soron az illető tudományág szervezetét, tagoltságát tükrözi. Ez egyik biztosítéka a „szakszerűségnek”, de nem biztosítéka minden esetben és feltétlenül a használhatóságnak is. A művészettörténeti bibliográfiában alkalmazott szakrendnek elemzése, bírálata első-sorban művészettörténeseink feladata. Néhány észrevételt azonban meg kell tennünk ezzel kapcsolatban is. Az I. főcsoport (*Egyetemes művészet. Múzeumok. Műemlékek.*) 2. részében gyűjtik össze az esztétika, művészetelmélet és kritika anyagát. a II. főcsoport 2. részébe kerül a marxizmus-leninizmus, szocialista realizmus irodalma. Ez a szétválasztás teljesen indokolatlan és téves. Az anyag elrendezésének átgondolatlanságát itt csak egy példával illusztráljuk. ZSDÁNOV *A művészet és filozófia kérdéseiről* írott tanulmánya az *Esztétika* csoportban található, ezzel szemben LEV TOLSZTOJ *Tudomány és művészet* című könyve a marxizmus-leninizmusnál.

Az anyag beosztásában való bizonytalanság és következetlenség valamennyi szakcsoportban kimutatható. A *Múzeumok. Muzeológia* fejezetben ilyen című tanulmányok sorakoznak egymás után: *Leonardo da Vinci festménye a Szépművészeti Múzeumban*, *Jacopo Sansovino műhelyéből való szobor a Szépművészeti Múzeumban*, *Rembrandt rézkarcai*, *Sopron szab. kir. város múzeumának régi bábsütő emlékei* stb. Nyilvánvaló, hogy ezeket a cikkeket nagyon kevesen keresik majd a *Muzeológia* szakban.

A *Gyűjtők. Magángyűjtemények* fejezetében a tanulmányírók betűrendjében közlik az anyagot. A gyakorlat szempontjából hasznosabb lett volna a gyűjtők, ill. gyűjtemények kiemelése.

A *Művészettörténetesek. Művészeti írók* szakban hasonló a helyzet. Itt pl. a LYKA Károlyra vonatkozó anyagot hét hasázból kell összeböngészni. Ha a művészettörténeteszek betűrendjében sorakoztatták volna fel az adatokat, erre a többletmunkára nem volna szükség.

A III. főcsoport (*Egyéb tárgykörök*) „alosztásainak” sorrendje nem látszik logikusnak. Nyilván tévedésből került a *Miniatura* címszó alá néhány olyan tanulmány is, amely a miniatűr képek problémáival foglalkozik.

A bibliográfia első három szakcsoportja, mely a művészettörténet általános kérdéseivel és néhány részterülettel foglalkozik, megítélésünk szerint az egyik legtámadhatóbb része az egész műnek. Szakbibliográfiáink úgynevezett általános részében, az utóbbi évek termését véve figyelembe, mindig jelentkeztek az anyag sokrétűségéből következő szerkesztési nehézségek. A művészettörténeti bibliográfia nem a legszerencsésebb megoldást választotta ezen a területen, sőt eleve elzárkózott a jobb megoldás lehetőségétől.

Az *Előszó*ban ez áll: „Minden címszó csak egyszer szerepel a könyvben — ott, ahová szakszempontról leginkább tartozik”.

Ez a szerkesztési elv, azt is mondhatjuk, önként vállalt puritánizmus, egyfelől az anyag sokoldalú feltárásának lehetőségét veti el, és túlfeszíti a felállított szakrend teherbírását, másfelől pedig sok vonatkozásban a mutatókra épít.

Az egyszeri beosztás elve nem megnyugtató, mert mint már láttuk, az anyagot nem analitikusan tárták fel, s így a rendezésnél igen jelentős százalékban csak a munkák címeire támaszkodhattak. Így tehát a címszavak gyakran nem oda kerültek, ahová szakszempontról leginkább tartoztak volna. Továbbá, az egyszeri beosztás elve a szakcsoportok részletesebb tagolását követelné. Mindezt a bibliográfia szerkesztői is érezték, s ezért az elvet több esetben sutba vetve, több helyre osztották be céduláikat. (Pl. KÁLLAI Ernő *Magyarország és Európája* I. 28. l. (*Művészetről általában*), és 44. l. (*Vegyestárgyú publikációk*) stb.)

A IV. és V. fejezet a magyar művészettörténet irodalmát adja időrendben, századonként a XIII. századtól a XX. századig. Ez a megoldás nem szerencsés. A századok mechanikus lezárása számos összefüggő problémát és életművet vág ketté, illetőleg tol időben előre vagy későbbre. Megítélésünk szerint, semmiben sem ment volna a szakszerűség rovására, ha a IV. és V. részből minden személyi vonatkozást kiemelték volna, és tekintet nélkül az időrendre, betűrendben követte volna egymást a művészekre vonatkozó teljes anyag. (A művek, kiállítási katalógusok, tárlatismertetések és a rájuk vonatkozó irodalom.) Ez a szerkezet nagyon megkönnyítené a kutató munkáját, akinek most gyakran nyolc-tíz helyről kell összekeresgélnie egy művész irodalmát.

4. *Mutatók.* Mint már korábban megállapítottuk, a magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiájának szerkezetéből következik a mutatók szerepének és jelentőségének megnövekedése. A szakrendbe állított teljes anyaghoz helyesen a szerzők és művészek betűrendes névmutatóját készítették el. Mindkét részben hiányoljuk azt, hogy nem tettek tipográfiai különbséget a művészre, illetőleg a szerzőre vonatkozó, valamint a tőlük származó anyag között. Ez a látszólag lényegtelen mozzanat nehézkessé teszi az egyébként gondosan szerkesztett mutatórendszert.

5. *Summa és javaslat.* BIRÓ Béla és munkatársai hatalmas anyagot gyűjtöttek össze. Ezért a legteljesebb elismerés illeti meg őket. Tény azonban, hogy az anyag bibliográfiai feltárása és rendszerezése nem a legszerencsésebben történt meg. Hiányzott a művészettörténetész mellől a bibliográfus munkatárs, a módszertani tanácsadó. Ez hiba volt, de olyan hiba, melyet még időben, a munkálatok átgondoltabb megindításával helyre lehetett volna hozni.

A Könyvtártudományi Főbizottság egyik munkaterülete, hogy a Magyar

Tudományos Akadémia osztályaival együttműködve elősegítse a szakbibliográfiák helyes tervezését, a szerkesztés legjobb módszereinek alkalmazását. Az ismertetett bibliográfia szerkesztési szabályzata sajnos nem került a Főbizottság elé, és az Országos Széchényi Könyvtár központi nyilvántartása is csak akkor kapott róla hírt, mikor már a kézirat elkészült. A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata ugyan szaklektorokra bízta az ellenőrzést; javaslataikat azonban csak részben hajthatták végre, nyilván mert a nyomda sürgette a kéziratot.

A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiájának hibái elsősorban ebből a helytelen szervezésből fakadnak. Tanulság ez szakbibliográfiát készítő intézményeink számára, de tanulság a bibliográfiai munkát országos viszonylatban irányító szerveinknek is. A központi nyilvántartó, koordináló és módszertani segítséget nyújtó munkát ismeretessé kell tenni a bibliográfia minden művelője számára, mert jó szakbibliográfia csak a szaktudós és a bibliográfus együttműködéséből születhetik.

A művészettörténeti bibliográfia megjelenése azt a gondolatot is felveti, hogy az egyes szakterületeken már kurrenssé válhat a könyvészeti munka. Javasoljuk, hogy a *Művészettörténeti Értesítő* minden évi utolsó füzetében Bróó Béla szerkesztésében továbbra is közölje egy-egy esztendő szakirodalmának termését. Helyesnek látszanék, ha ezek az évi összefoglalások külön füzetben, mellékletként csatlakoznának a folyóirathoz. Ezeknek összegyűjtött példányai erősen kitolnák egy újabb összefoglaló kötet készítésének határidejét.

BÉLLEY PÁL

Rácz Aranka — Kepes Ágnes — Tóth Béla : Gyermek és ifjúsági könyvtárak.

Bp., 1955. Művelt Nép, Egyetemi ny. 103 l.

A magyar könyvtári irodalom legmostohább területe a gyermekekre vonatkozó. A most megjelent kézikönyv bibliográfiai jegyzéke a legjobb bizonyosság erre, hazai szerzőtől legfeljebb cikkek találhatók benne. Az érdeklődő egy-két közismert mű fordításán kívül jóformán semmilyen forrásmunkát sem olvashat.

A szakirodalom helyzete a könyvtárak való körülményeit tükrözi. A közművelődési könyvtári hálózat olvasóinak nagyon jelentős része gyermek, de a gyermekolvasók szakszerű ellátása, a gyermekkönyvtárügy nehezen tart lépést a szükséglettel. A fel szabadulás után a kulturális munka egészét új vágányokra kellett helyezni, és a szó igaz értelmében véve „tömegkönyvtárról” csak 1945 után beszélhetünk. A roppant arányú fejlődés problémahalmaza közepette a gyermekek könyvtári ellátásának ügye nem kapta meg az őt megillető hangsúlyt. Ez fejeződik ki a szakirodalom elmaradottságában is. A *Gyermek és ifjúsági könyvtárak* tehát töretlen ösvényen indul, és vállalnia kell az alapvetés terheit. Nehézzé teszi feladatát az a tény, hogy hazánkban átalakulóban levő, kezdeti formákkal küzd a gyermekkönyvtári mozgalom. Maga is gyermek módjára gyorsan nővi ki a nemrég még rászabott „öltözetet”.

Mondanunk sem kell, hogy a vállalt munka hálás feladatot is jelent. Ilyen körülményeket leküzdeni nagyobb szó, mint hat használható kézikönyv után egy hetedik, modernebbet írni. A szerzők elégedettek lehetnek a közös munkával, soraikon nem érződik bizonytalanság vagy az önállóság hiánya. Adott körülmények között a legjobb eredményt érték el.

Praktikus művet írtak, mindenütt és mindenben a jelen helyzet szükségleteire ügyelve, hazai talajon állva, az itthoni igények mércéje szerint.

Ez a praktikusság könyvük legjellemzőbb vonása és erőssége, mert minden gyakorlati kérdéssel hasznosan foglalkoznak. A praktikum egyben a kis kötet korlátait is megszabja. Ezen az alapon nincs módjuk az elméleti kérdések tüzetesebb, távolba tekintőbb vizsgálatára, — nem vethetik egybe a gyermekkönyvtárügy nemzetközi síkon elért eredményeit, — nem foglalkozhatnak a klasszikus irodalom olvasztatásának metodikájával oly mértékben, mint amennyire ez fontos.

Mindamellett el kell ismerni, hogy a szerzők gyakorlatiassága nem rontja le a fejlődés távlatainak érzékeltetését. A legraktikusabb tanácsok, mint a helyiségek elrendezésére, a bútorok méretére, jellegére, a munkafolyamatok elrendezésére vonatkozó, — hazai intézményeink nagy részénél a jövő programjába tartoznak. Csak örülhetünk annak, hogy a kezdet nyűgeivel bajlódó gyermekrészlegek jövőendő fejlődése ilyen útmutatás irányába halad.

A magyar gyermekkönyvtári részlegek jelenlegi szintjéhez képest pl. magas fokot jelent az a katalógus-rendszer, melyet a kézikönyv ismertet. A gondosan tagolt és a legkülönbözőbb igényekre épült típusok ma még csak néhány nagyvárosi könyvtárban találhatók meg. Mégsem nevezhető maximalistának az az elgondolás, mely azokat népszerűvé, általánossá kívánja tenni. A könyv ismerteti a katalógusok elkészítésének módját, és ebből kitűnik, hogy nem fokozottan munkaigényes feladatról van szó, nem is olyanról, mely sok utánjárásba és költségbe kerül. Itt is, mint a könyv más részleteinél is, érezhető az a nagyon biztató felismerés, hogy a gyermekkönyvtárban nem fárasztóbb és nem bonyolultabb a munka, mint a homogénebb jellegű felnőtt közönség ellátásában. Az egyéni ötletesség a fontos, mely a szűkös viszonyok között is valami újszerűt és vonzót nyújt a könyvtárba lépő gyermeknek.

Még a gyakorlott és jól képzett könyvtárosnak is sok értékes tudnivalót ad a kölcsönzéssel foglalkozó fejezet. Különösen az a rész, mely röviden és szemléletesen összefoglalja az életkori sajátosságokból formált igényeket. Sikert és jól használható az a módszertani tanács, mely a mesére korlátozott típus lélektanát tárgyalja. Csupán annyit jegyezni meg, hogy FAGYEV : *Tizenkilencen-jének* és FURMANOV : *Csapajevének* olvasztatása (62. l.) kissé merész lépés olyan serdülőknél, akiket most kell kimozdítani a kizárólagos mese-olvasásból.

A ponyva-problémát túlkönnyen intézi el a kézikönyv, és e jól átgondolt munkát forgatva csodálkozik is ezen az olvasó. A könyvtárosi idealizmus reminiscenciáit idézi az a megállapítás, hogy a ponyva népszerűségének oka a kis olvasók hiányos kritikai érzéke, mely az izgalmas, de silány művet nem képes bírálóan megítélni. Méginkább erre vall a következő mondat, mely szerint az egyetlen hatásos ellenszer a művészi irodalomban keresendő.

Mint ismeretes, a ponyvák gyermek és ifjú olvasóinak száma igen jelentős, ez a körülmény minden társadalmi tényezőt felelősségre int, főleg azokat, amelyek közvetlenül részt vesznek a nevelésben. A ponyvaolvasás mint kóros jelenség mindenekelőtt szociális probléma, és ha nem küzdünk elég következetesen azért, hogy a gyermekek szociális körülményei megváltozzanak, a jó irodalom segítségével nem elegendő.

Dicséret illeti a társas foglalkozások, rejtvények, játékok ismertetését, mert ez könnyen átvethető és széles körben jól megvalósítható példákra utal.

Sajnos a serdülőkkel, a 14 éven felüli olvasókkal foglalkozó rész kevésbé eleven és életszerű, mint az előző fejezetek. Ennek — akárcsak a szakirodalom helyzetének — kulcsát a gyakorlat adja meg. Ez a könyvtártípus még problematikusabb, mint a gyermekrészlegeké, és gyakorlatilag nehéz elkülöníteni a felnőttétől a jelen állapot alapján. Ezért a kötetnek erről szóló részletében sok a deklaratív és általános jellegű kijelentés, kevés a hasznosítható tapasztalat. Leginkább az olvasótervekről, a serdülők arányos és helyes olvasztatásáról szóló rész sikerült, ez — hasonlóan a gyermekek könyvtári nevelésé-

nek módszertanához — megszívlelendő és meggyőző tanulságokat fogalmaz meg. Az egyéni, személyre szabott tervek módszere valóban a legtökéletesebb, a kitűzött célt. Mai dologi és személyi ellátottságunk mellett azonban csak a fejlődés irányát, nem napi programját jelenti.

A könyv szerzőit példás szerénység, jó értelmű gyakorlatiasság és az a biztos érzék jellemzi, mellyel a lehetőségeket és a fejlődés vonalát összekötötték. Könyvük írásmódja egyszerű, világos és kedvet ébresztő. Aktuális segédkönyvet adtak azoknak a kartársaiknak kezébe, akik legnagyobb részt magukra hagyva küzdöttek a vonzó munkakör kezdeti nehézségeivel.

A jövő minden bizonnyal nemcsak a gyermekkönyvtári apparátust fogja tökéletesíteni, hozzájárul majd a szakkönyvek gazdagodásához is. Az alapvetés meggyőző arról, hogy a gyermekkönyvtárügy lelkes munkásai a tudományos szintű munka feladataira is alkalmasak.

ARDÓ MÁRIA

A második világháború története (1939–1945). Válogatott művek bibliográfiája. (Összeáll. KÖVES Erzsébet.) Bp. 1955. Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 167 l.

A Szabó Ervin Könyvtár új kiadványa érezhető hiányt pótol a magyar bibliográfiák sorában, s mint az első ilyen jellegű kiadvány nemcsak a nagyközönség, hanem a kutatók számára is használható segédkönyv. Az összeállítóknak természetesen az anyag sokrétű és ellentmondásos volta miatt számos nehézséggel kellett megküzdeniük. A legnagyobb nehézség az anyag kiválogatásában mutatkozott. A bibliográfia, mint ahogyan szerkesztői írják, elsősorban azok számára készült, akik „a politikai tisztánlátás, a művelődés céljából érdeklődnek a második világháború története belső mozgatóerőiről” — ezért nagyon helyesen, csak magyar nyelvű munkákat vettek bele. A legnagyobb nehézség azonban abban rejlett, hogy kevés igazán tudományos értékű könyv jelent még meg a második világháborúról, és ezért fel kellett venniük hibás, eszmei és tárgyi tévedéseket tartalmazó műveket is. Ezen a téren követtek el kisebb-nagyobb hibákat. Felvették pl. CZEBE Jenő–PETHŐ Tibor: *Magyarország a második világháborúban* c. munkáját — amelyről egyébként megjegyzik, hogy nem minden szempontból tárgyilagos és megbízható mű, ugyanakkor megfeleltek pl. COMMAGER, Henry: *A második világháború története* c. művéről, pedig ez az egyetlen összefoglaló jellegű mű, amely részletesen tárgyalja az Egyesült Államok és általában a nyugati hatalmak második világháborús szerepét.

A bibliográfia beosztása a következő: az első részben általános, összefoglaló munkákat, beszédeket stb. találunk, amelyeket nem lehetett volna egy-egy ország címszáva alá sorolni. Az első főcsoporton belül több alcsoportot találunk (Újabb cikkek, hivatalos dokumentumok, államfők megnyilatkozásai, történelmi áttekintések, elméleti művek, a fasizmus rémtettei, a felelősségre vonás). Véleményem szerint ez a tagolás túlzott, és megnehezíti a tájékozódást. Helyesebb lett volna az egészet — időrendi sorrendben — egy főcím, pl. általános művek alatt felsorolni. Legfeljebb mint egészen speciális témát: a fasizmus rémtetteit és a felelősségre vonást lehetett volna külön csoportosítani.

A második részben a háborúban résztvevő egyes országok szerint rendszerezték az anyagot. Ez a bibliográfia „legtekintélyesebb” része. Az összeállítóknak kisebb-nagyobb hiányoktól eltekintve sikerült az egyes országokkal kapcsolatban a leglényegesebb műveket feltüntetniök. Néhány a bibliográfiából kimaradt, de szerintem fontos munkára azonban szeretném felhívni a figyelmet. PARRAGI–HORVÁTH: *Világtörténeti lexikon*. 2. kiad. 2. köt., DEZSÉNYI Miklós: *A szovjetorosz dunai hajóraj harcai Magyar-*

ország felszabadításáért, DEZSÉNYI M.: *Hősök és árulók. A magyar összeomlás katonai története*, [SALLAI] SALAMON Elemér: *8000 kilométer stb.*, hogy csak néhány fontosabb művet említsek.

A harmadik rész talán az egész mű leghasznosabb fejezete. Az összeállítóknak sikerült a második világháború első magyar nyelvű, pontos és részletes kronológiáját megírni, melynek használhatóságát földrajzi mutató összeállításával is növelték. Nem ártott volna azonban, ha a kronológiát névmutatóval is ellátják.

Külön meg kell dicsérnünk a kötet világos és könnyen áttekinthető nyomását, ami különösen a kronológiai résznél szembetűnő. Általában sikerültnek mondható az anyag összeállítása is. Különösen jó a szépirodalmi rész, melyet a bibliográfia természete, és a rendelkezésre álló használható anyag szűkös volta következtében fel kellett venni a bibliográfiába. Jók az annotációk is, bár gyakran hosszabbak a kelleténél (pl. DUTR: *India a második világháborúban* 34 sor, WEINERT: *Memento Sztálingrád* 30 sor, ugyanezzel NEMES: *Magyarország felszabadulása* 12 sor, TÓTH: *A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei* — az első e kérdéssel részletesebben foglalkozó magyar munka — csak három sor.)

Végezetül a bibliográfia két legnagyobb fogyatékoságáról néhány szót. Az egyik az ún. „nem kívánatos” vagy „kritikával kezelendő” művek kérdése. Itt vagy arra az álláspontra kellett volna az összeállítóknak helyezkedniük, hogy egyáltalán nem veszik be a bibliográfiába, vagy pedig valóban felvenni azokat a műveket, amelyek nélkülözhetetlenek egyik vagy másik téma feldolgozásához. Ebben az esetben természetesen nyomtatékosan fel kellett volna hívni a figyelmet az annotációban a mű eszmei vagy tartalmi hiányosságaira. A másik hiányosság a hirlap- és folyóiratcikkek felhasználásában mutatkozik. Az összeállítók itt is félmegoldást választottak. Ha egyáltalán felvettek folyóiratcikkeket, akkor nagyobb gonddal kellett volna eljárniuk. A *Hadtörténeti Közlemények* 1955. évi 1. számának — Magyarország felszabadításának eseményeit tárgyaló — cikkei semmiképpen sem maradhattak volna ki ebből az összeállításból.

Mindezeket a kisebb-nagyobb fogyatékoságokat leszámítva megállapíthatjuk, hogy a bibliográfia összeállítói elérték feladatukat. Sikerült egy használható, jó összeállítású, a körülményekhez és az anyag természetéhez képest tartalmas és minden kérdést felölelő bibliográfiai összeállítást adniuk, melyet nemcsak a nagyközönség, hanem a szakértők is haszonnal forgathatnak. A mű természetesen nem lépett, és nem is léphetett fel tudományos igénnyel, ezért sikerült volna ellenére továbbra is fennáll a második világháború politikai és katonai kérdéseivel foglalkozó, valóban tudományos igényű bibliográfia összeállításának szükségessége.

RÁZSÓ GYULA

TARTALOM

<i>Maller Sándor</i> : A nemzetközi kiadványcsere — The International Exchange of Publications	273
<i>Borsa Gedeon</i> : Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis	287

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Kumorovitz L. Bernát</i> : II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ott-rekedt Corvinák ügyében	294
<i>Stoll Béla</i> : A Kelecsényi-énekeskönyv	296
<i>Kostyál István</i> : Festetics György könyvtárosi instrukciója	299
<i>Hankiss Elemér</i> : Don Quijote	304
<i>Marosi Éva</i> : Forradalmi ponyva 1942-ből	313

FIGYELŐ

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre	318
<i>Takács József</i> : A könyvtári jog a könyvtári munka szolgálatában	320
<i>Csapodi Csaba</i> : A földrajzi katalógus a könyvtár katalógusrendszerében	324
<i>Szöllősy Tibor</i> : A megyei könyvtárak cikk-katalógusairól	332
<i>Szekeres Margit</i> : A szerzők nevének egységes feltüntetése folyóiratcikkek címében	335
<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai	338

SZEMLE

Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft, (Ism. <i>Moravek Endre</i>)	339
Drobná, Zoroslava : Janiček Zmílely z Písku a Jenský kodex. (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)	341
Wäscher, Hermann : Das deutsche illustrierte Flugblatt. (Ism. <i>Léces Károly</i>)	343
K. Zarodov : Leninszkaja gazeta Proletarij. (Ism. <i>Wendelin Lidia</i>)	343
Gulyás Pál : Magyar írói álnév lexikon (Ism. <i>Domanovszky Ákos</i>)	346
A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	348
Rácz Aranka—Kepes Ágnes—Tóth Béla : Gyermek és ifjúsági könyvtárak. (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	353
A második világháború története (1939—1945) (Ism. <i>Rázsó Gyula</i>)	355

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft